

Tämän teoksen sähköisen version on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS) Creative Commons -lisenssillä: CC BY-NC-ND 4.0 International. Lisenssiin voi tutustua englanniksi osoitteessa: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on saanut sähköisen julkaisuluvan teoksen oikeudenhaltijoilta. Mikäli olette oikeudenhaltija, jota SKS ei ole tavoittanut, pyydämme teitä ystävällisesti ottamaan yhteyttä [SKS:aan](#).

KARI TARKIAINEN

FINNARNAS HISTORIA
I SVERIGE 2

Inflyttarna från Finland och de finska
minoriteterna under tiden 1809–1944

Kari Tarkiainen

FINNARNAS HISTORIA I SVERIGE 2

Inflyttarna från Finland och de finska
minoriteterna under tiden 1809–1944

SHS/NM/Helsingfors/1993

Publicering sker genom Finska Historiska Samfundet, Helsingfors, och Nordiska museet, Stockholm, med ekonomiskt stöd från Kulturfonden för Sverige och Finland.

Layout och grafisk utformning: P.-G. Johansson

Pärmdesign: Rauno Endén

Pärmbilden föreställer Karta över Konungariket Sverige och Norge, tryckt i Stockholm 1826, samt löjtnant C. J. A. Skogmans vattenfärgslavering av en finsk flicka vid Torne älv 1850 ur Skogmanska samlingen volym 40 (signum E 5396), Riksarkivet. Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

© Kari Tarkiainen, 1993

ISBN 951-8915-72-5 (FHS)

ISBN 91 7108 349 9 (NM)

Gummerus Kirjapaino Oy
Jyväskylä 1993

”Så byggde finländare upp detta land,
ej fosterland, ej främmande heller.
Ingen vet vad de kände, ej vad dem band.
De byggde upp det rike som än gäller”.

*”Invandrarnas sång” 1982 av Osmo Hormia,
svensk översättning Paul Öhrnberg.*

Innehållsförteckning

1. FÖRORD			
Sverigeфинnarnas historia går vidare	11	General Johan Petter Lefrén och släktingarna i väster	85
2. INLEDNING		Resande från Finland till Sverige i passjournalernas belysning	89
Rikssprängningen 1809 och dess följder	15	Att byta land under romantikens tidevarv – typfallen Franzén och Nordström	97
Sven Dufvas gåta – stupad vid Virta bro eller sockenskomakare i Lycksele?	24	Fyra finländska kulturturister – Nervander, Snellman, Topelius och Runeberg	103
3. SVERIGEFINLÄNDARNA FRÅN FREDRIKSHAMNSFREDEN TILL KRIMKRIGET		De Finlandsfödda konstnärerna	113
Att vara eller inte vara – huvudstadens finska församling under 1800-talets första hälft	29	Sara Wacklin, Österbottens röst i Gamla stan	117
De finländska hushållen i Stockholm på 1820-talet	37	Krimkriget, en vattendelare för Sverigeфинländarna	120
De höga ämbetsmännen	43	4. SKOGSFINNARNAS SISTA 150 ÅR – FRÅN FOLKSPILLRA TILL FORSKNINGSOBJEKT	
Poppius och Skogman i svensk tillfällighetsdikt	50	Carl Axel Gottlund och svedjeфинnarna 1817–1821	131
De finländska studenterna i Uppsala – uppblomstring och upplösning	52	”Eldorado på gränsfjällen” – skogsfinnefrågans genombrott och fall på 1823 års riksdag	139
Adolf Iwar Arwidsson – den förste politiske emigranten	58	Folkmängden i finnskogarna på 1820-talet	146
Carl Axel Gottlund och ”Stockholms finnkår” 1830	63	Björnjägaren Pekka Huuskoinen i verklighet och sägen	151
Den fosterländske arkivtjuven	68	Landshövding Henrik Adolf Widmarks femårsberättelse 1881–1885 – ett avbrott i den officiella tystnaden	154
Det finska tjänstefolket i Stockholm på 1830-talet	71	Finska vetenskapsidkare i finnskogarna	159
Militärerna och militärt bland de Finlandsfödda	76		

Svenska forskares finnbygdsstudier ..	165	De röda flyktingarna 1918–1920	258
Nils Keyland, Nordiska museets egen ”skogsfinne”	168	Edvard Gylling, folkkommissarien som gick under jorden på Södermalm	266
Dan Andersson – finnskogarnas poet ..	172	Kössi Kaatra, finsk proletärförfattare i Huddinge	268
De sista skogsfinnarna	175		
Språkets död – finnkulturens renässans	179		
5. FINLÄNDARNA I SVERIGE FRÅN ORIENTALISKA KRIGET TILL SJÄLVSTÄNDIGHETEN		6. TORNEDALSFINNARNAS, EN SPRÅKMINORITET VID GRÄNSEN	
Finska kyrkan i Stockholm och dess medlemmar under en lugn utvecklingsfas	193	Norrbottnens finnbygd – en bebyggel- sehistorisk översikt	273
Gustaf Adolf Montgomerys ”Finska gille” 1859	199	Två resande Skogmans – och två sätt att se på gränslandet	282
Finska flaggans födelse i Marstrand 1862	205	Svensk skolpolitik i Tornedalen till första världskriget	287
Adolf Erik Nordenskiöld, polarforskaren	207	Johan Raattamaa – ödemarkernas profet	292
Siri von Essen, en författarhustru	210	Skolkommittén 1919	294
Finländska studenter vid svenska fackhögskolor	213	Storsvenskt möter äktfinskt i Tornedalen	305
Gustaf Retzius och finnarnas rasegenskaper	216	Finnarna i 1930 års folkräkning	312
Sågverkskustens finländska arbetare	221	Den bästa boken om Tornedalen	316
Från tjänarinna till fabriksarbeterska – de finska kvinnornas nya yrkes- profil vid sekelskiftet	230	Tornedalsfinskan – ett halvt språk? ..	319
Finsk-ugriska språk blir ett univer- sitetsämne	233		
De landsförvisade från Finland och ”riksdagen i Stockholm” 1903	235	7. FINLÄNSKT I SVERIGE MELLAN VÄRLDSKRIGEN OCH UNDER KRIGSÅREN 1939–1944	
Landsförvisade från Sverige – en helt annan historia	242	Den finländska Stockholmskolonin under mellankrigstiden	325
Stockholms finska förening – det första kvartsskiftet	248	Skräddarmästaren Albin Wepsäläinen, en av de sista i sitt slag	334
Jägarna i Sverige – en snabbvisit i förbifarten	254	De finlandssvenska pennorna i svensk press	339
		Finländska konstnärer i mellankrigs- tidens Sverige	344
		De finländska hembiträderna i Stock- holm efter första världskriget	350
		Skönlitteratur som inte slog	354
		J. K. Paasikivi i Stockholm – en misslyckad mission	356

Stockholms finska förening – ett nytt uppsving	360
Två nya institutioner: Suomibyran och Handelskammaren	364
Arvo Tuominen, mannen som hoppade av från Terijokiregeringen	369
70 000 små människoöden	372
Från Finland till Sverige i vapenrock – sårade och desertörer	383
Norra Finlands evakuerade	387

8. AVSLUTNING

Kan ett generellt mönster iaktas vid finländarnas flyttningsrörelse till Sverige?	393
Det finska arvet i Sverige	399
Källhänvisningarna	403
Käll- och litteraturförteckning	419
Personregister	428
Ortsregister	440

1. Förord

Sverigefinnarnas historia går vidare

Läsaren får förlåta, att även den andra delen av Sverigefinnarnas historia börjar med några personliga minnen.

När jag började min skolgång i Helsingfors 1945 vid sju års ålder, hade jag skolkamrater, som var en erfarenhet rikare än jag: de hade varit i Sverige som krigsbarn. Sämjan mellan dem som varit hemma och dem som skaffat sig inblickar i tillvaron i ett västligt grannland var inte alltid den bästa. Jag minns, att vi halvt på lek anklagade dem som ”med en lapp om halsen” flytt till Sverige för feighet i farans stund. Dylikt retande slutade ofta i ett uppiggande handgemäng på skolgården.

Först långt senare, som arkivarie på Svenska Riksarkivets enskilda sektion, fick jag klarhet i den stora omfattning, som förflyttningen av krigsbarn hade haft just i de stadsdelar, där jag hade levt. Jag hade fått i uppdrag att ordna och förteckna Hjälpkommitténs för Finlands barn stora arkiv från krigstiden och kunde konstatera, att från nästan varje kvarter, varje hus vid de bombdrabbade gatorna på Kampen eller i Främre Tölö hade skaror av barn hastigt evakuerats till Sverige under de kalla vinterdagarna i slutet av februari och i början av mars 1944. Den svenska insatsens dimensioner syntes tyd-

ligt i hundratals strikt alfabetiskt lagda registerkort i detta arkiv. Jag såg nu mina skolkamraters namn och adresser, både i Helsingfors och i förskingringen i Sverige, samt uppgifter om deras fosterföräldrar, eventuella sjukdomar och återresa.

Att Sverige har spelat en betydande roll i Finlands senare historia är för de flesta som minns andra världskriget och efterkrigstiden tämligen klart. Det svenska inflytandet har inte inskränkt sig till humanitära hjälpaktioner av ovanbeskrivet slag utan påverkat mycket djupgående Finlands utrikespolitik, ekonomi och demografi. Redan innan den stora utvandringen till Sverige satte i gång efter införandet av den fria nordiska arbetsmarknaden 1954 fanns det ett ständigt utflöde av människor västerut, precis som tidigare, då finländare hade flyttat till Sverige i stora skaror under det gemensamma rikets tid före 1809. När jag för första gången besökte Sverige bland en grupp historiestuderande 1959 kommanderade reseledaren professor Eino Jutikkala oss upp på översta däck, när fartyget anlöpte Stockholms hamn vid Skeppsbron. ”Här har tusentals av våra landsmän stigit i land”, förklarade han. Denna sanning gäller även under den lugnare epok, då Finland var ett storfurstendöme under Ryssland och den första självständighetstiden fram till andra världskrigets slut.

Den för handen varande volymen av Sverige-

finnarnas historia, den andra och mellersta i en planerad trilogi, har författats enligt de riktlinjer, som fastlagts vid den första delens tillkomst. Sålunda har jag försökt att fånga in både grupper av inflyttare och individer, som på sätt eller annat är typiska representanter för sin nation i Sverige oberoende av om de var finsk- eller svenskspråkiga. Termen finländare förekommer i denna del, då den redan hade lanse-rats och delvis tagits i bruk, som ett gemensamt namn på både finnar och finlandssvenskar. Tidsgränserna för den skildrade perioden utgörs av den statliga skilsmässan mellan länderna 1809 och andra världskrigets slut, som för Finlands del inträffade när kriget mot tyskarna var över våren 1945. Vissa senare företeelser, som intimt hänger ihop med krigsårens historia, såsom krigsbarnens senare öden i Sverige och Lapplands evakuerades kvardröjande i grannlandet efter 1945, finns med i denna framställning, då jag inte velat kapa av berättelsens trådar i fråga om dem vid ett bestämt årtal.

Denna bok tar också upp två finskspråkiga minoriteter i Sverige, som bött här sedan århundraden. De s.k. skogsfinnarna följs ända till språkets utlocknande i Värmlandsskogarna, vilket noga räknat skedde 1965, då den siste språkbäraren och vandringsmannen Niittahon Jussi slöt sina ögon för gott. I fråga om Tornedalsfinnarna, en alltjämt livaktig grupp inom Sveriges gränser, har skildringen avslutats med krigsslutet och fortsätts sålunda i den tredje delen, när den en gång utkommer.

Källorna till Sverigefinnarnas historia är på 1800-talet och 1900-talet betydligt bättre än under det gemensamma rikets tid. Församlingarnas inflyttningsslängder nämner nu regelmässigt varifrån inflyttaren kommer, de summariska folkmängdsredogörelserna som börjar på 1870-talet innehåller värdefull statistik om

immigranterna och serierna av medborgarskapsakter belyser på många sätt de inflyttade individernas liv i Sverige. Dessa källserier avslöjar dock samtidigt, att finländarnas flyttning till Sverige bara är en liten folkvandring jämfört med den enorma mobilitet, som samtidigt finns i hela samhället. De mest spektakulära sidorna av folkförflyttningarna inom de församlingar, som är berörda av finländarnas ankomst, är under 1800-talets första hälft en stor utflyttning till S:t Petersburg och under samma århundrades senare hälft en jättelik Amerikaemigration. Dessutom flyttar folk intensivt runt i Sverige, industriorterna växer allt större och städernas befolkning ökar. Vid betraktande av dessa omflyttningar syns det tydligt, att ämnet för denna bok – finländarnas flyttningsrörelse till Sverige – endast är en del av en helhet, som inte blir skildrad. Såsom det antydde i förordet till den första delen, är mitt tema på sätt och vis en efterhandskonstruktion.

Kan källorna till flyttningsrörelsen sålunda karakteriseras som goda, är de allt annat än tillfredsställande i fråga om de två språkminoriteterna, skogsfinnarna och Tornedalsfinnarna. Dessa finsktalande människor gällde som fullgoda svenskar i folkbokföringen, och vår kunskap om de båda gruppernas numerär och spridning skulle ha varit mycket skral, om inte vissa extraordinära engångskällor ändå skulle belysa dem. De dokument, som jag avser, är så pass intressanta, att de i den följande framställningen har gett upphov till egna små kapitler, som läsaren kommer att märka.

Vad är då den kunskapsmässiga behållningen av ett arbete, som upptar Sverigefinländarnas förflutna? En del av läsarna av den första delen har klagat över – förmodligen vilseledda av den vetenskapliga notapparaten – att historiken inte innehåller någon bärande teori eller mera all-

männa problemförklaringar av det slag, som ofta förekommer i modern historieforskning. Iakttagelsen är alldeles riktig – jag har medvetet undvikit onödig ”problematisering” av stoffet och spekulativa funderingar kring temat. Ämnet är generellt sett inte lämpligt för stora synteser och teoribyggen. För att tillfredsställa de mera kräsna teorivännerna gör jag denna gång ett undantag från regeln och presenterar i slutet av denna andra del ett par kapitel, som innehåller sammanfattande synpunkter på finländarnas flyttningsrörelse till Sverige under intervallet medeltiden – andra världskrigets slut. Vad har historien att säga till vår egen tids invandrare, kunde dessa avsnitt rubriceras.

Rent tekniskt har arbetet med den andra delen varit organiserat på samma sätt som när den första delen skrevs. En av Kulturfonden för Sverige och Finland tillsatt historiekommitté, ledd av ledamoten av Svenska akademien professor Erik Lönnroth, har haft huvudansvaret för dess fortskridande. Övriga kommittéledamöter har varit riksarkivarien Sven Lundkvist och sekreteraren Sulo Huovinen, Sverige, professorerna Mauno Jokipii och Pentti Virrankoski samt docent Kari Selén, Finland. Sulo Huovinen efterträddes i mars 1991 av rektor Raija Wallenius, som tillträdde då som Kulturfondens sekreterare.

Jag vill här särskilt tacka riksarkivarie Lundkvist samt professorerna Jokipii och Virrankoski för vänligheten att ha genomläst manuskriptet och därvid ha gett värdefulla råd. Finska Historiska Samfundet om Nordiska museet har möjliggjort arbetets publicering i Finland och Sverige.

Utöver Kulturfonden har också Finlands undervisningsministerium räckt en hjälpande hand, när det har gällt att föra arbetet i hamn. Anslagen från finska statsbudgeten och Kulturfonden har tillsammans möjliggjort för mig att vara tjänstebefriad under sammanlagt elva månader, under vilken tid denna del av Finnarnas historia har skrivits. Min arbetsgivare, Riksarkivet, har åter visat välvilja mot forskande tjänstemän genom att bevilja de tjänstebefrielser, som jag har behövt. En lika viktig förutsättning har varit min hustru Meius och dotter Teas positiva inställning till mitt arbete. Min hustru har också hjälpt till genom att granska framställningens språkdräkt. Jag vill tacka varmt alla de inblandade för deras insatser vid tillkomsten av denna bok.

Danderyd, våren 1993

Kari Tarkiainen

2. Inledning

Rikssprängningen 1809 och dess följder

I en framställning om befolkningsmobiliteten från Finland till Sverige är de politiska milstolparna av underordnad betydelse. Inflyttningen av finländare över Bottniska viken har alltid skett till följd av orsaker, som har varit inbyggda i själva befolkningsstrukturen och i de ekonomiska förhållandena i de bägge länderna; ytterst har det varit fråga om en växelverkan mellan centrum och periferi, som har fört folk från glesbygden till storstaden eller – som en motström – från den utvecklade regionen till utkanterna. Sådana faktorer som efterfrågan på arbetskraft, nativitet, löneförhållanden eller drömmar om ett bättre liv har spelat en viktigare roll i inflyttningsrörelsen än politiska händelser av ett eller annat slag.

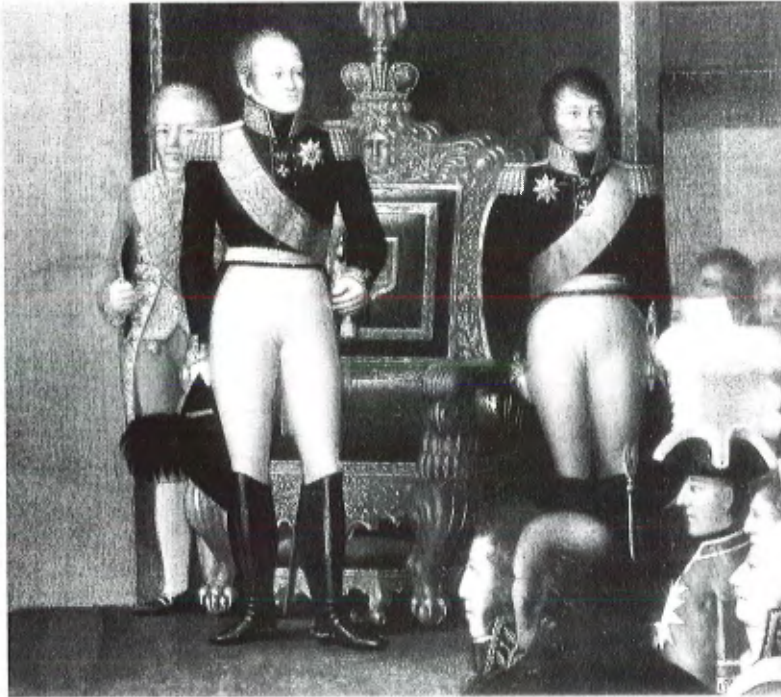
Ett enda politiskt beslut har satt djupa spår i den finländska Sverige-emigrationens historia. Det är Finlands skiljande från Sverige genom Fredrikshamnshfreden 1809. Före detta årtal var finländarnas flyttning till moderlandet en del av den inrikes befolkningsmobiliteten, efter 1809 utlänningars invandring till ett grannland. Det är därför som årtalet 1809 lämpar sig särskilt väl som skarv i berättelsen om Sverigefinnarnas historia.

Genom freden i Fredrikshamn den 17 sep-

tember 1809 skildes Finland från Sverige. Gränsen i norr drogs längs Torne och Muonio älvar, varvid den finska bosättningen i Västerbotten delades mellan två stater; i sydväst tillföll de svensktalande Ålandsöarna Finland. I fredsfördraget talas det dock inte ett ord om Finland som en helhet: den svenska staten överlät till den ryske självhärskaren ett antal områden, från Kymmenegårds län i öster till Vasa och Uleåborgs län i norr. Man skrev i fredstraktaten om län, invånare, städer, hamnar, byar och öar, men ingenting om den finländska statsbildningen. Synen i dokumentet var därför mycket svensk – det var en samling administrativa enheter på lokal nivå, som Sverige avstod från. Att den ryske kejsaren ett halvår tidigare hade upphöjt finländarna till nationernas krets och grundat ett autonomt storfurstendöme för dem, låtsades man i Stockholm inte om.

Traktaten innehöll också bestämmelser om hur människor skulle hanteras i den nya situationen. Alla krigsfångar skulle återlämnas. Fångna gemena svenska och finska soldater och båtsmän skulle återvända till sina hem. Officerare av finskt ursprung skulle få välja, var de bosatte sig. I traktatens tionde artikel står det:

De Finnar som befinna sig i Sverige, ävensom de i Finland varande Svenskar, skola hava full frihet att till deras Fädernesland återgå, samt att disponera om deras fasta och lösa egendom

Den högtidliga akten på Borgå lantdag 1809, då storfurstendömet Finland konstituerades, spelade nästan ingen roll i de svensk-finska relationerna. Svenskarna uppfattade finländarna tvärtom som helt och hållet ryska undersåtar, som led svårt under det tsaristiska oket. Detalj ur Emanuel Thelning's målning 1812, som föreställer kejsar Alexander I i Borgå. Foto Museiverket, Helsingfors.

utan att erlægga någon utförsels avgift eller vad annan pålaga som helst i sådant avseende.

De båda Höga Magternes Undersåtare som bosatt sig i ettdera av de bägge Länderna nämligen Sverige eller Finland, skola under en tid av trenne år, räknad från utväxlingsdagen av denna Tractats Ratificationer, äga full frihet att nedsätta sig i det andra landet, och äro förbundne att under nämnde tidrymd sälja eller avhända sig sina egendomar till någon Undersåte av den Magt, vars område de önska övergiva.¹

Artikeln föreskrev alltså, att en svensk respektive finsk undersåte inte fick äga fasta tillgångar i det andra landet; några "dubbelundersåtar" med egendom i det ena, tjänst i det andra riket

ville de höga parterna inte veta av. Många Finlandsfödda tjänstemän och militärer i Sverige fick nu börja grubbla på en eventuell återflyttning. Ännu fler var emellertid de, som skulle utnyttja möjligheten att före 1812 års utgång utvandra från Finland till Sverige. Senast då fick man nämligen besluta sig om man även i fortsättningen ville tjäna den svenska kronan eller "bli ryss" som man på svensk sida uttryckte sig.

Hur skulle handeln och det ekonomiska utbytet ordnas upp efter ett uppsplitande krig? De höga parterna var rörande eniga om att "en lång vana, grannskapet och ömsesidigt behov" skulle nu som tidigare utgöra rättesnöret i handelsangelägenheterna. Finländarna skulle som förr få importera malm, tackjärn, kalk och bygg-

Den svenska revolutionen 1809 bröt med Gustav IV Adolfs östpolitik, som hade inneburit strid med Ryssland. Här Lorentz Axel Fredrik Armfelts karikatyr, som visar den avsatte kungen marscherande österut med ett brutet svärd i handen, medan den vagn som han drar – de fyra ständerna – rör sig knappast alls. Foto Museiverket, Helsingfors.

nadssten till masugnar till sitt land, svenskarna köpa boskap, fisk, spannmål, lärft, tjära, bräder, timmer samt annat från Finland, allting helt tullfritt. Denna övergångsperiod skulle vara till år 1811.² Först senare ämnade man ta upp handels- och tullfrågorna till förnyad prövning.

Fredsfördraget betydde inte, att banden mellan Sverige och Finland klipptes av, utan det utgjorde den första åtgärden som syftade mot en sådan åtskillnad. Det satte igång en process, som nästan obemärkt förvandlade finländarna till utlänningar och deras land till utland. Fredstraktaten kompletterades så småningom med

bestämmelser, som steg för steg gjorde skilsmässan reell.

Snabbast kom boskillnaden till synes på det militära området. Vid krigsslutet var den finska armén, som hade retirerat till Västerbotten, och de finska flotteskadrarna alltjämt svenska truppener. Genom ett kejsarligt manifest, daterat den 2 april 1810 i S:t Petersburg, gjorde Alexander I gällande, att varje finsk officer i Sverige, som svor trohetseden och anmälde sig inom tre månader till den finska regeringskonseljen, skulle få behålla sin tjänst och inkomst oförändrade.³ Ett komplement till manifestet, daterat den 8 juni 1810, klargjorde, att en fullstän-

dig naturalisation förutsatte minst åtta års tjänstgöring i finska trupper och utgick från den militära grad, som vederbörande hade haft före kriget.⁴ Därmed var det uppenbart, att en återgång till finsk tjänst tedde sig mera meningsfull för de äldre officerarna än för de yngre, och särskilt oförmånlig var den för sådana krigare, som stigit snabbt i graderna under fälttåget.

Det kejserliga beslutet väckte ändå ett stort jubel i Finland. Att det hade effekt också i Sverige, syns av det ryska sändebudet Johan Peter van Suchtelens rapport av den 16 maj 1810, där det står, att det hade väckt "den största beundran hos alla, som är hemma från Storfurstendömet Finland och där har sin egendom. Detta Hans Kejserliga Majestäts nådiga beslut har framkallat stor avund hos svenskarna och så att säga åstadkommit ett spänt förhållande mellan dem och finnarna".⁵ Till sin skrivelse hade Suchtelen bifogat ansökningar från och förteckningar över militära och civila tjänstemän, som enligt honom ville flytta över till Finland: generalen Gustaf Mauritz Armfelt, hovmarskalken Otto Magnus Munck, generalen Johan August Sandels, generalen Georg Carl von Döbeln, förre landshövdingen Olof Wibelius, bröderna sjöofficeren Carl Johan af Wirsén och ämbetsmannen Gustaf Fredrik Wirsén samt regeringsrådet Johan Albrecht Ehrenström. När det verkligen kom till kritan, ville dock endast Armfelt och Ehrenström flytta över till Finland, varutöver Munck gick i rysk hovtjänst.

I december 1810, när tiden för överflyttningsbeslutet hade passerats med god marginal, kunde den finska regeringskonseljen sammanställa en förteckning, som upptog namnen på något över ett tusen officerare, underofficerare och civila tjänstemän vid militären, som hade bestämt sig för att stanna i Finland. Deras pensioner uppgick till över 300.000 silverruble eller

11 % av nästa års finska statsförslag.⁶ Vida sämre blev de indelta soldaternas lott i hemlandet. Åt dem utdelades år 1812 blott 25.000 rubel i pensioner.⁷ Det fanns sålunda anledning till att den f.d. finska arméns officerskår betygade sin tacksamhet mot kejsaren genom att låta prägla en minnespeng, som framställde Segern, bekransad av Vålgörenheten. Den upplösta armén hyllade genom denna åtgärd sin besegrades generositet och ädelmod mot dem som hade förlorat kriget.⁸

Men trots att villkoren för dem, som valde att återvända till Finland, var gynnsamma, beslöt en tredjedel av de finska militärerna att bli kvar i Sverige. Enligt vad generaladjutanten Carl Johan Adlercreutz visste i ett memorial av den 18 juni 1810, ville sammanlagt 117 finska arméofficerare stanna i moderlandet. Av en enda trupp, Savolax brigad, stannade 34 av totalt 72 officerare i Sverige. Att savolaxarna så mangrant stannade i Sverige kan ha berott på att befälhavaren för brigaden general Jägerhorn beslöt sig för att bli kvar i moderlandet. De upplösta finska flottstyrkorna kom efter en period i rysk fångenskap tillbaka till Sverige. En interimstat för eskadrarna i Åbo och på Sveaborg, som uppsattes den 5 april 1811, visar totalt 176 personer, både officerare och underbefäl, som fick lön och inkvarteringshjälp i moderlandet. Bland dem fanns också svenskar, men huvudparten torde ha varit finländare från Finland. Ett finskt truppförband, det kungliga finska artilleriregementet, fanns kvar i den svenska militärmakten ända till början av 1811. Det räknade vid sin upplösning en styrka på 400 man, av vilka 227 var finländare.⁹

De kvarblivna var framför allt yngre män, som befordrats i kriget, för vilka de ryska pensionsvillkoren – och själva tanken på pensionering – inte tedde sig lockande. Men också de

stora hjältarna från de blodiga drabbningarna, vilkas namn blivit symboler för svensk krigsmannaära, valde att stanna i Sverige. Den främste av dem var generaladjutanten Carl Johan Adlercreutz, född i Kiiala nära Borgå, segraren vid Siikajoki och Lappo. Genom att delta i, ja i själva verket leda, 1809 års revolution mot Gustav IV Adolf blev han den nya regeringens tongivande kraft. Ännu den 13 juni 1810 säger sig Adlercreutz, i ett brev till major Fredrik Stjernvall, vilja återvända till Finland:

Född och uppfödd i Finland, har jag där min egendom, släkt och ungdomens bekanta; där vilar mina förfäders, mina föräldrars och bortgångna, ömt saknade och begråtna vänners ben, där önskar jag även få vila mina ben, och dit längtar mitt hjärta; när härtill kommer att min hustru även längtar till Finland, skulle man tro, att mitt parti vore lätt avgjort.

Men Adlercreutz fortsatte, att han inte längre bestämde själv över sitt öde – hans uppgift var att tjäna Sverige i den roll, som han var tvungen att axla.¹⁰

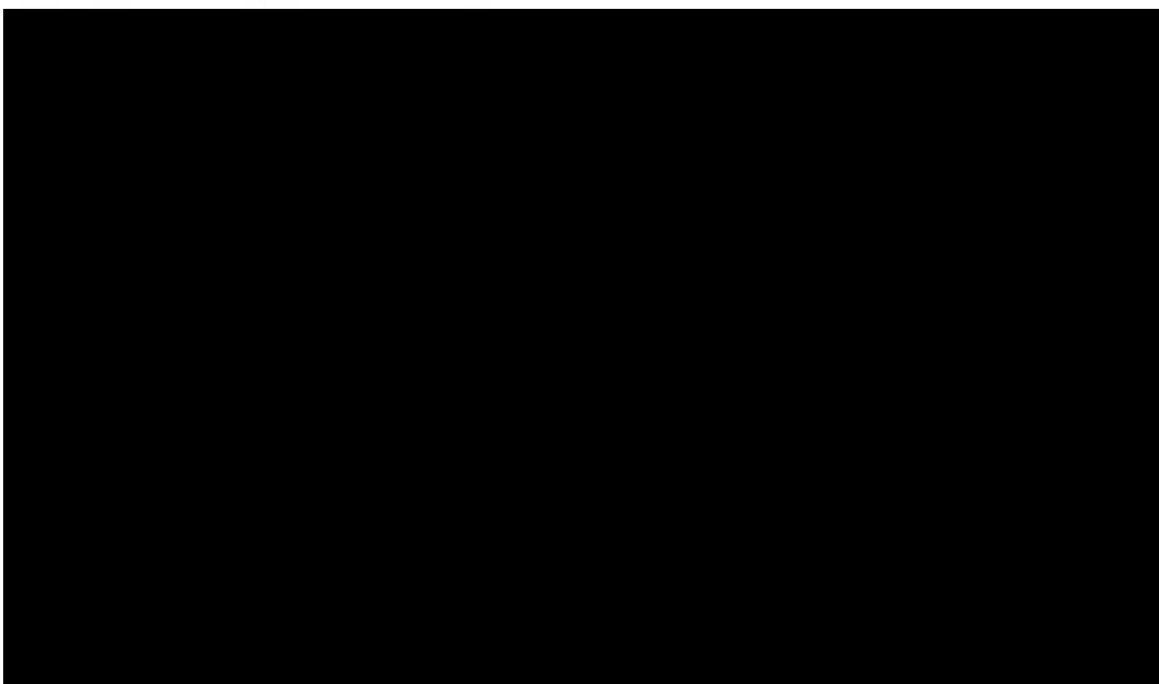
Utöver militären valde en rad civila tjänstemän att stanna i Sverige, som vi kommer att se längre fram i denna framställning. En av dem var upprorsledaren på Åland under den ryska ockupationen 1808, fältprosten Henrik Johan Gummerus, som till slut hamnade som kyrkoherde i Högby församling på Öland, en avkrok av världen.¹¹ Han kan närmast karakteriseras som en politisk flykting från Finland.

Fredsfördraget kompletterades med bestämmelser, som gällde de ekonomiska förhållandena mellan kungariket och storfurstendömet. Det första handelsavtalet hängde samman med förbundet mellan Sverige och Ryssland 1812 mot Napoleon och det var fördelaktigt för Fin-

land. Röster höjdes redan på 1815 års riksdag mot att den stora och tullfria införseln av livsmedel från Finland till Stockholm hämmade den svenska landsbygdens ekonomiska utveckling.¹² Från finsk sida oroade man sig över att importen av malm och tackjärn till landet skulle minska. I dessa stämningsslagen enades man från båda sidor till en kompromiss, som började gälla från 1818. I detta aktstycke slogs det fast, att tullen på svenska produkter, som exporterades till Finland, fick vara högst 50 % av den gängse utlandstullen, och tvärtom, att ”finska varor ... skola åtnjuta samma förmån i Sverige”. Finsk beck och tjära var dessutom helt tullfria i Sverige, men exporten av salpeter och brännvin förbjöds.¹³

Ytterligare restriktioner ingick i 1828 års handelsavtal. Man fastställde för första gången de varuslag, som fick utföras från Finland utan certifikat och andra formaliteter. Listan motsvarade den finska exporten sådan som den var: beck, bröd, båtar, fisk, höns, hö, halm, kreatur av alla slag, lax, lingon, lumpor, näver, ost, skogs- och sjöfågel, smör, stövlar och skor, strömming, tjära, trävirke, träkärl, vadmal och ved räknas upp särskilt i avtalstexten.¹⁴ Nästa handelsavtal daterar sig till 1834. Det föregicks av en intern debatt i Finland, som de lokala intressena vann. De finska kustbornas produkter – fisk, kött, fågel, bär – tålde inte en längre transport än till Stockholm. Ved, trävaror, tjära och enkla allmogevävnader och -tyger fann sin naturliga marknad i Sveriges huvudstad och efterfrågades ingen annanstans. Därför var en fortsatt partiell tullfrihet ett livsvillkor för kustborna i västra Finland, hävdade representanter för Finlands städer och landshövdingarna och fick rätt mot senaten, som hade velat vända Finlands handel österut, till S:t Petersburg.¹⁵

Nästa avtal från 1838 betydde dock vissa

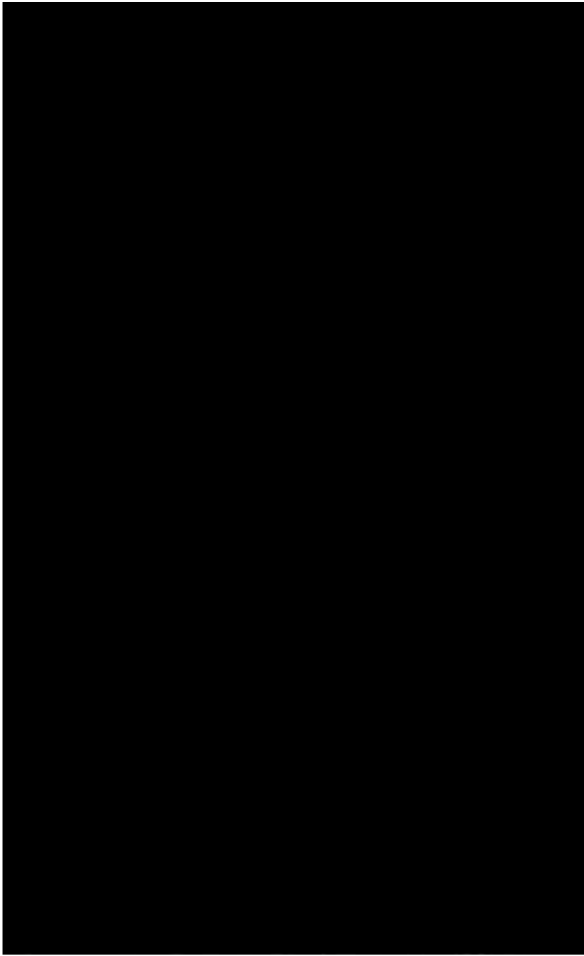
Skådeplatsen för finskt-svenskt handelsutbyte, Skeppsbron i Stockholm, enligt litografi av C. J. Billmark. Foto Stockholms stadsmuseum.

skärpningar i den partiella tullfriheten. Den allmänna svenska utlandstullen började nu tillämpas på en rad vanliga finska produkter – fisk och strömming, halm, läder och hudar, sältran, säckar, träkärl och ägg. Endast lax, smör och levande kreatur, råg och färdiga båtar behöll sin billigare utlandstull.¹⁶

Dilemmat i de svensk-finska handelsförbindelserna var, att medan exporten till Sverige var viktig för västra Finlands invånare, var den samtidigt skadlig för den svenska landsbygden, vars produkter utkonkurrerades på den stockholmska marknaden av de billiga finska varorna. I slutet av 1830-talet var den finska han-

delns volym alltjämt mycket betydande. Sålunda transporterades år 1838 varor från Finland till Sverige till ett värde av 1.638.007 riksdaler, medan den svenska införseln till Finland bara var av 758.434 riksdalers värde.¹⁷ År 1842 beräknas den finska exportens värde ligga mellan 500.000 och 550.000 rubel silvermynt; när man tog hänsyn till vad frakterna dessutom inbringade, tjänade Finland cirka en miljon rubel på sin Sverigeexport.¹⁸ På ungefär denna nivå befann sig handelsutbytet mellan länderna, när särbestämmelserna för den finska exporten år 1845 slutligen upphörde.

Det var sålunda en stor handel som under

Trots att Finland hade avskilts från moderlandet, försvann inte behovet av svensk-finska parlörer. Här titelsidan till en sådan, som främst gällde handelsterminologin och som trycktes i Stockholm 1820. Svenska Riksarkivets bibliotek.

hela första hälften av 1800-talet sökte sig till Stockholm, men allra livligaste var förbindelserna i början av seklet. Av trafikens intensitet får man en bra bild av de karantänsjournaler, som 1837–1839 upprättades i Furusund för alla fartyg, som kom österifrån. Antalet fartyg från

Finland var under dessa tre år totalt 1.758, de flesta faktiskt små skutor från Åland.¹⁹

Varuutbytets främsta skådeplats var Stockholms hamn, närmare bestämt Skeppsbron mellersta och södra del i stadens mitt. Sedermera kommandörkaptenen Carl Johan Alfred Skogman har i sina självbiografiska anteckningar lämnat oss en livfull bild av hur det såg ut på detta område i 1800-talets början. Skogman var son till ämbetsmannen Carl David Skogman, som var född i Finland och bodde på adressen Skeppsbron 10, mitt i hamnlandskapet. Från sitt fönster kunde den unge gossen betrakta ankommande finländare, deras farkoster och handelsvaror.²⁰

De finska fartygen utbredde sig vid Skeppsbron mellan Gustav III:s staty i norr och Bomslupstrappan i söder. Närmast Slussen låg de stora fraktfartygen från Åbo, vanligen två eller tre på samma gång, ”målade i vitt och gult, kuttertaklade och för sin tid rätt vackra fartyg”, som Skogman skrev. De övriga finska skutorna, som särskilt om vårarna och höstarna upptog nästan hela utrymmet vid Skeppsbron, var av enklare slag. ”På dem hitfördes en myckenhet viktualievaror, strömming, torkad sik, salt lax, salt kött, smör m.m.; därtill levande kor och får, varjehanda grova yllevävnader, såsom tröjor, strumpor och luvor, träkärl och annat”, tillade han. De finska fartygen var så talrika, att de vid tiden för höstmarknaden bildade en tvådubbel rad längs hela Skeppsbron:

Så var här ett levande liv. Köpslående emellan fruar och pigor på ena sidan och på den andra de finska bönderna och deras hustrur, försiggick understundom ganska högljutt, helst dessa sistnämnda ofta endast nödtorftigt kunde svenska och var föremål för skämt över deras finska brytning.²¹

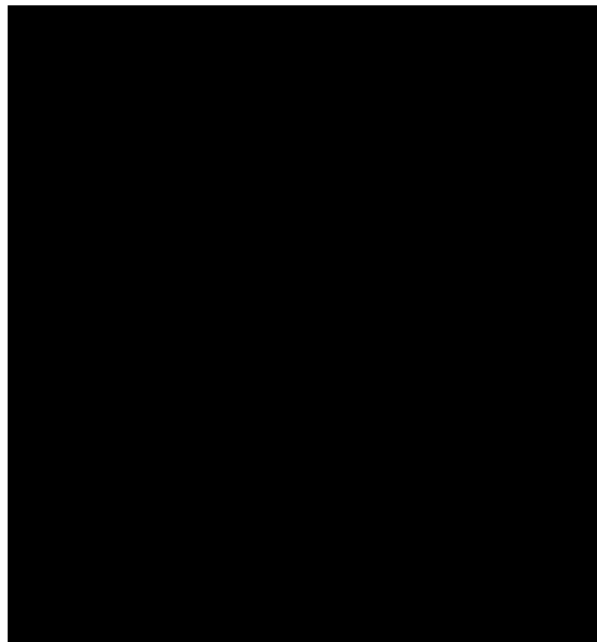
När finländarnas köttvaror packades upp för besiktning i packkammaren och efter godkännande nedpackades igen, var detta en stor sevärdhet för stockholmarna. Omkring i hamnen irrade finländare, som deltagit i marknaden och där hängt kransar av vattenkringlor runt halsen som klappar åt de hemmavarande. Skogman fortsatte sin skildring:

Även för många andra varor bereddes betydande avsättning genom denna handel med Finland, särskilt kan nog räknas tobak, dels rök-, dels tuggtobak, mest kanske från den gamla firman Petter Pson Helin. Efter upphörandet av den sedan 1809 fortgående handelstraktaten med Finland försvann snart hela detta egendomliga folkliv, höstmarknaden blev blott en skugga av vad den förut varit.²²

Ännu på 1850-talet kunde man dock iakttå finska hamnbusar, som försiktigt rullade redan tömda brännvinstunnor från magasinen längs kajkanten, spolade dem med vatten, som därmed blev något alkoholhaltigt, och sedan grupperade sig kring en uppochnervänd tunna för att med dess botten som bord inta drycken.

På södra delen av Skeppsbron stod fram till mitten av 1800-talet den gamla viktualievågen, avsedd för vägning av livsmedel. I våghusets södra del fanns hamnkotoret, som under sitt höga tegeltak inrymde en mycket besökt krog, vars dörr utmynnade direkt mot Saltsjön. Vid denna port hängde en ofantlig skylt, bärande krogens namn: *Finska Himmelen*.

Detta namn kom sig av restaurangens läge högt uppe på en vind, i hamnkotorets övervåning. Enligt Skogman uppfångade poeten Carl Michael Bellman just på *Finska Himmelen* det finska utropet "Pallavinno ja olta tännä" (Brännvin och öl hit) och skrev det ner i Fred-

Scen från Skeppsbron visande hur sjöare doppar bröd i ett vinfat. Foto Stockholms stadsmuseum.

mans epistel 59. Påståendet är i sig felaktigt; enligt diktens rubrik uppsnappade diktaren det finska citatet på restaurang Lokatten. Men det råder ingen tvekan om att Bellman förstod vad beställningen gällde.²³

Gatubilden i Stockholms centrala delar präglades sålunda långt in på 1800-talet av finländare, som hade kommit till staden i olika angelägenheter. En grupp, som redan har tangerats i den första delen av detta arbete, var de relativt många flyktingarna under och strax efter 1808–1809 års finska krig. I en skrivelse från april 1811 från revisorerna efter den kommitté, som hade haft till uppgift att utdela understöd till dessa människor, var de finska flyktingarna totalt 646 män, varutöver kom ett okänt antal kvinnor och barn. Största gruppen bland dem var sjömän (263 individer) varutöver

Finländaren P. O. Adelborgs karikatyr föreställande Fersenska mordet 1810. Bokstaven D visar den finske underofficieren Tandefelt i aktion; grymmare än de andra (som slår med paraplyer) hanterar han en knölpåk. Foto Museiverket, Helsingfors.

kom mindre grupper timmermän, soldater, lot-sar, segelduksvävare m.fl.²⁴ Men dessa kringströvande och olyckliga flyktingar var ingalunda de enda finländarna i huvudstaden. Tvärtom visar en beräkning, ett brev från det finska kyrkorådet i mars 1810, att Finska församlingen omfattade 1.200 sådana ledamöter, som inte kunde något annat språk än finska. Därtill kom de två- eller svenskspråkigas avgjort större skara. Dessutom fanns det ett betydande antal finnar bland soldaterna vid de kungliga gardesregementena och bland amiralitetsfolket på Skeppsholmen. En stor kontingent finska sjömän, som under kriget

varit i engelsk tjänst, väntades också till Stockholm.²⁵

De Finlandsfödda utgjorde alltså ett relativt stort folkelement i huvudstaden. Överallt, där en större folkhop samlades, ingick någon eller några finländare i den, fastän de knappast märktes utåt. En dramatisk händelse, mordet på riksmarskalken greve Axel von Fersen den 20 juni 1810 må här tjäna som exempel på detta förhållande. När von Fersen anlände i sin vagn i kronprins Karl Augusts liktåg till Riddarholmskyrkan, misshandlade och dödade den upprörda pöbeln honom på Riddarhustorget på ett grymt sätt utan att de utkommenderade soldaterna på

minsta sätt ingrep. Enligt en uppgift i förhørsprotokollet började tragedin på så sätt, att en grupp "sjömansklädda finsktalande personer" spände av hästarna från riksmarskalkens vagn på Stora Nygatan, varefter den blåblodige aristokraten fick påbörja sin kringirrande flykt i trakten av Riddarhustorget.²⁶ En av de värsta missdådarna, som deltog i misshandeln och följde von Fersen under utropet "Han skall knäckas", var den finländske f.d. underofficern O. J. Tandefelt. Något senare, då huvudstaden kokade av revolutionär oro, förstärktes palatsvakten på Stockholms slott med 165 finska soldater, som kom från Västerås och var på återresa till sitt land. Denna trupp fick skarp ammunition av generaladjutanten Carl Johan Adlercreutz – även han Finlandsfödd – och kommenderades på slottet under dagarna 21–23 juni av löjtnanten Gregori Aminoff, en f.d. Savolaxjägare. Truppen släpptes till Finland först när situationen hade blivit lugnare.²⁷ Finländare fanns sålunda på bägge sidor i det blodiga dramat, som krävde von Fersens liv.

Det Sverige, där de finländska inflyttarna hamnade, var ännu ett åldrigt ståndssamhälle i ordets alla betydelser. Det gamla flerspråkiga Östersjöimperiets prägel dröjde länge kvar i landet. Ännu vid riksdagen 1844 erkände man allmänt finska språket som ett inhemskt språk. I en riksdagsmotion framhölls den finska befolkningens i Västerbotten rätt till sitt eget språk: "Att tvinga invånare att övergiva sitt modersmål innebure tanken på ett förtryck det hårdaste som ett folk kan undergå", skrev man. En finsk almanacka utgavs från Haparanda horisont från 1811 och med några års avbrott ända till 1918. Författningar och kungörelser översattes till finska, t.ex. folkskolestadgan. 1811 års svenska kyrkohandbok utkom på finska 1817.

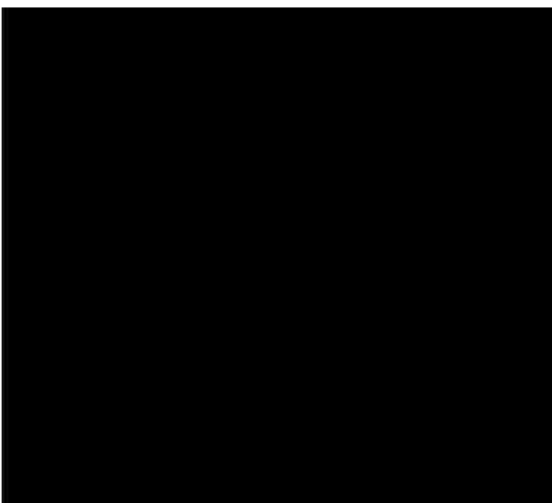
Men även en annan utvecklingslinje kan sam-

tidigt skönjas. Redan på 1700-talet började svenskarna förknippa fosterlandet med sitt språk. Fäderneslandets språk var då inte någon dialekt eller allmogespråk utan den bildade klassens svenska språk. Bland annat för att vårda fosterlandets språk stiftades 1786 Svenska Akademien. Några av de ivrigaste förkämparna för det bildade svenska språket hade studerat i Åbo, bl.a. Johan Henrik Kellgren och Pehr Juslén.

I Bernadottarnas Sverige får 1819 års psalmbok ett helt kapitel med psalmer, som förhärsligar Sverige och det svenska språket. Kyrka och stat går samman i en ny form av nationalism. Innan folkskolan genomfördes på 1840-talet när den nya andan dock inte in i folkdjupe. Först under 1800-talets senare hälft kan man tala om utbredd nationalism i Sverige.²⁸ Först då slutar den utvecklingslinje, som hade börjat 1809 – finländarna hade definitivt blivit utlänningar i det forna moderlandet.

Sven Dufvas gåta – stupad vid Virta bro eller sockenskomakare i Lycksele?

*"Den kulan visste hur den tog,
det måste erkänt bli",
Så talte Generalen blott, "den visste mer än vi;
Den lät hans panna bli i fred,
ty den var klen och arm,
Och höll sig till hvad bättre var,
hans ädla, tappra barm".*

Sven Dufva gör exercis. Albert Edelfelts illustration till J. L. Runebergs "Fänrik Ståls sägner" (1919 års upplaga). Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

Så talar general Sandels i Johan Ludvig Runebergs dikt "Sven Dufva", när han nedböjd betraktar den stupade soldat, som ensam hade försvarat en spång över ett vattendrag mot anfallande övermakt och till slut fallit på sin post. Dikten är ett mönsterstycke i finländsk fosterländsk litteratur, ty den börjar som en burlesk skildring av en stovuxen, dum och på finskt vis tålig rekryt, som inte kan lära sig gevärsgreppen, men slutar som en hjältesaga om jättens ensamma kamp mot horder av ryssar, som han motar bort från det strategiskt viktiga övergångsstället och hindrar på så sätt att försvarsställningen bryter sönder. Många uttryck i dikten har blivit bevingade ord, som t.ex. "släpp ingen djävul över bron" eller den ovan citerade satsen "den kulan visste hur den tog".

Runebergs "Sven Dufva" kom ut i den första delen av "Fänrik Ståls sägner" år 1848, exakt 40 år efter Finska krigets utbrott. "Sägnerna"

vimlar av namn på befäl och soldater, som verkligen hade deltagit i kriget, och bygger i mångt och mycket på befintlig memoar- och krigshistorisk litteratur. Dikten om Sven Dufva är emellertid undantaget. Den står fullständigt oberoende av krigshistorien, men den har trots detta blivit föremål för talrika tolkningsförsök och gissningar, som utgår från att en soldat vid namn Sven Dufva verkligen stupat på en spång.

Sålunda står det nära Lycksele begravningsplats ett minnesmärke, som general Gustaf Sandels, son till den från Finska kriget kände fältherren, lät uppresas 1908. På monumentet står det, att förebilden för Sven Dufva, menige finske soldaten Zacharias Bång, vilar i svensk jord på denna kyrkogård. Varifrån har uppgiften på denna minnessten kommit?

Sökandet efter Sven Dufvas rötter kom i gång snart efter utgivandet av dikten. Framför allt har de olika tolkningsförsöken velat koppla ihop Sven Dufvas ensamma strid med händelserna i samband med slaget om Virta bro eller Koljonvirta den 27 oktober 1808. Där utkämpades en försvarsstrid – närmast med kanoner – efter det att ryssarna hade brutit vapenvilan. Händelsen skildras i en annan av Runebergs dikter, "Sandels". I Koljonvirta förelåg inga förutsättningar för en ensam mans kamp på spången mot en framryckande här. I själva verket torde Runeberg ha hämtat sin förebild – om han nu hade någon sådan – ur Roms historia, där det finns en saga om att Horatius Cocles ensam försvarade bron över Tibern mot anfallande etrusker. Som docent i antikens litteratur var nationalskalden ovanligt välbeläst när det gällde Livius, som återgett i sin historia denna händelse vid foten av Janiculum.

Den forskare, som utgående från krigshändelserna först försökte lösa gåtan Sven Dufva, var Oskar Rancken, som redan 1864 utgav boken

”Fänrik Ståls hjeltar”. Han nämner, visserligen med reservation, att en soldat *Bång* av Vasa regemente, Mustasaari kompani, kunde vara Dufvas förebild. Enligt en anonym sagesman hade *Bång*, som var hemmahörande i Kronoby i Österbotten, kämpat vid Koljonvirta i handgemäng med ryssarna, först med bajonetten, sedan med geväret hållande i dess pipa och slående omkring sig med kolven. Träffad av bajonettstyg överallt hade han fallit omkull på bron och blivit liggande där medvetslös. Emellertid hade han småningom kvicknat till och följt med de retirerande trupperna, men enligt sagesmannen troligen dött på fältlasarettet. Han var visst litet galen, sade Ranckens meddelare.

Efter utgivningen av Ranckens bok var ryktet om soldaten *Bång* som Sven Dufva snart känt överallt. Man hittade en verklig *Bång* i rullorna för Mustasaari kompani och ville koppla ihop denne med en soldat Johan Zacharias *Bång*, som den 13 december 1813 hade mönstrat vid Västerbottens regemente, alltså på svensk botten och uttryckligen efter en lyckad reträtt från Finland. Denne senare *Bång* blev med tiden skomakare i Lycksele, och står mycket riktigt i kyrkböckerna för denna Lappmarkssocken på 1820-talet. Sedan flyttade han till Vilhelmina och blev nybyggare. Var han Sven Dufva, som genom ett mirakel hade överlevt de många bajonettstyngen och blivit en fredlig Sverigefinländare?

Sanningen är faktiskt, att det satt en avdankad finsk krigare i Lycksele och Vilhelmina en bit in på 1800-talet, Zacharias *Bång*, som efter en sup eller två kunde berätta för de lyssnande nybyggarna om sina bravader. Tyvärr nedtecknade ingen vad han sade, utan alla hans historier är kända genom sonen Reinholds (född 1815) förmedling. Reinhold var också en god berättare, som gärna beskrev nybyggerlivet i

ödemarken och tangerade i det sammanhanget också vad pappa hade haft att komma med. Denne hade dött ett par tre år före ”Sven Dufvas” publicering, år 1845.

Reinhold *Bångs* berättelser nedtecknades av bygdeförfattaren O. P. Pettersson i att manuskript betitlat ”Gamla byar i Vilhelmina”. Där står det på tal om Zacharias *Bång*, att han var född i Österbotten 1782, sattes tidigt i skomakarlära och arbetade i sitt yrke, tills han vid 26 års ålder, d.v.s. 1808, blev som förstärkningskarl inskriven i armén. Han deltog i finska kriget och dess förtsättning i Västerbotten samt slutligen även i det norska kriget 1813–1814, där han belönades med en tapperhetsmedalj. Efter krigets slut bodde han ett par år i Umeå, där han gifte sig, och blev sedan sockenskomakare i Lycksele, men kom i delo med bönderna och måste lämna socknen. Han flyttade då till Vilhelmina och försökte bli nybyggare, men hade svårigheter att få tillstånd till ett kronobygge och levde till slut hos sin son, som hade ett eget nybygge vid Fjällboberg i Vilhelmina.

Zacharias *Bångs* berättelse om sin egen roll vid slaget i Koljonvirta är intressant. Den visar föga likhet med dikten om Sven Dufva. *Bång* tycks ha skrytit ordentligt om sin insats som artilleriskytte – tre gånger hade hans kartescher strukit bron ren från anfallande ryssar – men någon uppgift om en ensam strid med bajonett ingår inte i gubbens minnen. Han blev enligt egen uppgift svårt sårad av en muskötcula och låg på fältlasarettet, när återtåget inleddes, men lyckades fly och förena sig med de egna. Det allmänna intrycket blir, att fastän *Bång* tycks ha skroderat ordentligt när han beskrev sina insatser, vittnar hans historier inte om något bärsärkalygne.

Att den avdankade soldaten dock kunde gå lös på folk på ett våldsamt sätt, vittnar en notis i

tingsprotokollet från Lycksele om. Den 22 januari 1828, under pågående ting och marknad, hade Zacharias Bång i rusigt tillstånd gett sig på samerna som hade lånat hans gryta, eftersom han enligt egen uppfattning inte hade fått tillräcklig ersättning för lånet. Sex lappar och prästens dräng blev illa tilltygade, innan man lyckades övermanna sockenskomakaren. Till följd av denna händelse och andra liknande våldsdåd utvisades Bång från Lycksele, fastän man samtidigt ansåg, att han var mycket skicklig i sin yrkesutövning.

Tingsprotokollet över händelsen fördes av vicepastor J. A. Nensén, som kunde finska. Han var en god upptecknare av folkminnen och har nedskrivit några av före detta soldaten Bångs berättelser på finska, som alltså måste ha varit Bångs modersmål. Dessa berättelser gällde inte kriget. Enligt en uppgift i Umeå landsförsamlings kyrkoarkiv var Bång ingen riktig österbottning utan född i Lojo i västra Nyland, ett förhållande, som passar väl ihop med det finska språket.

Förvisad från Lycksele bodde Bång hos sin son i Vilhelmina under senare delen av sin levnad 1829–1845. Där begravdes han också på kyrkogården; inte i Lycksele, där minnesstenen står. Monumentets tillkomsthistoria är sådan, att skriftställaren Valdemar Lindholm fann ”paradplåten av en finsk militärmössa” fastspikad på ett förmulnat kors på Lycksele kyrkogård och drog av sitt fynd slutsatsen, att den mångomtalade Bång måste ha blivit begravd där. Han publicerade en skildring av sitt fynd i Idun 1908, under påverkan av Finska krigets

hundraårsminne, varpå i general Gustaf Sandels ansåg sig vara skyldig att skaffa ett bättre minnesmärke till en man, vars namn förekom i samband med hans far i Runebergs ”Fänrik Ståls sägner”.

Den finska uniformsplåten kan dock ha haft en helt annan förklaring. I själva verket fanns det gott om avsuttna finska soldater i nybyggjarlandet kring Lycksele och Vilhelmina efter Finska kriget 1808–1809; folkminnena kring veteranerna, som bär namnen Studsare, Hellman, Appelfelt, Orädd, Högländer och Frisk är talrika och beskriver dem alla som tappra och bråkiga, benägna att ta till flaskan och i rusigt tillstånd oregerliga. Många gamla nybyggare mindes mot slutet av 1800-talet, att de hade som små gossar retat fulla finska gubbar, kastat glåpord och stenar på dem, när de skrockade om sina dåd i kriget. Uppenbarligen hade det inte varit lätt för veteranerna att anpassa sig i en fredlig tillvaro i ett annat lands nya förhållanden. Traditionen i fjällskogarna vet berätta, att de båda landshövdingarna i länet, som hade deltagit i Finska kriget, Fahlander och Montgomery, vid dylika bråk tog sina gamla mannar i försvar.

Var då den tappre Sven Dufva, som hade fällt ryssar till höger och vänster med slag av sin gevärskolv, identisk med den avdankade soldaten Zacharias Bång, som misshandlade sex samer på Lycksele marknad 1828? Med stor sannolikhet inte. Men både den diktade krigshjälten och den försupne sockenskomakaren var samma andas barn, fast den ene var fiktion, den andre verklighet.

3. Sverigefinländarna från Fredrikshamnshfreden till Krimkriget

Att vara eller inte vara – huvudstadens finska församling under 1800-talets första hälft

Stockholms finska församling hade tillkommit under reformationstiden för att tillfredsställa huvudstadens finsktalande befolknings religiösa behov. Under 1720-talet hade den fått en egen gudstjänstlokal samtidigt som den skiftade karaktär och blev en kyrka för alla Finlandsfödda oavsett språk. Det lilla bollhuset mittemot kungens slott, där kyrkan var belägen, hade successivt inretts till en värdig samlingsplats för den finska menigheten. I dess kor sammanträdde kyrkorådet, som hade att ta ställning till de praktiska frågorna i församlingens liv.

Församlingen hade ofta fått kämpa för sin existens. Strax före Fredrikshamnshfreden hade en batalj ägt rum mellan församlingen och Stockholms konsistorium, som menade, att den finska kyrkobyggnaden var missprydande och föreslog flyttning för finnarna till Riddarholmskyrkan, vars församling år 1807 hade blivit fö-

renad med Storkyrkoförsamlingen.¹ Tanken behagade inte finska församlingen, som under 1600-talet länge hade fått trängas med svenskarna i den ståtliga representations- och gravkyrkan på Riddarholmen.

Så snart denna strid hade ebbat ut, slog fredsslutet i Fredrikshamn 1809 som en blyxt från klar himmel ner i församlingens vardag. Finska kyrkan hade under 1700-talet allt tydligare blivit en kyrka för hela Finland i huvudstaden; sålunda kunde de finska riksdagsmännen när de var samlade i Stockholm delta i församlingens prästval i likhet med andra från Finland, som tillfälligt vistades i Stockholm. Från år 1747 härstammade bestämmelsen, att kyrkorådet och församlingen fick själva – utan hörande av Stockholms konsistorium – välja en lämplig kyrkoherde åt sig. Även kyrkobyggnaden och prästgården betraktades som enskild egendom förvärvad i finska nationens namn; de svenska kyrkliga eller andra myndigheterna hade ingen makt över dessa fastigheter.

När nu hela Finland rycktes ur den svenska statskroppen, tycktes också grunden för församlingens existens vackla. Med bestörtning kunde kyrkorådet konstatera vid sitt sammanträde den 18 november 1809 – två månader

efter mötet i Fredrikshamn – att fredsslutet hade betytt att ”Finland alldeles skildes från Sverige”. Av denna anledning beslöt församlingsstyrelsen att vända sig till Kungl.Maj:t och fråga, hur man borde ställa sig i det nya läget.

I Finska kyrkans ledning hade till dess stått en erfaren präst, Isaac Lagus, född i Lappajärvi 1768. Efter studier i Åbo och Uppsala hade Lagus verkat som legationspredikant i det fjärran Konstantinopel 1798–1804 och blivit kyrkoherde i Finska församlingen 1807. Hans insatser hade 1809 belönats med teologie doktorsgraden. Tyvärr gick Lagus’ karriär vidare och han utnämndes samma år till kyrkoherde i Katarina församling.² Därför var församlingen hösten 1809 rådvill i dubbel bemärkelse – den hade på samma gång förlorat både sitt ursprungsland och sin herde. Kyrkorådet inflikade därför i sin skrivelse också frågan, hur man borde förfara med prästvalet.

Brevet är det första i en rad ganska märkliga aktstycken, i vilka finländarna försvarade sin ställning i staden. Kyrkorådet ansåg, att någon ändring var påkallad i församlingens status: man kunde ju inte tänka sig att Finska kyrkan i fortsättningen vore ”Ryska undersåters ombud”. Men finländarnas stora antal i huvudstaden betydde, att denna ändring inte fick bli särskilt djupgående. Kyrkorådet skrev om detta:

De i huvudstaden varande medlemmar af Finska församlingen utgöra, utom dem som äro lika mäktige uti Svenska och Finska språken, omkring Ettusende tvåhundra sådana, som vid Gudstjänsten ej kunna begagna sig af något annat tungomål än det senare, ej att förtiga ett betydligt antal Finnar bland Soldaterna vid de Kongl. Gardes Regementerne och bland gemenskapen på Kongl. Skeppsholmen, hvilka, såsom ej fullkomligt mäktiga i något annat

språk än sitt modersmål, i Finska församlingen njuta lika förmåner med dess öfriga medlemmar ... samt flera hundra Sjomän af samme nation, som för det närvarande äro i Engelsk tjänst, men vid återkomsten till en icke obetydlig del torde stanna qvar i hufvudstaden ...”³

Till slut önskade kyrkorådet, att Finska kyrkan ännu skulle få ”utgöra en uti Moderlandets sköte befintlig föreningspunkt för derifrån olyckligen afskildte Bröder” och föreslog, att Kungl.Maj:t skulle låta en kommitté avgöra, vad man egentligen borde göra.

Denna kommitté tillkom genom kungligt beslut av den 29 mars 1810 och räknade som ledamöter presidenten i Statskontoret C. E. Lagerheim, landshövdingen Nils von Rosenstein, överhovpredikanten Gustaf Murray och fyra av kyrkorådets medlemmar, nämligen justitierådet Gabriel Poppius, kyrkoherden Isaac Lagus, grosshandlaren Anders Lindmark och bokhandlaren magister Isaak Utter.⁴ Hur kommittén arbetade är inte känt, då dess papper inte är bevarade. Slutförslaget från dess sida blev emellertid, att status quo skulle råda i högsta möjliga grad. I storfurstendömet Finland boende finländare skulle inte få påverka förhållandena i Finska kyrkan, fastän de fortfarande var välkomna till dess gudstjänster; de inkomster som eventuellt därigenom skulle bortfalla skulle man försöka kompensera med medlemsavgifter. Regeringen accepterade förslaget och Kungl.Maj:t stadfäste i konselj den 17 januari 1811 Finska kyrkans fortsatta ställning som exterritoriell församling i huvudstaden. Det goda resultatet hade i hög grad berott på Gabriel Poppius’ förnuftiga råd under utredningsarbetet. Finländarna tackade därför honom i kyrkorådets protokoll den 20 februari 1811 för att han hade ”bidragit till sakens lyckliga utgång

både för församlingen och kyrkorådet”.⁵ Då kommittén för de finska flyktingarnas understödjande samtidigt skänkte ett kapital på 4.000 riksdaler i banko till församlingen – ursprungligen insamlat i England som humanitärt stöd till de krigslidande i förbundslandet Sverige – var glädjen stor hos finländarna. Pengarna användes till att för evinnerlig tid köpa en sjuksäng på Serafimerlasarettet.

Prästvalet efter Lagus ägde rum i församlingen den 6 oktober 1811. Med tydlig majoritet – med 113 av de totalt 253 rösterna – vann pastorsadjunkten Georg Stolpe vid denna förrättning över sina medtävlare.⁶ Stolpe var den förste av församlingens herdar, som var född i Sverige, i Katarina församling i Stockholm år 1778, som son till en boktryckare. Modern tillhörde den österbottniska släkten Wacklin. Efter studier i Åbo och tjänstgöring i Vasa hade Stolpe kommit till församlingen 1807 som pastorsadjunkt och fallit där i finländarnas smak. Hans fru, Anna Christina Slöör, var finländska, född i Elimä socken.⁷

Att församlingen fick en herde från moderlandet väckte inte alls förtjusning. En av medtävlarna, fältpredikanten Henrik Johan Gummerus besvarade sig hos Kungl.Maj:t med motiveringen, att Stolpe inte var ”av Finsk nation”, vilket var ett av behörighetsvillkoren. Enligt honom räckte det inte, att man kunde finska. ”Ty fastän man kan tala Italienska mm. är man derföre icke Italienare till nation”, försökte Gummerus argumentera. Kungl.Maj:t lämnade detta överklagande utan åtgärd.⁸

Av allt att döma avlöpte Stolpes tid som kyrkoherde utan större friktioner. Han hade under större delen av sin tjänstperiod komministern Johan Tulindberg från Åbo som medhjälpare, som besvarades av trasslig ekonomi men som annars var skötsam.⁹ Allt som församlingen

sagt till sitt försvar under åren 1809–1811 stämde väl med verkligheten. Betraktar man flyttarna till Finska kyrkan under perioden 1811–1815 – totalt 857 nyinskrivna individer – får man intrycket, att påfallande många kom från Egentliga Finlands landsbygd och var alltså ursprungligen finskspråkiga. Detta kan ha sammanhängt med att många av nykomlingarna var krigsflyktingar. Den finska prästen och komministern behövdes väl i detta läge.¹⁰

Krisen i församlingslivet – egentligen framkallad genom skilsmässan från Finland men fördröjd med två decennier – kom i samband med Stolpes avgång och utnämning till kyrkoherde i Nyköpings östra församling 1835. Han tillträdde denna tjänst dock först något senare och var med i den diskussioner, som situationen framkallade. De första signalerna till församlingens upplösande tycks ha kommit från dess eget kyrkoråd. Det är omöjligt att säga, om dess ledamöter tog sitt initiativ alldeles själva eller om de följde någon vink uppifrån.

Händelserna kan i varje fall med största skärpa studeras i utförliga sockenstämmoprotokoll, som Johan Tulindberg började föra vid denna tid. Själva institutionen sockenstämmorna infördes just 1835 och betydde, att kyrkliga angelägenheter nu diskuterades inför öppen ridå, i allas närvaro. Orsaken till de våldsamma debatterna under 1836 var, att kyrkorådet föreslog, att någon ny präst efter Stolpe inte skulle inkallas utan att församlingen i stället borde upplösa sig själv.

Församlingens reaktion på detta drastiska förslag kan studeras i detalj. Den första kyrkostämman ägde rum den 17 januari 1836 i närvaro av Stolpe och kyrkorådets samtliga ledamöter. Fem olika protestskrivelser hade kommit mot upplösningsförslaget. Dessa dokument är värda ett ingående studium.

Den första protesten hade undertecknats av 18 församlingsbor av delvis högborgerlig samhällsstatus. Bland undertecknarna fanns en överste (O. J. Hagelstam), två majorer (Greg. von Konow och C. Fahlstedt), en kapten (O. M. von Fieandt), två fältkamrerer (J. G. Felén och N. B. Haverberg), en grosshandlare (J. Bergmansson), en ålderman (Johan Wickström) samt några representanter för hantverksyrken (juvelerare), ett par fanjunkare och två änkor. Undertecknarna förfäktade en liberal och lågkyrklig syn på problemet.

De menade, att eftersom "Sverige ännu räknar flera tusende (16 à 20.000) af Finska Nation bland sine innevånare", var det en helig plikt att ha den finska församlingen kvar. Församlingen borde helst omformas till en friförsamling i enlighet med den nya tidens anda:

Nu är samvetsfriheten en lika, ja vida mer integrerande, väsentlig del af medborgerligheten; Och hvadföre för dess verksamhet kan tänkas fördelaktigare, än en fri församling, der det moraliska bandet hufvudsakligast sammanbinda Lärare och Åhörare, och der hvarje medlem blott så länge kvarblifver, som han finner sådant förenligt med religiösa intresset.¹¹

Undertecknarna jämförde därefter de territoriella församlingarna med påvekyrkan, där tvång och tro på en enda lösning rådde. De ville att Stockholms finska församling mera skulle likna metodisternas sammanslutningar. Pastorn kunde som metodisternas predikanter ambulera från hem till hem; på det sättet skulle en enda finsk församling räcka för hela Stockholm. Landsmän på besök i Sveriges huvudstad behövde också Finska kyrkan. Dessutom borde man inrätta två stipendier på 100–150 riksdaler banco för sådana teologistudenter vid

Uppsala universitet, som grundligt kände till det finska språket:

Dessa borde ... utan afseende på stift hafva rättighet att även söka annorstädes både Regala och Consistoriella Pastorat i Norrland, Dalarna och Vermeland hvarrest ett stort antal Finnar äro boende.

Mot denna lösning – som alltså även tog hänsyn till Sveriges totala finnbefolknings kyrkliga behov – kontrasterade protest nummer två, undertecknad av sju ringare församlingsmedlemmar (bl.a. två arrendatorer, två skomakarmästare och en skomakaränka). Deras invändningar var raka och enkla:

Är Finska församlingens tillvaro fast nödigare, som trafiquen med Finland under Segelbara årstiden är stor, då finnar, som hit ankomma och ej förstå Svenska Språket, äga den stora andeliga njutning att kunna få afhöra en god predikan på eget språk och af Finsk Prest få afnjuta Salighetens medel.

Den tredje protestskrivelsen hade författats av en enda person, viceauditören Joh. Häggström, som sade sig vara "norrlänninge och 19-årig församlingsbo". Han räknade först upp alla de skäl som talade för församlingens upphörande: att Finland hade skilts från Sverige, att församlingens borna hade lärt sig svenska, att församlingens exterritoriella karaktär vållade problem för Stockholms kyrkoförvaltning och att man led av permanent brist på pengar. Men tyngre än dessa sakskaäl vägrade det, att Sverige trots Finlands förlust ändå för all framtid inrymde flera socknar och församlingar, som "ensamt bestå av Finnar, nemligen i Norrland, Dalarne och Vermland, från hvilka orter, äf-

vensom ifrån själva Finland, inflyttningen till Hufvudstaden oftast ske". Viceauditören ville därför se Stockholms finska församling i sin rätta inramning, som var finnbygderna i rikets perifera delar, och hävdade att Finska kyrkan i huvudstaden på sätt och vis var som ett centrum för de avlägsna finnbygderna i väster och norr.

Efter att ytterligare två protestskrivelser hade lästs igenom började sockenstämman diskutera problemet. På förslag av förste amanuensen vid Kungliga Biblioteket Adolf Iwar Arwidsson tillsatte man en deputation på sex ledamöter för att komma med ett grundligt betänkande i frågan. De deputerade fick rätten att invälja en sjunde ledamot till sin ordförande. Gruppen kom att bestå utöver förslagsställaren av Carl Norman, Carl Walheim, C. Meinander, F.W. Lode, J. Bergmansson och J. Salbom.

Medan deputationen arbetade sammanträdde kyrkostämman på nytt den 24 januari 1836 för att lyssna på genomläsning av ytterligare fem långa protestskrivelser. Av intresse bland dessa är en skrivelse från juris studeranden och kontorsskrivaren Pehr Ekbon, som kommit relativt nyligen från Finland och tillhört församlingen bara under ett år. Protesten förmedlar en nykomlings syn på saken. Han trodde på en konspirationsteori: man ville sprida finländarna till de övriga Stockholmskyrkorna för att få bukt med deras oroliga väsen. Och ändå var huvudstadens finska församlings 6.000 medlemmar absolut lojala mot sin överhet, precis som "Finska Nationen i alla Tider (har) bevisat sina Regenter och sitt brödrafolk en orubblig trohet samt deltagit i alla dess lidanden och öden", utbrast han. Det nya förslaget var ingenting annat än "förestafvadt af egennyttan, snålhet och afvundsjuke". Och Ekbon fortsatte:

Äfven för Språkets skull är det högst olämpligt, att vilja uphäfva ett samfund och dess kyrka, hvilka i tiden tillvunnit sig en gammal häfd; huru många äro de af Finska Nationen, som så förstå det Svenska språket, att de derpå kunna upfatta och begripa en bildad predikan i dess helhet? Låt vara, att de flesta af Församlingens Medlemmar förstå Svenskan, så blifver det dock ett stort antal nog öfrigt, de der icke begripa vidare af hela Språket än de enda orden: Jesus Christus, och resten, som visserligen taga sig braf ut i det hvardagliga umgängesspråket, blir åter lika så klok vid en Svensk predikans slut som de vore innan den börjades.

Utöver Ekbons skrivelse väcker ett annat brev bland de nya protestskrivelserna intresse. Det är författat av en gammal församlingsbo och är gripande i sin lakoniska vädjan:

Nådig begärelse för Finska Gudstjensten; finne är jag född, på Finska är jag döpt och när Finska Gudstjänsten tages bort, då mister jag min Gudstjänst. Svenska har jag icke lärt, Svenska kan jag icke. Går jag till en svensk kyrka, förstår jag blodt 2ne ord, nemligen då Jesus Christi namn nämnes. Och när Finska Gudstjänsten uphör, så får jag lemna mina Finska Böcker, och efter den dag, då Finska Gudstjänsten är slut, söker jag hvarken kyrka eller Gudstjänst, efter jag ej förstår Svenska.

*Stockholm den 16 januari 1836
Jacob Bergelin, Copverdie Sjöman*

Till nästa kyrkostämma den 28 februari 1836 hade de deputerade fått sitt betänkande färdigt. Aktstycket belyser problemet från många synvinklar. Gruppen hade förstått, att församlingens bibehållande var ett allmänt önskemål

bland dess medlemmar. Granskningen av Finska kyrkans ekonomi hade gett vid handen, att ett underskott, visserligen litet, hade under åren hunnit uppstå. De deputerade hade inhämtat, att församlingen bestod av inte färre än 6.000 personer, som bodde kringspridda i hela staden. Alla var inte finländare, utan särskilt bland tjänstefolket dominerade svenskar. Å andra sidan fanns det talrika finländare också i stadens territoriella församlingar. Till följd av den spridda bosättningen kunde man inte spara pengar genom att minska på antalet präster. För att ändå försöka krympa verksamheten och spara föreslog de deputerade, att finsk gudstjänst hädanefter endast skulle hållas varannan söndag.

Under denna kyrkostämma uppträdde också två medlemmar av kyrkorådet, statsrådet Gabriel Poppius och presidenten Carl David Skogman med egna inlägg. De hade tidigare företrätt tanken, att församlingen borde upphöra, och höll även nu fast vid denna åsikt. Under högljudda rop "nej!" och "ja!" från de församlade sade Poppius, att det gällde att lägga ner Finska kyrkan under värdiga former, och att ett tillfälle till detta nu var vid handen, när prästen hade avgått. Med tanke på de enbart finskspråkiga kunde man tänka sig småskalig predikoverksamhet i olika kyrkor i ambulerande former. Motsättningen mellan kyrkorådet och församlingens majoritet tedde sig efter dessa anföranden helt oåterkallelig. Mot anpassningsviljan till de nya förhållandena hos kyrkorådets medlemmar – Gabriel Poppius, Gustaf Fredrik Bohm, Carl G. Bäck, Bernadt G. Forsgren, Gustaf Lund, Johan Fredrik Langéon och Carl David Skogman – stod församlingens kompakta motstånd mot upplösande. En förmedlande roll spelade amanuensen Adolf Iwar Arwidsson, som än lutade sig åt det ena, än åt andra hållet.

Nästa kyrkostämma hölls den 13 mars 1836. Under detta möte kulminerade krisen och nådde sin yttersta tillspetsning genom högljudda krav på kyrkorådets omedelbara avgång. Dess ledamöter hade författat en ny partsinlaga, där det stod, att då "förstärkning ifrån Finland af nya medlemmar i Församlingen varit i jemt af tagande odh framgent måste än vidare aftaga" och då finländarnas barn allt talrikare sökte sig till de svenska församlingarna, bar Finska kyrkan inom sig fröet till sin förestående upplösning. Just detta var vad som nu måste ske, bortsett från att ett litet kapell kunde inredas för de enbart finskspråkigas behov. Ett antal motpamfletter dikterades därefter i protokollet. Grupperna var även denna gång desamma som i början av året – en något mera högborgerlig, ledd av majoren von Konow, och en folkligare, bestående av utpräglat småfolk. De båda grupperingarna var numerärt lika stora, då den första motskriften samlade 36 namn och 11 icke-närvarandes fullmakter och den andra 33 underskrifter och 5 fullmakter. Den folkligare protesten innehöll tanken, att kyrkorådet – vars makt emanerade enligt undertecknarna från storfurstendömet Finland – borde ge vika och avgå. Ledningen av församlingen borde äntligen övergå till dess medlemmar.

Poppius vädjade i sitt tal i känslösamma vändningar till menigheten. Han sade sig under sin 35-åriga vistelse i Sverige alltid ha försökt hålla det finska namnet i ära. Därefter talade Arwidsson och försökte medla mellan medlemmarna i kyrkorådet och de upprörda församlingborna. Att tvinga de förra till avgång vore att visa de finska misshälligheterna inför öppen ridå. När det blev dags för omröstning, ropade samtliga närvarande med hög röst *ja* på frågan, om församlingen skulle bibehållas. Frågan, om någon ville dess upphörande, besvarades med

Fredrika Bremer var född i Åbo och kom till Sverige som treåring. I samtal med finländare presenterade hon sig ofta artigt som deras landsmanninna. Porträtt av O. J. Södermark. Foto Museiverket, Helsingfors.

”en enhällig djup tystnad”. Majoriteten motsatte sig också alla planer på att på ett eller annat sätt krympa den kyrkliga verksamheten. När huvudsaken sålunda var avgjord sköt man de återstående frågorna – bl.a. frågan om församlingens ekonomi – till att avgöras på nästa sockenstämma.

Utvecklingen närmast efter de stormiga mötena våren 1836 motsvarade inte den ljusa optimism, som majoriteten av församlingsborna hyste. Snarare var det kyrkorådets pessimism, som – i modifierad form och uppbackad av de svenska myndigheterna – slog igenom i det praktiska handlandet. På önskemål av församlingen tillsatte Kungl.Maj:t den 27 juli 1836 en kommitté för att utreda Finska kyrkans status.

Till ledamöter utsågs biskop Josef Wallin, lagmannen R. U. Rinman, linhandlaren Johan Åkerberg (utsedd av församlingen) samt Gabriel Poppius (utsedd av kyrkorådet). Kommittén fick i uppdrag att ta reda på ”antalet av de personer, som rätteligen böra räknas till Finska församlingen”, undersöka ”huru många av dem ej kunna (av språkliga skäl) i svensk gudstjänst deltaga” samt utreda, om dessa människor på egen bekostnad kunde underhålla en egen präst. Till slut skulle kommittén också föreslå ett nytt system för det finska gudstjänstlivet i huvudstaden.

Tyvär är både kommittébetänkandet och det insamlade, sannolikt omfattande arbetsmaterialet – själva kommittéarkivet – spårlost förkomna. Vad vi vet är att kommittén efter väl avslutat arbete åt linsoppa hos sin ordförande, biskop Josef Wallin, och tågade sedan till slottet för att överlämna sitt alster till sin uppdragsgivare. Detta torde ha skett redan den 7 september 1837. Därefter tog det tre år, innan remissinstanserna Finska församlingen, Stockholms konsistorium och Överståthållareämbetet hade behandlat förslaget och innan Kungl.Maj:t äntligen den 21 december 1840 kunde fatta sitt beslut.¹²

Av statsrådsprotokollet syns, att kommittén hade föreslagit församlingens bibehållande. Kommittén ville dock inskränka medlemskapet till att omfatta endast dem, som var födda i Finland eller hade Finlandsfödda fäder. Det stora flertalet av församlingens medlemmer skulle – om denna bestämmelse skulle ha tillämpats med stränghet – ha blivit uteslutna ur gemenskapen. Den stora mängden av svenskt tjänstefolk, som av ålder tillhört församlingen, skulle genast ha fått utflyttningsbevis från Finska kyrkan.

Kommittén hade också utrett frågan om hur

många finländare som egentligen bodde i Stockholm. Församlingens kyrkoböcker gav inget riktigt bra svar på frågan. Därför hade man uppmanat alla, som ansåg sig tillhöra Finska församlingen, att anmäla sig under en viss söndag i den närmaste territoriella kyrkan. Antalet anmälda hade därvid blivit 1.900 personer. Inom Finska kyrkan var man kritisk mot denna "folkräkning". Många av medlemmarna hade varit hindrade att delta i förrättningen; man hade inte heller informerat finländarna tillräckligt om vikten av att delta. Finska kyrkan ansåg därför, att siffran endast kunde betraktas som ett minimiantal. Hur som helst, skrev församlingen i sitt remissvar, även den minsta territoriella församlingen, Kungsholmens församling, hade ett par tusen församlingsbor, och ingen hade fört dess nedläggande på tal.¹³

Kungl.Maj:t löste frågan om Finska församlingens fortbestånd i konseljen den 21 december 1840. Församlingen skulle bibehållas men med endast en prästtjänst (i stället för två) och med en medlemskår, som var i mera strikt mening finländsk än tidigare. Allt svenskt tjänstefolk, som nu hörde till Finska kyrkan, borde avlägsnas därifrån. Beslutet åtföljdes inte av något prästval. Stolpe efterträddes inte av en ny kyrkoherde, utan det var komministern Johan Tulindberg, som fick axla uppgifterna fram till sin död 1843. Kungl.Maj:t beviljade då två extra nådeår för hans två omyndiga barn, som levde i stor fattigdom.¹⁴ Först 1846 tillträdde en riktig kyrkoherde, Pehr Olof Wikström, som var född i Nedertorneå 1793 och kunde finska. Han hade gjort sin karriär som vicepastor i Övertorneå efter sin far och som regementspastor i Västerbottens fältjägerregemente. Han var ogift och dog redan 1851.¹⁵

Av särskilt intresse under krisen 1836–1840 tycks statrådet Gabriel Poppius' agerande vara.

Poppius hade under den första vakansen på prästtjänsten 1809–1811 energiskt stöttat upp Finska församlingen. Under interregnumet efter 1836 ville han upplösa församlingen eller åtminstone banta ner den kraftigt. Vad kunde denna sinnesändring bero på?

I en bilaga till kommittébetänkandet 1837 gav Poppius sin syn på saken. Han skrev, att finnarna hade förr genom sitt egenartade språk utgjort en egen nation inom Sveriges gränser. Det egna språket hade på intet sätt hindrat dem att känna samhörighet med Sverige. Äktenskap hade ständigt ingåtts mellan finnar och svenskar i Stockholm, och både svensk- och finsktalande personer hade familjevis samlats i Finska kyrkans hägn för att delta i gudstjänster. Många finländare hade först i Stockholm kommit att känna sina landsmän och att trivas i deras sällskap.

Kärlek till "svenskars och finnars samfälta fädernesland" hade dock blivit omöjlig till följd av "sakernas nuvarande skick". Därför kunde de i hemlandet bosatta finländarna inte längre stå som huvudmän till Finska församlingen i Stockholm, utan de måste som utlänningar skiljas från Finska kyrkan, som i fortsättningen endast kunde omfatta landsmän bosatta i Stockholm.¹⁶ Det är uppenbart, att Poppius kände djupt för det förutvarande svensk-finska fosterlandet, sådant som det hade varit före 1809. Den lilla rest av Finland som fanns i Stockholm i form av ett antal före detta landsmän intresserade honom mindre jämfört med de gamla förhållandena före rikets sammanbrott. De borde på bästa sätt inlemmas i det kyrkliga livet i Stockholm, men inte längre bära upp en institution, som hade tillkommit under helt andra omständigheter.

De finländska hushållen i Stockholm på 1820-talet

Finska församlingens kyrkoböcker är under 1800-talets första hälft precis som de övriga Stockholmsförsamlingarnas uppdelade i två parallella sviter, den ena för gifta, den andra för ogifta församlingsbor. Av dem kan man från och med 1820-talet få den bästa inblicken i hur de finländska hushållen såg ut och hur de ensamstående, ogifta finländarna levde i Stockholm.

Genom att Finska kyrkan var exterritoriell – den omfattade hela staden och var oberoende av församlingsindelningen i stort – kunde Finlandsfödda personer och deras närstående anlända till sin kyrka vid Slottsbacken från vilken del av Stockholm som helst. Då man inte höll alltför hårt på det finländska urspunget, och predikade lika duktigt både på finska och svenska, hade en stor mängd rent svenska personer sökt sig till friförsamlingen. Men svensk-kunniga finländare fanns också som medlemmar i de territoriella svenska kyrkorna, särskilt på Södermalm, då alla Finlandsfödda ingalunda kände något behov av att komma sammans med sina landsmän i en gemensam kyrka. På detta sätt var den finländska gruppen i Sveriges huvudstad dels uppblandad med svenskar i sin egen församling, dels utspridd till olika kyrkliga samfund i hela staden.

Kyrkoboken över de gifta 1821–1830 i Finska församlingen (A II:5) är prydligt och omsorgsfullt förd. Den uppger församlingens gifta medlemmar i strikt alfabetisk ordning hushållsvis, i det kompletta fallet med namn på man, hustru, söner, döttrar, eventuella styv- och adoptivbarn samt andra likvärdiga familjemedlemmar. Åldringar tillhörande en äldre genera-

tion redovisas för sig, som separata hushåll, om de är gifta. Inget ogift tjänstefolk är medtaget i anslutning till den övriga familjen.

Uppgifterna om de uppräknade personerna är i regel mycket fullständiga. Utöver fullständigt namn (även hustruns tidigare släktnamn nämns) anges var och ens födelseort, födelse-tid, om man har haft koppor, när man har flyttat till församlingen och varifrån, kunskaperna i innan- och utantilläsning, kunskaperna i kristendomsläran, leverne och frägd (hur vandeln har varit), när vederbörande har fått kommunion (en mängd kolumner) samt avflyttning, när och vart. En bred spalt i kyrkoboken är reserverad för anmärkningar, som ofta är av fylligt slag.¹

Det är sålunda en utomordentlig information som flödar ur kyrkoboken. Dess kolumner för in- och utflyttning fungerar som längder för folkmobilitet, dess anmärkningsspalt innehåller ett stort antal hänvisningar till övriga kyrkliga källserier, och vad som är bäst, mycket litet har lämnats öppet när det gäller uppgifter om ålder och födelsesocken. Kyrkoherden Georg Stolpe och hans medarbetare komministern Johan Tulinberg har verkligen presterat ett förstklassigt arbete inom de ramar, som de har haft att utgå ifrån. Då kyrkoboken i hög grad också är tillbakablickande kan man erhålla en bild av församlingsbornas förehavanden före dess början 1821, förutsatt att de levat under detta år eller en tid därefter. De på 1810-talet eller tidigare avlidna församlingsborna finns helt naturligt inte med i bilden.

Detta förorsakar, att kyrkoboken måste användas med försiktighet när det gäller Finska kyrkans medlemskår under 1800-talets två första decennier, tiden 1800–1820. Den ger t.ex. en klart dålig information om den in- och utgående flyttningsintensiteten, då alla flyttare inte är med. En viss inblick kan trots detta er-

hållas även i fråga om mobiliteten från Finland till Sverige före 1821.

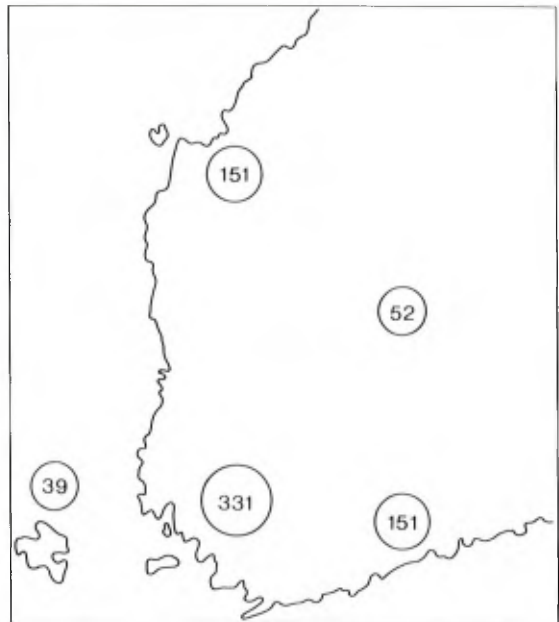
Kyrkoboken innehåller uppgifter om 4.311 individer tillhörande något hushåll inom församlingen. Det är knappt hälften av församlingens totala numerär, som på 1820-talet var nära 9.000 personer. Siffran är 30 % högre än kyrkorådets och prästens gissningar under debatten om församlingens vara eller icke vara. Större delen av Finska kyrkans medlemmar var alltså ogifta, som inte tas upp i den nu aktuella källan; och församlingen var större än vad man trodde.

En liten del av de med namn nämnda personerna – 296 stycken eller 6,8 % av samtliga – saknar uppgift om födelseort. Om dem kan man alltså inte veta, om de var finländare eller svenskar. I övrigt är fördelningen enligt födelseort följande:

Hushållen i Finska församlingen 1821–1830

Individer födda i Finland	739	(17,1 %)
Födda i församlingen eller någon annan Stockholmsförsamling	2.281	(52,9 %)
Födda i Sverige utom Stockholm	952	(22,2 %)
Födda i utlandet (därav i Livland 16)	43	(1 %)
Utan uppgift om födelseort	296	(6,8 %)
Sammanlagt	4.311	(100 %)

De Finlandsfödda befinner sig alltså i mycket klar minoritet – endast cirka 17 % eller en knapp femtedel av de gifta församlingsborna anges som födda i någon socken i storfurstendömet. Storleksmässigt väger denna grupp ungefär lika mycket som de helt uppenbara svenskar, som flyttat från svensk landsbygd

De Finlandsföddas ursprungsorter i kyrkobok A II:5 (1821–1830).

till församlingen (952 individer eller 22,2 %). Till sakens natur hör, att båda dessa inflyttade grupper till större delen består av vuxet folk.

Annorlunda förhåller der sig med majoriteten av församlingsborna (2.281 personer eller 52,9 % av samtliga), som är född i Stockholm, antingen i Finska församlingen eller i någon territoriell huvudstadsförsamling. De är till övervägande del ungt folk, barn till de inflyttade. Hur många av dem som verkligen är andra generationens hel- eller halvfinländare är omöjligt att avgöra utan mycket arbetsdryga genealogiska forskningar förutom i sådana fall, där barnen står i direkt anslutning till föräldrarna i kyrkoboken. Intrycket blir dock, att de Stockholmsfödda är just barn eller barnbarn till de ovannämnda två inflyttningsgrupperna, de

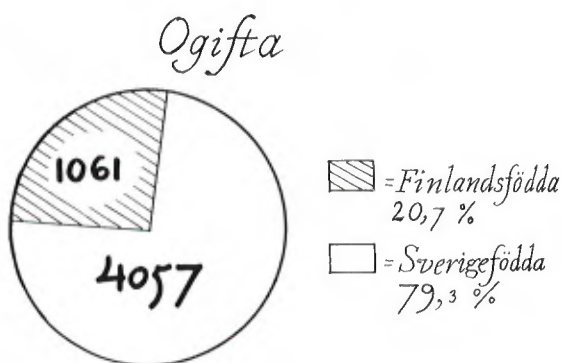
finländare och svenskar som kommer från området utanför huvudstaden. De Stockholmsföddas stora antal – över halva populationen – förklaras just genom de stora barnkullarna (5 à 6 barn per familj var ingen ovanlighet), som förekom under denna tid. En gissning är, att kanske knappt hälften av de Stockholmsfödda hade finländskt påbrå i någon form.

De utländsfödda utgjorde en mycket liten minoritet bestående huvudsakligen av personer som tillhörde hantverkarfamiljer. En liten grupp livländare, väl närmast ester (16 individer) kan dessutom observeras inom denna kategori. De hade flytt till Sverige från livegenskap och troligen valt Finska församlingen för språkets skull.

De Finlandsföddas ursprungsorter är i 1821–1830 års population följande:

Egentliga Finland och Satakunta	331
Nyland	151
Österbotten	151
Inlandet (Tavastland, Savolax, Karelen)	52
Åland	39
"Finland"	15
Sammanlagt	739

Indelningen i ursprungsorter visar kraftigare västfinsk dominans än vad som var fallet på 1700-talet. Regionen kring Åbo svarar för ungefär hälften av inflyttarna; den andra hälften kommer från de kustnära provinserna Nyland och Österbotten i lika hög grad. Långdistansflyttarna från inlandet och från Viborgs län är mycket få och till övervägande del ståndspersoner. Allt tyder på att Stockholms dragningskraft på finländare har minskat betydligt sedan rikssprängningen. Att ett annat influensfält, S:t Petersburgs, nu på allvar börjar göra sig gällande syns inte av siffrorna. Denna storstad skyntar dock som vissa Finlandsfödda inflyt-

Schematisk bild av Finska församlingens gifta resp. ogifta hälft. Inom den gifta populationen på 1820-talet dominerar de Stockholmsfödda barnen; bland de ogifta på 1830-talet åter de Sverigefödda tjänstehjopen.

tares etappmål på vägen mot Stockholm; här är det fråga om fram- och återpendlande utövat av vissa kategorier av hantverkare.

Betraktar man de Finlandsföddas flyttnings-tidpunkt ur kyrkobokens synvinkel, opererar man med ett par okända faktorer. För det första är tidpunkten känd endast i 543 fall – 74,4 % av samtliga. Bortfallet är troligen inte jämnt fördelat i population utan avser mera de äldre församlingsborna, de som flyttat långt före kyrkobokens tillkomst 1821. För det andra kan statis-

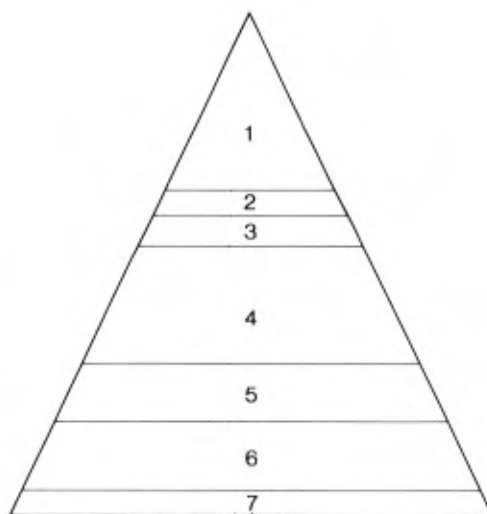
tiken över flyttningstidpunkten inte ta med de före 1821 avlidna eller utflyttande personerna, ett förhållande, som ökar skevheten i totalbilden. Den kraftiga och oavbrutna ökningen i flyttningskurvan från 1802 till 1817 är med andra ord sannolikt mycket planare än vad siffrorna här uppvisar.

Flyttningstidpunkt för de Finlandsfödda (543 kända fall, 74,4 % av samtliga)

Före 1798	52	9,5 %
1799–1802	19	3,5 %
1803–1807	27	5 %
1808–1812	110	20,5 %
1813–1817	141	26 %
1818–1822	85	15,5 %
1823–1827	95	17,5 %
1828–1830	14	2,5 %
Sammanlagt	543	100 %

Vad som med en viss försiktighet kan läsas ur siffrorna, är att kriget 1808–1809 och de därpåföljande tre särskilda in- och utflyttningsåren, som stipulerades i fredsfördraget, inte utgör höjdpunkten i mobiliteten. Toppen nås något senare, under åren 1813–1817, vilket kanske är ett i sig ganska naturligt tröghetsfenomen.

Enligt de uppgifter, som ingår i kyrkoboken, kunde återflyttningen till Finland ingalunda mäta sig med inflyttningen. Endast 22 återflyttningsfall finns redovisade för perioden 1821–1830, relativt jämnt fördelade över denna tid. Fyra av återvändarna var ståndspersoner, resten sjöfolk, hantverkare eller arbetare. Det mest ståndsmässiga fallet var friherre Adolf Henrik Ramsays pendlande mellan länderna; han inflyttade med fru till Stockholm 1825, familjen utökade sig där med tre barn, och 1829 återvände han i spetsen av ett ganska stort hushåll till

1. Herrskapsfolk	19,5 %
2. Lägre militärer	3 %
3. Lägre tjänstemän	8,3 %
4. Hantverkaryrken	26,5 %
5. Arbetaryrken	14 %
6. Sjömän	22,1 %
7. Tjänstefolk	6,6 %

De Finlandsfödda i Finska församlingen efter yrke 1821–1830.

fäderneslandet. Rätt spektakulärt jämfört med Ramsays enkla tur- och returresa ter sig sjömannen Fredrik Björkmans (född i Vasa 1776) flyttningsbeteende. Bet är ovisst, när Björkman först hade kommit till Stockholm, men 1820 fick han där en dotter med sin Stockholmsfödda hustru, flyttade därefter med familjen till Vasa, fick där en son 1822, återvände till Finska kyrkan samma år, drunknade under en sjöresa nära Marseille 1824, varefter hustru och barnen bytte församling till Katarina.

Den sociala ställningen – närmast yrket – är känd för samtliga Finlandsfödda individer, totalt 739 personer. Bilden är följande:

Hushållens sociala struktur beträffande de Finlandsfödda i A II:5 (i fråga om kvinnorna har mannens yrke angivits).

Högre socialklass	143	(19,5 %)
(uppdelade i Tjänstemän 66		
Köpmän 28		
Sjöbefäl 49)		
Lägre militärer (fanjunkare, gardister, hovjägare osv.)	22	(3 %)
Lägre tjänstemän (vaktmästare, spannmålsmätare, polisuppsyningsmän osv.)	62	(8,3 %)
Hantverkaryrken (bagare, snickare, linvävare, skomakare, skräddare, slaktare, kopparslagare osv. jämte gesäller)	196	(26,5 %)
Arbetaryrken (åkare, vindragare, packhus- arbetare, murare, vedbärare, timmermän osv.)	103	(14 %)
Sjömän	164	(22,1 %)
Tjänstefolk (betjänter, drängar, kuskar)	49	(6,6 %)
Totalt	739 individer	(100 %)

Den Finlandsfödda delen av Finska församlingens medlemskår är sammansatt på ett sätt, som skiljer sig tämligen markant från den Sverigefödda halvan. För det första är ståndspersonernas antal påfallande högt. De högre, ofta adliga ämbetsmännen är hela 66 individer eller 8,9 % av Finska församlingens medlemskår. Denna relativt stora, blåblodiga elit skiljer församlingen från de övriga Stockholms-

samfunden. Denna elit var helt finländsk och inneslöt inga ursprungliga svenskar.

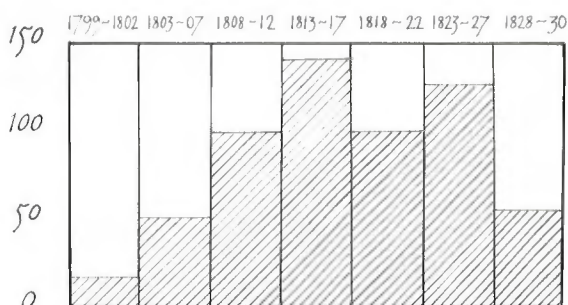
En annan märkvärdighet är det gifta tjänstefolkets ringa numerär (49 individer, 6,6 % av samtliga). Gifta tjänstehjon var sällsynta men den mycket låga siffran indikerar, att även finskt ogift tjänstefolk började bli sällsynt i Stockholm. Detta fenomen behandlas särskilt i ett kommande kapitel. Även Finlandsfödda sjömän var oproportionerligt talrika jämfört med svenskarna. I övrigt skilde sig församlingens finländska halva inte socialt från den svenska hälften.

Ett stort antal enskilda människoöden syns på kyrkobokens blad. Till ståndspersonklassen hörde en rad framstående medborgare, bl.a. biblioteksamanuensen Adolf Iwar Arwidsson (född i Padasjoki 1791) som hade gift sig över sitt stånd med grevedottern Johanna Carolina Armfelt. Familjen, som vid denna tid inkluderade två söner, var flitiga nattvardsgäster i kyrkan vid Slottsbacken. En messallians i andra riktningen förekom inom familjen Lagus, då f.d. löjtnanten Gustaf Reinhold Lagus (född i Finland 1782) hade äktat en fränksild hustru till en trädgårdsmästare, Maria Elisabeth Ersdotter. Helfinska par var protokollsekreteraren Erik Axel Brunnus (född i Pedersöre 1793) och hans fru, Fredrika Roos (född i Gamlakarleby 1800) samt hans kollega Abraham Fabritius (född i Jockas 1786) med fru, Natalia Lovisa Pistol Kors (född i Nyslott 1805). Bland militärerna var överstelöjtnant Johan Petter Lefrén (född i Åbo 1784) och fru Antonia Lefrén, född Hedman (född i Sagu 1796) ett finländskt par, bland prästerna komministern Johan Tulindberg (född i Uleåborg 1796) och fru Catharina Tulindberg, född Vijk (född i Nykyrko 1800) ett annat. Till sjöfararna hörde skutskepparen Anders Berg (född i Tövsala 1768), som hade

funnit sin hustru från grannskapet, eftersom Christina Henrika Nyman var född i St. Maria.

Blandäktenskapen var dock vida vanligare, särskilt sådana, där hustrun kom från Stockholm. Sålunda hade grosshandlaren Carl Gustaf Bäck (född i Nykarleby 1777) gift sig med stockholmskan Brita Christina Hallert, majoren Clas Josef Breitholtz (född i Lovisa 1788) med Emilia Hästesko från Stockholm, sergeanten Olof Alexander Järnefelt (född i Kangasniemi 1775) med stockholmskan Catharina Lovisa Rundgren, kommerserådet Jan Kyntzell (född i Gamlakarleby 1769) med Lovisa Ulrika Starck från huvudstaden och majoren Ulric Georgius von Konow (född i Borgå 1779) med stockholmskan Sofia Lönnroth. Även juristierådet Gabriel Poppius (född i Jockas 1770) hade funnit sin äkta halva i Stockholmsflickan Anna Gustava Hochschild och fått två raska söner och tre pigga döttrar tillsammans med henne. Kamrern Petter Nicklas Stjerncreutz (född i Siikajoki 1786) hör till samma grupp – hustrun Helena Fidelia Wettervik var född i Stockholm.

Men även andra kombinationer förekom. Sålunda hade förste expeditionssekreteraren Gustaf Fredrik Bohm (född i Sotkamo 1782) funnit sin hustru i Lovisa Eleonora Lundberg, född i Karlshamn. Presidenten och friherren Gustaf Fredrik Wirsén (född på Sveaborg 1779) hade gift sig med en dam från Svartsjö och överstelöjtnanten Otto Julius Hagelstam (född i Nagu 1784) hade ingått äktenskap med en kvinna från Askersund. Även förste expeditionssekreteraren, sedermera statssekreteraren Carl David Skogman (född i Perno 1786) hade funnit sin livsledsagarinna på den svenska sidan, medan överdirektören vid Kontrollverket Gustaf Magnus Schwartz (född i Helsingfors) hade hämtat en fransk fru ända från Rouen, bokhandlaren Johan Fredrik Olander (född på Sveaborg

Flyttningstidpunkt för de Finlandsfödda (543 fall) i Finska församlingen 1821-1830

1800) hade gift sig med en engelska från Raleigh, och grosshandlaren och konsuln Samuel af Forselles (förr i Elimä 1787) hade gift sig med en dam född i Hamburg. Denna kvinna, Beata Catharina Adriana von Arckenholtz, var dock endast till födelseort tyska; i själva verket härstammade hon från en släkt, som kom från Helsingfors.

Gift sig de finländska männen flitigt med svenskor eller utlänningar, så var finländskorna inte mycket sämre. En dam vid namn Maria Hällsten (född i Letala 1792) fann sin man i en rysk hyrkusk av grekisk trosbekännelse, Eva Hjort (född i Uleåborg 1778) tog till äkta en polack av samma religion och Helena Nilsson Hjelt (född i Euraåminne 1792) valde morianen Johan Ludvig Madera, född i Afrika 1790 och katolik, till sin livskamrat. De två sistnämnda fick en son vid namn Adolph 1815, som veterligen var den förste finländaren med brun hudfärg någonsin.

De höga ämbetsmännen

Under stormaktstiden och i början av 1700-talet var det vanligt, att en del av innehavarna av de höga riksämbetena – riksråden, kollegiepresidenterna och ämbetsverkscheferna – var födda i Finland. Representanter för adelsläkter som Fleming, Kurck, Horn och Wrede med härstamning och gods i Finland nådde ledande positioner i moderlandets civila förvaltningsapparat. Sålunda var t.ex. amiralen Claes Larsson Fleming (1592–1644) överståthållare i Stockholm vid den tid, då Norrmalm planerades, och hans landsman Knut Kurck (1622–1690) var president för Svea hovrätt något senare; Fabian Wrede (1641–1712) ledde det viktiga reduktionsarbetet mot slutet av 1600-talet och Arvid Horn (1664–1742) var kanslipresident och tongivande mösspolitiker under frihetstidens första decennier. Undan för undan glesnade dock den skara av aristokrater från Finland, som medverkade i Sveriges högsta styrelse. Professor *Sten Carlsson* har konstaterat, att år 1808, då banden med Finland klipptes av, endast elva av de totalt 407 höga centralbyråkraterna i Sverige var av finländsk extraktion. Ingen inom denna lilla grupp innehade någon mera betydelsefull position – de mest bemärkta var landshövdingen i Göteborg J. F. Carpelan (han hade bytt sin landshövdingestol i Uleåborg mot en motsvarande i moderlandet), revisionskommisariern Gabriel Poppius och statskommisariern G. F. Wirsen.¹

Svackan kring rikssprängningen blev dock inte bestående. I början av 1800-talet hade det funnits Finlandsfödda tjänstemän i relativt anspråkslösa positioner i Sverige, som gjorde sin karriär efter 1809 och delvis uppnådde bety-

dande samhällsställningar. Till dem sällade sig personer, som hade innehaft tjänster inom den lokala och regionala förvaltningen i Finland och som nu till följd av de ändrade politiska förutsättningarna valde att flytta från det nya storfurstendömet till konungariket. Under 1800-talets första hälft påträffas därför enstaka Finlandsfödda ämbetsmän här och där på höga poster inom den Bernadotteska förvaltningsapparaten. I procent räknat är deras numerär inte märkvärdig, men som individer utgjorde de ett synligt inslag. Vissa av dem fortfor att visa intresse gentemot sin födelsebygd och kom sålunda att förkroppsliga den gamla riksgemenskapen långt efter dess upphörande.

Det nya Bernadotteska styrelseskicket kretsade i hög grad kring kronprins, sedermera kung Karl XIV Johans person. Hans statsråd var höga ämbetsmän, ofta statssekreterare från de olika expeditionerna inom Kungl.Maj:ts kansli. Statsråden stod i personligt beroendeförhållande till kungen och stannade ofta på sina poster livet ut. Regeringen var därför högst statisk; den förnyades långsamt i takt med de olika ministrarnas naturliga avgång. Några regeringskriser i modern mening förekom inte, utan den skarpa kritik som liberalerna och riksdagen ibland riktade mot de enskilda statsråden ebba-de ut i ingenting.

Att sitta i den svenska regeringen under 1800-talets första hälft förutsatte goda kunskaper i franska – kungens välталighet och sydfranska dialekt ställde de svenska ämbetsmännen på svåra prov – men också förmåga att stå ut med den offentliga smutskastning, som den liberala oppositionen och dess tidningspress utsatte ministrarna för. Många av statsråden och de höga ämbetsmännen var nyadlade – till och med splitternya friherrar och grevar förekom – men de kom ursprungligen ur medelklassen. De

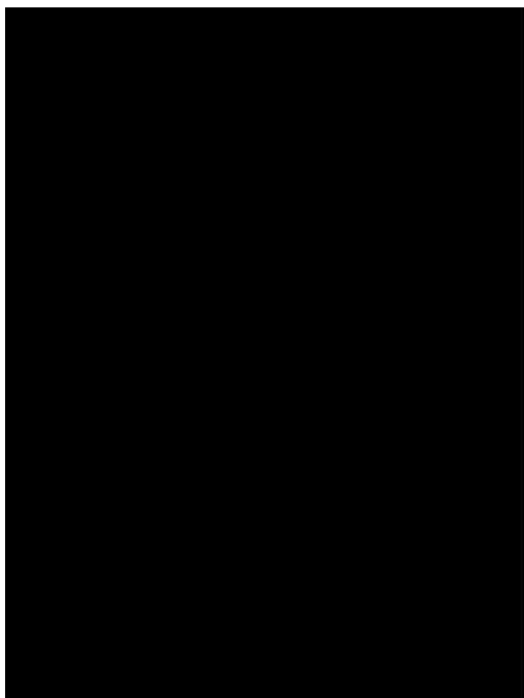

Karl XIV Johans "sängkammarregemente" som hovmålaren C. S. Bennet såg det. Foto ur Jan Mårtensson, Slottet i staden (1989).

kände instinktivt samhörighet med sin monark, som var en nykomling och lyckoriddare på den gamla svenska tronen. De anpassade sig villigt till kungens sydländska later – t.ex. till "förmiddagskonseljerna" i dennes sovrum ganska sent på dagen.

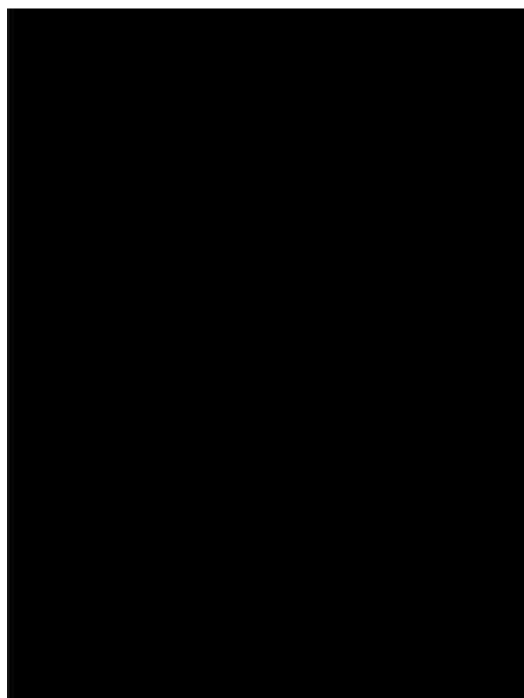
Till denna statsmannatyp hörde också de högre Finlandsfödda ämbetsmännen – de var män med stort kunnande och hårda nypor, som fördomsfritt hade armbågat sig fram till tronens närhet. Ett par av dem var personer, som egentligen bara hade råkat födas i den östra rikshal-

van – söner av svenska föräldrar, som någon tid innehaft tjänst i Finland. Den mest remarkable av dessa personer var *Gustaf af Wetterstedt*, född i Vasa 1776 under en tid, då hans far var chef för det finska lantmåterikontoret. I motsats till de övriga var af Wetterstedt från början själv frälseman. Han gjorde karriär som fänrik vid Nylands infanteriregemente men övergick efter studier i Uppsala helt i diplomatins tjänst; efter en vistelse vid svenska beskickningen i S:t Petersburg innehade af Wetterstedt åren 1805–1809 den viktiga posten som kabinettssekretera-

Gustaf af Wetterstedt. Porträtt av okänd konstnär. Foto Svenska Porträttarkivet, Stockholm.

re vid Kabinettet för utrikes brevväxlingen. Hans ämbetskarriär fortsatte utan minsta avbrott efter 1809 som hovkansler och biträdande utrikesminister; i denna egenskap tillhörde han en av påskyndarna av 1812 års vänskapliga politik gentemot Ryssland. Som hovkansler föll det på hans lott att agera censor och förbjuda Bernadottefientlig agitation samt att beslagta för regeringen misshagliga periodiska publikationer. Gustaf af Wetterstedt kom därigenom att framstå som ett lydigt redskap för Karl XIV Johan. Från omkring 1820 var han i praktiken Sveriges utrikesminister; den formella utnämningen dröjde till 1824. Den svenska neutraliteten passade som hand i handske för den smidige af Wetterstedt, som ända till sin död 1837 ledde

Gustaf Fredrik Wirsen. Porträtt av J. G. Sandberg 1821. Foto Svenska Porträttarkivet, Stockholm.

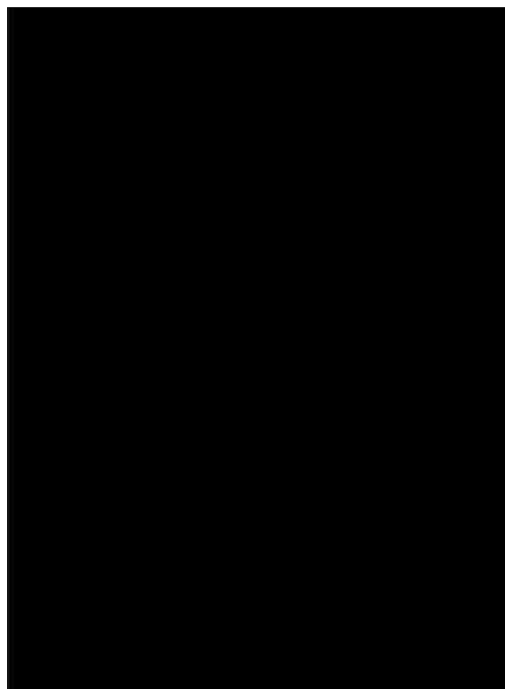
Sveriges utrikespolitik genom att balansera skickligt mellan den brittiska och den ryska inflytelsesfären. Till sin personliga läggning var han älskvärd, arbetsam och representativ; som delägare till Finspångs bruk i Östergötland också påfallande förmögen och frikostig.²

Till af Wetterstedts nära vänner hörde statsrådet *Gustaf Fredrik Wirsen*, även han född på finsk botten, nämligen i Sveaborg 1779. Han stannade till 20-årsåldern i Finland och var sergent, tygskrivare och revisor i Sveaborg innan han 1799 övergick till att tjänstgöra vid Kamrarrätten i Stockholm. Wirsen räknade i ett brev till af Wetterstedt år 1815 sig själv, brevtagaren och den nyligen bortgångne generaladjutanten Adlercreutz till finnar. Wirsens an-

språkslösa start i livet – fadern var regements-skrivare – försvårade hans avancemang, som gick genom landskansliet i Västerås, Kammar-rätten och fältkontoret i Pommern till tjänsten som statskommissarie i Statskontoret 1809. Sistnämnda år blev också han statssekreterare – i krigsexpeditionen – och adlad. 1818 hamnade Wirsén slutligen på posten som president i Statskontoret och blev statsråd. I motsats till af Wetterstedt var Wirséns förhållande till Karl XIV Johan en tid ganska spänt; han förespråka-de nämligen sparsamhet och indragningar i mi-litärstaten. Genom sin fabulösa arbetsförmåga och kompetens i finansärenden blev Wirsén en dominerande gestalt i den svenska regeringen på 1820-talet. Han var ingen populär man, tvärtom betraktades han till följd av sin sträva och ordkarga läggning som högmodig och självmedveten.³

Om af Wetterstedt och Wirsén knappast ma-nifesterade sin finländska härkomst på något sätt – de saknade ju egentliga finska kontakter sedan de tidiga ungdomsåren – var fallet annat beträffande *Carl David Skogman*. Denne var född i Perno 1786 som son till kyrkoherden därstädes, Jacob Skogman. Modern härstam-made från de kända prästsläkterna i Borgå stift Nylander och Serlachius. Efter studieåren i Åbo blev Skogman 1804 antagen som extraor-dinarie kanslist vid krigsexpeditionen i Stock-holm, 1809 protokollsekreterare vid handels- och finansexpeditionen och företog sedan en utrikesresa, först som biträde till guvernören på den svenska ön Guadeloupe i Västindien 1814, sedan i studiesyfte i Amerikas Förenta Stater 1815. Han hade god hand med ekonomiärenden och ett särskilt öga på utrikeshandeln, förstod sig på tullar, finanser och bankväsende, och blev därför ledamot i flera kommittéer som re-formerade Sveriges näringslivslagstiftning i en

Carl David Skogman. Porträtt av G. U. Troili 1855. Foto Svenska Porträttarkivet, Stockholm.

liberal anda. 1819 utnämndes han till statssek-reterare i handels- och finansexpeditionen och adlades 1826. Under 1820- och 1830-talen skötte Skogman växelvis överpostdirektörsäm-betet, presidentämbetet i Kommerskollegium, ordförandeposten vid Konvojkommisariatet samt flera utrednings- och kommittéuppdrag. Hans arbetsbörda ökade drastiskt efter Wirséns bortgång 1827.

Carl David Skogman kom på Karl XIV Jo-hans befallning att bedriva vågade växelaffärer i Hamburg för att dämpa fluktuationerna i den svenska valutans värde. Till en början gick allt bra, men 1826 kraschade systemet med stora förluster för den svenska staten som följd. Då man inte ville offentliggöra skandalen hamnade

Skogman i långvariga problem för att täcka skulderna. Hans försök att genomdriva en myntrealisation – i realiteten devalvering – stupade på kungens envisa motstånd. I oppositionens tidningspress blev Skogmans verksamhet mycket kritiserad – hans fönster krossades rentav i 1838 års gatuoroligheter – och han avgick samma år från sin post som statssekreterare för att ta över presidentskapet i Kommerskollegium. År 1854, femtionde årsdagen för sitt tillträde som ämbetsman, upphöjdes han till friherre.⁴

Carl David Skogman var en personlighet med både djup och bredd. Sin gärning som kombinerad finans- och handelsminister utövade han på dagarna; på kvällarna förvandlades han till en glad sällskapsbroder och kulturmänniska, som ur minnet citerade långa stycken ur Terentius' eller Plinius', ur Byrons eller Shakespeares, ur Molières, Rousseaus, Voltaires, Lamartines, Guizots, Thiers eller Says och Chevaliers verk; han reciterade folkvisor, sånger, ja hela operor, från Mozart och Gluck till Rossini och Bellini.⁵

Skogman bodde i Stockholm på adressen Skeppsbron 10, i en våning, som ägts av föräldrarna till hans hustru Ulrika Scharp. Där växte hans barn upp i ett harmoniskt hem. Av dem kommer vi att möta sonen, sedermera kaptenen C. J. A. Skogman, som blev sjöofficer, betydande topograf och konservativ kommunalpolitiker i Stockholm i ett annat sammanhang. I våningen vid Skeppsbron skrev den åldrande presidenten två år före sin död, 1854, ner sina ungdomsminnen från studenttiden i Åbo. Han mindes gatorna och torgen i den finska lärdomsstad, sin inackordering i den berömda professorn Frans Mikael Franzéns hem och sin första ungdomskärlek, som sedermera gifte sig med en knastertorr gammal vicepresident vid hovrätten.⁶

Mycket lik Carl David Skogman var den mest finske av 1800-talets höga svenska centralbyråkrater, *Gabriel Poppius*. Han härstammade från en prästsläkt, som oavbrutet under mer än ett sekel innehåft kyrkoherdetjänsten i Jockas socken i Savolax. Där växte den unge Gabriel upp i en atmosfär av "självständighet, belåtenhet och trevnad" som han säger i sina anteckningar. Efter studier i Åbo och auskultation vid hovrätten därstädes fick Poppius 1801 sin första tjänst i Sverige, en befattning som föredragande vid Högsta domstolen. Samtidigt var han häradshövding i Övre Satakunta nedredels härad och, när Finland hade gått förlorat, från och med 1808 häradshövding i Rekarne härad i Sverige. Under sin tid som föredragande skötte Poppius uteslutande finska ärenden; han reste också sommaren och hösten 1803 tillsammans med justitiekanslern Fredrik Gyllenborg i Finland och Västerbotten för att inspektera rättsväsendet. I övrigt arbetade Poppius i den lagkommission, som 1807 utgav en ny lagsamling – *lex Poppia* som den kallades.⁷

Sista gången föredrog Poppius finska ägodelningsmål vid Högsta domstolen den 7 december 1808. I början av 1809 medverkade han vid statskuppen mot Gustav IV Adolf genom att informera sin landsman kuppledaren generaladjutanten Adlercreutz om kungens flyktplaner; efter statsvälvningen blev han befordrad till justitieråd, en befattning som han behöll till 1826. Han gifte sig med Gustava Hochschild och skaffade sig 1818 Kevinge gård i Danderyd som arrende; fr.o.m. 1834 ägde han denna lantegendom.

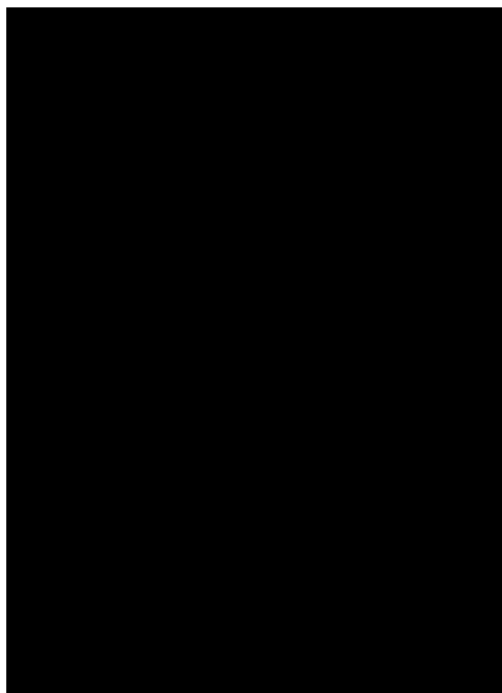
Gabriel Poppius' gärning som justitieråd innebar ett oavbrutet arbetspass på 15 år med besvärliga rättsfall. När regeringen ombildades 1824 väcktes hans intresse för en omplacering, vilken skedde 1826, då Poppius utnämndes till

president i Kommerskollegiet. Som chef för detta gamla ämbetsverk ägnade Poppius sin tid bl.a. till att främja fåraveln i landet, han inspekterade stamschäferierna och reste runt i riket för att försöka sätta fart på ullproduktionen. Detta sitt intresse för fårfrågan behöll Poppius livet ut. Hans presidentskap i Kommerskollegiet upphörde när han hösten 1833 inkallades i statsrådet.

Som minister stannade Gabriel Poppius bara i två år, 1833–1835. I denna egenskap var han handikappad av sin dåliga franska, kanske också av en överdriven juridisk formalism. Fastän Poppius, som de högre ämbetsmännen i allmänhet, beundrade Karl XIV Johan mycket, hade han svårt att förstå kungens sydfranska dialekt och kommunicerade därför med majestätet medelst långa promemorior. När han 1835 åberopade uppnådd pensionsålder och avgick, hade han en tre timmar lång diskussion med monarken, som finns bevarad som Poppius' egen minnesanteckning.

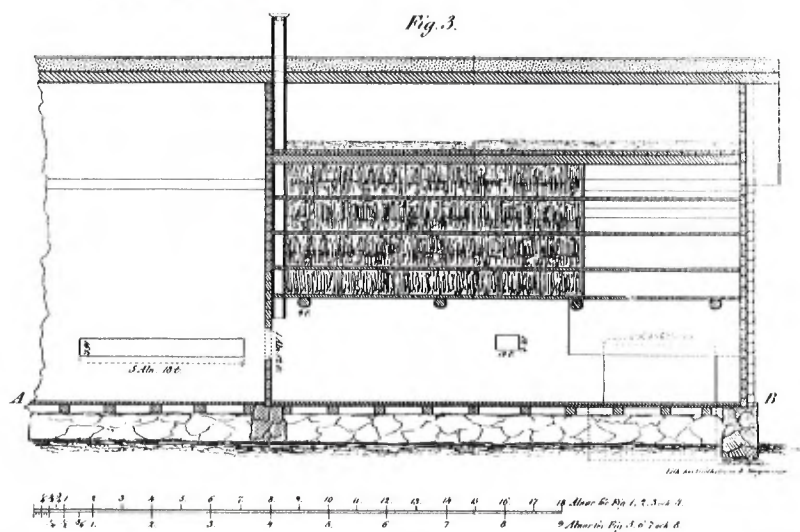
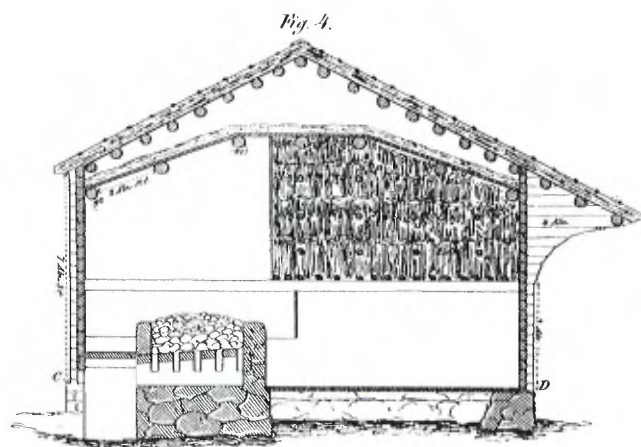
”Sitt finska fosterland glömde han aldrig”, heter det om Poppius i Carpelans biografiska handbok, ”och han skall ha uttalat ånger över att ha lämnat det”.⁸ Den första meningen är rikligt dokumenterad, men att Poppius skulle ha känt ånger över att han flyttat över till Sverige är mera tvivelaktigt. Han kan givetvis i någon mörk stund ha sagt något i den riktningen, men i övrigt var han djupt rotad i Sverige redan före Finlands skilsmässa från moderlandet. Han stod aldrig inför ett egentligt val mellan Finland och Sverige.

De höga Finlandsfödda ämbetsmännen var fler än de fyra som presenterats här. Till dem hörde bl.a. *Johan Henrik Tavast*, född 1763 i Haminalaks i Kuopio socken, som 1782 blev page hos Gustav III och gjorde sedan en snabb militär karriär, som ledde honom ända till de

Gabriel Poppius. Porträtt av J. G. Sandberg 1831. Foto Svenska Porträttarkivet, Stockholm.

högsta befälsposterna. Under Karl XIV Johan blev han på gamla dagar diplomat och var svenskt sändebud i Köpenhamn 1814–1826. Kungen upphöjde honom till greve i samband med sin kröning 1818. En annan högt uppsatt finländare var friherre *Wilhelm Carpelan*, som gjorde en i övervägande grad civil karriär och slutade sina dagar som överpostdirektör (1812–1829). Ytterligare en med Finland nära lierad, men inte Finlandsfödd, dignitär var *Gustaf Fahlander*, född 1764 på Värmdön utanför Stockholm, som åren 1782–1809 steg grad för grad till överste inom den finska militären, blev 1811 landshövding i Västerbottens län och adlades under namnet *Edelstam*. Han var den förste landshövdingen i norr, som kom från

Plansch föreställande finsk riev i landshövdingen Robert Henrik von Kraemers "Beskrifning öfver Finska Eld-Rior" (1836).

Finland. Fahlander var gift med en officersdotter från Uleåborg.⁹ Militär och svenskfödd var ursprungligen också *Johan Adam Cronstedt*, som tjänstgjorde i Finland sedan Gustav III:s krig 1788–1790. Han var sedermera chef för Savolax brigad under Finska kriget och blev till sist generallöjtnant. Åren 1810–1817 verkade han som landshövding för Östergötlands län i Linköping. Sverigefödd var också landshöv-

dingen i Kuopio, den av Runeberg lovsjungne *Olof Wibelius*, som efter Fredrikshamnshfreden 1809 blev landshövding i Karlstad i Värmland.

Den mest berömda bland de Finlandsanknutna landshövdingarna var emellertid *Robert Henrik von Kraemer*, som var född i Tavastehus län 1791. Efter studier vid Karlbergs krigsskola gjorde han en militär karriär och deltog bl.a. i

fälttågen i Tyskland 1813 och i Norge 1814. Han tillhörde kronprins Oscars följe under dennes kontinentresa 1822 och blev sedan major i generalstaben och kammarherre. Han utnämndes 1830 till landshövding i Uppsala län och stannade på denna post ovanligt länge, till 1862. Kraemer var en initiativrik man och drev särskilt på lantbrukets modernisering i sitt län; han var grundaren av lantbruksinstitutet i Ultuna 1840 och satt 16 år i dess styrelse. Från denna tid är hans skrift om finska eldror, som han försökte lansera på Uppsalaslätten, där fukten ofta förstörde skörderesultaten. Hans förtjänster som Uppsalas förskönare med alléer och broar prisas av Gunnar Wennerberg i *Gluntarne*. Han upphöjdes 1837 till friherre och vårdade Bernadotteminnet under 10 år som ordförande i Karl Johansförbundet.

Robert Henrik von Kraemer har lämnat efter sig en oförglömlig skildring av sin barndom i Finland i "Mina lefnadsminnen" (1866). Den pastorala tonen i dessa memoarer från Gammelgård i Lampis socken är inte att ta miste på. Med stor värme mindes von Kraemer på gamla dagar det tavastländska lantlivet, det finska språket som hördes kring den stora familjen och de underbara maträtter, kaviar från delikata mjukor och björnstek, som serverades i barndomshemmet. Varje lördagskväll vandrade hela familjen till den stekheta bastun och piskade sig – trots att man var adelsfolk – med björkvastar, översköljde sig med iskallt vatten eller vältrade sig vintertid i snödrivan.¹⁰ Landshövdingen i Uppsala gjorde två besök i sitt ursprungsland med sin familj och märkte då, att han ännu behärskade finska. På resan 1852 blev han ivrigt hyllad vid Mustiala lantbruksinstitut som han hade hjälpt från Ultuna. Vid detta tillfälle överräckte professor Lille till honom en dikt, som slutade med tanken, att von Kraemer

trots sin långa vistelse i Sverige ändå hade blivit Finland trogen.

Poppius och Skogman i svensk tillfällighetsdikt

Gabriel Poppius och Carl David Skogman – två prästsooner från östra Finland som nådde höga statstjänster i Bernadottes Sverige – personifierade för sin omgivning finländaren i allmänhet. De var inte infödda aristokrater som 1600- och 1700-talets Finlandsfödda rådsledamöter, utan uppkomlingar, som kunde uppträda folkligt och på olika sätt ge utlopp åt sitt okonstlade, raka lynne. Båda kunde bli arga och svära ilsket – och just detta drag gjorde att de uppfattades som bottenhederliga jämfört med mera taktiskt återhållsamma kolleger och lismande hovfunktionärer. Båda kunde finska – Skogman något sämre, Poppius helt flytande – medan deras salongsfärdighet lämnade åtskilligt övrigt att önska. Inte att undra på att samtiden fäste sig vid deras egenart och att anekdoter om dem lätt kom i omlopp.

Både Poppius och Skogman hade ett gästfritt sätt och tog emot vänner och bekanta i sina ståndsmässiga hem, i vilka en svenskfödd värdinna och en stor skara välartade barn spred livsglädje runt sig. Inte att undra på att några tillfällighetsdikter finns bevarade som skildrar deras väsen och vandring i mera privata sammanhang. Dessa diktalster säger också mycket om hur man i Sverige såg på en finländare.

I fråga om Gabriel Poppius finns det en tillfällighetsdikt skriven av Johan Olof Wallin år 1837, året då poeten hade blivit ärkebiskop. Den 21 augusti detta år var han bjuden till

middag på Kevinge. Dagen var fru Poppius' födelsedag, och ärkebiskopen lät ro sig i en båt från Stallmästaregården till Ulriksdal, där han i hast skrev dikten för att gästerna skulle sjunga verserna som en kuplett för värdparet. På kalaset fanns det gott om folk – bl.a. såg man Wirséns och Skogmans familjer i det gröna vid Edsvikens stränder. Verserna var tänkta att sjungas på Bellmans melodi "Ack om vi hade, god' vänner, en så", som givetvis hade styrt deras utformning. Allting lyckades också mycket bra, tack vare sångaren Bergs insats. Sången utmynnar naturligtvis i en hyllning till värdinnan, men sysslar dock mest med värden. De tre första stroforna syftar på både ullkulturen, brännvinsaffärerna och kraftorden:

*Fingubben liten en tusse var,
dock icke en av de fula,
satt uti vassen och pipor skar,
kunde ock trolle en smula;
ty hade också hans grisar hull
och hans tackor en kostelig ull,
och hans kor de mjölkade full
sjukannsbyttan in dupplo.*

*Men så bra inga kritur än
mådde som gubbens gäster.
Legio hette de: adelsmän,
bönder, borgare, präster.
Släkt han med alla också var,
ty i hjärtat han adel bar
och av det korn som bonde han skar
han som borgare bryggde.*

*Men att bli präst, det gick något smått,
ty han svor så förbannat – – –
Dock – för en finne är eden blott
lystringsord och ej annat.*

*Nu har vi lystrat – vad var det som svors?
Vad sa' rösten, som ljud lik Tors?
Jo, att dagen är Söta Mors
och att glasen ä' fulla.¹*

Om dikten om Poppius är en liten tillfällighetsprodukt, tillkommen i hast genom en samtida poets improvisationsförmåga, var det poem, som en gång tillägnades Skogman en ståtlig hymn. Författaren var även denna gång en av den svenska Parnassens stora, statsrådet Wirséns brorson Carl David af Wirsén, men festen ägde rum efter hyllningsobjektets bortgång, närmare bestämt på Carl David Skogmans hundra födelsedag den 26 oktober 1886. Då satt hos överfältläkaren Edv. M. Edholm en skara som bl.a. innefattade den bortgångnes son. Wirséns dikt innehåller fosterländska element – alldeles uppenbart inspirerade av Runeberg – och Finland framställs som något i sig heroiskt, ett land som skänker sina bästa söner till Sverige:

Ett Hundraårsminne

*Ett sekel flyktat har, och minnet sänder
En tacksam blick till Finska vikens stränder,
Carl David Skogmans fosterbygd, i dag.
Hans barndom flöt i presterliga tjället,
Hans håg blef seg som eken, stark som fjellet,
Men stämd till hjertlig fröjd af vågors slag.
O Finland! hvilka män det Svea gifvit,
En utvald stam, som har vår stolthet blifvit,
Bland diktens söner Creutz, men ock Franzén,
Bland statsmän Skogman, Poppius och Wirsén.*

*Han kom hitöfver. Snillet snillet känner,
Och snart han hörde till Carl Johans vänner
Och tog som ung sin plats vid rådets bord.
Han kom att refvor bota, härfvor reda,*

*Och öfver alla sitt snilles dager breda,
I rådslag fyndig, stundom karg på ord.
Men när som qvällen kom, den ädle finnen
Höll sällskap helst med forna sångarminnen,
Han följde Shakespeares konungsliga ban,
var gäst hos Plinius och Venusias svan.*

*Och han, de höga statsmansgåfvors mönster,
Förnärmas borde. – In man slog hans fönster
Med gatustenars ädla argument.
Han samlade dem in som vackra minnen
Afrisint koppels tack till romarsinnen:
Det hör ju stenar till ett monument.
Men, höjda öfver småleken, hans tankar
I Tacitanska studier slogo ankar
Och Flaccus kom med skämt vid lyrans slag
– Och glömdt var tacklöshetens obehag.*

*Väl molnomhöljda tyckas ”plågans timmar”,
Men genom molnen någon stjerna glimmar,
När man har gagnat rikt sitt tidehvarf.
Han lefde lugn. En qväll i solnedgången
Var äfven han från jordens skuggor gången
Och gaf en son sin tankes kraft i arf,
Sitt rika minne, smak för snilletts nöjen,
För Tullii svada och Horatii löjen.
Den sonen tömmer nu i vännsällt lag
Med oss sin faders minnesskål i dag.²*

Denna ståtliga hymn sammanfattar väl vad man vet om Skogmans egenskaper – ordkarg, flitig, litteraturens och de sköna konsternas vän på fritiden. Men den ger också inblick i hur man i Sverige i högtidliga ögonblick såg på finländare – de var sega som eken och starka som fjället.

De finländska studenterna i Uppsala – uppblomstring och upplösning

Finska studentnationens i Uppsala protokoll för höstterminen 1816 innehåller formuleringen, att ”den för Politiska välvningar flyktade Auras sånggudinna” nu hade anlät till lärosätet i Sverige. Meningen syftade på att åtta studenter, många av dem meriterade genom en tids vistelse i Åbo, hade slagit sig ner i Uppsala denna höst. Men hur hade nationen överlevt brytningen mellan Sverige och Finland 1808–1809?

Åren kring skilsmässan betydde faktiskt en kritisk tid ur Finska nationens synvinkel. Sålunda inskrev sig endast två studenter, Frans Dietrich Wacklin och Johan Nylander, år 1808 i nationens matrikel, och Wacklin försvann tämligen snabbt från Uppsala för att ”engagera sig med handeln i Finland”.¹ Nästa år, under alltså jämt pågående fientligheter, ankom dock fyra nybörjare från Finland. De flesta av dem läste juridik; några gjorde senare sin karrär inom det svenska rättsväsendet.

Efter Fredrikshamnfreden återkom lugnet till Finland och konsistoriet vid Åbo universitet kunde den 14 december 1809 meddela sitt systemuniversitet i Uppsala, att det nu önskade återuppta normala bytesförbindelser beträffande litteratur.² Dessa förbindelser blev också av stor betydelse, eftersom akademien vid Fyrisån upplevde en period av snabb uppblomstring efter införande av de friare förhållandena i början av 1810-talet medan universitetet vid Aura stagnerade. De nya filosofiska strömningarna personifierades i Uppsala av Samuel Grubbe och N. H. Biberg; professuren i historia före-

stods från och med 1815 av Erik Gustaf Geijer, som företrädde den "götiska" fornmantiken i kombination med liberalism; de exakta vetenskaperna blomstrade under översyn av botanikerna K. P. Thunberg och G. Wahlenberg samt geofysikern Jöns Svanberg. De unga poeterna samlades i Uppsala, där den fosforistiska diktningen och studentromantiken spelade en framträdande roll. I jämförelse med den svenska lärdomsstaden liknade Åbo mera "ett björnide", som en av de finska studenterna, Abraham Poppius skrev.³

Hur många Finlandsfödda studenter inskrevs i Uppsala mellan åren 1808 och 1824 (egentligen 1835), den tid som den finska nationen verkade vid lärosätet? Tyvärr ger universitetsmatrikeln och Finska nationens matrikel olika svar på denna fråga. Enligt universitetsmatrikeln var finländarna 1808–1835 72 stycken, enligt nationsmatrikeln något fler, 78 stycken.⁴ Universitetsmatrikelns uppgifter går att se i tidsperspektiv, då inskrivningsdatum alltid anges. Enligt denna källa var tillströmningen under hela perioden mycket måttfull, 3–4 nykomlingar per år, med endast en topp, åren 1816–1817, då åtta nya studenter inskrevs under de bägge åren. Åren 1820 och 1825–1826 inskrevs inte en enda finländsk student vid universitetet i Uppsala. Det är sålunda en jämförelsevis liten grupp som uppsalastudenterna utgör efter den statliga skilsmässan jämfört med 1700-talets finska studentkullar. När man vet, att hela mängden uppsalastudenter under denna tid uppgick till 800–900 ungdomar, utgjorde finländarna verkligen en försvinnande liten minoritet i studiestaden.

Trots att gruppen var liten saknade den inte betydelsefulla medlemmar. En knapp fjärdedel av finländarna (19 st.) var adelsmän; deras höga andel skänkte martialisk glans över natio-

nen. Bland de övriga märks flera representanter för de ledande kretsarna i Finland; sålunda studerade t.ex. ärkebiskopens son, Carl Jacob af Tengström från 1812 i Uppsala, liksom representanter för de akademiska släkterna Bonsdorff (2 st.) och Gadolin (1 st.). I övrigt bestod majoriteten bland finländarna fram till 1818 av österbottningar, då sydfinnarna och viburgarna gemensamt tog över den finska nationen.

Den finska studentnationen levde i början av 1810-talet i ett tillstånd av inre förlamning. Hösten 1812 tycks nationen bara ha omfattat 8 landsmän; kuratorn, J. E. Sabelli, började dock föra protokoll vid deras möten. Några sedvanliga disputationsovningar kunde inte arrangeras under denna tid till följd av "de yngres alltför ringa framsteg, så väl i Latinska språket som i vetenskaper i allmänhet".⁵ Nationens dvala fortsatte trots långsamt ökande medlemsantal ända till höstterminen 1816, delvis till följd av att kuratorn länge vistades i Finland eller tjänstgjorde vid Serafimerlasarettet i Stockholm.

I början av höstterminen 1816 skedde dock en vändning mot en livaktigare verksamhet. "Änteligen, och efter det alla lärdomsövningar inom Nationen under en lång tid alldeles avstannat, tycktes nu åter en mildare tidevarv uppgå", står i ett protokoll som Johan Gabriel Bonsdorff hade fört.⁶ Han återupplivade också de klassiska disputationsovningarna, som man höll varannan vecka. I början av vårterminen 1817 räknade kuratorn 16 närvarande landsmän, vilkas ålder varierade – om man bortser från den extremt unge Uno von Troil, 14 år – mellan 18 och 26 år. Samma termin nedlade J. E. Sabelli sin tjänst som kurator och efterträddes av C. W. Fontell. Under höstterminen 1817 uppnådde nationen en ovanlig blomstring genom många framstående landsmäns närvaro. Till nationen hörde nu utöver kuratorn

Miniatyrmålning som föreställer en mycket ung Adolf Iwar Arwidsson. Foto Museiverket, Helsingfors.

C. W. Fontell docenten Adolf Iwar Arwidsson från Åbo, filosofie kandidaten Johan Joseph Pippingsköld, friherrarna Samuel Werner von Troil och Uno von Troil, medicine och filosofie kandidaten Wilhelm Granlund, samt studenterna Germund Fredrik Aminoff, Abraham Gottskalck, Abraham Poppius, Carl Axel Gottlund, Carl Chydenius, Gustaf Magnus Lindeström, Erik Engman, Lars Håkan Prytz, Fredrik Wilhelm Höckert, Carl Fredrik Hast, Johannes Granlund och Nils Jacob Becker. Dessutom räknade man med för tillfället åtta frånvarande medlemmar, av vilka några kanske skulle återkomma till akademien.⁷

Man vet mycket om livet inom Finska nationen vid denna tid tack vare den då 21-åriga Carl Axel Gottlunds brevväxling och anteckningar. Gottlund hade kommit till Uppsala i början av höstterminen 1816, när fadern, kyrkoherden i Jockas Matthias Gottlund hade fått råd att sända

sin son från Åbo till det fina universitetet bortom havet. Förbättringen av ekonomin hade berott på en tragisk händelse, Carl Axels bror Gustaf hade avlidit, och familjen kunde styra över kostnaderna för två studenters uppehälle på en enda. Gottlund levde tack vare de stora summorna hemifrån ett överdådigt studentliv. Till att börja med deltog han med liv och lust i fyra eller fem av nationens disputationsovningar, spikande bl.a. i november 1817 vissa teser på finska på sin opponents dörr. Han höll också under våren 1819 ett tal om finnarnas och lapparnas trolldom, en lärdomsspillra hämtad från en större uppsats om Tacitus, som han på uppdrag av professor Erik Gustaf Geijer sysslade med.

Annars mognade just under denna tid det stora grälet mellan österbottningarna och de övriga finländarna till ett avgörande. Gottlund hade kommit på kant med österbottningarnas ledare, Carl Chydenius, vars avskedande ur nationen till följd av slagsmål han ivrade för. Då den österbottnische kuratorn C. W. Fontell inte lyckades styra sina bråkiga landsmän, gjorde sydfinnarna revolt för att få docenten Adolf Iwar Arwidsson satt på dennes plats. Sydfinnarnas och viburgarnas – Gottlund hörde till de sistnämnda – plan stöddes av nationens inspektor, arkiatern Pehr von Afzelius, som sammankallade Finska nationen för att införa en ny indelning i seniorer, juniorer och recentiorer, vilken garanterade sydfinnarna nationens ledning.⁸ Österbottningarnas hot om utbrytning och grundande av en ny nation Ostrobothniae Fennones misslyckades genom ingripande av universitetets rektor och konsistorium, vilka tyckte, att en sådan rebellisk grupp knappast kunde finna någon inspektor bland universitetets professorer.⁹

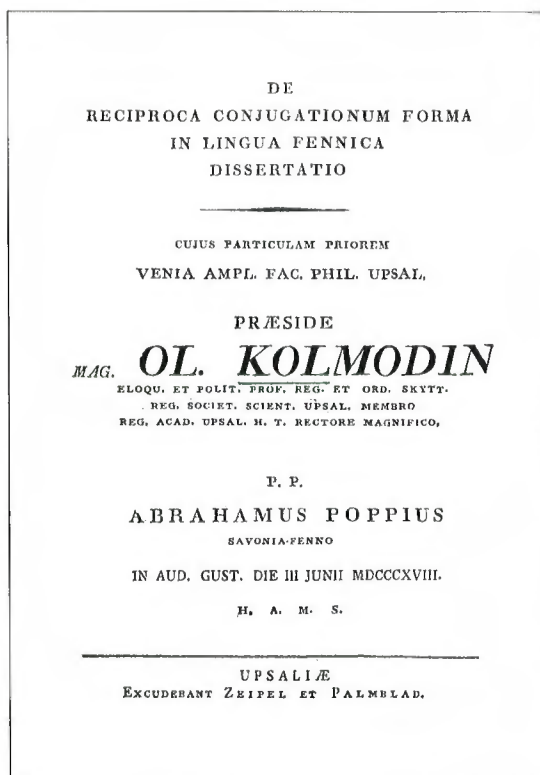
Oenigheten inom den lilla gruppen av fin-

ländska studenter – deras numerär översteg knappast tjugo – äger sitt intresse. Den österbottniska majoriteten på omkring elva studenter höll benhårt fast vid de äldre fria nationsstadgarna, som slog fast principen *en man – en röst* vid styrning av nationen. Deras representanter C. W. Fontell och W. Granlund kämpade tappert inför den mäktige universitetsrektorn för den akademiska friheten, men tvangs att ge vika. När österbottningarna inte fick sin vilja i genom, återvände många till Finland. Det är fråga om ett typiskt gräl i ett vattenglas i ett inflyttarsamhälle, ett gräl som spränger alla ramar och får gamla vänner att bli ovänner. Betendet skulle upprepa sig i senare finländska kolonier i Sverige med nästan monoton regelbundenhet.

I början av nästa termin – höstterminen 1819 – var finländarna till följd av skismen bara 14 stycken. Deras kurator var nu Germund Fredrik Aminoff. Under hela perioden 1819–1824 anslöt sig endast en österbottning, Johan Niska från Uleåborg, till Finska nationen i Uppsala. Banden till Österbotten var definitivt avklippta.

Från Carl Axel Gottlunds senare studieår kan bråket om prins Oscars svärd noteras. Höstterminen 1819 ämnade studentkåren fira prinsens namnsdag med pompa och ståt – han studerade ju i Uppsala – genom att skänka ett svärd under en nattlig fackelfest i Gamla Uppsala till denne. Finska nationens medlemmar kunde ”såsom ärliga ryssar och finnar” inte delta i denna ceremoni, som hade för undersåtlig bismak. Trots att fackelfesten ändrades till en middag på slotet var Gottlund missnöjd över det devota umgänget mellan kungahuset och studenterna.¹⁰ Bara några år senare skulle han själv ägna sig åt fjäsk med samme kronprins i skogsfinnefrågan.

I Uppsala blev 1810-talet något av student-sångens och studentidrottens genombrottsår.

Abraham Poppius, Savonia-Fenno, hörde till de tre finländare, som skrev sina lärdomsprov i början av 1800-talet om den finska språkvetenskapen. Hans dissertation handlade om verbformerna (Uppsala 1818).

Att springa på gatorna under processionerna, att sjunga i kvartettform serenader för damerna och på stadens många krogar blev ett stående inslag i studentlivet, som alltmer artade sig till en ständigt pågående fest för de nöjeslystna. Särskilt firandet av Karl XII:s minnesår med den ståtliga hymnen ”Kung Karl, den unge hjälte” av Esaias Tegnér (tonsatt av universitetets musikklärare J.Kr.Fr. Haeffner 1818) blev en tändande gnista i studentkretsarna. Finländarna deltog med liv och lust i den ungdomliga ga-

tusången, som helt saknade motstycke i Åbo. Återvändande upsaliensare introducerade studentsången i Finland, där den börjar förekomma omkring 1819. Initiativtagaren till den första finländska studentkören i Åbo var just Uppsalafararen J. J. Pippingsköld. Den första studentsången klingade på Åbos gator i december 1820, försiktigtvis framförd i både landshövdingens och universitetsrektorns närvaro.¹¹

Den mest betydelsefulla finländaren som under dessa år vistades i Uppsala var utan tvekan den unge docenten Adolf Iwar Arwidsson, som i början av år 1818 och ett halvår framåt fungerade som kurator för Finska nationen. Arwidsson väckte genast efter sin ankomst hösten 1817 uppseende i Uppsala med sin nya finländska universitetsuniform och genom sin självsäkerhet. Alla finländare hade inte lätt att fördrå denne något äldre kamrat, som behandlade sina landsmän i bättre folks sällskap emellanåt med olidlig nedlåtenhet och som överallt ville chockera med sin fennomani och sina finska fraser. När Arwidsson lämnade Uppsala i augusti 1818 – han kallades tillbaka till Åbo av universitetskanslern, som inte tyckte om akademikernas utlandsresor – hade han hunnit ta intryck av framför allt Erik Gustaf Geijers lysande föreläsningskonst. Under påverkan från Geijer övergav Arwidsson sina diktarplaner och orienterade sig mera mot historieforskningen i den nationella form som var rådande i Uppsala. Känslan för det specifikt finska tycks ha djupnat och mognat hos Arwidsson under hans Uppsalatid. Det kan inte uteslutas att det var hans kamrater inom Finska nationen som därvid hade påverkat honom. Ett par fester i samband med hans återfärd till Finland artade sig till nationella finska manifestationer – man sjöng (okänt till vilken melodi) finska fornsånger om Väinämöinen och andra kalevalahjältar

parallellt med sången "Vikingasäten" och firade ordentligt både vid Gamla Uppsala högar och i staden.¹²

Utöver studenterna fanns det i Uppsala även andra finländare. Den mest remarkable bland dem var professorn och prosektorn vid akademisjukhuset H. W. Romanson, som var savolaksare, och fältöverläkaren Jakob Edgren. En känd figur för finländska studenter var vidare körsnären Mattias Karman, ursprungligen nylänning, som ägde en fastighet vid Sankt Persgatan. Han hyrde ut vindsrum åt studenterna, och "det Karmanska huset" blev ett populärt kvarter för många finländare, som levde bland svalorna under det torvtäckta taket i Karmans vindskupor.¹³

Året 1824 betydde ett slutgiltigt slag mot Finska nationen i och med att inspektorn Afzelius – tillika inspektor för Värmlands nation – då avgick. Finska nationen bestod vid detta ögonblick av endast tre medlemmar. Då de var utlänningar, ansåg den avgående inspektorn det klokast, "att desamme i likhet med andre härstädes vistande utlänningar, som uti någon annan nation inte ingått, icke borde utgöra någon särskild Nation, utan att de hädanefter blefvo ställda under Rectors inspektion".¹⁴ Konsistoriet förenade sig med den avgående inspektorns mening, som också tillkännagavs Finska nationen. Nationens egendom, böcker och handlingar förtecknades och ett slutinventarium gjordes.¹⁵

Finländarnas egen studentnation upphörde emellertid inte med detsamma. Ännu under tio år, 1824–1835, fortsatte man att införa nya studenter i nationens matrikel, skriva upp deras examina och övriga levnadsöden i den tjocka bok, som påbörjats redan på 1780-talet. Vem och vilka arbetade med dessa noteringar är ovisst. År 1828 tycks matrikeln ha hamnat i

händerna på en finländsk student, Leonard Fahlander, som blev den siste i raden av dess innehavare. Efter att ha disputerat 1829 om finsk mytologi slog han om och började läsa medicin, blev medicine doktor 1835 och avreste därefter till Finland. Dessförrinnan överlämnade han dock nationens tillhörigheter, framför allt matrikeln och protokollboken, i universitetsbibliotekets förvar.¹⁶

Påfallande många av 1800-talets finländska studenter lämnade Uppsala utan examen efter en glad men resultatlös studietid. Till dem hörde också Carl Axel Gottlund, som inte lyckades koncentrera sig på något ämne i tillräckligt hög grad. Hans mest bestående lärdomsprov från akademiåren blev den tryckta dissertationen "De Proverbiis Fennicis" (1818). Övriga finska disputationstalster var Lars Johan Prytz' "De Expeditione regis Erici Sancti in Fenniam mota dissertatio" (1819), Abraham Poppius' "De forma verbarum reciproca in lingua Fennica" (1818) och Leonard Fahlanders "Mythicarum apud gentem Fennicam traditionum momenta" (1829). Av de unga disputanderna var Abraham Poppius en betydande poet, vars dikter på finska till en stor del härstammar från hans tid i Uppsala 1817–1823 och i Stockholm 1824.

Många av de finländska studenterna stannade efter sina studieår i Sverige. Ett antal av dem blev militärer. Sålunda blev t.ex. Robert Ulric Henrik von Bahr, inskriven 1810, fänrik vid Upplands infanteriregemente. Hans landsman, Mårten Uhrberg, blev volontär vid samma regemente och dog sedan i Frankrike under kriget 1814. Lars Håkan Prytz fick fullmakt som fänrik vid Värmlands regemente och avancerade sedan till major vid Bohusläns regemente. Han var inte samma person som den man, som hade disputerat om Erik den Helige. Om österbottningen Carl Theodor Brunnus, inskriven 1813,

heter det mera diffust i matrikeln, att han "engagerades vid Militairen". Hans landsman Erik Engman befordrades 1819 till kornett vid Cederströmska husarerna. August Maximilian Myhrberg, nationsmedlem 1818, reste 1823 för att delta i Greklands frihetskrig.

Vanligare var dock, att medlemmarna av Finska nationen valde en civil levnadsbana. I många fall kunde även den finnas i Sverige. Sålunda tog Fredrik von Platen, nationsansluten sedan 1811, den svenska kansliexamen, Gustaf Ekman kameralexamen, Samuel Werner von Troil kansliexamen, hans bror Uno von Troil blev "engagerad i konungens kansli", Abraham Nicolaus Linnell kameralexamen, Karl Peter Linnell blev anställd vid Svea hovrätt liksom också Carl Adolf Sacklén och Adolf Fredrik von Bahr. Erik Deutsch tog hovrätts- och kameralexamen och hamnade som "förste cameralist vid Banco-Discont-verket i Stockholm" o.s.v.

Ungefär hälften av finländarna valde att förr eller senare återvända till Finland. Det gjorde t.ex. den ovannämnde Samuel Werner von Troil. Återvändarna kom att syssla med många olika levnadsuppgifter. Lars Johan Prytz blev till slut provincialläkare i hemlandet, Anders Nylander handelsman, Carl Jakob af Tengström blev docent i orientalistisk litteratur, Frans Per von Knorring avancerade till lektor vid Haapaniemi krigsskola, Carl Gustav Åkerlund nöjde sig med att vara jordbrukare, Erik Gustav Eneberg blev kanslist vid Åbo hovrätt, Johan Gabriel Bonsdorff började som kammarförvant i kejserliga senaten i Finland, Nils Gustaf Nordenskiöld fick efter avklarad examen i bergsvetenskaper i Uppsala anställning som bergsintendent i hemlandet, Abraham Poppius tog prästexamen och återvände till Finland för att bli präst, o.s.v. Några av finländarna tog ut steget till Ryssland: sålunda anställdes Zacharias

Aminoff, Fredrik Adolf Stiernwall och Johan Ulrik von Törne 1828–1829 vid väg- och vattenbyggnadskorpsen i kejsardömet.

Allt som allt blev den finska nationens historia inte lång efter den svensk-finska skilsmässan 1809. Efter en livlig fas i slutet av 1810-talet slocknade korporationen och upphörde i skarven mellan 1820- och 1830-talen. De finländska studenternas historia upphörde därmed inte i Uppsala, utan skiftade karaktär: de kom hädanefter till den svenska studiestaden som deltagare i de stora skandinaviska studentmötena, som samlade ungdomar från Nordens alla hörn. Dessa sammankomsters finska historia hör emellertid inte hit.

Adolf Iwar Arwidsson – den förste politiske emigranten

Övergången från svensk provins till ryskt storfurstendöme avlöpte utan några häftiga konvulsioner i Finland. De övre samhällsskikten fann sig redan under kriget 1808–1809 ganska smärtfritt i den nya situationen, och 1809 års revolution i Sverige underlättade anpassningen till kejsar Alexander I:s valde genom att klippa av finländarnas gamla trohetsband till den svenska monarkin. Frukten för den ryska livegenskapen släppte tämligen snart hos allmogen, som ur svensk synvinkel hade varit ett trognare element i Finland än ståndspersonerna.

Från Sverige betraktat innebar finländarnas lätta anpassning till den nya situationen givetvis obehagskänslor. På sina håll ville man jämföra Borgå lantdag 1809 med Sveaborgs kapi-

*Adolf Iwar Arwidsson enligt G. H. Mellins teckning.
Foto Museiverket, Helsingfors.*

tulation och förklara de båda händelserna som förräderi mot det svenska moderlandet. Dessa beskyllningar kastade en skugga över finländarna. De gjorde därför gällande, att Sverige hade år 1808 övergett Finland, som inte kunde försvara sig självt. Folket i Finland kunde bara försöka göra det bästa av den uppkomna situationen.

I Sverige fanns det dock också kretsar – och de fick överhanden när 1812 års politik infördes – som hävdade, att förlusten av besittningarna på andra sidan Östersjön och Bottniska viken egentligen var en lycka, när landet nu slapp att bli indraget i framtida krig för dessa relativt oskyddade områdens skull. Den ökande tryggheten var en gemensam nämnare både i Sverige och Finland, som kom att överbrygga klyftorna i synsättet på 1808–1809 års krig.

Skilsmässan 1809 avlöpte nästan utan att någon människa bytte land enbart för politiska åsikters skull. Från båda hållen kom dock vissa individer, som inte ansåg sig kunna stanna kvar under den regim, som etablerat sig i respektive land. De personer som mest liknade politiska flyktingar var amiral Carl Olof Cronstedt och medlemmarna i hans krigskonselj på Sveaborg. På dem väntade i Sverige krigsrätt, och rädslan för stränga straff fick Cronstedt och hans svenska officerare att stanna i Finland. Alla andra fall av flyktingliknande bosättning efter kriget bleknar vid jämförelse med Cronstedt och hans grupp.

I en artikel "Finska emigrationen i Sverige" i Litteraturbladet år 1858 gör J. V. Snellman gällande, att "den första man, som lämnade Finland av egentligen politiska skäl, var Adolf Iwar Arwidsson".¹ Denne var född 1791 i Padasjoki socken som prästson och bedrev sedan studier vid Åbo universitet. Han blev 1814 filosofie kandidat, disputerade 1817 och blev samma år utnämnd till docent i allmän historia.

Bakgrunden till Arwidssons flyttning till Sverige år 1823 är komplicerad. Av betydelse var de resor som hängde ihop med hans studier: 1816 var han i Uppsala, 1817–1818 stannade han ett helt år i Sverige och var kurator för Finska nationen, som vi redan har sett. Efter återkomsten till Åbo började Arwidsson så småningom uppträda som en nationell väckare; han skrev i finska tidningar och utgav från början av 1821 en egen tidning, Åbo Morgonblad, allt för att få den finska intelligentian att vakna ur sitt slummer. Hans åsikter om finska språket, nationellt sinnelag och upplysning skrämde makthavarna, som indrog Åbo Morgonblad i februari 1822 och avskedade Arwidsson från hans docentur vid universitetet.

Åtgärden var kraftfull i överkant. Den unge

Arwidsson betraktades bland kamraterna som en ofarlig idealist – han hade öknamnet Fantas-tengranat – och man förstod inte riktigt myndigheternas rigorösa åtgärder. Ett antal försök gjordes för att återkalla relegeringen – Arwidssons far reste till S:t Petersburg, fästmon Johanna Carolina Armfelts släktingar ansträngde sig att framlägga saken i rätt ljus i den ryska huvudstaden. Men ministerstatssekreteraren R. H. Rehbinder hade beslutat att statuera ett exempel – ingen rabulism skulle vara tillåten i Åbo.

Därför återstod det för Arwidsson att fara till Stockholm 1823. Hans rykte som en farlig revolutionär hade hunnit dit före honom och åren 1823–1825 blev svåra för honom. Han försökte bli svensk undersåte och få arbete vid något ämbetsverk. Med båda sakerna gick det trögt, men år 1825 var Arwidsson i varje fall svensk medborgare och arbetade som amanuens på Kungliga Biblioteket. Hans ekonomi var usel och tvingade honom till oavbrutet extraknäckande som skribent, journalist och tillfällighetsförfattare. Någon tid blev inte över för mera vetenskapliga sysselsättningar. Mångsyssleriet hade det goda med sig, att Arwidsson blev bekant med alla och så småningom en centralgestalt i landsmännens krets i Stockholm.

Martyrglorian som politisk flykting förstärktes under Arwidssons resa till Finland 1827, som ledde till myndigheternas ingripande och utvisning tillbaka till Sverige. Åtgärden var mycket oklok från de makthavandes sida: till följd av denna händelse blev Arwidsson definitivt en finsk systemkritiker. Han övergav alla tankar på att återvända till Finland, vilka han tidigare hade närt. Nu gällde det bara att ge betalt för det skedda. Genom Arwidssons person knöts den finska kretsen i Stockholm intimt samman med de svenska liberala författarna,

som kritiserade 1812 års linje och Karl XIV Johans utrikespolitik. Frågan om, när och hur Finland åter borde förenas med Sverige var ett centralt diskussionstema i dessa kretsar från sent 1820-tal till Krimkriget. De åtgärder som man vidtog i Finland – brevcensuren, försöken att inskränka kontakterna mellan Sverigefinländarna och hemlandet – spädde på antiryska stämningar. Den liberala svenska pressen publicerade allt, som liknade kritik av det ryska systemet i Finland eller i själva kejsardömet – den ryska frågan var helt enkelt ett inrikespolitiskt tillhygge som användes mot de konservativa.

Finländarna i Sverige, ja även Arwidsson, var emellertid djupt kluvna i sin inställning till förhållandena i hemlandet. Det var vanligt, att de försvarade Finland och finländarna när något ofördelaktigt om hemlandet dök upp i svensk press. Många var dessutom mycket försiktiga, då de ville behålla banden till släktingarna i öster. Denna försiktighet och kluvenhet ledde till att man helst skrev anonymt eller under pseudonym, vilket även annars var vanligt i den tidens Sverige. Därför liknar Finlandsdebatten i Sverige före Krimkriget i hög grad ett slags skuggboxning.

Adolf Iwar Arwidsson hämnades sin utvisning från Finland 1827 på ett raffinerat sätt. Han fick 1829 i sina händer ett cirkulär, som gällde tsar Nikolajs resa i Viborgs län. Cirkuläret hade utfärdats av landshövdingen August Ramsay, som gav order till tjänstemännen och befolkningen om lämpligt beteende vid det höga besöket. Ordergivningen präglades genomgående av en löjlig tjänsteiver. Allmogen skulle stå vid vägkanterna i sina helgdagskläder, männen i putsade stövlar, och hurra på kommando. Snöplogarna skulle stå på gästgiveriernas gårdar i raka rader ”med spets mot

vägen”. Om kejsaren behagade resa under den mörka delen av dygnet, skulle alla fönster som vette mot hans färdväg vara belysta. Fula hus skulle ”maskeras” med granplantor, som stacks i snödrivorna. Under kejsarens säng skulle på varje övernattningsställe ett absolut rent nattkärl av porslin placeras.

Arwidsson publicerade cirkuläret ur trycket till glädje för den liberala pressen. Skratten skallade på alla Stockholms krogar, och i ridarhusdebatten lästes utdrag ur cirkuläret upp – i syfte att visa, att den ryske kejsaren åkte med färre hästar än den svenske kungen.² Men gäckande med rysk byråkrati var inte tillräckligt för Arwidsson. Han trädde fram som allvarlig debattör i finska frågor på 1830-talet.

Orsaken var en skrift av professorn i medicin i Uppsala Israel Hwasser, som 1830 hade flyttat från Åbo tillbaka till sitt fosterland. Hwasser var rojalist, samarbetsman och djupt bekymrad över att den liberala opinionen i Sverige underminerade förtroendet för Karl Johans östpolitik. I en stridsskrift ”Om Allians-tractaten emellan Sverige och Ryssland år 1812. Politisk betraktelse öfver Nordens nuvarande ställning” tog han 1838 den officiella politiken i försvar. Man borde inte eftersträva att återfå Finland, då finländarna hade det bra under rysk spira. Just som en del av det ryska imperiet hade Finland fått en historisk uppgift – att sprida västerländsk civilisation österut och att mildra motsättningen mellan Ryssland och Skandinavien. Finländarna hade dessutom själva valt sin linje på Borgå lantdag och utvecklade nu ett eget stats- och kulturliv.

I november 1838 bemöttes Hwassers argumentation i en motskrift ”Finland och dess framtid”, författad av pseudonymen Pekka Kuoharinen (Per Snöpare). Denne ansåg, att Hwassers arbete byggde på lösa spekulationer

och fantasier. Särskilt ifrågasatte Kuoharinen Hwassers tanke, att finländarna själva på något sätt skulle ha medverkat vid storfurstendömet tillkomst. Segraren hade i allt dikterat Finlands ställning. Mycket hade sedan dess gått olagligt till i Finland – t.o.m. censuren var där strängare än i själva Ryssland. Att finländarna höll på att utveckla en egen identitet, ansåg dock även Kuoharinen.

Debatten fick en särskild slagsida genom att den fortsattes i eget namn av en stor politisk auktoritet, professorn i historia i Uppsala Erik Gustaf Geijer. I en artikelserie i Litteraturbladet beskrev Geijer Finlands ställning som en del av svenska riket på 1700-talet. Han accepterade Kuoharinens tanke, att finländarna hade tvingats till att bli ryska undersåtar. Men Geijer tyckte också, att Sverige hade gjort rätt 1812, när landet hade hållit sig utanför kriget. Sverige saknade resurser att etablera åter sin forna ställning i Finland.

Israel Hwasser fortsatte diskussionen genom en rad artiklar, som 1839 utgavs som en bok, "Om Borgå Landtdag och Finlands ställning". Han försvarade finländarnas trohetsed till kejsar Alexander I i 1808–1809 års situation genom att påstå, att eden endast gällde krigstiden. Under lantdagen i Borgå 1809 hade finländarna fullständigt fritt och i lagenliga former medverkat vid tillkomsten av sitt nya storfurstendöme. Besluten på lantdagen hade fattats i enlighet med finska folkets intressen. Den ryska attityden hade hela tiden varit finkänslig; några påtryckningar hade inte ägt rum.

Hwasser menade vidare, att Sverige hade lämnat Finland åt sitt öde i fredsslutet 1809 genom att helt avstå från att kräva garantier för det finska samhällssystemet. Även senare hade den svenska inställningen präglats av likgiltighet. Finlands öde låg därför uteslutande i

finska händer. Den stora majoriteten i Finland var nöjd med läget och arbetade på sin kultur. Sverigefinländarna menade åter, att Sverige borde på sätt eller annat återta sin forna provins, skrev Hwasser. Ingen människa i Finland delade denna åsikt. Sverigefinländarna utgjorde en revisionistisk gruppering, skadlig genom sin pessimism om Finlands framtid. De ville slå vakt om Finlands minne i svenskt medvetande, men de krossade samtidigt framtidshoppet för det finska folket. Alla påståenden, som gruppen spred om finsk motståndsvilja och svenskvänlighet, var direkt skadliga. De ökade bara den ryska regeringens misstänksamhet.

Hwassers nya pamflett var av sådant slag, att Pekka Kuoharinen kände sig utpekad och återkom med ännu en debattskrift "Erinringar vid skriften om Borgå Landtdag och Finlands ställning 1812", som utkom 1840. Han upprepade sin åsikt, att finländarna hade trots de till det yttre fredliga formerna ställts inför naket våld på Borgå lantdag 1809. Resultatet var naturligtvis givet uppifrån, och lantdagsmännen hade bara agerat därefter. Kuoharinen trodde, att någon folkrepresentation aldrig mera skulle komma samman i Finland, utan landet skulle regeras med kejsarliga ukaser. Skulle kejsaren hålla sitt löfte om Finlands särställning? Inga garantier förelåg på den punkten, skrev Kuoharinen.

I maj 1841 utkom nästa stridsskrift, pseudonymen Olli Kekäläinens (Olof Antändare) "Finlands nuvarande Stats-Författning". Dess syfte framgick av titelbladet: "Ett Försök att förena de stridiga åsigtarna hos Herrar Hwasser och Pekka Kuoharinen". Författaren var övertygad om att de bägge betraktarna hade tolkat sina iakttagelser av samma verklighet på olika sätt: den ena alltför optimistiskt, den andra alltför pessimistiskt. Sanningen låg mittemellan, och den var, att Finlands existens byggde på de

gustavianska statsförfattningarna, men var dessutom beroende av kejsarens ord, som denne inte ensidigt kunde ta tillbaka. Det tillkom de finska tjänstemännen att övervaka, att inga överträdelser av konstitutionen skedde. Denna uppgift var deras viktigaste, eftersom den finska självstyrelsen vilade på en bräcklig grund och skulle kanske komma att ifrågasättas. Kekäläinen fäste dessutom vikt vid den positiva utvecklingen som hade skett i Finland: ekonomin blomstrade, det finsknationella kulturlivet hade fött *Kalevala*, det finska språket utvecklades allt mera. Olli Kekäläinens pamflett var mera byggd på juridiska resonemang än Hwassers och Kuoharinens.

Olavi Junnila har påvisat på ett övertygande sätt, att bakom de båda signaturerna Pekka Kuoharinen och Olli Kekäläinen fanns en och samma skribent – Adolf Iwar Arwidsson. Det viktigaste beviset på detta är Arwidssons egen bekännelse i ett antal brev till vännen Engelbrekt Rancken och noteringar i de exemplar av skrifterna, som hört till hans bibliotek. Arwidsson skriver, att Hwassers pamflett "Om Allians-tractaten" från 1838 hade väckt hans starka missnöje mot bakgrund av de uppenbara oförrätter, som han själv hade fått uppleva. Han hade velat "kastra" och dämpa den förljugna optimism, som Hwasser spred. Av Hwassers anda – hänsynstagande till ryska intressen – hade Arwidsson fått nog på 1820-talet, då han förgäves sökte medborgarskap och arbete i Sverige. Som Kuoharinen ville han i de bägge böckerna lägga sordin på optimismen och räkna upp alla missförhållanden som han kände till i Finland: de höga tjänstemännens kryperi, censurförhållandena, donationsjordfrågan i Viborgs län och så vidare. Men sedan hade han ångrat sig, då bilden av finländarna genom Kuoharinens skrifter och i stridens hetta hade

blivit alltför negativ. Olli Kekäläinens arbete skiljer sig från Kuoharinens alstring genom den grundlighet och beläsenhet, som författaren lade i dagen. Det har karaktären av en statsrättslig studie, som har fått forskningen att tro, att författaren hette J. J. Nordström. Så är inte fallet, men Arwidsson hade verkligen bytt skepnad: han ville i denna skrift fungera som "antändare", kasta gnistor och så framtidstro i folkets sinnen. Forskningen har dessutom kunnat påvisa, att Arwidsson blev bekant med de både namnen *Kuoharinen* och *Kekäläinen* under en resa för att samla folkdikter i Savolax år 1819.

Olavi Junnila gör med stöd av Arwidssons egna anteckningar gällande, att de bägge signaturens skrifter ingick i en i förväg noga uttänkt plan, genom vilken Arwidsson ville väcka opinionerna i Finland. Planen var nära att misslyckas, när Hwasser dröjde ett år med sin gensaga. En debatt mellan anonyma skribenter i Sverige och gissningarna beträffande deras identitet var ett journalistiskt skickligt drag från Arwidssons sida. En åsiktbildning om de grundläggande frågorna vaknade i Finland under denna tid. Den försiktigt både hos Kuoharinen och Kekäläinen uttryckta tanken på Finlands självständighet slog rot.

Men debatten fick betydelse också i Sverige. Pekka Kuoharinens skrifter togs i allt väsentligt väl emot av den liberala pressen. De låg ju helt i linje med 1800-talets svenska rysskräck och -hat. De drucknade dock något i den uppmärksamhet, som Geijers artikel väckte. Olli Kekäläinens mera balanserade syn och tankarna på ett statsrättsligt fördrag mellan Finland och Ryssland behagade inte liberalerna. Arwidsson arbetade därför aktivt för att få positiva recensioner. Bl.a. anmälde han själv sin skrift i *Upsala Tidningar* i slutet av juli 1841. Dessu-

tom påverkade han recensionerna i Freja och Svenska Biet. En kalldusch för Arwidsson var dock landsmannen Carl Fredrik von Burghausens pamflett "Ett och annat om Finland" utgiven under signaturen Paavo Suomalainen 1842. Burghausen var helt på Kuoharinens linje och gav Kekäläinen en verklig läxa för påstådd ryssvänlighet. Han menade, att en omedelbar och slutgiltig russificering stod för dörren i Finland.

Arwidssons skriftställereri anknöt till den svenska debatten om 1812 års politik och Ryssland. Den liberala pressen förmedlade en dyster bild av Finland och Polen; den konservativa gav positiva glimtar av utvecklingen. Finskhetens rörelsens lavinartade utbredning i Finland blev en chock för den svenska opinionen först något senare.

Adolf Iwar Arwidssons gärning i Sverige var inte enbart den politiske emigrantens. Han uppnådde en hög samhällsställning och utnämndes till chef för Kungliga Biblioteket 1843. Ett av hans intressen gällde källutgivning, och hans "Handlingar till upplysning af Finlands häfder" (10 delar) är alltjämt betydelsefull för finländsk historieforskning. Han översatte Friedrich Rühss' arbete om Finland till svenska redan år 1827, skrev en lärobok i Finlands historia och geografi, publicerade populära skrifter för ungdomen och den breda allmänheten och gav ut tre delar "Svenska fornsagor". Han avled under en avskedsresa i Finland, i Viborg år 1858.

Adolf Iwar Arwidssons gestalt har gäckat forskningen i över etthundra år. Till en början, från 1860-talet och hundra år framåt, betraktades han som den nationella väckelsens förgrundsgestalt. Kekkonenerans historiker har från och med 1960-talet betraktat honom som en suspekt figur, rysshatare och förförare av lojala landsmän, en man som var ute på farliga

vägar. Någonstans mitt emellan står Olavi Junnila med sin grundlärdade framställning om Arwidssons Sverigetid.³ Mig synes sannolikt, att det enbart finländska perspektivet inte har varit fruktbart för Arwidsson-forskningen. Först i ett svenskt sammanhang, där mannen levde och verkade, blir hans gestalt mera begriplig.

Carl Axel Gottlund och "Stockholms finnkår" 1830

Äran att ha grundat den första finska föreningen i modern mening i Sverige tillfaller Carl Axel Gottlund. Vi har redan träffat denne unge student i Uppsala 1816–1823; till hans expeditioner i Dalarnas och Värmlands finnmärker 1817 och 1821–1822 finns det anledning att återkomma längre fram i denna bok. Denna gång är det Gottlunds period i Stockholm 1826–1834, som intresserar oss mest.

Av de åtta händelserika år, som "den evige studenten" Carl Axel Gottlund tillbringade i Sveriges huvudstad vet man litet, eftersom hans utförlige biograf *Ilmari Heikinheimo* tröttnade på sitt arbete efter att ha kommit till sin hjältes flyttning från Uppsala. Det vet man dock, att Gottlund efter sin flyttning från Uppsala till Stockholm 1826 hade arbetat med en originell idé, nämligen med åstadkommande av en litterär kalender *Otava* på finska. Den första volymen trycktes i Stockholm 1828 och hade ett rikt, i huvudsak av Gottlund själv författat innehåll. Ett exempel på vilken marknad en skrift av denna karaktär kunde ha i Sverige utgör kalenderns prenumerationslista, som omfattar 19 abonnenter i Stockholm, 10 i Uppsala, 3 på Gotland och 2 i Värmland. Dessutom fick

ryske ministern Johan Peter van Suchtelen fyra exemplar av *Otava*, och en gratisutgåva på 48 exemplar postades till de värmländska finn-skogarna. Sitt huvudsakliga spridningsområde hade kalendern givetvis i Finland.¹

Innehållet i *Otava* var i sin helhet nationellt: de gamla finnarnas ordspråk med omfattande kommentarer, en sorgedikt över kejsar Alexander I:s frånfälle, ett epigram över den avlidna Agnes Louise Godenhjelm, översättningar ur Homeros, en artikel om gamla finska stränginstrument, finska dryckesvisor, korta biografier över Johannes Andreae Cajanus och Elias Brenner samt några finska herdemelodier utgjorde kalenderns stomme. Två år senare, 1830, utkom *Otavas* andra del. Volymen var något tunnare än den första och innehöll en omfattande uppsats om Helkafesten i Ritvala, dikten "Hellas år 1826", översättningar från grekiska, estniska, votiska och lapska samt – till slut – några dikter författade av Kallio.²

Förmodligen var det arbetet med de litterära kalendrarna, som hade gett Gottlund idén till ett litterärt sällskap. Tanken var dock även annars i luften. I Stockholm hade den unge mannen hamnat i en krets av yngre landsmän, som antingen bedrev studier, sysslade med skönlitterära försök, var anställda i de civila verken eller var militärer. Dessa levnadsglada ynglingar hade olika bakgrund i Finland och olika förhoppningar om framtiden i Sverige; de höll inte utan vidare ihop utan den bindande länken var, att de alla var Carl Axel Gottlunds bekanta.

I ett av sina brevkoncept till dåvarande professorn (sedermera ärkebiskopen) Erik Gabriel Melartin av den 18 maj 1830 nämner Gottlund, att finländarna i Stockholm ofta hade diskuterat behovet av ett eget sällskap och tänkt sig någon hög Finlandsfödd ämbetsman som dess patronus. Senast hade en dylik sammanslutning varit

på tal 1827. Under julferien 1829 hade Gottlund själv utfunderat, hurudan föreningen borde bli. Vid sonderingar, om det fanns landsmän som ville "komma samman för att tala finska och läsa finska veckotidningar", hade det visat sig, att 23 personer var intresserade. De var mest yngre folk mellan 25 och 30 år, konstnärer, författare, tjänstemän och officersaspiranter.³ En lista med dessa 23 finländares namnunderskrifter finns bevarad.

Den mest auktoritativa bland dessa män var dock redan något till åren kommen, nämligen bankokommissarien G. A. Brakel, som var känd för sina skönlitterära försök. Han var född i Birkala 1782 och hade blivit anställd vid Riksbanken redan 1801. Hans första alster, tragedin *Oden i Svithiod* utkom 1826 och gavs då av Kungliga Dramatiska Teatern. År 1829 hade han utgett ett historiskt drama *Väinämöinen*. Under ifrågavarande tid, 1830, var Brakel samsatt med ett skådespel till, *Lalli*, vilket arbete han dock inte orkade fullborda. Brakel var genom sina intressen en pådrivande kraft i den litterära finska sammanslutningen.

Som författare hade också Otto Tulindberg (född i Uleåborg 1804) skördat en viss ryktbarhet. Han hade publicerat ett arbete i två delar *Terpsichore, vittra och vetenskapliga försök* (Helsingfors 1826). I Stockholm hade han bl.a. tonsatt delar av Brakels *Väinämöinen*. Hans bror, Johan Tulindberg, var komminister i Finska församlingen.

Konstnärer fanns hela fem eller sex på den lista, som hade gått runt bland finländarna julen 1829. Det var tre kända målare, G. W. Finnberg (född 1784), R. W. Ekman (född 1808) och Wilhelm von Wright (född 1810); två litografer, A. Hård (född 1807) och Johan Henric Strömer (född 1807), samt en sjätte, mindre känd konstutövare E. Lindström. Dessutom

anslöt sig tjänstemännen Kurt Fredr. Meinander (född 1790), G. R. Hollming (född 1806) och E. A. Müller (född 1760) – den sistnämnde en pensionerad lantmätare och sammanslutningens äldste ledamot.

Den största gruppen bland undertecknarna av Gottlunds lista bestod av officerare eller officersaspiranter: A. W. Bonsdorff (född 1810), Oskar Charpentier (född 1812), Viktor Nordensvan (född 1807), N. G. von Schoultz (född 1807), bröderna Bror och Olivier Munck (födda 1799 och 1805), bröderna Rabbe och Gustav Wrede (födda 1802 och 1813) samt kusinerna Elis Furuhjelm (född 1808) och Carl Emil Wetterhoff (född 1804). Dessutom fanns en oidentifierad person, G. A. Liljefors med. Av de ovannämnda deltog inte Hollming, Nordensvan eller Rabbe Wrede på något sätt i de sammankomster, som sällskapet kom att ha. – Löjtnanten Rabbe Wrede vid Andra livgardet var annars en bärande kraft bland finländarna i Stockholm. Det var han som översatte van Suchtelens ryska skildring av Finska kriget till svenska – den första boken i detta ämne – som utkom 1835.⁴

I Stockholm bodde många vittra finländare, som inte finns med i Gottlunds förteckning. Vi finner inte prästen Johan Tulindberg, Ottos bror, i denna skara – och han var veterligen missnöjd med att Gottlund inte hade inbjudit honom. Inte heller är biblioteksamanuensen Adolf Iwar Arwidsson bland dem som undertecknat uppropet, förmodligen därför, att han inte hade blivit inviterad. Gottlund ville inte ha några mera lysande namn än sin egen i sällskapets ledning.

Ett undantag fanns nog sannolikt – kyrkoherden i Klara Frans Mikael Franzén. Det finns skäl att anta, att Gottlund hade tänkt inbjuda denne poet och litteratör av finländsk härstam-

ning till samfundets patronus, när det bara blev grundat. Franzén och Gottlund umgicks under dessa år ganska mycket, fast ofta i debattens form. Uleåborgaren Franzén kunde finska bättre än Gottlund, som först något senare i livet hade lärt sig savolaxiska i Jockas prästgård, och de två människors diskussioner gällde därför ofta finsk språkriktighet. Franzéns bibelfinska och Gottlunds vardagssavolaxiska tog mått på varandra, och det berättas, att Franzén kunde låta hämta Gottlund till sig till Klara kyrkoherdeboställe för att få debattera riktigt ur hjärtat. Han gillade tydligen som många auktoriteter att bli emotsagd och tyckte därför om den evige studentens oppositionsanda.⁵

Föreningen Stockholms finnkår ("Tukhulmin Suomalaiskunta") sammanträdde för första gången den 20 februari 1830 klockan 8 på kvällen i källaren Viktoria vid Regeringsgatan. 17 finländare hade mött upp. Enligt Gottlunds på finska förda anteckningar öppnade han själv mötet genom att berätta, att det fanns många finländare i Stockholm, men att de levde som bofinkar i skogen ("kuin peippuset metässä") utan att veta om varandra. Trots att finländare hade funnits på platsen i århundraden, hade ingen kommit på idén att grunda något sällskap för gemensam trevnad, fastän andra nationer nog hade sådana. Syftet med den tilltänkta föreningen var att komma samman varje lördag, röka och läsa finska veckotidningar samt att gemensamt diskutera deras innehåll. Dessutom skulle samfundet också ha ett högre syfte, nämligen att befrämja finska språket och litteraturen. *Muijankielen ja mielen harjoittamista olisi mejän peätarkottamustamme* (att öva oss i modersmålet och -sinnet vore vårt huvudsyfte), sade han.⁶

Därefter redogjorde Gottlund för stadgarna. Hans förslag var indelat i 22 "kapitel" som till-

sammans innehöll närmare 300 "paragrafer". Enligt förslaget bestod sällskapets medlemskår av finska män oberoende av medborgarskap. Även män från Sveriges och Norges finnskogar kunde delta. Samfundet var en vetenskaplig stiftelse, som hade till uppgift att sprida ljus i språkliga, folkloristiska, historiska och litterära förhållanden i Finland. Rent praktiskt skulle samfundet stödja publicering och spridning av skrifter på finska. Längre fram kunde utgivning av en tidning eller tidskrift på finska komma i fråga. Även dokument rörande samfundets verksamhet kunde utges som en särskild serie.

Utöver ovannämnda huvudsyfte hade samfundet också andra ändamål, bl.a. att moraliskt stödja unga landsmän i storstaden. Man skulle ordna samkväm för att öva finska och tala om fosterländska ämnen. Man skulle sjunga på finska och musicera, komponera nationella musikstycken eller illustrera Finlands gamla sagor och myter genom bildkonst. Även tragedier och komedier kunde skapas genom att dramatisera finsk mytologi. Politisk debatt fick inte förekomma inom samfundet, särskilt inte kritik mot Sveriges regering. Ämbetsmän inom Stockholms finnkår var huvudmannen, protokollföraren, kassören, bibliotekarien, fiskalen och ceremonimästaren; i ett tillägg talas det dessutom om patronus (*turvaaja*). Huvudmannen skulle vid samtliga festsammanskomster hålla ett tal på finska, som därefter skulle arkiveras. Möten skulle hållas varje lördagkväll. Språket skulle uteslutande vara finska. Om samfundet skulle nedläggas, skulle dess arkiv tillfalla Helsingfors universitetsbibliotek.⁷

Gottlunds stadgeförslag väckte genast en livlig diskussion bland de närvarande i källaren Viktoria. Huvudopponenten visade sig vara Bror Munck, den äldre av bröderna, som var kapten vid Svea artilleriregemente. Han hade

anlänt till mötet i tron, att det gällde att gemensamt läsa finska tidningar. Nu upptäckte han, att Gottlunds plan var mycket mera storslagen än så. Munck erkände, att åtminstone hans finska inte skulle räcka till för det angivna ändamålet. Det var överhuvudtaget av nöden, att "landsmän med högre tjänst" skulle finnas med, personer med tungt vägande namn. Det var sådana personers sak att grunda ett finskt litterärt sällskap. Munck vägrade därför att sätta sitt namn under stadgarna och inskräpte senare, att han betraktade Gottlunds plan som ett luftslott.

Ur en annan synvinkel betraktade Elis Furu-hjelm projektet. Han påminde, att i sällskapet satt flera personer, som ämnade ansöka om svenskt medborgarskap. Ett godkännande från den svenska regeringen var därför av största betydelse. Gottlund bemötte de båda opponenternas kritik bäst han kunde. Han sade, att han inte tänkte förhindra, att landsmän med auktoritativ samhällsställning blev inkallade – han nämnde i detta sammanhang namnen på överste Johan Petter Lefrén, doktor Frans Mikael Franzén och statssekreteraren Carl David Skogman – men inbjudan borde sändas till dessa personer först efter det att samfundet hade konstituerat sig. Vad regeringen beträffade, skulle initiativtagaren själv givetvis be om officiellt tillstånd. Han lovade att vända sig direkt till kronprins Oscar vid en kommande upp-vaktning.⁸

Även i den fortsatta diskussionen blev Gottlunds stadgeförslag grundligt kritiserat. Många av de närvarande klagade över sina bristande kunskaper i finska. Det fanns i Stockholm – sade man – sanna Finlandsvänner, som inte kunde ett ord finska. Skulle deras anslutning till sällskapet verkligen omöjliggöras? Debatten drog ut på tiden och man var oenig om nästan

allt. För att komma till skott valde man ett utskott på fem personer för att förbereda nästa möte. Gottlund själv fick 16 röster, Brakel 15, men vilka tre, som ytterligare invaldes i utskottet, är oklart, då protokollet har en lucka på detta ställe. Till slut grälade man om vem som skulle betala restaurangnotan. Efter att Munck och Brakel hade gått, beställde man ytterligare brännvin och mat, samt två buteljer portvin, och fortsatte att glamma tillsammans till midnatt.

Nästa sammanträde ägde rum onsdagen den 24 februari 1830 i Gottlunds bostad i närvaro av initiativtagaren och Müller, Charpentier, Schoultz, Strömer och Tulindberg. Gottlund hade också inbjudit kvinnfolk, så att kvällen kunde avslutas med dans. Damernas närvaro verkade inte dämpande på diskussionernas hetta. Särskilt Tulindberg var kritisk mot att Gottlund inte hade sammankallat det förberedande utskottet. Då fattade Gottlund eld och förklarade, att det endast var han själv som var man nog att grunda en finnkår. De övriga hade inte åstadkommit någonting och skulle inte göra det i framtiden heller. "Finnkåren existerar redan från det ögonblick, då jag för första gången fick tanken", deklarerade han. Kvällen avslutades faktiskt i damernas sällskap, eftersom dagen var Gottlunds födelsedag. "Vad därefter hände, hör inte hit", har han noterat i protokollet.

En tredje sammankomst inom Finnkåren skedde lördagen den 27 februari 1830, även denna gång i Gottlunds bostad. Endast Lindström, Hård och Strömer var närvarande och undertecknade stadgarna. Detta möte bör därför betraktas som det konstituerande. För fjärde gången kom finländarna samman den 3 mars 1830 hos Gottlund. De närvarande var Bonsdorff, Charpentier, Hårdh, Finnberg, Ekman,

Tulindberg, Wetterhoff och Gustav Wrede. Charpentier och Wrede satte nu sitt namn under stadgarna, men då började Tulindberg åter påminna de närvarande om utskottet, som i stället för att granska och förbättra Gottlunds förslag inte hade sammankommit. Han menade, att utskottsledamöterna därmed hade dragit sig ur projektet. Trots locktoner från Gottlunds sida vägrade resten av de närvarande att ansluta sig. Därmed upphör anteckningarna om Finnkårens verksamhet; säkert är dock, att föreningen existerade och höll ett antal sammanträden under våren 1830.⁹

Gottlund vidtog nämligen en rad åtgärder i linje med det planerade. Den 7 mars 1830 prenumererade han på de tidningar, som dåför tiden utkom i Finland: Finlands Allmänna Tidning, Helsingfors Tidningar, Tidningar från Helsingfors, Åbo Tidningar, Åbo Underrättelser, Turun Viikkosanomat, Oulun Viikkosanomia och Wiburgs Wochenblatt. Därefter sammanställde han en skrivelse till svenska regeringen för att underrätta den om sin sammanlutning. Sällskapet skulle inte ha några politiska avsikter utan "endast ... hafva till föremål att genom forskningar och bearbetning af Finlands språk, Historie och Litteratur, söka sprida Ljus öfver den hittills föga kända Finska Mythologin och Finska Poesin, samt det i många afseenden märkvärdigt originella Finska språket".¹⁰ Denna skrivelse lämnade han i enlighet med sitt löfte till kronprins Oscar, som tyckte, att en sådan målsättning inte skulle möta några hinder från hans sida. Saken bollades vidare till utrikesminister Gustaf af Wetterstedt, som var som Finlandsfödd positivt intresserad av projektet. Han uppväktades inte av Gottlund utan av "sällskapets ordförande", med vilket man troligen menade bankokommissarien och författaren G. A. Brakel. Wetterstedt lovade att

underrätta den ryske ministern, då flertalet av medlemmarna var ryska undersåtar. Carl Axel Gottlund tog också kontakt med grundaren av det estniska litteratursällskapet i Pernau, J. H. Rosenplänter samt skrev brev till professor Erik Gabriel Melartin den 18 maj 1830, vilket redan varit på tal. Skrivelsens huvudinnehåll var, att Gottlund ville etablera samarbete med Finska litteratursällskapet, vars grundande under denna tid låg i luften. Författaren nämnde, att Stockholms finnkår sammanträdde ivrigt varje lördagskväll och diskuterade litterära och andra problem på finska, något som hade väckt uppseende och även opposition. Under hösten 1830 skulle samfundet bli offentligt, lovade han.¹¹

Brevet till Melartin är det sista beviset på existensen av Stockholms finnkår. Tyvärr höll Gottlund under denna tid ingen dagbok; inte heller nämner han Finkåren i sina senare dagböcker eller skrifter. Den första privata finska sammanslutningen i Sverige var sålunda en dagslända, som levde bara under några vårmånader 1830. Omständigheterna kring dess tillkomst är kända; det övriga åter tystnad. Troligt är dock, att den mångsysslande upphovsmanen till detta projekt inte vann det gehör, som han hade hoppats på och att ivern hos honom därför slocknade. Planen var storståtligare än verkligheten, som bestod av en grupp Finlandfödda unga och aktiva män, som nog fick tiden att gå på tusen andra sätt än att sitta på källaren Viktoria och diskutera finsk mytologi.

Den fosterländske arkivtjuven

”Det är i sanning någonting ... högtidligt, heligt och vördnadsbjudande ... att få ... förvara dessa slags relikier och fornminnen”, skrev Carl Axel Gottlund i Finlands Allmänna Tidning 1860. Vad han avsåg var hans egen samling av gamla dokument, som han hade transporterat från Sverige till Finland 1834.

Gottlunds samling bestod av resultaten av framgångsrika snatterier i svenska arkiv och bibliotek, framför allt Svenska Riksarkivet, på 1820-talet och 1830-talets början. Efter en 18-årig sejour i Sverige kom den evige studenten hem med segertroféer, som han hade räddat ur oförstående svenska arkivmäns och forskares händer. Men i hans skrivelser lyser också ett oförblommerat habegär, en samlares intensiva, brottsliga kärlek till stulna rariteter.

Carl Axel Gottlund började samla dokument för egen räkning i en liten skala redan år 1816 – det var en relativt vanlig hobby på den tiden. Han skilde sig emellertid från alla de andra handskriftssamlarna i det avseendet, att det endast var finska dokument, som dög. Han menade rentav, att dessa handlingar hade med orätt stannat i Sverige. Efter sin flyttning från Uppsala till Stockholm 1826 började Gottlund ofta vistas i Svenska Riksarkivet, som under denna tid var beläget i det kungliga slottets nordvästra flygel. Vi vet inte med säkerhet vad som först förde honom dit, men det kan ha rört sig om Värmlandsfinnarnas historia. Gottlunds arkivforskningar var av inventerande karaktär. Han har lämnat en vidlyftig skildring av hur Riksarkivet såg ut i sin ovan citerade artikel från 1860. Nära ingången till arkivet förvarades ”flere stora packlårar med mer eller mindre

Carl Axel Gottlund enligt G. W. Finnbergs teckning 1830. Illustration ur *Otava III* (1929).

svedda manuskript – af dem som blivit räddade vid branden på det gamla Kongl. Slottet, hvilket 1697 blef ett rof för lågorna”. Dessa lådor hade inte blivit öppnade på 137 år. Nästa valv under slottsgrunden var så lågt att man fick krypa på händer och fötter in i det för att med ett ljus eller lykta försöka leta fram de domböcker och inbundna akter, som fanns placerade på låga, men desto längre hyllrader. Under själva kungliga kabinettet låg det s.k. hemliga valvet, där de viktiga rikshandlingarna förvarades. Den rymligaste lokalen var dock stora valvet i nordvästra slottsflygeln, som var större och högre än mången kyrka, säger Gottlund. Det var där han släpptes in av den välvillige arkivföreståndaren, sedermera riksarkivarien professor Liljegren:

Under de år jag vistades i Stockholm, sysselsatte jag mig flitigt med att genomgå de gamla pappersmassor, som utan minsta ordning ihopfösta, förvarades i stora bundtar uti det så kallade ”stora hvalfvet”, för att efterleta om deribland möjligen skulle anträffas något, som vore av enskildt intresse för oss finnar, och hvilka manuskript ingen människa ännu genomsett, att döma deraf att de voro öfvertäckta af dam efter till ett quarters höjd. Professor Liljegren, hvars välvilja och tjenstaktighet emot mig, jag, så i detta som i flere andra fall, offentligen vittsordat, var vid samma tid sysselsatt med ungefär enahanda arbete; han sökte nemligen efter handlingar, tjenliga för sitt ”Diplomatarium”. Vi sökte ofta båda, dock utan att finna. Vi ingingo slutligen med hvarandra den öfverenskommelse, att om jag händelsevis skulle påträffa något som han kunde begagna, eller om han skulle finna något som intresserade mig, så skulle vi utbyta det med hvarandra; hvarvid han ofta hade den artigheten att hvad som enskilt tillhörde Finland, och för Sverige var af ingen nytta, det skänkte han mig, helst det rätteligen, enligt fredsslutet, borde tillkomma Finland.

Hur länge, och exakt när, Gottlund ”arbetade” i Riksarkivet måste lämnas obesvarat. Varken i Riksarkivets ämbetsarkiv eller i Gottlunds egna dagböcker lämnas något fastare besked därom. De sporadiskt förda dagböckerna – sådana finns bevarade för delar av 1824–1825 och 1829–1831 – verkar inte innehålla nämnvärt om arkivforskningarna, och ännu mindre om stölderna. Bättre tur har man med Gottlunds interfolierade almanackor, där enstaka uppgifter om besök i riksarkivet förekommer under 1833. För den 23 april 1833 står det rentav: ”Var Lavonius hos oss och fick af mig några

gamla Mskp åt Suchtelen, för att trösta honom, vid underrättelsen om hans sons död". Här har vi faktiskt bevis på Gottlunds handskriftsinnehav och dessutom på samröre med den store manuskriptsamlaren, ryska sändebudet Johan Peter von Suchtelen, hos vilken Gottlund tidigare – fast förgäves – hade sökt anställning som bibliotekarie. Trots de ringa beläggen måste vi anta, att Gottlund arbetat relativt länge i riksarkivet. En genomgång av den storleksordning, som han antyder, måste ha tagit en lång tid i anspråk.

Vid den tiden då Gottlund vistades i det stora valvet började forskningen uppmärksamma en samling som höll på att konstrueras, nämligen *Acta historica*. Detta ämnesordnade bestånd bildades av lösa, huvudsakligen inkomna handlingar, som efter den stora slottsbranden hade hamnat i ett hopplöst virrvarr. Bland de mottagna kanslihandlingarna hade det på 1600-talet funnits serier av svenska, finska och livländska handlingar, sorterade efter dokumentens dateringsort. Det förefaller som om det finska materialet, som Gottlund var ute efter, hade drabbats ganska hårt av slottsbranden.

Acta historica-samlingen blev en fyndplats för historikern Anders Fryxell, som skrev sin serie "Berättelser ur svenska historien" till stor del med hjälp av denna samling. Det förefaller som om Fryxell och Gottlund skulle ha samarbetat i riksarkivet. Fryxell tycks ha satt upp listor över handlingar av finskt intresse, som Gottlund följde. Ett antal hjälpregister av detta slag finns i Gottlunds samling i Helsingfors universitetsbibliotek.

Det största kapet som Gottlund gjorde under denna tid var beslaget av en inbunden volym, betitlad "Finska bref", som innehöll omkring 500 avskrifter av handlingar från 1592–1600. Bandet hade skrivits av historikern Arnold Jo-

han Messenius vid 1600-talets mitt. Gottlund lät binda om volymen, upprättade på tomma blad olika slags register över dess innehåll och skrev notiser om de i boken nämnda personernas levnadsöden. Över bandets rubrik "Finska brev" klistrade han resolut en lapp med årtalen 1592–1601. Volymen kallas numera för Gottlunds kopiebok.

Gottlund började redan omkring 1828 att umgås med tanken att utge en resonerande källutgåva över sin samling. Hans plan angående publikationen "*Valaistaja* (Upplysaren) eller Handlingar till upplysning i Finlands äldre historia" hann fortskrida relativt långt. Avsikten var, att handlingarna skulle tryckas i sin helhet och förses med förklaringar på finska. Projektet havererade dock, när biblioteksamanuensen Adolf Iwar Arwidsson hade fått yttra sig om det. Han tyckte, att Gottlunds kommentarer till texterna var mycket barnsliga, och antydde också, att Gottlund aldrig skulle klara av företaget ekonomiskt – denne levde nämligen under mycket knappa omständigheter.

Valaistaja skulle enligt planen ha innehållit de äldre delarna av Gottlunds framväxande handskriftssamling. I en uppsats från troligen början av 1840-talet kallad *Angående Bondekriget* säger Gottlund, att samlingen innehöll 1009 handlingar från åren 1589–1600. Sålunda fanns det 68 brev från Karl IX, 61 från Klaes Fleming, 135 från Arvid Eriksson Stålarms o.s.v.

Man kan fästa sig vid Gottlunds stora intresse för 1590-talet, tiden för klubbekriget, som ju hade betydelse för skogsfinnarnas flyttning till Sverige. Gottlund förefaller som förste forskare ha förespråkat en sedermera vanlig finsknationell tolkning av inbördeskriget på 1590-talet. Han var helt och hållet på Sigismunds och de finska herrarnas sida i denna konflikt. Han be-

traktade 1590-talet – trots den olycka som en blodig bonderesning och dess underkuvande in-
nebar för landet – som en storhetstid i Finlands
historia, då landet var nästan självständigt i för-
hållande till Sverige. Samma syn på denna tid
representeras senare av Pentti Renvall.

Gottlunds hemkomst år 1834 har inte blivit
belyst av forskningen. Det är uppenbart, att han
så småningom hade hamnat i en mycket svår
ekonomisk knipa, som endast för korta tider
ljusnade genom stora handlån från vissa lands-
män, bl.a. från greve Tavast. En insamling hos
vännerna för att lösa hans skulder under sen-
hösten 1833 ledde till att han överhuvudtaget
kunde börja tänka på hemfärden med sin stock-
holmska fru och redan stora barnaskara. Resan
påskyndades av 1834 års svåra koleraepidemi i
Stockholm. I oktober 1834 uppvaktade Carl
Axel Gottlund sina vänner i huvudstaden, hade
två audienser hos kronprinsen och steg den 11
december slutligen ombord på fartyget "Sjö-
stjernen" från Lovisa, som lyckligt förde ho-
nom tillbaka till Finland.¹

Efter hemkomsten till Finland upprättade
Gottlund 1836 ett inventarium över sin hand-
skriftssamling, som visade, att den innehöll
utöver pergamentsbrev, kartorna och teck-
ningarna totalt 4.093 dokument, av vilka 2.701
var original. Han tänkte låta trycka sitt inventa-
rium med kommentarer och den första delen av
detta tryckalster, omfattande större delen av
bostaven A i samlingen, kom mycket riktigt ut
år 1839. Upplagan var liten, bara 100 exemplar,
och inte avsedd för distribution. Den märkliga
skygghet, som här kommer till synes, hängde
samman med samlingens skumma tillkomst-
sätt.

Till följd av sin usla ekonomi, som inte hade
blivit bättre med tiden, sålde Gottlund år 1860
hela sin handskriftssamling på omkring fyratu-

sen dokument till finska senaten. Stöldgodset
hamnade något senare i Finska Riksarkivets för-
var, där det bildar stommen i ämnessamlingar-
na Acta historica, Biographica och Topographi-
ca. Gottlunds ganska omfattande snatterier i
Stockholm ledde alltså till att dokumenten kom
till en plats, där forskningen verkligen kom att
använda dem. Därigenom slutade historien
lyckligt. Eftersom Gottlund hade haft sin sam-
ling i sitt förvar under tiden 1834–1860, hade
den tidens källutgivare, framför allt Adolf Iwar
Arwidsson och Edvard Grönblad, inte kunnat
trycka av dessa dokument. De stora urkunds-
publikationerna, främst Grönblads "Handlingar
rörande klubbekriget" innehåller sålunda be-
svärande luckor, något som bör skrivas på mi-
nuskontot när det gäller Gottlund som forskare.

Det finska tjänstefolket i Stockholm på 1830-talet

Ungefär hälften av Finska församlingens med-
lemmar var i början av 1800-talet gifta kvin-
nor och män eller barn till dem. Denna halva
har vi behandlat i det föregående när det gäller
förhållandena på 1820-talet. Resten – dryga
50 % – var inte gifta, och stod inte någon
släktskapsrelation med sin närmaste omgiv-
ning. Dessa ogifta tas upp i den kyrkliga folk-
bokföringen i en annan kyrkobok än de gifta.
Låt oss ta denna grupp i betraktande under
1830-talet.¹

Att en så stor del av Finska kyrkans medlem-
mar var ensamstående har en historisk förkla-
ring med rötter i 1700-talet. Då hade Stock-
holm översvämmats av finskt tjänstefolk, pi-
gor, jungfrur, drängar och betjänter, som kom

från alla hörn i Finland och tog tjänst i huvudstadens hushåll, som nödvändiga arbetare i otaliga kök, barnkammare, förrådshus och drängstugor. Genom existensen av den stora massan städslat tjänstefolk kunde familjer av högre- och mellanklasstatus befrias från en mängd tyngre och enformigare hushållsgöromål. De finska tjänstehjonerna var bara en del av den strida ström av tjänstefolk, som från alla håll kom till huvudstaden, som inte själv kunde "producera" alla de människor, som behövdes i tusentals hushåll.

För det finska tjänstefolket betydde en flyttning till Stockholm i regel en förbättring av levnadsvillkoren jämfört med vad hemlandet kunde erbjuda. Framför allt betydde Stockholm för hundratals finländska flickor en möjlighet till avancemang till jungfru, eftersom de fåtaliga herrskapen hemmavid inte brukade hålla särskilt många tjänstehjon av denna "bättre sort" utan nöjde sig med pigor. En ännu finare ställning än en jungfru innehades av en mam-sell. Emellertid började flödet av finländskt tjänstefolk till Stockholm minska efter Fredrikshamn-freden 1809. En ännu bättre, större och rikare marknad för finländska hjon hade öppnat sig i öster, i den glänsande kejsarstaden S:t Petersburg, där den ryska aristokratin och handelsmannaklassen höll stora horder av tjänare, till en början egna livegna men senare också anställda. De aristokratiska ryska hushållens tjänarstaber överträffade på alla sätt de svenska ståndspersonernas relativt sett anspråkslösa grupper av tjänstehjon.

Tjänarna var av ålder inte självständiga, utan sorterades i hustavlans mening under sina husbönder. Detta betydde, att husbonden förfogade oinskränkt över hjonets arbetskraft under legotiden. Han svarade i moralisk mening för sitt hjon, stod för dess brott och förseelser och ägde

också rätt att tukta en motspänstig tjänare. Endast när ett hjon en gång – eller som i Stockholm två gånger – per år fick tillfälle att byta husbonde stod han eller hon en kortare tid fri i förhållande till omgivningen. Då fick legohjonet ett intyg (en orlovssedel) om sin tjänst och sökte därefter anställning hos en annan husbonde.

Till tjänstehjonens förhållande till sin husbonde hörde, att de tillhörde en och samma församling. De stod såväl under helg som vardag under husbondens uppsikt. I fråga om de Finlandsfödda hade man dock gjort undantag – de gick till sin egen församling oberoende av var deras husbönder var skrivna. Att förstå Guds ord på eget modersmål var viktigare än att sitta på läktaren i samma kyrka, där husfolket om söndagarna sjöng sina psalmer. Medlemskap i Finska kyrkan gav därför en tjänare en stunds frihet från den stränga övervakning han annars var utsatt för.²

Det var kanske detta förhållande som gjorde, att Finska kyrkan i början av 1800-talet var omåttligt populär även bland rent svenskt tjänstefolk. De ogifta i församlingen var under perioden 1831–1840 totalt 5.118 personer – och av dem var bara 1.061 eller 20,7 % Finlandsfödda. Resten, det stora flertalet, kom från olika håll i Sverige, främst från den svenska landsbygden runt om i riket. De Sverigefödda kunde givetvis ha finska anor av något slag – påfallande många kom t.ex. från Dalarna; vi har uppgifter om finsktalande dalkarlar och -kullor från tidigt 1800-tal i genuin Stockholmsmiljö. En och annan norrbottning torde också ha lockats till Finska kyrkan genom språket, kanske t.o.m. någon est från Livland – sådana fanns också i Stockholm. Men de flesta av tjänstehjonerna var säkert alltigenom riktiga svenskar.

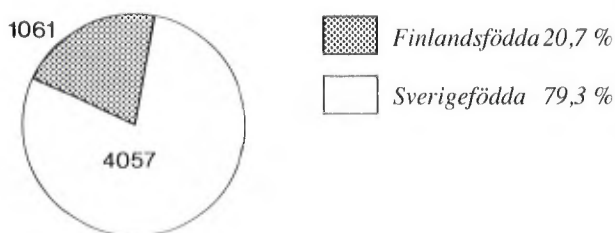
Det stora inslaget av herrelöst tjänstefolk,

som drev runt i Finska församlingen, väckte tidigt missnöje i de territoriella Stockholmsförsamlingarna. En del av det finska kyrkorådets yttranden i början av 1800-talet med innebörden att det var bäst att lägga ner hela församlingen torde ha varit ekon av de missnöjda svenska Stockholmsprästernas åsikter. Så långt som till att föreslå nedläggning gick inte den av Kungl. Maj:t 1836 tillsatta kommittén. Dess förslag – som endast är känt genom referat i remissinstansernas skrivelser – innebar, att

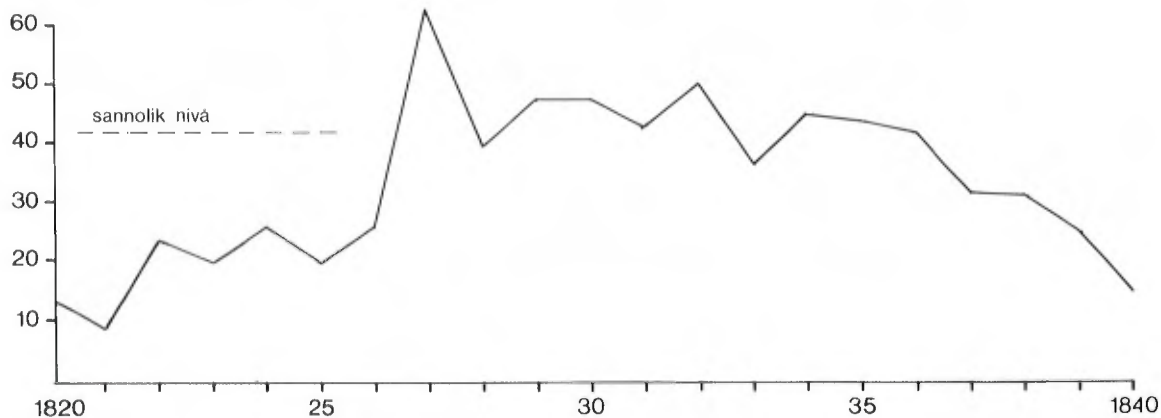
Allt tjänstefolk, som icke äro infödde Finnar, eller födde af Finska föräldrar, eller hvars fäder icke varit af Finsk börd, såvida de nu äro i Finska församlingen intagne och tjena

hos, eller äga försvar af Svensk husbonde, icke tillhörande Finska församlingen, ifrån denna sistnämnda genast erhålla utflyttnings bevis; hvaremot alla sådane tjänande hos, eller försvarade af husbönder, som äro medlemmar af Finska församlingen, endast vid inträffande af flyttning till husbonde, som ej tillhör Finska församlingen, böra derifrån utgå.³

Kommittén ansåg sålunda, att endast från Finland kommande tjänstefolk och sådant svenskt tjänstefolk, som tjänade hos Finlandsfödda husbönder, borde tillåtas att stanna kvar i församlingen. Detta fullt rimliga förslag blev också Kungl. Maj:ts beslut 1840 och ledde till successiv krympning av Finska församlingens

Ogifta i Finska församlingen enligt A II:7.

Inflyttade ogifta Finlandsfödda i Finska församlingen enligt A II:7.

medlemskår på 1840-talet. Under 1830-talet var läget dock fortfarande, att på en ogift Finlandsfödd person gick det fyra svenskar. Naturligt sysslar vi i fortsättningen enbart med den från Finland härstammande minoriteten bland de ogifta.

Geografiskt kom de ogifta från samma ursprungsorter i Finland som de gifta, bortsett från att Österbotten bland dem var något oftare förekommande som hemort än Nyland:

De ogifta Finlandsföddas ursprungsorter

Egentliga Finland och Satakunta	382	(36,2 %)
Österbotten	269	(25,3 %)
Nyland	192	(18,2 %)
Åland	78	(7,3 %)
Inlandet och Viborgs län	72	(6,7 %)
"Finland"	42	(3,9 %)
Okänd ursprungsort	26	(2,4 %)
Sammanlagt	1.061	(100 %) ⁴

Naturligt nog var inte alla ogifta av tjänstehjonsstatus. Ett relativt stort antal änkor fanns bland de 1.061 ensamstående, likaväl som enstaka änklingar, och dessa individer kunde vara av vilken samhällsstatus som helst, från ståndspersonsklassen till fattighjonsnivån. En stor mängd av de ensamstående hade dessutom en diffus ställning till följd av en mycket ung ålder. Individer som betecknades som "borgardöttrar", "bonddöttrar", "bondesöner", "flickor", "ynglingar" o.s.v. är talrika i kyrkoboken. Enstaka "fröknar" är utan undantag adelsdamer, medan titeln "mademoiselle" eller "demoiselle" syftar mera allmänt på döttrar ur de högre stånden. Utöver tjänstefolk gör ett stort antal hantverkargesällar och lärlingar sig gällande i källan. De är också ofria personer, företrädda i de flesta sammanhangen av sina mästare, men i motsats till tjänstefolket är des-

Gesällbrev för en sadelmakaregesäll Jonas Lithonius från Åbo 1833. Brevet skulle visas upp på resor. Foto Museiverket, Helsingfors.

sa unga män stadda i socialt uppåtgående, på väg att om lyckan står dem bi långsamt kliva in i hantverksmästarnas samhällsgrupp. De finländska gesällerna är i de flesta fallen inte fast bosatta utan på sin gesällvandring i Stockholm; målet för dem är att återvända till Finland med en gedigen utbildning i bagaget.

Grupperade efter de yrkesbenämningar som förekommer i kyrkoboken har de ogifta Finlandsfödda följande samhällsstatus:

Tjänstefolk, kvinnligt

Mamseller	74 pers.
Jungfrur	134 "
Pigor	179 "
Sammanlagt	387 pers.

Tjänstefolk, manligt

Betjänter	23 pers.
Drängar	60 "
Sammanlagt	83 pers.

Gesällar och lärlingar av olika slag 171 pers.

I motsats till de gifta församlingsborna var de ogifta tämligen rörliga. Bland de 1.061 personerna av detta slag syns hela 156 återflyttare; sålunda återvände nästan 15 % (noga angivet 14,7 %) av folk av tjänstefolksstatus efter en kortare vistelse tillbaka till Finland. Strömmen tycks ha gått huvudsakligen till Åbo eller till den nya huvudstaden Helsingfors; därutöver anmälde 15 av de utflyttande den ryska storstaden S:t Petersburg som sitt resmål. Sålunda kan man läsa ur kyrkoboken att mamsell Catharina Davidsdotter Bäck, född 1798 i Pudasjärvi, som 1827 flyttat till Stockholm, valde år 1835 återvända till sin födelsesocken, eller att sjömanshustrun Brita Catharina Bergius, född i Lochteå 1803 och Stockholmsbo sedan 1827, redan 1832 återflyttade till Gamla Karleby. Ett relativt typiskt beteende – en kort vistelse i Stockholm – kan studeras hos pigan Eva Christina Johansdotter, som var född 1812 i Vanå, och hade flyttat 1836 från Tavastehus till den svenska huvudstaden och som 1839 återvände till Finland. Sadelmakargesällen – sådana var många i Finska församlingen – Carl Lindevall, född i Halikko 1804, återvände till Åbo 1835 efter en femårig Stockholmsvistelse. Pigan Elsa Johansdotter Leinonen, född i Uleåborg 1809, kom till Stockholm 1830 och flyttade tillbaka till sin födelsestad fem år senare. En kort visit gjorde bondsonen Matts Gustav Mattson, född i Lempäälä 1811, när han 1835 stannade exakt ett halvår i Stockholm. Han levde troligen städslad som dräng den kortaste perioden som enligt 1833 års tjänstehjónsstadga kunde komma i fråga, sex månader.

När det gäller de ogifta Finlandsföddas inflyttningsfrekvens ger den år 1831 påbörjade kyrkoboken en pålitlig bild endast av de individer, som inflyttat detta år eller senare. Eftersom

källan dock redovisar alla som under 1830-talet tillhörde församlingen finns även de tidigare inflyttade med, dock i glesare rader, eftersom många av dem hade hunnit avlida eller flytta vidare innan komministern Johan Tulindberg satte igång med den nya kyrkoboken. För att detta förhållande inte skulle verka alltför menligt på statistiken, har endast perioden 1820–1840 tagits i betraktande. När man betraktar siffrorna måste man hålla i minnet, att de för åren 1820–1830 är för låga, för perioden 1831–1840 åter exakta. Bilden blir följande:

Inflyttade ogifta Finlandsfödda i Finska församlingen 1820–1840 enligt kyrkobok A II:7

1820	14 pers.	1831	42 pers.
1821	12 "	1832	49 "
1822	26 "	1833	36 "
1823	21 "	1834	44 "
1824	26 "	1835	42 "
1825	20 "	1836	41 "
1826	26 "	1837	31 "
1827	61 "	1838	32 "
1828	40 "	1839	25 "
1829	47 "	1840	14 "
1830	48 "		

Med tanke på bortfallet i början av perioden förefaller inflyttningsfrekvensen av ogifta – och då främst tjänstefolk och gesäller – från Finland till Stockholms finska församling ha varit märkvärdigt jämn under en 20-årsperiod. I genomsnitt tycks ca 40 finländare av detta slag ha flyttat årligen till Sveriges huvudstad. Den enda markanta toppen, 61 individer, ligger vid 1827. Mot slutet av perioden sker en utplaning. Av allt att döma inflyttade de ogifta finländarna i en högst jämn om också smal ström till Stockholm, något som kanske hade samband med att tjänstefolkets arbetsmarknad tålde ett nytillskott av denna storleksordning

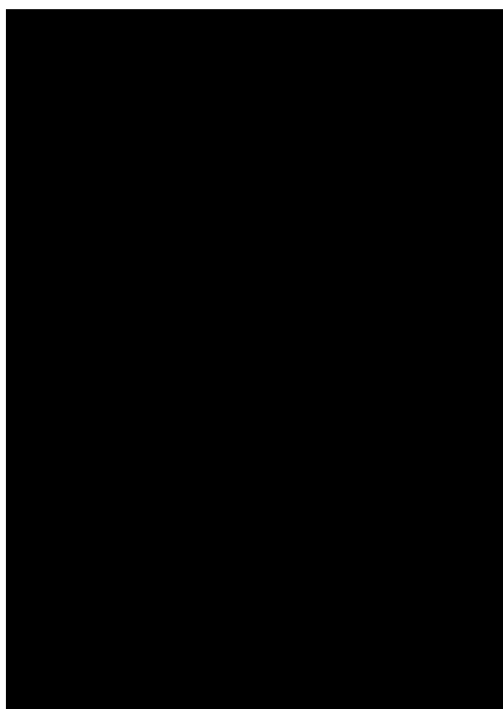
men inte mera. Stockholms dragningskraft på finskt tjänstefolk var sålunda under 1800-talets första decennier av mycket svagare slag än under 1700-talets sista skede.

Militärerna och militärt bland de Finlandsfödda

Finska kriget 1808–1809 var den sista av Sveriges blodiga sammandrabbningar med sina grannar. Fälttågen i Tyskland och Norge 1813–1814 ter sig som promenader jämfört med ödesdramat i öster några år tidigare.

Kriget i Finland, en förlorad strid mot arvfjenden, och dess följder, förlusten av en tredjedel av rikets urgamla territorium, blev ett trauma som syntes i svensk opinion långt in på 1800-talet. Som levande legender från denna kamp vistades nära 300 finländska officerare i Sverige. Några av dem nådde höga befattningar inom den fredstida militären, andra valde så småningom civila yrken. För alla dessa veteraner var krigets eftermäle en viktig sak.

Det är därför inte att undra på att den finländska kolonin i Sverige, så brokig, mångskiftande och föga sammanhållen som den som helhet var, hade långt in på 1850-talet en militär prägel. Vid sidan av officerarna var också de civila finländarna livligt intresserade av Finska krigets minnen, tog ställning till Sveriges aktuella östpolitik och överhuvudtaget betraktade de finska frågorna som sitt specialområde. Deras inställning till dessa problem var i botten kluven: med en naturlig revanschlusta blandade sig påverkan från finländarna i hemlandet, som i regel var relativt nöjda med sin lott. Den finska nationalism, som så småningom växte fram

Johan Petter Lefrén. Porträtt av A. Cervin. Foto Svenska Porträttarkivet, Stockholm.

som ett slags statsideologi i det nya storfurstendömet, tedde sig svårförståelig ur svenskt perspektiv, och var inte särskilt lättbegriplig för Sverigefinländarna heller, som levde under korstryck från opinionerna i sin svenska omgivning och senkomna impulser från det finska ursprungslandet.

Tiden efter Fredrikshamnfreden, perioden 1809–1812, präglades av en rätt tydlig revanschism hos många Finlandsfödda militärer i Sverige. Rikets ståndpunkt i de östra frågorna var oklar; man behöll i strid mot fredsfördraget nycklarna till ett erövringskrig genom att inte återlämna de militära och civila kartorna över rikets före detta östra hälft till kejsaren och genom att som en symbolisk åtgärd behålla ett

finskt förband, Finska artilleriregementet, samlat och stridbart inom den svenska armén. Under denna period räknades det ganska allmänt, att en gynnsam storpolitisk konjunkturändring skulle leda till svensk återerövring av Finland.

En av de finländare som trodde så var den unge befälhavaren för Haparanda gränspostering *Gustaf Adolf Montgomery*, född i Kemi socken 1791. Han hade deltagit i Finska kriget som trumslagare och Sandels ordonnans. Hans största militära bragd hade varit att han hade fått sin hatt genomskjuten vid slaget i Hörnefors, varefter han blev befordrad till löjtnant.¹

När kriget mellan Napoleon och Alexander I började, var den unge löjtnanten i Haparanda eld och lågor. Han fick reda på missnöjesyttringar från Finland, grep pennan och författade en proklamation till finska folket med uppmaning att resa sig och kasta av sig det ryska oket. Montgomerys ord löd i början av detta aktstycke:

Älskade vänner och landsmän! Nu är trenne långa år förflutne sedan I tillhörden och räknades ibland Svenskar och deras fria, lagbundna, högtvärderade land, med hvilket I Finnar varit förenade och förbrödrade i sex århundraden. Ett sådant brödra- och vänskapsband kan ingalunda en tillfällig eröfring, en olycklig konungs misstag och oklokhets, för alla tider sönderslita, ej ens försvaga. Stunden är inne, då detta band kan återtilldragas och de gamla bröderna, de tappra kamraterna, Svenskar och Finnar, åter samlas under de ovanligt ärorika Blå och gula Fahnorna och föra dem dit, der de någon gång förut svajat ... nemligen till Petersburg och Moskva. De förhatliga ryska örnnarna fly redan för den segervana, verldsbtvingaren Napoleons vapen.²

För att gå händelserna i förväg och skaffa sig ära reste Montgomery själv till Finland för att sprida sin proklamation på finska och svenska språken bland norra Finlands allmoge. Han kom till kyrkoherden i Kemi Mathias Castrén, som emellertid visste, att Karl Johan och Alexander hade slutit förbund i Åbo och att någon svensk armé aldrig skulle rycka över gränsen till Finland. Snopen fick den temperamentsfulle unge löjtnanten återvända tillbaka över Torne älv.

När den krigiska konjunkturen hade gått över fann sig de finska officerarna i Sverige i sin lott. De fanns utspridda i hela landet i skilda regementen och sysselsättningar. Högst bland dem tronade krigshjälten Carl Johan Adlercreutz, han som medverkat i 1809 års revolution och blivit därefter generaladjutant; hans bragder i kriget i Tyskland och Norge 1813–1814 var betydligt beskedligare än de i Finska kriget, som hade brutit ner hans hälsa. Han avled redan 1815 upphöjd till greve och innehavare av Läckö slott, som han hade döpt om till Siikajoki.

Många andra finländare fanns längre ner i graderna på olika poster inom den svenska försvarsmakten. Högst efter Adlercreutz avancerade kanske sjöofficeren Johan Henrik Kreuger, som blev 1814 major, 1825 ledamot av förvaltningen av sjöärendena och 1841 chef för detta ämbetsverk samt 1857 full amiral. Carl Magnus von Fieandt dog 1836 som major på Varbergs fästning, Gregori Aminoff blev överste 1837 och kommandant på Karlstens fästning 1839, hans släkting Johan Fredrik Aminoff gjorde sin karriär vid Karlbergs krigsskola, Carl Gustaf Wallgren blev arbetschef vid Göta kanalbygge 1811–1819, Georg Fredrik Brunow blev överinspektör för inrikes tullbevakningen i Göteborg 1825, Christian Neiglick slutade sina da-

gar som postinspektör i Jönköping, Vilhelm Maximilian Carpelan avancerade till styresman för graveringskontoret vid ingenjörskåren, Fredrik Wilhelm Edelsvärd tjänstgjorde 1843–1844 som befälhavare vid Trollhätte kanalbygge och blev 1845 kommandant på Vaxholm. Dessutom steg Carl Adolf Fahlstedt 1828 efter alla fälttåg till major 1834 och tog därefter avsked och Abraham Vilhelm Lavén blev sekondlöjtnant i flottan 1830 och senare betydande matematiker.

Ett ganska typiskt finländskt officersöde representerar löjtnanten Gustaf Adolf Andersin, född 1784 i S:t Michel. Han deltog i en rad slag och bataljer i Finska kriget, blev löjtnant vid Värmlands fältjäggareregemente 1812 samt slutligen tygofficer på Gotland. Han avgick 1836 ur aktiv tjänst och innehade därefter en liten bokhandel i Visby till sin död 1853. Som Gotlands mest kände finländare höll han länge kontakt med ursprungslandet och korresponderade med Carl Axel Gottlund. Andersin var gift med gotländskan Sofia Maria Lallér och lämnade efter sig ett hus i Visby och litet kontanter.³

Mot alla de mer eller mindre framgångsrika finländska militärers levnadshistoria kontrasterar Johan Fredrik Eeks dystra öde. Denne blev efter en lysande militär karriär – som bl.a. innebar deltagande i tio drabbningar i Finska kriget – år 1813 överste för Jämtlands regemente, men tog förvirrad avsked, försjönk i allt större fatigdom och dog 1820 som vedhuggare i Stockholm. Montgomery gav ut hans memoarer, som emellertid ansågs så anstötliga för både den svenska och den ryska regeringen, att Karl XIV Johan personligen köpte upp hela upplagan.⁴ Överste Eeks namn kvarlever på en minnestavla, som finns fästad på rådhusväggen i Raumo.

En finländsk militär, som blev en levande legend under sin livstid, var *August Maximilian*

Myhrberg. Han var född i Brahestad i Österbotten 1798 som son till en tullförvaltare, som till följd av 1808–1809 års krig flyttade till Sverige. Sonen sattes i skola i Uppsala och inskrevs efter studentexamen i Kalmar nation, men överflyttade sitt medlemskap 1818 till den finska nationen. Under denna tid kom Myhrberg under Adolf Iwar Arwidssons inflytande, blev finsk nationalist och studerade en tid i Åbo. Efter faderns död lämnade Myhrberg för gott de akademiska studierna och vigde sitt liv åt frihetsrörelser som flammade upp på olika håll i Europa.

Myhrberg entusiasmerades av den spanska liberala falangens resning mot Ferdinand VII:s reaktionära regim och deltog däri, anslöt sig sedan till filhellenerna, som kämpade mot Turkiet, deltog 1825–1828 i Greklands frihetskrig som den franske överstens Charles Nicolas Fabviers adjutant med stor tapperhet. Därefter deltog han i 1830 års polska resning. Uppgifterna om hans roll i Polen under denna tid är knappa och motstridiga. Myhrberg var själv mycket förtegen när det gällde denna del av hans liv, delvis därför, att han var rysk undersåte och hans bröder levde in Finland.⁵

Mot slutet av 1830-talet etablerade sig Myhrberg ånyo i Sverige. Han var en välkänd gestalt i de finländska kretsarna i Stockholm, vän till Johan Vilhelm Snellman och rabulisterna kring *Freja*. År 1842 lämnade Myhrberg sin meritförteckning till Karl XIV Johan, som beundrade hans insatser i Greklands frihetskrig och utnämnde honom till major i milisen på ön S:t Barthélemy, där han stannade till 1848. Därefter levde han hela sitt återstående liv som privatperson i den svenska huvudstaden, men gjorde vissa långvariga visiter till Finland och kontinenten, inte minst för att möta sina celebra polska vänner i exil.⁶

Myhrbergs sista år i Stockholm präglades av yttersta fattigdom. Han brukade komma till hamnen för att hälsa på ankommande landsmän, men levde i övrigt som eremit, umgicks för det mesta endast med överstelöjtnanten Thorsten Vilhelm Lode, finländare även han. Under sin allra sista tid bodde Myhrberg hos sin syster, änkefrun Hedvig Ramsay. När Myhrberg dog, begravdes han sen 6 april 1867 med militära hedersbetygelser, fastän han endast nominellt och under en kort tid hade tillhört den svenska armén. Statsbegravningen var ett beslut av Karl XV, som hade uppskattat den avlidnes tapperhet och frihetspatos högt. Jordfästningen förrättades av Stockholms finske kyrkoherde Sjöding.⁷

Till de höga Finlandsfödda militärerna i Sverige under denna tid hörde också *Otto Julius Hagelstam*. Han var född i Nagu 1784, blev sjöofficer efter släktens tradition, utmärkte sig vid upprepade tillfällen i Finska kriget, särskilt vid drabbningen vid Grönviks sund. Efter fredsslutet stannade Hagelstam i svensk tjänst, blev 1810 kapten vid sjömätningsskåren och överfördes 1824 på indragningsstat. Han var en skicklig kartograf, som upplodade och uppmätte skärgården längs hela kusten. Hagelstams utförliga "Geografisk militairisk och statistisk karta öfver hela Sverige och Norrige" (1820) blev ett högt uppskattat standardverk.

Hagelstam var outtröttligt verksam med att ordna av Sveriges sjöförsvaret. Hans förslag 1818 ledde till grävningen av Vaddö kanal i norra Roslagen. I stället för en flotta av linjeskepp, avsedd att behärska Östersjön, förespråkade Hagelstam kustförsvaret med ångbåtar, små kanonjollar och undervattensminor.⁸ Han gjorde 1820 en allmän försvarsplan för Sverige med rader av små fort ute i Stockholms skärgård, försedda med kanoner, vilkas eld kunde

stryka över farvattnen.⁹ Med sina små kustfästningar var Hagelstam en nydanare inom Sveriges sjöförsvaret, fastän han i andra avseenden kunde verka ganska konservativ.

Den mest framstående militären bland Sverigefinländarna vid mitten av 1800-talet var utan tvekan generalen *Johan Petter Lefrén*, född som professorsson i Åbo 1784. Han gjorde sin karriär vid livregementsbrigadens värvade infanteriregemente, där han blev löjtnant 1805, och var stabsadjutant och kapten vid generalexpeditionen för armén under finska fälttåget 1808–1809. Efter Finlands förlust stannade han i Sverige, adlades vid Karl Johans trontillträde 1818 och utnämndes 1821 till guvernör vid Karlbergs krigsskola, vilken befattning han behöll till 1839. Att Lefrén blev kvar i Sverige, fastän hans hustru var finländska (dotter till en kronofogde i Åbo), berodde helt enkelt på att han inte tillhörde något finskt truppförband. Även hans äldre bror Carl Adolf Lefrén stannade i Sverige som premiärlöjtnant.¹⁰

En stor del av Johan Petter Lefréns livsgärning bestod av att uppfostra unga officerare vid Karlbergs militärakademi, som dess chef med överstens grad. Sedermera avancerade han till president i krigskollegiet som generallöjtnant och var garnisonschef i Stockholm under gatuoroligheterna 1848. År 1860, på tröskeln till ålderdomen, befordrades han till general. Den militära karriären innesluter endast en del av Lefréns aktiviteter. Han var en framstående pedagog, politiker, kulturperson och rådgivare åt Oscar I. En del av hans verksamhet kommer att presenteras längre fram i annat sammanhang.

Så småningom växte bland de Finlandsfödda militärerna och andra dem närstående personer ett stort intresse gentemot Finska kriget fram. När de plågsamma händelserna började bli mera historiska och såren efter dem läkta grep en

och annan inom gruppen pennan för att skildra dem. Den förste på plan var en ung kadett på Karlbergs krigsskola vid namn *Gustaf Unonius*. Han var född i Helsingfors 1810, alltså strax efter kriget, men han hade följt sina föräldrar till Grisslehamn, där fadern, Samuel Unonius, hade blivit postmästare och tullförvaltare. Vid tretton års ålder inskrevs den unge Gustaf vid krigsskolan i Karlberg, där han genom sin litterära läggning och diktarambition passade dåligt. År 1829 utgav han sitt första diktalster, ett poem *Gustaf eller den finske flykten*, som han dedicerade till landsmannen, kyrkoherden i Kumla Frans Mikael Franzén.

”Gustaf eller den finske flykten” är en lång berättande dikt, som handlar om huvudpersonens ankomst över havet till den svenska sidan och innehåller skildringar av händelser under Finska kriget.

Man kan lägga märke till att Unonius fäster stor vikt vid Sveaborgs kapitulation och Borgå lantdag, som båda ses som uttryck för vissa finländares svekfullhet mot Sverige. Deltagarna på lantdagen karakteriserar han som ”fångar”. Denna syn var den allmänt rådade i Sverige under denna tid. Annars är innehållet i dikten tämligen allmängiltigt, vilket bevisas av följande ställe, där Gustaf skildrar sitt främlinsskap under ett tillfälligt besök i Finland efter 1812:

*Hur olika för honom ställde sig
Hans hemlandskuster, hur förändrad trädde
Han på den strand, der fordom trogna vänner
Mottogo honom fria. – Nu en främling
Bland sorgsna minnen satt han sig att skriva
Till sina Svenska vänner detta bref:
”Jag är i Finland. – Jag har återsett
Min barndomsvagga! Undra icke på
Om för ett ögonblick, en flygtig glädje
Lät mig förglömma att jag här är främling!*

*Vid blicken på de välbekanta ställen,
Der allt till mig om fordna dagar talar,
Jag drömde mig tillbaka än en gång
I barnårens verd. – Men fåfängt sökte
Jag mina fordna vänner. – Icke mera
Man kände mig igen. – Nej verkligheten
Mig väckte snart. – Jag är ej mera hemma.¹¹*

Följande sin litterära stjärna avbröt Unonius sina studier vid krigsskolan och blev student i Uppsala 1830, där han avlade kameralexamen 1833. När koleran utbröt i Sverige på följande år, ändrade han sina studier till att gälla medicin, varefter han år 1841 utvandrade till svenskbygderna i Amerika, där han kom att utträta sin livsgärning som präst i den anglo-amerikanska kyrkan. Efter att ha återvänt till Sverige blev han 1863 tullförvaltare i Grisslehamn och skötte sålunda samma tjänst som redan hans far innehåft. Hans mest bestående arbete heter ”Minnen från en sjuttonårig vistelse i nordvästra Amerika” (2 delar, 1861–1862).¹²

Unonius’ litterära skildring av Finska kriget var en frihandsteckning, och många sådana skulle se dagens ljus under tidigt 1800-tal. Men också historiskt seriösa skildringar av kriget utkom sedan man började få perspektiv på händelserna, vilket skedde på 1830-talet. Den förste var visserligen en ryss, Johan Peter van Suchtelen, vars arbete översattes till svenska av Rabbe Wrede 1835. Näste skildrare var en finländare *Carl Johan Holm*.

Denne var född i Helsingfors 1781 som son till en skomakarmästare. Han hade deltagit i Finska kriget 1808–1809 som regementspastor vid Savolax jägarregemente och upplevt det från nära håll men utan en officers yrkesmässiga kunskaper. Han var närvarande vid elva drabbningar, sist vid Hörnefors i Västerbotten.

Efter reträtten till Sverige tjänstgjorde Holm som regementspastor vid Hälsinge regemente och blev utnämnd till kyrkoherde i Själevad 1824.

Holm kom att intressera sig för Finska krigets minne i polemik mot de officiella traditionsbevararna, kretsen kring överbefälhavaren Adlercreutz. Han drevs av rättspatos av ovanligt slag – han ville lyfta fram den lille soldaten och fördöma de felsteg, som han tyckte det översta befälet vid flera tillfällen hade begått med onödiga förluster som följd. Hans syn var finsk: han anklagade Sverige för att ha försummat Finland, inte brytt sig om landets försvar. Att man ändå hade stridit så väl var under dessa omständigheter ett under:

Hvad var orsaken till allt detta? Ingenting annat än Finska folkets trohet och medfödda tapperhet; befälet var lifvadt af en varm känsla för äran, och soldaten, af naturen härdad och modig, hade en från barndomen inplantad vördnad och tillgifvenhet för sin konung, samt ett med modersmjölken insupit hat emot Ryssarne. Om en sådan här fått alla sina förnödenheter, om den i tid blifvit understödd och rätt anfordrad, så hade det synnerligen storverk med densamma kunnat utföras.¹³

Carl Johan Holms ”Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809” utkom i Stockholm 1836. Arbetet hade dock före publiceringen kraftigt redigerats av biblioteksamanuensen Adolf Iwar Arwidsson, som hade tonat ner Holms mera arroganta omdömen.¹⁴ Arbetet recenserades välvilligt i både liberal och konservativ press men blev föremål för ett våldsamt angrepp i en broschyr av generalmajoren Gustaf Magnus Adlercreutz, som tog sin avlidne bror och krigets militärledning i för-

svar och stämplade Holm som lögnare. Andan i Holms arbete överensstämmer med den i Runebergs ”Fänrik Ståls sägner”; Runeberg mötte också den sturske kyrkoherden under sin enda Sverigeresa i Örnsköldsvik 1851 för att betyga sin tacksamhet.¹⁵

Kyrkoherden, sedermera kontraktsprosten i Själevad Holm var en märkesman såväl inom åkerbruk och boskapsskötsel som i egenskap av andlig ledare i sin församling. Till hans skrifter i lantbrukslära hör ”Beskrifning på en af under-teknad å Själewads Prestebord uppförd Riebyggnad” (1828), i vilken han pläderade för införande av en rejäl typ av finsk ria i en trakt, som ofta plågades av regniga somrar.¹⁶ Som kyrkans man var Holm en god predikant, kärv och uppriktig, men han kom på kant med fanatiska nyväckta i norra Ångermanland, av vilka han fick omdömet att ”vara i allt en djävulens tjänare”.¹⁷ Carl Johan Holm lämnade efter sig en självbiografi, som särskilt belyser hans rötter i Finland.¹⁸

Nästa skildrare av Finska kriget 1808–1809 var samme *Gustaf Adolf Montgomery*, som vi träffat i början av detta kapitel som ung löjtnant. Han publicerade år 1842 ett arbete i två delar *Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland Åren 1808 och 1809*. Författaren hade på detta stadium av sitt liv hunnit genomleva märkliga öden som godsägare och bruksägare, adlig riksdagsman och pamflettist och som landshövding i Västerbottens län. Det var sålunda en aktad och uppskattad, men också omdebatterad samhällsmedlem som tog till orda i fråga om Sveriges senaste, olyckliga krig. Montgomery hade hållit på med sitt arbete sedan 1820-talet och insamlat material bl.a. genom enkäter i tidningspressen. När manuskriptet förelåg färdigt, vände sig även Montgomery till Adolf Iwar Arwidsson, som gick igenom

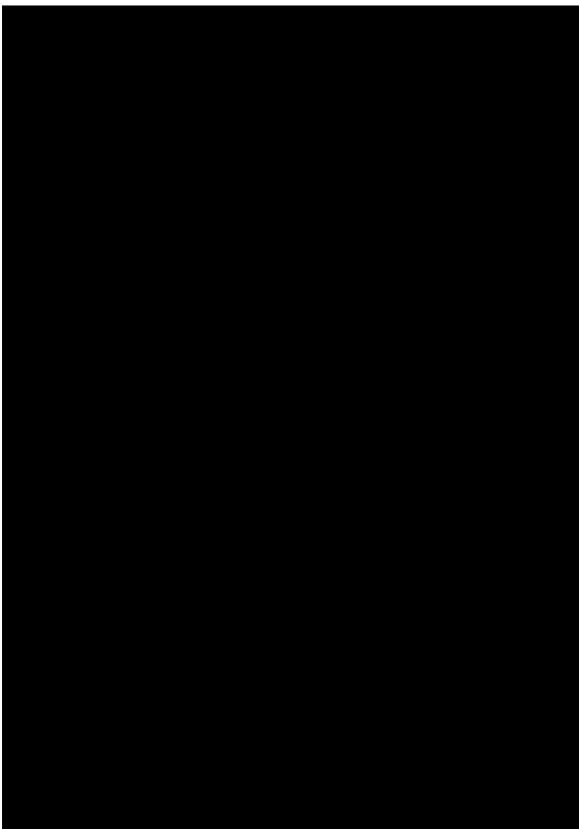
och korrekturläste det. De ändringar som han genomdrev var omfattande; framför allt stöptes det ganska stora arbetet i samma form som redan hade använts till Holms lilla bok.¹⁹ Både Holms och Montgomerys arbeten utstrålar samma anda: orsakerna till Finlands förlust var dels Gustav IV Adolf och den stora försumligheten beträffande landets försvar, dels Rysslands urgamla expansionsvilja. Bedrägeriet i samband med Sveaborgs övergång tillmättes en liten betydelse i de båda böckerna. De finska soldaterna prisades för sin tapperhet, medan befälet fick ibland bära hundhuvudet för överksamhet, att ha lämnat gynnsamma tillfällen oanvända.

Tendensen i de bägge arbetena – och även i greve Magnus Björnstjernas anteckningar, som även de genomlästes före publicering av Arwidsson – var anpassad till den debatt, som under 1800-talets första hälft pågick i Sverige. Svenskarna talade illa om finländarnas för lätta underkastelse under ryskt välde. Många författare och pamflettister nästan förteg händelserna i Finska kriget och behandlade endast slutstriderna på svensk botten, slagen vid Hörnefors och Ratan 1809. Mot detta ville Arwidsson ställa finländarnas insatser, deras trohet, lidanden och hjältemod i kriget. Författarna Holm och Montgomery, som efter sin krigiska ungdom hade blivit män i staten i Sverige, hade ingenting att invända mot detta. På det sättet förmedlades en bild av ett tappert, blödande och förrätt folk till J. L. Runeberg. Denna tendens syns alldeles tydligt av ett brev, som Runeberg sände 1849 till Montgomery, alltså efter det att den första delen av "Fänrik Ståls sägner" hade utkommit. Diktaren skrev, att hela syftet med hans bok hade varit att lyfta ansvaret – för hur kriget slutade och vad som följde därefter – bort från krigshjältarna och lägga det tydligt på de verkliga beslutsfattarna, på kungen och

svenskarna. Jag har "velat hvälfva från dem ansvaret, för de missöden, som åtföljde kriget", skrev han för att vara exakt.²⁰

En författare som mer än de flesta behandlade finska teman i 1800-talets Sverige var *Gustaf Henrik Mellin*. Han var född 1803 i Siikajoki och befryndad på mödernet med den kända Uleåborgssläkten Wacklin. Mellin tvangs som barn lämna sin österbottniska hembygd under dramatiska förhållanden. Hemmet förstördes under drabbningen vid Revolaks i april 1808, och fadern, som var traktens kyrkoherde, följde de retirerande trupperna till Västerbotten. Så småningom blev han präst i Tun nära Lidköping. Hos Mellin grundade dessa upplevelser en stark ryssfientlighet.

Tidigt föräldralös hamnade Mellin som fosterson hos kyrkoherden Frans Mikael Franzén, som var moderns släkting. Efter studieåren i Uppsala kallades han 1829 av sin gynnare till adjunkt i Klara församling, där Franzén för tillfället var präst. Mellin stannade i mer än två årtionden i Klara och utförde sin litterära gärning i huvudstaden. Han var talangfull också som sällskapsbroder och drog yngre författare, konstnärer och tidningsmän till sig. Han var en tid en av redaktörerna för tidskriften *Freja* och gav sig vid 1830-talets slut in i den politiska polemiken. Hans produktion av dikter, noveller, romaner, pamfletter, predikningar o.s.v. var mycket omfattande – Mellin kunde skriva om vad som helst, fast på ett ganska ytligt och osjälvständigt sätt. Han var en skicklig kompilator när det gällde att skriva texter till biografiska, etnografiska och topografiska planscher, han författade person- och samtidshistoriska översikter, populariserade och romantiserade mytologiska och historiska ämnen, gav ut resehandböcker samt läroböcker i historia och litteraturhistoria.²¹

Kolarflickan. Bild ur G. H. Mellins "Vinterblommor" (1835). Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

Gustaf Henrik Mellins finska bakgrund kommer till synes både i hans ämnesval och hans politiska åsikter. I sin årliga kalender *Vinterblommor* publicerade han redan 1836 en äventyrshistoria betitlad "Kolar-Flickan eller En Vandring i Norrland", som handlar om finska krigsflyktingars möte med mellersta Norrlands skogsfinnar. Detta intressanta tema behandlar Mellin med nästan indianromanens teknik - en av hans litterära idoler var just Fennimore Co-

per, som han imiterade skickligt.²² Arbetet utkom på nytt i lätt modifierad form under rubriken "Kolfinnarna i fjällskogen" (1857). Sitt egentliga genombrott som författare av krigsromaner fick G. H. Mellin dock först med sin bok *Pavo Nissinen. Scener ur sista finska kriget* (1838). Arbetet är en äventyrsroman av renaste slag; dess hjältar är enkla partigångare och bönder, som i likhet med fanjunkare Roth och fältväbel Spof bjöd ryssarna motstånd under kriget 1808-1809 och fortsatte sin envisa strid även efter fullbordad ockupation. Mellins källa är till en del överste Eeks självbiografi. Trots verklighetsanknytningen kan "Pavo Nissinen" bäst karakteriseras som en fantasiprodukt; det flödar av sin upphovsmans rysshät i mycket vulgär form, men ger inte heller någon vacker bild av den finska allmogens grymheter. På sina ställen är tonen moraliserande, vilket gör ett komiskt intryck, när det ändå är fråga om ett blodigt krig: "Pigorna blefvo utan omsvep klappade och kyssta af de skäggiga vildarne", står det i fråga om kosackernas beteende.²³

G. H. Mellins "Pavo Nissinen" spelade en viss roll för Runeberg, när diktaren gestaltade sin "Fänrik Ståls sägner". Särskilt karakteristiken av Kulneff och Sandels har lånat drag ur romanen. Mellins alster skiljer sig från många andra genom sin demokratiska tendens, för vilken det heroiska är främmande. Samma anda kommer fram i Mellins kanske mest kända verk *Sveriges sista strid. Fantastiskt Nattstycke* (Stockholm 1840), som skildrar Sverige under inbillad rysk ockupation. Berättelsen är trots att den innehåller vissa realistiska drag ett praktfullt pekoral. Han skildrar, hur landets hela författarkår reser sig som en man för att slå ner de ryska erövrarna. Vi möter dåtidens skalder som Wilhelm von Braun, Assar Lindeblad, Carl Anders Kullberg, Carl Fredrik Dahlgren, Carl Ed-

mund Wenström och många andra. Erik Gustaf Geijer faller under försvaret av Norrbro i Stockholm, Per Daniel Amadeus Atterbom skjuts medan han författar fosterländsk vers och Esaias Tegnér mördas sedan man hittat hans slagord på de svenska officerarnas värjor: "Hur svenska stålet biter, kom låt oss pröva på – ur vägen, moskoviter".²⁴

Sveriges sista strid är också en social protestroman såtillvida, att det är adeln som bäst lyckas anpassa sig till erövrarnas samhällssystem. Författaren skildrar egentligen Finland, när han beskriver Sverige under rysk ockupation:

*Adelsmännen visste, att Ryssarna alltid med serdeles välvilja och aktning behandlade deras stånd, och att, om också det öfriga folket skulle förlora sin frihet under Rysslands välde, öppnades i stället för adeln utsigt till alltmera lysande äreställen, allt högre myndighet öfver sina underlydande.*²⁵

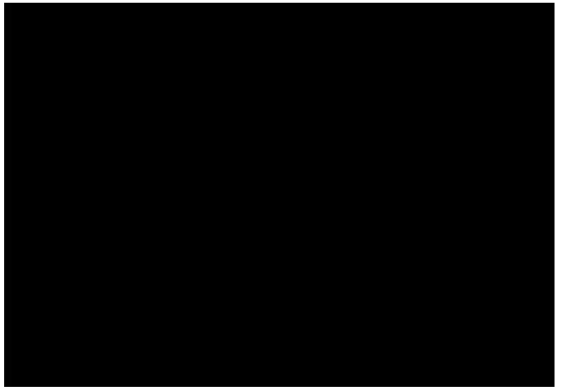
Mellins svenska samtida var inte enbart motståndskämpar, bland dem fanns också samarbetsmän. Värst av alla var "Knesen Israel Hwasser", som oavbrutet prisade ryssarnas skrytsamma nymodigheter, praktbyggnader och tivelaktiga reformer, alldeles bländad av "den Ryska magnificensen".²⁶ När Sverige genom skribenternas aktion äntligen hade befriats, återvände även bibliotekarien Adolf Iwar Arwidsson från sin landsflykt, "en oförsonlig Rysshatare, som endast med möda undkommit Ryssarnas förföljelser äfven utrikes".²⁷

Snart efter *Sveriges sista strid* samlade sig Mellin till att i poetisk form ge sina intryck av Finland. Detta skedde i kalendern *Vinterblommor* år 1844. Under rubriken "Bilder ur lifvet" publicerade den outröttlige författaren nu en

rad berättande dikter, som tangerade olika lätt Finlandsanknutna motiv. I den framträder en naturkänsla, som är ny i Mellins produktion:

*Ej blott den, som ser med hemmets kärlek
Suomis rikt af grönt och silfver väfda
Sommarmatta, som med sina fransar,
Sina tusen uddar, vidt sig breder,
Mellan Östersjön och Hvita Hafvet,
Tjusas af dess underbara skönhet.*²⁸

Gustaf Henrik Mellins tidskrifter och litterära kottierier var viktiga samlingspunkter för finländare, både för de i Sverige bosatta och tillfälligt ditresta. Han glömde aldrig sitt finska ursprung och hans arbeten – så naiva som de än var – spelade en stor roll för svensk Finlandsuppfattning.

Fritz von Dardells tuschteckning uppvisande G. H. Mellin, som matar en ko i sin lantliga idyll i Skåne efter flyttningen från Stockholm 1851. Djävulen stjal den flitiga romanfabrikantens böcker – och mycket riktigt blev Mellins produktion ganska ringa efter hans sorti från huvudstadens litterära liv. Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

General Johan Petter Lefrén och släktingarna i väster

Johan Petter Lefréns militära karriär – presenterad i korthet i det föregående kapitlet – ger endast en vag antydning om det mångsyssleri, som var typiskt för denne Finlandsfödde krigare. Ideologiskt och kulturpolitiskt hörde Lefrén från 1817 till Götiska förbundet, en frisinnad krets, som var skandinavismens föregångare i Sverige. Den götiska forntiden, sedd i romantikens ljus, de germanska frihetsidealen och de nordiska folkens samhörighet var förbundets ledstjärnor, sagorna och fornminnena dess forskningsobjekt, vikingaritualerna dess ceremonier. Götiska Förbundet hade allt som allt 93 medlemmar, av vilka endast Lefrén och tonsättaren Bernhard Henrik Crusell var Finlandsfödda. När Lefrén drack öl ur vikingahorn, lystrade han till namnet "Guttorm". Från och med 1834 var Lefrén dessutom ledamot av Finska Litteratursällskapet i Helsingfors. Han var sålunda den enda personen, som i sig förenade intresset både för svensk och finsk forntid, ty den andre svensken i Finska Litteratursällskapet, professor Israel Hwasser, tillhörde inte Götiska Förbundet. Ibland använde man benämningen "en finsk tiger" av Lefrén i kretsen av vänner och bekanta, vilket berodde på hans ansiktsuttryck.

Johan Petter Lefrén stod på ett konsekvent sätt för Götiska Förbundets idévärld. Han var en polyhistor, som inte såg några gränser mellan vetenskaperna. Hans "storartade tankar i historiska, politiska, pedagogiska, språkliga, militäriska och i allmänhet alla fosterländska ämnen, framställda med liflig värme i det ange-

nämaste umgänge, gjorde ett djupt intryck" på mig, skrev Lefréns elev, sedermera generalen Johan August Hazelius.¹ Speciellt språkvetenskapliga spekulationer intresserade Lefrén. Han studerade vid mogen ålder nya språk, bl.a. italienska, och läste all filologisk, folkloristisk och fornhistorisk litteratur, som han bara kom över.

Johan Petter Lefréns intresse gentemot finnar och Finland hade två utgångspunkter – en antropologisk och en språkhistorisk. Av hans tankgångar ges en viss bild i den bevarade korrespondensen och i två volymer i svenska riksarkivet "Studier öfver folkslag, språk, mytologi och dylikt",² som bl.a. behandlar finska språket i jämförelse med västeuropeiska språk. Grundidén i hans tankar var, att finnarna var besläktade med västeuropeiska folk, kelter, ligurer och basker. Denna grundtanke stod i skarp kontrast till den moderna vetenskapens ståndpunkt, att finska språket räknade släktskap med ett antal språkgrupper i öster: voter, mordviner, tjere-misser, syrjäner, ostjaker, voguler och så vidare. Lefrén ville inte godkänna, att finnarna rent språkligt hade en östlig, rysk orientering, utan svärmade för västliga band, som förde det finska folkets vagga till södra Frankrike, varifrån hans beundrade kung, Karl XIV Johan, också härstammade.

Idén om finnarnas västliga anknytningar var inte Lefréns egen. Tvärtom hade flera antropologer, framför allt Friedrich Blumenbach, ansett i 1800-talets början, att finnarna påminde inte bara om mongoler, utan att de också var lika ursprungsfolken i Västeuropa. Många forskare talade om turaner, som betraktades som ursprungsfolket vid Svarta havet och Kaspiska havet. De hade sedermera spritt sig till Västeuropa, men försvunnit under de indoeuropeiska folkens vandring till kontinenten. Den danske

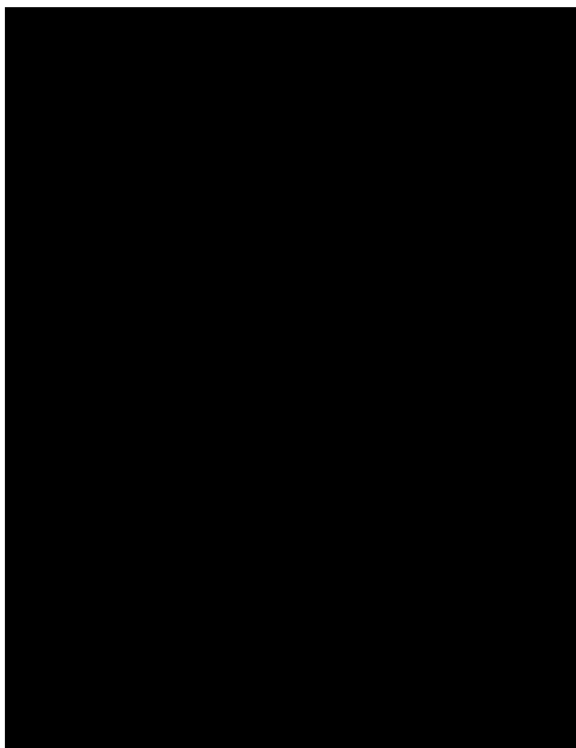

lingvisten Rasmus Rask ansåg 1818, att den finska språkfamiljen, de små ursprungsfolken i Västeuropa och eskimåerna var alla sinsemellan besläktade. I Sverige var arkeologen Sven Nilsson Rasks vapendragare på 1830- och 1840-talen. Hans vetenskap hette kranologi eller skullmätninglära. Antropologen professor Anders Retzius bedrev också kranologiska forskningarna och utvecklade en lära om de lång- och korts kalliga folken. De korts kalliga var just turaner, finnar, mongoler och västeuropeiska folkspillror. Enligt Retzius' uppfattning hade de långskalliga viktiga kulturbärande egenskaper, medan de korts kalliga tillgörde primitiva folk.³

I Lefréns idévärld var korts kalligheten i sig inte något negativt. Han betraktade sig trots språket som finne, besökte med familj Finska kyrkan och brevväxlade med landsmän. Han var nöjd med att finna språkliga släktingar i väster. Ett brev från Anders Retzius av den 12 februari 1837 avslöjar, att han hade ställt frågor om kelterna och finnarna till den kände antropologen:

Beträffande frågan om Celterne, så hafva vi en Celtskalle som vi erhållit af H. Öfverdirektören Schwartz. Originalen till densamma skall förvaras på S:t Thomas hospitalet i London och vara hämtat från en gammal grafhåla. Denna skalle är vederstyggeligen låg, smal och lång i nacken h.e. bak öronen. Flera sådana urgamla Celt-skallar skola vara funna i grafhålor, både i England och Frankrike, men huru olika äro icke de med skallarne af de nu mera såsom Galler ansedda folkstammarna?

Och Retzius fortsatte, att "stora kindknölar, kort ansigte, stark benbyggnad, mörk hudfärg samt mörka hår och ögon" var typiska för detta

Johan Petter Lefrén på äldre dagar. Foto Uppsala universitetsbibliotek.

fornfolk. Retzius hade också "2ne skallar ... från Finland, som skola vara af äkta Finnar" och som liknade dessa västeuropeiska fornhuvuden. Kranologins forskningsresultat borde dock kompletteras med den jämförande språkforskningens fynd, innan man vågade dra några slutsatser. På denna punkt var läget dock dåligt i Sverige: "Vi hafva skickelige latinare, greker, araber och kanske syrier, men däremot är det väl ock snart slut. Sjelva Finnskan, som ligger oss så nära, studerar väl knappast någon Svensk philolog".⁴ Senare skulle Anders Retzius' intresse gentemot finnarna leda till tillkomsten av en liten skrift "Graekernas och finnarnas cranier", som utkom 1847.⁵

Lefrén kände sig själv kallad till att forska kring det finska språkets rötter ute i världen. Hans ovannämnda språkvetenskapliga anteckningar är i regel odaterade, men de har utan tvekan till största del tillkommit under Lefréns tid som rektor för krigsskolan i Karlberg. Någon enstaka notering går dessutom att datera. Sålunda skrev Lefrén ner sina antaganden om det finska ordet *koira* (hund) och om likheten i de finska och keltiska myterna i ett brev till J.A. Hazelius år 1835.⁶ Och i sina anteckningar från 1839 berättar han om sina iakttagelser om släktskapen mellan finska och estniska språken, då han hade mött estniska arbetare i Slite på Gotland. Vid genomläsning av litteratur av olika slag gjorde Lefrén språkvetenskapliga noteringar antingen direkt i böckernas marginaler eller skrev ner dem på särskilda pappersark. Han skrev vid sitt studium av Odysseen, att nymfernas moder *Neaira* utan tvekan var densamma som finskans *naaras* (hona) och att ortnamnet Forkys vid Ithakas kust liknade benämningen på en finsk skidstav, *porkka*. Ur Iliaden fann Lefrén, att jätten *Peiros* kunde vara själva *piru* (djävulen) och att ortnamnet *Perkope* vid Dardanellerna kunde vara finskans *Perkopää*, om rentav inte *Perkeleenpää* (djävulshuvud). Vid läsning av en framställning om de ryska stammarna började Lefrén fundera, huruvida orden *Turku* och *Turkestan* kunde ha något gemensamt.⁷ De mest omfattande språkjämförelserna är dock från en något senare tid.

Ett långt manuskript innehåller finska ord framplockade ur Renvalls lexikon, vilka Lefrén jämförde med ortnamnen i södra eller mellersta Sverige. *Järfälla* nära Stockholm hade fått sitt namn av finskans *järvi* (insjö), *Kalmar* stad åter av *kalma* eller *kalmisto* (död och begravningsplats), *Emån* i Blekinge kom givetvis av finskans *emo* (moder), det öländska *Alvaret* var en

förvrängning av *ala-vuori* (nedreberget), de gotländska *raukarna* var av samma ursprung som finskans *raukka* (stackare), ortnamnet *Lomma* i Skåne kom från finska språkets *luoma* (födelsemärke) och så vidare.⁸ Allt detta bevisade, att människor, som talade finska hade utgjort Sveriges ursprungsbefolkning även i trakter, som inte hade blivit berörda av senare invandring.

Ett större lärdomsprov var dock Lefréns manuskript över finska ord i romanska språk, som sannolikt på något sätt lades fram i september 1848 i Birmingham, där etnologiska sektionen inom Brittiska Vetenskapssällskapet höll möte. Källan nämner inte, om Lefrén var själv närvarande vid denna sammankomst. Manuskriptet består av tio tättskrivna foliosidor finska ord i alfabetisk ordning från *ankerias* (ål) till *ääri* (kant) eller närmare 500 ordjämförelser med latinet, engelskan och franskan. Vissa av jämförelserna är både lärda och omfattande, t.ex. den, som förklarade Irlands inhemska namn *Eire* genom att det var fråga om det finska ordet *ääri* (jordens kant, det sista landet i Europa). Men även de kortare jämförelserna är intressanta. Lefrén ansåg bl.a. att det finska ordet *kontti* hade samma rot som franskans *la cantine*, att finskans *surma* var ursprunget till franskans *le sort*, att finskans *turta* var detsamma som franskans *torture*, att finskans *turpia* låg bakom franskans *la tumeur* och att ordet *muna* var ursprunget till franskans *le monde*. Latinets *toga* kom uppenbart av finskans *takki*, vilket sammanträffande fick Lefrén att fundera över släktskapen mellan finnarna och etruskerna.⁹

I det arbetet som framlades i Birmingham, är jämförelserna fortfarande mycket fritt uppfunna och liknar den senare språkfantasten Sigurd Wettenhovi-Aspas tankegångar. Föredraget i England fick följer för Lefréns språkstudier

så tillvida, att han nu betraktade sig mogen att genom mellanhänder kontakta den bästa exper-ten i finsk-ugriska språk, Mathias Alexander Castrén i Helsingfors. Castréns svarsbrev från oktober 1849 till en okänd mottagare finns bland Lefréns papper, och det kan karakterise-ras som artigt återhållsamt. Den finske språk-forskaren hade gått igenom Lefréns listor och noterat med en liten asterisk de jämförelser, som kunde ha någon grund. Särskilt många blev inte asteriskerna. Sedan skrev Castrén:

Hvad jag redan på förhand tror mig kunna säga, är att den comparativa philogien ej kom-mer att lemna några afgörande resultater i frå-ga om Europas aberigines. Det är visserligen en grundad anmärkning af General Lefrén, ett de Indoeuropeiska och Finskt-Tatariska språ-ken äga många gemensamma ord; men huru vill man bevisa, att de Indoeuropeiska språken upptagit dem ifrån de Finska och Tatariska? Tvertom är det lätt bevisligt, att de sistnämnda lånat en ganska betydlig ordmassa ifrån de förra. Det gifves enligt min tanke i hvardera språk-stammen äfven sådana ordlikheter och andra grammatiska öfverensstämmelser, som ej tillkommit genom något lån, utan grunda sig på en aflägsen urförvandskap emellan de ifrå-gavarande språkstammarna.

På ett annat ställe i brevet heter det:

Utan att taga sin tillflykt till de ofta missledan-de ordlikheterna kan man med ganska stor san-nolikhet antaga, att Turanska och i synnerhet Finska folkslag varit de uräldsta innevånarna i hela norra och östra Europa. Deremot är frå-gan om det Sydvästra Europas urbefolkning ännu alldeles outredd, alldenstund man ej kun-nat komma Vaskernes och hela den Iberiska

Lefréns språkjämförelser: "N. Emä = moder, synner-ligen däggande djur (härledande sig af roten Imeä = dägja, gifva di). Emmån största vattendraget i Små-land, betyder: Modersån, och har tvifvels utan, på den tid smålänningarne talade finska, hetat Emä-Joki (Joki = å). O. Öland består af en platt kalkstenshäll, som kallas Alvaren. De byar, som ligga på Alvaren kallas Alvar-byar; de som ligga nedanföre vid stran-den i den söndervittrande rimsan kallas strandbyar. Namnet Alvaren kommer af finska ordet ala som bety-der under och vuori som betyder Berg; således Alva-ren = Ala-vuori = under gerget, grundberget. Äfven på Gottland finnes en (kanske flere) på kalkbädd liggande berg, som heter Alvaren eller Alvarby. – RA, J. P. Lefréns samling. Sign. E 4580.

*folkstammens ursprung på spåren ... Den af Gen. Lefrén anställda ordjämförelsen är i och för detta ändamål föga bevisande, ehuru det ur andra synpunkter är högst viktigt, att alla möjligt analogier emellan de Indoeuropeiska och Turaniska språken utredas.*¹⁰

Mathias Alexander Castréns vänliga hållning tycks ha lett till att Lefrén besökte denne framstående språkforskare i Helsingfors i november 1849. Han skrev vid detta tillfälle upp ett stort antal tips från Castren, bl.a. att det finska ordet *taivas* (himmeln) är detsamma som det hindiska ordet *daiwas* (i betydelsen Gud), och att många av stamorden i finskan som *meri* (hav), *suola* (salt), *vesi* (vatten), *miekka* (svärd) och *aura* (plog) var likadana i ett stort antal språk.

Generalen fortsatte sin hobby genom att följa litteraturen på området. Sålunda föreligger t.ex. Johan Erik Rydqvists "Den historiska språkforskningen" (1851) i ett tummat och noga genomläst exemplar i Lefréns bibliotek, fullt med marginalanteckningar.¹¹ Samma år 1851 sände Lefréns agent i Finland, Herman Hellén från Tyrvis, till honom flera ordböcker, Gustaf Erik Euréns alldeles färska finska grammatik och prosten Nils Idmans 1700-talsavhandling om släktskapen mellan finskan och grekiskan.¹²

"Den finske tigern" Johan Petter Lefrén blev gammal – han avled först 1862 – och han var sålunda en av de sista Finlandsfödda officerarna i svensk tjänst. I fortsättningen skulle officerarna i Sverige vara landets undersåtar, vilket utestängde finländarna från en militär karriär i före detta moderlandet. Ingen svensk officer har senare ägnat sig åt finsk-ugrisk språkforskning, men tolkordlistor har sammanställts för truppförbandens behov i modern tid. Man kan ana, att de olika sidorna av Johan Petter Lefréns

komplexa personlighet befann sig i harmoni, när han skrev i sin stora ordlista från 1848: "Ordet *Gascogne* kommer från finskans *kaski* (svedjebruk)". I denna ordjämförelse förenades hans kärlek till Finland med hans vördnad för Jean-Baptiste Bernadotte, den svenske kungen som kom från det sydfranska landskapet.

Resande från Finland till Sverige i passjournalernas belysning

I slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet fanns det en omfattande kontroll av allt slags resande i det svenska riket. För att göra en långresa krävdes det ett pass, som utfärdades av landshövningarna i länen eller av överståthållaren i Stockholm. I sådana städer, som inte var residensstäder, kunde magistraten utfärda pass. På rena landsbygden fick allmogen sina respass av närmaste kronobjänt, som rapporterade om utfärdade pass till länskansliet. Att få ett pass kostade en liten slant. Väl framme på destinationsorten inskrevs de resande, som visade upp sina pass, hos länsstyrelserna i påskriftsböcker, samtidigt som man gjorde en notering i själva passet om att resenären hade anlant och vart han närmast tänkte ställa kossan. Bestämmelserna gällde lika såväl för inrikes- som för utrikesresor.¹

Efter Finlands avskiljande från Sverige behölls passväsendet i storfurstendömet i det stora hela i oförändrat skick. Enda skillnaden var, att vid sidan av landshövdingarna kunde också generalguvernören utfärda pass och för resa till Sverige krävdes dessutom visering hos närmas-

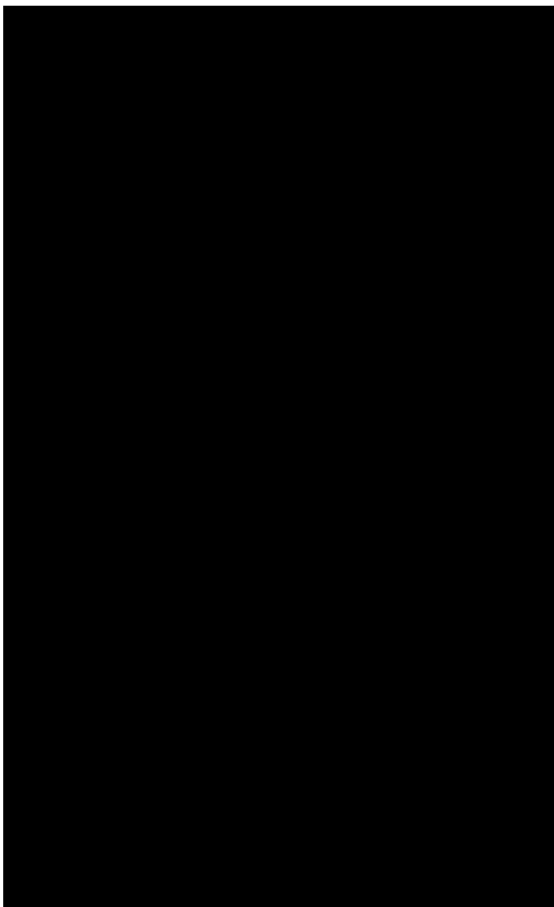
te svenska konsulat. Uppgifter om vilka som erhållit pass och vart de ämnade resa inskrevs i utförliga passjournaler vid de finska landskanslierna. I dessa journaler kunde också noteringar om från utlandet inresande personer införas, varmed liggarna fick en blandad karaktär och innehöll reslystet folk oberoende av om det var fråga om in- eller utströmmande, egna undersåtar eller främlingar. Utförligheten i redovisningen av yrkesuppgifter, titlar och resmål varierar mycket; syftet med en avsedd utrikesresa sattes ut ytterst sällan.

Väl framme på den svenska sidan uppvisade de finländska resandena sina pass hos överståthållarämbetet i Stockholm eller på länsstyrelsen i någon av provinsstäderna. Även där uppskrevs det väsentligaste innehållet ur passet i en påskriftsbok: vad vederbörande hette, varifrån han kom och vart han ämnade vidare. I Sverige användes aldrig – i motsats till Finland – beteckningarna "finsk undersåte" eller "finsk inföding" utan man nöjde med hemort. Till en början skrevs finländarna in i vanliga journaler för inrikesresor, sedan satte man deras namn under en kortare period i liggare avsedda för normän och först en bit in på 1850-talet uppfattade man dem som utlänningar.

Dokumentationen av resor mellan Finland och Sverige kan alltså studeras i källor i båda länderna. Teoretiskt är det möjligt att följa en persons färd i detalj men en dylik forskning kräver i praktiken en mycket stor arbetssatsning. Ett stort bortfall av resandena försvårar alla källstudier. Det var vanligt, att man tog ut pass men reste inte eller att man reste till ett annat mål än vad man angav. Under en tid var det t.ex. vanligt att begära utrikespass från Finland till Malmö; avsikten var inte att komma till denna stad utan bara ange ett så avlägset resmål som möjligt för att kunna röra sig fritt i hela

södra Sverige. Det är dessutom troligt, att journalerna är mera kompletta i fråga om de högre ståndens resor än småflokets resande.

Av dessa anledningar ger studierna i passjournalerna en högst ungefärlig bild av resan-

Pass för resa till Sverige utfärdat 1820 för studenten Paul Bernt Adolph Orraeus av Lars Gabriel von Haarman i egenskap av vice landshövding i Åbo och Björneborgs län. Passväxlingen mellan Finland och Sverige trädde i kraft 1819, då länsstyrelserna också började föra journaler över utrikesresor av detta slag. RA, Kabinettet för utrikes brevväxlingen. Huvudarkivet E 2 HC:1. Rapporter från gränsvakter och skrivelser rörande pass.

deströmmarna och egentligen ingen information alls om den egentliga flyttningsrörelsen från Finland till Sverige. De enda säkra källorna i sistnämnda avseende är församlingsböckerna, spridda över hela landet. Men passförteckningarna belyser ändå på sitt sätt den stora mobilitet, som rådde mellan länderna under de i övrigt händelsefattiga decennierna under 1800-talets första hälft. Man får räkna med, att en del av dem, som fick pass och reste västerut aldrig återkom utan blev bosatta i Sverige. Av denna anledning hör även ifrågavarande studie om passjournalerna hemma i Sverigefinnarnas historia.

Till att börja med kastar vi ett öga på vad *de finska passjournalerna* kan ge. I Finlands nordligaste residensstad, *Uleåborg*, börjar dessa källor tidigare än annorstädes, redan 1819. Längderna är utformade så, att utresande har uppdelats i tre kategorier, *bofasta* (personer med fast egendom, som därför förväntas återvända), de som reste *mot borgen* (personer som saknade fast egendom men i gengäld deponerade en summa hos länsstyrelsen) och de som reste *gratis*, utan att betala någon passavgift alls (småfolk och utlänningar). De bofasta som reste till Sverige var till övervägande del handlanden, som gjorde ett besök i grannlandet i affärer, de som reste mot borgen är oftast hantverkare, hantverkargesällar eller tjänstefolk och de som for i väg gratis medellösa personer.

Under åren 1819–1821, som undersökts närmare, gick resandeströmmen från Uleåborg uteslutande till Sverige. Några andra utrikes resmål än svenska orter förekom inte. De olika kategorierna av resande var storleksmässigt följande:

Utrikes resande från Uleåborg 1819–1821

	Bofasta	Mot borgen	Gratis	Utlänningar	Totalt
1819	32	9	10	9	60
1820	28	8	12	15	63
1821	23	3	7	12	45

Som syns, var strömmen av utrikesresande tämligen måttfull från Uleåborg under de ifrågavarande åren. En stor grupp bland dem bestod av handlanden eller liknande, som kom från själva staden och åkte under seglingssäsongen till Stockholm. Sålunda åkte t.ex. kommerserådet Carl Magnus Engman med betjänt från Uleåborg till Sverige, handlanden Eric Spolander med betjänten Kolehmainen likaså, en grupp på sex i Uleåborg bofasta handelsmän angav Malmö som resmål 1819, handlanden Johan Eric Winsten reste till Göteborg samma år och så vidare. En ny grupp av handelsresanden representeras av ryssen Lucas Skorodamoff från Brahestad, troligen en karelsk gårdfarihandlare, som angav Västerbotten som mål.

En annan grupp bland Sverigeresenäerna bestod av självvägande bönder, som for till olika orter i Sverige. Till dem hörde bl.a. fem namngivna bönder från Kalajokki med finska namn (Rahkola, Harju, Tuura, Räisälä och Nisula), som hade angett Göteborg som resmål 1819. Tre bofasta bönder från Kemi socken åkte 1819 till Stockholm, medan fyra Kalajokibönder for till Västerbotten 1820, och en bonde, Johan Ruotsinoja, från Limingo till Hedemora samma år. Förmodligen var det även här fråga om säsongarbete och inte någon utflyttning från Finland.

De finska pigorna och tjänstehjonon, som fanns bland Sverigefararna från Uleåborg var inte särskilt många. Till dem hörde bl.a. pigan

Brita Cajsa Staffansdotter Ryhänen, som tog tjänst i Stockholm 1819, och mamsellen Anna Sofia Bergbom, som 1820 erhöll ett pass på två år för att ta anställning i samma stad, samt jungfrun Fredrika Gustava Argillander från Uleåborg 1821.

Många av dem, som lämnade Uleåborg 1819–1821, gjorde det för att återvända till sina hemorter i Sverige. Bland de utresande fanns återvändande svenska soldater sedan kriget 1808–1809, underbefäl och matrosar, svenska gesäller samt "kvinnan Johanna Glada", som förpassades gratis till hemorten Stockholm.²

Denna bild av en relativt gles resandeström från Uleåborg var rådande under hela 1820-talet och början av 1830-talet. Som exempel kan nämnas, att 1830 utfärdades från länskansliet bara 83 utrikespass och 1831 ännu färre, 57 pass. Fortfarande var strukturen bland de resande ungefär densamma som vid pass 1820; visserligen har gruppen återvändande krigsoffer försvunnit men i övrigt är läget oförändrat. Handlanden, tjänstefolk och relativt stora grupper nordösterbottniska bönder skaffar pass för att fara till Stockholm eller till Västerbotten, medan många svenska gesäller och lärlingar återvänder över Uleåborg till sina hemorter. En enda person – studenten från kejsarliga Alexanders universitet Emanuel Deutsch meddelar explicit, att han ämnar resa till Sverige för att bli kvar där (pass nr 50/1830).

Om man grupperar 1831 års passförsedda personer enligt yrke är bilden följande:

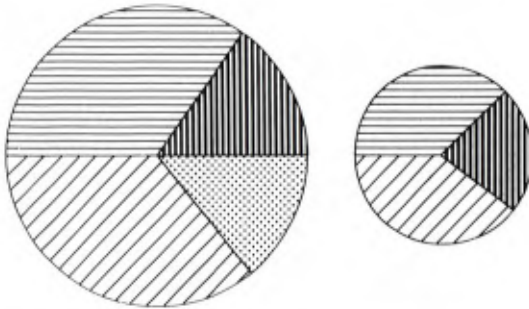
Utrikesresande till Sverige från Uleåborg 1831

	Finska undersåtar	Svenska undersåtar	Totalt
Handlanden, handelsbokhållare	10	–	10
Mamseller och jungfrur	9	1	10
Bönder och bondsöner	7	–	7
Hantverkare och gesäller	4	8	12
Skeppare, styrmän, sjömän	6	1	7
Övriga	–	–	11
Sammanlagt			57 ³

Tio år senare, 1841, var bilden helt annan. Utrikesresandet från Uleåborg har breddats dramatiskt genom att även övriga resmål än Sverige framträder i materialet. Det traditionella resandet till Sverige har sjunkit till andra plats. Av de totalt 168 utlandspassen som länsstyrelsen utfärdat gällde nu hela 85 st. S:t Petersburg, 64 Sverige och 19 övriga utländska orter, främst Lybeck. Lyfter man fram personer av längre samhällsstatus ur materialet kan man konstatera, att sammanlagt 78 personer tillhörande tjänstefolket, hantverkarna och hantverkargesällerna, bönderna eller bondsönerna eller sjömännan reste detta år antingen till S:t Petersburg eller till Sverige från Uleåborg. Av dem var 49 finländare och 29 svenska undersåtar. Fördelningen mellan destinationerna är densamma: 49 reste till S:t Petersburg, 29 till Sverige. Sverigeresenärerna dominerades detta år av hemvändande svenska undersåtar (60 %), medan huvudparten av den motsatta strömmen, den som sökte sig till S:t Petersburg, var finländare (75 %). Betraktar man materialet enligt yrkeskategorier är resultatet som syns av intilliggande tabell. Man kan bara konstatera, att Stockholm hade fått en kraftig konkurrent om arbetskraften, så kraftig, att den också sög till sig utvandrare från Sverige.⁴

Utrikes resenärer av lägre samhällsstatus från Uleåborg 1841.

	Passuttagare till S:t Petersburg	Passuttagare till Sverige
 = Tjänstefolk	16 (20,5 %)	12 (15,3 %)
 = Hantverkare och gesäller	14 (18 %)	12 (15,3 %)
 = Bönder eller bondsöner	10 (13 %)	5 (6,4 %)
 = Sjömän	9 (11,5 %)	
Sammanlagt	49	29 (100 %)

Källa: Oulun lääninkanslia. Passiluettelo B II:5-21. FRA, Bruksfilm 52.

Samma företeelse – en resandeström som i huvudsak går österut, till S:t Petersburg – kan beläggas i de övriga finska länsstyrelsernas passmaterial från slutet av 1830-talet och början av 1840-talet. Strömmen är bara mycket stridare från Åbos och Helsingfors horisont än från Uleåborgs. Sålunda ankom t.ex. till Åbo

år 1839 totalt 739

1841 totalt 676

1843 totalt 851 och

1845 totalt 1.011 resande utlänningar, som blev upptecknade och fick biljetter från

länskansliet för vidare resor eller vistelse inom Finland. De flesta av dessa personer var svenskar på väg till S:t Petersburg.⁵ Samtidigt utfärdade länsstyrelsen år 1841 totalt 881 och år 1842 totalt 800 utrikespass för egna medborgare, som ville resa från Finland. Passen gällde ungefär lika ofta S:t Petersburg som Stockholm, relativt många gånger även Reval (Tallinn).

Med Sverige som destination utfärdades år 1841 sammanlagt 448 pass. 294 av passen var avsedda för finländare, resten gick till återvändande svenskar eller andra utlänningar. Analyserar man de finska Sverigefararna med utgångspunkt från socialgrupp får man följande bild:

Resande finländare till Sverige med pass från Åbo 1841

Ståndspersoner	23
Lägre tjänstemän	28
Handlanden, borgare eller dyl.	37
Hantverkare och gesäller	48
Sjöyrken (skeppare, styrmän, sjömän; här hela fartygsbesättningar)	121
Tjänstefolk	24
Övriga	13
Sammanlagt	294 personer.

När det gäller resandenas geografiska bakgrund dominerar naturligt nog den närliggande trakten, Egentliga Finland, men även avlägset boende kunde stanna i Åbo på sin Sverigeresa och ansöka om Sverigepass där. Sålunda förekommer det bland passökande finländare folk från Åland, Tavastland, Nyland, norra Finland och S:t Petersburg. Dock är de i mycket klar minoritet jämfört med landskapets eget folk, Åboborna och personerna från de närmaste socknarna, Pargas, Korpo,

Halikko, S:t Karins, Kimito, Nådendal, Nagu, Lemo, S:ta Mariae o.s.v.⁶

Mot slutet av 1840-talet tycks resandeströmmen avmattas något. År 1848 utfärdade man från länskansliet i Åbo totalt 500 utrikespass, av dem 233 till Sverige, 135 till S:t Petersburg, 51 till Reval och 81 till övriga mål i utlandet, ofta Lybeck. Den sociala fördelningen av resandeströmmen och de reslystnas hemorter sammanfaller i hög grad med bilden från 1841.⁷

Storfurstendömets nya huvudstad, *Helsingfors*, generalguvernörens residensstad och senatens och de nya centrala ämbetsverkens stationeringsort, svarade för en ganska livlig utrikestrafik i början av 1840-talet. I motsats till de övriga länsstyrelserna noterade länskansliet i Helsingfors i sina passliggare under 1840–1841 också resans ändamål. Journalerna täcker bara själva segelsångerna och upptar passagerare – i regel ståndspersoner – som for över till Sverige med de nya ångfartygen. Om de återresande svenska passagerarna utelämnas är bilden av resemotiven följande:

	1840	1841
För att besöka släktingar	30	28
I handelsärenden	13	8
I enskilda ärenden	1	10
I studiesyfte	2	–
Övriga motiv	4	10
Sammanlagt	50	56

Dessa listor ger en ganska god inblick i finländska ståndspersoners släktskapsrelationer på andra sidan Bottenviken och Ålands hav. De är av oväntat mångskiftande art. Till Sverige reste på släktbesök såväl löjtnanten Carl Johan Bergenstråhle som sekreteraren Evert Vilhelm Bruncrona, såväl mamsellen Agata Ahlroth som hovrättsassessorskan änkefru

Margareta Hirn, oftast med hela familjen och betjäningen. Tiden för vistelsen hos släkten kunde vara ganska lång – ett år var inte ovanligt, fastän de flesta nöjde sig med några månaders visit. Tyvärr står det aldrig i passjournalerna, vilka mottagarna var och var de bodde. En klarare illustration till att rikssprängningen också hade klyvt itu enskilda familjer och släkter finns inte än dessa passjournaler.⁸

Under 1850-talet ökar resandet från Helsingfors nästan lavinartat. År 1850 utfärdade man på Helsingfors landskansli över 1.000 utrikespass, av vilka endast en liten del gällde Sverige, medan huvudströmmen gick österut. Resorna till Sverige har alltjämt karaktären av släktoresor, men även studiemotivet skymtar allt kraftigare fram. Sålunda reste t.ex. ”Finska undersåten ynglingen C.B. Sjögren” hösten 1850 till Stockholm ”för att fullkomna sig i musik” medan ”finska undersåten mamsell Hanna Sofia Falkman” tänkte ta sånglektioner i Stockholm under ett års tid tillsammans med landsmaninnan Anna Charlotta Hartwall.⁹

På den svenska sidan noterades de ankommande finländarna långt in på 1800-talet i journaler, som egentligen avsåg svenskarnas inrikes resor. I samma förteckningar hamnade också de svenska undersåtar, som återkom efter en resa i österled. Finländarna är dock relativt lätta att sälla fram i materialet, då de företedde pass med flera dateringar, ett från länsstyrelsen, ett från generalguvernörens kansli och ett från det svenska konsulatet i Finland. Med utgångspunkt från detta kriterium finner vi t.ex. i den passbok, som år 1830 fördes på Överståthållarämbetets kansli i Stockholm, hela 333 finländska resenärer. De fördelar sig mellan följande ursprungsorter:

*Ankomna finländare i Överståthållarämbetets pass-
liggare 1830*

Ort, där pass utfärdats i Finland	
Åbo	190
Helsingfors	68
Uleåborg	29
Vasa	14
Gamla Karleby	14
Heinola	7
Ekenäs	5
Kristinestad	3
Torneå	2
Viborg	1
Sammanlagt	333 passuppvisare

Som syns, dominerar det närbelägna Åbo som de finska resenärernas avreseort mycket stort. De ankomna är helt naturligt allt slags folk, med någon övervikt för de mera rörliga högre samhällsskikten. Försöker man analysera passuppvisarnas grupp enligt sociala kriterier, blir bilden ungefär följande:

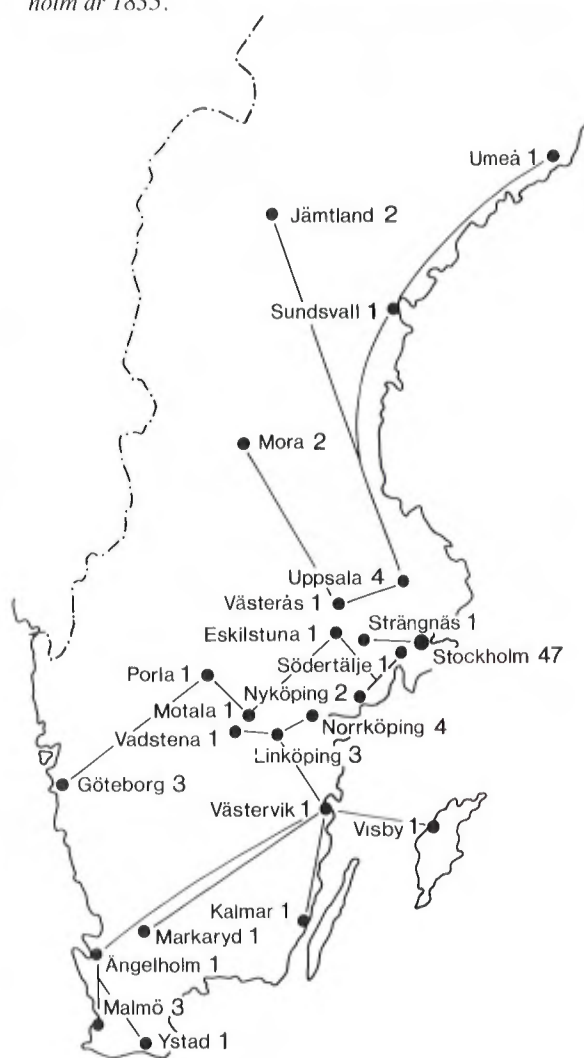
*Ankomna finländare i Överståthållarämbetets pass-
liggare 1830*

Ståndspersoner	65
Handlanden, borgare eller dylikt	57
Hantverkare och gesäller	56
Sjöyrken (skeppare, styrmän, sjömän; ej hela fartygsbesättningar)	36
Tjänstefolk	68
Övriga	29
Sammanlagt	333 personer. ¹⁰

Passboken för 1830 ger ingen som helst bild av resandets orsaker eller av de ankomnas eventuella planer på att bosätta sig i Sverige.

Fr.o.m. 1835 började man föra på polissekreterarens kansli inom Överståthållarämbetet s.k.

*Finländska passuppvisares fortsatta resor från Stock-
holm år 1835.*

*Källa: SSA, Överståthållarämbetet. Polissekreteraren
D II a Påskriftsbok 1835.*

påskriftsböcker för resenärer, för vilka Stockholm endast var en anhalt på en längre resa. Även i dessa påskriftsböcker blandas svenskar

Cirka 180 finländska passuppvisares ursprungsorter i Finland och resmål i den svenska landsorten 1856–1857.

med finländare, men det är i regel lätt att sålla fram de sistnämnda. De är ganska få till antalet. Bilden av finländarnas fortsatta resor i Sverige t.ex. för år 1835 framgår av kartan härintill. De totalt 47 passuppvisarerna i Stockholm spred sig tämligen jämnt över hela södra Sverige. Föga överraskande kan det också konstateras, att resorna från Stockholm till svenska provinsstäder i hög grad var finländska gesällers bildningsresor. Särskilt garvaregesällerna var relativt många, tätt följda av kopparslagar-, urmakare-, färgare- m.fl. gesäller.

Tolv år senare, 1847, ingår uppgifter avseende totalt 43 finländares fortsatta resor från Stockholm till svenska landsortsstäder i en motsvarande påskriftsbok. Bilden liknar vad beträffar spridningen mycket den föregående med undantag av att Göteborg tycks bli ett allt viktigare mål för finländarna (12 resenärer).¹¹ Intressantare än denna påskriftsbok är liggarna 1856–1857, som innehåller uppgifter om omkring 180 finländares resor från den svenska huvudstaden inåt landet. Denna gång har det varit möjligt att pricka ut på en karta härintill också de olika resenärens ursprungsorter.

Sammanfattningsvis kan sägas, att finländarnas resor tycks enligt passjournalerna ha varit flera hundra, kanske tusentalet per år från Stockholms horisont betraktat. Dessa resor är emellertid inte på något sätt jämnt fördelade i tid, utan de inträffade huvudsakligen under seglingssäsongen mellan maj och september. Under vinterhalvåret kom det mycket få finländare över till den svenska huvudstaden. De inflyttade bör ha följt med resandeströmmens fluktuationer och också dykt upp i Stockholm huvudsakligen på sommaren.

Att byta land under romantikens tidevarv – typfallen Franzén och Nordström

Den statliga skilsmässan mellan Finland och Sverige 1809 betydde, att en ny faktor för första gången gjorde sig märkbar i flyttningarna över Bottniska viken – vi kan kalla den för lojalitetsfrågan. För första gången i historien började man antyda, att de som for till Sverige för att stanna där var otacksamma mot sin fosterbygd, att de för sniken vinnings eller väntad välmågas skull övergav sitt fattiga fädernesland, ja, rentav förrådde sina vänner och förnekade sitt ursprung. Detta synsätt hängde oupplösligen ihop med den nya patriotismen, som förhärligade Finland. Jämförelseobjektet var då alltid Sverige, det välmående och självständiga forna moderlandet, som dock saknade det väsentligaste av allt – det finska folket, idealiserat i bild, toner och dikt. Genom att flytta till Sverige övergav man sitt eget folk för ett annat, som hade nog med bildade medborgare.

Ett uttryck för denna nya känsla, den finska nationalismen, kommer väl till synes i Johan Ludvig Runebergs nationalsång "Vårt land", som förelåg färdig revolutionsåret 1848. En av sångens strofer handlar i förtäckt form om emigrationen till Sverige:

*Och fördes vi att bo i glans
Bland guldmoln i det blå,
och blef vårt lif en stjernedans,
Der tår ej gjöts, der suck ej fanns,
Till detta arma land ändå
Vår längtan skulle stå.*

Såsom *Matti Klinge* har påpekat, menar poeten med "guldmoln i det blå" de blågula svenska färgerna, själva Sverige, som hägrade som en himmel för finländaren. De stjärnbestrodda och ordensprydda landsmännen i den högre svenska förvaltningen, kanske en Skogman eller en Poppius, kanske en Montgomery eller Lefrén, kanske Nordström, kan ha gett Runeberg uppslaget till bildspråket i denna strof; att emigranterna ibland blickade nostalgiskt tillbaka på sitt ursprungsland Finland, är ofta omvittnat.¹

Den första person, vars flyttning västerut fick nationella känslor av detta slag att komma till synes, var *Frans Mikael Franzén*. Denne var född i Uleåborg 1772 som son till en handlande, blev student i Åbo 1785, magister därstädes 1789 och docent i värtalighet 1792. Franzén blev redaktör för *Åbo Tidningar* 1794, bibliotekarie 1795 och professor i lärdomshistoria 1798, vilken lärostol han 1801 bytte mot professuren i praktisk filosofi och allmän historia. Han tillhörde sålunda den akademiska eliten i Finland, men visade också tidigt diktarbegåvning.

Som skald skrev Franzén i sin första ungdom de berömda Selmadikterna, som han hade med sig under sin Sverigeresa 1793. Några av dem, bl.a. "Människans anlete" och "Den gamla knekten" trycktes då i *Stockholms Posten*. De väckte allmän beundran och gjorde Franzén med ett slag till en litterär berömdhet. Åren 1795–1796 genomförde han sin stora bildningsresa till Tyskland, Frankrike och England; år 1797 vann han Svenska Akademiens stora pris med "Sången öfver Gustaf Philip Creutz". År 1800 utkom hans didaktiska storverk "Finlands uppodling", en lärodikt i sann Porthansk anda.

I sin ungdom hade Franzén ett flertal gånger

Frans Mikael Franzén enligt en sepialavering av Fredrika Bremer från omkring 1830. Foto Museiverket, Helsingfors.

besökt Sverige och också fått anbud att bosätta sig där – än gällde det tjänsten som kunglig handsekreterare, än uppdraget att vara informator. Franzén mindes också längre fram, hur han som ung alltid hade blickat västerut:

*ren som barn, vid hafvets syn
stod förvånad, och de Vestra länder
drömde sköna, såsom aftonskyn.
Det är Sverge: ach! att dit få fara,
ropte jag, hur sällt det skulle vara!²*

Professorstjänsten och äktenskapet med en finländska, Lilly Roos, band Franzén emellertid vid hemlandet. Några år in på 1800-talet ändrades detta förhållande: 1804 avled Port-

han, och 1806 gick även hustrun bort. Kriget med Ryssland ökade Franzéns vantrivsel i Åbo. Paradoxalt nog blev han invald i Svenska Akademien samma månad, i maj 1808, som han svor trohetseden till den ryske kejsaren. Med Sverige förenade honom vid denna tidpunkt ett nytt äktenskap, som han 1807 hade ingått med Sofia Wester, som var änka efter poeten Mikael Choraëus och hemmahörande i Närke.

Efter det ryska övertagandet av Finland fick Franzén genast ett antal anbud till överflyttning från vännerna i Sverige; det som vägde tyngst var landshövdingen Nils von Rosensteins aktion för honom – han blev utan egen ansökan anmäld och utnämnd till kyrkeherde i Kumla pastorat, hustruns hembygd. Därefter började för Franzén en lång tid av vacklande beslut och tankar, som växlade varje dag. Franzén tyckte rentav, att han spelade huvudrollen i en pjäs, som kunde ha hetat *den villrådige*.³ Denna vacklan berodde också på att Franzén visste, att en ny miljö, ny verksamhet, nya impulser och kontakter obevekligen skulle påverka hans diktning.

Forskningen har i regel varit enig om att Franzén saknade egentliga politiska skäl till överflyttning. Han hyste gott hopp om Finlands framtid och hälsade Alexander I välkommen till Åbo med en osedvanligt devot hyllningsdikt den 1 april 1809. Å andra sidan yppade han långt senare farhågor om hur "östanvinden", som blåste från de barbariska stäpperna, var skadlig för frihet och kultur. I Franzéns avskedsansökan lyste emellertid de politiska motiven med sin frånvaro: han talade enbart om "tillfälliga omständigheter och individuella förbindelser" som knöt honom till Sverige. Han ville etablera en livligare kontakt med det svenska kulturetablissemanget än vad som var

möjligt för en Åbobo. Det är också möjligt, att Franzéns vilja att bli präst var den faktor, som vid denna tidpunkt gav det sista utslaget. Han var hjärtligt trött på sin professur och avvisade med lätt hand erbjudandena från Uppsala att erhålla en lärostol där.⁴

Samtida uppgifter från Franzén själv och hans omgivning ger vid handen, att beslutet att flytta över till Sverige var en följd av en smärtfylld kamp. I yttre mening bytte ju Franzén sin tjänst mot en sämre, åtminstone mindre ansedd, och flyttningen fick därigenom ohjälpligen karaktären av en demonstration mot de nya förhållandena i Finland. En ytterst upprivande vacklan kommer till synes i Franzéns korrespondens. Man finner många gånger ordet "fädernesland" i hans brevväxling, än i betydelsen "Finland", än i betydelsen "Sverige och Finland tillsammans", och flyttperiodens sinnesstämningar präglas av ångest, som omöjliggör litterär produktion.

Biskop Jacob Tengström i Åbo hade efter Porthans död övertagit en äldre rådgivares roll i Franzéns liv. Han var det nya systemets stöttepelare och manade alla till att finna sig i den generöse ryske självhärskarens välde. Trots detta förstod Tengström Franzéns sinnesstämning och hans vilja att bryta sig ur den situation, som han utan egen förskyllan hade råkat i. Att Franzén i en inspirerad stund betraktat sitt rätta blivande hemland från en ideell ståndpunkt visar den sköna dikten *Den inre föreningen*, ett sublimerat uttryck för Franzéns grubbel över sitt eget brännande nationalitetsproblem. Denna dikt placerade poeten som slutnummer i diktsamlingen "Skaldestycken" (1810).

Den inre föreningen utstrålar inget annat än känslor av resignation och fatalism, känslor i vilka diktaren till sist har funnit ro och samling

under en tid av inre splittring och plågsam obeslutsamhet. I sitt svåra läge mellan två "lika kära, lika dyrbara hälfter av ett styckadt Fädernesland", har Franzén lagt sitt öde i försynens hand. Vart ödet förde honom, där skulle hans hem stå. Denna fatalism har Franzén förenat med kosmopolitism, med tanken att de yttre gränserna egentligen var betydelselösa mot den inre förening som i andens värld består mellan nationerna. I ett dylikt perspektiv tyckte Franzén, att det var betydelselöst, om han bosatte sig i Sverige eller stannade i Finland. Dikten utstrålar en idealism och en plikt känsla – "man skall göra sitt var än man är" – av vilken Franzén till sist fann ro i sitt svåra val.⁵

Franzén flyttade till sitt nya pastorat i etapper. Hela vintern 1811–1812 tillbringade han i Stockholm, gjorde den 27 november 1811 sitt inträde i Svenska Akademien med ett ståtligt tal, i vilket han ytterligare analyserade sina bevekelsegrunder för flyttningen till Sverige. Även i detta tal framskyntar tanken, att Franzén bara följt försynens anvisningar. Den 12 juli 1812 installerades poeten slutligen i sitt ämbete som kyrkoherde i Kumla.

Franzéns liv i det välmående pastoratet på Närkeslätten har bl.a. skildrats av fostersonen, G. H. Mellin, som var en föräldralös släkting till denne och finländare till börd. Mellin skriver:

Det var en akademi i de gamles mening, som uppblomstrade på den stilla landtbygden, då han talade om sina många erfarenheter för kretsen af de umgängesvännen, hvilka slöto sig till honom. Hans mångsidiga lärdom, hans vidsträckta bekantskaper inom den lärda och vitt-ra verlden, och hans i en landsort ovanligt rika bibliotek, gjorde honom här, liksom i Åbo, till representanten af hela landsortens bildning.⁶

Till umgängeslivet i Kumla prästgård hörde besökarna från Finland. Under vinterhelgen 1817–1818 gästades det Franzénska hemmet t.ex. av Jacob Tengströms son Johan Magnus af Tengström. Till de övriga finländarna hörde den unge studenten Carl Axel Gottlund, som 1821 gästade det Franzénska hemmet på väg mot Värmland. Denne berättar själv i sin dagbok, att diskussionen denna gång rörde sig kring det finska skriftspråket. "Han var litet häftig, vi kommo för den skull litet i tvist, men blefvo åter snart vänner", skriver Gottlund.⁷

År 1824 blev Franzén utnämnd till kyrkoherde i en av Stockholms församlingarna, i Klara. Han flyttade till huvudstaden vid 53 års ålder och bodde i Stockholm i sju år. År 1831 utnämndes han till biskop i Härnösand och levde där fram till sin död 1847.

Frans Mikael Franzén anknyter till den finländska lyriska traditionen (Creutz och Frese) och förmedlar den vidare till Johan Ludvig Runeberg och Zacharias Topelius. Runeberg har menat, att Franzéns flyttning till Sverige blev ödesdiger därigenom, att han miste den fräschör och genialitet, som utmärker hans tidiga produktion, och denna mening delas av litteraturhistorikerna i gemen. Det var av betydelse för de finländska författarna under 1830- och 1840-talen, att de hade en stor föregångare som levde i Sverige i en bemärkt position, som ledamot av Svenska Akademien och som kyrkofurste i rikets nordligaste stift, som även innefattade finska församlingar. Särskilt för Runeberg var Franzéns "Den gamle knekten" en utomordentlig inspirationskälla, och Bonden Paavos motiv hade Franzén också tangerat i sin "Hymn till jorden". Även "Elgskyttarne" har hämtat ett visst stoff hos Franzén. Det var framför allt enkelheten i uttrycket, det nationella sinnelaget och den suggestiva rytmen som före-

nade de bägge diktarna.⁸ Paradoxalt nog kan sägas, att om Franzén hade fortsatt att leva i Finland, hade han kanske genom att fortsätta i den nationella stilarten blockerat scenen för Runeberg. Nu hade hans flyttning västerut öppnat utrymme åt yngre förmågor.

En annan flyttning, som väckte uppmärksamhet ur samma synvinkel som den Franzénska, skedde trettiofem år senare. Professorn vid Alexanders-universitetet *Johan Jacob Nordström* flyttade till Sverige år 1846. Han var född i Åbo 1801 som son till en svarvaremästare, blev student 1818 och disputerade för filosofie doktorsgraden 1823 och för juris doktorsgraden 1831. År 1834 blev han professor i folk- och statsrätt samt nationalekonomi. Nordströms produktion hade en rättshistorisk slagsida; hans magnum opus hette "Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia" (2 delar, 1839–1840).

Genom sitt ämnesval hade Nordström nått ryktbarhet också i Sverige – temat för hans huvudarbete var ju egentligen svenskt, med tillämpbarhet också i storfurstendömet Finland. Från rent vetenskaplig verksamhet gled Nordström i början av 1840-talet alltmer över till statliga värv och kommittéuppdrag; han var vid en tid då ytterlig politisk försiktighet rådde en av tidens djärvaste samhällskritiker med närmast liberal och konstitutionell framtoning. Konflikten mellan honom och universitetsmyndigheterna växte fram gradvis. I sin dagbok "Dagens inre historia" från 1837–1838 har Nordström avslöjat, vad som retade honom i Nikolaj I:s Finland. Det var dels det aristokratiskt-byråkratiska skiktets egenmäktighet, dels bekymret om landets framtid, om rättsordningen lämnades åt godtycket. Nordström var i sig inte ensam i sin kritik, utan den delades av många. Finlands byråkrati ansågs på 1820- och 1830-talen vara försoffad, byråkraterna intri-

ganta, maktlystna, avundsjuka och egennyttiga, med intresse endast för ämbeten, löneförmåner och nådevedermälen.⁹

Jämfört med andra var Nordström dock ovanligt ihärdig i sin kritik. Detta hängde sannolikt ihop med att han var en uppkomling – han hade med ovanlig envishet och styrka arbetat sig upp från ett ringa och fattigt ursprung. Särskilt förbittrad var Nordström på att regeringen i Finland sköttes av f.d. militärer, som var oskickliga i ämbetsmannauppdrag. Även landshövdingarna var oftast f.d. officerare. Samhällets militarisering syntes tydligt i statsbudgeten – medan skolverket erhöll 80.000 rubel och universitetet 140.000, kostade de två värvade militärbataljonerna 600.000 rubel. En halv miljon rubel gick vidare till tjänstemännens extra anslag, pensioner och gratifikationer.

Till följd av sin grundinställning råkade Nordström i ständiga konflikter i universitetets konsistorium – den skådeplats där han verkade. Tvisterna i konsistoriet var till synes små, men uppblåstes i den allmänna opinionen, som inte hade annat att syssla med. Därvid tog studentungdomen långt ifrån alltid Nordströms parti, ty hans ställningstaganden var inte i första hand nationella. Tanken att ett nationellt kulturliv förutsatte byte av svenskan mot finskan tedde sig för Nordström som en landsfördärlig idé, en strävan att lösrycka Finland från den europeiska bildningen.¹⁰ Till följd av sina liberala tankar skördade Nordström dock mycket beröm från de unga – och samtidigt kritik från de äldre.

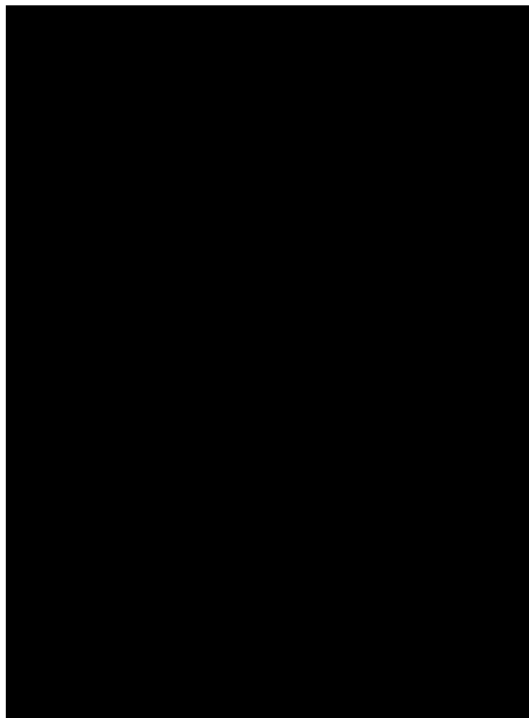
Nordströms kontakter med Sverige var inte särskilt gamla. Han hade besökt Stockholm under åren 1835, 1841, 1843 och 1844. Redan under det andra besöket hade han fått anbud – visserligen "under glasens klang" – att bli professor i juridik i Uppsala. Ett mera allvarligt

försök gjorde Riksarkivets chef f.d. landshövdingen Hans Järta – sekonderad av Bror Hildebrand – under det fjärde besöket för att förmå Nordström att bli svensk riksarkivarie. Platsen verkade som skapt för denne, då han just hade sysslat med rättshistoriens källor och Nordström nappade på anbudet.¹¹

Därefter började i Nordströms liv en period av vacklan, som väl mäter sig med Franzéns dubier inför överflyttningen. Dokumentationen kring Nordströms känslolägen är överväldigande, kanske därför att 1800-talets människor älskade att älta sina subjektiva stämningar och sprida kunskap om dem till vänner och bekanta. I Nordströms fall förenades de växlande strömningarna med ett långt gången schackrande med mer eller mindre inbillande tjänster och förmåner, som skulle ha förmått honom att stanna i födelselandet, kontakter med universitetsmyndigheter och ryska makthavare – särskilt med den stränge generalguvernören furst Alexander Menschikoff – vilket allt ger ett intryck av ett storslaget skådespeleri, en kamp mellan överdriven fosterländskhet och påstådda svidande orättvisor. Det är inte nödvändigt att på denna plats beröra alla turer kring Nordström åren 1844–1846. Klart är emellertid, att kontakterna med Sverige och reträttsposten i Stockholm gav Nordström ökat mod att förfäktat sina åsikter på hemmaplan.

I ett brev till en finländsk vän författat 1847 – alltså efter överflyttningen – ger Nordström en skildring av den själsångest och vacklan, som nästan hotat att "tillintetgöra" honom under åren 1844–1846. "Han är alldeles nedslagen och medlös" var vännernas bedömning av hans känsloläge. Inte mindre uppjagad var opinionen. "Var och en som levat i och med de tiderna" – säger en levnadstecknare – "erinrar sig säkert, hurusom *Nordström* utgjorde ett stående

Tryckt porträtt föreställande J. J. Nordström. RA, Kart- och ritningssamlingen, Ämbetsarkivet nr 76.

samtalsämne i alla sällskap". Med en nästan barnslig säkerhet väntade hans vänner, att kejsaren skulle avslå hans avskedsansökan från professuren. När så givetvis inte skedde, var alla förkrossade.¹²

Karakteristiskt för Nordströms stämmingsläge inför flyttningen var att det pendlade mellan ljusa förhoppningar – han talade om hur bra han skulle få det i vetenskapligt hänseende i Sverige – och inbillad martyrskap i hemlandet. "Det var riktigt smärtsamt att höra hur han underkände allt därhemma", skrev magister Robert Tengström, som var med på överresan i oktober 1846. "Landet förestod helt enkelt att bli en rysk provins, menade han; folket med sitt flegmatiska lynne var av naturen inkapabelt

att entusiasmeras för någon sådan idé som friheten.” Tengström invände då, att just ett sådant land var i stort behov av Nordströms tjänster. ”Han svarade på samma sätt som många gånger förut, att omständigheterna tvungit honom till det steg han nu tog och att ’om dessa förändrade sig han kanske skulle återvända’”.¹³

Det var alltså tanken på ett eventuellt återvändande som sysselsatte emigranten på ångbåten till Stockholm. Festligheterna i Helsingfors hamn hade för övrigt just vädjat till honom i detta avseende. Om avfärden skriver hans förste levnadstecknare:

Det var en höstmorgon 1846. Sörjande stod hufvudstadens befolkning vid dennas strand. Universitetets lärare och ungdom trängde sig fram i folkmassans första led. Ty hela fosterlandet led i den stunden en stor förlust, – en oersätlig skulle jag säga, i fall jag trodde, att förlusten af någon enskild man være en sådan. Men främst drabbades dock landets högskola deraf. Studentsången tolkade i vemodiga toner afskedets bitterhet. Omgifven af de sina, stod på skeppet, som redde sig att ila bort, en man, redo att gå i frivillig landsflykt. Med blottad hjessa sade han sitt farväl åt sina fäders bygd, åt valplatsen för sin ärorika, fruktbringande verksamhet.¹⁴

I Sverige gjorde Nordström knappast sina viktigaste insatser vid Riksarkivet – han främjade visserligen verkets publiceringsverksamhet – utan inom den akademiska administrationen och som politiker. Han var kanslerssekreterare för Lunds universitet från 1848 och för Uppsala universitet från 1849. Nordström blev ledamot av prästeståndet som representant för Vetenskapsakademien under riksdagarna 1853–1863 och var efter representationsreformen le-

damot av första kammaren. I sin parlamentariska gärning var den forne liberalen nu strängt konservativ. Johan Jakob Nordström bevarade in till ålderdomen sin fenomenala arbetsförmåga, men var också en mycket bitter människa, som arbetskamraterna hade svårt att umgås med.¹⁵ Han behöll livet igenom – Nordström dog 1874 – livliga kontakter med besökande landsmän och betraktades i Finland allmänt som en stor tillgång.

Fyra finländska kulturturister – Nervander, Snellman, Topelius och Runeberg

Grundandet av ett autonomt storfurstendöme vid Borgå lantdag 1809 hade skapat ramarna för en nation och en ny nationell kultur i Finland. Det finska kulturlivet stod i en oavbruten förbindelse med det gamla moderlandet, tog emot intryck och formades av utvecklingen i Sverige. En tät rad av studiebesök, utbildningsresor och kontaktskapande överläggningar med representanter för den svenska kultur-eliten hörde till den finska kulturens vardag på 1800-talet. Nästan alla av de ledande personligheterna inom det bildade skiktet i Finland gjorde någon gång ett studiebesök i landet i väster, något som kunde ta en avsevärd tid i anspråk.

De tillfälligt inresande finländarna var inte ointressanta ur de finländares synvinkel, som var bosatta i Sverige. Ett livligt umgänge brukade tvärtom äga rum, när landsmännen möttes i Stockholm eller annorstädes i Sverige. Sveri-

gefinländarna stod till tjänst med praktiska råd, introduktion och inside information som de ankommande villigt anammade. En stor brevväxling ägde rum under hela det brevskrivande 1800-talet mellan landsmännen i Sverige och finländarna i fosterlandet. Därför hör också de besökande finländarna till framställningen om Sverigefinländarna, fast givetvis på en mera marginell plats.

Den förste på plan var den 27-årige docenten Johan Jakob Nervander, under sin stora europeiska studieresa 1832–1836, som stannade bortåt tre månader i Sverige. Nervander reste som vetenskapsman – han var fysiker – men han var också skald och betraktades som lovande i det avseendet. I sällskapligt umgänge var han oöverträfflig tack vare sin blixtrande kvickhet. Vi vet mycket om Nervanders vistelse i Stockholm, Uppsala och Lund tack vare bevarad korrespondens och ett minnesalbum, s.k. stambok, i vilken hans tillfälliga bekant-skaper skrev sina hälsningar och lät teckna sina porträtt.

Nervander anlände till Stockholm i början av november 1832 med segelskutan "Pallas". Hans brev hemåt ger en livfull bild av hans förhållanden på Stockholms gator, krogar och sällskap. Nervander bodde på Helgeandsholmen, väl inkvarterad hos en gammal major Fahlstedt, som hade tre systrar i Finland och en outtröttlig förmåga att tala om sin binnikemask. Hans närmaste umgänge bestod av landsmannen gardeslöjtnanten Rabbe Fabian Wrede och en köpmansson från S:t Petersburg vid namn Bruun, som han stött på under överfarten. Dessutom umgicks Nervander med "litteratörerna" landsmännen Adolf Iwar Arwidsson och Gustaf Henrik Mellin, skalden Karl August Nicander och satirikern Henrik Bernhard Palmaer. Tillammans åt de på olika näringsställen, drack ett

*J. J. Nervander enligt G. H. Mellins blyertsteckning.
Foto Museiverket, Helsingfors.*

glas punsch eller bara utbytte tankar över sina långskaftade pipor. Vad som dryftades får vi inte veta av korrespondensen, men dagens litteratur och politik bjöd säkert på tillräckliga samtalsämnen. Nervander hann vid dessa möten författa ett antal små dikter, som infördes i Mellins kalender "Vinterblommor". Som tack ritade denne, som var skicklig tecknare, en rad porträtt av kamraterna i Nervanders stambok. Mera löst hörde till sällskapet också Olof Fryxell, Carl Fredrik Ridderstad och Elis Wilhelm Ruda.

Det glada umgänget i Stockholm i skaldernas och litteratörernas krets kompletterades med seriösa diskussioner med Arwidsson, som presenterade för Nervander hela sitt nationella

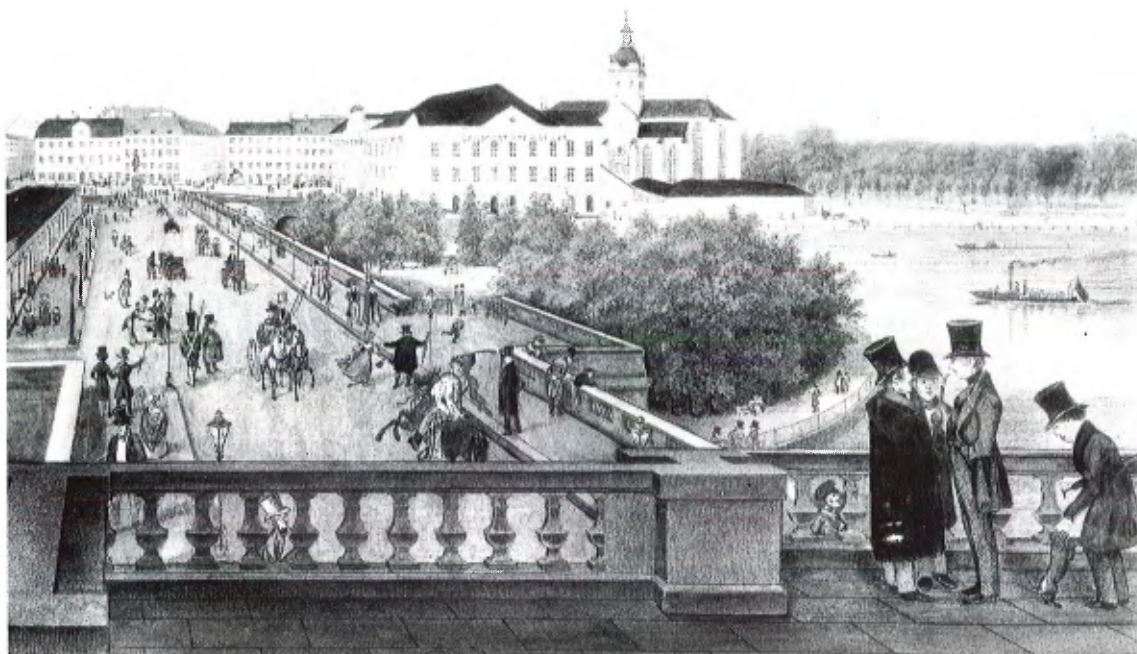
program. Den sistnämnde kallade honom för "alla finnars skyddspatron" i Sverige. Franzén träffade Nervander troligen flera gånger – han hade fått i uppdrag att låta måla Franzéns porträtt för österbottniska studentnationen. Vid detta uppdrag inträffade ett tråkigt mellanspel, då konstnären Fredrik Westin tog dubbelt betalt, eftersom Franzén hade velat låta avbilda sig sittande vid Porthans byst – han påstod, delvis med rätta, att han hade fått måla ett dubbelporträtt. Nervander hann även besöka Uppsala, där han förvärvade många nya vänner, bl.a. Oskar Patrick Sturzenbecker, en av skandinavismens upphovsmän, och mera i förbifarten Lund, innan han försvann på sin bildningsresa till kontinenten och slutligen Italien.¹

Den andre kulturturisten från Finland var den unge filosofie doktorn *Johan Vilhelm Snellman*, den blivande nationalfilosofen. Han anlände till Stockholms hamn den 25 november 1839 efter två dagars sjöresa på ångbåten "Solide" i "köld, snö och vind", klädd i päls och storstövlar. Han kom egentligen tillbaka till en bekant miljö, ty Snellman var född i Stockholm 1806; år 1813 hade hans föräldrar återinvandrat till sin hembygd, Österbotten. Snellman kom tillbaka till Stockholm i en tid av ett sjudande aktivt ungsvenskt kulturliv, som politiskt tog avstånd från Karl Johantidens konservatism och litterärt hade lämnat fosforismen och göticismen bakom sig och orienterat sig mot en nyvaknande realism. Dagens namn var framför allt den färgsprakande och mångsidige författaren C. J. L. Almqvist. Bland de aktuella författarna rörde sig även Fredrika Bremer, Åboflickan, som visserligen hade lämnat Finland redan i treårsåldern, men som älskvärt nog alltid poängterade sitt finländska ursprung för anländande finländare.

Johan Vilhelm Snellman hade inte statssti-

pendium som Nervander utan var från första dagen tvungen att själv tjäna sitt levebröd. Han anslöt sig till huvudstadens litterära kottierier, framför allt till kretsen kring tidningen *Freja*, som hade redigerats av landsmannen Gustaf Henrik Mellin. Under 1839 hade emellertid August Blanche tagit över och blivit chefredaktör. Dessa båda män tog emot Snellman med öppna armar. Redan den 6 december 1839, tio dagar efter ankomsten, publicerade signaturen "F-e" (Finne) i *Freja* artikeln "Hegel vid Fyrisån". Nästa nummer innehöll en ny artikel av samme medarbetare, betitlad "Hegel och Eos". Författaren var Snellman, som polemiserade mot en recension av en skolbok av docenten C. J. Lenström i tidskriften *Eos*. Från första början var hegelianen J. V. Snellman alltså på krigsstig mot Uppsalafilosoferna. Ungefär samtidigt blev han bekant med en svensk författarinna, Emilie Flygare (sedermera fru Carlén), blev förtjust i henne och påbörjade en kampanj i *Freja* för att försvara hennes litterära alster.

Raskt kastade sig Snellman också i den debatt, som C. J. L. Almqvists novell *Det går an* hade väckt. Almqvist försvarade i denna skrift den fria kärleken, medan Snellman ansåg, att det av samhället reglerade äktenskapet moraliskt stod vida högre än alla individuella förbindelser. Han satte genast igång att författa en fortsättning på Almqvists berättelse och ägnade sju veckor kring årsskiftet 1839–1840 åt denna uppgift, ivrigt påbackad av Blanche, Mellin och förläggaren Looström. Vid mitten av februari 1840 var pamfletten färdig; Snellmans anonymt utgivna *Det går an; en tafla ur lifvet; fortsättning* skildrar de fria förbindelsernas upplösning och familjens försjunkande i misär. Eftersom Snellman hade använt exakt samma personer i sin berättelse som Almqvist, väckte fortsättningen den största vrede hos denne. Det geniala

"Utsikt från slottsbacken på 1840-talet." Färglagd litografi av Ferdinand Tollin. Personerna vid balustraden är från höger: August Blanche, J. V. Snellman, G. H. Mellin och boktryckaren Hellsten, som leker med sin hund. Foto Museiverket, Helsingfors.

i Snellmans bok var jämfört med all polemik och alla recensioner, som *Det går an* hade framkallat, att den konkret visade, vari Almqvists program skulle resultera.

Vid sidan av de litterära fejderna ägnade sig Snellman åt skrivelser om den svenska representationsreformen, folkskolan, industrin och andra ämnen, allt under signaturen "Finne". Samtidigt deltog han med liv och lust i kotteriets sammankomster i sjömansskolans servering på Södermalm. Där satt Sveriges unga rabulister samlade kring en miniatyrmodell av ett fartyg, åt sin ärtsoppa med sup och debatterade allt och alla; den godmodige romanfabriceraren och österbottningen G. H. Mellin vid bordsän-

dan, han som putsade nykomlingarnas manuskript och var ibland så pank, att han en gång t.o.m. hade pantsatt sina från Kungliga Biblioteket hemlånade böcker.

Snellman trivdes som fisken i vattnet i denna krets. Ärtsoppan serverades av en förklädd polisbetjänt, som rapporterade diskussionerna vidare till polismästaren, och denne höll i sin tur majestätet underrättat om "jakobinernas" förhållanden på Södermalm. Alla kände till detta förhållande, och Blanche passade ibland på att hålla något litet rojalistiskt tal, som servitören kunde vidarebefordra till sin uppdragsgivare.

Under våren 1840 knöt Snellman också flera förbindelser i Uppsala. I allmänhet var han

missnöjd med den konservativa anda, som rådde bland filosoferna där; endast bekantskapen med den åldrande Israel Hwasser, som under 12 år hade innehaft professuren i medicin i Åbo, gav honom nya politiska impulser. Hwasser hade just 1839 publicerat flygskriften *Om Borgå landtdag*. Han ansåg i motsats till de svenska rabulisterna, att lantdagen hade konstituerat en ny, välmående stat och inte bara slagit blå dunster i finländarnas ögon. Hwasser var därför anhängare av Karl Johans försiktiga och Rysslandsvänliga Finlandspolitik, som ville låta Finland utvecklas ur sina egna förutsättningar utan minsta revanschism från svensk sida. Denna syn lyckades han nu inplantera i den mottagliga besökaren, fastän de båda männen i alla andra avseenden var varandras motsatser. Snellman har senare fällt uppskattande ord om Hwasser och kritiska synpunkter på dennes be-lackare. I Uppsala lyckades Snellman inte få hålla några föreläsningar. Han publicerade under denna tid de sista häftena av sitt arbete *Filosofisk elementarkurs* samt en ny skrift *Om det akademiska studium*, allt tryckt i Stockholm 1840.

I Stockholm anslöt sig Snellman även till ett annat litterärt koteri, det Aganippeska sällskapet. Där verkade både Mellin och en annan landsmän, Adolf Iwar Arwidsson, som inte blev någon god vän med Snellman. I den Aganippeska kretsen skrev Snellman tillsammans med Emilie Flygare en liten komedi och blev på kuppen ordentligt kär i henne. Han friade, men fick korgen – en liten händelse av stor betydelse, då Snellman i motsatt fall sannolikt hade fastnat i Sverige.

Bland landsmännen råkade Snellman naturligtvis också Frans Mikael Franzén, biskopen i Härnösand, som var i Stockholm 1840 för att delta i riksdagen. Franzén följde pliktskyldigt

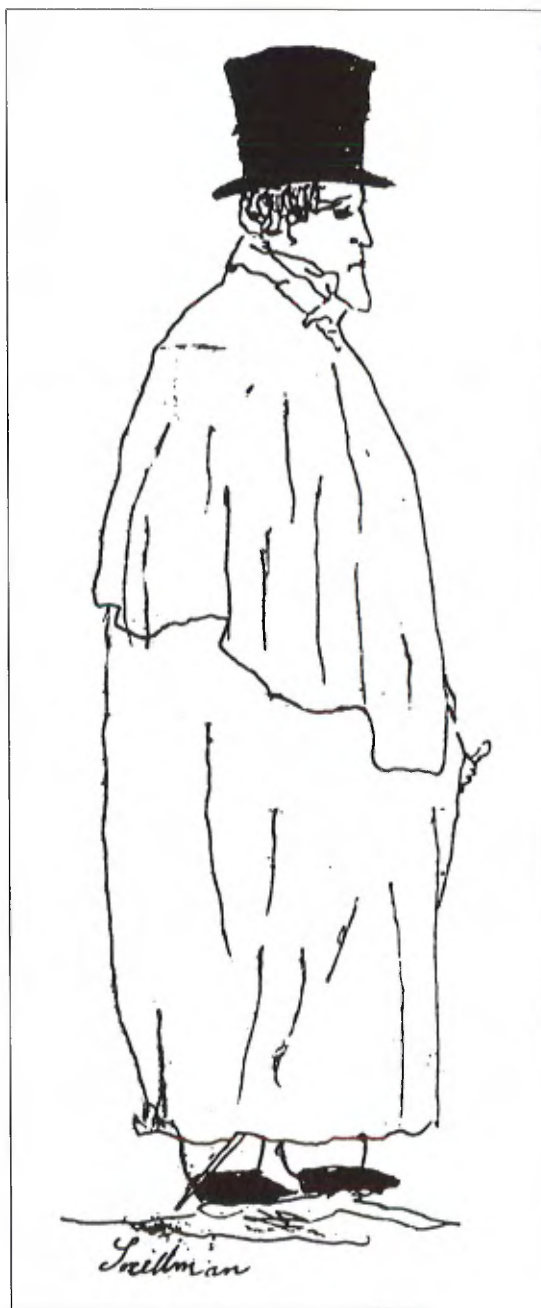
händelserna i Finland, men tyckte att det mesta i detta väderstreck var kolossalt smått. Han hatade den nya tyska filosofin men var trots det vänligt sinnad mot Snellman, som försökte lugna ner den uppretade prelaten.

Den långa vistelsen i Sverige påverkade Snellmans uppfattning om förhållandena i hemlandet. Hans korrespondens med hemmavarande vänner avslöjar, att han nu var mer kritisk mot den förmenta likgiltighet och flegmatism, som enligt honom rådde i Finland, än när han hade åkt därifrån. "Den finska nationen är redan lagd i sin grav", kunde han utbrista. I Sverige fanns det mycket litet positivt intresse gentemot Finland, skrev han 1840 till Fredrik Cygnaeus. När vännen hade klagat, att endast ett exemplar av hans nya bok hade blivit såld i Sverige, kunde Snellman förtydliga, att även detta exemplar hade köpts av en finländare i Stockholm, nämligen G. H. Mellin. "Här känner de i allmänhet mycket litet av vårt land", tillade han.

Snellmans febrila journalistiska verksamhet hade haft ett praktiskt syfte: han samlade pengar till den fortsatta studieresan. När kassan var välfylld, reste Snellman till Danmark, Tyskland och Schweiz och stannade på kontinenten ett år. När han i september 1841 återkom, togs han med glädje emot i vännernas krets kring tidningen *Freja*. Han blandade sig genast i den debatt, som pågick i Sverige om den tyske teologen D. F. Strauss' arbete "Das Leben Jesu". Snellmans ståndpunkt var frisinnad – man borde även tolerera attacker mot de heliga skrifterna. I denna debatt blev Snellman närmare bekant med Fredrika Bremer, som också deltog i den. Samtidigt blev han god vän med den originelle finländaren August Maximilian Myhrberg, som levde i Stockholm. Myhrberg hade deltagit i Greklands frihetskrig, och han be-

rättade sina minnen för Snellman eller låg och läste böcker på Snellmans soffa, medan denne satt vid sitt skrivbord och arbetade. Snellmans arbete i *Freja* tog slut i juli 1842, då han publicerade sina sista bidrag i denna tidning.

Det var emellertid inte i första hand som utgivare av polemiska tidningsartiklar som Snellman blev känd under sin utrikesresa. Han orkade också med större arbeten. Boken *Tyskland, skildringar och omdömen från en resa* trycktes efter återkomsten i Stockholm i maj 1842 och fick mycket berömmande kritik. Bara några veckor senare publicerade J. V. Snellman sitt största skönlitterära alster, novellsamlingen *Fyra Giftermål, taflor i Terburgs manér*, ett rätt filosofiskt färgat prosastycke. Han ångrade sig snart och lät förstöra större delen av upplagan; endast ett par originalexemplar av arbetet är kända. Trots detta har en senare tid menat, att Snellman hade verkliga skönlitterära talanger. I juni 1842 var Snellman närvarande vid promotionen i Uppsala och fick även en vänlig inbjudan till professor Erik Gustaf Geijers hem. Under senhösten 1842, något före Snellmans hemfärd, utkom sedan i Stockholm hans viktigaste vetenskapliga arbete, *Läran om staten*, som hade krävt nio månaders oavbrutna arbetsanssträngningar. Från och med sin återkomst till Stockholm hade Snellman suttit i sitt stora, ljusa hyresrum i trakten av Mosebacke på Södermalm – inte långt från de kvarter han kände sedan barndomen – och sammanfattat tankar, som han hade burit under en lång tid. *Läran om staten* är en framställning om det mänskliga samlivet inom familjens, större samhällsgruppers och till slut inom statens ramar, hur det bäst borde organiseras med utgångspunkt från alla individers lycka. Till sin karaktär är arbetet utpräglat konservativt – Snellman pläderar i det för äktenskapets, ståndssamhällets och rikets

J. V. Snellman i Stockholm. Teckning av G. H. Mellin.
Foto Museiverket, Helsingfors.

fortbestånd och talar för en gemensam nationalanda, som genomsyrar institutionerna från det lilla till det stora. I fråga om den politiska friheten menar författaren, att statsformerna står i samband med samhällets allmänna utvecklingsgrad och att inget statsskick därför i sig är bättre än ett annat. Förståeligt nog fick *Läran om staten* mest beröm från Snellmans tidigare motståndare, medan de gamla vännerna på den liberala sidan var mera tveksamma.

Den 23 november 1842 reste Snellman hem med samma ångfartyg, "Solide", som hade fört honom till Stockholm. Överfarten skedde i storm och fartyget var täckt av en isskorpa, när det slutligen fastnade i isen litet utanför Helsingfors. Till fots och klädd i sin stora päls tog sig J. V. Snellman i land. Han hade ingen statstjänst i Finland att vänta; men från Sverige kom det så småningom vaga antydningar om att han hade passat som professor i filosofi i Lund. Emigranten i Stockholm, bibliotekarien Adolf Iwar Arwidsson tyckte, att det var bra att Snellman återvände. Snellmans övermod stör mindre där, när ni har censur, och han blir med tiden en utmärkt akademisk lärare, när han inte behöver profilera sig genom rabulism i tidningarna, skrev denne redan i augusti 1842. Arwidssons profetia slog inte in, ty Snellman fortsatte lika friskt med sin fennomanska förkunselse även efter det att han hade stadgat sig.

För Snellman var den svenska tiden utomordentligt betydelsefull. Hans febrila verksamhetsiver och livets snabba puls under den första Stockholmsvistelsen var något enastående i hans liv. Han hann uppleva allt – framgången, besvikelsen, kamratskapet och kärleken. Sverige förtrollade Snellman och väckte hans filosofiska gåva. Den tsaristiska byråkratin hade fjättrat hans utveckling i hemlandet – nu blommade han ut. Hans världsåskådning tog form,

och det idealtillstånd som han skisserade för Finland i sina senare arbeten, hade drag av 1840-talets Sverige.²

Ytterligare en av den finska romantikens stora personligheter, *Zacharias Topelius*, var en flitig Sverigeturist under hela sitt liv. Hans första resa ägde rum 1843, då den unge journalisten och poeten bara var 25 år gammal. Efter att ha lånat respengarna åkte Topelius med kurrkärra till Åbo och tog sedan båten till Stockholm. Hans förväntningar var stora – han hade studerat Fryxells berättelser ur den svenska historien, fördjupat sig i Sveriges storhetstid och hans romantiska sinne var mottagligt för varje intryck, som förde tanken och känslan till forna tider.

Den 13 juni 1843 klockan 8 på morgonen såg Zacharias Topelius för första gången Stockholm med egna ögon. Han valde med beräkning bostad i gamla staden – i privat logi vid Köpmanstorget – och började sin rundvandring i sällskap med tre andra finländare, Felix von Willebrand, Otto Schauman och Carl von Burghausen. Den sistnämnde hade flyttat till Stockholm några år tidigare och medarbetade nu på *Dagligt Allehanda*. Han var Topelius' ciceron och försökte på skämt föra denne vilse i alla krokiga gränder på Söder, dock utan att lyckas. I alla värdshus var Burghausen bekant och också fruktad för sin vassa penna, vilket nu kom turistgruppen till godo.

Burghausen hittade också på ett skämt: han och hans kamrater ställde sig vid balustraden på Norrbro och stirrade på Strömmen med mycken uppmärksamhet. På tio minuter var hela den sida av Riksbron, där finländarna stod, fylld av en stor folkmassa, som också lutade sig över balustraden för att se, vad som hände! Med ett gott skratt avlängsnade sig ungdomarna därefter från platsen.

Efter rundvandringen hamnade den finländska gruppen, nu tio man stark, vid Bellmans byst på Djurgården. Underliga tankar rörde sig i Topelius' hjärna, när han stod framför en bild av den sägenomspunna diktaren. De finländska studenterna hade rekvirerat en bål och tömde nu, gripna av platsens stämning, Sveriges, Finlands, Bellmans och Runebergs skål. Adolf Emerik Olsoni, den yngste studenten, klättrade upp på statyn och satte sig gränslösa över Bellmans nacke, där han med stor högtidlighet tömde Bellmans skål över föremålets hjässa. Man hade anropat ett förbipasserande tyskt musikkapell och beställt marseljäsen, och knappt hade dess toner tystnat, förrän en kunglig kortege åkte fram. Det var Karl XIV Johan i egen person. "Vi reste oss alla, avtogo hattarna, och vår hälsning besvarades av en liten gubbe med örnäsa och blixtrande bruna ögon", skriver Topelius i sina självbiografiska anteckningar. Nästa dag stod det i Dagligt Allehanda, vad de finländska studenterna hade gjort i sin dionysiska våryra. Lyckligtvis, tillägger Topelius, läste de akademiska myndigheterna hemma i Finland inte denna tidning, då sjungandet ev marseljäsen annars skulle ha kunnat leda till relegering från universitetet.

Om det första dygnet av Topelius' resa sålunda hade fått ett glansfullt förlopp, blev de andra inte mindre minnesrika. Optiska telegrafan, ett av den tidens mest förvånande underverk, besågs av dem, de tittade på Sergels marmorstatyer på kungliga museet, såg Ehrenstrahls tavlor på Drottningholm, fick kalla kårar i Erik XIV:s fängelse på Gripsholm, hade en minnestund vid landsmannen poeten Mikael Choraëus' grav på Solna kyrkogård och en annan vid Riddarholmskyrkans kungagrifter. Allt detta stärkte Topelius' historiska intresse, som skulle slå ut i blom i Fältskärns berättelser. På

Kungliga Biblioteket tog landsmannen Adolf Iwar Arwidsson älskvärt emot och i Klara mötte resenärerna en annan landsman, författaren och prästen Gustaf Henrik Mellin. Topelius sammanträffade också med Edvard Stjernström, som planerade ett gästspel i Helsingfors samma sommar; han fick försöka lära denne finskt uttal för att kunna sjunga sina kupletter på finska, vilket visade sig leda till ett mycket komiskt resultat.

Först den 28 juni bar det av till Uppsala, resans egentliga mål. Det officiella studentmötet var redan slut, och gästerna från Köpenhamn, Kristiania och Lund hade avrest, men finländarna mottogs ändå med stor entusiasm. Bekantskapen mellan värdarna och gästerna befästes med brorsskålar. Naturligtvis besöktes också Uppsala högar, där Topelius föll omkull vid språngmarsch nedför Tors hög och gjorde en så våldsam kullerbytta, att han för fem minuter miste talförmågan. En klunk mjöd ur ett gammalt dryckeshorn räddade honom till livet.

I Uppsala uppvaktade Topelius Finlandskännaren Israel Hwasser och tillbringade hos honom några intressanta timmar. På återresan deltog han i bröllopsfirande på Alsike gästgivarvård och såg Skokloster, där sällskapets reskassa tog definitivt slut. Hungriga som vargar åt finländarna ändå en supé i Stockholm efter återkomsten och ämnade lämna en av kamraterna som gisslan i restaurangen, medan de andra skulle gå ut på stan på jakt efter pengar. I sista stund räddades dock sällskapet av grosshandlare Grangrens kamrer, som kom med ett litet handlån till landsmännen med tom börs.

Två dagar senare, den 5 juli, arrangerade fyrtio uppsalastudenter på Franska värdshuset en sexa för de kvardröjande norska och finska studenterna. Tacktalet hölls på finländarnas vägnar av Zacharias Topelius, som anknöt till sin

tidigare dikt, *Sverige på avstånd* (1835), skämtade om landhöjningen, som förde Finland och Sverige långsamt närmare varandra och omfamnade de svenska kamraterna i den skandinaviska förbrödringens tecken.

Den 19 juli 1843 steg Topelius ombord på ångfartyget "Norrländ", som förde honom till Umeå. Sina sista pengar hade han lånat till vännen Carl von Burghausen, som i avskedets stund meddelade, att han var ur stånd att återbetala lånet. von Burghausen lämnade dock sin regnrock och en stor foliant tryckta svenska medeltidshandlingar som återbetalning. Med dessa föremål under armen men utan valuta påbörjade Topelius sin hemfärd, som gick i ihållande storm till Umeå. Där lyckades han övertala två sälfiskare och smugglare att i öppen båt segla över Kvarken, vilket skedde i ett fruktansvärt oväder. Den 25 juli nåddes emellertid Vasa stad och Topelius var åter hemma.

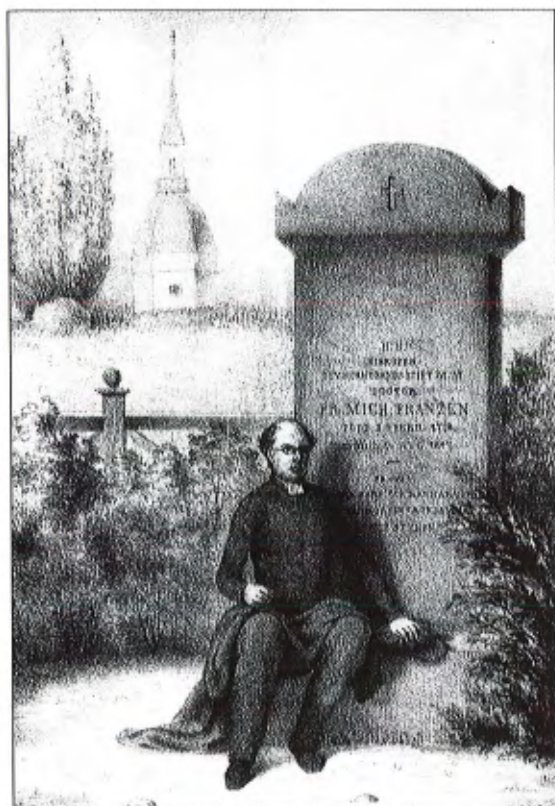
Zacharias Topelius sammanfattade sina reseintryck i dikten *Vid Mälarstranden* och i ett resereportage i *Helsingfors Tidningar*. I det sistnämnda karakteriserar Topelius svenska folket på följande sätt:

Ett öppet, bördigt, vackert land, och ett folk, stolt, nästan för stolt över historiska minnen, men gärna hemfallet under det närvarande ögonblickets intressen, både små och stora – för övrigt ett redligt, gästfritt kraftfullt folk, snarböjt för handling, otåligt, självrådigt, demokratiskt ömtåligt, samt bejakat med åtskilliga fördomar, vilka jag här ej är sinnad att specificera. Tillägga vi de egenheter, vilka naturligen tillhöra en större stad – lyxen, lättsinnet och en högre bildnings förmåner – så igenkänner vi lätt svensken i stockholmare. Han är godsint, öppen, gästfri och glad, lättsinnig, rör-

lig, verksam, mångordig, nyfiken, mycket nöjd med sig själv, fast ej alltid med sin ställning, svag för ytan i allt, lätt hänryckt av det vackra och glänsande, men likväl sällan misskännande det goda och ädla även under mindre älskvärda former. Rangsjukan har han lyckligen överlevat, men dess lilla dotter titelsjukan har, jämte sin allsmåttiga moder fäfangan, innästlat sig i hans annars vackra sällskapston.³

Senare i sitt liv skulle Topelius besöka Sverige ett stort antal gånger och i många olika sammanhang. En av hans resor, den till Marstrand 1862, blev minnesvärd genom att ett finskt ekippage deltog i juli månad i badgästernas segeltävling, varvid båten försågs med en finsk flagga, den första av sitt slag.

Sist i raden av finländska 1800-talsförfattare kom även *Johan Ludvig Runeberg* till Sverige. Nationalförfattaren var i början av sitt liv ganska reserverad mot det gamla moderlandet – detta syns bl.a. av det polemiska arbetet "En blick på Sveriges nu gällande poetiska litteratur" (1832) och av de kyliga om inte negativa omnämningarna av rikssvenska personligheter i den första delen av "Fänrik Ståls sägner" (1848). När entusiasmen gentemot hans diktning blev alltmer översvallande förändrades emellertid Runebergs inställning. Redan åren 1840 och 1844 hade han ämnat besöka Sverige; sommaren 1850 var resan åter på tal – denna gång uttryckligen i form av en pilgrimsfärd över Kvarken till den finske krigshjälten J. Z. Dunckers grav på Umeå kyrkogård.⁴ Att resan ägde rum just sommaren 1851 berodde mycket på landsmännens i Sverige – särskilt J. J. Nordströms – iver att få se den dyrkade poeten hos sig. Dessutom var resan en affärsresa; en piratupplaga av Runebergs "Hanna" i Sverige krävde, att diktaren nu skulle sluta ett bindande

Runeberg vid Franzéns grav i Härnösand. Litografi ur kalendern Norden 1852. Foto Museiverket, Helsingfors.

kontrakt med något välrenommerat svenskt förlag.⁵

Ryktet om Runebergs ankomst hade samlat stora folkskaror till Skeppsbron redan den 15 juni 1851, då ångaren "Storfursten" lade till. På kajkanten väntade då också Johan Jacob Nordström och Adolf Iwar Arwidsson. Då Runeberg hade missat båten på grund av försening med utresetillståndet hyllade publiken i stället tidningen *Suometars* chefredaktör Paavo Tikkanen med fru, som anlände med denna tur. Rune-

berg kom själv alldeles oförmärkt med nästa båt den 28 juni 1851 men upptäcktes snart av entusiastiska landsmän och svenska kulturpersonligheter, vilka ställde till ett storslaget mottagande. Tillsammans med nationalskalden anlände hans resekamrater, godsägaren G. Duncker från Borgå, som skulle besöka sin fars grav, samt professor Bengt Olof Lille, vilka alla deltog i det hejdlösa festande, som genast satte fart. En särskild atmosfär för evenemangen gav författaren Carl Jonas Love Almqvists brådstörtade flykt från Sverige, som blev diskussionsämne för dagen under Runebergs visit.

Runebergs tolv dagar i Stockholm var fyllda av fest och glam. Överallt var han hedersgäst, överallt höll man tal till honom och överallt sjöng man hans dikter. Söndagen den 29 juni samlades mellan 10.000–20.000 personer på Djurgården för att titta på Runeberg, som gjorde en promenad där. Den 3 juli hade landsmännen ordnat en middag på Blå porten; på kvällen samma dag bjöd G. H. Mellin på supé hemma hos sig, där Runeberg fick byta tankar med den spirituella fru Emilie Flygare-Carlén, Snellmans väninna. Den 6 juli gav riksdagsmännen av präste- och borgarståndens samt litteratörerna – totalt 70 personer – middag på hotell Fenix. Som värdar fungerade även nu riksarkivarien J. J. Nordström och författaren G. H. Mellin. På denna middag erbjöd ärkebiskopen af Wingård en prästtjänst i Stockholm till Runeberg, som emellertid tackade nej med orden: "Finland är en fattig mor som behöver alla sina söner."

De mest minnesvärda besöken ägde emellertid rum hos kungahuset. Kronprinsen tog emot den 8 juli på Rosendals slott, kung Oscar I, efter att försiktigtvis ha underrättat den ryske ministern, den 10 juli på Drottningholm; på sistnämnda audiens träffade Runeberg också prins Gustaf, som sjöng och underhöll gästen

en hel timme med sina tonsättningar till hans dikter. Därefter följde en utglykt till Uppsala med ångfartyget "Linné", och studenternas sångkör hälsade välkommen. Festen i botaniska trädgården tröttade ut Runeberg alldeles kolossalt. Under dagarna i Stockholm hann man både fotografera och konterfeja Runeberg; de bägge bilderna föreställer en något skräckslagen nationalpoet i prästdräkt och tunna brillor.

Därefter reste Runeberg norrut med ångfartyg i syfte att bese de historiska slagfälten i trakten av Umeå. I alla småstäder vid kusten, där fartyget gjorde strandhugg, firades Runeberg med bålar och sång. I Härnösand hann skalden efter en fest i musiksalen besöka landsmannen biskop Frans Mikael Franzéns grav. Den tidiga morgonsolen höll just på att kasta sina strålar på gravstenen, när konstnären C. T. Staaff skisserade en bild av diktaren intill sin beundrade förebilds sista viloplats.⁶ Väl framme i Umeå tog landsmannen, landshövdingen i Västernorrlands län Gustaf Adolf Montgomery mycket väl hand om sin kära gäst. Montgomery hoppades, att Runeberg skulle behandla även honom i den andra delen av "Fänrik Ståls sägner" – han hade deltagit i Finska kriget 1808–1809 som trumslagare och Sandels ordonnans – och ansträngde sig därför till det yttersta vad gästfrihet beträffade. Sedan Dunckers grav på Umeå kyrkogård besökts, avreste Runeberg, Duncker d.y. och Montgomery tillsammans på ett ångfartyg över Kvarken till Vasa. På detta sätt tog den minnesvärda turnén i Sverige slut för Runeberg.⁷

För Runeberg hade dagarna i Sverige varit mycket programpackade och tröttande. Som personlighet hade han i hög grad imponerat på dem som kommit i kontakt med honom. I de många svenska uttalandena är tonen helt enhetlig – han karakteriseras som en snillrik, an-

språkslös och flärdfri man, manlig och allvarlig, som en person som talar litet men som ändå säger mycket. Man menade, att Runebergs person och hans poesi harmonierade på alla sätt. Det finns ingen författare, skrev en iakttagare, "som så fullt ut motsvarar sina skrifter som Runeberg – det är den lugna, starka och dock känsliga, bottenärliga mannen i varje drag".⁸

De Finlandsfödda konstnärerna

Finland var under den svenska tiden och långt därefter ett alltför glest befolkat och fattigt land för att kunna underhålla sådana bildkonstnärer och musiker, som levde av sitt yrke. En utländsk konterfejare kunde då och då göra sina räder i de finska småstäderna och måla då i ett svep både självbelättna borgarsikten och myndiga prostar; en och annan kringvandrande musicus eller litet kapell från den stora världen kunde underhålla de goda provinsborna en tid och sedan resa i väg. Men detta var också allt. En begåvad ung man i vars händer en pensel eller ett musikinstrument satt väl var nästan alltid tvungen att för sin utbildnings skull söka sig till Stockholm, de sköna konsternas huvudstad. Där hade Gustav III grundat sin Konstakademi, där de unga förmågorna inom bildkonst kunde lära sig av de erkända mästarna; där fanns också Musikaliska Akademien och där gav hovkapellet sina konserter.

En av de finska ungdomarna, som kom till Stockholm, hette *Alexander Lauréus*. Han var född 1783 och härstammade från ett välbärgat barndomshem; hans far var kyrkoherde i Lojo.

Hans första lärare var akademiritmästaren E. J. Hedberg vid Åbo universitet. En insamling i studiestaden gjorde det möjligt för den 19-åriga ynglingen att år 1802 bege sig till Konstakademien i Stockholm. I huvudstaden fick han hjälp av sin landsman, amatörmålaren och konstmeecenaten överste J. A. von Gerden. Vid Konstakademien rådde under denna tid Pehr Hilleströms anda, vilket betydde, att interiörer och folktyper av olika slag betraktades som tack samma avbildningsobjekt. Därutöver ägnade sig Lauréus åt studiet av de gamla holländska genremålarna, särskilt eldskensmålaren G. Schalken, och fick snart beröm för sitt ypperliga färgsinne. Från år 1806 betraktade Lauréus sig som fullärd och satte i gång med en omfattande produktion.

Under sin 14-åriga Stockholmstid målade Lauréus sammanlagt 126 bilder, över hälften av dem s.k. "eldskensstycken". Hans målningar vann allmänt gillande; 1809 blev han ledamot och 1815–1816 t.f. professor vid Konstakademien. Dessutom hade han titeln kunglig hovmålare. Fastän han inte ville måla pompöst eller historiskt i tidens anda, tyckte man spontant om hans enkla genrebilder, som föreställde åländska bönder, kvinnor som höll brinnande lyktor, dansgillen inom societeten och dylikt. Lauréus porträtterade främst släktingar och landsmän; bl.a. målade han sin beskyddare J. A. von Gerden i helfigur, stående vid sin häst. 1817 lämnade Lauréus Stockholm med ett treårigt stipendium för att aldrig återvända. Han bodde i Paris och Rom och målade scener ur det pittoreska livet på gatorna, interiörer från restaurangerna och annat romantiskt. 1822 avled han i en häftig feber i Rom. Genom förmedling av Magnus von Wright köpte man år 1845 sex av Lauréus' tavlor till Finland – det var början till de offentliga konstsamlingarna där.¹

Samtida med Lauréus var en officer vid namn *Per Otto Adelberg*, född 1781 i Lovisa. Han gjorde en rent militär karriär och avancerade slutligen till överstelöjtnant 1814, men ritade på fritiden porträtt och politiska karikatyrer, som gisslade Gustav IV Adolfs regering. En av hans niddbilder, som föreställer mordet på Axel von Fersen, finns publicerad på annan plats i denna bok. Också *Carl Gustaf Lundgren*, född 1779 i Kuopio, var finländare. Han arbetade som kartgravör åt Lantmäterikontoret i Stockholm, porträtterade som kopparstickare regenter som Karl XIV Johan och Alexander I, men hamnade på obestånd och tog slutligen sitt liv genom att kasta sig i Norrström.

Ett framgångsrikt konstnärsoäde företer musikern *Bernhard Henrik Crusell*, född i Nystad 1775. Han kom från en lägre samhällsklass (fadern var bokbindare) och bodde i unga år i Tavastehus, där en avsuttet klarinettblåsare från Nylands regemente lärde honom hantera en gammal klarinett med endast två klaffar. Crusell spelade från början som en virtuos, vilket väckte nyfikenhet hos traktens ståndspersoner. En löjtnant Armfelt tog honom därför till Sveaborg, varifrån major O. Wallenstierna medförde honom för studier till Stockholm. Först i huvudstaden lärde sig Crusell noterna samt nödtorftigt tyska och italienska. Han blev klarinettist vid hovkapellet, erhöll under sju månader undervisning i Berlin av Franz Tausch och invaldes 1801 i Musikaliska Akademien. Efter en resa till Paris började han också komponera. 1818 blev Crusell musikdirektör vid de båda livgrenadierregementerna.

Som tonkonstnär var Crusell en av tidens förnämsta. Som tonsättare var han "mozartsk enkel, behagfull och intagande". Han skrev operetten "Lilla Slavinnan", melodier till Tegnér's dikter samt omarbetade för scenen en rad klas-

Bernhard Henrik Crusell. Foto Museiverket, Helsingfors.

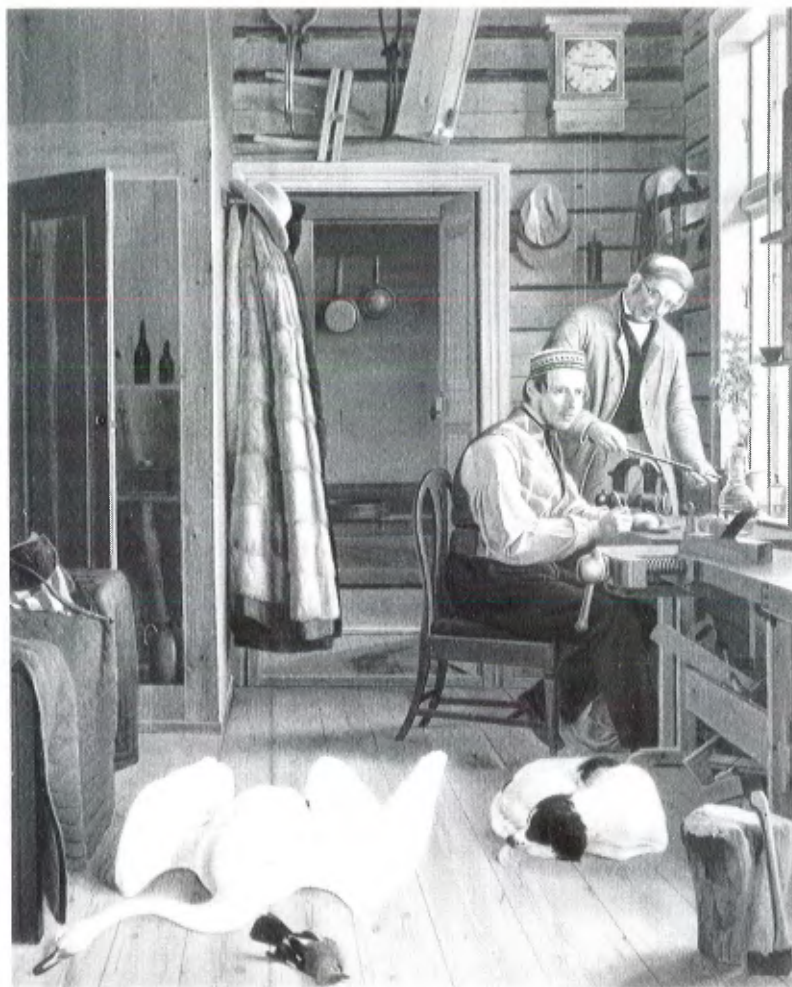
siska operor. I ett brev till Runeberg skrev Crusell, att han hade känt sig som "finsk landsman", när han hade tonsatt dikterna "Vid en väns död", "Över ett sovande barn" och "Svanen" – alla melankoliska stycken, i vilka det finska vemodet klingar oförfalskat.

En betydande finsk tonkonstnär i Stockholm var också *Thomas Byström*. Han var född 1772 i Helsingfors som son till en borgare, kom över 1792 till kadettskolan i Karlberg, och ägnade sig vid sidan av en militär karriär åt tonsättande av små visor och pianokompositioner. Endast 21 år gammal blev han ledamot av Musikaliska Akademien. Byström var en utomordentligt begåvad violinist och främmande för det världsliga, men fick ändå axla viktiga representations-

uppgifter – han var Gustav IV Adolfs personlige adjutant under Pommerska kriget och Finska kriget. Efter statskuppen 1809 kom han så småningom på obestånd, reste i sin nöd till S:t Petersburg men fick ingen tjänst där heller. Han hankade sig därför fram som lärare i piano- och orgelspel vid Musikaliska Akademiens läroverk, utgav läroböcker i musikleära och arbetade i över 30 år som Krigsvetenskapsakademiens sekreterare.²

Dessa konstnärer tillhörde en något äldre generation bland finländarna. Från och med 1820-talet fanns det dessutom många unga Finlandsfödda konstutövare verksamma i Stockholm. Till dem hörde målaren *R. W. Ekman*, som kom till staden 1824 och hade stor framgång vid Konstakademien. *Johan Henric Strömer*, född 1807 i Pielisjärvi socken, kom till Stockholm 1824 egentligen för handelsstudier, men övergick till att studera konst först hos en landsman, sedan 1827–1832 vid Konstakademien. På akademiutställningen 1829 visade han originalmålningen "Finska bönder vid ett bord". Senare gjorde Strömer sig ett namn som en mycket skicklig och produktiv litograf. Han publicerade flera album med litografier, som föreställde andra konstnärers originalverk. Strömer återvände till Finland 1878. Adolf Hård och K. G. Hallqvist var också Finlandsfödda konstnärer i Stockholm under denna tid. Många av de unga konstutövarna hörde i början av 1830-talet till föreningen Stockholms finnkår.

Till dessa unga män anslöt sig 1826 *Magnus von Wright*, som stannade i Stockholm till 1829. Han kom från hjärtat av Savolax, från Haminanlahti nära Kuopio. Den unge mannen hade specialiserat sig på fågelmålningar och var tämligen självlärd. Han fick hjälp av sin släkting greve Johan Henrik Tavast, bodde hos det gamla paret och hjälpte till att texta grevin-

Målning föreställande Wilhelm von Wrights arbetsrum i Orust i Bohuslän. Till vänster konstnären sittande, till höger hans svärfar Olof Bildt stående, på golvet en skjuten svan. Foto ur Anto Leikola – Juhani Lokki – Torsten Stjernberg, Taiteilijaveljekset von Wright (1987).

nans visitkort, eftersom hon var för snål för att låta trycka sådana. Von Wright hade framgång vid Konstakademien men lärde mera av landskapsmålaren C. J. Fahlcreutz och vattenfärgernas mästare J. F. Julin, som gav honom privatlektioner.

Magnus von Wright var framför allt intresserad av fåglar, och planer började växa fram till en stor, illustrerad bok om Finlands fåglar. Hans yngre bror *Wilhelm von Wright* var en

ännu mera entusiastisk fågeltecknare, vars bilder väckte beundran på Konstakademien. Wilhelm kom över till Stockholm 1828 och tillsammans ritade bröderna av mängder av fåglar samt lärde sig konsten att litografera och trycka bilder. Den pådrivande kraften var kretsen kring Societas pro Fauna et Flora Fennica. Men projektet fick genom ingripande av greve Nils Bonde en annan målsättning – han anställde ungdomarna till att rita av hans samling av

uppstoppade fåglar, som förvarades i naturaliekabinettet på Hörningsholms slott i Mörkö. Det var början till boken *Svenska Foglar*, som växte till ett magnifikt verk – allt som allt 30 häften, som innehöll bilder av sammanlagt 180 fåglar. Ritningarna – ursprungligen vattenfärgslaveringar – är så detaljskarpa, att nästan varje fjäder syns och varje färgnyans är den exakt rätta.

Ekonomiskt var arbetet en besvikelse för bröderna. Magnus reste hem 1829 och blev – till följd av fattigdom – kvar i Finland, där han till en början tog tjänst som kartritare vid Lantmäterikontoret i Helsingfors. Wilhelm von Wright fortsatte däremot i Sverige som illustratör av naturvetenskapliga planschverk. Efter *Svenska Foglar* tog han itu med en annan uppgift av samma karaktär. På begäran av greve Bonde tecknade han planscherna till *Svenska Fjärilar*, som emellertid aldrig publicerades. I stället arbetade Wilhelm under tre år som illustratör av Svenska Jägareförbundets tidskrift, varutöver han tog 1833 tjänst som tullskrivare i Stockholm. Följande år, 1834, blev han svensk undersåte och fick 1835 arbetet som Vetenskapsakademiens tecknare mot en årlig lön av 300 riksdaler.

I denna egenskap illustrerade Wilhelm von Wright ett stort arbete *Skandinaviens fiskar*, som i färdigt skick omfattade över 260 sidor och 60 planscher. I slutet av 1830-talet blev han invald i Konstakademien. Hans arbete med fiskarna hade fört honom till Västkusten, där han blev vän med godsägaren Olof Bildt på Orust och gifte sig 1845 med dennes dotter Maria Margareta. På Orust byggde von Wright sig ett nytt hem, Marieberg. Därifrån gjorde han utflykter till ytteröarna för att fiska, skjuta fåglar och jaga säl. Hans bror Ferdinand von Wright besökte honom ibland. Han målade också sjölandskap i olja.

Fastän Wilhelm von Wright hade lämnat Finland redan vid 17 års ålder, höll han kontakt med ursprungslandet. Han besökte Haminanlahti 1843 och 1844 för att teckna sina ålderstigna släktingar. Hans olycka blev, att han 1855 accepterade tjänsten som fiskeriinspektör i Bohuslän och fick i denna egenskap övervaka den allt knappare sillfångsten i skärgården. En levnadsglad konstnär tålde inte förvandlingen till byråkrat, utan fick 1856 slaganfall, som band honom vid bädden för resten av livet. Han dog 1887, efter 31 års sjukdom.

Den yngste av bröderna, *Ferdinand von Wright*, kom till Sverige 1837 och fick hjälp av den Finlandsfödde litografen Johan Henric Strömer, då greve Tavast hade blivit alltmera avog mot de fattiga konstnärssläktingarna från Finland. Ferdinand stannade i Sverige i åtta år och bodde i Stockholm och hos Wilhelm i Bohuslän. Han tecknade utöver fåglar även växter samt ritade karikatyrer. Vid Konstakademien var Ferdinand inskriven åtminstone år 1842. Två år senare återvände han till Finland.³

Sara Wacklin, Österbottens röst i Gamla stan

Under 1800-talet och 1900-talets första hälft börjar Sverige få betydelse som fristad åt enstaka finländska intellektuella, som plötsligt kan uppleva en skapande period i grannlandet, när de av en eller annan orsak kommit över, ofta efter nedslående eller deprimerande upplevelser i hemlandet. Raden av finska författare, för vilka en vistelse i Sverige betytt möjlighet att blicka tillbaka och sammanfatta sina upplevelser, är lång – från vår egen tid kan

t.ex. Aila Meriluoto, Viljo Kajava och Pentti Saarikoski nämnas. Deras gemensamma anmoder hette Sara Wacklin.

I Finlands kulturhistoria finns endast få källor, som kan mäta sig med Sara Wacklins "Hundra minnen från Österbotten" (1844–1845). Arbetet skildrar med enastående fräschör och iakttagelseförmåga händelser med anknytning till Nordösterbotten, särskilt till Uleåborg, från sent 1700-tal och 1800-talets början. Dessa minnen är nedtecknade i Stockholm under författarinnans höga ålderdom, när hon bodde i Gamla stan.

Sara Elisabeth Wacklin var född 1790 i Uleåborg som dotter till stadsfiskalen Zacharias Wacklin och Katarina Uhlander. Wacklins tillhörde stadens förmögna borgerskap; laxfisket, tjärbränningen och handeln på Stockholm hade mot slutet av den svenska tiden lyft Uleåborg till dittills oanat välstånd. Många av Saras släktingar hade studerat i Uppsala och Åbo, några av dem hade dessutom haft en bohemisk livsföring eller ådagalagt konstnärlig talang.

Barndomens allt överskuggande händelse var för lilla Sara faderns död, som inträffade när hon var tre år gammal. Katastrofen ställde Wacklins på obestånd, och Sara fick börja arbeta tidigt, vid 16 års ålder som hjälpreda vid en småskola. Bröderna flög tidigt ur hemmet och flickan tog hand om sin mamma. År 1813 träffar vi Sara Wacklin i Åbo, där hon studerar musik och franska och bekostar sina studier med sin lön som informator.

Sara Wacklin vande sig tidigt vid kringirrande livsstil. Hon levde som informator för flickor på olika håll i södra Finland, framför allt i Tavastehus. Hon gjorde sin första studieresa 1819 till Stockholm och grundade därefter en flickskola i hemstaden Uleåborg. Stadsbranden 1822 förde henne 1822–1823 till Helsingfors,

och därefter till Åbo, där hon också grundade ett flickinternat. Åbos brand 1827 tvingade henne åter att röra på sig. "Elden och människornas avoghet" har gjort mig till vagabond, skrev hon senare i sina minnen. Flera år i början av 1830-talet tillbringade hon åter i hemstaden, känd som temperamentsfull, frispråkig, mångkunnig och orubbligt kristet sinnad, en skräck för unga flickor, ömt vårdande sin åldriga men alltjämt levnadsglada och pigga mor. År 1835 antogs Sara i Sorbonne för att där avlägga lärarinneexamen. Hon klarade av sina studier med bravur. "Den lappska kvinnan" väckte en liten sensation i Paris genom sitt "uleåborgska uppträdande". Till slut emottog Sara Wacklin sitt diplom ur biskopens av Meaux hand så rörd av lycka, att hon avsvimmade.

Med det franska diplommet gjorde Sara sin lycka i Helsingfors 1836–1843 som lärarinna. Hennes privata flickläroverk i Krookska huset vid Senatstorget hade ett gott rykte, framför allt genom att lära societetsflickor god fransk konversation. Sara Wacklin blev under dessa år rentav småförmögen. Sedan inträffade den slutgiltiga katastrofen i hennes liv i och med att Helsingfors statliga flickskola grundades 1844. De i improviserade former arbetande "flickläroverkens" tid var ohjälpligen förbi.

Sara Wacklin blev så stött av huvudstadsfamiljernas otacksamhet, att hon tog första båten till Sverige. Hon hade sparat ihop ett litet kapital, som hon nu satsade på ett stenhus, Köpmannagatan 12, i Stockholm. I detta hus, som närmast var ett ruckel, bodde hon själv i översta våningen, fem trappor upp. Hon längtade så efter havet (som inte syntes från hennes fönster), att hon lät måla sin sovkammars väggar i vitt och blått. Hennes hyresgäst, konstnären Edla Jansson-Blommér från Helsingfors, konterfejade den åldrande damen i denna bostad.

Sara Wacklin. Oljemålning av J. E. Lindh. Foto Museiverket, Helsingfors.

På Köpmannagatan satte Sara Wacklin i gång ett länge planerat projekt, författandet av sina memoarer. Fri som en fågel från det tröttande skolarbetet satsade den kvicksilveraktiga gamla damen alla sina återstående krafter på att redigera sina minnen, som hon tidigare, ofta under nattens timmar, kastat ner på papperet. Hon hade alltid varit en uppskattad berättare, med ibland komiskt, ibland ironiskt framställnings-sätt. Och nu hade hon med sig en mängd anteckningar, som hon bl.a. hade gjort i kyrkoarkiven för att förvissa sig om släktskapsrelationer. Till följd av att hon hade levt sitt liv som en outsider, som yrkesverksam ogift kvinna, i ståndssamhällets utkanter, såg Sara Wacklin på kända händelser på ett för samtiden ovanligt sätt, både fräscht och sarkastiskt. Hon hade

emellertid ingen rutin som författare utan tydde sig till sin syssling, adjunkten i Klara Gustaf Henrik Mellin, som var en Wacklin på möder-net och hade egna minnesbilder av den öster-bottniska släktkretsen. Romanfabrikanten Mellin hjälpte till under ungefär halva manuskriptet, och arbetet fortsattes av Wacklins förläggare, bokhandlaren K. R. Looström.

På detta sätt blev *Hundra minnen från Österbotten* färdigredigerat och utkom i tre häften i Stockholm 1844–1845. Publiceringen finansierades efter tidens sätt genom prenumerationer. Då Sara Wacklin hade en stor bekantskapskrets, ville många läsa hennes bok, några rentav för att se, ”vad den konstiga damen” hade åstadkommit. När J. V. Snellman skrev en välvillig förhandsanmälan av arbetet, kunde han inte låta bli att skämta om dess titel och jämföra den med sagorna från ”Tusen och en natt”. Arbetet beställdes av 524 prenumeranter i Finland, 48 i Sverige och 9 i S:t Petersburg. Den största gruppen läsare, 47 personer, fanns givetvis i Uleåborg. Även kadetterna i Fredrikshamn köpte 15 exemplar.

Hundra minnen togs emot med entusiasm. Upplagan (1 000 exemplar) slutsåldes på ett par månader. Recensenterna var välvilliga: Zacharias Topelius prisade arbetets kulturhistoriska värde, dess flytande stil och dess ljusa syn på tillvaron. J. L. Runeberg jämförde Sara Wacklin i ett privatbrev med den amerikanske realisten Washington Irving. Landsmaninnan Fredrika Bremer slösade superlativ på Wacklins verk.

I Uleåborg var stämningarna mera delade. En del av Saras bekanta var stolta över hennes framgång, en del ilska, när Sara ”inte alltid hade hållit sig till sanningen”. De betraktade vissa kapitel i *Minnena* som skvaller- och skandalkrönika, och tyckte, att författarinnan hade fantiserat för mycket. Lokalpatrioterna enades

om att kalla boken för *Hundrade lögner från Österbotten*.

När den tredje delen av *Minnena* just hade utkommit, avled Sara den 21 januari 1846 i den gallsjukdom som länge hade plågat henne. Styrkan i hennes berättelser ligger i att hon kände sina figurer så väl. Hennes skisser liknar tidens genremålningar från allmoge- och borgarhem. Dessa boningar befolkades av originella individer. Wacklin skildrade i Fredrika Bremers efterföljd gärna färgstarka kvinnor, och i Österbotten tycks de ha varit särskilt talrika. En atmosfär av äkthet utstrålar ur hennes noveller. Samtiden betraktade tidsbilderna som ultrarealistiska, men de är många gånger i själva verket rätt romantiskt melodramatiska. Sara Wacklin kunde finska och placerade gärna repliker på finska i sina berättelser för att visa stockholmarna, vilket språk som egentligen talades i Finland. Hon föreskrev också, att hennes gravsten skulle få en finsk inskription.

Sara Wacklins minne har varit egendomligt levande under 150 år. I våra dagar har en minnesplatta fastsatts vid Köpmannagatan 12, där hon egentligen bara hann bo i två år. Hennes försvunna gravplats på Stockholms norra begravningsplats har framletats och försetts 1971 med en ny gravsten med just den inskription, som hon hade önskat. Och en 1989 utkommen bibliografi över studier med anslutning till Sara Wacklin visar, att man hittills har hunnit publicera omkring 150 arbeten av olika beskaffenhet om Sara Wacklin!

Krimkriget, en vattendelare för Sverigefinländarna

De flesta Sverigefinländarna hade under 1800-talets första decennier vant sig vid tanken, att Finland hade oåterkalleligen blivit skilt från Sverige. Då inträffade det år 1854 en svängning i den storpolitiska konjunkturen. Västmakterna England, Frankrike och Sardinien angrep Ryssland med vapenmakt både i söder vid Svarta havet och i Östersjön. Krimkriget hade börjat. Sverige proklamerade sig neutralt i kraftmätningen, till att börja med med en ganska svag inre övertygelse.

Tanken på att Finland skulle slitas loss från Ryssland och på nytt förenas med sitt moderland aktualiserades nu i Sverige. Situationen var en annan än under Karl XIV Johans försiktiga år, då opinionsbildarna gick i filttofflor och fruktade censuren. En liberalt sinnad monark, Oscar I, satt på tronen och idén om broderskap mellan de nordiska folken hade vunnit studentungdomens hjärtan. Åtskilliga punschbålar hade hunnit bli tömda på skandinavisternas fester i Uppsala, Kristiania och Köpenhamn.

Hur reagerade den finländska kolonin i Stockholm på dessa nya och djärva perspektiv? En utredning av denna fråga synes vara berättigad i Sverigefinländarnas historia. Den ledande opinionsbildaren bland dem var bibliotekarien Adolf Iwar Arwidsson. För honom tycktes krigsutbrottet ha kommit som en fullständig överraskning och den första känsla, som han fick, var skadeglädje över att hans fiender i den finländska byråkratin hade fått det hett om öronen. De har erhållit ”hvad deras synder förtjent hafva. De började stoltsera öfver sin sällhet och

säkerhet under Ryskt beskydd” men hade nu fått erfara, vad denna säkerhet innebar. ”Synd om mina stackars landsmän, men de började pösa, såsom våra uppblåsta Norrbaggar”, skrev han i ett brev i juni 1854.¹

Arwidsson publicerade 1854–1855 några anonyma artiklar i Svenska Tidningen, som senare utgavs i en anonymt utgiven broschyr *Ett 'Gif akt!' i sinom tid*. Tanken var, att denna publikation skulle spridas i Finland och skapa en motvikt till den ”allmänna Ryss-belåtenheten”, som Arwidsson uttryckte sig. Broschyren skulle bereda marken för Finlands självständighet.

Artiklarna i Svenska Tidningen innehöll en hel del kritik mot västmakterna. Britternas härjningar längs finska kuster hade väckt en försvarsanda i Finland, som spelade ryssarna i händerna. Men även en del av svenskarna hade genom sin krigiskhet och interventionsvilja väckt förargelse i Finland. De från svensk sida framkastade antagandena, att finländarna vid en konflikt skulle ställa sig lojala mot Sverige, hade sått misstro mot dem i kejsardömet.²

Problemet för Arwidsson var i mångt och mycket, att han hade börjat sin rabulistiska verksamhet på 1820-talet i nationalistisk anda – Snellman räknade, fast något motvilligt, honom till sin föregångare – men kommit sedan underfund med att ryssarna uppmuntrade fennomanin för att försvaga Finlands band med Sverige. Den finsknationella rörelsen i storfurstendömet hade karaktären av rysskryperi, som Arwidsson inte kunde tåla. Denna dubbelhet i Arwidssons synsätt och det långt gångna hemlighetsmakeri, som han tillämpade i sin opinionsbildande verksamhet, gör det svårt att alltid veta, var han stod och vad han egentligen menade. I det stora hela kan Arwidssons ståndpunkt karakteriseras som fennomani med avståndstagande från det

Litografi föreställande bonden Matts Kankonen, som försvarade Gamla Karleby mot engelsmännen 1854. Samtida trycksak. Foto Museiverket, Helsingfors.

ryska. I en opublicerad artikel ”De unga folkens unga öfvermod” förklarade han, att finländarna höll på att bygga upp en grundval ”för en blifvande sjelfständig nationalitet”, som från Sverige sett var något svårförståeligt men ändå positivt.³ Någon förespråkare för en återförening med Sverige var Arwidsson sålunda inte.

Den övervägande delen av Sveriges tidnings-

press gav dock uttryck åt uppfattningen, att Finlands under det ryska oket lidande befolkning längtade efter befrielsens timme. "Finlands gamla hjerta skall åter börja klappa vid åsynen af de gamla välkända svenska färger-na", förklarades redan i maj 1854 i Aftonbladet. Och Östgöta Correspondenten skrev: "Huru djupt rörande för hvarje känsligt sinne är icke Finlands söners längtan, att få en skytt af den blågula flaggan vid sina stränder."⁴ Mycket mera reserverade var de svenska diplomaterna, som ansåg, att "Finland håller med Ryssland, då storfurstendömets dröm är att en gång bli en självständig stat". Detta yttrande är av Sveriges legationssekreterare i S:t Petersburg greve Piper, och det är typiskt för den svenska utrikesförvaltningen och höga tjänstemannakåren.⁵

Det är mot denna bakgrund som Arwidssons försiktigt kryssande artikelproduktion i ämnet bör ses. Arwidssons skrifter blev inte särskilt observerade i debatten. I stället för honom dök en nyligen från Finland anländ opinionsbildare upp, den unge *Emil von Qvanten*. Denne var född i Björneborg 1827, gick i kadettskolan i Fredrikshamn men blev journalist och författare, berömd genom sin dikt "Suomis sång". Efter en hälsoresa till Afrika och Asien slog sig von Qvanten 1853 ner i Stockholm, då endast 23 år gammal. Han blev med tiden en Sverigefinländare. I Stockholm skrev han under 1855 en pamflett i två delar, betitlad "Fennomani och skandinavism". Som pseudonym använde han namnet Peder Särkilax efter Finlands förste reformator.⁶

"Fennomani och skandinavism" väckte stor polemik till liv både i Sverige och Finland. Arbetet var ju också renodlat idéhistoriskt, skrivet helt utan taktiska sidoblickar. Skulle den framväxande fennomani i Finland och de ungas rörelse i Sverige, Norge och Danmark,

skandinavismen, råka i kollision med varandra, eller skulle de kunna sammanjämkas till en helhetstäckande nordism? Skulle en atmosfär av misstänksamhet, debatt om tacksamhetsskulder o.s.v. förmörka förhållandet mellan broderfolken och skulle den svenska liberalismens traditionella kritik av ryska förhållanden öppna ett svalg mellan svensk frispråkighet och finsk lojalitet? Till alla dessa frågor tog von Qvanten ställning med ungdomens hetta och med en osviktande finsk patriotism.

Emil von Qvanten var i sin skrift mycket positiv till finskhetsrörelsens landvinningar i Finland. Där i landet hade människorna känt sig mycket övergivna efter skilsmässan från Sverige. Drunknandet i det ryska folkhavet – "tschudgrafvarna" på de ryska stäpperna som ett skrämmande förebud om vad som skulle komma – hade gjort folket nedstämt. Ryssarna hade visserligen sänt spannmål till det hungrande finska folket och utdelat gratifikationer och ordensdekorationer åt dess ämbetsmän, men genomfört samtidigt "en vandalistisk censur" i landet. Finland var som "ett litet svalbo, fast vid takraden af en ofantlig byggnad".⁷

Detta hade varit den fennomanska rörelsens utgångspunkt. Man hade begripit, att skapandet av en egen kultur var en nödvändighet, inte fortsatt odlande av den svenska kulturen, som var främmande för folkets djupare lager. Utan medverkan av folkets stora finstalande del kunde nationen inte stå emot det kommande ryska trycket. Sammanflätandet av det svenska och det finska hade varit en smärtfri process i Finland därför, att landets svenskar redan var mycket finska till sinnet. Det finska lynnet hade gjort sig gällande även i den odling, som i Finland hade skett och skedde på svenska – sålunda hade diktare som Frese, Creutz, Franzén och Choraëus gett uttryck åt en ren och mild känsla,

”denna veka, ljuva melankoli och denna uttryckets flärdlösa enkelhet och naivitet” som skilde sig från det rikssvenska, mera livliga och fantasirika uttryckssättet. Bäst kom skillnaden fram om man jämförde Runeberg och Tegnér med varandra, tyckte Emil von Qvanten.⁸

Därför var, menade von Qvanten, svenskan och finskan i förening med varandra den för Finland bästa språkliga och kulturella blandningen. En sådan särart passade mycket bra in i ett kommande Skandinavien. Finlands samhällsförhållanden borde vara så inrättade, att landet utgjorde en helhet under en egen regering, ”antingen nu denna föreställes som en självständig, särskild för Finland, eller bildande en underordnad, dock fri, länk i en allmän och större enhet, t.ex. en allmän nordisk förbundsstat”, skrev författaren.⁹ I den andra delen av sitt verk – som mera anknöt till kriget – grubblade von Qvanten över frågan, i vilken mån finländarna var villiga att direkt ingå i Sverige. Han ansåg med bestämdhet, att tiden inte gick att vrida tillbaka, utan att ett statsförbund mellan två lika självständiga parter var den bästa lösningen. Ja, han gick ännu längre och skisserade ett utopiskt Stor-Finland, vars gränser gick vid Onega och Vita havet.¹⁰

Det nya hos von Qvanten och vad som skiljer honom från Arwidsson är det löst påhängda skandinavistiska elementet, som egentligen spelar en större roll i broschyrernas rubrik än i själva texten. Gemensam med Arwidsson är den starka misstron mot Ryssland. I övrigt innehåller de båda broschyrerna – som opraktiskt nog utkom med ett halvt års mellanrum, fastän det är fråga om ett och samma verk – en mängd anspelningar på den svenska Finlandsdebatten, som här har måst lämnas åt sidan.¹¹

Det är oklart, om von Qvanten, då han sände ut första häftet av sin pamflett, hade definitivt

beslutat sig för att stanna i Sverige eller om han tänkte sig att så småningom återvända till Finland. Snart insåg han dock, att han hade utsatt sig för fara genom publicering av ”Fennomani och skandinavism” och försökte sopa igen sina spår. Mellan utgivningen av de båda häftena skrev han till Finland och antydde, att Zacharias Topelius dolde sig bakom pseudonymen Peder Särkilax. Topelius var genom sin stora lojalitet mot Ryssland allmänt illa omtyckt i den Arwidssonska kretsen, och brevet tycks ha tillkommit i syfte att vilseleda. Man gissade allmänt, att broschyrerna skulle ha skrivits av antingen Arwidsson eller Johan Jacob Nordström.¹²

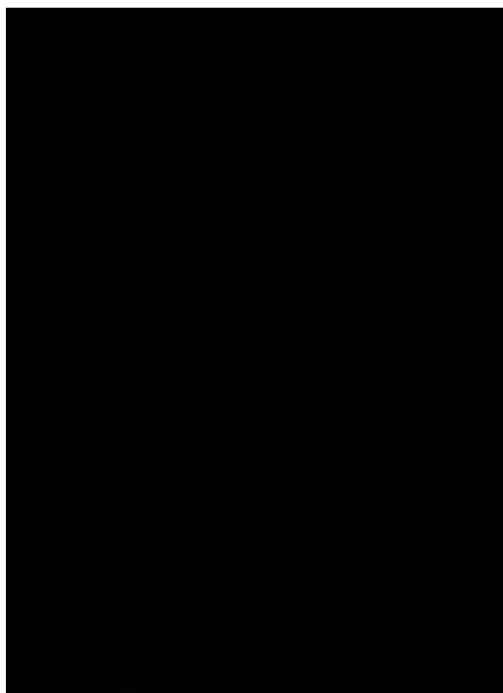
Emil von Qvanten var inte den enda finländare, som försökte förena fennomani med skandinavistiska synpunkter. Ett försök i den riktningen hade gjorts redan 1849 av en annan till Sverige överflyttad finländare Wilhelm Roos, som i Uppsala inför Skandinaviska sällskapet höll föredraget ”Den svenska och finska kulturen i Finland”.

Den svenska pressen tog emot Peder Särkilax’ skifter i regel positivt. Däremot vände sig många skribenter med skärpa mot tanken, att Sverige skulle ha visat något slags förmyndarattityd mot Finland, vilket von Qvanten också hade påstått. Den finska ömtåligheten i denna fråga fick inte ge utslaget, när det gällde att ta reda på vad som var sant i de påstådda missförhållandena i storfurstendömet, skrev t.ex. August Sohlman. Så länge det rådde pressfrihet i Sverige skulle svenska journalister få skriva vad de tyckte utan några dubier och hänsynstaganden till gammal vänskap, tyckte han. På just denna punkt skilde sig den svenska synen tämligen markant från den finska.¹³

Opinionerna i Sverige oroade i hög grad den finska senaten. Därför sände man i december

1854 en inofficiell emissarie till Sverige, professorn i medicin Immanuel Ilmoni, för att försöka påverka åsikterna. Mycket talar för att uppdraget hade sanktionerats av kejsar Nikolaj. Ilmoni var en uppskattad sällskapsbroder och kom att stanna i flera månader. Han spred med hjälp av Israel Hwasser finländsk motpropaganda i relativt vida kretsar, hade en lång diskussion med kronprins Karl och rapporterade om sina intryck till hemlandet. Ilmoni vågade t.o.m. ha en kontakt med ärkefienden själv, Adolf Iwar Arwidsson, varvid de båda männen konstaterade, att de hade helt divergerande förhoppningar rörande kriget.¹⁴ Ilmoni ansåg, att den svenska interventionismen klart hade minskat under vårvintern 1855 till följd av hans uppdrag.

Den svenska militärdoktrinen efter 1812 var avgjort defensiv. Innan skandinavismen började värma känslorna, fruktade man lika mycket danskarna som ryssarna.¹⁵ Därför var tanken på en inblandning i den pågående konflikten inte särskilt närallgande ens för militärerna. Ett undantag utgjorde kungahuset – den nye monarken Oscar I genomdrev i december 1853 Sveriges neutralitetsförklaring, som var gynnsam för de allierade, eftersom hamnar och baser i landet överläts till deras disposition. Under sommarkampanjen 1854 höll monarken fast vid neutraliteten, medan diskussionen pågick bland hans rådgivare om Sveriges linje i konflikten. Kungens förtrogne, generallöjtnanten Carl Gustaf Löwenhielm förespråkade en försiktig expedition till Åland och eventuellt ett anfall i Baltikum. Han ville helt undvika krig i Finland. Till följd av hans avrådan ställde kungen hårda villkor för svenskt deltagande i kriget – man ville få med Österrike på västmakternas sida, betydande allierade sjöstridskrafter till Östersjön och stora ekonomiska subsidier samt ga-

Otto Julius Hagelstam, teckning 1859. Foto Kungliga Biblioteket, Stockholm.

rantier för att Finland skulle återfås innan en armé på 60.000–70.000 man kunde överskupas över Bottniska viken. Genom att ställa dessa krav hade Oscar I i själva verket beslutat sig för vilken storleksordning den svenska interventionen skulle ha.¹⁶

Under sommarkampanjen 1854, då Finlands kuster härjades, Sveaborg bombarderades och Bomarsund förstördes, förelåg det alltså ingen större officiell aktivitet från den svenska militärledningens sida. Rent privat var emellertid en hög Finlandsfödd sjöofficer, den då 70-åriga översten *Otto Julius Hagelstam* livligt verksam. Redan i april och maj 1854 överlämnade han sin samling av kartor och sjökort (20 st.) föreställande finska farvatten till den brittiska

flottan. Kartorna gällde främst Åland (inklusive Bomarsund) samt Helsingfors skärgård jämte Sveaborg och blev till god nytta under sommarens krigiska företag. Särskilt stort nummer gjorde Hagelstam av att han redan 1852 hade gjort en privat resa till alla ryska krigshamnar i Östersjön och räknat då de ryska krigsfartygen, ritat av fästningsverken, dockorna och telegraflinjerna.¹⁷ Denna aktivitet belönades nu av de allierade. Hagelstam fick emotta en guld-dosa av engelsmännen, och av Frankrike utnämningen till officer i Hederslegionen.

Belöningarna sporrade Otto Julius Hagelstam till att fortsätta. Han övergick nu från rådgivning inom hydrografi och kartväsen till mera operativa förslag och förespråkade byggandet av en skärgårdsflotta bestående av kanonbåtar, som skulle komplettera de tunga allierade linjeskeppen. Sitt förslag "Utkast till en krigsplan, för att gifva ryssarne 2ne dråpslag, nämligen: att eröfra Petersburg och förstöra ryska flottan vid Kronstadt", inlämnade han till de allierade någon gång 1855. "För att stävja moskoviternas erövringslust och trygga Europa för framtiden" krävdes, att man inrättade en stark skärgårdsflotta, som skulle kunna transportera minst 200.000 man och etablera en bas på Björkö mellan Viborg och S:t Petersburg. Truppernas transport skulle ske med 380–400 grundgående skärgårdsfartyg eller kanonslupar, och när de starka allierade linjeskeppen hade tvingat den ryska flottan att retirera till Kronstadt, skulle de allierade behärska Finska vikens inre del och Nevamynningen. Från Björkö skulle huvudoperationen sättas igång under ljusa juninätter mot Nevas deltaländ; ryssarna skulle tvingas "att uppgifva den stolta och praktfulla staden" S:t Petersburg. Med brännare och brandbomber skulle man förstöra den ryska flottan och bemäktiga sig öarna utanför den ryska huvudsta-

den. S:t Petersburg borde därefter göras "till en frihandelstad med ett litet distrikt omkring såsom Hamburg och Lybeck" och Finland skiljas från Ryssland. Och Hagelstam avslutade sin plan genom att antyda, att om kriget inte slutade med ett fullständigt nederlag för Ryssland, skulle det inte dröja länge innan hela Skandinavien råkade i dess våld. Alla civiliserade nationer – särskilt de skandinaviska – borde därför i tid "förena sig emot den glupska och barbariska kolossen", skrev han.¹⁸

Kanonsluparna och -båtarna, som Hagelstam förespråkade som ett effektivt anfallsvapen mot Ryssland, var under denna tid redan tämligen omoderna. Hans plan var därför ganska fantastisk – den måste ses som en gammal sjöofficers dröm om att utnyttja fartyg, som han bäst var bekant med.

Otto Julius Hagelstam representerar den mest offensiva andan bland Sverigefinländarna under Krimkriget. Betydligt försiktigare var den Finlandsfödde generalen *Johan Petter Lefrén*. Han fick av Oscar I uppdraget att skissera en anfallsplan mot Finland; i mars 1855 förelåg hans utredning "Underdånigste Promemoria om Finland" färdig.¹⁹ På över 50 sidor beskrev Lefrén södra Finlands kuster och lämpliga landstigningsställen; särskilt Åbotrakten var i promemorian föremål för en detaljerad kartläggning. Lemo naturhamn, där en operation av detta slag hade ägt rum under 1808–1809 års krig, var enligt Lefrén den lämpligaste platsen för svensk landsättning av trupper i stor skala. Den senare hälften av rapporten innehåller statistik över livsmedelssituationen i Finland med tanke på arméns underhåll. Inte ett ord avslöjar, vad generalen själv rekommenderade.

Johan Petter Lefréns arbete har karaktären av en stabsutredning i krigets begynnelseked.²⁰

Man har menat, att generalen själv inte skulle ha förespråkade ett krig i Finland utan bara utfört ett givet uppdrag. Fullt så är det inte, utan man känner till att Lefrén ilsknade till när hans vän J. A. Hazelius i mars 1855 publicerade en artikel i Svenska Tidningen, i vilken han rekommenderade neutralitet för Sverige. Lefrén uteblev i sin ilska från en middag, som man anordnade till Hazelius' ära.²¹

Detta stämmer väl överens med att Lefrén redan under föregående höst, när Arwidsson hade publicerat sina varnande artiklar i samma tidning, skrev till Hazelius och ställde sig högst frågande om dylikt skriftställer i gagnade den goda saken. Eftersom Arwidsson hade låtit trycka sina alster anonymt, visste Lefrén inte, vem författaren var. "Jag förstår inte andan af denna artikel", skrev han den 2 september 1854, och "icke ändamålet med densamma". Artikeln andades missaktning mot andras nationella känslor, sade generalen vidare, och menade, att finländarnas gamla lojalitet mot Sverige inte fick ifrågasättas. Brevmottagaren, J. A. Hazelius, hade visat Lefréns bref för Arwidsson, som hade noterat på dess baksida: "Culpa-tur ab his; laudatur ab illis. Det får man underkasta sig, då man uppträder offentligt! Lefrén kan hafva rätt, ur sin synpunkt, jag från min. Hvem har rättare?"²²

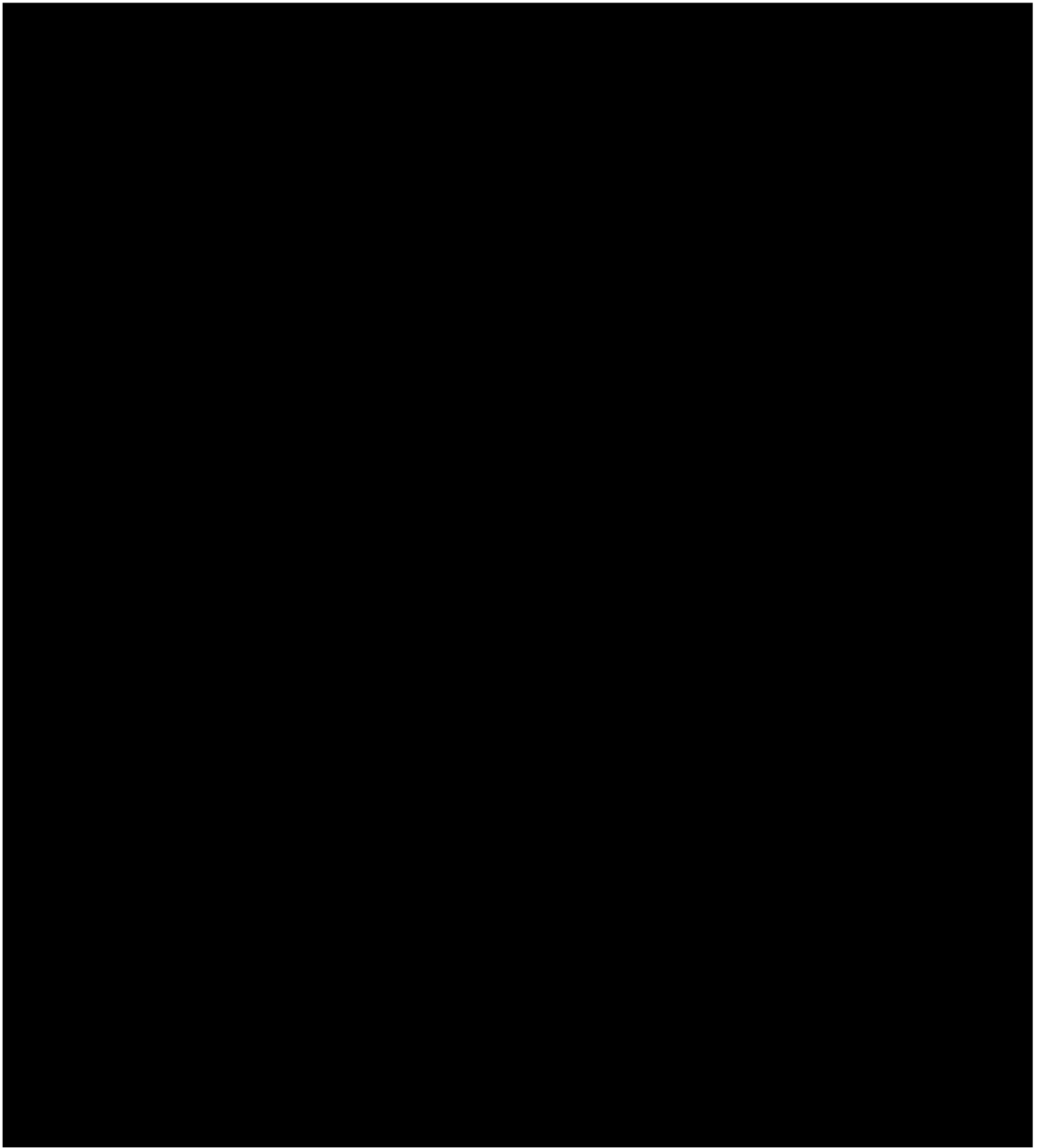
På detta sätt delade sig de finländska opinionerna i Sverige; somliga förespråkade att Finland på nytt skulle anslutas till moderlandet, andra ansåg, att ett självständigt Finland i en krets av nordiska stater var bättre.

Mitt under brinnande krig, 1855, anlände en publicist från Finland till Sverige. Han hette *Carl Gustaf Wetterhoff* och var en ung man, född så sent som 1832. Orsaken till hans landsflykt var, att han hade deltagit i den kända antiryska studentfesten i Helsingfors på An-

dersdagen 1855 och blivit till följd av detta relegerad från universitetet; han hade inte ens fått något pass för sin brådstörtade avresa. Wetterhoff slog sig ihop med von Qvanten och blev senare medlem av Nya Dagligt Allehandas redaktion, där han skickligt utformade kåserier och litteraturrecensioner. Trots sin frihetspatos blev han en introduktör av den klassiska ryska romanen i Sverige genom den förträffliga artikelserien "Sederomanen i Ryssland".

Finländarnas politiserande i Stockholm under Krimkriget väckte så småningom nationalfilosofen J. V. Snellmans ilska. Detta skedde i en tillbakablickande artikel i Litteraturbladet 1858, som bar rubriken "Finska emigrationen i Sverige". "I Sverige har småningom bildat sig en kärna till en finsk, såsom man där tager det, politisk emigration", började den långa vidräkningen.²³ Till emigranterna hörde framför allt Arwidsson och Nordström, av vilka Snellman karakteriserade den förra i positiva, den senare i negativa ordalag. Men i fråga om de övriga finländarna i Sverige var författaren ytterligt kritisk: "Den, som icke känner andra behov än boskapens, må såsom denna söka det bästa bettet", skrev han. Särskilt nedlåtande var han mot Emil von Qvanten, vars skrift om fennomanin sades vara skriven "utan kunskap om Finland, utan historisk insikt över huvud och utan all förmåga av tankens konsekvens". Även mot studenten Carl Gustaf Wetterhoff var Snellman mycket ilsken: denne hade "vid champagnen uppoffrat sig för fäderneslandet och blivit martyr", skrev han. "Han har också, såvitt utrett är, berömligen underlåtit att i Sverige i tryck taga Finlands framtid under sitt hägn."²⁴

Den svenska tryckfriheten hade lockat dessa män att skriva fritt om Finland. Men enligt Snellman var friheten inte det viktigaste: "det finnes för det manliga sinnet något mera

Otto Julius Hagemstams anfallsplan mot S:t Petersburg 1855. RA, E. 6448.

lockande – plikten att stå, där man av försynen blivit ställd, att fördraga det, som fördragas måste, och att, hurudana än de givna förhållandena äro, i dem finna ett rum för nyttig verksamhet”. Men unga och otåliga karaktärer kunde inte nöja sig med denna uppgift, de ville ”förflytta sig till en plats, där man får fritt uttala, vad ännu ingen vågat säga, *sanningar*, förut ohörda. Vilken revolution i tänkesätten skall icke detta åstadkomma, vilka utomordentliga framsteg skola icke i följd härav i det älskade fäderneslandet låta spörja sig?”²⁵

Enligt Snellman var verkan av de ungas kritik motsatt den avsedda. ”Förgäves (letar man) i litteraturhistorien efter ett arbete av värde, som rörande hans fädernesland skulle flutit ur en emigrants penna.” Den som kunde fritt angripa allt och alla ur ett skyddat läge, den som nyckfullt övergivit sitt fädernesland, saknade enligt honom den moraliska resning, som behövdes för att bygga någonting bestående. ”Även om de unga finska emigranterna i Sverige vore män med andra krafter, än de äga, skulle de säkert befinna sig i samma belägenhet som nu: att med det friaste utrymme att tala ha ingenting dugligt att säga.”²⁶

Johan Vilhelm Snellman var allt som allt mycket missnöjd med det anonyma skriftställeriet om Finland, som kommit till synes under krigsåren: ”Man frågar, varför vi sätta sagde anonyma och pseudonyma artiklar i förbindelse med den finska emigrationen. Emedan allmänna röster här i Finland gör det. Materialierna, säger man, måste komma härifrån, kanske även osanningarna; okunnigheten, gissningarna och smädelseorna tillhöra redaktionen i Sverige.”²⁷ Ingen vet, fortsatte Snellman, hur långt kändedomen om dessa artiklar hinner sprida sig – men deras effekt kunde nå mycket vida omkring. Med ett modernt ord menade Snellman,

att mycket av emigranternas skrifter var ren och illvillig desinformation. ”I stället för det absoluta mörket, som förut i Sverige vilat över alla finska förhållanden, träder nu en falsk kunskap.”

Med dessa hårda ord slutade Snellmans vidräkning med Sverigefinländarnas skriftställeriet. Mycket av hans kritik var i sak riktad mot Arwidsson, som publicerat artiklar i Svenska Tidningen, men den kunglige bibliotekarien hade skyddat sig så väl bakom sin anonymitet, att Snellmans attack inte nådde sin rätta måltavla.

Det vore dock fel att anta, att Finlandsbilden i Sverige endast präglades av polemik och debatt. När skörden år 1856, det sista krigsåret, hade varit ovanligt dålig i Finland, anordnade man på Kungliga Teatern i Stockholm den 24 mars 1857 en matiné för att insamla medel till hjälp åt det svältande brödrafolket. Festdikten, som hade skrivits av ingen mindre än prins Oscar – sedermera Oscar II – frossade ganska grundligt i gemensamma svensk-finska historiska minnen. Därefter följde i tionde versen följande bild av Krimkriget:

*Så halfva seklet sjönk i natten ned,
De bleknade alltmer de kära minnen
och hafvet, rullande sin väg i fred,
Det blef en graf så djup, en graf så bred
Emellan Svensken och den trogne Finnen.*

*Då hördes rop. Gif akt! Till strids kanske?
Till kämpalek på våre fäders bana?
Begärligt lyssna vi dertill – men ve!
Ej om vårt svärd i dag, om bröd de be
Till kärleks offer fordne bröder mana!*

*O Gud! Det var då sannt, att svärd och brand
Två långa år vid Finlands kuster hota.
Blokadens kedjor sträckte kring dess strand.*

*Dess flotta – byte i ett fjerran land,
Hvad djupa sår, som knappast tid kan bota.*

*Och ändå var ej olycksmåttet fylldt.
De drogo äntgligt bort de stolta Drakar,
Men detta land, som blödde oförskyldt
För andras planer, andras sak: en oskyldt,
Det lider ännu mer, än mer försakar!*

*Ty frosten smyger obeveklig, stark
och mer förhärjande än hundra strider,*

*I kulen midnatt öfver odlarns mark;
Då vissnar skördens hopp. Blott bröd af bark
Har Finlands jord att ge sitt barn som lider!²⁸*

Festen på Kungliga Teatern i Stockholm utgör en fredlig och mycket typisk slutakt i debatten om Finland och Krimkriget. Det var inte första, och inte heller sista gången som Sveriges stöd åt Finland i svåra stunder skulle till slut bestå av – humanitär hjälp.

4. Skogsfinnarnas sista 150 år – från folkspillra till forskningsobjekt

Carl Axel Gottlund och svedjefinnarna 1817–1821

Vid sekelskiftet 1800 hade skogsfinnarna – en finsktalande minoritet i Värmland, Dalarna och stora delar av södra Norrland – levt i Sverige under omkring 150–200 år. Mycket hade hänt i gruppens tillvaro under denna långa tid. Inflyttnings- och uppröjningsepokens rörliga skede under svensk stormaktstid hade följts av en period av mera stationär bosättning och gradvis försvenskning under 1700-talet. Skogsfinnarnas huvudsakliga näringsfång, svedjebuket, hade till följd av myndigheternas och järnbrukens inställning gått kraftigt tillbaka och blivit delvis ersatt av en intensiv boskapsskötsel, kolning åt bruken, körslor och bisysslor av olika slag. Finntorparna hade gradvis anpassat sig i de ekonomiska villkor, som rådde i skogsbygderna i svenskbyarnas periferi, proletariserats och förlorat sina kontakter inte bara med ursprungslandet Finland, utan också med sina stamförvanter utanför den närmaste omgivningen.

Denna utveckling hade lett till att kontrasten mot finnarna hemmavid hade så småningom

blivit betydande. Savolaxaren i gemen hade anammat nya idéer, hans svedjebuket och hushållning, världsåskådning och språk var i början av 1800-talet helt andra än tvåhundra år tidigare. Skogsfinnarna representerade däremot en stagnerande kulturform med ålderdomliga drag. I nationalromantiska besökarens ögon utgjorde de därför en renare inkarnation av det finska folket än vad som stod att uppdaga anorstädes. De var i början av 1800-talet så gott som okända i Finland, trots att man under sent 1700-tal hade publicerat rätt omfattande skildringar av dem.¹

I början av höstterminen 1816 anlände till Uppsala en student, som skulle ägna en stor del av sina krafter åt Sveriges skogsfinnar. Nykomlingen hette Carl Axel Gottlund och har redan varit på tal i denna bok. Redan hemma i Jockas mitt i Savolaks hade han insamlat folkdikter. Som ett led i sin litterära verksamhet fick Gottlund 1817 i uppdrag att recensera i Svensk Litteratur-Tidning tysken Friedrich Rühs' arbete "Finland och dess invånare", som hade utkommit i svensk översättning redan åren 1811–1813. Som vi redan sett i den första delen av denna bok, innehöll Rühs' monografi ett ganska omfattande avsnitt om Sveriges skogsfinnar,

som i sin helhet var lånat ur H. G. Porthans följetong i samma ämne i Åbo Tidningar.

Tillkomsten av Carl Axel Gottlunds recension är en mycket gåtfull historia. Rühs' arbete hade nämligen redan recenserats i Svensk Litteratur-Tidning av dess redaktör W. F. Palmblad, och detta medan nyheten var färsk, 1813. Denna första anmälan hade varit utomordentligt negativ, då Rühs hade presenterat en helt annan och mera realistisk bild av Sveriges fornhistoria än vad Uppsalaromantikerna hyste.

Skälet till varför Rühs ånyo behandlades i tidningen är förmodligen, att den finska mytologin var på modet i Uppsala genom de många finska studenternas närvaro. Redaktören trodde, att den självsäkre Carl Axel Gottlund var en auktoritet på området, och ville trycka i sin tidning hans syn på det intressanta finska forngudaväsendet. Recensenten offrade också cirka hälften av utrymmet till sin jättemanmälan på nära 90 spalter åt detta. Mitt i recenserandet beslöt Gottlund dock att kontrollera riktigheten av Rühs' uppgifter om skogsfinnarna genom att företa en resa till de trakter, där de bodde.²

Enligt egen uppgift hade Gottlund inte vetat något om skogsfinnarna, innan han fick Rühs' arbete i sin hand. Nu blev han – mitt i disputationibrådskan och det intensiva sällskapliga livet i Uppsala – alldeles ifrån sig av upphetsning: det fanns tusentals landsmän i det inre av Sverige, som talade finska, till på köpet savolaxiska, och de närmaste rökpörtena låg bara några futtiga mil från Uppsala! Med största iver skaffade sig Gottlund nu all den litteratur, som Rühs byggde på – såväl H.G. Porthans följetong som Hülphers', Fernows och Linderholms arbeten.

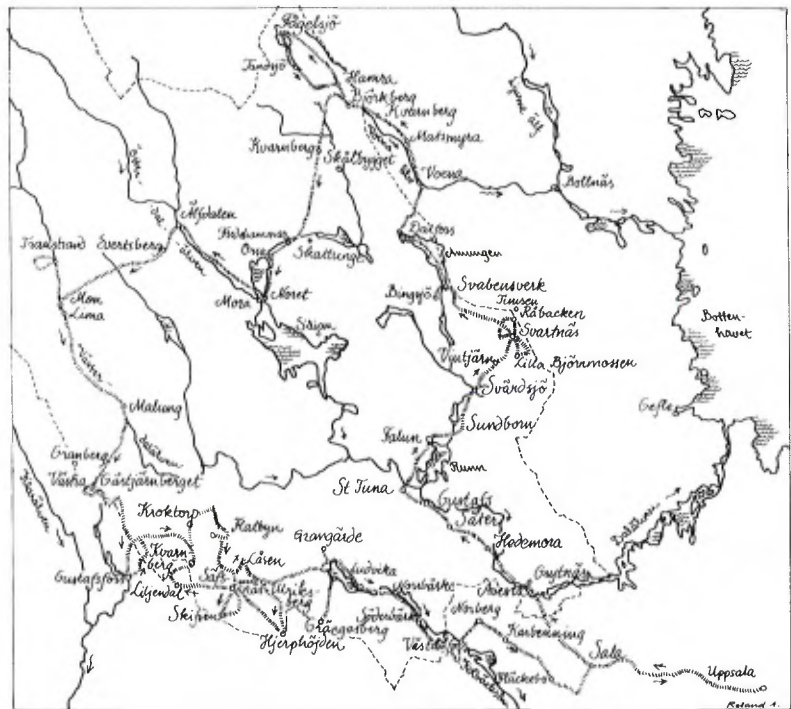
Nästa steg blev att intervjua sådana studentkamrater, som kom från Dalarna, södra Norrland och Värmland. Nästan ingen av dem visste

Carl Axel Gottlund. Oljemålning av G. W. Finnberg. Foto Museiverket, Helsingfors.

något säkert om finska skogsmänniskors existens. Endast studenten Lars Restadius från Lima visste berätta, att finnar fanns boende i hans hemsocken. Dessutom fick Gottlund veta av en finsk bataljonspredikant Sundström, att denne hade mött skogsfinnar i Karlstad, när han hade predikat på finska till sina soldater.

Den 27 juni 1817 gav sig Gottlund i väg från Uppsala mot Dalarna. Han hade planerat att dela ut en liten skrift *Pieniä Runoja Suomen Poijille Ratoxi* (Små runor till tidsfördriv för Finlands söner) till de landsmän som han skulle möta, men tryckeriet hade inte hunnit trycka samlingen i tid. I övrigt var Gottlunds resplan diffus och han lät omständigheter styra sin färd.

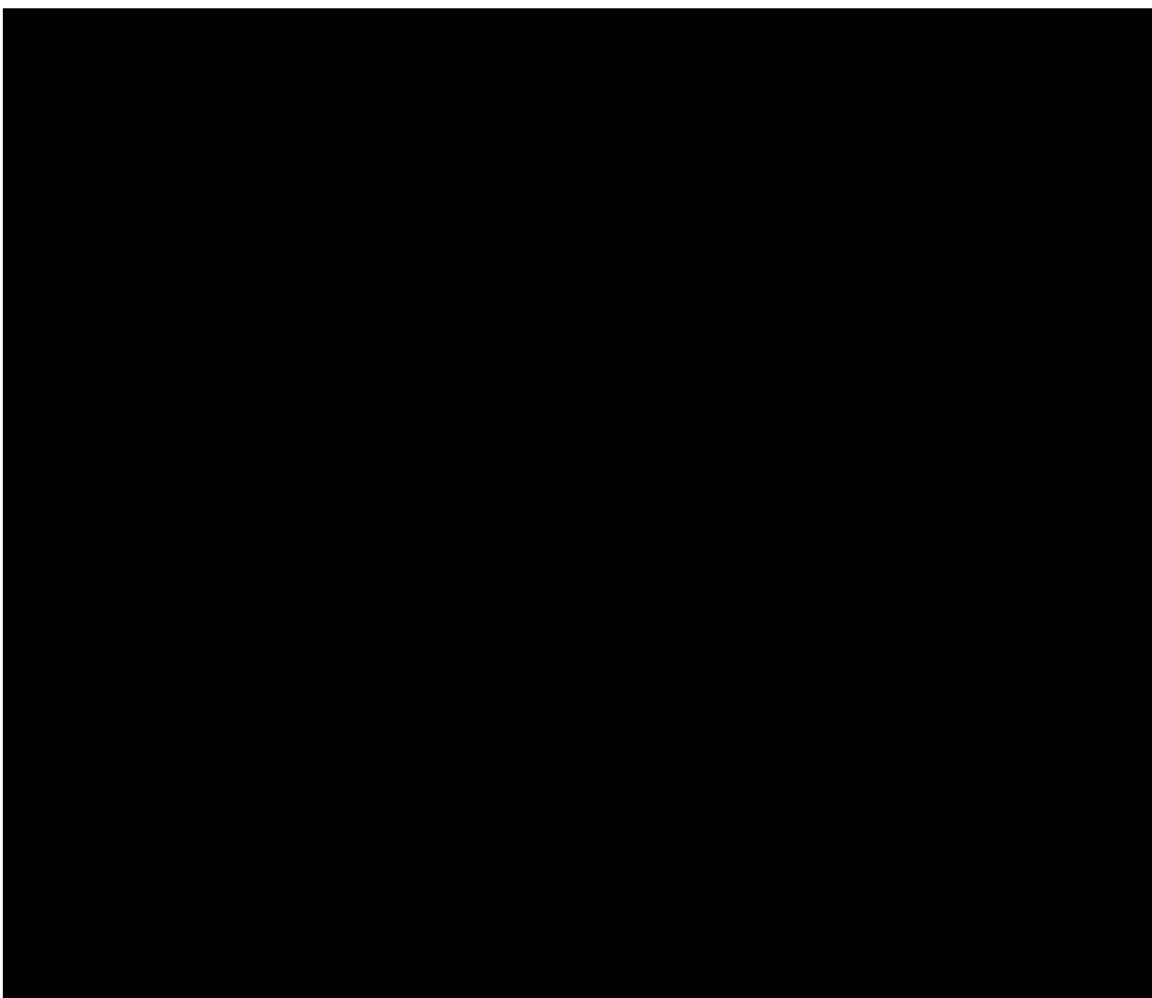

Carl Axel Gottlunds Dalaresa 1817.

Väl framme i Falun hörde han, att finnar stod att finna dels i Svärdsjö socken i östra Dalarna, dels i Säffsen i de södra delarna av landskapet. Han valde den östra vägen och anlände den 7 juni till Svartsjö i Svärdsjö socken, där han utanför brukskontoret stötte ihop med en grupp ålderstigna män, som bestämt förnekade, att de var finnar. När Gottlund en bra stund envist talat finska till dem, brast fördämningarna och de gamla började gråtande tala finska med den unge studenten. ”Jag märkte, att jag var omgiven av idel finnar, vilka alla tilltalte mig på ett språk som såväl till renhet som till korrekthet vida överträffade mitt eget”, skrev Gottlund senare.³

I Svartsjö hade alltså det gamla förhållandet besannats, att skogsfinnarna inför en främmande och fientlig omvärld alldeles dölde sitt språk och sitt ursprung. ”Detta vore orsaken att de numera, i samkväm bland svenskar, aldrig begagnade sig av finskan”, skrev Gottlund.⁴ Från Svartsjö bruk fortsatte han längs Dalarnas östgräns, med en liten stickare till Hälsingesidan, upp till landskapets nordvästra hörn, varifrån han återvände längs Dalarnas västgräns söderut. På detta sätt kom Gottlund att under loppet av tre månader färdas en sträcka på nästan ett-hundra mil i en stor cirkel runt Siljansbygden och Dalarnas centrala delar vid de stora älvarna. Under sin resa stannade han veckovis på de

Gottlunds viktigaste upptäckt var, att medan Finlands savolaxare hade utvecklats i takt med samhället i övrigt, hade deras ättlingar i Sverige – skogsfinnarna – stannat på sin 1600-talsnivå som en etnologisk relik. – Pehr Hilleströms oljemålning "Savolaxare" är inte heller den alldeles korrekta, eftersom sättet att torka bröd på stäng inte var utbrett i Savolax. Foto Nordiska museet.

mest givande orterna för att besöka avlägsna bosättningar långt borta i skogarna. De intryck av finnbefolkningen som Gottlund hade fått i Svartsjö besannade sig överallt.

Finska språket levde kvar i Dalarna i en un-

danskymd tillvaro. I flera gamla finnbyar talade endast de äldre finska; många av ungdomarna hade helt lagt av språket. Gottlund stötte inte på någon sådan finne, som inte skulle ha behärskat svenska. Tyvärr gjorde forskningsresanden in-

ga som helst anteckningar om skogsfinnarnas språk. Hans kunskaper i finska räckte helt enkelt inte till för detta.

Överallt stötte Gottlund på klagomål på brukens övervåld. I Säffsen ville finnbefolkningen återvända till Finland för att slippa kolning och körslor. Svedjebruket förföljdes av myndigheterna; lyckligast tedde sig livet i de trakter, där befolkningen helt hade kunnat övergå till konventionellt jordbruk. En sådan plats var den nordliga vändpunkten för Gottlunds resa, Fågelsjö, där finnarna rentav levde i någorlunda välstånd. Men trots detta led befolkningen även där brist på brödsäd till följd av föregående års svåra missväxt. I de norra skogarna stötte Gottlund ihop med personer, som var oformligt uppsvullna till följd av barkbrödsätande.

Överallt tyckte Gottlund, att skogsfinnarna präglades av ärlighet och snygghet. Där finnarna hade försvenskats och lagt av sina bastubad och rena pörten, hade lortigheten och osnyggheten kommit i stället. Näverarbeten kände studenten igen från sin hembygd i Savolax, men finnarnas maträtter i Dalarna verkade enligt honom vara uråldriga och mycket primitiva.⁵

Särskilt viktigt ansåg Gottlund det vara, att ta reda på den finska bosättningens ålder och första begynnelse. Huvuddelen av resedagboken fylls av uppgifter av detta slag. De flesta uppgifterna bygger på intervjuer med åldringar, som ofta mindes sin släkthistoria under 5–6 generationer. Dessutom stötte Gottlund på dokument i bygderna, kungliga nedsättnings- eller fastebrev, skattläggningshandlingar och annat. Överallt visste bönderna, vad deras släkter hette på finska, fastän inga finska namn stod införda i kyrkoböckerna.

Carl Axel Gottlund var inte bara samlare, utan också en fullblodsromantiker. Hans dagbok har bevarat hans intryck, när han i Ockelbo

socken i byn Råbalken stötte på det första äkta finnpörten, som han hade sett på svensk botten:

För hvarje annan hade dessa sotiga åsar, denna svarta ugn och detta rökhål i taket företett en högst motbjudande och ohygglig anblick; men icke för mig, hos hvilken de väckte en både ljuflig och sorglig känsla. Så mycket verkar vanan, ännu genom minnet, äfven på den fördomsfriaste menniska. Och när Lappen trånar efter sina fjell, eller Schweitzarn längtar till sina dalar, så bör man icke undra om äfven Finnen, vid anblicken af en bastu eller ett pörte i fremmande land, finner något som talar till hans känsla.⁶

Carl Axel Gottlunds största intresse under Dalaresan gällde dock folkdiktningen. Han var även i detta hänseende ett barn av sin tid såtillvida, att han var ständigt på jakt efter nya, okända runor och lät bli att uppskriva sådana, som han redan kände till. Det var ingen lätt uppgift att få skogsfinnarna att sjunga sina gamla kväden, så fulla av hemligheter och trolldom som dessa ansågs vara. Dalaresans skörd blev omkring 50 folkdikter, i huvudsak besvärjelser. Den 30 augusti 1817 gjorde Gottlund sitt största kap, när han vid Säffsnäs kyrka lyckades få gamla Maija Turpoinen (eller Turpiainen) att berätta den historia om Sammas, som senare fick en stor betydelse i diskussionen om det mytiska föremålet Sampo. Så här berättade Maija Turpoinen:

Wanha Wäinämöinen ja Nuori Jompainen ... Lähettiin muinoin Pohjan muaale Sammasta hakemaan ... Sieltä suatiin Sammas kiinni – Lähettiin merelle. Sanoi Nuori Jompainen Wanhallen Wäinämöisellen: ”Alota jo wirteis” ... ”Wiel’ on Wirsillen warainen, wielä Pohjo-

lan portit näkyy, Tuwan uunit kuumottaa" ... Lensipä Sammas pilwee. Löi Nuori Jompainen miekalla kaxi warwasta Sammalta poikki. Yxi lensi mereen – toinen suaatiin muaalle. Joka lensi mereen, Siitä tuli suolat mereen; Joka suaatiin muaalle, Siitä tuli heinät muaalle. Kuin ois usseemat suaanut, niin ois wilja tullut ilman kylwämätä.

Gamle Wäinämöinen och Unge Jompainen ... Begav sig fordontima till Nordanland för att leta efter Sammas. Där fick de tag i Sammas – De for ut på havet. Då sade Unge Jompainen till Gamle Wäinämöinen: "Sjung nu dina kväden" ... "Ännu är ej tid för kväden, ännu ser vi Pohjolas portar, skyntar flammorna i spisen" ... Då flög Sammas upp i skyn. Unge Jompainen högg av två tår på Sammas med sitt svärd. En föll i havet – Den andra hamnade på land. Den som föll i havet, den gav upphov till saltet i havet; den som hamnade på land, den gav upphov till gräset på marken. Om det hade hamnat flera där, så hade säd vuxit utan sådd.⁷

Gottlund hyste också ett visst intresse gentemot folkmusiken och var riktigt besviken, när kantelen i Fågelsjö finnby visade sig vara en vanlig fiol, som bara hade ärvt det äldre stränginstrumentets namn.

Den 26 september 1817 återkom Gottlund till Uppsala efter tre månaders strapatsrika färd i finnskogarna. Det första resultatet av resan syns i den fortsatta recensionen av Rüh's arbete, som innehåller en rad rättelser till denne författares påståenden. Därefter skrev Gottlund i tidskriften *Mnemosyne* en omfattande artikel, som fyllde hela septemberhäftet 1820. Den var utomordentligt kritisk mot de lokala bruksägarna och prästerna, som enligt honom på allt sätt förtryckte skogsfinnarna. Dessutom innehöll artikeln ett omfattande aktstycke, kyrkoherden

Jakob Boëthius' brev om finnarna i Grangärde. Hos Gottlund hade en instinkt att verka för skogsfinnarnas bästa vaknat.⁸

Forskningarna kring svedjefinnarna avbröts emellertid av Gottlunds långa semestervistelse hemma i Finland. Först den 12 juli 1821 reste studenten åter ut från Uppsala, besökte landsmannen kyrkoherden Frans Mikael Franzén i Kumla och anlände till Karlstad i slutet av juli. Redan på marknaden i sistnämnda stad stötte han ihop med Värmlandsfinnar från Gräsmarks socken. "De talade alla utmärkt finska", skrev han i sin dagbok. "De såg mig ut att vara ett mycket gott och ärbart folk, de talade gärna finska med mig, men sade att jag talade mera skriftspråk än de".⁹

I Karlstad klädde sig Gottlund i sin berömda resemundering: en grön jaktdräkt med polska fransar och tofsar, med två bössor, två flöjter och väska av sälskinn, kosackbyxor och en vit kasimirmössa, prydd med blå snoddar. Två dresserade raphönshundar sprang efter honom och en tredje hund, pudeln Saukko, kunde underliga konst.

Gottlunds självsäkerhet och sätt att inkvartera sig hade under tiden förändrats. I Värmland bosatte han sig i prästgårdar och gjorde från dem exkursioner till omgivande skogstrakter. Det tunga trampandet i mossmarker och släpandet av ett stort resgepäck var nu borta – han reste och uppträdde som en herreman och dupe-rade med sitt yttre den enkla finnallmogen. Berättelser kom i schvung om att han var en kungason eller åtminstone en förrymd holländsk kapten.

Den första stödjepunkten för Gottlund blev Stavnäs prästgård, där han stannade en vecka. Därifrån reste han längs insjön Kymmen till norska gränsen och passerade en bygd, där även småbarnen talade uteslutande finska. Efter ett

besök i Sunne och i de västliga finnbyarna i Gräsmark kom Gottlund till Fryksände kyrka och mötte en stor skara finnar där, eftersom man råkade hålla ting på platsen. Här fanns det även vuxna finnar, som inte kunde svenska. I Fryksände satt Gottlund i prästgården och skrev av finnarnas namn ur kyrkoböckerna. Sedan följde en tur till de norra finnskogarna i Lekvattnet, varifrån Gottlund avvek över gränsen till den norska sidan.¹⁰

Carl Axel Gottlund företog första hälften av sin resa i en sinnesstämning, som liknade festyra. Han hade nu sluppit de allt motigare studierna i Uppsala och fick ströva omkring ansvarslöst, åtföljd av jakthundar och beundrad av kvinnfolk. Överallt jagade han utöver harar och ripor också flickor – såväl ståndsfröknar som finska bonddöttrar och pigor – på det fräckaste och skrev in sina lätta erövringar med hemlig skrift i sin dagbok. Av anteckningar att döma måste en del av de nyfödda som 1822 inskrevs som oäkta i finnbygdernas födelselängder vara hans avkomma. Med denna uppslupna manlighet kombinerade han dock arbete, men även det i rätt behagliga former. Gottlund hade i sin hand en frågelista på 24 frågor om folktraditioner, som han upprepade gång på gång. Dessutom ritade han in på Hermelins karta alla finn gårdar och -torp och skrev upp deras innevånare. Därutöver upptecknade han gamla seder och bruk bland skogsfinnarna och skrev upp cirka 70 folkdikter, som nästan uteslutande var besvärjelser. Allt om allt var hans skörd från Värmland mycket rikare än från Dalarna.

Gottlund uppfattade sin resa också som en mission för finskhetens sak. Redan från början delade han ut till alla sin lilla diktsamling ”Pieniä Runoja” och andra finska småskrifter; de väckte överallt förtjusning bland finnallmogen. Det visade sig att finnarna utan svårighet kunde

En finne från Gunnarskogs socken. Foto Museiverket, Helsingfors.

läsa sitt språk; många skrev dessutom finska rätt flytande. Överallt gjorde Gottlund propaganda för Reinhold von Beckers finska tidskrift ”Turun Viikko-Sanomat” (Åbo Veckotidning), som hade ett folkligt innehåll. Han hyste planer på att inrätta en finsk bokhandel i Karlstad. När skogsfinnarna inte hade några finska präster eller myndighetspersoner, som kunde skriftfinska, fick de själva skaffa sig även denna kunskap, menade han. Finska Bibelsällskapet skänkte på Gottlunds initiativ 50 biblar och 50

Nya Testamenten till Värmlandsfinnarna, vilka böcker också nådde fram till sin destination.

När Gottlund för första gången från Lekvattnet överskred norska gränsen i slutet av oktober 1821, blev han varse de norska finnarnas ekonomiska misär, som var svårare än eländet bland de svenska finnskogarnas folk. Om man på den svenska sidan led av förtryck från bruken och av de tunga skatterna, var det skogsbolagen som rådde över skogarna i Norge, övertog bondgårdar och förbjöd all användning av skog för husbehov. Nära gränsen i Öijern bodde bonden Paavo Räisänen, en driftig skogsfinne, som blev Gottlunds bästa vapendragare när det gällde kampen till det olyckliga folkets fromma. Vid ett möte i samband med ett bröllop i Östmark den 13 november 1821 antecknade Gottlund finnarnas klagomål, som gällde missförhållandena på båda sidor av gränsen. Svenska finnar ville bli kvitt bruken, de norska finnarna skogsbolagen. Men därutöver önskade man att få finska präster, som skulle kunna vara deras språkrör i samhället. Gottlund, som kände till att det på 1600-talet funnits flera finska präster för skogsfinnarna, föreslog den 23 november, att man skulle bygga en finsk kyrka vid Røjden på den norska sidan av gränsen. Platsen kallade Gottlund för *Juvanniemi*. Mötet ägde rum i Raevhult och bevistades av en stor skara skogsfinnar, av vilka 42 gav Gottlund sin öppna fullmakt att driva på deras sak. Programmet var: friköpta torp och en finsk kyrka mitt i finnskogarna.¹¹

Gottlund hade tänkt sig en finsk församling i skogarna, helt oberoende av riksgränsen och övriga gränser (församlings- och häradsgränser), som genomkorsade området. Enligt hans beräkning skulle församlingen bli stor – den skulle omfatta ca 10.000 finstalande församlingsbor – och eventuellt också inkludera två

kapell, ett i norr och ett i söder. Den 25 november 1821 inspekterade Gottlund och finnarna platsen för kyrkan i Juvanniemi, som enligt förslagsställaren var "världens vackraste". På en stor gråsten högg Gottlund sina initialer och datum för besöket.

Gottlunds tanke var att genom kringresande och agitation i finnskogarna skaffa sitt projekt folkets bifall. I detta skede fick han veta, att hans far, kyrkoherden i Jockas Matthias Gottlund, hade avlidit. Nyheten dämpade något hans aktiviteter, som mest innehöll avskrivning av finska namn ur olika kyrkoböcker, såväl i Östmark som i Älvdalen. Hans rykte växte emellertid oavbrutet i finnskogarna, särskilt i de norra, där finnarna var så dominerande, att även inflyttade svenskar talade finska. De anslöt sig till finnarnas ansökningar och fick finska namn av Gottlund. Efter en stor fest till Gottlunds ära i Hjerplidens finnby träffade studenten i ett uselt ödemarkstorp den store björnjägaren Pekka Huuskoinen, som nu var 89 år gammal.¹² Den 15 januari 1822 var Gottlund tillbaka i Karlstad. Mot slutet av månaden hade han återkommit till Uppsala efter en resa på över sex månader i Värmland och Norge.

Under sina resor i Dalarna 1817 och i Värmland 1821–1822 höll Gottlund utomordentligt detaljrika dagböcker, som han efteråt kompletterade och stiliserade. I dessa på svenska förda anteckningar öppnar sig en helt ocensurerad värld: inte bara den egentliga finnbygden, utan allt vad han fått se och pröva på i andra delar av de genomvandrade landskapen. Gottlund döljer inte sin fåfänga, skryter över sina framgångar med damerna och pigorna, är stolt över sin skjutskicklighet och överhuvudtaget framhäver sig på ett allt annat än normalt sätt. En brinnande entusiasm förvandlas gång på gång till gräl och strid mot alla och envar.

Typiskt för Gottlund var hans totala partiskhet för finnarnas sak – han trodde blint på de historier och traditioner, som han hörde bland dem. Säkert var alla dessa skildringar av omänskligt förtryck från svenskars och norrmäns sida inte alltigenom riktiga. De många gånger ovissa äganderättsförhållandena gjorde att förvirringen i dessa trakter många gånger var närmast total. Gottlund litade emellertid kritiklöst blott på ena partens uppgifter.

Det stora värdet av Gottlunds dagböcker – utgivna först på 1900-talet och i komplett skick först 1984 och 1985 – ligger i de utförliga uppgifterna om de olika byarnas och gårdarnas uppkomst och utveckling.

”Eldorado på gränsfjällen” – skogsfinnefrågans genombrott och fall på 1823 års riksdag

Efter återkomsten till Uppsala i januari 1822 engagerade sig Carl Axel Gottlund med all kraft i skogsfinnarnas sak. Till att börja med trodde han, att orättvisorna lätt kunde rättas till. Så var det inte, utan Gottlund uppslukades av en trasslig härva, som han inte klarade av.

I en artikel i *Mnemosyne* tillkännagav Gottlund sina närmaste planer. Runtom norska gränsen, i en svårforcerad skogsterräng, levde tusentals finnar, som alla talade ren savolaxiska. Omkring 700 av dem behärskade ingen svenska alls. Både kronans och kyrkans tjänstemän hade behandlat denna minoritet illa; de sistnämnda uttryckligen för språkets skull. Vad som behövdes var en allmän rannsakan, tre

finska kyrkor och finsk litteratur. Det sistnämnda höll skogsfinnarna redan på att erhålla.

Innan Gottlund ville sätta i gång sin aktion, önskade han få så många fullmakter från skogsfinnarna som möjligt. Hans medarbetare Räisänen och Lehmoinen insamlade dylika papper från bygden. Insamlandet väckte de norska myndigheternas misstankar och ledde till ett strängt förbud. En ingrediens i skogsfinnefrågan var norrmännens hatiska inställning till den nya unionen och svenskarna. Initiativ som kom från den andra sidan av gränsen – och Gottlunds projekt var ett sådant – möttes med misstänksamhet. De kartor, som Gottlund ritat över norska trakter, möttena med allmogen, namninitialerna huggna i sten o.s.v. växte från fjäder till höna i de norska myndigheternas fantasi. Ett exemplar av ”Pieniä Runoja” klättrade tjänstevägen från nämndeman till politiedepartementet och betraktades överallt som en lika farlig som obegriplig agitationsskrift. Stämningarna i gränstrakterna piskades upp genom den oförklarliga eldsvådan i Grue kyrka; sammanlagt 120 norrmän och den av Gottlund hårt attackerade fogden miste sitt liv i denna fruktansvärda brand pingsten 1822.

Den 14 mars 1822 fick Gottlund audiens inför kronprins Oscar, som då besökte Uppsala. Studentens känslomässigt laddade anförande väckte genast sympati hos den eldige lille fransmannen. Här fanns tydligen ett missförhållande, som monarken inte hade en aning om och som kunde rättas till genom ett kungligt ingripande! Datum sattes för audiens inför själveste Karl XIV Johan i ärendet.

En månad levde Gottlund nu i ständig segeryra. Till första maj marscherade han till fots till Stockholm; han var klädd i jägardräkt och hade väskan full med skogsfinnarnas ansökningar och fullmakter. Den 8 maj 1822 ägde mottagan-

det på slottet rum; kungen var nådig och tackade Gottlund för hans osjälviska verksamhet för en bortglömd folkspillra. Papperen skulle snart översättas till franska.¹

Uppiggad av framgången satte Gottlund igång med författandet av sitt stora förslag till tre finska församlingar i gränstrakterna. För att få hjälp vände han sig till landsmannen, justitierådet Gabriel Poppius. När denne fick se en av Paavo Räisäinens petitioner, förstod han genast, att mannen var en savolaxare. Därmed var isen bruten och den höge ämbetsmannen ställde sig till Gottlunds förfogande i den kamp, som nu följde.

Enligt Poppius var det viktigt, att Gottlunds skrivelse skulle innehålla exakta uppgifter om finnarnas antal, karaktären av deras jordbesittning, skildringar av deras moraliska tillstånd m.fl. fakta. Han underströk särskilt, att endast en petition, som tog den normala tjänstevägen, behandlades av tjänstemännen och remitterades till de berörda myndigheterna hade någon chans att leda till resultat. Muntliga löften från ett välvilligt majestät var ingenting att bygga på.

Carl Axel Gottlund gick med liv och lust in i denna uppgift. Hans betänkande växte alltmer och tog ett drygt halvår att författa. Först den 24 januari 1823 låg ett manuskript på 120 ark färdigt i koncept. En del av mellantiden hade dock gått åt till andra göromål – verksamheten att förmedla finskspråkig litteratur till finnskogarna var under hösten 1822 synnerligen livlig. Dessutom började Gottlund efter råd från Poppius också planera, hur skogsfinnarnas sak skulle presenteras inför 1823 års riksdag. Det var viktigt att vinna landsmannen, kyrkoherden i Kumla Frans Mikael Franzén för saken. Detta lyckades också genom ett personligt besök den 16 februari 1823.

En ansökan om grundande av finska församlingar i finnbygderna blev satt på papper i februari 1823. Dokumentet undertecknades av Gottlund och tolv skogsfinnar. Efter att ha läst igenom denna mycket känsloladdade vädjan, ansåg Franzén det nödvändigt att skriva den helt och hållet om. Han höll också ett stort tal i prästeståndet den 3 mars 1823 och beskrev språksituationen i Finland, där både finska och svenska församlingar verkade sida vid sida. Någon finsk församling mitt i Värmland var ingenting konstigt, hävdade han, utan saken borde åtminstone utredas. Franzéns motion stöddes av prästen i Kalv i Halland, finländaren J. Grevillius, medan de flesta prästerna inte förstod själva idén. Särskilt intensivt angreps planen av två värmländska präster, Frykstedt och Kølmark, som hävdade, att skogsfinnarna klarade sig väl på svenska. Motionen förpassades till utskottsbehandling och dröjde där i sju veckor.

Under tiden var Gottlund verksam med att samla en deputation från finnskogarna till riksdagen. Sex finnbönder från Norge och sex från Värmland kom till Uppsala, de var enligt Gottlunds önskemål resliga män, klädda i grå vadmal och näverskor, försedda med yxor, stora kvivar och jaktgevär i hölster. I slutet av mars höll Gottlund en stor fest i Uppsala, i vilken skogsfinnarna och de finska studenterna deltog. Paavo Räisäinens söner Juho och Matti var också med. Man spekulerade redan livligt med kyrkoherdetjänsten i finnskogarna – både Abraham Poppius och hans kusin Hougberg anmälde intresse, men Gottlund tyckte självsäkert, att befattningen hörde till honom. Skogsfinnarna stannade två veckor i Uppsala för att granska Gottlunds jättelika manuskript, som delvis ännu förelåg i koncept. I början av april påbörjade de marschen mot Stockholm och slä-

pade den omfattande petitionen med sig. Den 21 april tog kronprins Oscar emot dem alla.

Finnarnas uppdykande i huvudstaden väckte sensation. Överallt möttes deputation med välvilja. Franzén, Poppius, finske kyrkoherden Stolpe, utrikesministern greve Engeström, prosten greve Schwerin, biskopen i Karlstad Olof Bjurbäck m.fl. utstrålade intresse gentemot skogsfinnarnas sak, för att inte tala om de kungliga. Besvärs- och ekonomiutskottets utlåtande föll också i positiv riktning. Prosten Grevillius, född i Helsingfors, var dess huvudsakliga arkitekt. Grundtanken i utskottets åsikt var, att en opartisk utredning borde föranstaltas i finnskogarna.²

Men Gottlunds plan på en särskild finsk församling eller flera sådana mötte också motstånd hos det lokala prästerskapet. Delar av sju svenska och åtta norska församlingar skulle bli berörda. Anonyma anklagelseskifter rörande Gottlunds verksamhet hade blivit sända bl.a. till kronprinsen. Man drog fram Gottlunds goda relationer till ryska sändebudet Johan Peter van Suchtelen. Inte att undra på att en grupp poliser gjorde husrannsakan hos Gottlund den 11 april, beslagtogs alla hans papper och krävde, att han och den skogsfinska deputationen skulle inställa sig hos överståthållarämbetet för förhör. Orsaken var en ny anonym anklagelseskift, enligt vilken Gottlund försökte separera finnskogarna från Sverige och Norge och inrätta en ny stat mellan länderna. Att skogsfinnarna hade anlät beväpnade till huvudstaden ansågs nu som mycket graverande.

Förhöret hos överståthållaren avlöpte i vänskaplig anda, särskilt då Gottlunds papper hade visat sig vara av oskyldigaste slag. Kammarexpeditionen beslöt emellertid med stöd av förhørsprotokollet, att "ryske undersåten Gottlund", som hade fått tillstånd att vistas för stu-

dier i Sverige, omedelbart skulle förpassas tillbaka till Uppsala och förbjudas att blanda sig i politiken. Om han skulle fortsätta med sin verksamhet, skulle han utvisas ur riket. Skogsfinnarna åter kallades till landshövdingen för Värmland, Johan af Wingård, som deltog i riksdagen, för förhör, som gällde deras önskemål.

Den 2 maj 1823 upplästes utvisningsbeslutet för Gottlund. Han fick 24 timmar på sig att återvända till Uppsala. Den stora petitionen höll fortfarande på att renskrivs, och varje timme var värdefull. Skriften omfattade nära 500 sidor inbundna till en foliant och var undertecknad av 600 finntorpere och -bönder, som enligt Gottlund representerade en hemmavarande befolkning på 6.000 personer. Gottlund trodde blint på att den stora mängden statistik och andra fakta, som ingick i dokumentet, skulle göra sin verkan.

Trots utvisningsbeslutet tog kronprins Oscar emot Gottlund och skogsfinnarnas deputation i en brådskande audiens, innan tiden för tvångsresan till Uppsala gick ut. Detta storslagna tillmötesgående kompletterades av hans löfte att vidarebefordra adressen till Karl XIV Johan. Landshövdingen för Värmlands län Johan af Wingård var också han aktiv – de tolv skogsfinnarna tvingades att underteckna hos honom en kortare supplik, som i allmänna ordalag krävde förbättringar i församlingsliv och ekonomi.

Nästa dag förde kronprinsen enligt sitt löfte skogsfinnarna till kungen. Åtgärden var anmärkningsvärd efter det beslut, som de polisiära myndigheterna hade tagit. En av finnarna, Antti Porkka, rapporterade om audiensen till Gottlund, att Karl XIV Johan hade varit nådig, lovat tillsätta en kommitté och antytt, att finska skolor och kyrkor var möjliga att inrätta i skogarna. Men kungen hade också sagt, att han

ville se, att finnarna lärde sig svenska, eftersom de var så hatade för språkets skull. Det var med blandade känslor som den finska 12-manna-gruppen den 9 maj 1823 lämnade Stockholm.

Två veckor senare behandlades skogsfinnefrågan i plenum i riksdagen. Gottlund hade från sin förvisning bedrivit agitation för saken – i adelsståndet hade han fått en anhängare i Gustaf Adolf Montgomery, hjälten från Hörnefors, som nu var godsägare och riksdagsman. Inom bondeståndet ställde bonden Erik Mörtberg från Tornedalen upp. Bland prästerna hade Gottlund sina gamla anhängare Franzén och Grevillius, men inom prästeståndet var också motståndarna aktiva och talrika.

Till dem hörde prosten Frykstedt från Fryksände, som häftigt angrep utskottsbeslutet. Finnarna hade inte resurser att bygga sig någon kyrka, hävdade han, och om de fick en finsk präst, behövde de också en finsk skolmästare, som skulle lära dem språket – annars skulle de inte få reda på dennes förkunnelse. Även gymnasieprofessorn Kölmark och överhovpredikanten Hedrén sällade sig till motståndarna. Prästeståndet gick dock som helhet på utskottets linje. En nästan ännu häftigare debatt ägde rum i borgarståndet, där många värmländska bruksägare kände sig utpekade. Men de fick också mothugg, och efter en omröstning accepterade även detta stånd utskottets linje. Riksdagen som helhet godkände tanken på en opartisk utredning om förhållandena i finnskogarna.³

Det är en stor skada, att Gottlunds arbete med de 600 namnunderskrifterna inte har bevarats. Dess innehåll är emellertid känt genom olika koncept. Petitionen började med en historik över finnbosättningen i Mellansverige; dessutom ingick där statistik över finnskogarnas befolkning både från Värmland och andra delar av Sverige. I syfte att åstadkomma en möjligast

heltäckande bild av finnbosättningen hade Gottlund i januari 1823 sänt en enkät till 33 präster i Gästrikland, Hälsingland, Medelpad och Ångermanland; svar hade ankommit från 12 av dem. Vidare innehöll skriften förteckningar över skogsfinska släkter, gårdar och byar med bosättningskartor, tabeller och mångahanda dokumentation kring finnarnas svårigheter med såväl tjänstemän, bruksägare som präster.

Efter denna inledning tog Gottlund upp sitt huvudförslag – ”en fullständig framställning om den samhällsordning, som finnarna nu skall komma överens både sinsemellan och med regeringen”. Den ledande tanken var, att skogsfinnarna skulle separeras från sin svensk-norska omgivning och ordna sina förhållanden helt i enlighet med sina förutsättningar och sin inneboende natur. De kyrkliga omständigheterna innebar, att tre församlingar – Juvanniemi, Lautasalmi och Kirveskangas – skulle nu grundas för en befolkning på 8.000–10.000 personer. De svenska och norska församlingar, ur vilka dessa nya finska utbröts, skulle hjälpa finnarna med en totalsumma på 20.000 riksdaler. Gottlund själv skulle sitta som ordförande i det finska kyrkorådet – i övrigt skulle de nya församlingarna höra till Karlstads stift, men ha den finska kyrkoherden från Stockholm som inspektör.

I profant hänseende skulle finnskogarna utgöra ett eget härad, som ägde rätt att sända sin representant till riksdagen. Under uppbyggnadsarbetet skulle det finska kyrkorådet svara också för häradets angelägenheter. Genom kyrkorådets beslut – som inte gick att överklaga – skulle samtliga bruk tvingas till att lämna området. Ingen svensk eller norrmän fick äga jord i häradet, och som allmän princip gällde, att ingen med högre rang än en underofficers fick

skaffa sig egendom där. Skogsfinnarna skulle ha rätt att själva välja sina präster, sin fogde och sin länsman. Till befattningen som fogde föreslog man Paavo Räisänen. Författaren räknade med att folkvalda tjänstemän med tiden skulle bli vanliga även annorstädes; man skulle "som romarna hämta borgmästarna från plogskaftet", står det i betänkandet.

Petitionen åtföljdes av en ritning till sigill. Inskriptionen löd SUOMALAISTEN LIITTO-MERKKI – FINNSKOGENS HÄRADS SIGILL och hade året 1824, då man hoppades att det nya området skulle vara etablerat. I en lagerkrans omkring sigillet stod orden "Rauha ja rakkaus" (Fred och kärlek) samt "Sopu ja sovinto" (Endräkt och samstämmighet) att läsa. Ovanpå dem fanns två händer, som tryckte varandra, samt vapnen för Savolax, Karelén samt – i betydligt mindre format – för Sverige och Norge.

Petitionen innehöll vidare önskemålet om tio års allmän skattebefrielse för finnarna samt en befrielse från alla eventuella skatterestantier. Tullgränsen skulle försvinna från området och finnarna skulle tillåtas att sälja sina produkter vart de ville. Litteraturförsändelserna från Finland skulle vidare vara tullfria. I en särskild bilaga ventilerade Gottlund frågan, vilken näringsgren, järnproduktionen genom bruken eller svedjebruket, som var den förmånligare. Han kom till slutsatsen, att svedjebruket var tiofalt mera inkomstbringande än bruksnäringen.⁴

Gottlunds finska miniatyrstat i Värmlands-skogen och på den norska sidan av riksgränsen hör hemma bland utopiska stats- och samhällsbildningar, som då och då planerats i jungfruliga nejder. Mot århundradens förtryck som framställs i bjärta färger kontrasterar det finska lyckoriket, där sämja och naturlig livsstil råder

i motsats till den onda civiliserade världens orättvisor. Paradiset kunde bli verklighet först, när representanterna för de högre stånden – prästerna, lokalmyndigheterna och bruksägarna – hade körts i väg. Den årliga jubelfesten skulle äga rum den 28 januari, på Karls dag (som var både kungens och Gottlunds namnsdag!) – då skulle det befriade, lyckliga bondfolket samlas i sina högtidsdräkter i Juvanniemi kyrka för att tacka Gud för sin lycka. Skogsfinnarna ter sig i Gottlunds fantasi som Rousseaus ädla vildar, mycket oskuldsfullare och bättre än samtidens bildade människoskikt. Gottlund hade vid sitt skrivbord i Uppsala våren 1823 redan hunnit glömma hur skogsfinnarna tedde sig i verkligheten. Hans håg brann att verka bland dem, han ville själv bli deras styresman i de pastorala skogarnas djup. Det finska samhället vid Sveriges västgräns skulle bli hans lycksalighets ö, där en livsgärning långt från de akademiska misslyckandena väntade honom.

Gottlund hade hoppats på att ojäviga män skulle studera hans skrift. Ärendet remitterades till landshövdingen Johan af Wingård, som motvilligt tog sig an uppgiften. Han var en avsuttet militär och ursprungligen ingalunda avog mot skogsfinnarna, som han hade behandlat i positiv anda i sin senaste femårsberättelse. Han ansåg dock, att skogsfinnarnas civiliserande förutsatte utöver bättre ekonomiska villkor också ökad anpassning till det omgivande samhället.

Johan af Wingårds utredning finns i tryckt form i *Betänkande angående Wermeländska Finn-Allmogens Angelägenheter* och det förelåg färdigt i manuskript redan den 23 maj 1823. Landshövdingen säger rent ut, att Gottlunds betänkande hade varit "en i sanning mödosam läsning". På ett annat ställe står det, att Gottlunds skrift "tävlade i forntida uppgifter

med Rudbecks Atlantica”. Det är inte heller säkert, att af Wingård orkade sätta sig in i detalj i allting, som stod i skriften. af Wingård var dock inte i princip någon motståndare till finnarnas strävanden. Han skriver rentav:

Länge hafva Finnarne ansett sig förtryckte och förfördelade af så Embetsmän som kringboende Svenskar, och ehuru större delen af hvad de anföra i denna del, aldrig står att bevisa och ofta grundar sig på berättelser från forna förföljelser; kan icke nekas, hvilket jag också i min sist afgifne underdåniga Femårsberättelse öfvermält, det dem ju ofta skedt förn är. Olikhet i seder, lynne, språk och tänkesätt, har verkat och verkar ännu denna stund att föga vänskapligt förhållande begge Folkstammarne emellen.⁵

Emellertid ansåg af Wingård, att Gottlunds recept var det sämsta tänkbara för avhjälpan av dessa missförhållanden. ”Att få egna kyrkor, Präster som predika Finska, och att slippa hädanefter komma i beröring, eller hafva något gemensamt med Bygdefolket, utgjorde sammanlagda summan af deras begäran”, skrev han. af Wingård var inte säker på att detta önskemål var skogsfinnarnas verkliga önskan, utan det var Gottlunds tanke. Gottlund hade rest runt i finnskogarna och spritt förhoppningar, som finnarna nappat på. Felet var dock egentligen inte hans; det var en del av ungdomens naturliga bekymmerslöshet:

Då man i ungdomsåren uppfattar ett föremål för sin verksamhet, hvem beräknar hindren? hur lätt försvinna de ej, och huru snart står ej Luftslottet färdigt i inbillningen? Lyckliga tid! ... Det är verkligen med ledsnad jag uppstått, som en tredje mellankommande, för att beröfva

Gottlund och hans vänner, Finnarne, deras Eldorado på gränspfjällen; men ehuru jag nödgas förflytta mig till rena verkligheten, skall samvetsgrant ingenting försummas af mig som kan bidra till att försätta denne vanlottade trakt och dess ofta misskände innevånare i en lyckligare författning, så vidt det i min förmåga står och det kan förenas med andras oförkränkta rätt.⁶

Med detta löfte lämnade af Wingård Gottlunds omfattande skrift och övergick till saker, som han uppfattade som de egentliga skogsfinnarnas äkta önskemål till förbättringar. Den första frågan löd då: skall finska språket bevaras och skyddas i finnskogarna? Landshövdingen erkände, att det inte hört till hans avsikter vid författandet av hans senaste femårsberättelse, att stödja finska språkets fortbestånd. Han hade velat låta tiden verka i försvenskande riktning. af Wingård förstod visserligen, att ett eget språk var någonting heligt för en individ, men påminde samtidigt, att många folk hade bytt språk i civilisationens intresse, senast många invandrare, som hade flyttat till Nordamerika. ”Det säkra är, att man alltid blir främmande för hvarandra, så länge man ej talar samma språk”, skrev han.⁷ Emellertid gick det inte att på denna punkt gå emot skogsfinnarnas önskemål: ”bifalles ej denna lifligaste af deras önsknings, nemligen att få ostörde bibehålla sitt språk, hvarje försök till bättre institutioner strandar, och däremot alla svårigheter försvinna om den gillas”, tillade han.⁸

Därför ville också landshövdingen, att något skulle ske i kyrkligt hänseende för finnarna i Värmland. Tre finska församlingar kunde komma i fråga; dock ej just på de platser, som Gottlund hade utpekad. Väsentligt var, att religionsundervisningen skedde både på finska och

svenska och på finska endast för dem, som inte behärskade svenska tillräckligt.⁹

Några egna lagar och författningar behövdes ej för finnarna; ej heller var någon finsk fogde behövlig. Däremot var af Wingård inte helt negativ till tanken på att ett särskilt härad skulle inrättas för finnarna. Åtminstone kunde man tänka sig en egen domsaga, där domaren hade en finsk tolk till sitt förfogande och där några finnar satt med i nämnden.

Trots alla sina invändningar och sin kritik mot Gottlunds planer var landshövdingen i Karlstad ändå ganska gynnsamt stämd till skogsfinnarnas strävanden. Han kom ihåg att nämna, att kungen i sin välvilja hade betalat skogsfinnedelegationens skulder i Stockholm och bekostat dess hemfärd. Landshövdingens välvilja var av samma slag som majestätets; en principiellt positiv syn, med inga överdrifter.

Gottlund ritade också ett häradssigill för sin skogs-finska statsbildning på gränspfällen. Sigillet är en kombination av Savolax' och Karelen's landskapsvapen och det svenska riksvapnet. Inne i lagerkransen står texten "Rauha ja rakkaus" och "Sopu ja sovinto" som betonar den goda sämjan som samhällets byggesten. – SKS, Gottlundiana 55.

I november 1823 tillsatte kungen slutligen den undersökningskommitté, som ständerna hade beslutat om. Dess ledamöter blev utöver landshövding af Wingård överstelöjtnanten E. A. von Gerdtén och kyrkoherden i Bolstad, hovpredikanten Herlog Stenberg. Endast von Gerdtén av de tre kunde någon finska; de övriga var i Värmland välkända personligheter utan djupare inblick i själva sakfrågan. Kommittén gjorde under sommaren 1824 en rundresa till de sydligaste finnbyarna och höll i augusti i Östmarks kyrka ett möte med allmogen, som mest bestod av svenskar. af Wingård försökte under detta möte värva finnar till nybyggare i Jämtland, men med klena resultat. Av Gottlunds vapendragare deltog Paavo Räisänen och Niilo Orainen i Östmarksmötet; den förstnämndes brev till Gottlund var mycket kritiskt mot kommittén. Finnarna ansåg, att kommittén hade gjort sitt besök mera för formens skull, utan att visa verkligt intresse gentemot deras förhållanden. Det officiella betänkandet dröjde ännu två år och var mycket mera negativt än af Wingårds utlåtande från 1823. Inga finska präster ansågs behöfliga; däremot föreslogs grundande av två svenska kapellförsamlingar, Södra och Norra Finnskogas, i de nordligaste delarna av länet. Dessutom skulle man anställa två ambulerande skolmästare för att lära finnarna svenska och sprida svensk religiös litteratur bland dem. Regeringen godkände dessa förslag i februari 1826.

Resultaten efter den spektakulära aktion som Carl Axel Gottlund hade iscensatt till 1823 års riksdag var alltså mycket klena och närmast motsatta jämfört med syftet. Ett senare brev från von Gerdtén till Gottlund ger intryck av att kommittén inte hade varit helt enig i sina överväganden, utan att dess ende Finlandsfödde ledamot hade blivit överkörd av de andra. Under

sommaren 1826 uppvaktade ännu Montgomery på Gottlunds begäran kronprins Oscar i skogsfinnefrågan, men det visade sig, att denne nu hade kallnat för ärendet. Kronprinsen tyckte inte längre om den agitation, som Gottlund bedrev, och sade rent ut, att denne var "en excentrisk natur".¹⁰

Bland skogsfinnarna väckte projektets totala misslyckande förstämning. I april 1825, när huvuddragen av kommitténs betänkande blev kända, vände sig två av dem, Erik Eriksson Hatakka, de norska finnarnas representant, och Lars Larsson Riekkinen, de svenska finnarnas talesman, till Kungl.Maj:t med begäran om förnyad undersökning. Deras skrivelse hade satts ihop av Gottlunds skyddsling, studenten Johan (Juho) Räisänen i Uppsala. De båda männen åberopade kungens muntliga löfte om finska kyrkor och finstalande tjänstemän och djärvdes fråga, hur det stod till med infriandet av detta löfte. De menade också, att två av de kommitterade (af Wingård och Stenberg) var genom släktskap med brukspatroner komprometterade och jäviga i sin uppgift.¹¹ Skrivelsen remitterades till landshövdingen, vars svar den 14 september 1825 var utomordentligt skarpt. Särskilt poängterade af Wingård, att om man uppfattade jävigheten på det sättet, som brev-författarna hade gjort, var von Gerdtens också jävig; ja, det skulle inte finnas en enda person i hela Värmland, som något kände till sakerna, som kunde betraktas som fri från jäv. I sakfrågan underströk landshövdingen, att hans och hans medbröders strävan hade varit att åstadkomma en närmare gemenskap mellan traktens svenskar och finnar.¹²

Landshövding Johan af Wingårds skrift i skogsfinnefrågan 1824.

Folkmängden i finnskogarna på 1820-talet

När Carl Axel Gottlund under våren 1823 skrev sitt stora förslag till inrättande av ett autonomt område för skogsfinnarna i Värmland och Norge, ville han så noga som möjligt uppskatta svedjefinnarnas antal. Han hade under år 1817 rest i Dalarna – med en liten avstickare till Hälsingland – och under åren 1821–1822 i Värmland, med ett grundligt besök i finnskogen på den norska sidan. På sina resor hade han satt i system att sitta i kyrkoar-

kiven och ur dem studera finnättlingarnas utbredning. I flera fall skrev han in i de kyrkliga längderna finnarnas ursprungliga släktnamn, som de svenska prästerna hade borttappat.

Problemet vem som var skogsfinne, vem redan försvenskad, var en knepig fråga att lösa vid dessa kartläggningar. Carl Axel Gottlunds kriterium var kunskaper i finska språket. I Dalarna var det mest äldre och i varje fall vuxet folk, som kunde finska, medan de yngre hade förlorat sitt språk eller kunde det endast rudimentärt. I Värmland var finskheten mera välbevarad; där kunde man stöta på barn, som inte behärskade ett ord svenska, och se vuxna personer, som var mycket skrala i omgivningens språk men språkade sinsemellan flytande på ren savolaxiska.

Vilka Gottlund klassificerade som finnar på grund av språkkunskaperna, vilka han åter räknade som deras försvenskade ättlingar är oklart. Troligen var hans val något vacklande, när han skrev upp finska person- och farsnamn och kopplade ihop dem med de fäderneärvda släktnamnen, som folket i finntorpen mycket väl kom ihåg. Varje gång som man möter ett finskt efternamn i Gottlunds papper måste man förutsetta, att en fråga ställts till den ifrågavarande skogsfinnen eller till någon i hans omgivning av den kringresande studenten. I Gottlunds kvarlåtenskap finns det listor på tusentals personer med finska efternamn, varför kartläggningen av just befolkningsförhållandena måste ha varit ett av dennes huvuduppgifter.

Det är en stor skada, att den färdiga slutprodukten, den 500-sidiga rapporten med förslag till inrättande av ett härad för finnarna, slarvades bort av landshövdingen Johan af Wingård. De kartor, tabeller, förteckningar över bosättningar, byar och gårdar samt släktutredningar med genealogiska forskningar om härkomst,

som i renskriften form ingick i detta alster, skulle ha varit en helt suverän källa till finnbygdernas bebyggelsehistoria och också kunnat ge en något så när välgrundad uppskattning av finnarnas numerär i början av 1820-talet.

Carl Axel Gottlund skrev själv i den tredje delen av *Otava*, som inte utgavs på sin tid, att man kunde påträffa finnar i över hundra socknar i Mellansverige till ett antal av totalt ca 50.000 personer, av vilka omkring hälften ännu förstod finska. Landskapsvis fanns skogsfinnar i Västmanland i 8 socknar (redan försvunna i 13 socknar), i Dalarna i 15 socknar (redan försvunna i 7 socknar), i Gästrikland i 4 socknar, i Hälsingland i 13 socknar, i Medelpad i 11 socknar, i Jämtland i en socken i Ångermanland i 11 socknar, i Åsele lappmark i två socknar och i Värmland i 21 socknar, skrev han.¹ Denna beräkning torde ha tillkommit under åren 1822–1823. Man vet också, att Gottlund i december 1822 sände en enkät till totalt 33 präster i Gästrikland, Hälsingland, Medelpad och Ångermanland med frågor om förekomsten av skogsfinnar, deras antal o.s.v. Svar inkom från sammanlagt 12 norrländska själasörjare.²

Rundfrågan ägde rum, eftersom Gottlund inte var personligen bekant med skogsfinnefrågan i södra och mellersta Norrland. Till sin skrivelse, hopsatt i körsnären Karmans gård i Uppsala den 28 december 1822, hade Gottlund bifogat en frågelist med tolv, delvis ganska omfattande frågor. Av en sammanställning som finns i Gottlunds eget arkiv syns, att prästerskapets iver att besvara hans rundfråga var ganska måttlig. Från Järvsjö svarade komministern Erik Agrell t.ex., att "under tidens lopp hafva, genom giftermål med Socknens infödingar, Finska afkomlingarne blifvit både till Språk, drägt och lefnadssätt alldeles införlifvade med den öfriga Församlingen". I samma stil gick de

flesta av de andra svaren. Några var dock utförligare. Komminister P. O. Hedenborg från Ytterhogdal meddelade i sitt svar den 10 februari 1823, att antalet finnar i hans församling var 48 personer fördelade på åtta hushåll. Pastorn Anders Gustaf Sefström från Bjuråker i norra Hälsingland skrev den 21 februari 1823, att enligt kyrkoböckerna hade området år 1690 bebotts av 104 finnar fördelade på 18 hushåll. Numera fanns det i finnskogen i samma socken 150 finnättlingar, av vilka endast en enda med möda förstod finska. Men i grannförsamlingen Hassela på andra sidan landskapsgränsen fanns det enligt Sefström "en talrik svärm, som talar Finska och bibehåller Förfädrens lynne". Tyvärr hade Gottlund ingen rapportör där.

Ett bättre svar ankom också från Åmots kappell i Hälsingland den 4 februari 1823. Komminister O. Wallstensson skrev nämligen, att finnskogen på platsen omfattade över 200 invånare med barn, fördelade på omkring 40 hushåll. "Svenska språket är numera det vanliga. Det finska försvinner mer och mer. Några äldre tala likväl stundom, i synnerhet vid glada tillfällen, sin emellan Finska", tillade han. I ungefär samma stil svarade prosten Erik Forstén i Ockelbo den 7 februari 1823. I denna socken i Gästrikland fanns det enligt hans uppskattning cirka 150 finnar, män, kvinnor och barn sammanräknade. "Allt för få tala ännu någon bruten Finska sinsemellan", fortsatte han. Komministern i Holms socken Pehr Backman svarade den 19 mars 1823, att han visste, att en finne Lars Steffanson, som 1655 hade bosatt sig i Sunnansjö och levtt till 95 års ålder, hade i skrivande stund 174 ättlingar i livet, men alla försvenskade. Prosten i Torsåker Carl Genberg mindes i sitt svar den 17 mars 1823, hur han hade tillbringat sina ungdomsår i Stöde, där många finnar dåförtiden var bosatta. "Några urgamla ta-

lade då endast Finska Språket, men de fläste rådbåkade det".³

Det norrländska materialet, som Gottlund fick i sin hand genom sin rundfråga, var sålunda föga belysande. Antingen hade finnarna där blivit försvenskade eller – vilket är troligare – kände prästerna inte till sina socknars finnbefolkning. Man har uppgifter från bara tjugo år tidigare, att det t.ex. i Bjuråker fanns över hundra finskatalande personer boende.⁴

Gottlund nöjde sig inte med de svepande formuleringarna, som hade kommit från Norrland. Bland hans papper finns också uppräknings av skogsfinnar i Hassela, Stöde, Torps och Borgsjö socknar. Dessa listor är uppenbart gjorda av någon annan än Gottlund själv, fast renskrivna med hans handstil. Materialet från Hassela är det bästa; det omfattar totalt 180 namn grupperade efter gårdar – och utredaren har uppgett med olika förkortningar, hur bra vederbörande ännu kunde finska (ff = mycket bra i finskan, f = kan finska, sv = försvenskad). Även de östfinska släktnamnen har angivits. Tre släkter dominerade stort i trakten, Sorrainen (17 personer), Tarvainen (11 personer) och Tenhuinen (8 personer). Övriga släktnamn var Ukkoinen, Jämsäläinen, Simoinen och Janhuinen.

Förteckningarna från de övriga norrländska socknarna innehåller inga släktnamn men är annars likartade. Vem som hade insamlat uppgifterna är oklart. I listorna avseende Hassela förekommer en student, Johan Eriksson Hystedt (av släkten Sorrainen och boende på Mellangården vid Kölsjön), som hade vistats i Uppsala. Även en annan Hasselabo, bonden Daniel Persson från Kaxila, hade varit i Uppsala och visat upp manuskript för Gottlund, som var mycket intresserad av sådana saker. Han kunde dock själv inte tala finska. Det är möjligt, att någondera av dessa personer hade insamlat uppgifter-

Flatåsen

Per Danielsson	1	Hartikainen	} <i>Alaskylä</i>
Per Karin Persdotter	1	Mojjainen	
Per Karin Persdotter	1	Kanainen	
Per Karin Persdotter	1	Tarvainen	
Per Karin Persdotter	1	Havuin	
Per Karin Persdotter	1	Rämäinen	} <i>Alaskylä</i>
Per Karin Persdotter	1	Kanainen	
Per Karin Persdotter	1	Konkari	
Per Karin Persdotter	1	Neuvainen	
Per Karin Persdotter	1	Nuualainen	
Per Danielsson	1	Kanainen	} <i>Pekala</i>
Per Karin Persdotter	1	Vaivainen	
Per Danielsson	1	Mojjainen	
Per Karin Persdotter	1	Hartikainen	
Per Karin Persdotter	1	Mojjainen	
Per Danielsson	1	Hartikainen	} <i>Alaskylä</i>
Per Karin Persdotter	1	Neuvainen	
Per Karin Persdotter	1	Mojjainen	
Per Karin Persdotter	1	Hartikainen	
Per Karin Persdotter	1	Hartikainen	
Per Karin Persdotter	1	Mojjainen	} <i>Alaskylä</i>
Per Karin Persdotter	1	Hartikainen	
Per Karin Persdotter	1	Hartikainen	

En sida ur C. A. Gottlunds beräkningar 1822-1823 av folkmängden i finnskogarna, FRA. - Flatåsen i Ny socken (6 finntorp) domineras av släkterna Hartikainen (12), Mojjainen (4) och Konkari (3). De övriga släkterna Kanainen, Tarvainen, Hatakka, Vaissinen, Havuinen, Rämäinen, Nuualainen, Neuvainen och Juntuinen har tillsammans färre representanter än dessa tre (10 personer). Slakten Hartikainen uppträder i 3 fall som innehavare av torp (egentligen fyra, eftersom änkan Karin Persdotter Mojjainens i Alaskylä far Per Andersson sägs ha varit en Hartikainen, som blivit "slagen af länsman utan all anledning 1821"), men förekommer också med tjänarstatus (2 pigor, en hustru till en inhyseskarl). Hartikainen är den mest dominerande finnslakten i Ny med hela 49 representanter.

na på platsen, då det är uppenbart, att man inte kunde få ihop listorna på något annat sätt än genom att gå runt i bygden. Även bland de uppräknade personerna från de övriga Norrlandssocknarna fanns människor, som sägs ha besökt Uppsala.

Uppgifterna från Norrland övertygade Gottlund om att det ännu fanns hundratals skogsfinnar därborta. Sin framställning om finnbyggelsen i Dalarna och i Värmland kunde Gottlund basera på egna fältstudier, som var av en helt annan klass än andrahandsuppgifterna från Norrland. En betydande del av den renskrivna och försvunna rapportens grundmaterial finns i Gottlunds eget arkiv i några kuvert, rubricerade "Folkmängden på Finnskogarne". Det är fråga om ett koncept, delvis tillkommet vid själva kyrkoböckerna, och omfattande ca 230 kvartorsidor. Detta ersättningsmaterial är, även det, av utomordentligt värde, men helt klart inte av samma klass som den försvunna slutprodukten. Särskilt Dalamaterialet (s. 213-219 i manuskriptet), som åtföljs av en beskrivning av resrutten, är ytterst ofullständigt och summariskt. Släktnamnen förekommer blott sällan och är ibland något annat än äkta skogsfinska familjenamn - namnen som Norilainen och Ruhtalainen (norjalainen = norrman, ruotsalainen = svensk) t.ex. anger, att det är fråga om norska eller svenska personer. Men i fråga om västra Värmland och de angränsande trakterna på den norska sidan är listorna av stort intresse.

Den rapsodiska karaktären av anteckningarna - och också svårigheten att lokalisera ortnamnen, ty Gottlund har översatt ett stort antal gårdsnamn till finska - gör emellertid, att "Folkmängden på Finnskogarne" inte går att använda i sitt egentliga syfte, för att få fram en totalsiffra avseende all skogsfinsk bosättning. Därför har försök gjorts att närmare betrakta

befolkningen i fyra finnskogar, alla belägna på den svenska sidan av gränsen. Den nordligaste av dessa trakter, *Dalby norra finnskog*, ligger längst upp i Värmland. Lokaliseringen har skett genom ortnamnen, som också förekommer på Gottlunds egen karta, tryckt i anslutning till hans dagbok från resan 1821–1822. I trakten bodde 1823 71 namngivna vuxna finnar, uppdelade på 15 torp. 46 personers släktnamn har noterats. Av de nio släkter, som framträder i materialet, dominerar släkterna Muhoinen (14 representanter) och Hakkarainen (11 representanter), resten (Liittäinen, Siekinen, Vauhkoinen, Kymäläinen, Kiikalainen, Kuosmainen, Pohjalainen) utgör mera enstaka fall.⁵

Längre söderut, i trakterna av sjön *Norra Rögden*, har Gottlund på den svenska sidan av gränsen upptecknat 14 bosättningar med finska gårdsnamn.⁶ I denna trakt bodde totalt 82 finnar, av dem 36 barn. Släkterna är betydligt fler på denna ort: Havuinen (6 representanter), Hämläinen (5), Tarvainen (4), Paalainen (4), samt Haljainen, Turpiainen, Saastainen, Raatikainen, Hartikainen, Kuhmalainen, Lehmoinen, Kymöinen och Veteläinen med några representanter var.

Ännu något mera söderut, i *Ny sockens finnskog*, är antalet finnar ganska högt. I totalt 9 byar, omfattande 36 torp eller gårdar, bodde enligt Gottlund 254 vuxna skogsfinnar. Rikedomerna på släktnamn är stor – de släkter som tycks omfatta flest medlemmar är Hartikainen (49 representanter), Moijainen (30), Tarvainen (15), Hämläinen (14), Vaissinen (12) och Karvainen (10). De små släkterna (under 10 representanter) är sammanlagt 23 stycken: Häkkinen, Rämäinen, Paalainen, Eskoinen, Nualainen, Väntäinen, Juntinen, Havuinen, Pinoinen, Himainen, Oinoinen, Konkari, Räisäinen, Veteläinen, Kupiainen, Hiironen, Raatikainen,

Kanainen, Mankinen, Saastainen, Neuvoinen, Hatakka och Ruohtalainen, vilket sistnämnda namn inte är något släktnamn utan betyder, att dess bärare är en svensk.

Ännu en bit sydligare, i *Östmarks finnskog*, har Gottlund förtecknat 393 vuxna skogsfinnar.⁷ På sina ställen är denna stora finnskog redan försvenskad, eftersom upptecknaren gjort noteringar om sammanlagt 36 individer, som inte längre kunde finska (sv = försvenskad, ej medtagna i siffran ovan). Rikedomerna på släktnamn är överväldigande, totalt 61 släktnamn tycks ha varit i bruk i dessa trakter. De största släkterna är Haljainen (30 representanter), Hämläinen (27), Sikainen l. Siikainen (17), Porkka (14), Valkoinen (14), Nikarainen (11), Kauttoinen (11), Moilainen (10), Marttinen (8), Suhoinen (7), Orainen l. Oravainen (7), Rusoinen (7), Karttuinen (7), Kähköinen (7) samt Juuselainen (5). Övriga släktnamn är representerade genom 1–4 bärare.

Några av dessa släktnamn har en mycket arkaisk klang i Finland. Det är uppenbart, att vissa släktnamn förekommer mera talrikt bland bönderna, andra är åter mera frekventa bland drängarna, pigorna och inhysesfolket, fastän materialet inte tillåter några direkta jämförelser i dessa avseenden. Tar vi en liten by i Ny sockens finnskog – Flatåsen – som bestod av sex finntorp, är det lätt att lägga märke till att tre av dem brukades av representanter för släkten Hartikainen, den dominerande finnsläkten i Ny. Även det fjärde torpet, där en änka av släkten Moijainen styrde och ställde, hade bara ett par år tidigare brukats av hennes man, som var en Hartikainen. Å andra sidan kan man upptäcka två Hartikainens som pigor och en som hustru till en inhyseskarl.⁸

Carl Axel Gottlunds anteckningar ger inte möjlighet till någon beräkning av finnskogar-

nas totala folkmängd. Gottlunds siffra 25.000 i finska språket kunniga skogsfinnar i *Otava* måste betecknas som en gissning, och i ljuset av hans egna papper som en gissning i överkant. Men vi har också uppgiften, att omkring 600 Värmlandsfinnar och finnar i Norge hade satt sitt namn eller bomärke under hans petition, och denna siffra står betydligt bättre i samklang med hans arbetsmaterial. Det som man vågar säga är, att det tydligen ännu omkring 1823 fanns tusentals i finska språket kunniga människor i ett stort område längs Sveriges gräns i väster.

Björnjägaren Pekka Huuskoinen i verklighet och sägen

Vid sjön Rangen i Dalby socken, i Värmlands avlägsnaste norra hörn, bodde år 1822 i en enkel koja skogsfinnen Per Johansson Huuskoinen. Per eller Pekka var detta år redan 89-årig, invalidiserad åldring, vars ben vägrade att bära honom. Stödjande sig på sin skidstav och klädd i ett trasigt björnskinns flätade han korgar av vide och täljde pärtor, när Carl Axel Gottlund trädde in i hans bostad.

Pekka Huuskoinen eller Huske-Per kunde inga kväden, som skulle ha intresserat studenten. Hans bragder låg på ett annat plan – han var Värmlands namnkunnigaste björnjägare, som under sin långa levnad fällt 67 björnar och mycket annat vilt. Pekkas personlighet gjorde ett sådant intryck, att Gottlund – väl hemma i sin studerkammare i Uppsala – fattade pennan och skrev den 26 september 1822 en ansökan

till Kungliga Patriotiska Sällskapet om ett premium till björnjägaren.

Carl Axel Gottlunds brev¹ är författat i en högstämmd ton. Redan skildringen av mötet mellan runosamlaren och den gamle björnjägaren är som en genremålning i den bästa romantiska stilen: ”Sådan fann jag honom! sänkt i sorg – dock ej nedsänkt; bärande tidens och plågans stämpel i sin panna”, skrev Gottlund. Pekka Huuskoinen var ohjälpligen mycket gammal; han levde med sina minnen i stor fattigdom bland ett nytt släkte. ”Redan i sin ungdom utmärkt för sin skönhet, för sitt mod och sin styrka, öfvade han sig tidigt i de yrken som varit Hans Fäders tidsfördrif. Intet fjäll var så högt, utför hvars djup han ej slungade sig på sina skidor, och ingen Hind så snabb, som Han ej mattade i språnget”, tillade brevskrivaren. Genom sin skicklighet att nedlägga björnar hade Huuskoinen vunnit ära i hela Älvdalen, men också fått avundsmän. Genom att sälja björnskinns var han ”snart den rikaste bland en fattig stam” och ädelmodig som han var, hjälpte han storsint sina landsmän. ”Och hvad som var märkvärdigt – han sökte aldrig med ett rus förljufva minnet af sina bragder, hvilket så gärna plär vara fallet med en Jägare”, skrev Gottlund med tanke på nykterhetsvännerna i Patriotiska Sällskapets ledning.

Tyvär hade Pekka Huuskoinens inkomster och förmögenhet bortslösats av hans söner, som handlade med björnskinns. På gamla dagar hade han tvingats att ta till tiggargästen. Han hade förlorat sitt hemman och åt nu bröd av bark och drack vatten. Därför var det önskvärt, att Patriotiska Sällskapet nu skulle ihågkomma honom med en belöning.

Denna belöning motiverades av att Pekka hade utrotat så många av skogens bestar. Carl Axel Gottlund beräknade, att kostnaderna för

"Hem från björnjakt". Oljemålning av Bengt Nordenberg 1871. Foto Nordiska museet.

en skallgång på björn, som jägmästaren i Fryksdalen skulle ha anordnat, hade blivit mycket höga genom att över 800 bönder hade behövt uppbådas till jakt under en bråd arbetstid. Då bönderna var ovana vid jakten, hade det sårade bytet lyckats undkomma. Sådant hade aldrig hänt för Pekka Huuskoinen, försäkrade Gottlund. Skulle denne ha hunnit avlida innan belöningen nådde honom, kunde priset ges till en annan finsk björnjägare, Anders Danielsson Veteläinen, som visserligen bodde på andra sidan gränsen, men som var nästan lika skicklig i sitt värv som Pekka Huuskoinen – han hade nedgjort 63 björnar.

Det hände faktiskt, att Pekka Huuskoinen gick ur tiden innan Patriotiska Sällskapet hann ta ställning till ansökan. Hans rykte levde dock kvar i finnskogarna. Det nådde så sent som i början av 1890-talet bruksbokhållare *Gustaf Schröders* öron. Denne hade haft ett växlingsrikt liv – född 1824 på Edsvalla bruk i Nors

socken i Värmland, skolgång i Karlstad, en karriär som bruksbokhållare i Sälboda, Mölnbacka och Kvarntorp i Värmland och sedermera som skogsförvaltare och timmerköpare i Dalarna. Schröders stora fritidsintresse var jakt, fiske och överhuvudtaget friluftsliv. Till detta kom ett intresse för allmogen, särskilt för finnarnas hårda liv i norra Värmlands ödemarker.²

Efter sin flyttning till Stockholm 1887 ägnade Schröder sig helt åt författarskap. Redan nästa år utkom hans första bok, "Minnen från skogarna", som åtföljdes av en serie sakkunnigt, humoristiskt och underhållande berättade jaktminnen. Han behandlade också sitt eget liv i böckerna "En bruksbokhållarens minnen" (del 1 1892, del 2 1903), "En timmermärkares minnen" (1893) och "Tjugo år i Dalarna" (1896). Schröder publicerade dessutom ett par handböcker i jakt och fiske samt boken "Skidor och skidlöpning för jägare och turister" (1900).

Men Gustaf Schröder skrev också några ro-

maner, rena fantasiberättelser, som alla tog upp skogsfinska teman. De första av dessa skönlitterära alster hette *Örjan Kajland och hans pojkar* (1893). I början av denna pojkbok finns en skildring av skogsfinnarna under den anspråkslösa rubriken "Liten historia". Den tar upp skogsfinnarnas invandring till Sverige efter Petrus Nordmanns framställning, medan beskrivningen av deras kultur bär prägel av ett ögonvittnes iakttagelser. Allt som allt är Gustaf Schröder mycket positiv till Sveriges finnbefolkning och berömmar dess insatser i de svåraste omständigheter:

För att under sådana förhållanden kunna bärga livet fordrades mod, seghet, tålmod och fyndighet, och det är just de egenskaper som ännu i dag ägas av finnarna jämte förmågan att utan knot försaka och med undergivenhet bära de svårigheter som vid många tillfällen möta. Huru dessa människor kämpade sig fram, är för den med skogslivet obekante nästan ofattligt, liksom för den som aldrig behövt tänka på vad han närmaste dag behöver till föda.

Förordet till *Örjan Kajland och hans pojkar* innehåller en minnesvärd skildring av finnarnas matkultur i knapphetens, för att inte säga svältens, tecken. Den bild som Schröder tecknar föreställer småskaligt svedjebruk för husbehov; kärvarna torkades t.ex. på ugnen inne i portet och axen förvandlades till nödmat redan innan de hade mognat ute på svedjeåkern. Men redan i inledningen dominerar jakten som finnarnas stora näringsgren och bästa tidsfördriv, särskilt björnjakten – "mot slutet av 1700-talet funnos ... i Färnebo och Skillingmarks socknar i Värmland sådana furor, där hundratals björnskallar voro uppspikade", skriver Schröder.³

En av romanfigurerna i *Örjan Kajland och hans pojkar* heter Pekka Huskoinen, som är i berättelsens början en 15-årig gosse, som hade förlorat sin mor under klubbekriget och lärt sig svenska samt läsa och skriva hos en vänlig präst i S:t Michel. Denne Pekka lever tvåhundra år tidigare än Gottlunds björnjägare och har endast namnet och jaktkickligheten gemensamma med denne. Sin första björn fällde den diktade Pekka Huskoinen under finnarnas färd längs Dalälven mot de stora skogarna; sittande i en fura sköt han en björn som kommit till att äta upp en fälld älg, som fungerade som lockbete. Den första lyckade björnjakten åtföljdes av många andra, varvid samtliga tänkbara metoder att nedlägga detta stora skogsdjur kom till användning. Givetvis råkade Pekka också ut för björnbett och slag av björnens mäktiga ramar.

Örjan Kajlands bild av skogsfinnarna bygger utom på spännande jaktskildring också på motställningen mellan bofasta svenskar och kringströvande finnar, vilkas liv i vildmarkerna liknar de nordamerikanska indianernas fria tillvaro i de stora skogarna. Givetvis fanns det också sådana svenskar, som var finnarnas vänner och rådgivare; finnarna var dessutom i striderna mot norrmän och danskar svenska rikets trogna undersåtar. Men i det stora hela är Fennimore Coopers bronshyade vildar, som med ljudlösa steg rörde sig i de amerikanska markerna, ädla, primitiva och blodtörstande på samma gång, Örjans och Pekkas och hela deras stams förebilder. I detaljerna – liksom i skildringarna av föremålsbestånd, språk och kronans attityd – stämmer Schröders roman med historiska fakta, men själva berättelsen är hämtad från en litteratur, som skildrar livet på en annan kontinent. Äventyren följer varandra i tätt följd – inte en sida utan spännande förvecklingar håller den unge läsarens intresse oupphörligt vid liv. Som

en ungdomsbok saknar den pensionerade bruksbokhållarens roman helt djup och dess personer ett inre liv; för en nutida läsare är dess upprepade strider mot naturkrafter och illasinnat lokalfolk en ganska tröttande läsning.

I nästa roman *Pekka Huskoinen* (1895) har den unga invandraren hunnit bli vuxen och är nu bokens huvudperson. Tiden är också något senare, en begynnande stormaktstid. Jakttemat – och särskilt björnjakten – är inte så framträdande som i *Örjan Kajland*. Pekka är ett slags övermänniska, som de övriga invandrarna tyr sig till. Han företar väldiga vandringar i Sveriges finnbygder och spejar i de obefolkade ödemarkerna i norr; han ger goda råd och ingriper än här, än där, där hjälpen behövs, han för krig mot deserterade soldater, vilka ofredar hela bygder och försöker få skulden att falla på svedjefinnarna. Pekka går tillsammans med de övriga finnarna till kungs, när deras ställning känns ohållbar; men Gustav II Adolf är död och deputationen från skogarna tas emot av greve Per Brahe. Pekka Huskoinen är med andra ord en ledargestalt under skogsfinnarnas bosättningsperiod, en stamäldste, som till slut stupar i striderna mot norrmännen. ”Frid åt dig! Du föll för ditt fosterland. Ditt namn skall leva”, lyder romanens sista ord.⁴

Gustaf Schröder skrev ännu två romaner om skogsfinnarna, *Pavo Makkran* (1896) och *Fintorpet i Västerskogen* (1899), vilka länge var en uppskattad ungdomsläsning och än idag har sitt intresse som kulturhistoriska skildringar.

Det säger sig självt, att varken Carl Axel Gottlunds idealiserade porträtt av en gammal rovdjursutrotare Pekka Huuskoinen eller Gustaf Schröders roman med samma namn har särskilt mycket gemensamt med den äkta skogsfinnen vid sjön Rangen. Hurudan han i själva verket var, vet vi strängt taget ingenting

annat om, än att han 67 gånger i sitt liv hade stått öga mot öga med björnen, de finska ruosångernas kungsdjur och den finska folktronns totemgestalt, och kommit ut ur tvekampan som segrare.

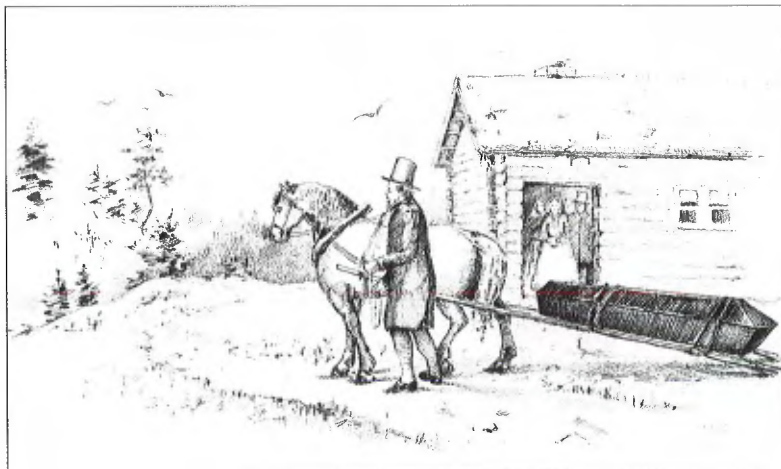
Landshövdingen Henrik Adolf Widmarks femårsberättelse 1881–1885 – ett avbrott i den officiella tystnaden

Efter landshövdingen Johan af Wingårds utredningar på 1820-talet sänker sig en officiell tystnad över skogsfinnarna. Allt, som efter detta decennium skrivs om svedjefolket, kommer ur privata forskares, författares och publicisters pennor. Svenska staten känner inte till existensen av denna minoritet.

Endast ett undantag från denna regel är känt – landshövdingens i Värmland Henrik Adolf Widmarks femårsberättelse om tillståndet i länet åren 1881–1885. Denna källa, som i original är 22 foliosidor lång, innehåller en utomordentligt innehållsrik och intressant redogörelse om skogsfinnefrågan i Värmland. Det finns därför all anledning att studera dokumentet närmare.¹

Henrik Adolf Widmark tillhör de kortvariga länscheferna i Karlstad. Han kom till Värmland 1885 från Luleå, där han hade verkat som landshövding i Norrbottens län. Han ansåg skogsfinnefrågan vara så viktigt, att han tog upp den i den första officiella rapport om sitt län, som han sände till Stockholm, trots att berättelsen egentligen avsåg föregångarens ämbetsperiod.

Likfärd från Hällefors finnbygd enligt skiss av J. Bohlin. HUB, Segerstedtska samlingen, plansch IX.

Henrik Adolf Widmark hade en något ovanlig bankgrund för att vara konungens befallningshavare. Redan hans far, lantmätaren Per Henrik Widmark (född 1800) hade till följd av sin mångsidiga duglighet avancerat till landshövding i Norrbottens län år 1859. Brodern Per Fredrik var en uppskattad lexikograf och en tid redaktör för Norrlandskuriren, halvbrodern Erik Johan åter professor i medicin i Uppsala. Även den unge Henrik Adolf Widmark (född 1835) började inom lantmäteriet, men gjorde också en militär karriär. Han hämtades från Hälsinge regemente till landshövdingeresidentet i Luleå 1873; på denna post, som även fadern innehåft, sysslade han bl.a. med samefrågor och var 1882–1883 ordförande i Lappkommittén. Efter transporten till Karlstad intresserade sig Widmark för en ny minoritet, skogsfinnarna i Värmland. Hur han fick ihop avsnittet om skogsfinnarna i sin rapport är inte känt.² Kanske hjälpte den i Karlstad bosatte finnskogsspecialisten och seminarieadjunkten Albrekt Segerstedt honom därvid.

Widmarks rapport om skogsfinnarna börjar

kort och gott med konstaterandet, att om man ville studera denna folkspillra, fick man ha bråttom: ”hvad som här skall tillvaratagas, bör samlas utan uppskof, ty med hvarje dag, som går, utplånas mer och mer ... de egendomligheter, som utmärker” finnarna. ”Men ännu kan forskaren här göra en rik skörd”, står det i rapporten, ”ty med en snart sagt otrolig seghet hafva Finnarne ... vetat bevara ej blott en god del af sina fäderneärfda seder och bruk, utan också – sitt språk, ehuru detsamma snart nog skall varda undanträngdt och förglömdt”. Dessa ord ger intrycket, att den officiella rapporten hade en mera vetenskapligt dokumenterande än praktiskt karaktär när det gällde att beskriva svedjefinnarna.

Att finnbefolkningen höll på att med god fart sammansmälta med svenskarna var enligt landshövding Widmark inte någon stor olycka, utan tvärtom ett glädjande tecken på ökad upplysning och stigande välstånd. Trots detta såg författaren ”med ett visst vemod” på den lägre kulturens sammangående i den högre. Åtminstone borde man nu försöka dokumentera den

försvinnande finska odlingens olika sidor, var hans åsikt. Detta ställe i rapporten pekar direkt på den insamlingsverksamhet, som seminarieadjunkten Albrekt Segerstedt påbörjade strax därefter.

Utan att ha tillgång till modernare forskningar i ämnet – Petrus Nordmanns ”Finnarne i mellersta Skandinavien” hade ännu inte utkommit vid denna tidpunkt – försökte landshövdingen beskriva skogsfinnarnas ankomst till Värmland. Hans skildring av inflyttningen blev därför högst summarisk. Däremot var Widmark övertygad om att ett mycket duktigt folkslag hade slagit sig ner i landskapets skogar: ”Sega, uthålliga och härdade i försakelsens skola, tyckas Finnarne, kanske i högre grad än något annat folkslag, vara egnade att odla och bebygga oländiga ödemarker”, skrev han. De var också lämpliga till gruvarbete och malmens förädling. ”Vermlands jordbruk och industri hafva antagligen genom Finnarnes arbete förts framåt vida hastigare, än det skulle hafva skett, om Svenskarne ensamme haft landets odling om händer”, underströk författaren.

Widmark hyste uppfattningen, att förhållandet mellan finnar och svenskar hade av ålder varit ganska ansträngt. Hatet mellan folkgrupperna var enligt honom ett mörkt blad i landskapets historia. Myndigheternas handlande mot finnarna genom drakoniska påbud var misslyckat. ”Finnarne underkastade sig ej, utan drogo sig blott längre undan åt skogarne, der bittra strider utkämpades, blod flöt och svåra grymheter begingos från båda parternas sida. Den finska envisheten blef halsstarrighet, dolskheten bakslughet och misstron mellan folkstammarna synes hafva ökat så därhän, att den kunde anses så godt som outplånlig”. Denna uppfattning, som Widmark hyste, är helt utan grund och baserad på vandrings sägner, som

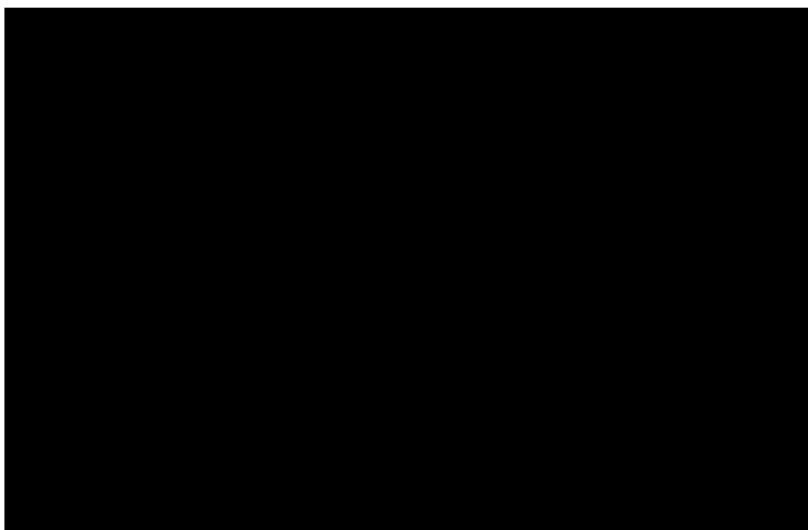
återger minnen av striderna vid den svensk-norska gränsen. Först Richard Broberg har i vår egen tid kunnat bevisa, hur grundlösa uppfattningarna av detta slag har varit.

Fastän stridigheterna upphörde enligt Widmark, glödde hatet ännu i skogsfinnarnas hjärtan. Svenskarna å sin sida närde ett djupt förakt mot sina undanträngda grannar. ”Isolerad, boende långt borta från kyrkorna, ofta ur stånd att meddela sig med prester och tjänstemän ... lefde den finska befolkningen sålunda i ett beklagligt tillstånd af förvildning, råhet och betryck”, står det i rapporten. Att finnarna inte gick under berodde på deras många goda egenskaper.

Först en bit in på 1800-talet inträffade en förändring. En finsk student, Carl Axel Gottlund, författade en vidlyftig skrivelse, som satte reformverksamheten i gång. Visserligen kunde man inte tillmötesgå Gottlunds krav på ett särskilt tingslag för finnarna, men uppståndelsen kring hans initiativ ledde ändå till många förbättringar. Landshövdingen Johan af Wingård genomdrev grundandet av två kapellkyrkor i finnskogarna, varefter ytterligare församlingar kom till, och skolor inrättades för ungdomen i dessa trakter. Vägar och kommunikationer växte så småningom fram och ledde till att finnskogarnas isolering bröts. Landshövding Widmarks historiesyn tycks på denna punkt sönderfalla i två element: den dystra forntiden och den ljusnande framtiden. Han var som tjänsteman besjälad av en utvecklingsoptimism, som såg på finnarnas försvinnande bland svenskarna som en naturlig företeelse, någonting i sig önskvärt.

Efter denna återblick i de gångna förhållandena övergick rapportens författare till att skildra skogsfinnarnas nutid i det stora länets utkanter. Han skrev, att befolkningen i nord-

Finskt kokhus, kota, från Värmland. Träsnitt från titelbladet av Gustaf Retzius' "Finland i Nordiska museet" (1881). Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

västra Värmland bestod i huvudsak av finnättlingar i olika stadier av sammansmältning med den svenska lokalbefolkningen. I Gåsborn, Rämmen, Gustaf Adolf och vissa delar av Ekehärad, Norra Ny och Dalby hade finnarna redan försvenskats. I Norra Finnskoga utgjordes befolkningen dels av en blandning av finnar och normän, dels av rena finnar. Södra Finnskoga var mera finskt och befolkningen där härstammade nästan uteslutande från invandrade finnar. "Den mest finska bygden torde dock vara Nyskoga", skrev landshövdingen. Befolkningen var där med undantag av prästens och skollärares familjer rent finsk. I Vitsand, Östmark och Lekvattnet fanns byar med en ganska talrik finsk befolkning. Även i Gräsmark var folket till en stor del av finsk härkomst, men ingen talade längre finska i dessa trakter. I Fryksdalsens övriga socknar fanns det spridda förekomster av finsk befolkning, som höll på att sammansmälta med svenskarna. I söder kunde finnarnas spår följas ända till Dalslands gräns.

Emellertid var det enligt landshövdingen

mycket svårt att uppskatta finnarnas verkliga antal. Om man räknade de människor som finnar, som förstod och talade finska och höll fast vid finska sedvänjor, kunde man gissa, att det rörde sig om cirka 3.000 personer. Assimileringen hade sålunda decimerat Värmlands skogsfinnar med en betydande fart sedan Gottlunds resor i landskapet 1821–1822, då folkgruppen förefaller att ha varit mycket mera manstark.

Huvudparten av landshövdingeberättelsens 22-sidiga avsnitt om skogsfinnarna upptas av en mycket detaljerad och korrekt skildring av deras kulturform i etnologisk bemärkelse. Den måste ha tillkommit med hjälp av lokala kännare av förhållandena. Om bostadskulturen står det i rapporten, att finnarnas rökporten var mot allmän tro utomordentliga att bo i: de var varma, dragfria och rena i alla avseenden. Rökportens konstruktion beskrivs noga, deras inredning likaså, och det blir fullkomligt klart, hur en finsk familj bodde i sitt pörte. Hedersplatsen och de övriga sitt- och sovplatserna räknas upp

i rätt ordning; finnarnas avsaknad av sängar noteras med bestörtning – detta drag hade lett till att finnarna sover på golvet ”utan hänsyn till kön eller blygsamhet”. Landshövdingerrapportens sagesman är så insatt i de lokala förhållandena, att han räknar upp enstaka rökstugor i de olika socknarna och konstaterar, att de är riktiga sevärdheter, sådana som inte längre byggs i framtiden.

Även finnarnas klädedräkt är föremål för uppmärksamhet. Den sägs vara av enkelt slag – vadmalssläder och näverskor, fårskinnsfällar och vardagskjolar. Mathushållningen är inte mindre intressant: ”resk”, ”mutti” och övriga enkla och snabblagade rätter får här sin korrekta skildring. Men också näringarna i finnskogarna väcker författarens intresse. Svedjebruket med fallråg, finnplogens konstruktion, boskapsskötseln på svedjeängarna, kolningen och fisket behandlas på ett tämligen sakkunnigt sätt. ”Då finnen är därtill tvungen, är han arbetsam och ihärdig som ingen annan”, står det i rapporten. ”Men när det föresatta nödvändiga arbetet är slut, vill han gerna hvila sig och kan då dagen i ända ligga på muren med pipsnuggan i mun”.

Widmark konstaterar, att finnarna lever i ekonomiskt hänseende på ungefär samma nivå som ödemarkernas övriga invånare. I fråga om upplysning har stora ting inträffat under senare tid. Sexton lärare och tio lärarinnor är verksamma i finnbygderna och deras arbete har lett till mycket bra resultat. ”Barnen sägas tala en vida bättre svenska än den öfriga vermländska allmogeyngdomen, en följd af att Finnarna lärt sig språket mer efter böcker”, heter det. ”Finska böcker äro hos dem ej sällsynta – de flesta anskaffade af Gottlund – men den yngre generationen kan i allmänhet ej läsa dem”.

Moraliskt betraktat höll vidskepelsen på att

försvinna ur finnskogarna, skrev Widmark. ”I sedligt hänseende är otukten Finnens svåraste lyte. Denna last härflyter sannolikt till en stor del från folkets lefnadssätt i öfrigt, i det att ungdom af båda könen får ligga tillsammans huru som helst å golf och bänkar”. En annan last hos finnbefolkningen var dryckenskapen, som emellertid höll på att minska. Skogsfinnarna drack sällan, men kraftigt, till skillnad från svenskarna, och under rusets inverkan kunde den annars så stillsamma och fogliga finnen bli ”vild och häftig, ofta farlig”, för att citera Widmarks ord.

Till slut fördjupade sig landshövdingen i finnarnas utseende och övriga rasegenskaper. ”Muskelstarka och härdade som de i allmänhet äro, kunna de hålla ut med tungt och svårt arbete samt föredraga de starkaste temperaturvexlingar”, skrev han. Tack vare de finska badstugorna tålde befolkningen hetta väl och var renlig. Tyvärr höll de på att falla ur bruk. Att finnarna så länge kunnat behålla sin egenart berodde på att de gift sig inbördes och bott så isolerat. Nu, när äktenskapen ingås över språkgränsen och barnen byter språk, kommer Värmlandsfinnarna snart att vara försvunna, står det i rapporten.

Landshövdingen Henrik Adolf Widmarks femårsberättelse innehåller både tidstypiska fördomar och positiva ord om länets finnbefolkning. Hade han planerat fortsättning för sin rapportering i kommande femårsberättelser? Det vet vi inte, eftersom han dog redan 1889, varför någon ytterligare rapport aldrig blev skriven.

Finska vetenskapsidkare i finnskogarna

Efter Carl Axel Gottlund dröjde det länge, innan nästa från Finland kommande forskare satte sin fot i finnskogarna. De finska nationella vetenskaperna hade ett oändligt arbetsfält i öster, hos släktfolken i det vida Ryssland, och svedjefinnarna i mellansvenska skogar verkade ganska vardagliga jämfört med mordviner, tjeremisser och syrjäner i trakterna av Volga för att inte tala om de finsk-ugriska folkspillrorna bortom Uralbergen. Dessutom krävde det egna folket, dess dialekter, etnografi och folklore, sin uppmärksamhet.

Den förste som i vetenskapligt syfte besökte Värmland efter Gottlund var den originelle storsamlaren av folkdikter, *Daniel Europaeus*. Hans resa ägde rum i början av 1850-talet och tycks inte ha lett till tryckta resultat. Nästa forskare, pastor *David Skogman*, upptecknade runor och gåtor främst i Nyskoga, men också uppgifter om finnarnas liv och språk. Efter honom dröjde det till 1871, då en språkforskare, *Torsten G. Aminoff*, reste till Värmland för att närmare bekanta sig med skogsfinnarnas dialekt. Han författade med stöd av sina iakttagelser en omfattande avhandling "Tietoja Wermlannin suomalaisista" (Kunskaper om Värmlandsfinnarna), tryckt 1876.

Boken börjar med en historisk inledning, som på ett tiotal sidor beskriver finnarnas bosättning och senare öden i Sverige. Enligt Aminoff bodde finnarna endast i sju socknar i västligaste Värmland; därtill kom några finska familjer öster om Klarälven och i Mangskog. Deras förfäder hade alla kommit till landet under Karl IX:s och Gustav II Adolfs tid. Några

skogsfinnar hade dessförinnan inte funnits i Sverige; teorierna om finnarnas urgamla besittningsrätt i dessa trakter var grundlösa enligt Aminoff, som baserade sin framställning på Fernows landskapshistorik men som också hade forskat i de kamerala källorna i kammarkollegiets arkiv, troligen som den förste utnyttjaren av detta material. Även Gottlunds skrifter – även de otryckta – var kända för Aminoff. Hans inledning slutade med en förteckning över de finska släktnamnen, som han kände till.¹

Själva skildringen av resan till Värmland är mycket livfull och läsvärd. Aminoff kom med tåg till Arvika, fortsatte till Gunnarskog och därifrån till Gräsmark, där han i Timbonäs by stötte ihop med de första finnättlingarna. "När jag rodde på insjön Kymmen, påminde landskapet min hembygd norra Savolax". Bosättningen, byggnaderna och folktyperna var helt finska, men folket hade redan glömt sitt modersmål. Även i Bogen intill den norska gränsen talade man bara svenska. "I byn Axla nära kyrkan höll man just examen i folkskolan. Omkring 40 linhåriga barn, med runda ansikten, liknade i utseendet helt finska barn", men finska kunde ingen av dem. Därför gjorde Aminoff en avstickare längs sjön Warald till den norska sidan, där han träffade äldre och medelålders människor, som verkligen kunde finska. I Öjjar talade folket detta språk mera allmänt och insamlandet av dialektala ord och språkprov kunde ta sin början. Därifrån återkom Aminoff till Lekvattnet och skrev i sin reseskildring: "Det finska språkets snabba försvinnande i dessa trakter känns för ett finskt hjärta nästan förskräckligt".

Från Lekvattnet reste forskaren genom skogarna till Östmark, huvudmålet för sitt fältarbete. Nu rörde han sig på fast finsk mark: huvud-

delen av socknens 5.000 invånare hade finska anor. I kyrkoarkivet fann Aminoff spår av Gottlunds verksamhet i början av seklet. Han skrev av 56 finska släktnamn ur kyrkoböckerna, som Gottlund hade satt dit. Till byn anlände grupper av nyfikna skogsfinnar för att "råka den finske herrn" och ställa frågor om Finland. Från Östmark avvek Aminoff åter till norska sidan för att i Mullikka by vid sjön Rögden träffa Gottlunds vän Pekka Karvainen, som ett par år därefter, 1873, själv kom till Finland för att se sina förfäders land. Alla människor i denna trakt var rena finnar, även de små barnen. Aminoff ställdes i Mullikka inför samma problem som många senare finska forskare: de runor som han upptecknade var inte äkta utan lärda ur böcker. I Ny socken på den svenska sidan lyckades Aminoff dock uppteckna en del äkta besvärjelser och gåtor, som ord för ord motsvarade de savolaxiska och hade alltså bevarats oförändrade i över tvåhundra år. Lika väl som den folkloristiska traditionen hade skogsfinnarna i Ny och Södra Finnskoga bevarat kännedomen om sin egen släkt – många kunde räkna upp sina förfäder ända från den förste kolonisten. Aminoff överskred slutligen den norska gränsen för sista gången i Södra Finnskoga och lämnade därmed finnskogarna för gott.²

Sina vetenskapliga rön presenterade forskaren på omkring 50 sidor. De var inte märkvärdiga: Värmlandsfinnarnas språk var mer eller mindre ofördärvad och ren savolaxiska. Denna iakttagelse bekräftas av ett antal språkprov, både prosaavsnitt och folkdikter, som Aminoff publicerade i slutet av sin studie.³

Även den berömde folkdiktsforskaren *Kaarle Krohn* gjorde i sin ungdom år 1888 en resa till Värmlands finnskogar. Resultatet blev 31 sagor, 41 trollformler och besvärjelser och 23 gåtor. Han intervjuade bl.a. Kirsti Paavontytär

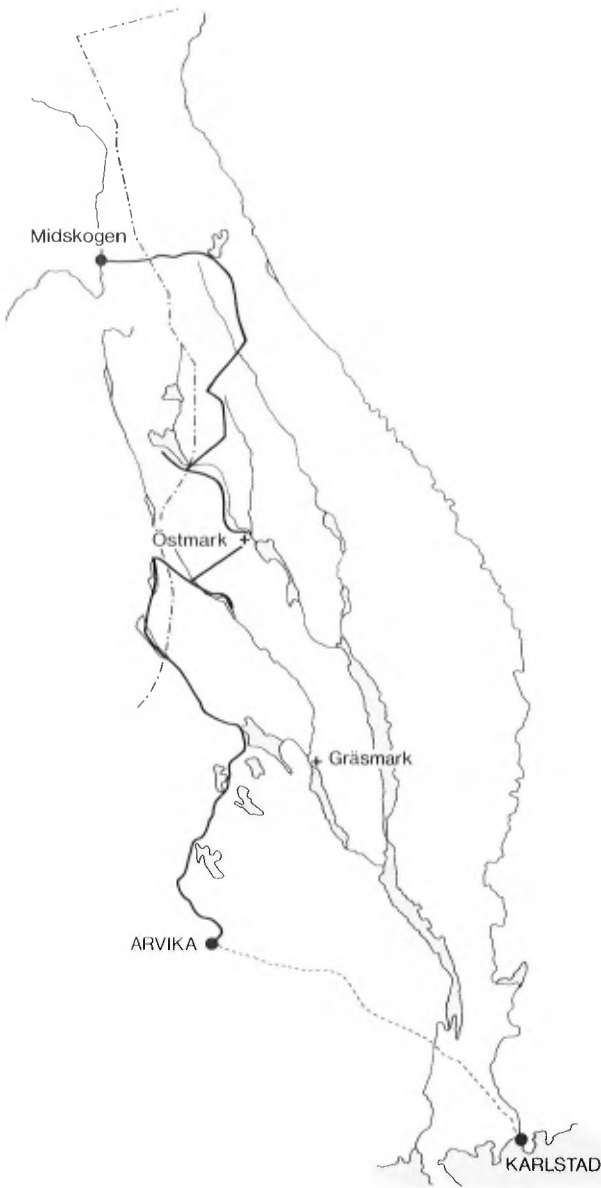
(Paulsdotter) Räisäinen från Öjerna, vars far Paavo hade varit Gottlunds bäste arbetskamrat i finnskogarna.

Nästa finska forskare, som kom till finnskogarna, var en historiker, *Petrus Nordmann*. Han hade tagit sig före att skriva svedjefinnarnas historia och studerat i det syftet grundligt Gottlunds anteckningar, som förvarades i Helsingfors. I Nordmanns avhandling "Finnarne i mellersta Skandinavien" (1888) är inflytandet från Gottlund genomgående mycket stort.⁴

I sitt förord säger Nordmann, att svenska hävdatecknare inte hade beaktat skogsfinnarnas insatser vid uppodlingen av den svenska jorden. Efter att ha nämnt Abraham Hülphers, Erik Fernow, Olof Linderholm och Emanuel Ullgren berörde Nordmann Carl Axel Gottlunds verksamhet bland finnarna och underströk, att denne inte hade "fullföljt sin avsikt att publicera deras historia". Språkforskaren Torsten G. Aminoff och insamlaren av minnen och bilder adjunkten Albrekt Segerstedt nämndes också som författarens föregångare. År 1886 reste Nordmann själv i Ockelbo finnskog i västra Gästrikland och sommaren 1887 i flera socknar i Värmland samt i Grue finnskog i Norge. Dessutom bedrev han arkivforskningar i Stockholm, Karlstad och Uppsala.⁵

Petrus Nordmann hade en mycket vid målsättning för sin historieskrivning. Ändå fick han inte med allt, som han eftersträvade, ty han säger i slutet av sitt arbete, att han hade övergivit sin plan att också ta med en del av de noter, som han hade insamlat ur tryckta och otryckta källor, eftersom de helt enkelt inte fick plats.⁶

Nordmanns avhandling har länge gällt att vara det mest grundläggande översiktsarbetet om skogsfinnarna. Den förmedlar en stor mängd kunskap om svedjefolket: bosättningen

Torsten G. Aminoffs resa i Värmlands och Norges finnskogar 1871. Denna rutt kom att dominera bland de finska forskarnas resor. "Tolmilaskogen" med Östmark som centrum blev väl undersökt, medan resten lämnades utanför undersökningarna.

och utspridningen, näringarna, själavården och mobiliteten får för första gången sin systematiska skildring. Nordmann arbetade på bred front i de svenska arkiven – särskilt i de kamerala – och var den förste att utnyttja kolonisationslängder från Karl IX:s tid. Hans avhandling är alltså standardskriften på området.

Efter Nordmann gick det nästan tre decennier, innan nästa forskare från Finland dök upp i Värmlands finnskogar. Det var folkloristen Väinö Salminen, som år 1905 färdades ungefär längs den rutt som Aminoff hade utstakat. Med på resan hade Salminen en inspelningsapparat, en s.k. fonograf. Salminen har beskrivit sina iakttagelser långt efteråt i en minnesbok "Valtattomilta vaellusvuosilta" (Från de okynniga vandringsåren, 1946). Kunskaperna i finska språket hade gått tillbaka i finnskogarna och Salminen hade på ett helt annat sätt än sina föregångare svårt att få tag i sagesmän, som behärskade skogsfinnarnas språk. Hans forskning började i Östmarks kyrkoarkiv, där också han tog en titt på de finska efternamn, som Gottlund hade skrivit där. Midsommaren 1905 fick Salminen tag i Pekka Oinoinen i Östmark, en 73-årig finskkunnig man, som enligt upp-tecknaren dock uttalade sitt modersmål på svenskt vis med mjuka konsonanter. Denne läste upp en besvärjelse mot björnen och visade upp den familjebibel på finska, som hans släkt hade fått av Gottlund.⁷

En annan skogsfinne, Matti Kiiskinen från Hollanstorp i norra Östmark, talade med sin hustru Kerttu Sikainen ännu flytande finska. Han hade haft besök av Kaarle Krohn 1885. Paret kunde gemensamt bl.a. besvärjelsen mot ormen. Från Kiiskinens vandrade forskaren över till Pekka Puroinen. Salminen hade tur med Pekka, som villigt ställde upp och läste upp under loppet av en dag hela 17 besvärjel-

ser. Det var den näst största mängd folkdikter från en enskild traditionsbärare, som man känner till.

Pekkas far Juho hade varit i finnskogarna vida känd trollkarl och siare, som redan Aminoff hade träffat 1871. Han hade bevarat Gottlunds Bibel och Otava som klenoder i sitt hem och kunnat t.o.m. skriva finska och anteckna sina egna dikter. Enligt en uppgift hade gubbens litterära kvarlåtenskap begravts tillsammans med honom. Sonen var inte sämre, fastän han till vardags talade svenska, eftersom hans gästfria hustru var svenska. Genom att anstränga sitt minne kom han ännu ihåg många gamla kväden, åtminstone deras första strofer.

När Väinö Salminen satt och upptecknade Pekkas dikter, steg en nyfiken grannkvinna, Kaisa Vilhuinen, in i stugan. Som på kommando tystnade Puro-Pekka mitt i kväden om björnfester och årtidssånger. Han menade, att kvinnorna inte fick lära sig den forna kunskapen, eftersom de inte kunde tiga om hemligheterna. I själva verket var Kaisa Vilhuinen en ännu mera betydelsefull sierska och runosångerska än Pekka någonsin.⁸

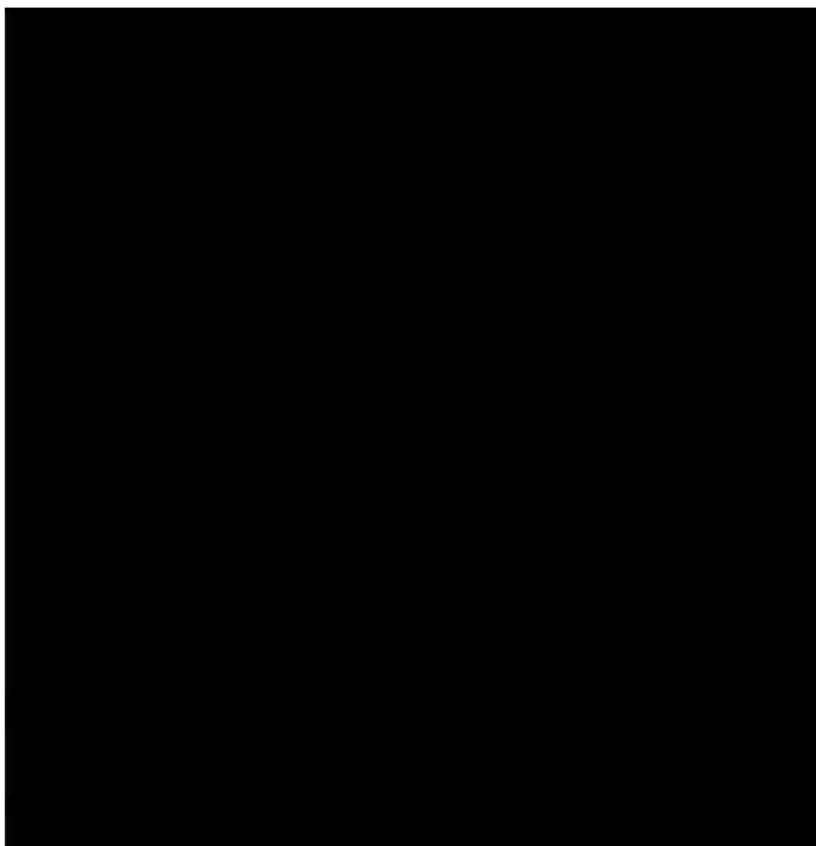
Från Hollanstorp vandrade Salminen in i det väglösa landet, längs skogstigar till det sedermera så berömda Juhoila. Denna finngård hade en av de största rökpörtena i Värmland. Gården var välmående och stor; dess 800 hektar skogsmark hade när skogarnas värde mångdubblats betytt en rikedom för innehavarna. På Salmimens tid beboddes Juhoila ännu av sex ogifta syskon av släkten Oinoinen (Johnsson). Dit samlades nu många finnar, så många, att Salminen till och med kunde på åhörarnas begäran hålla en predikan på finska – en av de sista i finnskogarnas historia. Salminen var den första i raden av finska forskare i den gästfria storgården.⁹

Väinö Salminen återkom från finnskogarna med allt som allt ca 200 nummer folklore i sitt bagage. Folkdikter, huvudsakligen besvärjelser, hade han lyckats insamla 64 stycken. Sammanlagt känner man 386 Kalevaladikter bevarade i Värmland – ett i sig litet antal, men dikterna är viktiga, då de går att datera till 1500-talet, och är sålunda de äldsta kända i finsk folkpoesi.⁹ Väinö Salminen publicerade en populär historik efter sin resa, ”Skandinavien metsäsuomalaisten vaiheet” (Skogsfinnarnas öden i Skandinavien, 1909) och redigerade de skogsfinska folkdikterna som utgavs i ”Suomen kansan vanhat runot” (Finska folkets gamla dikter, VII:5, 1933).

Nästan samtidigt med Salminen reste den unge språkforskaren *Lauri Kettunen* i Värmland. Han kom för första gången 1907 och gjorde allt som allt åtta resor till skogsfinnarna, den sista år 1937. För första gången sändes han i väg av sin professor E. N. Setälä för att skriva en utförligare skildring av svedjefinnarnas språk än vad som Aminoff hade åstadkommit. Kettunen började i Juhoila, där han blev bekant med hela den säregna familjen Johnsson, särskilt ungarlen Jussi, som blev hans synnerlige vän. Kettunens skildring av det trygga livet i Juhoila år 1907 i hans memoarbok ”Kahdeksan matkaa Värmlännin metsäsuomalaisiin” (Åtta resor till skogsfinnarna i Värmland, 1960) är oslagbar i sin välvilliga humor. Som savolaxare fann Kettunen vissa tavastländska drag i familjen Oinoinens vardagliga tillvaro – inte bara Jussis oerhörda långsamhet och tveksamhet i livets olika situationer, utan också språkliga egenheter och den västfinska långfilen. Resans huvudsakliga resultat blev ett laudaturarbete om den skogsfinska dialekten, som Kettunen lät publicera 1909, efter sin andra resa.

Mellan Kettunens tredje (1909) och fjärde

Interiör av rökstugan i Juhoila, Östmarks socken. Den yngste av de ägande bröderna, Johannes Johnsson, liggande på uggen. Foto Nils Keyland 1916. Nordiska museet.

resa (1926) gick det en lång tid, 17 år. Genom korrespondens hade forskaren dock uppehållit sin kontakt med Juhoila, och han togs alltid med välvilja emot av de åldrande Värmlandsfinnarna - av Niittahon Jussi, av den legendariske skämtaren Daniel Michelsson, av Kaisa Vilhuinen och andra. Genom Kettunen blev nu den värmlandsfinska dialekten mycket väl dokumenterad. Hans minnesbok ger dessutom en utomordentlig, fastän något rapsodisk dokumentation om de sista skogsfinnarnas liv ända till sommaren 1937, då den flitige forskaren gjorde sin sista vetenskapliga insamlingsresa till Värmland.¹⁰

Ett exempel på Kettunens forskningsresultat är skriften "Vermlannin suomalaisten uskomuksia, taruja ja taikoja" (Värmlandsfinnarnas trosföreställningar, sägner och trolldomsstycken, 1935). I den publicerade Kettunen ett rikhaltigt urval av skogsfinskt föreställningsgods om sådana höga fenomen och mytiska gestalter som *Sampo*, *Väinämöinen* och *Ukko* samt om andra mera vardagsnära uppfattningar, som hängde ihop med individens livscykel, från besvärjelser i samband med barnsbörd till sådana som handlade om döden. Materialet härstammade till största delen från Kaisa Vilhuinen, som Kettunen intervjuade under en 10-

dagarsperiod vid årsskiftet 1934–1935. Kaisa var vid denna tid nära dödens tröskel, redan 80 år gammal, och släppte nu helt lös den ”hemliga” kunskapen, som hon inte hade velat avslöja som yngre. På det sättet blev Kettunens parlograf ersättare till de arvtagare i visdomskonsten, som de gamla kvinnorna i Värmlands finnskogar dittills alltid hade haft.¹¹

Den värmlandsfinska ords-katten har blivit ytterligare upptecknad av Sanakirjasäitiös (Ordboksstiftelsens) stipendiater under somrarna 1930–1932; dessa var *Maija Juvas*, *Astrid Reponen*, på sommaren 1930 också *Helmi Helminen* och *Tahvo Liljeblad*. Andra samlare under denna tid var *Martti Rapola* 1929–1930 och *Lyyli Rapola* 1932 – den sistnämnda samlade särskilt ortnamn. Totalt omfattar Sanakirjasäitiös material något över 41.000 noteringar, till allra största delen hopsamlade av Astrid Reponen (15.446 ordsedlar) och Maija Juvas (11.817 sedlar). De ovannämnda besökarna i finnskogen skrev inte några detaljerade reseberättelser om sina besök, men däremot ett antal intressanta artiklar. Helmi Helminen skrev om Värmlandsfinnarnas Ukko-fester, Astrid Reponen om deras badkultur i folkloristisk mening, om värmlandsfinskans semantik o.s.v.¹²

Somrarna 1934 och 1935 strövade pastor *Frans Kärki* som flitig traditionsupptecknare i finnskogarna. Hans resultat är betydande men inte publicerade; han hade fördelen att som predikant vinna det finsktalande folkets stora förtroende. Kärki bodde fyra dagar hos Kaisa Vilhuinen och lyckades samla en rik skörd forn-dikter, som delvis var redan kända, men delvis formulerade på ett annat sätt. Kärkis samlingar av dialektala namn, släkthistoriska fakta m.fl. traditioner är av imponerande storleksordning.¹³

Efter andra världskriget ägnade sig den estniska vetenskapsmannen *Julius Mägiste* många

år (1948–1951) åt forskning kring skogsfinnarnas dialekt, särskilt synlig i deras kvarlämnade ortnamn. Språket var nu mycket nära sitt utslocknande och Mägiste var den siste, som träffade personer, som ännu i någon mån behärskade finska. Medan Kettunens forskning- ar hade berört en mycket liten trakt i Östmarks socken – Juhoila gård med omgivning- ar – försökte Mägiste i sista stund fånga in hela dialekt- området. Hans arbetsresultat finns publicerade i de stora volymerna ”Värmlandsfinska ort- namn” (del I 1966, del II 1968, del III 1970), som kommenteras i publikationen ”De värmlandsfinska ortnamnens vittnesbörd” (1955). Ännu år 1947 fann Mägiste 43 sådana personer i Värmland, som behärskade någon ursprunglig skogsfinska; 27 av dem hörde till hans A- grupp, vilket betyder, att de talade språket relativt flytande. Utöver dessa intervjuade åldring- ar fanns det minst ett trettiotal andra, som forskaren inte hade nått, men som han kände till namnet. Hos ett knappt hundratal individer fanns sålunda under 1940-talets sista år en viss kunskap finska språket; de tre yngsta av dessa människor befann sig i 50-årsåldern, medan flertalet var 60-, 70- eller 80-åringar.

Mägistes forskning ger en bild av ett språk i dess utslockningsfas och är just i detta avseende givande. Vilka finska ord och uttryck kunde man i Värmland allra sist? I regel var det några i barndom inlärd- a fraser, talesätt och små historier, som hade etsat sig fast i minnet; ibland hade betydelsen av dessa ord redan gått förlo- rad – man kunde dem som ett slags besvärjel- ser, som man efter mycken övertalning ännu kunde rabbla utantill. Många av Mägistes sa- gesmän tyckte, att det hade varit en stor dumhet att alldeles lägga bort modesmålet. Attityden hade på 1940-talet redan vänt – man hade bör- jat se mera positivt på finskan.¹⁴

En betydande forskare var Tornedalsfinnen *Matti Mörberg* (född 1894 i Matarengi). Hans första resa till Värmland ägde rum 1928. På sin cykel färdades den unge licentiaten bl.a. till Juhoila. Den första vetenskapliga expeditionen i insamlingssyfte fick vänta till 1935, och därefter återkom han ännu två gånger, sist år 1938. De av Mörberg insamlade proven täcker ett par dussin Värmlandsfinnars språkbehandling och omfattar i renskrivet skick (på finska med svensk översättning) omkring 1000 blad i Landsmålsarkivet i Uppsala, där de förvaras. Mörbergs material är kvalitativt utmärkt och domineras av skildringar av folkstro och folk seder. Hans flitigaste och bästa sagesman var Kaisa Vilhuinen, vars tal omfattar i littererat skick flera hundra sidor.

Den etnologiska föremålsforskningen om skogsfinnarnas materiala kultur har också varit ganska livlig. Ett magnum opus i detta avseende är *Albert Hämäläinens* "Keski-Skandinavian suomalaiset" (Finnarna i mellersta Skandinavien, 1947), vars första del om bostadskulturen utkom som en separat bok i Nordiska museets handlingar (1945). Hämäläinen byggde sina forskningar huvudsakligen på insamlat musei- och arkivmaterial; särskilt Nils Keylands samlingar var av stor betydelse för honom. Hämäläinens slutresultat var, att skogsfinnarnas egen byggnadskultur hade avstannat på ett mycket arkaiskt stadium, varefter de hade börjat ta emot intryck från den svenska omgivningen. Han karakteriserar den skogsfinska kulturen med orden stagnation och tillbakagång, alltså med termer, som antyder en utpräglad finsk syn på företeelserna.¹⁵

De finska språkvetarnas arbete har under senare decennier fortsatt av *Maj-Lis Holmberg*, som insamlade i juli 1949 omkring hundra sidor värmlandsfinsk dialekt och tradition. *Pertti*

Virtaranta, sedermera professor i finska vid Helsingfors universitet och akademiker, reste flitigt i Värmland under åren 1954, 1960, 1963, 1967 och 1971 för att insamla dialekt. Hans material belyser utmärkt det segt kvarlevande språkets långsamma utslocknande.¹⁶

Svenska forskares finnbygdsstudier

Medan de finska forskarna, som reste till finnskogarna var representanter för de nationella vetenskaperna i Finland – språkvetenskap, etnologi och folkloristik – hade de rikssvenskar, som skrev om svedjefolket ett helt annat utgångsläge. De var bygdeforskare i Fernows och Hülphers skola, som behärskade de svenska arkivkällorna (domböckerna, de kamerala källorna och kyrkoböckerna) och letade ur dem belägg på finnskogarnas bebyggelsehistoria. Dessa forskare hade ofta en personlig anknytning till de trakter, som de skildrade, men få av dem kunde finska. De såg på skogsfinnarna på ett helt annat sätt än de som kom resande från Finland.

De svenska forskningarna kring finnskogens kultur börjar ungefär samtidigt som de finska. Först på plan var antropologen *Gustaf Retzius*, som reste i Värmland, Dalarna och Norge 1874 tillsammans med doktor Erik Nordenson för att studera skogsfinnarnas rasegenskaper och för att undersöka deras föremålskultur och livsföring. En reserapport kom ut några år senare i arbetet "Finska kranier" (1878) under rubriken "Några undersökningar öfver de i det nuvarande Sverge och Norge bosatta finnar och deras kultur". Iakttagelserna var inte särskilt djuplo-

dande utan inskränkte sig till avbildande av några rökpörten i nordvästra Värmland. Om skogsfinnarnas rasegenskaper skrev antropologen Gustaf Retzius, att finnarna redan var så uppblandade med svenska och norska folkelement, att det inte lönade sig att studera deras fysiska utseende.

*"Hyad som emellertid är af särskildt intresse i denna fråga, är att se, huru denna lilla finska stam, hvilken, såsom ofvan nämndes, under ett par århundraden, i trots af en ofta omild och orättvis behandling, hållit sin forna nationalitet uppe, nu däremot under milda lagar och genom en stigande kulturs och hastigt ökad samfärdsels utjämnande inflytande försvinner"*¹,

avslutade Gustaf Retzius sin framställning.

På 1880-talet satte också publicisten och skolmannen *Albrekt Segerstedt* (1844–1894) i Karlstad igång med sin storslagna insamlarverksamhet. Segerstedt hade utbildat sig till teckningslärare, men undervisade i naturvetenskapliga ämnen vid folkskoleseminariet i Karlstad. Han var en mångsidig och skicklig pedagog, som utgav läroböcker för folkskolan och publicerade skönlitterära arbeten, folklivsskildringar och sagosamlingar. "Svenska folksagor och äfventyr" (1884), som han lät trycka, byggde på originaluppteckningar av sagor, sägner och skrock från skilda landskap.

Av någon anledning intresserade sig Segerstedt för den skogsfinska kulturen. Han förstod, att skogsfinnarnas livsform höll på att utplånas och satte mot slutet av 1880-talet igång en stor kampanj för att insamla så många fakta som möjligt om dem. Hans frågeformulär upptog ett antal frågor om finnbosättningens ålder, om-

fattning, finnarnas assimileringsgrad, deras förhållande till svenskarna, utseende, språk, finska ort- och släktnamn, vidskepelse och sägner. Han sände formuläret till folkskoleinspektörer, präster, skollärare, jägmästare, länsmän, allmogemän och andra runtom i Värmlands, Dalarnas och Norrlands finnbygder. En skicklig fotograf sändes i väg till de mest lockande platserna för att föreviga viktigare kulturföreteelser. Därutöver samlade Segerstedt teckningar och skisser, som han skickligt renritade. Enkäten gav ett storartat material, två band topografiskt sorterade anteckningar och meddelanden och två stora band bilder. Allt kopierades av Segerstedt själv, och 1888 deponerade han den ena upplagan av sin samling hos Riksantikvarieämbetet i Stockholm, medan den andra sändes till universitetsbiblioteket i Helsingfors. Segerstedts material är en utmärkt grundkälla till all forskning om den skogsfinska kulturen.

Efter sekelskiftet var en ny storsamlare i farten när det gällde finnskogsmaterialet: *Lars Bäckvall*. Denne var född i Dalby 1858 och avancerade den långa vägen från byggnadsarbetare till byggmästare och efter studier vid Tekniska Högskolan till arkitekt. Efter en mycket framgångsrik gärning i byggrushens Stockholm for Bäckvall 1890 till Chicago, där han stannade i tre år. Efter återkomsten, på 1920-talet, greps han av intresset för hembygdsvetenskap. Bäckvall gjorde åren 1917–1922 fem studieresor till Övre Klarälvsdalen och "vandrade miltals i finnskogarna". Hans arkivforskningar i traktens bebyggelsehistoria kom med tiden att omfatta 32 band excerpter, en enastående samling om Klarälvdalens kulturhistoria. Uppgifter om skogsfinnarna förekommer flerstädes i beståndet, särskilt i ett par volymer med uteslutande finskt innehåll (vol. 21 och 32). Bäckvall förvarade sin samling i ett

allmogeskåp från 1850, som han skänkte med sitt innehåll till Nordiska museet före sin död 1935.²

Under tiden före och efter första världskriget fick den moderna hembygdsrörelsen en stor spridning i Sverige. Till dess mera betydelsefulla representanter hörde författaren *Karl-Erik Forsslund*, föreståndaren för Brunnsviks folkhögskola i Dalarna. Forsslund gav från och med 1919 ut landskapsbeskrivningen "Med Dalälven från källorna till havet" i 27 böcker; det åttonde bandet "Nås finnmark och Säfsen" (1927) innehåller en sammanfattande skildring av finnarnas inflyttning och finnkulturen i landskapet.³ Genom Forsslunds insats och den stora betydelse som det monumentala arbetet om Dalarna hade som uppslagsverk kom även skogsfinnarna att ingå i den allmänna bilden av detta landskap, låt vara på en relativt blygsam plats.

Vid mitten av innevarande århundrade började lokallitteraturen om skogsfinnarna redan anta lavinartade proportioner i Sverige. I en bibliografi, *Arne Eklunds* "Litteratur om värmlandsfinnarna" (Värmland förr och nu 51, 1953 s. 145–241) uppräknas inte färre än 700 titlar i ämnet, och dess fortsättning, *Stig Appelgrens* "Finländare i Sverige. Dalarna, Värmland, Hälsingland" (Stockholm 1986) upptar ett par hundra titlar. Bland författare, som behandlat ämnet, intar *Albert Palmqvist* en särställning genom ett mycket stort antal finnsbyggsstudier, som berör både Dalarna och Värmland. En stor del av litteraturen om skogsfinnarna finns överhuvudtaget publicerad i hembygdsskrifter, årsböcker och dylika alster och är därigenom tämligen splittrad.

Bland finnskogsforskarna bör ännu *Richard Gothes* namn nämnas. Denne, ursprungligen sjömansmissionär och sedermera ägare av en grosshandlarfirma, intresserade sig på 1940-ta-

let för Norrlands finnmarker och publicerade i rask takt en serie på gedigna arkivforskningar vilande monografier och uppsatser om Hassela (1942), Medelpad (1945), Ångermanland, södra Lappmarken och Jämtland (1948), Orsa (1950) samt en religionshistorisk bok, "Från trolldomstro till kristendom" (1943). Gothes publicerade resultat är utomordentligt fylliga och illustrerade med både teckningar och fotografier, men ytterligare material kan ännu hämtas ur hans stora forskningsarkiv, som genom köp har kommit till Finska riksarkivet i Helsingfors.⁴

Vid sidan av Gothe är *Richard Broberg* finnskogsforskningens stora namn. Broberg, tjänsteman vid Dialekt- och ortnamnsarkivet i Uppsala och finnättling från Östmark, började på 1950-talet samla material till en fullständig redogörelse för den finska invandring, som skett till mellersta och södra Sverige alltsedan medeltiden, men boken splittrades till ett antal mindre studier, av vilka de som behandlar Värmlandsfinnarnas folketro och sägner är tyngst vägande. Vid sidan av sin publicerade produktion sammanställde och renskrev Broberg sina arkivexcerpter på ett föredömligt sätt; hans arkiv, som numera förvaras tillsammans med hans bibliotek i Torsby, är än guldgruva för alla slags finnskogsforskningar.

Under senare år har bygdeforskningarna kring skogsfinnarna fått en utomordentlig bredd i Sverige, inte minst genom många släktforskarens verksamhet. Dessa aktiviteter har dock mera en allmänskulturell prägel och behandlas därför i kapitlet "Språkets död – finnkulturens renässans" i denna bok.

Nils Keyland, Nordiska museets egen ”skogsfinne”

På 1800-talet och vid sekelskiftet började enstaka ättlingar till de svenska skogsfinnarna att nå högre sociala ställningar. Integreringen i storsamhället förutsatte alltid språkbyte – som finsktalande svedjefinnar hade representanter för denna folkgrupp aldrig kunnat drömma om högre bildning och skrivbordsyrken.

En av de begåvade ynglingarna i finnskogen, som på tidens sätt blev uppmärksammas av en lärare och fick gå i högre skolor hette Nils Keyland. Han var född 1867 i Bjurbäcken i Mangssocken i västra Värmland. Föräldrarna var hemmansägaren Nils Olsson och Stina Andersdotter. Modern hörde till värmlandsfinska släkter (se släkttavla härintill!) och kunde ännu någon finska. Det var efter hennes finska släktnamn Kailainen som sonen längre fram tog namnet Keyland.

Föräldrahemmet var fattigt och de övriga syskonen fick ingen högre uppfostran. Endast Nils inskrevs som överårig i Arvika läroverk och tog studentexamen i Karlstad 1888. Därefter studerade han moderna och nordiska språk i Uppsala, där han blev filosofie kandidat redan 1890. För att skaffa sig ökad erfarenhet utrikes reste han till USA, där han växelvist arbetade och studerade. Han lär bl.a. ha varit lärare i latin och franska vid Hope Academy i Moorhead, Minnesota.

De snabba studierna och de hektiska Amerikaåren hade tagit på Nils Keylands krafter. Han återvände hem i medtaget tillstånd 1895 och vilade upp sig i föräldrahemmet. Han blev så småningom privatlärare och informator och levde bl.a. i Göteborg utan någon fast tjänst.

I detta läge rekommenderade Keylands skol-

och universitetskamrat, pastor C.W. Bromander denne för chefen på Nordiska museet Artur Hazelius. Hazelius befann sig mitt i den arbetsdryga uppbyggnadsfasen av Nordeuropas äldsta och största etnologiska museum, som han hade grundat. Grundidéen för Nordiska museet var insamlande och presentation av föremål från den gamla allmoges- och högreståndskulturen som hela miljöer för den nya och traditionslösa publik, som växte upp i industrialismens likriktning. ”Den forntid ej vördar ej framtid är värd”, löd en av Hazelius’ älsklings tankar.

Den etnologiska vetenskapen och folklivsforskningen låg vid denna tid ännu i sin linda. Det är möjligt att Keyland hade fått inblickar i den amerikanska antropologin under sin tid i Minnesota; åtminstone uppvisade han ett påfallande modernt handlag med ämnet senare. I ett brev till Hazelius 1897 skildrade Bromander Keyland i ytterlig positiva ordalag: han var ”ett universalgeni med mångsidig begåvning och vidsträckta kunskaper: språkkarl, matematiker, tecknare, poet, musikalisk. Inom Värmland torde ingen känna finnbefolkningens förhållanden bättre än han”.¹

Nils Keyland tog också självmant kontakt med den store museigrundaren. Brevet, som är daterat i Göteborg den 16 maj 1898, innehåller i själva verket hans programförklaring. Han ställer gärna upp som forskare och insamlare i Värmlands finnmarker:

Kommer jag nu, kommer jag i elfte timmen. De finska sederna håller på att försvinna, rasen germaniseras, språket dör ut; finnplögen har vänt näsan i vädret, näfversäckarna slumrar in på vindarna i ostörd sämja bredvid näfverskorna, som är utslitna. Tjären importeras, badstugorna kolas upp. Hilo, Mutti, resk och bänkväl-

ling äts mera på skämt. Folktron har mist sitt evangelium.

Men ännu har ej klockan slagit tolf. Det återstår att använda minuterna.²

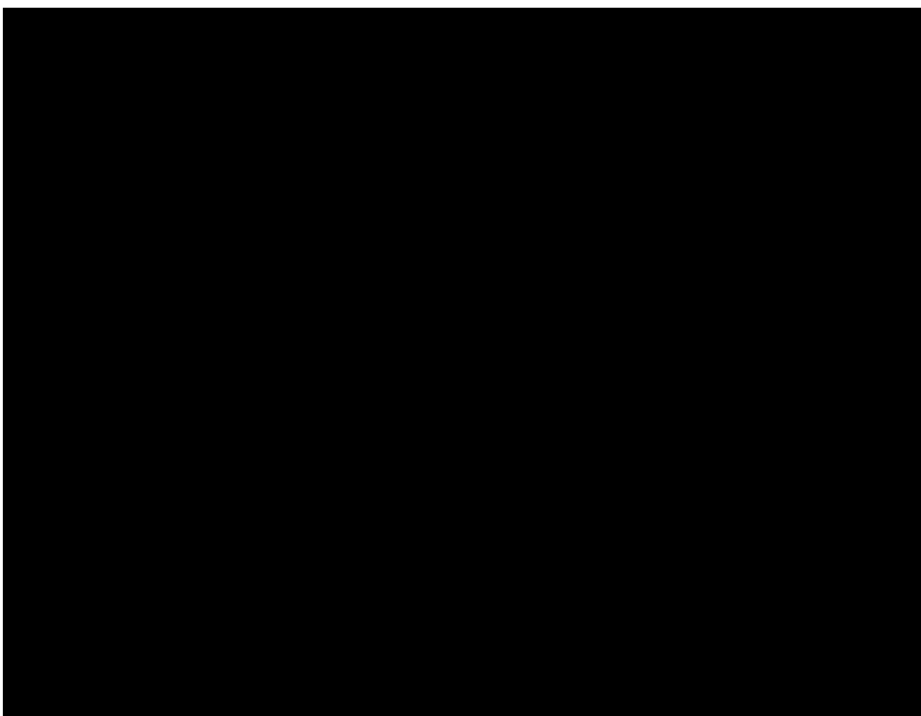
Och Keyland fortsatte, att han ämnade i första hand samla husgeråd, redskap och dylikt i föremålsväg, som inte är representerat i Nordiska museet samt också hålla ett öga på språket, sederna ock folktron. Hans anspråk på arvode var måttfulla – ”huvudsaken är ... att göra Nordiska museet en tjänst, ehuru jag är mycket fattig”, skrev han. Han förklarar sig redan tidigare känna till Gottlunds och Nordmanns arbeten men vill gärna ha ytterligare anvisningar och litteratur.

Sommaren 1898 är arbetet inlett och korrespondensen mellan de två livlig. Redan i november har Keyland, mest till fots, vandrat över 30 mil i Värmlands finnmarker. Han har besökt de flesta socknarna med finnbebyggelse: Gräsmark, Lekvattnet, Östmark, Nyskoga, Finnskoga, Dalby, Vitsand, Fryksände, Bogen, Mangskog och Gunnarskog. Stora samlingar av föremål har blivit resans resultat. Skissblock efter skissblock har fyllts av utomordentligt åskådliga teckningar av skogsfinnarnas föremåls- och byggnadskultur. I Lekvattnet fann Keyland en rökstuga som i sin helhet monterades ner och transporterades till Skansen. Planeringen av Skansens finngård var även i övrigt hans verk. Nils Keyland var med ett ord ett fynd för museibyggnaren Artur Hazelius.

Som tecknare var Keyland säker på handen, skicklig och snabb. Han försåg sina blyerts-teckningar med förklaringar, som är mycket informativa. Under nästa år, 1899, hade Keyland en fotograf med sig och snart började han fotografera själv. Han hade en för tiden sällsynt blick för det nya mediets dokumentationsmög-

Nils Keylands första brev till Arthur Hazelius 1898. Nordiska museet, Hazeliusarkivet.

Bilder ur Nils Keylands etnologiska ritbok nummer 7 från sommaren 1901. De föreställer två körfinnplogar från Bjurberg (Finnskoga) och Ängen (Gräsmarks socken), en dragfinnplog från Magneskog, avsedd att dras av en person, samt en kärra. Foto Nordiska museet.

ligheter och tog utmärkta bilder. Hans bildserier föregrep t.o.m. filmen, när han ville förevisa de olika faserna i en händelsekedja.

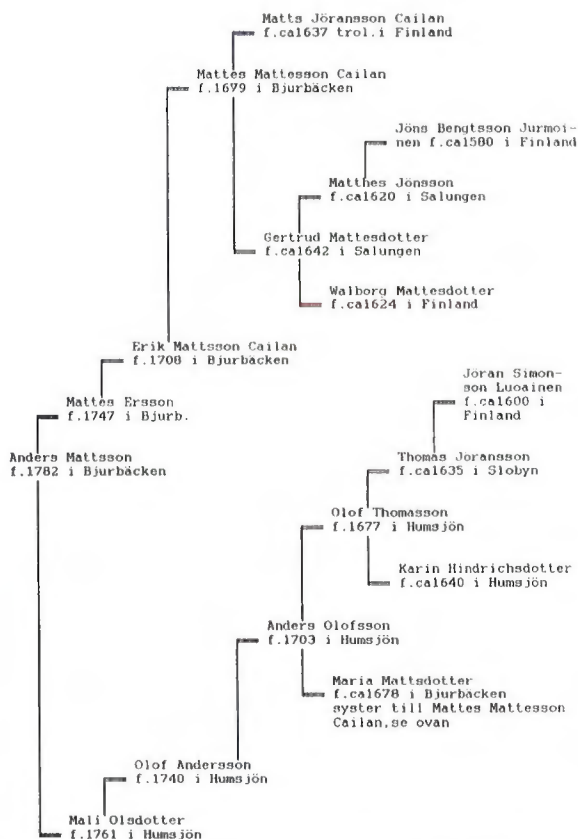
Nils Keyland uppmärksammade också folkets muntliga traditioner och samlade gamla folkmelodier. Han bar sitt dragspel med på sina resor för att genast på gehör spela upp det han hade hört. Redan 1901 utkom hans publikation *Värmlandska låtar*, arrangerade för piano av C. W. Rendahl. Det var Keylands första publicerade skrift.

Resorna fortsatte under åren kring 1900 och ledde till att föremål från finnskogarna anlände i mängd till Nordiska museet. Katalogiseringen skötte Keyland själv, vilket bekymrade Haze-

lius. Detta skedde i efterhand, sedan Keyland kommit till Stockholm år 1902.

Då var Hazelius redan död, men arbetet med museet och Skansen fortsattes av hans son Gunnar Hazelius. Hösten 1902 arbetade Keyland på Skansens Finngård, förevisade stugorna och berättade på bygdemål historier från finnskogarna. I den officiella årsberättelsen står det, att "stugans egendomliga inre, där röken låg tjock under taket och endast med svårighet genomträngdes av pärtornas matta ljus, bidrog även att över dessa berättelser sprida en sällsam stämning av saga. För att åskådliggöra den enkla finnkosten bjöds man de för finnarnas matlagning mest karakteristiska rätterna" nävgröt

NILS OLISSON F. 1824-10-16 STENSERUD, GRÄSMARK d. 1894-12-26 BJURBÄCKEN BONDE ÖSTIGÄRN, BJURBÄCKEN v. 1848-05-15	2	OLOF NILSSON F. 1797-08-12 STENSERUD, GRÄSMARK d. 1879-07-15 BJURBÄCKEN BONDE ÖSTIGÄRN, BJURBÄCKEN	4	NILS OLISSON F. 1774 STENSERUD, GRÄSMARK d. 1820-03-19 STENSERUD BONDE v.	8
	1	KJERSTIN OLISSDOTTER F. 1801-05-05 MÅLT, GRÄSMARK d. 1891-11-01 BJURBÄCKEN ÖSTIGÄRN, BJURBÄCKEN	5	OLOF JONSSON F. 1770-12-28 HÅLT, GRÄSMARK d.	10
NILS KEYLAND F. 1867-05-28 ÖSTIGÄRN, BJURBÄCKEN d. 1929-07-07 BJURBÄCKEN ETNOLOG, INTENDENT FM	3	ANDERS MATTSSON F. 1782-05-05 DAR ÖSTE, BJURBÄCKEN d. 1859-05-05 BJURBÄCKEN BONDE DAR ÖSTE, BJURBÄCKEN	6	MATTESS ERSSON F. 1747 DAR ÖSTE, BJURBÄCKEN d. 1810-05-16 BJURBÄCKEN BONDE v. 1780	12
	5	MARTA JONSDOTTER F. 1794-12-01 TRESKOG, QUNNARSKOG d. 1855-06-05 BJURBÄCKEN DAR ÖSTE, BJURBÄCKEN	7	JON JANSSON LEVIN F. 1775 LÖVÅJÖDEN, TRESKOG d. 1840-11-25 BJURBÄCKEN BONDE v.	14
STINA ANDERSDOTTER F. 1820-11-04 DAR ÖSTE, BJURBÄCKEN d. 1903-04-30 BJURBÄCKEN ÖSTIGÄRN, BJURBÄCKEN v. 1848-05-15	3	KJERSTIN PERSDOTTER F. 1770-11-09 HÅKANSTOMTA, TRESKOG d. 1841-09-15 BJURBÄCKEN	15		15

Nils Keylands släktavla. Keylands mor, Stina Andersdotter (1820–1903) var finnättling på fädernet (släkterna Kailainen, Luuainen och Jurmoinen). Mats Sjökvist, *Folklivsforskaren Nils Keylands antavla. Finnkultur (1/1991)*.

eller mutti, hillo, peppo och resk, som Nils Keyland själv hade tillagat.³

Under följande tid, 1903–1905, reste Nils Keyland fortfarande på museets vägnar, nu även i Dalarna, Hälsingland, Jämtland och Härjedalen. Hans sätt att arbeta blev alltmer vetenskapligt, hans iver att datera föremål och företeelser större. Redan 1898 hade han skrivit, att det var lika säkert ”som att näverkortarne vandrat utom gränserna för sitt område” att ”den svenska befolkningens seder och bruk

gjort sitt inträde på finnarnas mark – jag tror redan i början av 1700-talet”.⁴ Genom att försöka studera inflytelser och fixera deras ålder är Keyland en föregångsman i svensk etnologi.

Först 1906 blev Nils Keyland anställd som amanuens vid museet och bosatte sig nu definitivt i Stockholm. 1912 blev han intendent och tjänstgjorde i denna befattning fram till sin död 1924. Hans vetenskapliga forskningar blev under dessa år djupare – han studerade Skansens byggnader, granskade de primitiva eldgör-

ningsmetoderna, jakten, fisket, kolningen och tjärbränningen, fördjupade sig i julsederna, kosthållet och mycket annat. Han publicerade två stora rent vetenskapliga arbeten, *Julbröd, julbockar och Staffanssång* (1919) och *Svensk allmogekost* (1–2, 1919). Dessa arbeten byggde i hög grad på meddelanden från korrespondenter i hela Sverige. Hans material med fotografier påträffas överallt i Nordiska museets arkiv, även utanför den samling av manuskript, upp-teckningar och bilder som bär hans namn.

Nils Keyland var sålunda en fältforskare, som blev vetenskapsman. "Han förenade", skriver en av hans kolleger, "vildmarksbons snabba iakttagelse och livliga intuition med en sällsynt fond av praktisk erfarenhet och genom studier förvärvat vetande – Säkert skulle han även såsom forskningsresande hos främmande folk ha utmärkt sig såsom en framstående sådan". Keyland blev en lärd man, som vårdade ömt sitt stora bibliotek. Han följde den internationella diskussionen inom sitt fackområde och hade stor nytta av sina gedigna språkkunskaper, framför allt i engelska.

Nils Keyland hade dock ständigt kvar kontakterna med Värmland. Åren 1916 och 1920 företog han i sällskap med arkitekten Ludvig Mattsson omfattande resor i finnskogarna, närmast för att dokumentera byggnadsskick och bostadsförhållanden, ett arbete som senare kom den finske forskaren Albert Hämäläinen till godo. Bland hans kvartätenskap fanns förarbeten till en bred skildring av livsföringen i värmlandsfinska bygder. Dessa manuskript utgavs postumt av Gösta Berg under titeln *Folkliv i Värmlands finnmarker* (1954).

Nils Keyland avled 1924 i ett slaganfall under ett semesterbesök hos sina släktingar i hembyn. Hans följeslagare inristade ett kors i en björk vid den plats, där Keyland föll. Det inlin-

dades av lokalbefolkningen i en krans, som om sommaren gjordes av björkvistar och om vintern av grankvistar. Nils Keyland var nog mycket uppskattad också bland sina släktingar och vänner i finnskogarna, inte bara på sin arbetsplats i Stockholm. Genom honom är det skogsfinska föremålsbeståndet bättre dokumenterat än den materiella kulturen från andra delar av Sverige i genomsnitt.

Dan Andersson – finnskogarnas poet

Den högsta punkten i Skattlösberg i Grangärde finnmark är Finn-Pers backe, varifrån ett granddiost panorama av skogklädda höjder och vida myrar öppnar sig. Runtomkring ligger orter med finska namn, i söder Kerstina, i öster Luosaberget, i norr Pajsoån, i väster många torpställen på Säfsnäs finnmarkers väldiga vidder.

Alla dessa ortnamn i Dalarnas utkanter är också kända i svensk litteratur, i Dan Anderssons poesi och prosa. Denne författare är finnskogarnas röst i Sveriges vitterhet under 1900-talets första decennier, den enda av sitt slag, ty endast han hade genialitet nog att bryta sig in i den stora litteraturen, medan många bygdeskri- varen och hembygdsförfattare med finska anor aldrig blev uppmärksammade i ett vidare sammanhang.

Dan Andersson föddes år 1888 i Skattlösberg i Grangärde finnmark, där hans far Adolf var folkskollärare. Fadern tillhörde den finska släkten med soldatnamnet Knas, medan modern hade också vallonskt blod i ådrorna. Finska talades inte längre i trakten, och fadern såg efter

sin kristna omvändelse på sina stamfränder som vildar i skogen, särskilt under den period, då dryckenskap utbredde sig i Grangärde. För den unge Dan var emellertid den finska börden en självklarhet och en kraftkälla. Han sökte sig ibland till ett sönderfallande och obebott rökpörte nära faderns hem vid Kerstina, och drömde under dess brustna tak om sina förfäders budskap.

”Det vore en lockande uppgift att försöka fixera det arv som Dan Anderssons övervägande finska härstamning kan ha överbringat till honom. När man ger sig på en sådan undersökning är man snart ute på mycket osäker mark”, skriver Eric Uhlin i sin avhandling. Vad forskaren menar med detta är, att sådana egenskaper som seghet och uthållighet, orgkarghet eller häftigt lynne, som ofta har betraktats som typiskt finska, lyser med sin frånvaro i Dan Anderssons person och författarskap. Han är tvärtom känslans och stämningens finstämda mästare, som fångar ögonblicket i sin dikt, en musikalisk målare med det karga vinterlandskapets få men starka färger på sin palett.

Ändå vimlar Dan Anderssons diktning av finska allusioner, ortnamn och begrepp, som ger hans poesi en i svenskt öra exotisk klang. Han rör sig i ett landskap, som tömms på skogsfinnar, men där deras forna närvaro ändå besjäljar naturen, han står i en av sina dikter en stund

*vid kärr där den sista finnen
har tappat sin näversko.¹*

Dan Andersson skaffade sig sin bildning i folkrörelserna, framför allt i nykterhetsrörelsen. Han gjorde korta besök i många yrken: lärarvikariat, skogsarbete, radskriveri i landsortspresen m.m. Som 14-åring sändes han av

sin far till Minnesota för att undersöka möjligheterna för familjens utvandring. När fadern vid uppnådd pensionsålder tog ett kolartorp under Ludvika bruk 1905–1908, arbetade Dan med sina bröder som kolare.

Därigenom kom Dan Andersson i kontakt med finntorparnas näring i skogstrakterna. De hade efter svedjebrukets nedläggning vaktat sina långsamt rykande kolmilor, som gav utmärkt träkol till framställning av järn. Vildmarkens ekonomi byggde på detta ensamma yrke i frostiga skogar. När Dan Anderssons planer på författarskap vaknade på allvar, var det naturligt att det första alstret hette *Kolarhistorier* (1914). Debutbokens tema är det manliga kamratskapet i kolarkojans isolering och skogens mystik – förmedlat på ett mustigt språk, som ger boken en rangplats inom svensk arbetarprosa. Nästa arbete, *Kolvaktarens visor* (1915), präglas av intryck från Jack Londons romaner. Dikterna i denna samling bärs i hög grad upp av de fantasieggande naturbilderna och utstrålar en musikalitet, som har gjort dem lätta att tonsätta. I några av dem figurerar människor, skogstraktens urtyper, som uttryckligen sägs vara av finsk härkomst, som Gunnar Vägman i en dikt med denna titel:

*Jag kan minnas den reslige finnen,
och hans blick under buskiga bryn,
när han drog sina fagraste minnen
från sin ungdom i Mattina-byn.²*

I den märkligaste dikten i samlingen, ”Helgdagskväll i timmerkojan”, förvandlas vardagens arbetstyngda kolartorpare för en natt till herremän med något av gudomlig glans kring sig. Lokalfärgen finns fångad i ett enda suggestivt ortnamn i diktens mitt:

*Under stjärnornas glans flyger nattens dis
som ett sus över barkhöljt tak,
och det tjuter i Lammeloms sprickande is,
där det stöper från öppen vak.*

Lammelom är en musikalisk symbios av två finsk-ugriska ord: finskans *lampi* eller *lammi* och lapskans *lompolo*, vilka båda betyder *tjärn*. Det är ovisst, om något sådant äkta ortnamn förekommer i Grangärde.

Mycket betydelsefull blev för Dan Andersson vistelsen 1914–1915 vid Brunnsviks folkhögskola, där han blev vän med skolans lärare Niklas Bergius, som för sin elev öppnade en ny värld, fylld av extatisk religiositet, extrem skönhetskult och morbida dödslängtan. Därefter introducerades Dan Andersson i en bohemkrets i Stockholm, som hyllade expressionistiska stilideal. Resultatet av de religiösa grubblerierna är novellsamlingen *Det kallas vidskepelse* (1916), det mest finska av författarens verk. De fattiga skogsbornas primitiva naturmystik ställs i boken i motsats till modern solkult och optimistisk utvecklingstro, varvid Dan Andersson visar en utomordentlig kunskap om sina landsmäns trosföreställningar, skrock och magi.

Det mest fulländade av Dan Anderssons arbeten är emellertid diktsamlingen *Svarta ballader* (1917), där författaren har lämnat den enkla visan i folkligt tonläge och övergått till den konstmässiga balladen. Dan Andersson utnyttjar nu alla tänkbara effekter, typografiska finesser, hyperromantiska ordkombinationer och musikaliska klanger. Ett typiskt exempel är "En spelmans jordafärd", som gör intryck av brusande orkestermusik. Dan Anderssons ständigt pågående brottning med de personliga problemen – frigörelsen från faderns stränga religiositet som inte riktigt vill lyckas – är klädd i blomstrande praktfullt språk och suggestiva bilder.

Många finska ortnamn från hans hemtrakt har kommit genom dessa dikter till allmän svensk kännedom, ibland rentav som rubriker på mycket sjungna ballader (t.ex. "Omkring tiggarn från Luossa") eller som musikaliska alliterationer inne i dikterna (t.ex. uttrycket "Hautana hed"). I ett fall har Dan Andersson skapat ett kvinnligt väsen, om vilket det sägs i balladen "Syner":

*Hon är rank som Hajsnas granar,
och som vågorna i Stomlam
gungande är hennes gång.
Hennes bröst har bäckens oro,
alla skumma skogars dunkel
skälver vekt i hennes sång.³*

Ortnamnet *Stomlam* är en skapelse av författaren själv, eventuellt betydande *Lummelampi* (näckrostjärn), vilket förmedlar en bild av de gungande näckrosbladen på vattnets yta. Längre fram i dikten förekommer också landskapsnamnet *Savo*, förmodligen lärt från böckerna och troligen uttalat på svenskt vis *Savu*, som den kvinnliga gestaltens hemvist. Ur några av Dan Anderssons dikter syns, att han faktiskt har förstått en del finska eller hämtat stoff ur finska ordböcker. Så är t.ex. fallet med uttrycket *Vaine sjö* när det är fråga om dödens träsk⁴; någon gång kan också ett äkta östfinskt släktnamn som *Hackra* (Hakkarainen) passera revy.⁵

Under slutet av 1910-talet ägnade sig Dan Andersson åt självbiografiskt berättande. Hans dikter från denna tid andas en konstnärlig förnyelse, större enkelhet under påverkan av Wilhelm Ekelund. Mitt under en produktiv period avled han 1920 i cyanväteförgiftning på sitt hotell i Stockholm.

De sista skogsfinnarna

Under vårt århundrade, när den skogsfinska folkspillran redan höll på att gå under, framträdde ur dess led en rad särpräglade personligheter och traditionsbärare, som väckte nyfikenhet och sympati hos den bildade allmänheten både i Finland och i Sverige. Dessa människor, som inte besatt någon boklig lärdom, kom genom sin genuina art att personifiera skogsfinsheten, innan språket sloknade och folkspillran dog ut. Det är dem vi minns, när det blir tal om Värmlands finnbefolkning.

En av dessa personligheter var Kaisa Vilhuinen, sierskan från Multjärn i Östmarks socken. Hennes officiella namn var Kajsa Henriksson, och hon tillhörde på fädernet släkten Hamuinen, men använde sig av moderns efternamn Vilhuinen. Kaisa dyker upp i finska folkloristers och språkforskares sfär 1905, när Väinö Salminen är på besök i finnskogarna; visserligen träffas de två inte, men det går upp för den då 45-åriga kvinnan, att de traditioner som hon besatt – muntliga sägner och dikter – kunde vara efterfrågade och värdefulla.¹ När nästa insamlare från Finland, Lauri Kettunen, anlände till Östmark 1907, fanns Kaisa redan på plats i Juhola storstuga, då hennes egen bostad, Multjärn, låg alldeles inpå knutarna. Kaisa var ingen märkvärdigare människa än enkel daglönare, som dessutom hade en utomäktenskaplig son (inget ovanligt i finnskogarna) Karl Persson, som var den yngste personen i trakten, som talade flytande finska.

Emellertid var Kaisa också en stor traditionsbärare, som ägde en skattkista full av besvärjelser, sägner och visdom, ärvda från forna dagars siare och vismän i finnskogarna. Lauri Kettunen besökte Kaisas stuga främst för att samla

Kaisa Vilhuinen intervjuas av Maija Juvas 1931. Foto Astrid Reponen, Museiverket, Helsingfors.

dialektala ord, men han hann konstatera, att kvinnan var en verklig runosångerska. Svårigheten bestod av att Kaisas magiska kunskaper var hemligheter, som inte fick ges till en oinvigd. *Miekkoa ei soa antoa hullun käteen* (svärdet får inte överlämnas i en dåres hand), sade visemännen och menade därmed, att en illvillig person kunde använda besvärjelserna till att skada sina medmänniskor. Skogsfinnarna hade en rik föreställningsvärld om världsalltet och om de krafter, som höll allting i gång, om de hädangångnas själar som bodde nära stugans takås, blickande därifrån över sina anhöriga, och om naturens gång, som den vise kunde styra.²

Det dröjde till sommaren 1932, innan Kaisa öppnade sig inför insamlare av folkloristiken. Då hade två unga kvinnliga stipendiater från Sanakirjasätiö, Maija Juvas och Astrid Reponen, anlant till Multjärn, och för dem visste den 70-åriga Kaisa berätta om förunderliga

ting: om *sammás*, grundstolpen som höll himmelen uppe och hade sin rot nere på jorden i ett kopparberg, om världsalltet som roterade kring denna axel, som liksom malde runt och band ihop Nordstjärnan med det världsliga. Uppgifterna var sensationella, då frågan om *Sampo*, lyckohjulet i Kalevalaepoet, dåförtiden var det mest omdebatterade fenomenet i finsk folkloristik. Redan 1817 hade Carl Axel Gottlund insamlat i Säfsnäs skogsfinska traditioner, förmedlade av Maija Turpiainen, som gick i samma riktning som Kaisas. Det tvivelaktiga var emellertid, att de båda stipendiaternas lärare, professor E.N. Setälä, hade under vårterminen 1932 föreläst om Sampoförställningarna, varför de sannolikt hade ställt ganska ledande frågor till sitt intervjuoffer. I vilket fall som helst blev den gamle professorn själagläd av nya uppteckningar, som i hög grad stödde hans teori, och publicerade rönen genast i sitt stora arbete "Sammon arvoitus" (Samos gåta, 1932).³ Men det kan också hända, att Kaisa var mera förtrolig mot kvinnliga intervjuare än manliga, och att de därför hade fått henne att öppna sig.

Nu blev Kaisa Vilhuinen på allvar föremål för forskarnas nyfikenhet. Lauri Kettunen intervjuade henne under sina senare resor. Han tillbringade tio dagar från morgon till kväll under den kalla vintern 1934–1935 i Kaisas stuga och den åldriga kvinnan berättade i forskarens parlograf, vad hon visste om hemliga ting. Uppgifterna om Sampo förblev ungefärliga, men mycket annat av den hemliga kunskapen fastnade på talupptagningsmaskinens vaxrullar. Ett av Kettunens arbeten, "Vermlannin suomalaisen uskomuksia, taruja ja taikoja" (Värmlandsfinnarnas trosföreställningar, sägner och trolldomsstycken, 1935) baserar sig väsentligt på Kaisas frodiga, öppenhjärtiga och humoristiska diktamen.⁴ Även Frans Kärki och Matti Mör-

berg hann insamla mycket av Kaisas visdom, innan hon 1937 lämnade det jordiska och flyttade enligt folktron upp till husets rymliga vind, *lakka*, för att därifrån iakta det kommande släktet, som redan hade börjat tala svenska.

En annorlunda skogsfinne var Niittahon Jussi, egentligen Johannes Johansson från Norra Viggen, född 1874. Jussi tillhörde inte de välbeställda; han var målare till yrket och som ungarl en rastlös vandringsman, som även hade varit i Amerika. Han tillhörde släkten Oinoinen och hade sålunda avlägsen släkt i Juhoila. På 1920-talet blev Jussi lösnummerförsäljare för Bror Finneskogs tidning Finnskogen. Ungefär samtidigt fann Lauri Kettunen honom i hans lilla stuga en mil norr om Juhoila.

Jussi var en solig och utåtvänd natur, hjälpsam och kunnig i finska, visserligen inte helt i klass med Kaisa eller Juhoila-folket, utan i brist på finskt sällskap litet mera försvenskad. Han älskade historier om forna kraftgubbar och stormän och berättade sådana i mängd (25 parlografrullar) för Kettunen. Allt överjordiskt trodde han på, var ytterst vidskeplig och rädd för makterna.⁵

Niittahon Jussi blev så småningom en berömdhet i finnskogarna. Han var en skicklig forsfarare och visade gärna sina konster för folk. År 1956, vid pass 82 år gammal, blev Jussi filmstjärna och spelade av hjärtans lust huvudrollen i filmen "Finnskog och trolldom". Han visade sin skicklighet på en flytande stock och lyckades även som komiker i en scen, där han fick en okänd vandringsman att tala det glömda finska språket genom att bjuda konjak till denne. Jussi medverkade också vid filmens premiär i Karlstad och deltog i landshövdingen och finnättlingen Karl Johan Ohlssons supé efter föreställningen. Nästa år, 1957, utkom Dagfinn Grønoses biografi, "Nitahå-Jussi, Finn-

skogens siste vandrer”, som gjorde Jussi känd vida omkring. Sommaren 1957 kom Jussi också över till Finland och besökte sina förfäders hembygd Rautalampi, där han blev storligen firad. För att öka effekten övernattade Jussi i Rautalampis enda rökpörte, som redan var museum. Resan fortsatte till Helsingfors i sällskap av en grupp finnskogsentusiaster (kyrkoherden Gunnar Finnsson, filmens upphovsman Gunnar Wold, redaktör Bror Finneskog o.s.v.). Jussi klarade av radio- och tidningsintervjuerna med bravur och gjorde ett djupt intryck på helsingforsborna som den ende representanten för den värmländska finnkulturen, som verkligen talade genuin skogsfinska.

I Helsingfors grundade man ett par år senare, 1959, Sällskapet Niittahon Jussi, med syfte att värda finnskogarnas kultur i Finland. Nu visas filmen ”Finnskog och trollskap” också där och Jussi var åter med på premiären. Redaktör Timo Tiusanen publicerade i Helsingin Sanomat en stort upplagd artikelserie om finnskogarna i Värmland och Norge. Vid Jussis tredje besök i Helsingfors 1960 tog president Urho Kekkonen emot honom i audiens och förlänade honom riddartecknet av Finlands Lejons Orden. Detta var utan tvekan en av höjdpunkterna i Jussis liv, men han kom också ihåg, att han hade träffat en annan statschef, kung Oscar II redan 70 år tidigare, när han hade gjort sin värnplikt i Stockholm. Jussi avled i hög ålder 1965 och sällskapet reste en minnessten av finsk granit på hans grav vid Nyskoga kyrka.⁶

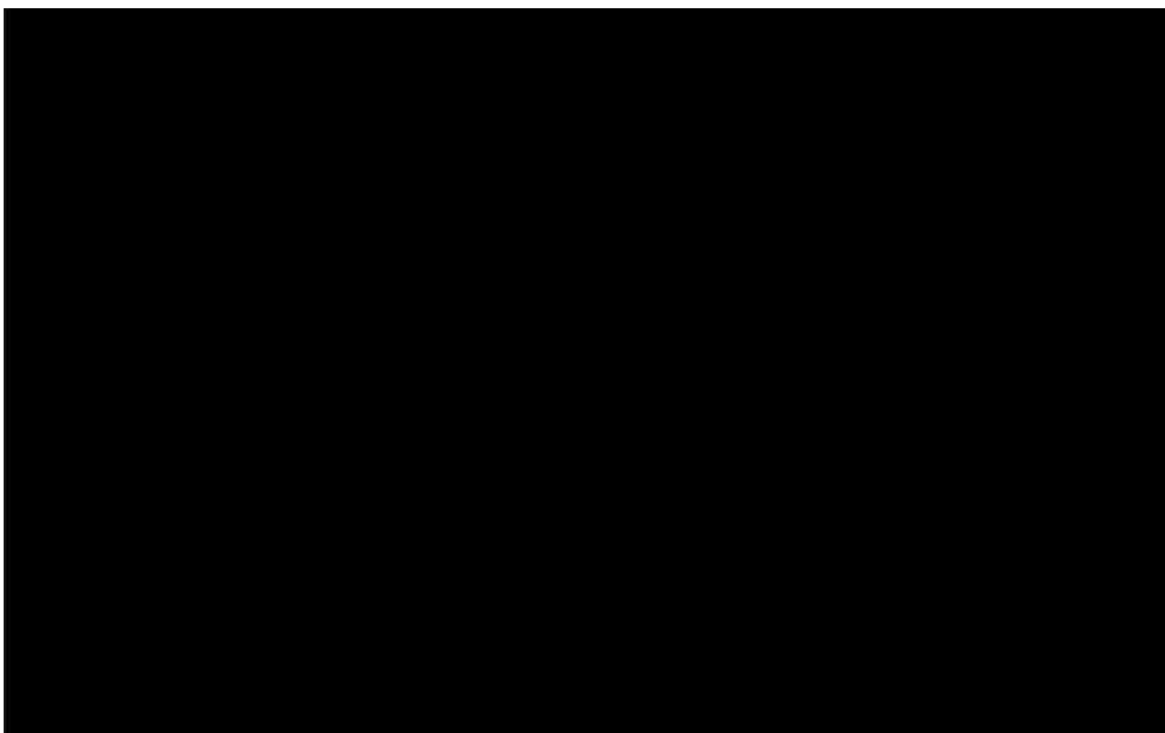
De kretsar, som i Helsingfors grundade Niittahon Jussin Seura – Lauri Kettunen, Jarl Louhija, Niina Sailo, Urho Inha m.fl. – hade också tankar på att kalla sin sammanslutning för Juhoila-Sällskapet, men Värmlands sista finngård var vid denna tidpunkt redan tom på finsktalande invånare. Annars är det just Juhoila, som

representerar som topografisk lokalitet den konkreta värmlandsfinskheten. Det är därför motiverat att på denna punkt dröja litet vid platsen och dess historia.

Östra Mulltjärn, vari Juhoila ingår, bebyggdes på 1640-talet av Olof och Hindrik Rämäinen. Efter Olofs död sålde hans änka torpet till Per Oinoinen, varmed denna släkt kom i besittning av platsen. 1737 delades gården mellan tre söner och sonen Juho fick den östra delen, där han uppförde Juhoilas första byggnader på 1740-talet. Bostadshusets västra del upptar Sveriges största rökpörte, som är nära fyra meter högt och inrymmer en 2,6 meter hög ugn. Bostadshusets östra del omfattar en svenskstuga med skorsten. Juhoilas södra härbre är byggt omkring 1750, det norra år 1801, stallet 1802, medan ladugården och logen är yngre. Juhoila var allt som allt en välbärgad gård med ett dusin kor och ett stort skogsbruk.

Genom sitt isolerade läge (landsväg byggdes först 1927) kom folket i Juhoila att bibehålla sin savolaxiska dialekt och sina finska seder långt in på 1900-talet. I mitten av 1800-talet växte på gården upp en stor syskonskara, 13 till antalet. Endast en dotter av dem giftes bort; de andra blev hemmet trogna till livets slut.⁷

När Väinö Salminen och Lauri Kettunen i början av 1900-talet kom till Juhoila – följande Torsten G. Aminoffs spår från 1870-talet – var sex av familjens fullvuxna barn kvar i det gamla föräldrahemmet. De hade inte velat gifta sig med svenskar, och när finnarna försvann från trakten, fanns det inget annat alternativ än att stanna hemma.⁸ De hette Henrik, Erik, Johannes, Maria, Marta och Wilhelmina Johnsson, egentligen Oinoinen, och lever i Salminens och Kettunens reseskildringar ett egendomligt och från omgivningen avvikande liv i det stora huset, som utan att man ansträngde sig gav en god

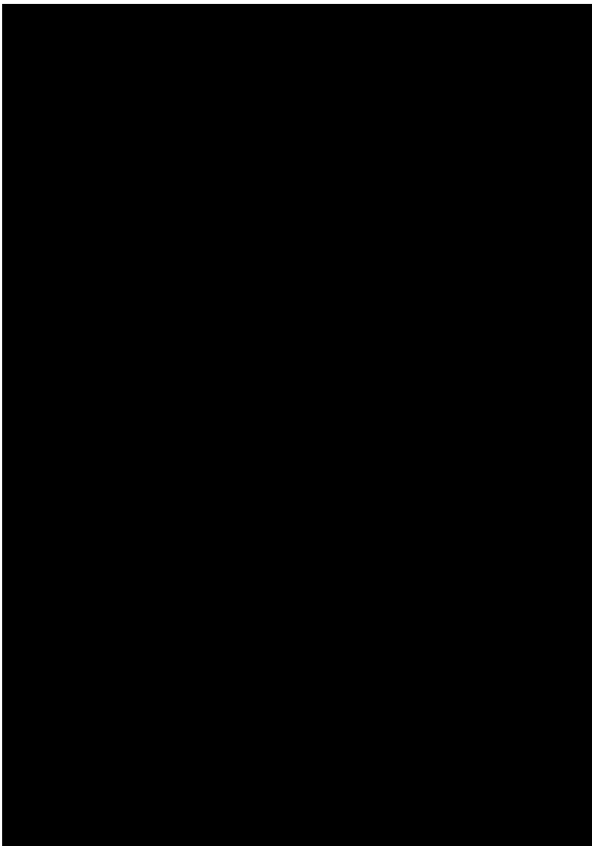

Juhoila, en av de värmländska finnskogarnas bäst bevarade gårdar. Foto Nils Keyland 1916, Nordiska museet.

bärgning till alla där boende. Ute i matboden stod saltinorna fyllda med fläsk och kött, får-fioler hängde i taket. Träkaggar med hjortronsylt och andra bärsorter fanns på golvet och på det stora bordet trängdes filbunkarna med allehanda ostsorter och annat gott som systrarna tillagat. Med en förvånande seghet höll de medelålders eller ännu äldre syskonen fast vid sina förfäders seder: de levde inte i svensktugan, som endast var reserverad för gäster, utan bodde i rökstugan, övernattande på ugnen, de olika bänkarna och sängarna i hierarkisk ordning. Hushållet förestods av den gästfria Wilhelmina, som hade varit i Stockholm och lärt sig den stora världens sätt att leva, medan de övriga hade ytterst litet att göra, ty jordbruket var i

stort sett avvecklat och man levde av skogen. Den yngste brodern Johannes, Jussi, pysslade med sin sysslolösa häst, gårdens enda dragdjur, och lämnade aldrig hemmet.

Lauri Kettunen besökte Juhoila åtta gånger under åren 1907–1937 och har lämnat en målande skildring av Juhoilas folk i sina memoarer. Mitt i det yttre gemytet, de många middagslurarna, frossandet med maten, de kvicka samtalerna och humoristiska vändningarna bröt emellanåt ett stort vemod fram – Johnssons visste, att de var fädernegårdens sista finnar, att ingen ny generation skulle ta det stora rökpörtet och de högtbelägna skogsmarkerna vid den lilla sjön Mulltjärnet i besittning. Lauri Kettunen gjorde under sina många besök i Juhoila skarp-

hade blivit vald till hedersmedlem i Finska Litteratursällskapet. Gubben var nära att testamentera gården till detta samfund för att hållas i stånd som ett minne av skogsfinsheten, men när han avled 1939, var testamentet inte under-tecknat. Juhoila ärvdes i stället av de svensktalande avlägsnare släktingarna, som har haft byggnadsgruppen i ursprungligt skick, som en sevärdhet för de turister, som kommer i busslaster för att bekanta sig med Värmlands finska miljöer. Jussis begravning i Ötsmarks kyrka – hans kista hade dragits dit av gårdens enda, urgamla häst, som strax därefter avled – blev en minnesstund för en försvunnen epok. Finland representerades vid detta tillfälle av högskolelektor Volmar Bergh från Stockholm.⁹

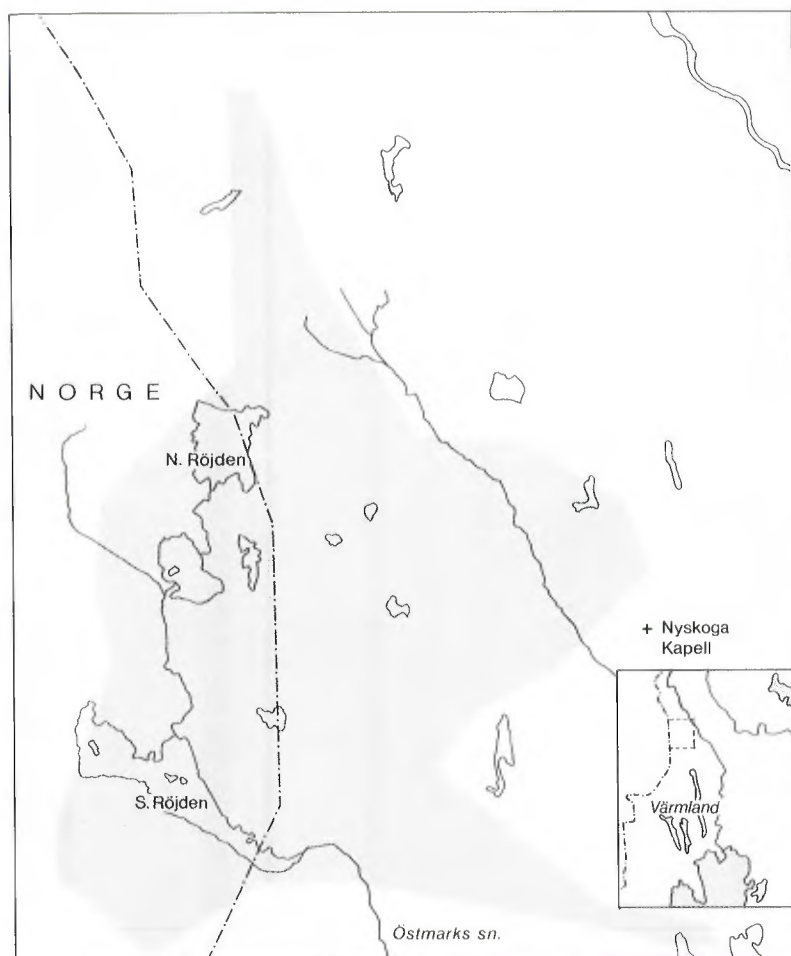
Språkets död – finnkulturens renässans

Finska språket försvann successivt ur bruk i Sveriges finnmarker under 1800-talet och 1900-talets första hälft. Dessförinnan hade skogsfinnarnas antal varit förvånansvärt stabilt under åtminstone 150 år. Prosten Johan Schaefer, som predikade bland dem i Gästrikland och Hälsingland, kände till namnet omkring 960 skogsfinnar, vilket tyder på några tusen finnättlingars existens i dessa landskap under sent 1600-tal. Carl Axel Gottlund gissade vilt år 1823, att skogsfinnarnas numerär skulle vara bortåt 25.000 personer, om man räknade samman alla finskkunniga personer, vuxna, åldringar och barn, i samtliga svenska finnmarker. Men båda dessa kännare av de svenska finnskogarna visste mycket väl, att den skogsfinska minoriteten ständigt tappade

Några av de äldre syskonen på Juhoila: Anna (1837–1920), Erik (1842–1917), Maria (1850–1927) och Martha (1857–1928) Johnsson (Oinoinen). Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

sinniga iakttagelser om familjen Oinoinens språkbruk och traditioner, som inte var odelat savolaxiska utan innehöll också omisskännliga tavastländska drag, från den långa filen till de tavastländska objektsreglerna.

Lauri Kettunens senaste besök i Juhoila innehöll också sorgmodiga iakttagelser av hur syskonen en efter annan hade flyttat till Östmarks begravningsplats. Till sist fanns bara Jussi kvar, som Kettunen kunde meddela 1934, att han

K. B. Wiklunds karta över finskans utbredning i Värmland och Norge 1894.

folk, som övergick till svenska språket och smalt samman med bygdernas huvudsakliga befolkning. Assimileringsmekanismerna var så att säga inbyggda i skogsfinnarnas tillvaro från första början; det var bara den hårda kärnan av denna folkgrupp, som levde kvar i sin isolering från århundrade till århundrade.

Uppgifterna om när de sista finnarna försvann från trakten är av naturliga skäl ofta svävande. Albrekt Segerstedts samling på Riksan-

tikvarieämbetet har dock bevarat vissa informationer av detta slag från södra Norrland och Dalarna. Sålunda vet man, att i Ovan sjö fanns det ännu i slutet av 1880-talet en gammal gumma, som kunde räkna till hundra på finska och som även behärskade en del andra finska ord och uttryck. Ortsbefolkningen betraktade henne som den gamla finnsöcknens sista finne. I Torp dog den siste finsktalande, Per Andersson i Stormörtsjön, vid pass år 1850; i Svartnäs var

Olof Olsson i Mörtåsen, född 1810, vid sin död år 1884 traktens siste representant för den fordom talrika minoriteten. Den siste finnen i Hamra hette Olof Michelsson Nodesett och gick bort år 1882 vid 81 års höga ålder. Inom Orsa finnmark, som ännu vid sekelskiftet 1800 och under Gottlunds besök 1817 hade varit namnkunnig för sina många finnar, hade finska språket utslocknat någon gång under 1800-talets senare hälft. När kung Oscar II ville stödja finnarna i socknen genom att skänka dem finska biblar, fanns det ingen kvar, som kunde läsa dem.¹

Hur var det då i Värmland? Den officiella femårsberättelsen för landskapet visste ännu på 1880-talet berätta, att de västra och norra utmarkerna mot Norge beboddes av 3.000 personer, som talade finska. Vid denna tid tycks dock också raset ha kommit i gång. Uppgifterna från resande tyder på att ålderssammansättningen inom denna minoritet var sådan, att det inte bådade något gott för fortsättningen. Den svenske språkmannen K.B. Wiklund, som år 1894 reste i Värmland, var övertygad om finskans snara försvinnande. Han skriver, att språket talas endast inom ett område, vars nordgräns går något söder om Södra Finnskoga kyrka, ostgräns ungefär vid Nyskoga kyrka och sydgräns något söder om sjön Rögden (Rögden); västgränsen sammanfaller med riksgränsen (se kartan härintill!). Inom detta i sig relativt stora område talade äldre folk finska och begagnade språket sinsemellan. Endast i en enda by, byn Viggen i Nyskoga församling, fanns det också yngre personer, t.o.m. barn, som mer eller mindre flitigt begagnade finska i dagligt tal. Överallt inom området fanns det en mängd både äldre och yngre personer, som var alldeles okunniga i detta språk. ”Finskans dagar är sålunda räknade i dessa trakter, och om tju-

gofem år torde väl ingen vidare använda detta språk i dagligt tal, om det också då ännu finns kvar en del personer, som förstå detsamma”, skrev Wiklund.²

Dennes åsikt kritiserades i någon mån av en annan Värmlandsforskare, Sven Lönborg, som menade, att kunskaper i finska språket troligen var något allmännare i landskapet än vad Wiklund ansåg. Förhållandet var nämligen, att särskilt de yngre betraktade sitt finska ursprung som ett underklassmärke och dolde därför sina kunskaper i främmandes närvaro. ”Uppgifter från flera håll visar, att finnen därför ofta fullständigt förnekar varje kännedom om finska språket, men om man lyckas vinna hans förtroende, visar det sig, att han ej är så okunnig, utan att han ganska väl kan uttrycka sig på detsamma”, menade Lönborg.³

De båda forskarna var eniga om att det var trycket från omgivningen, som påverkade skogsfinnarna att lägga bort sitt språk. K. B. Wiklund anmärkte, att de yngre finnättlingarna visade markant likgiltighet, t.o.m. förakt, mot sina fäders språk. Den enda nytta man kunde ha av finskan var att man kunde använda den som ett hemligt språk, som ingen utomstående förstod, tyckte de. Sven Lönborg hade också påträffat en del positiva attityder hos de yngre, t.o.m. försök att lära sig språket från de gamla, om man inte hade lärt sig finska redan i barndomen. Några av Värmlandsfinnarna hade också tagit steget ut och lärt sig läsa modern finska, som annars tedde sig svårbegriplig för skogsfinnarna. Dessa enstaka individer hade ibland också haft kontakter med representanter för det finska kulturlivet i Finland, studerat finska tidningar och så vidare.

De finska språkforskarna hittade under mellankrigstiden utan svårighet fram till de Värmlandsfinnar – särskilt kretsen kring Juhoila –

som ännu behärskade sitt språk. Efter kriget var det svårare att få tag i sagesmän, och den främste kännaren av det utslöcknade språket Julius Mägiste kartlade, som det visats tidigare i denna bok, språkkunskaperna hos ett knappt hundratal traditionsbärare, av vilka några kunde finska bättre, andra endast enstaka ord och uttryck. Den siste som talade sitt språk med bravur och njöt av sin ställning som "den siste skogsfinnen" var levnadskonstnären Niittahon Jussi, Johan Johansson från Norra Viggen. Denne klurige ursavolaxare i lätt svensk tappning gick bort så sent som 1965. Tre år längre levde Karl Persson, Kaisa Vilhuinens son, som också kunde flytande finska. Och ännu dyker enstaka uppgifter upp i tidningsspalterna om finskkunnigt folk i Värmlands avkrokar. Och ännu när detta skrives, 1993, lever 83-åriga Wilhelm Henriksson i Nyskoga (ursprungligen från gården Vinnikka i Östmark), som efter övertalning kan tala genuin värmlandsfinska, "de gamlas språk".

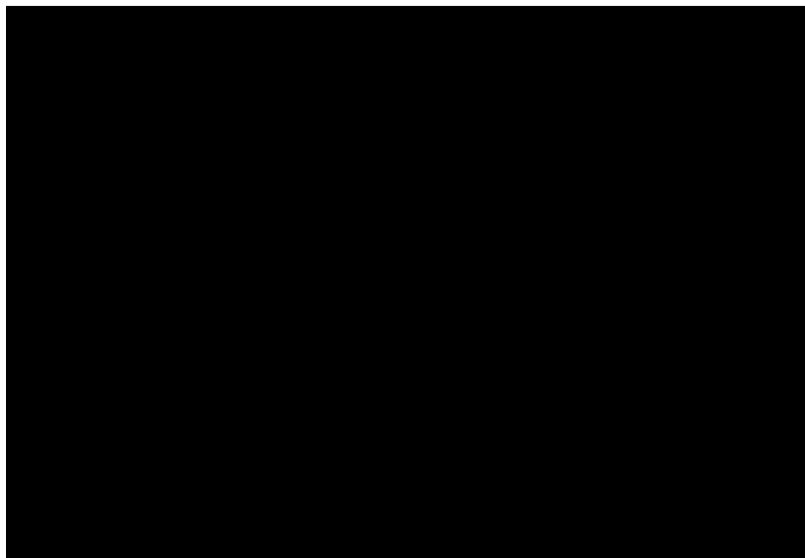
Orsakerna till finska språkets försvinnande har inte berörts mera ingående i den vetenskapliga debatten. Man har hänvisat till den allmänna skolplikten, som infördes i Sverige 1842. I motsats till de kyrkliga husförhören innebar den obligatoriska folkundervisningen, att barnen verkligen lärde sig kristendomsstyckena, samt läsa, skriva och räkna på svenska. Finnskogarnas isolering bröts och ett socialt avancemang, byggt på studier och bokligt kunnande, öppnades även för barn i avlägsna trakter. I den värld som var tillgänglig för de unga fanns ingen plats för den fäderneärvda kulturformen och språket. De blev ett hinder för ungdomen, ett underklassmärke. Man kan konstatera, att många av de lärare som genomförde försvenskningen var infödda finnar. Så var fallet t.ex. med den ambuleringsskolan i Norges finn-

skogar, som under en tid sköttes av Gottlunds vän Paavo Räisänen och senare av dennes son studenten Juho Räisänen (till 1874). Även Dan Anderssons far Adolf Andersson, skolmästare i Skattlösberg i södra Dalarna under sent 1800-tal, var infödd finne.

Men utöver folkskolan och den höjning av den allmänna bildningsnivån som dess införande innebar verkade också det ekonomiska livet i språkligt utjämnande riktning. Skogsfinnarnas urgamla näringsfång, svedjebruket, hade varit en språkligt konserverande faktor, då dess terminologi var finskspråkig. Svedjebruket spelade i detta avseende ungefär samma roll i finnarnas kultur som renskötseln hos samerna. När det upphörde, försvann också behovet att använda finska språket i arbetssammanhang. Dess ersättning, kolning för järnbruket, tjärbränning och boskapsskötsel förutsatte inte grupptillvaro i samma skala som svedjandet. Moderna jord- och skogsbruksmetoder införda under sent 1800-tal för att inte tala om sågverksarbete bröt ännu mera mot det fäderneärvda näringsmönstret i finnskogarna. Skogsfinnarna hade inte ord i sitt språk, som skulle ha räckt till den nutida moderneringens och träförädlingsindustrins behov.

Också de stora folkrörelserna – arbetarrörelsen, frikyrkorörelsen och nykterhetsrörelsen – hade alla den egenskapen, att de förde isolerat bosatta finnar i kontakt med huvudbefolkningen. Inom dessa rörelser använde man ett språk, som inte gick att översätta till den skogsfinska dialekten och som därigenom verkade i assimilerande riktning. Den väl utvecklade släktkänslan uppluckrades av äktenskapen över språkgränsen. Så snart en svensk blev genom giftermål medlem i en finsk släkt, utbyttes också samtalspråket i de i stort sett tvåspråkiga familjerna till svenska, åtminstone när veder-

*"På väg från skolan", Nils Keylands foto 1912. Just skol-
utbildningen försvenskade finn-
skogarna vid sekelskiftet 1900.
Nordiska museet.*

börande själv var närvarande. Slutligen bör man nämna den intensiva Amerika-emigratio-
nen, som drabbade finnskogarna under sent
1800-tal. Den gjorde, att den språkbärande
gruppen glesnade betänkligt under en tid, som
var kritisk för dess existens.

Intresset gentemot skogsfinnarna hade inte
varit stort i Sverige, när minoriteten var som
talrikast. Olika myndighetspersoner såg dem
närmast som ett problem, och det är tydligt, att
de upprepade påståendena, att finnarna redan
hade försvunnit från orten, som t.ex. prästerna
gärna kom med, också innehöll en tendens till
att sopa en besvärlig fråga under mattan. Sved-
jefinnarna blev därför intressanta i Sverige
först när de verkligen definitivt hade assimile-
rats. Detta skedde först på 1900-talet.

Många faktorer påverkade den nya synen på
skogsfinnarna. Gustaf Schröders äventyrs- och
pojkböcker framställde finnarna som friska na-
turmänniskor, fulla av ädla egenskaper. Antro-
pologen Gustaf Retzius skrev positivt om

skogsfinnarna som en livsduglig ras, som hade
klarat av det hårda livet i de vinterkalla öde-
markerna. Arthur Hazelius' samlargärning, som
i Värmland personifierades av Nils Keyland,
höjde finnarnas enkla kvarlätenskap till värde-
fulla ting. Finngården på Skansen, uppförd
1902–1903 och omfattande ett primitivt allhus,
en rökstuga, ett kokhus och en stolpbod fick
härvid en symbolmättad betydelse. Byggnader-
na, som kom från Lekvattnet och Gräsmark,
demonstrerades för den fina Stockholmspubli-
ken av entusiasten Nils Keyland, som tillagade
mutti och talade om finska sedvänjor. Samti-
digt påverkade den allmänna synen på Finland
också synsättet på de inhemska skogsfinnarna.
Den primitiva naturromantiken i samtida finsk
konst, Kalevala och Sibelius gav en viss färg
även åt föreställningarna om skogsfinnarna.

Inte att undra på, att synen på finnarna också i
själva Värmland långsamt förändrades. Land-
skapets stora sekelskiftesförfattare – framför
allt Selma Lagerlöf – inneslöt också "Finnen i

sin koja” i den idealiserade Värmlandsbild, som de omfattade. Gustaf Fröding har två dikter, som tar upp landskapets finnar. Från de fina kretsarna spred sig sympatin till enklare människor, som visste, att de hade finskt blod i ådrorna. Den första spontana samlingsrörelsen kring finnkulturen skedde därför i Värmland på 1920-talet.

År 1924 utkom i Karlstad ur trycket en anspråklös publikation vid namn *Finnbygden. Tidning för norra Värmlands finnbygder* under redaktion av en 16-åring, Bror N. Henriksson från Nyskoga, som snart nog ändrade sitt efternamn till Finneskog. Han kom från den genuina finnbyn Kärnberget i Nyskoga och utgav 1925 diktsamlingen ”Med sotiga strängar”. Till sin hjälp hade Bror Finneskog en hel grupp något äldre kamrater: Olov Olovsson från Östmark (född 1891), Ante L:son Antee (född 1895), Axel Frithiofson (född 1892), Linus Brodin, Oscar Larsson, Paul Piltz och Jac. Edgren. Dessa skrev under olika signaturer (Jonas i Lia, Ante, Fryksdalspojken o.s.v.) ihop en avis, som utkom fram till 1929 och speglade sina upphovsmäns konstnärligtromantiska syn på finnbygden i noveller, dikter, berättelser på bygdemål, teckningar och artiklar om finnskogarnas förflutna. Många av författarna lutade mot arbetarrörelsen, var vänner av esperanto och pacifism, men intresset gentemot ”allt fornt” överskuggade dessa övriga intresseområden. Tidskriften innehöll under den femårsperiod som den utkom bl.a. en runa över Nils Keyland, en artikel av Ernst Lampén, som rest i Värmland år 1925, en novell av Pentti Haanpää, dikter av Dan Andersson och så vidare. Den ungdomliga kretsen kring redaktören var inte språkfixerad utan behandlade friskt rent svenska eller norska temata, bara dessa innehöll hembygdselement. Organisationsnytt från hem-

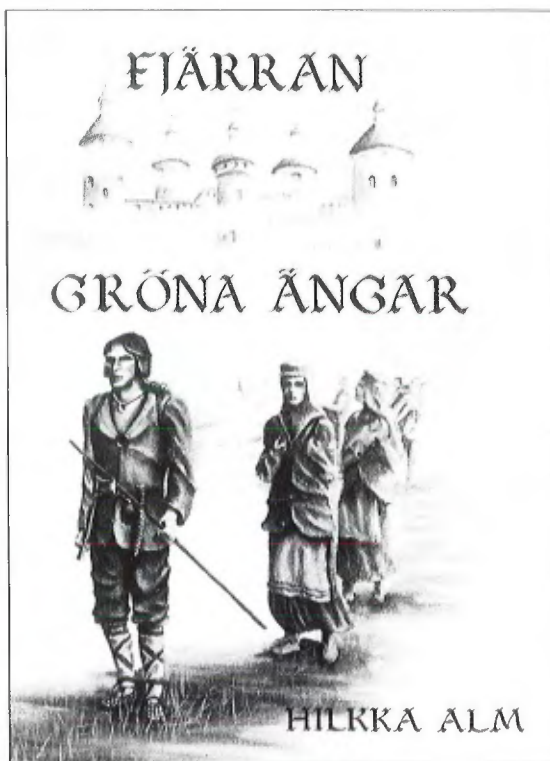
Rökpörte från Gräsmarks hembygdsmuseum. Foto Helmi Virtaranta 1954. Museiverket, Helsingfors.

bygdsföreningar förekom däremot relativt sparsamt i bladet, som under hela sin korta livstid hade en övervägande litterär prägel. Tidskriften upphörde 1929, då Bror Finneskog försvann från hembygden till Norrland för att verka där som ombudsman för skogsarbetare.⁴

En av männen kring Finnbygden, Olov Olovsson från Östmark, ägnade sig sällsynt helhjärtat åt finnskogarnas sak. Han var från början självlärd bonde, som under påverkan av Ernst Lampén började förkovra sin fäderneärvda finska genom språkstudier och också insamla material om de finska släkterna i norra Värmland, värmlandsfinska ortnamn samt traditioner och fakta kring den finska bosättningen i detta område. Med stöd av Lekvattnets och Södra Finnskoga kommuner samt kyrkoherden i Fryksände Theofil Ekelund kom Olovsson 1928 till Helsingfors och avskrev där under ett par månader C. A. Gottlunds dagböcker i Finska litteratursällskapets litteraturarkiv så att de kunde publiceras 1931. Han lyckades också forcera Gottlunds hemmagjorda chiffer och lösa de ”hemliga” avsnitten i dagböckerna, som dock till följd av sitt känsliga innehåll – vänslandet med pigorna! – utelämnades ur utgåvan.

Finnbygden började utkomma på nytt – denna gång som kvartalstidskrift – efter ett ordentligt slummer på närmare tjugo år, nämligen 1947. Bror Finneskog hade nu kommit tillbaka från Norrland och verkade ännu 30 år i hembygden. Kretsen, som utgav bladet, var till en början i stort sett densamma som på 1920-talet. Den bestod av Paul Piltz, Oscar Wiklundh, Olov Olovsson, Sigurd Bograng, Oscar Larsson och Enok N. Svahn. Till eldsjälarna i denna grupp hörde framför allt hembygdspoeten Axel Frithiofsson (1892–1970), vars enda publicerade diktsamling "Vardagsvisor" (1951) är toppen på en mycket stor produktion innehållande finnskogsstämmingar på Lekvattnets bygdemål. Tidskriften fortlevde till slutet av 1976, då den ersattes av ett nytt organ, *Finnkultur*, utgivet av Solør-Värmlands Finnkulturörening. Denna förening daterar sig till 1958, då "den trofasta gruppen" kring Bror Finneskog organiserade sig. Efter en anspråkslös början har föreningen vuxit till en liten folkrörelse med tusentalet medlemmar och fungerar i dag som ett slags "takorganisation" över ett otal lokala sammanlutningar, hembygdspöreningar och liknande i Värmland och Norge. Tillväxten återspeglar det stora intresset mot finnvandringen och finnkulturen, som nästan har blivit en modeföreteelse på 1980-talet. "Folk frågar inte om lov. De kommer ändå" är en kommentar från välinitierat håll när det gäller intresse gentemot skogsfinneevenemangen.

Detta intresse har tagit tämligen olikartade yttringar. En av dem är grundandet av nya hembygdsmuseer med bevarade äkta finnpörten eller finntorpsrekonstruktioner. Finnskogarnas bebyggelseminnesmärken är generellt sett mycket välbevarade i Värmland, medan Norge har färre äkta pörten och de övriga finnskogarna i Dalarna och södra Norrland ganska litet.

Pärmen till första delen av Hilikka Alms trilogi "Fjärran gröna ängar" (1982).

Ett exempel på ett nygrundat hembygdsmuseum är Krontorps hembygdsgård i Vansbro: den tillkom redan 1952 och omfattar åtta byggnader och en kolarkoja. Själva finnpörten är en rekonstruktion (timmerstommen är hämtad från en tidigare lada), men torkrian, bastun, logebygganden och stolpboden är äkta. Stället sköts av en hembygdsförening, som firar sin traditionella "muttifest" årligen på platsen.

En annan typ av museum är Skålsjögården i Alfta i Hälsingland. Den består inte av bevarade byggnadsminnesmärken utan är en utställning med föremål och fotografier om finnsko-

Skämtteckning av Kari Suomalainen i Helsingin Sanomat under Tage Erlanders resa i Savolax 1967. Texten lyder: "Här säjs att Sveriges statsminister har sina rötter i Savolax. Kan det stämma ...?" Alla i stugan – gubben, gumman, barnen och till och med katten på golvet – bär Tage Erlanders ansiktsdrag.

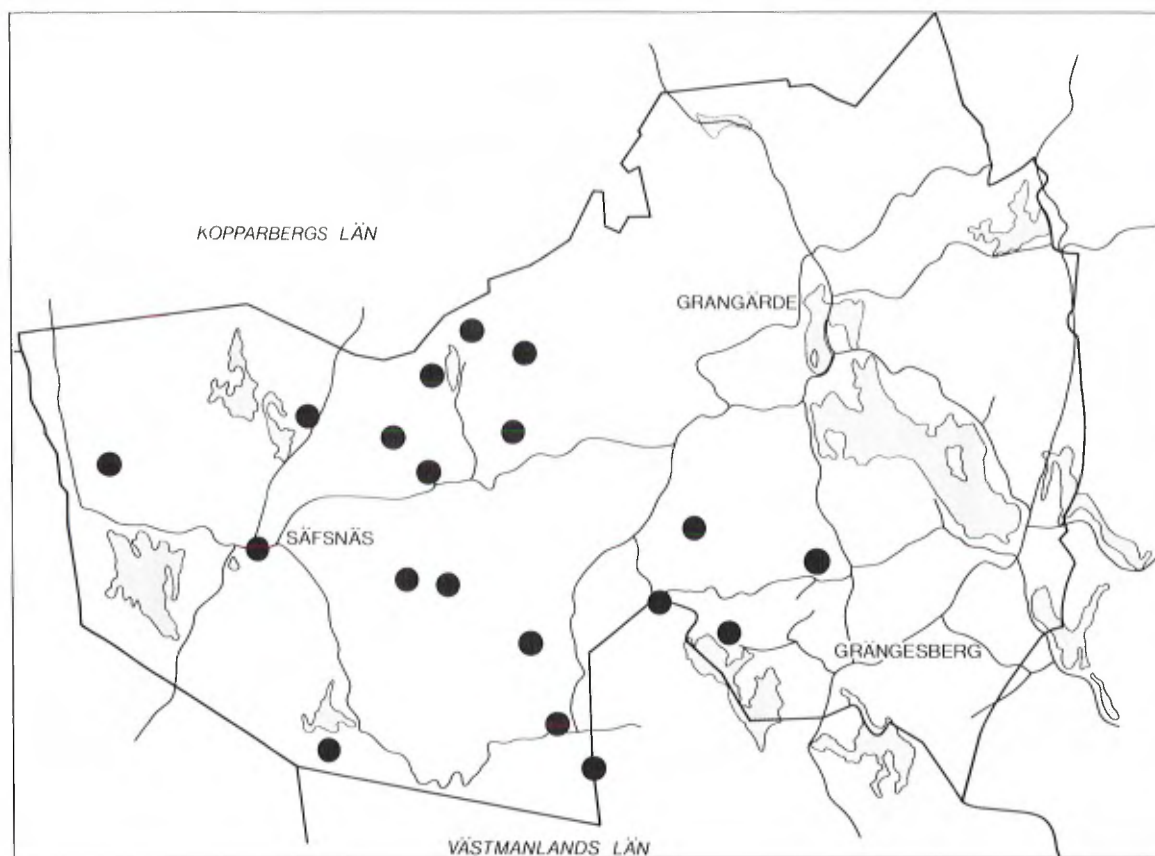
garnas kultur. Den har tillkommit på initiativ av journalisten Finn Rideland så sent som 1986. En tredje variant är Purala, Finnkulturöverningens egen minnesgård vid sjön Røjden i Røjdfors. Den består av ett stort finnpörte, som drivs medvetet som utflyktsmål, samlingslokal eller café för besökande grupper av turister. Ett fjärde sätt att levandegöra den skogsfinska kulturen är den nya Finnstigen i Bredsjö utanför Hällefors i södra Bergslagen.

Finnstigen består av en 2,5 km lång vandringsled längs vilka rekonstruktioner av olika byggnadstyper (kåta, ria o.s.v.) finns placerade i naturlig omgivning. Stigen ägs av Finska föreningen i Hällefors och visas sommartid i festivalform för besökarna. Ett bygdespel, föreställande två finska familjers flyttning till Hällefors år 1594, ges i anslutning till stigen. Den

har skrivits av Nils Parling och spelas av medlemmar från finska föreningar i Mellansverige. Trakten skiljer sig från de värmländska finnmärkerna genom att den varit föremål för en stor finsk invandring efter andra världskriget, men inslaget av finnättlingar saknas på orten.

Olika skådespel som levandegör finnkultur är inte ovanliga. Utöver festivalen i Hällefors känner man till en motsvarande i Grängesberg och ett par bygdespel med Gottlundsmotiv. Särskilt bygdespelet på Östmarks hembygdsgård, skapat av Marianne Söderbäck 1990 föreställer Gottlund som en glad student, som bommar harar, möter missnöjda finnar, antecknar visor och besvärjelser, kittlar pigor och läser någon gång ur sin dagbok.

Även olika former av filminspelningar och videoprogram har kommit till användning när

Nils och Hélène Holmdal presenterar i sitt arbete "Timmerhus i finnmarken" (1990) bl.a. de bevarade finnriorna i Säfsnäs och Grängesberg i Dalarna. De är 19 stycken och byggda under perioden 1800–1840.

det har gällt att visualisera finnkulturen. En känd film "Finnskog och trolldom" tillkom redan 1954–1955 med Niittahon Jussi som huvudaktör. Den ovannämnde Finn Rideland har skapat en finnmarksfilm med en trolsk stämning av skönheten hos en djup ödemark och dess människor.⁵

Men även i den episka litteraturen har finnarna ihågkommit. En värdig efterträdare till Gustaf Schröder och andra 1800-talsprosaister är Hilikka Alm, född i Gamla Karleby och upp-

växt i Savolax. Hon kom till Sverige 1947, gifte sig och fick tio barn, men blev också djupt förtjust i de minnen, som berättade om skogsfinnar i hennes nya hemtrakt. Hon blev en trägen arkivforskare, som följde hela släkters vandringar i kyrkoböckerna, och skrev inspirerad av de avlägsna händelserna romantrilogin "Fjärran gröna ängar" (1982–1984), som skildrar släkten Kiiskis bosättning vid sjön Kymmen i Värmland. Handlingen förs fram från 1500-talet ända till 1700-talets mitt. Senare har Hil-

ka Alm även publicerat romanen "Honungslandet", som tar upp skogsfinnarnas överfart till kolonin Nya Sverige vid Delawarefloden.

Om litteraturen sålunda har rest sina minnesmärken över svedjefinnarnas tillvaro, har det inte heller varit ont om mera konkreta monument. I Teaterparken i Karlstad nära Klarälvens strand reste finska folket genom en nationalinsamling 1967 skulpturen "Vindarnas boning" (Tuulenpesä), som närmast liknar ett abstrakt skatbo i en vattenfontän. Monumentet, som symboliserar den finska inflyttningens många förgreningar, avtäcktes av president Urho Kekkonen. På invigningsdagen utgavs både i Sverige och Finland ett frimärke med gemensamt motiv – en påbörjad timmerbyggnad med stockar i svenska och finska färger.⁶

En annan minnessten över finnivandringen står vid sjön Røjden på norskt område nära gränsen till Sverige. Med sina 424 inristade finska släktnamn påminner den om de finska bebyggarnas odlargärning i de vidsträckta skogarna på ömse sidor av riksgränsen. Minnesstenen har åstadkommit 1970 genom Finnkultur-föreningen i samarbete med föreningen Niittahon Jussi i Helsingfors och skogsfinnarnas hemtraktskommuner i Savolax, Tavastland och Österbotten.⁷ Dessutom finns det flerstädes minnesstenar på ställen, som har spelat en roll i C. A. Gottlunds vandringar i finnskogarna, bl.a. på den avsedda platsen för den finska kyrkan i Juvanniemi på den norska sidan av gränsen.

Typiskt för intresset för finnkulturen är de ganska betydande forskningsinsatser, som har gjorts både av hembygdsfolk, släktforskare och akademiskt verksamma forskare för att ytterligare klarlägga detaljerna i invandringsförloppet och lokalhistorien. Vid sidan av *Finnkultur* utges sedan 1989 också en annan tid-

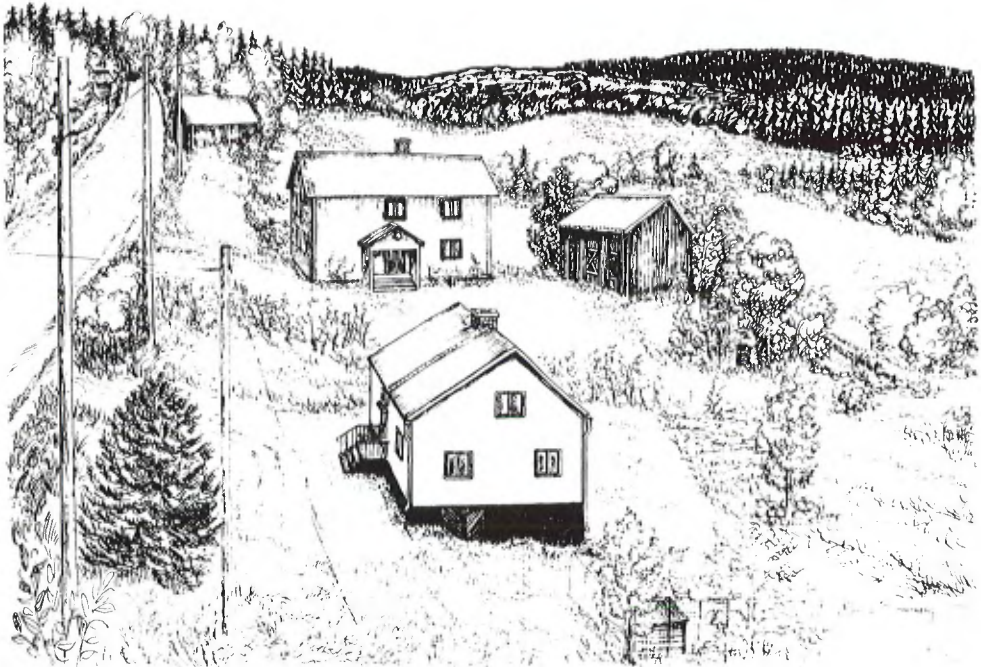
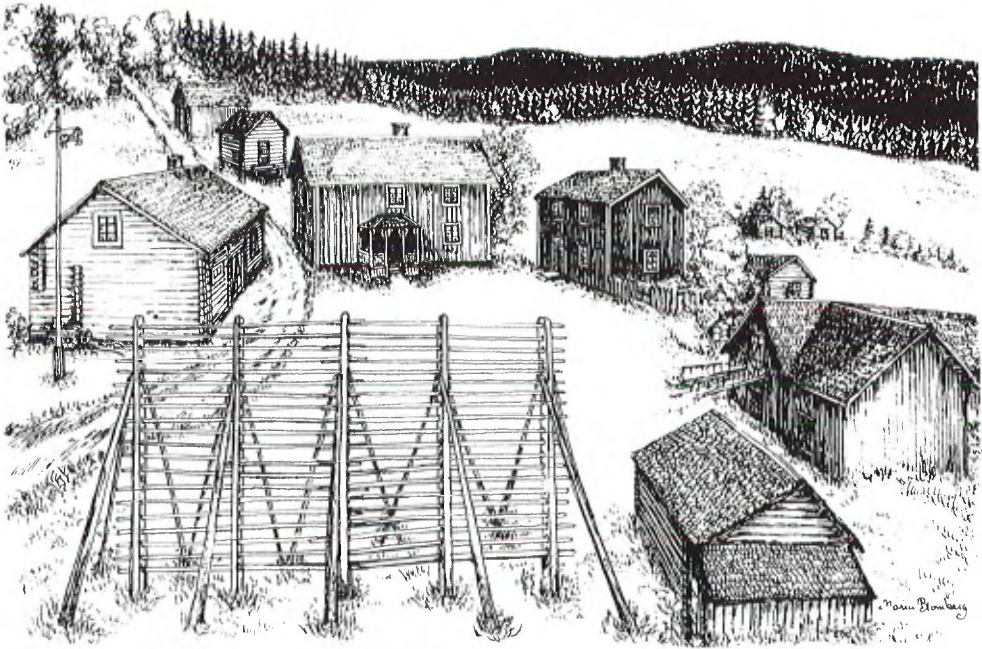
skrift, *Finnmarken förr och nu* (med utgivningsort Grängesberg), som framför allt koncentrerar sig på Dalarna. I de båda tidskrifterna finns det uppsatser – ofta i form av följetong – som handlar om finska ortnamn, nya belägg på finnbosättning o.s.v. och som är av vetenskaplig halt.

En gren av detta forskningsintresse utgörs av släktforskningen. I samband med att flera skogsfinska släkter har organiserat sig i släktföreningar (Lehmoinen, Valkoinen m.fl.) har också heltäckande släktutredningar kommit ut. Särskilt märkvärdig i detta hänseende är släkten Suhoinen, som ursprungligen kom från Jorois i Savolax och slog sig 1654 ner i Lövåsen. När mellan 500–600 Suhoinenättlingar mötte upp i Lövåsen 1987, hade de en utomordentlig släktutredning, författad av Arne Linnarud, att ta fasta på.⁸

Denna släkts yngre förgreningar innesluter många framstående svenska personligheter. Karl Johan Olsson, landshövding i Örebro 1947–1960, Kerstin Anér, riksdagsledamot 1969–1985, Evald Lövestam, professor i teologi i Lund, Curtis L. Carlson, årets svenskamerikan 1981 och Nils Löfgren, rockmusiker, är alla Suhoinenättlingar. Även statsminister Tage Erlander var på modernet en Suhoinen. Hans mors släkt kom från Lysvik vid sjön Fryken och är av skogsfinskt ursprung.⁹

Tage Erlander förefaller själv ha varit måttfullt road av släktforskarnas rön, tills han under ett officiellt besök i Finland 1967 fick se sina förfäders hemtrakter i Savolax. Vad som fick

Exempel på byggnadsinventering i Maud Wedins "Finnbebyggelse i Ånge kommun" (1990) – ett f.d. finnhemman i början av 1900-talet och i dag.

honom att acceptera genealogernas fynd var ett yttrande av president Urho Kekkonen: "Kära Du, var inte orolig – världshistorien är byggd på värre fantasier än så här".¹⁰ Man har anmärkt, att Erlanders torra ironier var släkt med den kända svarta folkhumorn i Savolax – kanske finns det mentalitetsband som sträcker sig genom generationer. Också Gunnar Myrdal, en skogsfinneättling från Dalarna, kan sägas ha representerat en viss kärvhet i förkunnelsen som är släkt med savolaxarnas klurighet, för att inte tala om hans son Jan Myrdal.

De mera "vetenskapliga" finnskogsforskningarna har under senare tid uppvisat en brokig bild av mycket olika discipliner i tvärvetenskapligt samarbete. Ett av Helsingfors och Oslo universitet gemensamt är 1986 påbörjat projekt, som leds av professorn i religionsvetenskap Juha Pentikäinen avser att klarlägga de skogsfinska kvarlämningarna kring sjön Röjden både vad folktro och svedjebbruk beträffar. Fylkeskonservatorn från Hamar Per-Martin Tvensberg har inom ramen för detta projekt tillämpat en arkeologisk metod genom att studera kolavlagringarna med förekomst av rågpollen i svensk och norsk skogsmark. På vetenskapliga symposier anordnade av Kulturfonden för Sverige och Finland (Karlstad 1981, Falun 1986, Stockholm 1987) har experter från Sverige, Finland och Norge kunnat byta åsikter om sinsemellan mycket olikartade temata om skogsfinnar. Den första av dessa symposier har lett till en publicerad rapport "Om finnskogens historia och kultur" (Redaktör Sulo Huovinen, 1986).

Under senare hälften av 1980-talet var ett stort upplagt projekt på gång för inrättande av ett centrum för finnskogsforskning och -utbildning i Hällefors med formell status som ett tvärvetenskapligt center vid Örebro Högskola.

Projektet ledde inte till bestående resultat, men i Torsby förefaller den kände finnskogsforskaren Richard Brobergs kvarlåtenskap – 180 hyllmeter speciallitteratur och excerpter ur olika arkiv – kunna utgöra det konkreta underlaget för en framtida forskningsinstitution av något slag. Datorisering av en annan finnforskares, Richard Gothes arkivmaterial har lett till att ett sökregister över södra Norrlands finnskogsdokument numera finns förvarat vid Sundsvalls museum.

Mycket av finnskogsforskningarna sker i form av korta temadagar eller träffar mellan experter inom området. Ett nätverk av forskare representerande olika geografiska "öar" inom finnskogsområdet har bildats hösten 1991 vid Karlstads högskola. Återkommande veckokurser i finnkultur med inslag av fältarbete, tjärbränningsprojekt, nybörjarkurser i finska m.fl. aktiviteter präglar dagens finnskogsrenässans.

Mycket intressanta är vidare de byggnadshistoriska inventeringar, som görs på många håll. Nils och Hélène Holmdals arbete "Timmerhus i finmarken" (Malung 1990) är ett exempel på hur finnbefolkningens byggnadsminnesmärken i Säfsnäs och Grangårde kommuner har kunnat dokumenteras på ett åskådligt sätt. Byggnaderna har kartlagts kategorivis och presenteras med fotografier, teckningar och kartor. En mycket vacker byggnadsinventering är vidare Maud Wedins "Finnbebyggelsen i Ånge kommun" (1990), som tar upp i historiskt perspektiv vad som numera står på de gamla finntorpens ställen i Borgsjö, Haverö och Torps socknar. Med hjälp av avancerat fältarbete i terrängen och arkivstudier har hon kartlagt byggnadsbeståndets förvandlingar och låtit teckna enstaka bosättningsars utseende på 1700-talet, i början av 1800-talet och i dag. – Överhuvudtaget har framträdandet av unga, kritiskt sinnade

hembygdsforskare gjort sig märkbart i diskussionen om finnkulturen. Den unga generationen har många fall funnit fräscha infallsvinklar i problematiken och presenterat frågor som rör

finnskogen på ett modernt sätt. Karakteristiskt för rörelsen är en bred tvärvetenskaplighet och försök att förena akademiskt kunnande med det traditionella hembygdsarbetet.

5. Finländarna i Sverige från orientaliska kriget till självständigheten

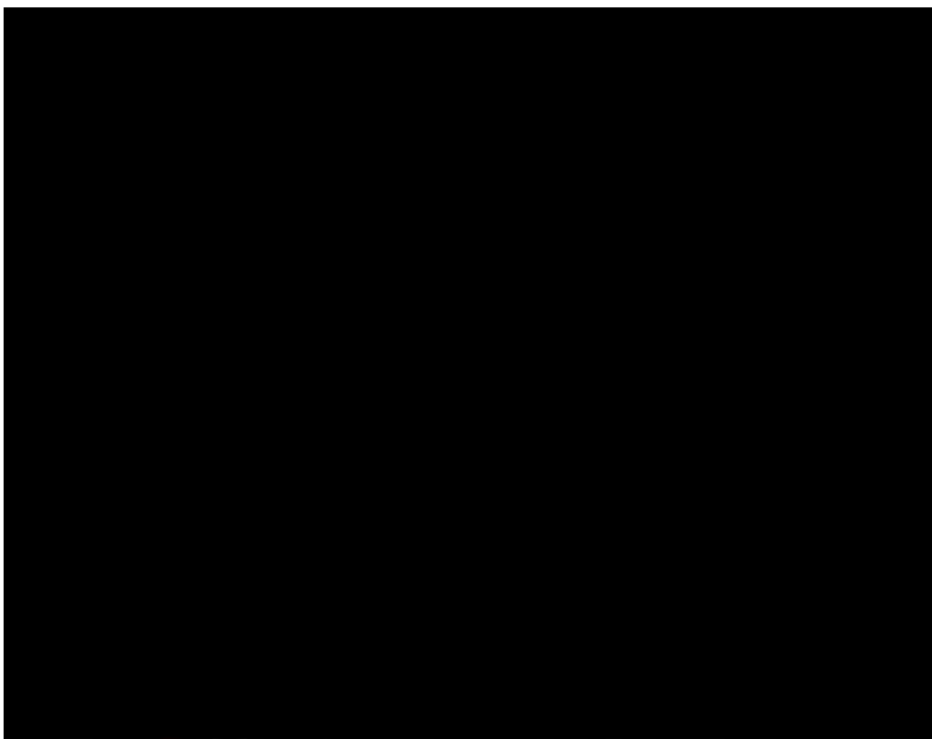
Finska kyrkan i Stockholm och dess medlemmar under en lugn utvecklingsfas

Kraftmätningen i Östersjöområdet mellan västmakterna och Ryssland 1854–1855, det s.k. orientaliska kriget eller Krimkriget hade betytt, att livet kommit ur normala gängor i de svensk-finska förbindelserna. Krigsfebern hade tidvis varit betydande i det neutrala Sverige – man hade talat om Finlands återerövring – medan man på finsk sida hade ställt sig lojal gentemot den ryske kejsaren. Sjöoperationerna hade stört handeln mellan länderna, och under vintertid hade därför en isväg banats från Vasa över Kvarken till den västerbottniska sidan för att få produkterna forslade till deras marknadsområde. Den delvis framgångsrika blockaden av den finska Stockholmshandeln hade betytt krympande siffror även för den finska invandringen till Sveriges huvudstad men samtidigt givit upphov till en flyttningsrörelse till Västernorrland.

Efter kriget skedde en snabb återhämtning åtföljd av en liberalisering av samhällsförhål-

landena i de bägge länderna. Kejsar Nikolaj I efterträddes av Alexander II, som lät den finska lantdagen komma samman och besluta om betydande sociala, ekonomiska och nationella reformer. Finland började från 1860-talet och framåt få en alltmer markerad särställning inom ramen för det ryska imperiet. Förhållandena utjämnades vad medborgerliga friheter beträffade mellan Sverige och Finland. Ett tecken på en friare inställning till finsk invandring var borttagandet av passsvånget i Sverige. En utlänning kunde 1860–1914 utan inskränkningar färdas till Sverige. Han behövde inte uppvisa något pass vid gränsen, inte söka inresevisering eller tillstånd att få arbete och hyra bostad. Under drygt femtio år ägde ett fritt folkutbyte rum.¹

Från denna tid går det också att lättare än tidigare få exakta uppgifter om invandrade finländare. Sveriges officiella statistik innehåller från och med 1860 i den serie som berör befolkningsförhållandena exakta uppgifter om flyttningsrörelsen från Finland. Inflyttarna finns i stort sett på tre olika håll – i Stockholm, i Västernorrland vid den s.k. sågverkskusten samt långt uppe i Tornedalen. Från och med 1875 finns också i summariska folkmängdsredogörelser, som utför grundmaterialet till befolk-

Stockholms hamn vid södra Blasieholmen, platsen där Ålandsskutorna lade till under 1800-talet. Oljemålning av G. W. Palm 1863. Foto Stockholms stadsmuseum.

ningsstatistiken, församlingsvisa förteckningar över inflyttare (immigranter) med uppgifter om namn, yrke, ålder, familjeförhållanden samt varifrån man inflyttat. Dessa förteckningar är identiska med församlingarnas inflyttningsliggare, som dock innehåller en något fylligare information om invandrarens bakgrund, nämligen också uppgiften om födelseorten.

På detta sätt rör man sig på en vida fastare mark när det gäller den finska invandringen under 1800-talets senare hälft. I fråga om Stockholm föreligger dock den svårigheten, att församlingarna som växte sig mycket stora förlorade greppet om folkbokföringen, som överfördes till de s.k. rotemännen, vilkas längder

ersätter under tiden 1878–1926 den kollapsade kyrkobokföringen. Just beträffande finländarna är dock församlingsmaterial fortfarande användbart. Det bestämdes nämligen i samband med Finska församlingens reorganisation 1840, att medlemskap i denna församling skulle vara obligatoriskt för personer från Finland. Bestämmelsen hade en temporär verkan och många fortsatte att skriva sig i territoriella församlingar, varför myndigheterna påminde om den 1910 i en ny förordning med samma innehåll. Inte heller denna åtgärd ledde till önskat resultat, eftersom enstaka finländare fortfarande valde att ansluta sig till svenska församlingar.² Troligt är dock, att Finska församlingen svarar

för den absoluta huvudparten av de i Stockholm bosatta finländarna under seklets senare hälft. Den följande presentationen av Finska församlingens medlemskår är därför representativ för alla Stockholmsfinländare.

Utgår man från den officiella statistiken, är bilden av finländarnas bosättning i Sverige följande under senare hälften av 1800-talet:

Antalet Finlandsfödda i Sverige

(både utlänningar och svenska undersåtar tillsammans)³

1860	1.719 personer	1890	4.609 personer
1870	2.018 --"	1900	6.640 --"
1880	3.401 --"		

Trots att finländarnas antal långsamt ökade till sekelskiftet 1900, är inte fallet detsamma med huvudstaden Stockholm. En bild av Finska församlingens medlemsantal ger tvärtom antydning om en ganska betydande tillbakagång i den snabbt växande storstaden:

Stockholms folkmängd	Finska församlingens folkmängd	% av Stockholms folkmängd ^d
1860	97.952	1,6 %
1870	136.016	0,9 %
1880	168.775	0,7 %
1890	246.454	0,4 %
1900	300.624	0,4 %

Siffrorna i den officiella statistiken tyder på att församlingen – och därmed större delen av den finländska gruppen – var tämligen liten i den allt större huvudstaden. För att få en uppfattning om Finska församlingens sammansättning har dess kyrkobok för 1872–1886 genomgått. Den innehåller uppgift om totalt 3.450 individer, gifta och ogifta i olika längder. Det måste betonas, att siffran inte är indentisk med

församlingens medlemskår under ett visst år, utan inkluderar såväl bortflyttande som döda under ifrågavarande tid. Vår genomgång har gett följande resultat:

Finska församlingens medlemskår 1872–1886⁵

Gifta

Födda i Finland	215 individer	14 %
Födda i Sverige utom Stockholm	347 --"	22,6 %
Födda i Finska församlingen eller någon annan Stockholmsförsamling	945 --"	62 %
Födda i utlandet (S:t Petersburg, Livland o.s.v.)	22 --"	1,4 %
Sammanlagt gifta	1.529 individer	100 %

Ogifta

Födda i Finland	691 individer	36 %
Födda i Sverige utom Stockholm	645 --"	33,6 %
Födda i Finska församlingen eller någon annan Stockholmsförsamling	553 --"	28,8 %
Födda i utlandet	32 --"	1,6 %
Sammanlagt ogifta	1.921 individer	100 %

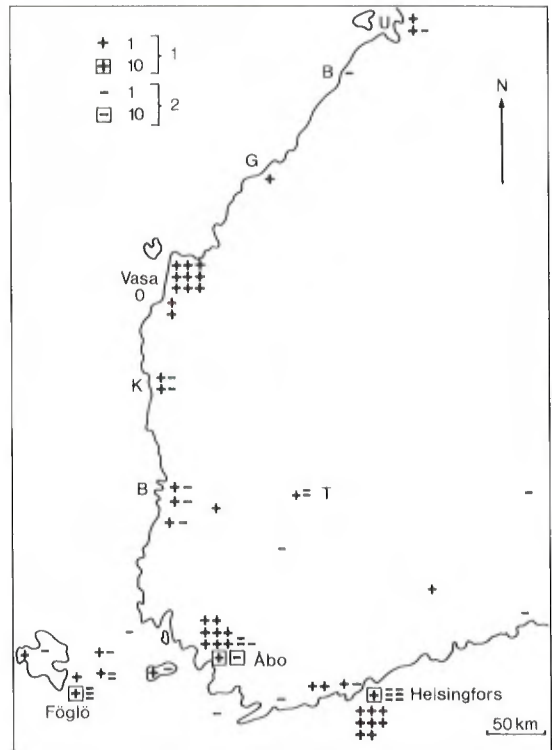
Gifta och ogifta tillsammans = församlingens totala medlemskår 1872–1886 3.450 individer
Av vilka Finlandsfödda totalt 906 individer.

Betraktar man tabellen, är det lätt att lägga märke till de inflyttade Finlandsföddas kraftiga minoritetsställning i församlingen. Även personer födda i Sverige utanför huvudstaden är bara en fjärdedel eller på sin höjd en tredjedel av populationen. I stället förefaller de Stockholmsfödda att dominera kraftigt i kategorin gifta (62 %) och utgöra en ganska stor grupp bland de ogifta (28,8 %). Man kan påstå, att Finska församlingen under den tid som gått från seklets början stockholmiseras i hög grad. Vissa drag från tidigt 1800-tal upprepar

sig även i den bild som finns från 1870- och 1880-talen.

Dessutom förefaller det som om det bland *de gifta* skulle råda samma äktenskapsmönster som tidigare: exogamin. De Finlandsfödda gifter sig nu som då med personer födda i Sverige utom Stockholm (eller med stockholmare) och får barn födda i huvudstaden. Äktenskapen mellan finländska kontrahenter är sällsynta. Sådana parbildningar inskränker sig dessutom till samhällets översta socialgrupp. Sålunda kan man se, att professorn friherre Adolf Erik Nordenskiöld, född i Helsingfors och församlingsmedlem sedan 1862, var gift med Anna Maria Mannerheim, född i Viborg och församlingsmedlem sedan 1864. Barnen Gustaf Erik Adolf, Anna Sofia och Nils Erland Hubert var födda i Stockholm 1868, 1871 och 1877 medan den äldsta dottern Eva Maria var född i Lemo 1864. Riksarkivarien Johan Jacob Nordström levde också i ett helfinskt äktenskap med sin fru Anna Christina Synnerberg, född i Åbo, och hade tre barn, alla födda under parets finska tid. Hovrättsrådet Anders Henrik Ramsay, född i Finland och överflyttad till Stockholm 1854, var gift med Augusta Johanna Vilhelmina Ramsay, som hade kommit till Sverige 1874 tillsammans med en son från ett tidigare gifte, Axel Leonard Jägerskiöld. Av paren i blandäktenskapen kan nämnas attributionsmålaren vid Kungliga Teatern Gustaf Demetrius Hermansson, född i Libelitz och överflyttad från Helsingfors till Sverige 1862, och hans maka Julia Hillegard Charlotta Liljequist, en infödd stockholmska eller skräddargesällen Isak Johan Bäckström från Åbo, som var gift med Maria Sofia Andersson från Össebo i Sverige.⁶

Bland *de ogifta* dominerar som tidigare tjänstefolket. Den kvinnliga delen av denna kategori, pigorna, jungfrurna, hushållerskorna

Flyttningenheter:

- 1 = inflyttare till Finska församlingen från Finland.
2 = utflyttare från Finska församlingen till Finland.

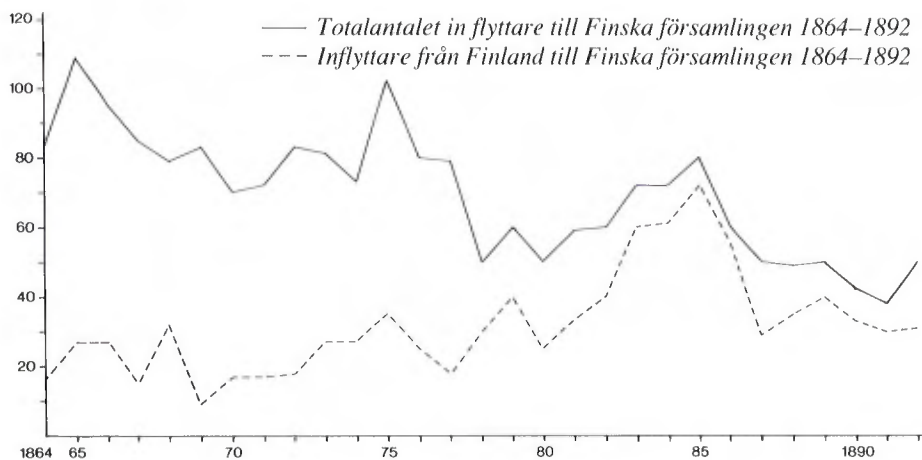
Finska församlingens flyttningssutbyte med Finland 1866–1870 enligt Eric De Geer (1984).⁷

och mamsellerna behandlas längre fram i ett särskilt kapitel. På denna plats räcker det att konstatera, att Finska församlingen alltså var de finska och åländska kvinnliga tjänstehjonens närmaste referensram – 42 % av de ogifta Finlandsfödda var åren 1872–1886 just pigor. Utvecklingen skulle vända först vid sekelskiftet, då det vanligaste yrket under en tid bland Stockholmsfinländarna var fabriksarbeterska.

Varifrån i Finland kom den Finlandsfödda

delen av församlingsborna? Eric De Geer har analyserat församlingens flyttningslängder från tiden 1866–1870. Enligt honom var flyttningsutbytet mellan Finland och den finska försam-

lingen nästan helt koncentrerat till ett antal kuststäder från Helsingfors till Uleåborg samt till Åland. Stockholms influensfält i Finland hade med andra ord krympt betydligt

Källa: SSA, Finska församlingen B I:1. Inflyttningslängd 1845–1895.

sedan 1810- och 1820-talen (se karta härintill!).

Numerärt tycks antalet inflyttare från Finland till Finska församlingen ha pendlat mellan 20–80 personer per år, medan det totala antalet inflyttare till församlingen har varierat mellan 40–110 individer. Kurvorna visar en stor skillnad under 1860- och 1870-talen men närmar sig varandra på 1880-talet; åren 1885 och 1886 sker nästan hela inflyttningen till församlingen från Finland (70–80 flyttningsfall). Inflyttningsstoppen under dessa år beror mycket på att inströmningen av finländskt och åländskt tjänstefolk var under dessa år ovanligt stor. Något mellan 22–30 pigor torde under denna tid ha anslutit sig till församlingen varje år (Se diagram härintill!).

Var någonstans bodde de Finlandsfödda i Stockholm under 1800-talets senare hälft? Eric

De Geer har behandlat även denna fråga i ljudet av summariska folkmängdsredogörelser för samtliga Stockholmsförsamlingar åren 1875 och 1885. Det visar sig, att Södermalm (Katari- na och Maria församlingar) har förlorat sin gamla särställning som finländarnas främsta bosättningsort. Den nya och expansiva församlingen Hedvig Eleonora – nuvarande Östermalm – är däremot tämligen populär som ny hemort för inflyttare från Finland. Även an- norstädes i norra Stockholm – på Kungsholmen, i Klara, Adolf Fredrik, Jakob och Johan- nes – finns spridda förekomster av finländsk bosättning, som väl mäter sig med Södermalm.⁹

Om det inre livet i Finska församlingen kan inte mycket sägas, då kyrkostäm- och kyrkorådsprotokollen är under senare 1800-tal ytterst ordknappa. Efter 1840-talets kris tycks

förhållandena i varje fall ha stabiliserat sig. Efter Georg Stolpe utnämndes *Pehr Olof Wikström* 1846 till församlingens kyrkoherde; han var född i Nedertorneå och den förste av tre Tornedalspräster, som styrde under nästan ett trekvartss sekel finländarnas liv i huvudstaden. Han hade efter akademiska studier i Uppsala tjänstgjort som pastorsadjunkt i Övertorneå, varit bataljonspredikant vid Västerbottens fältjägerregemente och blivit kyrkoherde i Stockholms finska församling, fastän han bara var tredje provpredikant, tack vare sitt goda finska språk. Wikström var ungarl och avled redan 1851. Han efterträddes av församlingens mest långvariga präst, kyrkoherden *Adolf Sjöding* (i tjänst 1855–1900). Denne var född i Häggdånger, blev student i Uppsala 1836 och nådeårspredikant efter sin far i Överluleå samt innehade en liknande tillfällig anställning i Överkalix 1843. Åren 1845–1846 hade han verkat i samma socken som vice komminister, varefter han blev pastorsadjunkt i Pajala och vice komminister i Hietaniemi 1850. Även Sjödings fru kom norrifrån; hon var dotter till kyrkoherden i Överkalix Christopher Almquist. Paret fick sex barn, av vilka fyra klarade av de i stora städer vanliga barnsjukdomarna och gjorde livet glatt i församlingens prästbostad nära gamla Bollhuset. Tyvärr avled prästfrun i lungtuberkulos redan 1872 och Sjöding fick klara av sin tjänst och sina sociala förpliktelser som änklung.

Den lilla församlingens tillvaro tycks ha varit tämligen idyllisk och problemfri under större delen av hans egid. Byggnadsfrågor, tomtregleringsproblem, utnämningar av klockare och kantorer, revisionsförrättningar m.fl. småärenden fyller församlingens kyrkostämmoprotokoll. Först 1896 hettade det till följd av ett planerat nytt kanslihus, som regeringen hade tänkt bygga mitt emot slottet på församlingens tomt.

Koret och altartavlan i Finska kyrkan. Foto av ateljé Wahlberg 1955. Stockholms stadsmuseum.

Både kyrkan – gamla Bollhuset – och pastorsbostället skulle enligt denna plan ha rivits och ersatts med ett pampigt palats för kanslitjänstemännen.

Var församlingen skulle enligt denna plan ha hamnat är oklart. Endast ett anbud på 250.000 kronor för kyrkan och 90.000 för pastorshuset låg på församlingens bord den 2 mars 1896, när diskussionerna kring frågan tog vid. Redan vid detta möte hördes upprörda och varnande röster, och församlingen tillsatte en femmannakommitté för att utreda erbjudandet. Den kom att bestå av byggmästaren A. G. Sällström, professor Robert Tigerstedt, friherre Karl Langen-

skiöld, rektor Eugène Schwartz och byråchefen M. Wennman. De kommitterade sysslade dels med den ekonomiska ersättningens beräkningsgrunder, dels med frågor rörande församlingens framtid efter en eventuell försäljning.¹⁰

I båda avseenden kom femmannagruppen till ett negativt resultat. Den erbjudna köpeskillingen skulle knappast förslå till byggande av en modern kyrka för 700–800 åhörare – anbudet var minst 100.000 kronor för lågt för ett sådant företag, ansåg man. Och var skulle den nya kyrkan stå? Den frågan lämnade delegationen helt öppen. Under ett nytt sammanträde den 30 mars 1896 blev debatten tämligen livlig. Två herrar Bergman – en protokollsekreterare och en kunglig hovpredikant – föreslog, att det gamla, överblivna kanslihuset vid Mynttorget skulle överlämnas till församlingen i utbyte mot dess fastigheter eller någon annan lämplig tomt i Gamla stan. Andra tyckte att en ny ståtlig finsk kyrka borde resas på Djurgården, men förslaget vann inget gehör, då den stadsdelen låg avlägset till. Till slut röstade man, och kommitténs avvisande ståndpunkt vann. Den gamla kyrkan revs aldrig och församlingen behövde inte tänka på något nybygge eller någon flyttning.

Gustaf Adolf Montgomerys ”Finska gille” 1859

Efter det att Carl Axel Gottlunds ”Stockholms finnkår” hade insomnat på 1830-talet dröjde det länge, innan huvudstadens finländare åter fann varandra i en förening. Det är också

oklart, hur nästa finländska sammanslutning egentligen kom till. Enligt en vag uppgift fanns det ett finskt gille eller liknande i Stockholm redan under 1850-talet, någon gång efter Krimkriget slut.¹ Gustaf Adolf Montgomerys ”Finska gille”, som grundades 1859, ärvde nämligen litet pengar av en sådan i övrigt okänd förening.

Ett annat ursprung kan också tänkas. År 1857 vistades en dam av bättre finländsk härstamning i Stockholm, mamsell Cleve, men hon var illa sjuk: hon hade legat förlamad till sängs i sju och ett halvt år och kommit nu med sin syster till staden för att söka bättre läkarhjälp än vad som kunde fås i Finland. Serafimerlasarettet ville inte längre veta av henne, varför hon bodde privat i det s.k. Fersenska lilla huset vid Blasieholmshamnen, i fattiga förhållanden och ständigt hemsökt av gruvliga plågor. Läkaren, professor Cederskiöld höll det för möjligt, att mamsell Cleve skulle kunna tillfriskna genom en kallvattenkur i Södertälje, men syskonens medel förslog inte till en sådan vård. Då kom hennes landsman överstelöjtnanten Toussant Charpentier på idén att vända sig med en insamlingslista till Stockholms mera välsituerade finländare. Listan påtecknades av Hans Majestät Konungen och 34 personer av huvudsakligen finländskt ursprung. Till dem hörde bl.a. generalen Lefrén, hovmarskalken Aminoff, landshövdingen Montgomery, statsrådet Mollerius, kommandören Bruncrona, överstarna Möllersvärd och Hagelstam, riksarkivarien Nordström, överstelöjtnanterna Nordensvan, von Fieandt och Lode, majorerna Munck, Malmberg, Wetterling, Lawén, Hägerflyckt och assessorn Pistol Kors, kaptenerna Jägerskiöld, Brakel, Byström samt löjtnanten Gripenberg. Insamlingen inbringade 341 riksdaler riksmünt, vilka Adolf Iwar Arwidsson emottog

Gustaf Adolf Montgomery. Träsnitt 1861. Foto Museiverket, Helsingfors.

ur Charpentiers hand den 22 april 1857 för vidare befordran till den sjuka damen.²

Historien förtäljer inte, om den förlamade kvinnan blev bättre av den vattenkur, som de finländska officerarna jämte någon civil hade hjälpt henne till. Aktionen som sådan torde dock ha förstärkt finländarnas samhörighets-känsla. En av bidragsgivarna, landshövdingen Gustaf Adolf Montgomery, har sparat insamlingslistan i samma dossié i sitt arkiv, som i övrigt upptar papper rörande Finska gillet.

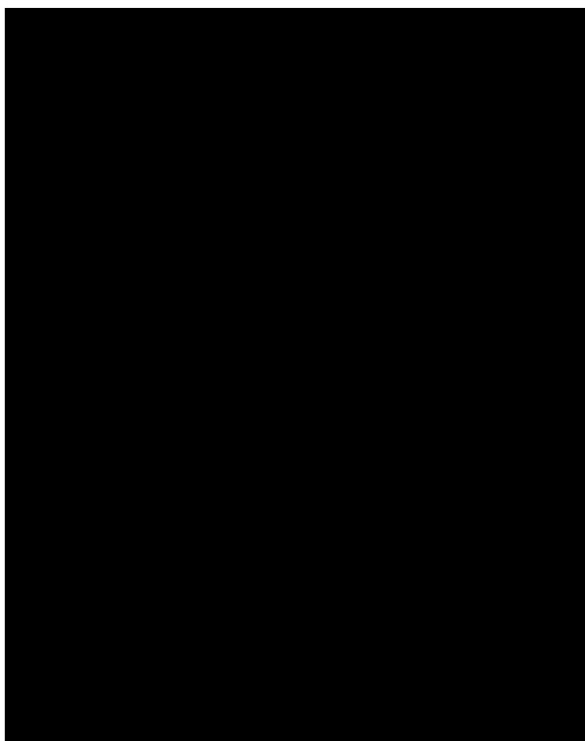
Vi har redan träffat Montgomery på annan plats i denna bok, som ung löjtnant 1812 och som författare till Finska krigets historia. Han var född i Kemi 1790, hade hunnit bli trumslagare, korpral och slutligen Sandels' ordonnans i Finska kriget, samt stannat som officerare i Sverige efter rikssprängningen 1809. På den

militära banan nådde han överstes grad, varefter han blev utnämnd till landshövding först i Jämtlands, sedan i Västerbottens län.³ Efter att på ålderns höst ha lämnat statstjänsten levde Gustaf Adolf Montgomery som pensionär i Stockholm och tänkte redan 1858 – sålunda snart efter den Charpentierska insamlingen – vädja till landsmännen för att de skulle bilda en förening i huvudstaden. I ett bevarat utkast till en rundskrivelse av den 4 september 1858 skrev han:

De i huvudstaden vistande medlemmarne af nästan hvarje landskap i Sverige, ha sina gillen, der de samlas, en eller flere gånger om året, för att gemensamt taga en treflig måltid eller deltaga i ett eller annat aftonnöje med eller utan dans. Dessa sammankomster lifva deras vänskaps-, bekantskaps- och någon gång äfven släktskaps-förhållanden, underhålla deras kära hemortshågkomster och tilldragelserna där. Denna gemensamhet är en utvidgning af Familje-intresset och en övergångslänk till begges förenade, slutliga mål, samfundslifvets högsta: Fosterlands känslan ...

Man bör ej heller blygas öfver att vara Finne. Att dock der det ser så ut, emedan Finnarne, de få öfverlevande och här vistande af det fordna svenska landskapet, som kallas Finland, ej haft och ej ha någon sammanhållningslänk, något gemensamt ställe der de kunna träffas och samspråka om sina glada eller sorgliga öden. Likväl ha dessa Finnar – och de som gästa vår sköna hufvudstad – större behof än andra landskapens medlemmar af att känna hvarandra, ty vi kunna likna oss vid skeppsbrutna, som söka gemensamt stödja hvarandra tills en störtsjö skiljer dem åt.

Vi äro troligen ej många, men huru många

Första sidan av Finska gilletts regler, 1859. SSA, Finska församlingens arkiv.

eller huru få vi äro känna vi ej, känner åtminstone jag ej; men det kännes och bekänner jag att vi alla älska och ära vårt gemensamma kalla och fattiga, dock kära Fosterbygd, och de som det göra, bifalla säkert denna min vördsamma och välmenande framställning att härunder teckna sina namn, för att sedan, efter föregånget tillkännagifvande i Svenska Tidningen och Stockholms Dagblad, samlas till gemensam öfverläggning om bildande af ett Finskt gille, så anspråkslöst och enkelt, som våra ringa tillgångar det bjuda och befalla, men likväl så trefligt och så vänligt, vi kunna det åstadkomma.⁴

Gustaf Adolf Montgomerys vädjan fick ett gott mottagande i huvudstadens finländska kretsar. Så många landsmän hörde av sig och skrev sina namn under cirkulärskrivelsen, att Finska gilletts första sammankomst kunde hållas ett halvår senare, den 14 januari 1859. Till detta tillfälle hade Montgomery skrivit färdigt sitt stadgeförslag, som utstrålar samma anda som hans skrivelse till finländarna. Formuleringarna i gilletts stadgar präglas av en harmonisk uppfattning om samhörigheten mellan landsmännen och en idealistisk syn på fosterlandets betydelse för varje individ.

”Hvarje hederlig, upplyst man, född i Finland och bosatt eller vistande i vår huvudstad eller dess närhet, är inbjuden att vara Ledamot af gillet”, lyder den första paragrafen i de av Montgomery undertecknade stadgarna.⁵ ”Likaså kunna dertill inväljas de Svenskar, hvilka härstamma från Finska föräldrar och älska och ära det Finska folket”, låter den andra satsen, åtföljd av paragrafer av mera praktisk betydelse för sammanslutningen. ”Den sista men förnämsta regeln är: att gilletts medlemmar, alla i allmänhet och hvar och en i synnerhet, bemöda sig att bidra till en vänlig och anspråkslös trefnad under de stunder, gillet är tillsammans”, lyder stadgarnas sista bestämmelse.

Under gilletts sammankomster växte också medlemsmatrikeln fram. Huvudparten av detta dokument är tillkommet under 1859 och omfattar 77 egenhändiga namnteckningar samt uppgifter om vederbörande hade betalat medlemsavgiften.⁶ Från åren 1860–1862 finns ytterligare 24 medlemsuppgifter. Förteckningen är genom sin utförlighet mycket intressant. Man kan se, att gillet hade lockat i stort sett alla kända personer av finländsk extraktion till att ansluta sig: litteratören Emil von Qvanten, professor A. E. Nordenskiöld, kyrkoherden A. Sjöding,

riksarkivarien J. J. Nordström och litteratören Carl Gustaf Wetterhoff, jämte ordföranden landshövdingen Gustaf Adolf Montgomery självy, tillhörde denna kärna av kulturpersonligheter som fylkades kring Finska gillet. Men anslutningen från militärt håll var mycket mera massiv: överstelöjtnanterna T. Wrede och Otto von Fieandt, överstarna O. Nordensvan, J. T. Charpentier och Hagelstam, majorerna C. O. Munck och A. M. Myhrberg samt kommandören A. C. Bruncrona spred vid sidan av flera kaptener och löjtnanter martialisk glans över samfundet. Civiltjänstemännens skara var något mindre: expeditionschefen C. Meinander, riddarhussekreteraren Albert Munck, bankokommissarien E. Deutsch, kunglige sekreteraren Wilhelm Roos, tulldepartementschefen W. Tavvon, kunglige räntmästaren N. Schlytern, kammarrättsrådet A. Wilh. Edman och hovrättsfiskalen A. H. Ramsay tillhörde denna kategori. Några representanter för Stockholms välmående affärsidkarklass hade likaså anslutit sig: grosshandlarna H. V. Broman, M. Bergman och Berndt G. Forsgrén, urfabrikören G. A. Liljefors, åldermannen G. F. Dahl, handlanden J. H. Sucksdorff och målarmästaren A. W. Brummer tillhörde denna klass. Men allra talrikast var den skara av medicine- och kirurgiekandidater och -studenter, studenter överhuvudtaget och arkitektelever av finländsk extraktion (28 individer), som fanns med på gilletts sammankomster. Det förefaller som om så gott som alla finländska elever vid Karolinska Medico-Kirurgiska Institutet skulle med entusiasm ha funnits med i föreningen. Särskilt länge tycks dock studenternas iver inte ha varit, ty en hand som senare gjort en revision i 1859 års lista har i fråga om de flesta noterat, att vederbörande var "borta".

Medlemsmatrikeln innehåller också uppgifter

om personer, som anslutit sig år 1860 vid två olika tillfällen, den 4 oktober och den 22 november, och 1862 vid två tillfällen, den 14 januari och den 12 februari. Det är uppenbarligen fråga om dagar, då gillet varit samlat. Annars vet man ytterst litet om sammanslutningens verksamhet – egentligen bara, när den hade sina fester, ty de utannonserades i dagspressen.⁷ En insamling till firande av Döbelns minne som inbringade 569 riksdaler ger vid handen, att kulten kring Finska krigets hjältar var en del av gilletts program, något som säkert behagade dess ordförande.

En av Finska gilletts sammankomster är genom bevarad restaurangräkning bättre känd än de övriga. Denna fest ägde rum den 14 februari 1860 på restaurang Phoenix och kan med fog kallas för lysande. Sammanlagt 110 av gilletts medlemmar eller annars närstående personer – samtliga Finlandsvänner – hade mött upp och erlagt var och en en betydande deltagaravgift, 14 riksdaler. Under middagen tömdes utöver glas innehållande vin, porter och öl 30 flaskor champagne, 20 flaskor punsch, och 20 flaskor bischof för att inte tala om mera "oskyldiga" drycker som lemonad och mandelmjök. Glass åts sammanlagt 10 kannor och till den sena "sexan" tömdes åtskilliga buteljer öl och svagdricka. Elva vaktmästare var under kvällen engagerade till att betjäna finländarna och deras vänner, vilkas restaurangnota, kvitterad av Charlotta Hellström, steg till 1540 daler riksmünt.⁸

Vilka var då deltagarna i denna glittrande fest i den stockholmska vinternatten? Subskriptionslistan vet så detaljerat besked, att gästerna skulle kunna prickas in på en karta föreställande huvudstaden, eftersom även deras adresser finns nämnda. De var följande personer:

Deltagare i Finska gillets fest den 14 februari 1860

Efternamn	Titel	Adress
Adelborg	kapten	Clarabergsgatan 68
Adelborg	studerande	Dito
Afzelius	revisor	Clara n. kyrkogata 13
Alexandersson	löjtnant	–
Aminoff	kapten	Kaptensgatan 11
Bäckborg	kommendör	Peter Myndes backe 6
Beckman	kgl. sekreterare	Regeringsgatan 26
Bergenstråle	kapten	Malmskillnadsgatan 25
Bergman	brukspatron	Skeppsbron 8
Bergman	grosshandlare	Skeppsbron 8
Bergmark	–	Bryggargatan 7
Beskow	grosshandlare	Storkyrkobrinken 5
Beskow	kgl. sekreterare	Skeppsbron 28
Beskow	löjtnant	Brunkebergstorg 11
Boheman	löjtnant	Repslagargatan 6
Bolinder	–	Kh. Kaplansbacken 10
Bowallius	aktuarie	Besvärs-gatan 20
Bremer	löjtnant	Stadsmedjegatan 13
Broman	grosshandlare	Lilla Nygatan 2
Broman	kontorist	Dito
Broman	kontorist	Dito
Brandel	kgl. sekreterare	Ll. Riddargatan 5
Brummer	målaremästare	Normalmogatan 6
Calonius	studerande	Clara n. kyrkogata 7 1/2
Cassel	kgl. sekreterare	Lilla Nygatan 4
Chydenius	magister	Holländargatan 15
Cederström	baron	Regeringsgatan 40
Cedervald	kapten	Kh. Trädgårdsgatan 13
D'Albedyhl	löjtnant	Lilla Trädgårdsgatan 18
Dammert	med. kand.	Nya Kungsholmsbrogatan 22
Decker	studerande	Gamla Kungsholmsbrogatan 30
Deutsch	banko-kommissarie	Lilla Nygatan 4
von Ficandt	överstelöjtnant	Mariae Högbergsgata 41
Forsgrén	grosshandlare	Lilla Nygatan 17
Forsgrén	notarie	Dito
Forsgrén	kontorist	Dito
Forsman	med. kand.	Lilla Vattugatan 24
Frestadius	konsul	Södermalmstorg 8
Fries	protokollsekreterare	Oxtorget 4

Fris	kgl. sekreterare	Göthgatan 16
af Funck	kapten	Gref Thuregatan 8
Gestrin	kgl. sekreterare	Nybrogatan 6 B
Grönholm	studerande	Ladugårdslandstorg 4
Hagfors	med. kand.	Lilla Vattugatan 24
Haverman	konduktör	Bangränd 3
Hazelius	kapten	Mäster Samuelsgatan 60
Hedberg	grosshandlare	Regeringsgatan 24
Hedin	konduktör	Riddargatan 34
Hermelin	löjtnant, baron	Riddarhuset
Jägerskiöld	kapten	Fyrverkargatan 21
Kalling	löjtnant, greve	Riddarhuset
Kreuger	kapten	Storgatan 1
Kreuger	löjtnant	Dito
Kuylensstierna	löjtnant	Riddarhuset
Köhler	kammarjunkare	Drottninggatan 98
Liljenstolpe	kgl. sekreterare	Jakobsbergsgatan 13
Lindroth	–	Skeppsbron 24
Loode	överstelöjtnant	Göthgatan 7
Lowén	med. kand.	Drottninggatan 50
Montgomery	landshövding	Normalmogatan 11
Malmberg	fotograf	Drottninggatan 42
Mellgren	konduktör	Brunkebergstorg
Meinander	expeditionschef	Regeringsgatan 11
Myhrberg	major	Norra Smedjegatan 12
Nordenfalk	häradshövding	Mäster Samuelsgatan 60
Nordenfalk	löjtnant	Clara n. kyrkogata 5
Nordensvan	överste	Fyrverkargatan 4
Nordlander	löjtnant	Lilla Nygatan 8
Nordlander	kgl. sekreterare	Lilla Nygatan 8
Nordström	riksarkivarie	Malmskillnadsgatan 11
Nordström	studerande	Dito
Nordwall	expeditionsekreterare	Drottninggatan 56
Odelborg	löjtnant	Ålandsgatan 12
Pettersson	konduktör	Storkyrkobrinken 16
Ramsay	häradshövding	Jakobsbergsgatan 14
Ramsay	löjtnant	Storkyrkobrinken 12
Ribbing	löjtnant	Clara n. kyrkogata 7
Roos	kgl. sekreterare	Clarabergsgatan 44
Roschier	med. kand.	Nya Kungsholmsbrogatan 22
Rudenskiöld	kgl. sekreterare, greve	Gamla Kungsholmsbrogatan 28
Rydberg	kgl. sekreterare	Kgl. slottet
Salomon	doktor	–
Schauman	stud.	Stora Trädgårdsgatan 11

Träsnitt föreställande hotell Phoenix på adressen Drottninggatan 71, 1800-talets senare hälft. Foto Stockholms stadsmuseum.

Schwartz	grosshandlare	Brunkebergstorg 18
af Sillen	lektor	Kammakargatan 8
Sjöding	pastor	Köpmannagatan 16
Smerling	protokoll- sekreterare	Hamngatan 30
Steky	kgl. sekreterare	Lilla Vattugatan 16
Sterky	löjtnant	Dito
Stolpe	notarie	Lästmakargatan 27 B
Stuart	—	Norrlandsgatan 25
Svederus	grosshandlare	Norrlandsgatan 31
Säve	studerande	Bryggaregatan 10
Tauvon	president	Regeringsgatan 47
Tauvon	dep. chef	Kh. Kungsholmsgatan 2
Thyselius	justitieråd	Drottninggatan 65
Tigerstedt	doktor	Stora Tavastgatan 10
Titz	kgl. sekreterare	Lilla Nygatan 22
Törnqvist	konduktör	Storkyrkobrinken 14
Unger	kgl. sekreterare	Drottninggatan 27
Wattrang	kammarherre	Göthgatan 16
Weber	grosshandlare	—
Westberg	häradshövding	Clara n. kyrkogata 7
Willebrand	med. kand.	Ny Kungsholms brogata 22
Wirsén	major, greve	Normalmstorg 1
Whittlock	grosshandlare	Brunkebergstorg 18
Ädelgren	kgl. sekreterare	Stora Nygatan 26
Ädelgren	kgl. sekreterare	Hornsgatan 47
Ädelgren	kgl. sekreterare	Dito
Öhman	major	Drottninggatan 73

Gissar man rätt, så stod de patriotiska minnena från 1808–1809 års krig högt på programmet under denna storslagna festlighet. Ordföranden Gustaf Adolf Montgomery personifierade ju de finska insatserna under detta fälttåg, och han omgavs av sådana krigshjältars släktingar som Lode och von Ficandt, båda lovsjungna av Runeberg. Av talen och stämningen har dock ingenting bevarats.

När Montgomery på våren samma år reste tillsammans med riksarkivarien J. J. Nordström till Finland för att delta i promotionen vid universitetet, blev han föremål för storslagna hedersbetydelser. Zacharias Topelius skrev i en av sina bästa tillfällighetsdikter om honom:

*Fyll ditt glas! Låt drufvan blöda
Lif för lif och blod för blod!
Låt det frusna hjertat glöda
Blixtrande af ungdomsmod!
Lyft din blick mot ärans höjder!
Storma hurtigt segerns brant!
Midti dagens bleka fröjder
Står von Döbelns adjutant! ⁹*

Dikten träffar mitt i prick – Finska gilletts upphovsman och ordförande var 1858–1861 redan en gammal man, som mindes i festlig glans sina och sina ungdomsvänners dåd i det fosterländska kriget, omgiven av en krets av unga beudrare. Att själva bilden av kriget redan hade blivit suddig spelar i detta sammanhang en mindre roll. Topelius' minnesfel – han kallar Sandels ordonnans för von Döbelns adjutant – hör nästan på något sätt till saken.

Gustaf Adolf Montgomery avled året därpå, den 26 maj 1861 vid 70 års ålder. Ett år efter hans bortgång orkade Finska gillet släpa sig fram utan sin lysande ordförande, sedan slocknade sammanslutningen, som hade börjat genom att räcka en hjälpare hand åt en gammal kvinna och strålat en dryg säsong i de forna minnenas ljus på det stockholmska nöjeslivets himmel.

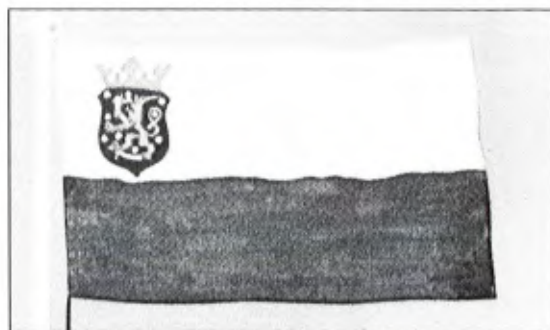
Finska flaggans födelse i Marstrand 1862

Under nationalismens tidevarv blev symbolerna för de olika folken – flaggorna och nationalhymnerna – oerhört viktiga. Finland hade fått ställningen som ett autonomt storfurstendöme på Borgå lantdag 1809, men saknade vid seklets mitt alltjämt en egen nationalflagga. I samband med att det ryska riket liberaliserades blev det plötsligt möjligt att diskutera frågan, hur en sådan symbol borde se ut.

Flaggprojektets flitigaste pådrivare var Zacharias Topelius, författare, journalist och historieforskare, välkänd i Sverige inte minst genom den historiska följetongen "Fältskärens be-

rättelser" och genom sina barnsagor. Topelius hade under Krimkriget ställt sig lojalt på Rysslands sida. Hans första flagginlägg daterar sig mycket riktigt till år 1854, då ett värvat finskt truppförband, Sjöekipaget, tågade ut för att delta i operationerna till sjöss. I en saga för barnen *Fästningen Finlands värn* skisserade Topelius en flagga, som – vajande över en snöborg i gossarnas snöbollskrig – var blå och vit till färgen. *Matti Klinge* som skrivit en lärd uppsats om tillkomsten av Finlands flagga antar, att det var den ryska militära fanan, med ett blått Andreaskors på en vit duk, som gett upphovet till de av Topelius förespråkade färgerna.

I början av 1860-talet var läget ett annat. Kejsar Alexander II hade tillrätt på tronen och till år 1863 hade den finska lantdagen, som länge hade haft sin tillvaro bland skuggorna, blivit sammankallad. Under sommaren 1862 reste historieforskaren Zacharias Topelius med sin fru Emilie till den svenska västkusten för en

Det finska båtlagets flagga i Marstrand 1862. Foto Museiverket, Helsingfors.

hälsokur. Färden gick över Stockholm, som passerades vid mitten av juni, till Marstrand, som var på modet som semesterort för societeten. Där fanns även andra finländska turister, och plötsligt blev det aktuellt att hyra en fiskbåt och delta i en för sommargästerna anordnad seglingstävling som ett särskilt finskt lag. En sjöfarare i seniorklass, gubben Fägersten, anställdes med ens som rorsman och lots, och så hoppades finländarna på det bästa när armadan av segelbåtar sköt ut från Marstrands klippor mot det öppna havet. Men under denna tid hade seden att föra nationalflaggor spritt sig från krigskeppen och handelsfartygen även till sådana sportsliga sammanhang som till seglingstävlingar med små farkoster. Alla segelbåtar i Marstrand var prydda med en svensk unionsflagga, som det finska fartyget naturligtvis inte kunde ha upphissad i sin mast.

Frågan löstes genom en febril insats av sällskapets yngre damer, som under Topelius' överinseende sydde en blå-vit duk, det vita fältet överst och det blå nederst, samt broderade för undvikande av missförstånd ett litet gyllene lejon i flaggans övre hörn. På glatt humör satte sig sedan sällskapet i båten, den "framtids-friska" blåvita duken fladdrade i vinden och skepparen Fägersten såg till att inga större missöden inträffade för det fina folket, som förmodligen inte ingrep alltför aktivt i själva navigerandet. Topelius' bevarade kassabok för sommaren visar, att finska flaggan anskaffades den 4 juli 1862 (fast professorn hade glömt att nedteckna, vad duken hade kostat) och att kappsegligsfotografiet togs den 9 juli. Där emellan ryms det i liggaren uppgifter om båtens hyra och Fägerstens lön samt vad kalla bad, fisket, kaffebrödet, körsbären och de andra små glädjeämnena hade betingat för priser.

Vid kappseglingsfesten den 5 juli 1862 lär

professorn sin vana trogen ha framfört en tillfällighetsdikt, som just handlade om den finska flaggan. Dikten hade till uppgift att förklara för en svensk publik vad flaggans symbolik betydde. Den är dock inte bevarad i ursprunglig variant utan i en längre form i Helsingfors Tidningar ett år senare. Enligt Klinge är det troligt, att författaren inför publiceringen hade lagt till några rader, som polemiserade mot det andra då aktuella flaggförslaget, som byggde på färgerna röd och gul. Dessa rader har sannolikt inte behövts i originalversionen, som inte var ett inlägg i en pågående debatt. Så lyder dikten:

*Vår duk är vit! Han är för god
Att purpras med en fläck av blod,
Förrän i stridens timma.
Vår duk är blå! Han är för ung
Att svaja blek och gul och tung
I höstens kulna dimma.*

*Från vintersnö
Till blånad sjö
Vår flagga går
Till glans och vår.*

*Dess duk är vit! Han är för god
Att purpras, förrän i stridens blod.*

*Hvar finns ett land på jordens ring
Med haf uti och haf omkring,
Mer värdt en flaggas ära!
Ur hafvets barm vi vuxit opp;
Det är vår väg, det är vårt hopp;
Så må dess färg vi bära.*

*Vår vagga stod
Vid sjö och flod
Vårt hela land
Är strand vid strand.*

*Hvar finns ett land på jordens ring
Med haf uti och haf omkring!*

Den naturlyriska förklaringen till Finlands färger, som Topelius lämnade i sin dikt, har blivit den allmänt accepterade: det vita symboliserar Nordens snö, det blåa dess skimrande vatten. Denna förklaring passade bra att framställas vid en seglingsfest i Marstrand, nära det stora Västerhavet. Genom denna tolkning dolde Topelius skickligt inför sina åhörare det förhållandet, att Finlands färger hade råkat bli desamma som färgerna i Rysslands sjöflagga.

Genom seglingstävlingen 1862 hade en finsk flagga för första gången syns i ett internationellt sammanhang. Längre fram under senare 1800-tal skulle finska flaggor med mycket olika utseenden vaja från både fasta och rörliga flaggstänger, och striden om flaggans rätta utseende skulle stå het, men händelsen i Marstrand har ändå något av en premiär över sig i finsk flagghistoria.

Adolf Erik Nordenskiöld, polarforskaren

Den siste bland 1800-talets finländska politiska emigranter i Sverige är Adolf Erik Nordenskiöld, utstött ur sitt fädernesland år 1857. Men han hör som det största namnet också hemma i ett annat sammanhang: den krets av Nordenskiöldar, Mannerheimar och Jägerskiöldar, som har gett Sverige flera duktiga naturforskare före och efter senaste sekelskifte.

Adolf Erik Nordenskiöld föddes 1832 i Helsingfors som son till statsrådet och chefen för det finska bergverket Nils Gustaf Nordenskiöld och Sophia Margareta von Haartman. Han växte upp på släktgodset Frugård, gick i Borgå

Adolf Erik Nordenskiöld. Foto Johannes Jaeger, okänt år. Museiverket, Helsingfors.

gymnasium, blev student 1849 och filosofie kandidat 1853 i matematik, fysik, kemi, mineralogi och geologi. Hans far var en betydande forskarnatur och tog sonen med på en mineralogisk resa till Ural samma år. I detta sammanhang skrev Adolf Erik Nordenskiöld sitt genombrottsverk "Beskrifning öfver de i Finland funna mineralier" (1855), som gjorde att vägen tycktes stå öppen till en nyligen inrättad professorstjänst i mineralogi och geologi vid universitetet i Helsingfors.

Nordenskiöld var emellertid också en politisk natur, en frihetskämpe. Redan i skolan hade han kommit i konflikt med gymnasieriktorn J. L. Runeberg om de kroppsstraff, som denne

frikostigt utdelade. Vid universitetet fick Nordenskiöld efter sin examen en halvofficiell ställning som kurator vid den matematisk-fysiska avdelningen; nationerna var vid denna tid förbjudna i Finland. Dessutom hade han arbete vid Bergsstyrelsen, där fadern var chef. Det var dock farligt för en tjänsteman att delta i de liberala studenternas manifestationer under Krimkriget. Den första konflikten utspelade sig kring en namnsdagsfest. Denna tillställning var i sig mycket harmlöst studentikos: då många av de unga studenterna hette Anders (Anders Ramsay, Anders Edwin Nylander, Anders Herman Chydenius och Anders Wilhelm Dammert) beslöt de att fira en gemensam namnsdag på Andersdagen den 30 november 1855 på värds- huset i Tölö. Det blev ett jättekalas med militärmusik, blomsterdekorationer, sångkör och ståtlig meny, där ett otvunget skämtande härskade. Man parodierade friskt händelserna under Krimkriget: redan vid smörgåsbordet hyllades de sympatiska västmakterna och de oljiga sardinerna, medan ostmakterna befanns vara ihåliga och luktande. Skålar och skåltalen gick i samma stil. Till sist tog den fosterländska stämningen dock över och man tågade arm i arm runt salen till tonerna av Björneborgarnas marsch samt sjöng marseljäsen.

Studenterna anmäldes till myndigheterna av musikfältväbeln, som var tvungen att redovisa de fanfarer hans mannar hade blåst till de olika skålar. Följden blev att generalguvernören Friedrich Wilhelm von Berg straffade hårt och delvis orättvist de uppstudsiga med relegeringar. Förnamnet Anders var t.ex. ett komprometterande indicium även för oskyldiga. Nordenskiöld, som inte hade spelat någon framträdande roll under festen, avskedades från sina båda befattningar.¹

Den unge mannen använde den plötsligt upp-

komna fritiden till en studieresa till Berlin. När Tölöfestens efterdyningar hade lagt sig, utnämndes han 1856 till docent i mineralogi. Han fick också reseunderstöd för att fara till Sibirien och Kamtsjatka i forskningssyfte. Då kom emellertid en ny akademisk fest i vägen, 1857 års stora promotion. Nordenskiöld var en av huvudgestalterna på denna fest, både primus bland magistrarna och ultimus bland doktorerna. Vid ett samkväm för universitetsfolk från Sverige på Societetshuset höll Nordenskiöld ett tal, som inte innehöll något märkligt utan bara underströk gemenskapen med Sverige. Sist citerade han dock en strof ur en dikt av Carl Gustaf Wetterhoff. Professor Fredrik Cygnaeus tog illa vid sig av detta och angrep svenskarna vredgat, menade att de inte ville ta avstånd från en poet, som hade kallat Finland för "ett trälldomens gyllene näste".

Cygnaeus' inhopps fick de svenska tidningarna, främst liberala Aftonbladet, att skriva om festen som en skandal. Generalk guvernören von Berg, som sedan gammalt hyste agg mot Nordenskiöld passade på att kräva, att denne genast skulle resa utomlands. I ilska gjorde Nordenskiöld detta, varvid hans stipendium förklarades indraget och han avskedades från universitetet. Någon formlig landsförvisning ägde inte rum. Till händelsen hörde också en språkpolitisk debatt, vid vilken Snellman deltog som huvudaktör.²

Nordenskiöld hade inga svårigheter att etablera sig i Sverige, i synnerhet som hans far hjälpte honom genom sina kontakter. Han arbetade vid Karolinska Institutets och Naturhistoriska Riksmuseets mineralsamlingar, deltog i en expedition till Spetsbergen och fick därvid blodad tand för de arktiska trakterna. Många i Sverige betraktade honom som en suspekt figur och rabulist, men inom sin vetenskap var han

genast uppskattad. Nordenskiöld behöll sitt radikala sinnelag livet ut, träffade ryska revolutionärer – anarkisten Pjotr Krapotkin kallade honom för den mest radikala person som han hade träffat – och fortsatte att odla sina kontakter med Finland.

Den väsentliga substansen i dessa kontakter var från Nordenskiölds sida till en början försök att återkomma och bli utnämnd till den professur i geologi och mineralogi, som i brist på lämpliga sökanden fortfarande hölls obesatt. Nordenskiölds planer gick dock om intet i november 1867 genom avslag från högsta ort. Detta avslag från kejsar Alexander II berodde mycket på gendarmeriets negativa uppfattning om sökanden. Formellt sades det dock i dokumentet, att då Nordenskiöld "överflyttat till Sverige och därstädes inträtt i tjänst", hade han förlorat sin finska medborgarrätt och kunde inte ifrågakomma. När ett nytt försök gjordes av universitetet 1874, hade Nordenskiöld definitivt bestämt sig för att stanna i Sverige. Om ryska makthavares segt misstänksamma syn på Nordenskiöld vittnar ministerstatssekreterare von Plehwes intresse att så sent som 1899 studera akterna om festen på Andersdagen 1855.³

Adolf Erik Nordenskiöld gifte sig 1862 med en annan representant ur den finländska hög- aristokratin, Aina Mannerheim. Han utnämndes till professor och intendent vid Naturhistoriska Riksmuseets mineralogiska avdelning 1860, i vilken tjänst han kvarblev livet ut, under fyra decennier. Under hans ledning utökades samlingarna till något unikt i hela världen. Under ledning av professor Otto Torell deltog Nordenskiöld i en rad svenska polarforsknings- expeditioner till Spetsbergen (Svalbard) för att samla prover och kartlägga ögruppen. Svenskarna försökte också komma så nära Nordpolen som det gick med fartyg. Nordenskiöld medför-

de under dessa resor renar, som han använde som dragdjur i stället för hundar. Under den mycket kalla vintern 1872–1873 var expeditionen i riktig nöd under sin övervintring på Spetsbergen. Trots att svårigheterna var stora slutfördes det vetenskapliga insamlingsarbetet även denna gång.

I början av 1870-talet intresserade sig Nordenskiöld för nordostpassagen, vägen runt Asien i norr. Under upprepade expeditioner, finansierade av den sibiriske gruvägaren Alexander Sibirjakoff, nådde han 1875 så långt som till Jenisejs mynning. 1878 utarbetade han en plan för att segla den norra sjövägen till Kina, som understöddes ekonomiskt av kung Oscar, Oscar Dickson från Göteborg och Sibirjakoff. Sälångaren Vega, med Louis Palander som befälhavare och med trettio man starkt manskap, utrustades för resan. Fartyget frös fast i isen två dagsfärder från Berings sund men nådde Yokohama nästa år. Naturvetenskapligt gav expeditionen rika resultat i form av insamlade prover och kännedom om förhållandena i norra Asien. Även etnografiska föremål, ett japanskt bibliotek o.s.v. ingick i Vegas last när fartyget under stora festligheter nådde Stockholms hamn. Utöver vetenskapliga redovisningar utgav Nordenskiöld efter resan också en populär framställning i två illustrerade band om Vegas färd, som blev en bästsäljare världen över och gav sin författare en viss ekonomisk välmåga.

En enda finländare, dåvarande gardeslöjtnanten O. Nordqvist, deltog som tolk och zoolog i Vegafärden 1878. På Nordenskiölds tidigare expeditioner till Spetsbergen hade K. Chydenius och A. J. Malmgren från Finland varit med.⁴

Vid drygt 50 års ålder valde Nordenskiöld en helt ny inriktning för sitt vetenskapliga arbete. Han hade ambitionen att samla ett så fullstän-

digt bibliotek som möjligt rörande den äldsta kartografin, och han använde sina pengar från Vegaboken till detta ändamål. Detta bibliotek förvaras numera på Helsingfors universitetsbibliotek. Nordenskiölds två arbeten inom denna disciplin, Facsimile-atlas (reproduktioner av gamla landkartor, 1889) och Periplus (reproduktioner av handritade land- och sjökartor, 1897) är fortfarande högklassiga källutgåvor.⁵

Februarimanifestet i Finland 1899 förde Nordenskiöld i ett slag tillbaka till hans trotsiga ungdomsår. Han blev utsedd till att vara med i den deputation, som skulle söka audiens hos tsaren för att överlämna den europeiska s.k. kulturadressen med sina över 1.000 underskrifter, genom vilken man protesterade mot förryskningsåtgärderna. I fem dagar väntade delegationen i S:t Petersburg förgäves på sin mottagning, men kejsar Nikolaj II gav den inte företräde. Sven Hedin träffade Nordenskiöld under denna resa på dennes hotell i den ryska storstaden. Hans tankar rörde sig endast kring Finland, meddelade Hedin senare. ”Om något annat kunde Nordenskiöld inte tala.”⁶

När Nordenskiöld sommaren 1901 avled i sitt sommarhus på Dalbyö i Södermanlands skärgård, väckte det sorgestämning både i Sverige och Finland. Han var en av de sista polyhistorerna inom naturvetenskapen. Han var inte kammarlärare utan en omtyckt expeditjonsledare, praktisk och initiativrik. Genom sin spektakulära färd genom nordostpassagen skrev han sitt namn bland de övriga upptäcktsresandenas (Amundsen, Scott m.fl.) namn. Han tillhörde efter sin flyttning till Sverige med sin familj Stockholms finska församling och hans släkt förde hans Finlandsintresse vidare.

Siri von Essen, en författarhustru

Att komma till Sverige genom giftermål är ett av de klassiska sätten att invandra. Äktenskap mellan en svensk man eller kvinna och en inflyttad finländare var det rådande mönstret i familjebildningen i finländska kretsar i Stockholm. Rent finska äktenskap var som vi redan sett mindre vanliga inom Stockholms finska koloni på 1800-talet.

Hur det var att leva i ett dylikt blandäktenskap vet vi däremot inte mycket om, eftersom källorna som handlar om privatlivet är så fåtaliiga. Endast slumpmässigt tillkomna och bevarade dagböcker och brev och enstaka rättegångsdokument om skilsmässor belyser de inre förhållandena inom en familj. Någon gång har det dock hänt, att en individ har – mest medvetet, i syfte att avslöja eller dokumentera – berättat sitt äktenskaps historia. Mest vanligt har detta varit i konstnärskretsar, där livet självt kring en skrivande författare har gett det bästa stoffet till produktionen.

August Strindbergs samliv med finländskan Siri von Essen tillhör de bäst dokumenterade svenska äktenskapliga förhållandena överhuvudtaget. En stor rikedom på källor – brev, skådespel, romaner, pamfletter – från författarens egen penna belyser Strindbergs relationer till kvinnokönet under den tid hans förhållande med Siri varade. Det är emellertid omöjligt att veta i hur hög grad författarens eget äktenskap har påverkat hans syn på liknande ting i litterära verk. En varning är på plats för envar som i Strindbergs fall försöker sätta likhetstecken mellan fakta och fiktion.

Siri von Essen föddes 1850 och växte upp på Jackarby gård utanför Borgå i Finland. Egendo-

men var ett stort gods, som gått i arv i släkterna Ramsay och von Essen ända från 1670-talet. Fadern Carl Reinhold von Essen hade varit officer och farfadern Odert Reinhold von Essen krigshjälte från Finska kriget 1808–1809. Till följd av hårda tider gick skötseln av egendomen dåligt; den såldes 1868, vilket kändes som katastrof. Familjen flyttade över till Stockholm, där modern, rikssvenskan Elisabeth In de Betou, hörde hemma. I Siri von Essens sinne tävlade då de smärtande finländska familjeminnena med förtjusningen över att få komma till Stockholm, den stora staden med sina möjligheter.

Siri von Essen var enda barnet och Strindberg jämförde henne med Diana, jaktgudinnan, eftersom hon var så pojklik och aktiv. Trots att hon var en av huvudstadens societetsskönheter ville hon bli skådespelerska. En konstnärligt lagd gardesofficer, baron Carl Gustaf Wrangel, förälskade sig i henne. Äktenskapet med denne ingicks 1872. Trots de goda omständigheter, som Siri levde i, var hon rastlös och otilfredsställd. Hennes konstnärliga begåvning som inte fick utlopp fyllde henne med oro. 1875 gjorde hon en längre Finlandsresa för att träffa gamla vänner, men den gjorde henne inte mindre nervös.

I detta läge dök en ung amanuens vid Kungliga Biblioteket, August Strindberg, upp i det Wrangelska huset Norrtullsgatan 12 på Östermalm. Bekantskapen hade förmedlats av Ina Forstén, Siris väninna, som var finländska och kallades av Strindberg för "en finsk trollpacka". Kärlek uppstod med detsamma, ett våldsamt äktenskapsdrama var i gång – och i maj 1876 flydde Siri till Köpenhamn för att bli skådespelerska, medan Wrangel lämnade in sin skilsmäsoansökan hos Stockholms rådstuvurätt. Nästa år försökte Siri förgäves leva upp

till sagan om adelskvinnan som för konstens skull lämnat sin man, medan hon sammanträffade med sin älskare i skilda miljöer.

I december 1877 var det dags för Siri von Essen att gifta om sig med författaren August Strindberg. Hon var då i sjunde månaden och parets första barn föddes månaden därpå bara för att bli bortlämnat och dö efter nöddopet. Siri förde till boet sina släktporträtt och en egendom på 13.000 kronor i form av grundfondsbevis, August blott 900 kronor samt sin berömmelse med Mäster Olof, Röda rummet och andra aktuella arbeten. Under dessa år sysslade författaren också med korrespondenser för Finsk Tidskrift, en anknytning till Finland som skulle få fortsättning. Röda rummets stora upplageframgång och andra författarinkomster gjorde, att familjen levde gott under de första äktenskapsåren. Somrarna på Kymmendö i Stockholms skärgård var särskilt lyckliga för den växande familjen, som nu också inräknade två döttrar, Karin och Greta. Som skådespelerska hade Siri av naturliga skäl inte varit framgångsrik – hon hade haft två gästroller på Nya Teatern under åren.

Under 1883 reste Strindbergs ut till Europa – först till Frankrike, sedan till Schweiz. I Paris blev familjen bekant med tre finländska konstnärer, Ville Vallgren, Albert Edelfelt och Walter Runeberg. Vallgren gjorde den första av de många byster som föreställde Strindberg, medan Edelfelt greps av avsky när han betraktade den svenske skandalförfattaren. En finländsk officer i rysk tjänst, Knut Boije från Illby, som slog runt i Paris, var en betydelsefull bekantskap för Siri såtillvida, att hon mötte i honom en representant för sin egen samhällsklass, herrgårdsadeln från det nästan bortglömda hemlandet.

Strindberg utnyttjade erfarenheterna från sitt

äktenskap i novellsamlingen "Giftas" (1884). Boken ledde till beslag och tryckfrihetsåtal, eftersom den ansågs häda Gud. Efter en våldsam debatt frikändes dock författaren. Även i andra arbeten förekom det impulser från familjelivet. I "En dåres försvarstal" (1888) anklagade Strindberg sin hustru för ett lesbiskt förhållande med en dansk judinna, Marie David. I självbiografin "Tjänstekvinnans son" (4 delar, 1886–1909) spelar kontrasten till den aristokratiska hustrun en central roll. Under vistelsen i Schweiz 1885 började det gnissla inom äktenskapet: Siri delade med sina aristokratiska, kristna och idealistiska utgångspunkter inte längre Strindbergs syn på livet och hade inte rätt begrepp om arten av hans konstnärskap. Under Giftasåtalet ställde hon inte upp för sin man utan värnade stolt sina egna värderingar. Författarens syn på sängen och inte den andliga gemenskapen som samlivets grund avskydde hon. Hon började prenumerera på "Sedlighets-Vännen", som en rörelse mot prostitution gav ut från 1878. Strindbergs duster med kvinnorörelsen tålde hon illa.

Andra delen av "Giftas" blev August Strindbergs svar – novellsamlingen som är ordentligt fientlig mot kvinnorna och särskilt mot Siri. I avslutningsnovellen "Familjeförsörjaren" utlämnades Siri till en skvallerhungrig publik som en talanglös målarinna, alkoholiserad, vanvårdande sina barn, rå, hjärtlös, cynisk och utan skymt av medkänsla med den för familjen slavande skriftställaren, hennes man. Siri kände det som förödmjukande att leva på inkomsten av denna bok. Från 1886 är hon övertygad om att hennes mans psykiska hälsa är rubbad och konsulterar en psykiater. Äktenskapet börjar nu likna en mardröm, i vilken Strindberg förföljer sin hustru med sina misstankar och misshandlar henne.

Den mest omtalade perioden i makarnas gemensamma liv inträffade i Köpenhamn på återresan från kontinenten. Sommaren 1888, "den magiska sommaren", skrev Strindberg dramat "Fröken Julie", som byggde på uppskakande händelser på slottet Skovlyst. Nu skall Siri, nyligen hynda och orm, spela huvudrollen i pjäsen på Studentersamfundet. I januari 1889 utnämndes hon till teaterföretagets direktis och regissör. Snart var en liten teatergrupp samlad. Siri beställde en vit ylleklänning, krönt baktill med en stor puffig turnyr till sin roll som fröken Julie; motspelaren, betjanten Jean, blev den unge skådespelaren Viggo Schiwe. I slutet av februari 1889 var man så långt kommen, att en affisch trycktes. Också biljettförsäljningen gick hyggligt.

Katastrofen var emellertid ytterst nära. Polisen infann sig på scenen och ville förbjuda den osedliga pjäsen. Siri uppvaktade den danske justitieministern och fick lov att ändå sätta upp dramat, fast försenat. Företaget bröt samman, då Strindberg misstänkte, att Viggo Schiwe och Siri hade en kärleksaffär under Jeans och Julies täckmantlar. I en stämning av kaos och panik anlände Strindbergs i april 1889 efter sex års utlandsvistelse till Sverige. Nu stod också skilsmässan för dörren – det finns ingen finsk trollpacka att tillgå som likt Ina Forstén en gång åter skulle sammanföra de två, skrev Strindberg.

Sista akten i äktenskapsdramat spelas på Runmarö i Stockholms skärgård, skådeplatsen för skärgårdsromanen "I havsbandet". Sista sommaren, 1890, då Strindbergs är samlade levde man där. Den 19 december 1890 var Siri och August kallade till kyrkoherden på Värmdö som enligt lagen försökte medla i deras skilsmässa. Det blev ingen försoning, utan Strindberg angrep sin hustru med obönhörlig hård-

het och ställde till en stor skandal i offentligheten.

I februari 1891 fastställdes hemskillnad för makarna, varvid Siri fick vårdnaden av de gemensamma barnen – Greta, Karin och Hans. Underhållet från mannens sida bestämdes till en upprörande liten summa, hundra kronor i månaden. Skilsmässan var ödesdiger framför allt för Strindberg – han kastades ut ur den enda naturliga gemenskap, som han hade upplevt efter barndomen. Nu blev den diktade verkligheten den enda för honom. Siri hade visserligen inte haft den rätta förståelsen för hans egenart, men hennes närhet hade betytt en kontakt med realiteterna. Därför urartade nu livet för August Strindberg efter det äktenskapliga sammanbrottet, både i mänskligt och konstnärligt hänseende. Trots att han gifte om sig två gånger vägde de nya förbunden lätt mot det första.

Siri von Essen återvände efter skilsmässan till Finland. Där levde hon i Helsingfors i anspråkslösa förhållanden, gav konserter och medverkade vid soaréer. Barnen Karin och Hans blev finländare och gifte sig där i landet med Vladimir Smirnoff respektive Olga Levänen. Endast Greta kom över till Stockholm och umgicks efter 1906 en tid med fadern.

Finländska studenter vid svenska fackhögskolor

Utbildningsväsendet hade i Finland på 1800-talet en i hög grad teoretisk slagsida: det ärevördiga kejsarliga Alexanders-Universitet i Helsingfors uppfostrade teologer, jurister och filosofer till olika statstjänster inom det nya storfurstendömetts byråkrati. De som ville ut-

öva de friare yrkena, som mera tjänade det expansiva näringslivet eller servicenäringar, fick söka sin utbildning var de ville. I hög grad skedde detta i utlandet, vars fackhögskolor tog emot hundratals finländska studerande antingen för grundutbildning eller för mera kvalificerad, praktiskt inriktad vidareutbildning.

I mycket hög grad skedde denna utbildning för de praktiska yrkena i Sverige, vars fackhögskolor länge utgjorde den enda möjligheten för många finländska specialister att lära sig sitt yrke. Då en genomgång av ett stort matrikelmaterial i det svenska högskoleväsendets arkivbildningar har varit omöjlig för detta ändamål, presenteras här en fragmentarisk bild av finländarnas studiegång i Sverige under senare hälften av 1800-talet. Denna mindre omfattande genomgång koncentrerar sig huvudsakligen på två yrkesområden, agronomernas och läkarnas.

Ett område inom utbildningsväsendet, där Finland var eftersatt, var lantbrukets högre skolor. Högre utbildning inom detta fack kom i gång i Sverige redan år 1848, då lantbruksinstitutet i Ultuna grundades nära Uppsala. Den pådrivande kraften var en finländare, landshövdingen i Uppsala län Robert Henrik von Kraemer. En annan läroanstalt, Alnarp nära Lund, startades år 1862. I Finland tillkom Mustiala lantbruksinstitut 1865, men det lockade till en början få elever från de större godsen i Nyland och Österbotten, då det låg avsides i det finsktalande Tavastland. En stor del av finlandssvenska agrarelever tog därför steget över till Sverige för att skaffa sig en fackutbildning.

Vilken roll Robert Fredrik von Kraemer haft för att locka sina landsmän till Ultuna är ovisst. Faktum är, att finländare kom dit från nästan första början. Den förste på plan var Christer Wasastierna, som kom till Ultuna redan 1849,

men avled 1853. Nästa man var Karl Ludvig Ullner, ägaren till Königstedts herrgård, sedermera kronofogde. Han tillhörde 1852 års recensorer. I de första finländarnas spår anlände under 1800-talets senare hälft sammanlagt 65 agronomiestuderanden till Ultuna. De flesta av dem var svenskspråkiga högreståndsungdomar, ofta rentav adliga. Huvudparten kom från Finlands herrgårdsområden. Bland dem förekommer släktnamnen Aminoff, Björkenheim, Bruncrona, Bruun, Chydenius, Cronstedt, Duncker, Etholén, Grotenfelt, von Kothén, Munck, Schauman, Serlachius, Stjernvall, Wetterhoff och Wrede. Den förste purfinnen bland dem var Henrik Nieminen från Ruovesi, som tidigare hade studerat vid Mustiala. Andra finskspråkiga var Adolf Finne och Kaarlo Tavela från Kangasala, vilka kom till Ultuna 1879. Tobias Sainio från Somero tillhörde 1887 års studentkull och Otto Vartiainen från Nilsä 1890 års. Onni Lindblad (senare Sorsakoski) kom från Leppävirta och hade hunnit studera vid Köpenhamns lantbrukshögskola, innan han 1891 inskrev sig vid Ultuna. Kaarlo Mäkinen kom till högskolan 1894. Efter honom inskrevs ingen purfinne vid läroanstalten.

Många av Ultunafararna hade studerat på annat håll eller varit yrkesverksamma före sin Sverigetid. Tre av studenterna hade själva hunnit undervisa i agrarämnen vid någon lägre skola. Naturligtvis hade många arbetat som praktikanter på olika gods antingen i Finland eller i Sverige. Sex av finländarna var f.d. elever från kadettskolan i Fredrikshamn. Lika många, sex studenter, hade varit inskrivna vid universitetet och läst olika ämnen, för det mesta juridik. Två hade rentav en färdig akademisk examen i bagaget: Frans af Björkstén var jurist och Edvard Duncker filosofie magister vid ankomsten till Ultuna.

Lantbruksinstitutet i Alnarp mottog under 1800-talets senare hälft 25 agronomiestudenter från Finland. Även bland alnarpisterna fanns flera finländska adelsynglingar (bl.a. av släkterna Armfelt och Gripenberg), som sedan i regel blev lantbrukare på sina familjegods. Endast en purfinne tillhörde skaran: Onni Schildt från Jyväskylä, sonen till den kända fennomanen Wolmari Styrbjörn Schildt-Kilpinen. Han inträdde bland eleverna i Alnarp år 1874.

De finländska agrarstudenterna anlände till Ultuna och Alnarp i en någorlunda jämn ström. Några större grupper kan dock iakttas: år 1863 inskrev sig fem finländare i Ultuna, år 1871 också fem, år 1875 sex, år 1891 fyra och varje år under tiden 1894–1896 tre individer. Till Alnarp anlände tre finländare år 1873.

Några av de forna Ultuna- eller Alnarpstudenterna fortsatte sina studier i utlandet, särskilt i Tyskland och Danmark. En av finländarna, August Favorin, blev tjänsteman i Ultuna, laboratorieassistent under åren 1882–1894. Några fortsatte till Mustiala efter avslutad utbildning i Sverige. En av finländarna, Isidor Brenner, fortsatte med studier i lantmåteri och blev 1891 lantbruksingenjör.

De flesta av de finländska Ultuna- och Alnarp-agronomerna blev lantbrukare vid egna gårdar eller gods eller sedan arrendatorer av större lantegendomar (50 individer). 11 stycken blev tjänstemän – länsagronomer, lärare o.dyl. Huvudparten återvände till Finland; endast tre blev kvar i Sverige, två flyttade till det europeiska Ryssland, en till Sibirien och en for till Amerika. Olli Vartiainen blev förvaltare av furstarna Obolenskijs gods i Saratovs guvernement, Henrik Wrede bedrev missionsverksamhet i Sibirien. Det bör också nämnas, att sammanlagt 20 Sverigefödda agronomer från Ultuna och Alnarp utvandrade till Finland, där de

fick arbete som motsvarade deras kompetens. Sju av dem stannade för gott.

Vissa av de forna Ultunaeleverna blev märkesmän inom sitt fack i Finland. Magister Edvard Duncker var banbrytare i östra Nyland vad beträffar lantbruk, boskapsskötsel och hästavel. Nils Grotenfelt blev den finska lantbruksstyrelsen förste chef och utvecklade mejeriväsendet och boskapsaveln samt bedrev agrarpolitiskt författarskap. Lantbruksrådet Edvard Björkenheim var en av Sydösterbottens mest betydande lantbrukare, nykterhets- och frikyrkoman. Vid Alnarp hade Onni Schildt studerat – han blev med tiden senator och chef för lantbruksexpeditionen.

Den svenska modellen – lantbrukshögskolor i anslutning till de stora universiteten – var mer frukbringande än det finska försöket att ha högskolan placerad långt borta i landsbygdens isolering. Vid sekelskiftet 1900 grundade man därför en agrarvetenskaplig fakultet vid universitetet. År 1907 flyttades agronomutbildningen i sin helhet till den nya fakulteten. Detta påverkade omedelbart finländarnas utlandsstudier. Under tiden 1900–1907 hade ännu 16 finländska studenter legat vid Ultuna, men under åren 1907–1932 fann endast tre landsmän sin väg dit. Vid Alnarp fanns 1900–1907 sju finländare och 1907–1933 fem.¹

I stil med Ultuna och Alnarp drog Karolinska Medico-Kirurgiska institutet i Stockholm till sig unga finländska studenter. Man vet, att sammanlagt 44 finländare vistades i Stockholm för att studera medicin 1854–1877. Det var för dem fråga om vidareutbildning; samtliga inskrivna var nämligen medicine kandidater från början.

Utbildningsgången för dessa unga män var den, att de hade tagit studentexamen i hemlandet, klarat sedan av vid universitetet den obligatoriska filosofie kandidaten (senare en exa-

men kallad fysisk-matematiska kandidatexamen) och tagit därefter sin medicine kandidatexamen, en studiegång som i genomsnitt krävt åtta år. Ofta hade de dessutom haft praktik vid någon klinik i hemlandet, vikarierat på någon provinsialläkartjänst eller liknande, innan de kom till Stockholm för att tjänstgöra ett halvår vid Serafimerlasarettet och därefter två och en halv månader vid Stora Barnbördshuset. Parallellt med sin praktik var de inskrivna vid Karolinska Medico-Kirurgiska institutet och bedrev studier där. Efter i regel ett år återvände de finländska läkarna hem. I undantagsfall kunde någon ung man bedriva studier vid någon specialklinik i Stockholm, t.ex. den ortopediska, vilket förlängde vistelsen.

De finländska läkarstudenterna, som kom till Stockholm, utgjorde eliten bland finska medicinare. Detta syns av att många av nykomlingarna hade hunnit publicera sig i finländska facktidskrifter (ofta i botaniska ämnen) eller utmärkt sig på något annat sätt. De kom i regel från högborgerliga hem eller hörde till de släkter, som fylkades kring Finlands universitet.

För att presentera någon ur denna grupp kan Anders Edwin Nylander (född 1831 i Uleåborg) nämnas. Han tjänstgjorde efter sin grundexamen vid kliniken i Helsingfors 1857–1858 och kom sedan till Karolinska Institutet. Tidigare hade han bl.a. samlat folksagor i Tavastland och rest under somrarna 1849–1853 och 1856 i botaniska forskningssyften på olika håll i Finland samt i ryska Lappland. Vilhelm Gabriel Poppius (född 1830 i Pyttis) hade i sin ungdom samlat folkmelodier i Karelen och skaffat sig medicinsk praktik vid kliniken i Helsingfors, innan han hösten 1858 dök upp i Stockholm. Anders Thiodolf Saelan (född 1834 i Villmanstrand) var botanist, som publicerat en uppsats om ormbunkar, innan han bör-

jade läsa medicin. Han kom till Stockholm 1860.

Ett par av de finska ynglingarna avvek från gruppen. De hade kommit till Sverige direkt, utan medicinska studier i Helsingfors. Sålunda hade Erik Vilhelm Emil Ekberg (född 1841 i Kristinestad) tagit sin medicinska examen i Uppsala 1870 och kommit till Karolinska Institutet 1875 från tjänsten som vikarierande brukslärare i Tumba. Karl Kristoffer Daniel Fischer (född 1852 i Åbo) studerade också han i Uppsala och blev där medicine kandidat 1874, innan han efter någon tjänstgöring i Lund inskrev sig i Karolinska Institutet.²

Veterinäreleverna från Finland var relativt många inom Kungliga Veterinärhögskolans elevkår i Stockholm. Även Tekniska Högskolan i Stockholm drog till sig enstaka finländska studenter. Matrikeln för tiden 1858–1872 känner till existensen av sju teknologer från Finland, av vilka fem utskrevs med hedrande betyg, medan två avbröt sina studier. Ett par av ynglingarna hade genomgått Tekniska realskolan i Åbo och fortsatt sedan till Sverige.³

Även utbildningsanstalten för de blinda och döva Manilla i Stockholm drog till sig finländska elever. Redan den allra första Manillaeleven Charlotta Antonia Seijerling (i Stockholm 1807–1811) kom från Åbo. Bland de döva i Manilla kan nämnas Carl Oscar Malm från Borgå (i Stockholm under åren 1826–1834) och Leontina Christina Grahn från Halikko (i Stockholm från 1847). Enligt gästboken i Manilla besöktes anstalten flitigt av finländare, t.ex. år 1859 av biskopen i Borgå C. H. Alopaeus, som blev banbrytare vad beträffar utbildning för de blinda i Finland. Under perioden 1865–1917 gjorde finländare totalt 41 studiebesök vid svenska döv- och blindskolor.^{3b}

Pressen i Finland följde ofta med intresse de

finländska studenternas förehavanden i Sverige. Tyvärr är notiserna i tidningarna ganska kortfattade, mera i telegramstil. Sålunda får man veta 1877, att sammanlagt fyra medicine studeranden från Helsingfors hade begagnat undervisningen vid Karolinska Institutet i Stockholm.⁴ Från 1880 är uppgiften i Helsingfors Dagblad, att fem landsmän för närvarande studerade vid veterinärinstitutet i den svenska huvudstaden.⁵ I maj 1879 skrev samma tidning, att tre finländska flickor, Fanny Gylling, Selma Möller och Aina Lagerblad hade utexaminerats från gymnastiska centralinstitutet i Stockholm.⁶ Två år senare, i maj 1881, hade fyra finländskor, Charlotta Tavaststjerna, Wendela von Essen, Betty Sahlsten och Elin Waenerberg klarat av sin gymnastikutbildning där.⁷ Genom dessa studievistelser blev Linggymnastiken den rådande inriktningen i finska flickskolor för en lång tid framöver.

Gustaf Retzius och finnarnas rasegenskaper

Under 1800-talets senare hälft tillkom en ny faktor i den svenska Finlandsbilden – den rasrässiga. Tidigare hade svenskarna betraktat Finlands invånare och de i Sverige bosatta finnarna som vilket folk som helst, som bodde i rikets periferi: smålänningarna, dalkarlarna och finnarna skilde sig inte nämnvärt från varandra, när man såg på dem med en stockholmares ögon. Ett drag av lantlig enkelhet fanns hos dem alla jämfört med huvudstadens folk.

Vid mitten av 1800-talet nådde dock de centraleuropeiska rasläroarna till Sverige. Begreppet ras kom från biologien, och det antropologiska

sättet att studera människan hängde intimt samman med naturvetenskapernas utveckling. Raslärorna hämtade också näring från de urgamla fördomarna om nationalkaraktärerna hos olika folk: att fransmännen var spirituella men lätt-sinniga, tyskarna lärda men pedantiska o.s.v. Den nya naturvetenskapen och de gamla fördomarna smälte samman till en rasuppfattning, enligt vilken människans yttre egenskaper (t.ex. ansiktsdragen) och den inre karaktären ansågs harmoniera med varandra. Det fanns onekligen både vita och färgade, långa och korta människoraser – det nya var, att dessa nu också ansågs besitta bestämda goda och dåliga egenskaper, begåvning och stupiditet i förening med sitt utseende.

Utgångspunkten för de olika raslärorna i deras populära form var, att det egna folket var av bättre ras än andra. I Sverige ansåg man, att den germanska gruppen inom den indoeuropeiska vita rasen var den mest högtstående. Finnarna, som skilde sig från svenskarna genom sitt egendomliga språk, sina höga kindben och sin svankiga ”oädla” näsa tillhörde en lägre ras. Särskilt aggressivt blev dock inte rastänkandet i Sverige under 1800-talet. Attityden till den finska ”rasen” var tvärtom nedlåtande på ungefär samma sätt som nordtyskarnas inställning till den ”lägre” alprasen, t.ex. bayrarna, var under samma tid. Varken finnarna eller bayrarna behövde lida särskilt mycket av att de ansågs av somliga vara av sämre människomaterial än ädelgermanerna.¹ Finnarnas ”rasmässigt dåliga” egenskaper uppvägdes i den allmänna bilden tvärtom av den idealisering, som förekom av dem i litteraturen, t.ex. i J. L. Runebergs verk.

Den naturvetenskapliga grunden till de svenska rasuppfattningarna lades av professorerna Anders och Gustaf Retzius, far och son, under 1800-talet. Anders Retzius, som vi redan

mött i denna framställning, var professor i anatomi vid Karolinska Institutet och grundaren av svensk antropologisk forskning. Hans specialitet var kranologin, läran om skallmätningar. Han ansåg, att det gick en viktig skiljelinje mellan lång-respektive kortskalliga (dolicocefala och brakycefala) raser. Finnarna var enligt honom i huvudsak kortskalliga och bärare av sämre rasegenskaper. Till följd av sin underlägsenhet hade de blivit undanträngda av långskalliga indoeuropeer.²

Anders Retzius beskrev finnarnas rasegenskaper i en liten skrift vid namn *Graekernes och finnarnas cranier* (Stockholm 1847).³ Han hade hämtat sin bild av finnarnas ”psykiska” egenskaper i hög grad från litteraturen och denna bild var positiv – uthållighet, anspråkslöshet, trohet mot kung och fosterland var de element, som han drog fram. Finnarnas fysiska egenskaper hade Retzius fått av den finske antropologen, statsrådet Carl von Haartmans raslära, som i publicerad form förelåg i skriften ”Försök att bestämma den genuina racen af de i Finland boende folk, som tala finska” (Helsingfors 1846). Denne forskare hade funnit två olika raser i Finland, dels tavasterna och savolaxarna, dels karelarna. De förra var enligt von Haartman äkta finnar. Han skrev enligt Anders Retzius’ referat:

Tavastlänningens hufvud (är) ... fyrkantigt rundadt; hjessan lägre; kindbågar och käkar breda; ögonen små, blå; håret rakt, linfärgadt; näsan liten, trubbig; kroppsväxten kort men stark, med grofva lemmar, mestadels hjulbent.

Med de mindre vackra fysiska egenskaperna harmonierade de inre, psykiska dragen. Sålunda beskrev von Haartman

Savolaxarn såväl Tavastlänningen ... som allvarsam, manlig, trumpen, föga språksam, trög, långsam, ihärdig, envis och föga tillgänglig, samt klumpig och oborstad; redlig men fallen för afund och hämdgirighet.

Mot tavasternas och savolaxarnas urfinska ras kontrasterade karelarnas sirligare, lättare väsen. Den finske antropologen ansåg, att karelarna egentligen var ett främmande folkelement i Finland, troligen besläktat med araberna.⁴

Faderns referat av von Haartmans arbete, uppfattningen att det fanns två olika raselement i det finska Finland, var utgångspunkten i Gustaf Retzius' forskning. Gustaf Retzius hade vuxit upp i en naturvetenskapligt mycket stimulerande miljö. Fadern var givetvis den stora förebilden, men också en farbror och ett par naturvetenskapsmän på modernesidan sporrade den unge mannens första vetenskapliga försök. Redan vid Stockholms gymnasium tillhörde Gustaf Retzius den naturvetenskapliga kamratföreningen Linnea, och som student gjorde han ornitologiska och zoologiska forskningsresor till Gotland och Lysekil. Gustaf Retzius blev medicine kandidat i Uppsala 1861, licentiat 1869 och doktor samt docent 1871. Redan 1864 gav han, endast 22-årig, ut sin tidigt bortgångne fars samlade etnologiska verk på tyska och svenska. Sommaren 1869 reste han till England för att studera människolämningarna i istids-grottor och 1874 publicerade han en skrift om fornkraniernas vittnesbörd, "Hvad har studiet af menniskorasernas hufvudskålsbildning hittills uträttat?".⁵

Som många av de tidiga darwinisterna var Gustaf Retzius politiskt liberal, ingalunda någon rasistiskt sinnad högerman. Redan innan han blev professor – vilket skedde 1877 genom

att en personlig professur i histologi inrättades för honom vid Karolinska Institutet; år 1888 blev han innehavare av den ordinarie professuren i anatomi vid samma läroanstalt – kände han dragning till Finland. År 1873 företog han i sällskap med dåvarande medicine kandidaten Christian Lovén och doktor Erik Nordenson en omfattande studieresa till Finland. Syftet var att uppteckna olika företeelser inom folkkulturen och att mäta skallar hos det finska folkets olika stammar.

Av de tre resenärerna var Christian Lovén den bäste Finlandskännaren; han var gift med finländskan Hanna von Julin. De övriga två fick anlita tolk, när de talade med folket. Arbetsfördelningen blev sådan, att Lovén och Nordenson satt och mätte skallar, medan Retzius hade hand om fotograferandet och antecknandet.

Resan började i Åbo och Helsingfors och gick sedan till Tavastehus, där man genomförde omkring 100 skallmätningar på länsfängelset och stadslasarettet. En socialt mindre representativ grupp av rasrena finnar fick sålunda lämna uppgifter om sina huvuden till de svenska forskarna. I Tammerfors fick man tag på ytterligare cirka 80 villiga patienter på ett sjukhus. Utan att hesitera grävde svenskarna upp 55 dödsallar ur Pälkäne kyrkogård; dessa gamla tavastländska kranier paketerades väl och forslades till Sverige. Därefter fortsatte resan över mellersta Finland till norra Karelen sågenomspunna runosångare; Gustaf Retzius fotografi, som senare spreds som xylografi av en kantelespelande åldring Jaakko Parppeinen gällde länge som urtypen av en finsk traditionsbärare och bard. Därefter reste sällskapet söderut, besökte Valamoklostret i Ladogasjön och S:t Petersburg för att slutligen hamna i Kasan i Ryssland, där tjeremissernas och tjuvassernas

skallar väckte antropologernas intresse genom sin ytterliga korthet.⁶

Gustaf Retzius' stora forskningsresa till Finland hade alltså ett klart uttalat empiristiskt syfte. Men resan hade också en teoretisk ram genom att Retzius omfattade Charles Darwins läror om kampen om tillvaron; i reserapporten skymtar mångenstädes tanken, att finnarna, som hade klarat livhanken i sina ogästvänliga hemtrakter, måste vara av en livsduglig ras.

Den finska resan åtföljdes ett år senare, 1874, av en annan färd till en av finnarna dominerad trakt. I sällskap av Erik Nordenson reste Retzius nu till Värmland, Dalarna och den norska finnskogen för att se, hur assimilerade de svenska och norska skogsfinnarna egentligen var. Etnologiska observationer och iakttagelser om rasegenskaper stod även denna gång högst på programmet.

Gustaf Retzius' två resor ledde så småningom till publicering av två böcker med delvis identiskt innehåll. Den första av dem var en praktvolym i stort format *Finska cranier jämte några natur- och litteraturstudier inom andra områden af Finsk antropologi* (Stockholm 1878). Skildringen av Värmlandsresan upptar en ganska stor plats i denna ståtliga skrift. Det sensationella resultatet var, att skogsfinnarna enligt Retzius inte representerade någon finsk rastyp utan skilde sig utseendemässigt betydligt från de finnar, som forskaren hade sett och mätt i Tavastland. Han menade, att Värmlandsfinnarna var av typisk blandras. Retzius' åsikt måste tillmätas en ganska stor betydelse, när den kommer från en fackman på området. Det kan dock inte förnekas, att det även finns forskare, som menar att svedjefolket har bevarat sin finska särart oblandad i sina skogar in i det sista.

Av större betydelse är dock Retzius' iakta-

gelser från den finska resan 1873, som även de finns publicerade *Finska cranier*. De finns också med i den andra boken *Finland i Nordiska museet. Några bidrag till kännedomen om finnarnas gamla odling*, som utkom i Stockholm 1881. Enligt Retzius kunde man i Finland urskilja två väsentligen olika grundtyper, den tavastländska och den karelska. Den tavastländska typen som också inkluderade savolaxarna ägde bl.a. följande kännetecken:

Kroppsväxt stark, fast, axelbred och i allmänhet bredlagd, knubbig med grofva lemmar, af medellängd, dock ofta företeende både korta och långa, stundom ansenliga individer.

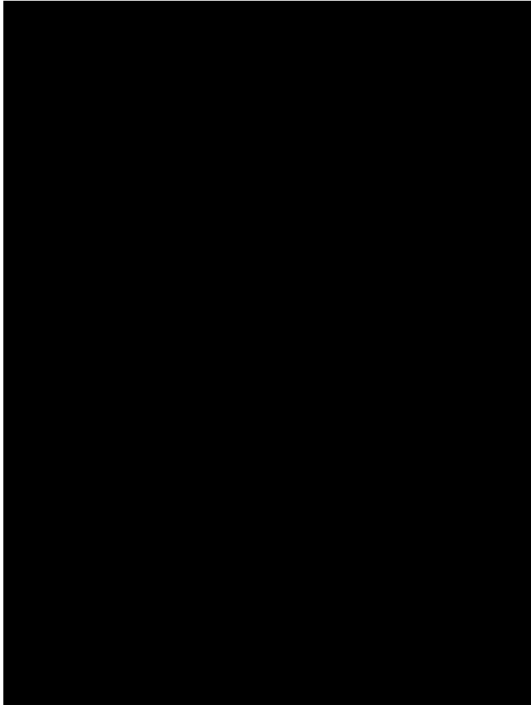
...

Hufvud vanligen stort, kort och bredt (brakycefalt), men ej egentligen högt, ofta tämligen kantigt med utvecklade tubera parietalia.

Ansigtet stort, långt, men jämförelsevis ännu mera bredt, så väl i panntrakten som än mer i okbågs- och käkpartierna; underkäken starkt utvecklad, med stora utpräglade bakre vinklar och stor bredd mellan dem.

...

I psykiskt hänseende företer tavastlänningen äfven åtskilliga karakteristiska kännetecken: han är allvarlig, manlig, tungsint, mediterande, inbunden och tyst (ej språksam), ej entusiastisk, ej liflig eller lättrorlig ... utan tvärt om trög och långsam, ograciös och klumpig i sina kroppsrörelser ... Han är i hög grad fatalist och nöjd med litet; ja han uthärdar svåra lidanden och försakelser med en beundrandsvärd ståndaktighet och tålighet. Fastän trög är han synnerligen ihärdig i arbete, och envis, som han är, släpper han ej sitt tag, så länge han ser någon möjlighet. Han är hjälpsam mot sin nästa och gästfri, om han blir rätt och vänligt behandlad. Han är i det hela bottenredlig. Han

"Karelsk ansiktstyp", illustration i Gustaf Retzius' bok "Finland i Nordiska museet" (1881). Reprofoto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

är trofast, om han ock ej utgjuter sig i ömhetsbetygelser, utan hållre visar dem i handling än ord och åthäfvver ... Hvad öfriga psykiska anlag beträffar, är han ej hastig, men säker i fattningsförmåga, grundlig, genomträngande sitt ämne långsamt, men väl; han är ej musikalisk, ej poetisk (åtminstone ej skapande i dessa riktningar); man hör honom sällan sjunga.

...

Om således denna tavastländska ras ej utmärker sig genom yttre fägring, eger han dock, genom sin kropps- så väl som sin själsseghet, sin ihärdighet och sin begrundande natur, karaktärsdrag, som göra honom till en kraftig ras, hvilken väl bör kunna bestå i kampen för tillvaron, om han ock icke eger böjelse att ut-

breda sig på andras område, utan är nöjd med sitt. Han är därjämte i det hela fruktsam; i afseende på den sexuella moralen är han emellertid ej just nogräknad, snarare slapp.⁷

Man kan lägga märke till att Retzius är, när han beskriver den tavastländska rasen, en god darwinist: han nämner kampen om tillvaron, i vilken tavasterna i regel klarat sig hyggligt, dock utan att vilja utbreda sig till andra folks områden. Den karelska rastypen skildrar forskaren i mera sympatiska ordalag – karelaren föreföll enligt hans skildring i stort sett ligga närmare germanerna än tavasten och savolaxaren. Det bör anmärkas, att Retzius' karakteristik i nästan alla avscenden var tämligen identisk med Carl von Haartmans åsikter.

Reaktionen i Finland var inte positiv till Gustaf Retzius' iakttagelser. *Finska cranier* recenserades i Kirjallinen Kuukausilehti 1880 av den kände fennomanen Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen (Forsman), som med stöd av professorn i anatomi och fysiologi K. G. Hällstén hävdade, att Retzius hade medvetet letat fram de minst sköna människotyperna för fotografering och mätning. De av honom presenterade bilderna och beskrivningarna beskrev inte genomsnittsfinnen, utan var valda med fulheten som främsta kriterium.⁸ Det är uppenbart, att den svenske antropologen hade rört en känslig nerv i den finska nationalkänslan. Finska människotyper hade dittills framställts i konsten i idealiserad form, som antikens romare eller greker.

Själv betraktade Retzius sig som en ojävig iakttagare och neutralt arbetande naturvetenskapsman. Hans skildring av den finska folk-kulturen är också mycket objektiv och värderingsfri. Huvudparten av skriften *Finland i Nordiska museet* (1881) hade tillkommit på Artur Hazelius' önskemål för att presentera mu-

seets samlingar från Finland för allmänheten. Utöver en liggare över det ganska rikhaltiga finska föremålsbestånd, som Nordiska museet på olika vägar hade skaffat sig – inte minst genom Retzius' egen insamlarverksamhet under resan 1873 – hade Retzius till skriften författat en omfattande allmän beskrivning, prydd med 95 träsnitt och en karta över Finland, som tog upp Finlands fornhistoria, finska språkets huvuddrag och finnarnas bostads- och föremålskultur. Även den andliga kulturen fanns med i form av en presentation av nationalinstrumentet *kantele*, vars spel Retzius hade fått höra i autentisk miljö, långt borta i Karelen.

Översikten av de finska föremålen i Nordiska museet saknar inte sitt intresse. Den sönderfaller i förteckningar över fornsaker, fotografier och avbildningar rörande folkets utseende, klädedräkt (manlig och kvinnlig för sig), husgeråd och redskap, musikinstrument o.s.v. Dessutom uppräknas innehållet i en rik samling finska minnesmynt och -medaljer, några av dem skänkta av biblioteksamanuensen August Strindberg. Nordiska museets etnologiska samling från Finland var hopbragd under en tid, då museiväsendet i Finland ännu var i sin linda och då det var lätt att få tag i värdefulla allmogeföremål utan inhemsk konkurrens. De finska föremål, som på 1870- och 1880-talet exponerades i museets lokaler vid Drottninggatan, måste också ha stärkt den svenska allmänheten i uppfattningen, att Finland och dess folkkultur hörde till den nordiska kulturkretsen. Gustaf Retzius gjorde med andra ord med sin insamlarverksamhet och sin publikation en inte obetydlig tjänst för Finland.

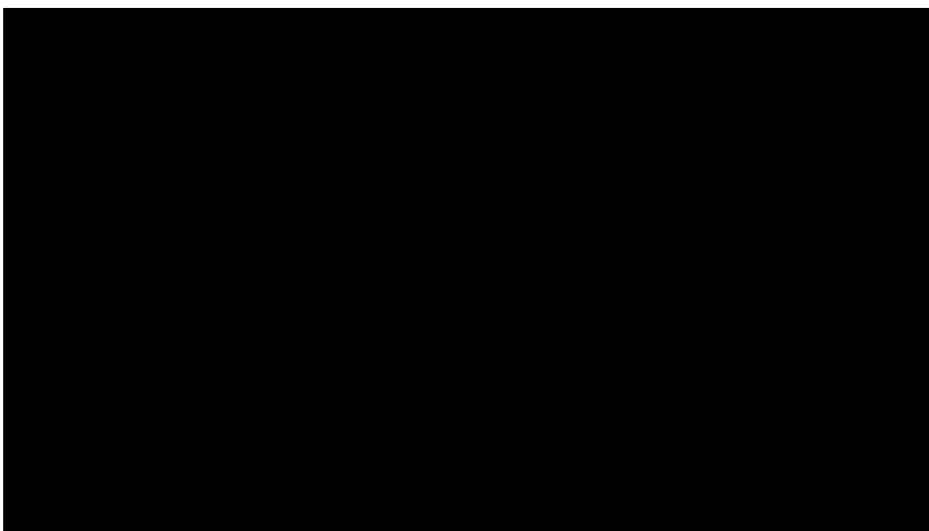
Sågverkskustens finländska arbetare 1875–1890

Österbotten hade fram till 1850-talet ensidigt blickat mot Stockholm. Dit hade landskapets handel i stor utsträckning gått och dit hade en ständig ström av inflyttare sökt sig. Vid seklets mitt blir emellertid kusten mitt emot, Medelpad och Ångermanland, plötsligt mycket intressant. Vad hade hänt?

Krimkriget hade under två år försvårat och blockerat österbottningarnas handel med Stockholm på 1850-talet. Den allierade flottans operationer hade gjort det farligt för små farkoster att ta sig ända ner till Sveriges huvudstad. Under krigsåren 1854–1855 var därför kontakterna över Kvarken livliga. Bondefarkosterna kunde på korta sträckor ta sig förbi de engelska bevakningsfartygen och nå Västernorrlands kust. Under de stränga vintrarna gick frakterna isvägen med hästforor till Sverige. År 1854 utklarades från Vasa tullkammare 418 bondefartyg och roddbåtar och 1855 var antalet drygt 800. Till dessa siffror skall läggas ett betydande antal hästforor varje år.¹

Det visade sig, att det gick att få de österbottiska produkterna sålda i Västernorrland, framför allt i Sundsvall och Härnösand. Detta ökade österbottningarnas intresse för deras svenska närmiljö. Därtill kom det, att Medelpads kust på kort tid utvecklades till ett av Europas största och mest koncentrerade träindustridistrikt. Den nya tekniken möjliggjorde för första gången massavverkning av Norrlands skogar. Det första ångsågverket grundades 1849 i Tunadal, och åren 1856–1860 fanns det i Västernorrlands län redan 10 ångsågar, 406 vattensågar

Svartviks lastningsplats 1867 i Njurunda socken. Foto av E. Möller, Nordiska museet.

och 57 sågar för husbehov. Under nästa femårsperiod, 1861–1865, nära nog fördubblades ångsågarnas och vattensågarnas antal. Åren 1871–1875 var ångsågarna i Medelpad uppe i 24 stycken; de hade kapacitet att förvandla 2.082.079 timmerstockar till sågade trävaror.²

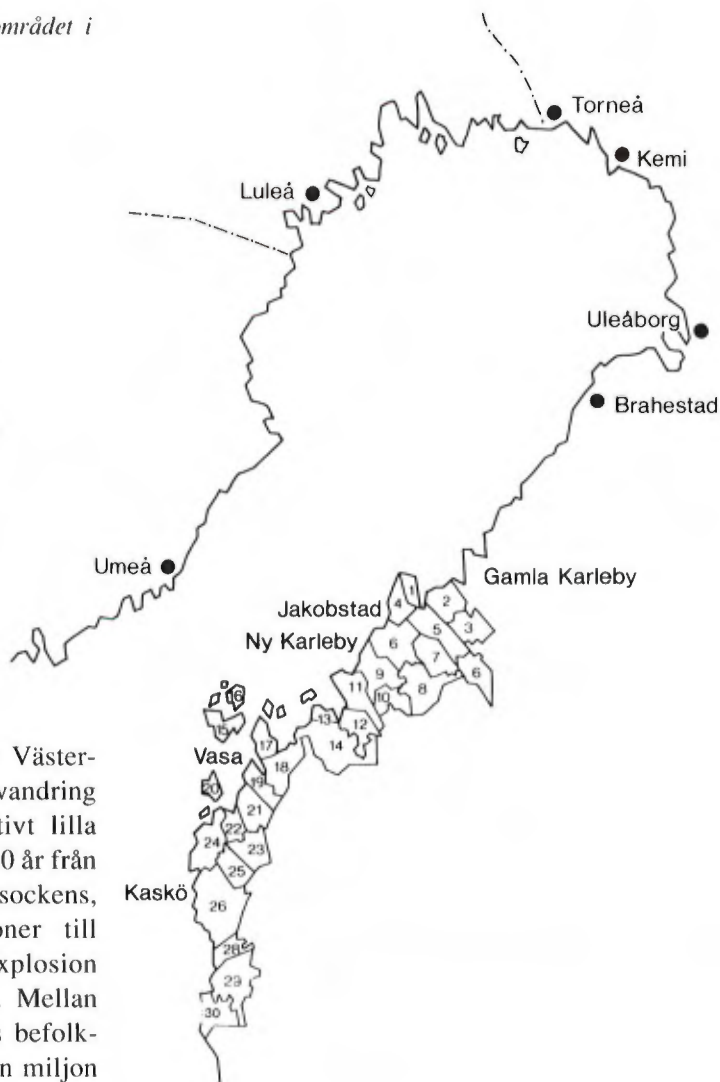
Det naturliga sättet att hantera timmer var på 1800-talet att flotta det längs älvarna till kusten, där det togs omhand av sågverksarbetare och sågades till bräder och plankor för export. Många av stockarna var då ännu urskogsjättar, som hade vuxit på sin rot i århundraden. Sågarna låg i anslutning till Ljugans, Indalsälvens och Ångermanälvens mynningar och var ofta mycket rymliga, omfattande brädgårdar, lastningsplatser, såghus, kolmilor, arbetarbaracker och längre bort förvaltarnas och träpatronernas villor. Segelfartyg kom och gick, bogserbåtar ångade upp- och nedströms och blåste sina signaler, stora flottor med stockar flöt långsamt nedströms, ångvisslorna kunde då och då höras

signalerande arbetets början och slut. Trakterna var insvepta i rök, när sågavfallet förvandlades till träkol i kolmilorna.³

Arbetet på ett sågverk var noga planerat och styrdes av råvarans ankomst till platsen. Timret lyftes ur vattnet och sågades till bräder i såghuset. "Rasslet från sågbladen, då de skära genom stockarna, kanttrissornas fräsande genom plank och bräder samt timmerforornas ihållande jämmer, under det de av en maskin-driven kätting släpas från bommen in i sågen, utgöra de olika stämmorna i sågverkens melodi", så har man skildrat ljudmiljön inne i ett såghus.⁴ Många arbetare förlorade sina fingrar, när de hjälpte till stockarna på deras väg genom rälsbanan. Kvinnornas uppgift var att samla in avfallet i sina spånkärror och transportera det ut från sågningsplatsen. Kvinnlig arbetskraft var också verksam vid renskurningen av sådana plankor, som flottades till brädgårdarna nedströms från någon högre uppåt belägen såg.⁵

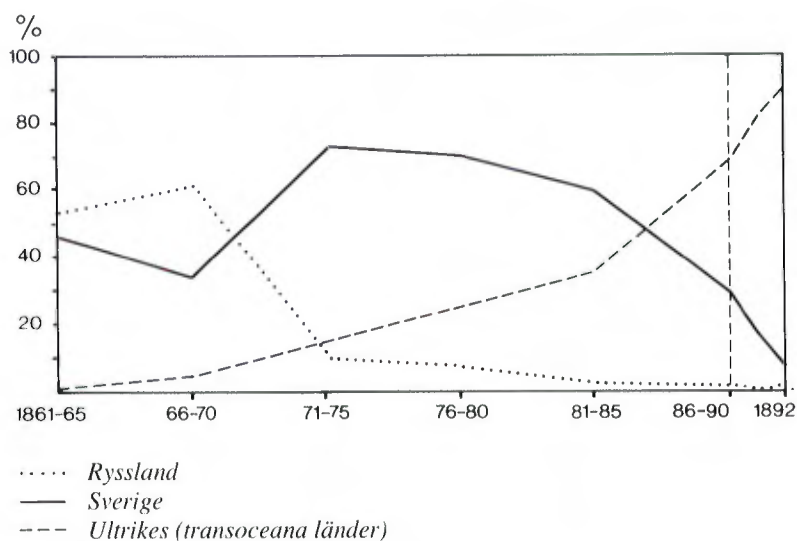
Karta över det huvudsakliga utvandringsområdet i Vasalän.

1. Öja	16. Björkö
2. Karleby	17. Kvevlax
3. Nedervetil	18. Korsholm
4. Jakobstad	19. Solf
5. Kronoby	20. Bergö
6. Pedersöre	21. Malax
6a. Terjärv	22. Petalax
7. Esse	23. Pörtom
8. Purmo	24. Korsnäs
9. Nykarleby	25. Övermark
10. Jeppo	26. Närpes
11. Munsala	27. Kristinestad
12. Oravais	28. Tjock
13. Maxmo	29. Lappfjärd
14. Vörå	30. Sideby
15. Replot	

Sågverkens explosiva tillväxt längs Väster-norrlands kust ledde till en massiv invandring av arbetskraft utifrån till detta relativt lilla område. Under en tidsrymd av endast 50 år från 1840 till 1890 ökade t.ex. en liten sockens, Sköns, befolkning från 800 personer till 11.000.⁶ En liknande befolkningsexplosion skedde överallt i mellersta Norrland. Mellan 1860 och 1910 ökade hela Norrlands befolkning från inte fullt 400.000 till nära en miljon invånare, mycket till följd av den industriella utvecklingen, och detta samtidigt som en betydande emigration pågick till Nordamerika. Norra Värmland, Dalarna, Småland samt Västerbotten var de trakter, varifrån arbetarna kom invandrande till Sundsvallsdistriktets "smältdegel". Särskilt kom de skogskunniga värlänningarna som kunde kolning, järnbruksarbete och annat i stora flottarlag vandrande genom

Dalarna och Hälsingland till Medelpad. Norrifrån anlände skaror av västerbottningar åkande på sina "stöttningar" (d.v.s. spargar) för att ta såg- och säsongarbete i landskapet. Till dem sällade sig inte så få norrmän från mellersta och norra Norge.

Diagram 1
 Inbördes fördelning mellan Ryssland, Sverige och Amerika 1861–1892 i procent av den totala utrikes befolkningsrörligheten i Vasa län.

Källa: Eric De Geer och Holger Wester, Utrikes resor, arbetsvandringar och flyttningar i Finland och Vasa län 1861–1890. Österbotten 1975. Vasa 1976 s. 51.

Till folkvandringen bidrog också finländarna, närmast österbottningarna. De seglade över Kvarken i öppna båtar eller medföljde något av de många fartyg, som denna tid trafikerade leden Vasa-Sundsvall. De hade ofta med sig stora matförråd av saltat kött, tunnbröd och det s.k. finnsmöret, som förvarades i stora träbyttor. De fungerade ibland som ett slags försäljare av jordbruksprodukter i hela landskapet. Huvudmålet för deras invandring var dock sågverken i Sundsvallstrakten.⁷

Nästan alla dessa finländare kom från Vasa län i Finland, som låg närmast till. Detta län har alltid haft en stor svenskspråkig befolkning, som bor homogent samlad i ett sammanhängande område vid länets kust från Karleby i norr till Lappfjärd i söder. Således var år 1890 av

länets totalbefolkning på drygt 350.000 personer ca 30 % eller 126.000 svenskspråkiga. *Holger Wester* och *Eric De Geer* som undersökt den utrikes mobiliteten hos befolkningen i Vasa län konstaterar, att under perioden 1861–1892 skedde en gradvis förändring av österbottningarnas resmål utanför Finland. I början av 1860-talet hade alltså den ryska storstaden S:t Petersburg den största dragningskraften, därefter dominerade Sverige från 1870-talet till 1890-talet som viktigaste destination för att något före sekelskiftet 1900 ge vika för Amerika (Se diagram 1 härintill!). Redan år 1892 hade 91,3 % av alla uttagna pass i länet destinationen Nordamerikas Förenta Stater.⁸ Tydligast syns denna växling i Petalax socken under perioden 1861–1905 (Se diagram 2 här-

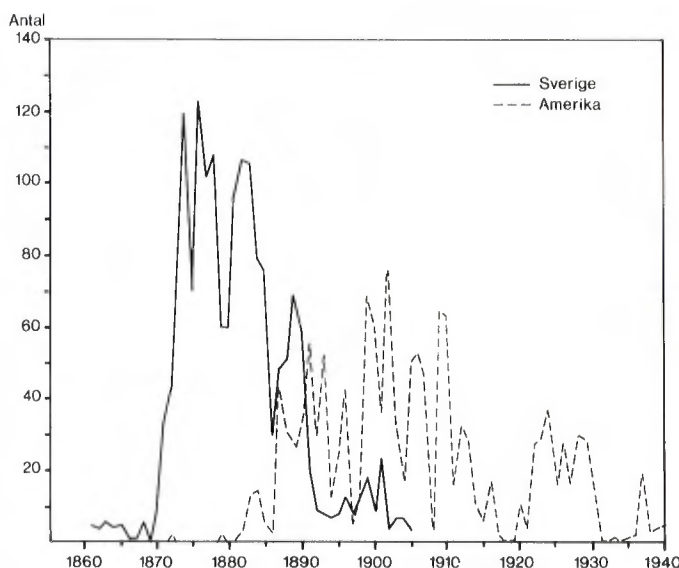

Diagram 2
 Befolkningsrörligheten från Petalax till Sverige och Amerika. Antal individer per år.
 Källa: Holger Wester, *Finländsk migration i Mittnorden (1990, s. 261)*.

intill!), vilket en annan studie av *Holger Wester* uppvisar.⁹

Den starka uppgången i Sverigetraffiken under 1870-talet berodde på industriuppbyggnaden i Västernorrlands län. Den snabba ökningen av arbetare på sågverksorterna där medförde till en början svårigheter med livsmedelsförsörjningen. Införseln av lantmannaprodukter från Finland fick allt större betydelse, och tidvis kom nästan allt importerat kött från Finland. Handeln sköttes av ett stort antal österbottniska allmogemän och -kvinnor. Både i Sundsvall och Härnösand fanns "Finntorg" nere vid hamnen. Det var främst folk från kustsocknarna Kvevlax, Korsholm, Solf, Malax och Petalax, som bedrev denna handel.

Tätt i hälarerna på handelsmännen kom de förs-

ta finländska arbetarna till sågverkskusten, till att börja med till säsongarbete. Enligt *Holger Wester* tog t.ex. Petalaxborna i regel kortvariga pass till Sverige, vilket indikerar, att de ämnade återvända. Omkring 40 % av dem som for över blev dock de facto bofasta i Västernorrland.¹⁰

Sågverkskustens influensfält och utvandringens spridningsmönster i Vasa län är också intressanta. Utvandrarerna var påfallande ojämnt fördelade i länet. Ett kärnområde syns till en början från Nykarleby till Närpes längs kusten. Under den senare delen av perioden finns det två sekundärområden: dels Gamlakarleby-regionen och dels de finskspråkiga socknarna från Alahärmä till Östermark (Teuva) i anslutning till det svenska språkområdet. Inom kärnområdet finns det mycket stora differenser mel-

lan de olika socknarna. Under 1860-talet ligger tyngdpunkten kring Vasa, nästa decennium förskjuts tyngdpunkten dels söderut till Malax-Närpes-området och dels norrut till Kvevlax och Vörå. Under 1880-talet ligger tyngdpunkten kvar på dessa två områden. Sin högsta intensitet når flyttningen till Sverige åren 1881–1885 just i Petalax; då berörs 4,6 % av befolkningen i denna lilla socken. För Petalax betyder denna höga siffra, att 473 personer då tog båten till Sverige. Trots att utvandringen sålunda var mycket intensiv under en tid spred sig beteendet aldrig längre än ca 50 kilometer från kusten.¹¹

På svensk sida kan sågverkskustens finländska bosättningar studeras under perioden 1875–1895 i de s.k. summariska folkmängdsredogörelserna, som är avskrifter av församlingarnas inflyttningslängder från ifrågavarande område. Dessa listor anger namnen, yrkena och födelseåren för de personer, som kom från Finland och inskrev sig i de svenska församlingarna. Med något undantag nämns inte födelseorterna.

Som väntat är siffrorna på fast bosatta inflyttare avsevärt lägre än passtagare på den finska sidan. En stor del – kanske huvudparten – av österbottningarna tycks ha vistats vid sågverkskusten på lösa boliner, utan att ansluta sig till den svenska folkbokföringen. De låga siffrorna visar, att det officiella inskrivningsväsendet inte fungerar som pålitlig mätare av en flyttningsrörelse av pendlingskaraktär. Enligt de summariska folkmängdsredogörelserna är antalet finländare som flyttar in följande:

Inflyttade finländare i Västernorrlands län 1875–1890¹²

År	Inflyttningsfall
1875	49
1876	40
1877	45
1878	53
1879	59
1880	39
1881	69
1882	90
1883	82
1884	99
1885	69
1886	56
1887	37
1888	51
1889	69
1890	38
Summa	945

Sannolikt har två- eller mångdubbelt fler finländare rört sig i området för att sedan återvända eller fortsätta till Amerika. Mot 1890-talets mitt kan större noggrannhet ha kommit in i registreringen, eftersom siffrorna då pekar tämligen kraftigt uppåt (år 1895 t.ex. 184 inflyttningsfall), fastän passtagandet till Sverige hade under denna tid drastiskt minskat i Vasa län. Det måste dock påpekas, att den officiella befolkningsstatistiken för år 1900 också ger relativt låga siffror för finländska inflyttare:

Svenska undersåtar födda i Finland i Västernorrlands län 1900

Män	Kvinnor	
217	567	landsbygden
45	200	städerna

Utländska undersåtar födda i Finland i Västernorrlands län 1900

Män	Kvinnor	
356	268	landsbygden
40	47	städerna ¹³

Totalt rör det sig om 1740 finländska individer, som den svenska befolkningsstatistiken har infångat – av vilka över hälften hade bytt medborgarskap.

Trots att de summariska folkmängdsredogörelserna utgör ett magert underlag för bedömning av 1800-talets inflyttningsrörelse till Västernorrland i sin helhet, kan åtskilligt ändå utläsas ur förteckningarna. Fastän de flesta socknarna saknar närmare uppgifter om varifrån i Finland inflyttarna kom, förekommer sådana uppgifter undantagsvis. Beträffande Sköns socken finns dylika undantag för åren 1875, 1877 och 1881–1883. Sköns influensfält tycks enligt dessa noteringar ha bestått av socknarna Mustasaari (13 flyttningar), Malax (10), Munsala (8), Vörå (7), Vasa (7), Replot (6), Petalax (6), Närpes (6), Solf (4), Oravais (2) och Pörtom (1 flyttning) – det vill säga just de trakter i svenska Österbotten, varifrån man brukade komma till Västernorrland.

Men även annat kan utläsas ur tabellerna. En faktor av stort intresse är flyttarnas yrkesprofil vid inskrivningstillfället. Om man bortser från familjemedlemmarna (son, dotter samt gifta hustrur utan någon specifik yrkesbeteckning) blir bilden följande när det gäller de fast i Västernorrlands län bosatta finländarna 1875–1890:

Fast bosatta finländare i Västernorrlands län 1875–1890 enligt yrke

Piga	277
Arbetare	205
Hantverkare eller elev till	39
Ståndsperson	10
Sjöman	7
Bonddotter	16
Inhysesdotter	12
Torparedotter	11
Hustru l. dylikt (ensamstående)	36
Sammanlagt	613 personer

Av tabellen syns, att yrkena *piga* och *arbetare* var de helt dominerande bland bosättarna. Bland de båda kategorierna fanns både ensamstående flyttare och bosättare med familj. Bland arbetarna förekommer det utöver ensamma ungar och kvinnliga yngre arbeterskor också familjefäder med mycket stora barnaskaror. Sålunda flyttade t.ex. arbetaren Johan Johansson (född 1823) med hustrun Sofia (född 1824) och fem söner till Säbrå moderförsamling år 1877.¹⁴ Arbetaren Johan Israel Wias (född 1841) och hans hustru Maja (född 1838) kom 1878 till Skön med tre söner i släptåg.¹⁵ Till Härnösand flyttade 1879 arbetaren Isak Blomqvist (född 1844) och hans hustru Brita (född 1844) med sina fyra barn Carl-Johan, Axel, Anna Fredrika och Nils Albin.¹⁶ Arbetaren Henrik Mattsson (född 1847) flyttade följande år, 1880, med hustru Fredrika (född 1848) från Finland till Skön tillsammans med fem barn, födda mellan 1870 och 1880.¹⁷ Till Bjerträ annexförsamling kom arbetarna Anders Nilsson (född 1852) och Karl Johan Norman (född 1841) från andra sidan Kvarken år 1885 med sina hustrur och två respektive fyra barn.¹⁸ Arbetaren Erik Johan Höijer (född 1845) från Finland bosatte sig 1886 i Nora

med sin hustru och fem barn, medan hans yrkesbroder Johan August Lund (född 1838) hade tillsammans med sin hustru Beata (född 1836) hunnit få åtta barn.¹⁹ Detta var dock klart högre än genomsnittet, som tycks pendla mellan 3–5 barn, födda i regel med två års mellanrum.

Överraskande nog hade rätt många av pigorna också barn med sig, när de bosatte sig i Västernorrland. Pigornas barn var i regel utomäktenskapliga, fastän detta förhållande ingalunda alltid inskrevs i inflyttningslängderna. Sålunda flyttade t.ex. pigan Anna Maria Johansdotter (född 1846) från Finland till Tuna församling 1879 och hade med sig sonen Johan Theodor²⁰, medan pigan Anna Brita Tånig, som kom samma år till Timrå, hade två utomäktenskapliga barn, pigan Amanda Wahlstedt en oäkta dotter vid sin bosättning i Säbrå och pigan Fredrika Blomberg två utomäktenskapliga barn, när hon slog sig ner i Sollefteå.²¹ Pigan Sofia Björkqvist (född 1852 i Replot) kom med två oäktingar, dottern Märta och sonen Karl Johan, när hon inskrev sig i Skön 1881.²² Fler än två barn brukade en piga i regel inte komma dragandes med. Ett mycket markant undantag syns dock i källorna – pigan Anna Andersdotter (född 1848 i Vörå) hade hela sex småttingar med sig, när hon 1889 slog sig ner i Njurunda.²³

Huvudparten av arbetarna och pigorna var dock ogift ungt folk från Österbotten. Särskilt områdets städer Sundsvall och Härnösand drog sådant folk till sig. Sålunda kom till Sundsvall 1878 hela 18 pigor på en gång, alla på tjugo och några år, medan Skön drog till sig 1895 inte färre än 17 arbetare, de flesta gifta men också några ogifta.²⁴

Löneförhållandena var vid sågverkskusten helt andra än vad den österbottniska landsbygden kunde bjuda på. Timlönen för grovarbete

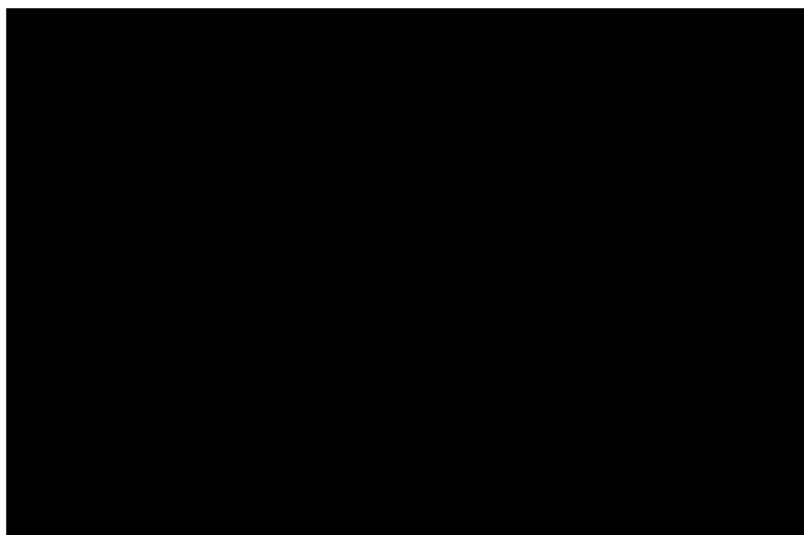
var till att börja med 12 öre i timmen; på 1860-talet steg sågarens genomsnittslön till 15 öre i timmen, vilket betydde, att en säsongarbetare kunde tjäna på ett halvårs arbete ca 400 riksdaler. Ackordslönerna började stiga kraftigt på 1870-talet beroende på den högkonjunktur som följde på det tysk-franska kriget. I löneförmånerna ingick fritt husrum och fri ved.

Bostäderna var i regel baracker, som beboddes av de arbetare, som arbetsgivaren särskilt ömmade för, den mera fasta arbetskraften. I dem fanns ett rum för varje familj. Under sommarsäsongen blev bostadsbristen skriande – då kunde 15 personer trängas i ett enda rum. Bouppteckningarna ger en bra bild av inredningen: en soffa, en långsäng, ett bord, stolar, en pall, en kista för kläder och i bästa fall tras mattor på golvet. Far och mor sov i sängen, barnen i soffan, på vedlåren eller golvet. Trots att vissa arbetarfamiljer nådde en ganska god standard var vägglössen en plåga, som man inte blev kvitt. De hörde samman med trångboddheten, auktionsmöblerna och sommarsäsongens inhysesfolk.²⁵

Maten var enkel men inte dålig: frukosten bestod av sill eller strömming och potatis samt mjölk och uppvärmd gröt, som blivit kvar efter kvällsmålet. Middagen omfattade omväxlande välling, pannkaka, ärtsoppa, bruna bönor, korv, paltbröd och fläsk. Kvällsmålet var vanligen vattugröt med mjölk och sur lingonsylt därtill. Söndagarna åt man ägg till frukost och till middagen kött, potatis och köttsoppa med korn eller veteklimp.²⁶ De österbottniska familjerna levde ofta på det överflöd av mat som över skeppades från landskapet till sågverkskusten – de var ingalunda svältfödda.

En avigsida i tillvaron var det ständiga brännvinsdrickandet. Ölkrogar kantade sågverksområdet och till lördagen köpte arbetarna var sin

En av de finska kvinnliga sågverkspionjärerna, Anna Johansson i Alnö. Efter makens drunkningsdöd julen 1903 övertog hon hans arbete som kolarbas vid Johannesnäs sågverk och försörjde en stor barnskara. På bilden syns "Kolar-Anna" tillsammans med make, barn och arbetskamrater. Reprofoto Kungliga Biblioteket.

flaska för en stadig veekoslutsfylla. Då urartade livet till stora slagsmål, som ägde rum mellan skeppsbesättningarna och traktens ungdomar. Stämningen var orolig i de nya samhällena och kriminaliteten hög.²⁷

Finländarna kom ofta inte i besittning av ett rum i en barack. I Skön fick de nöja sig med inkvartering i sådana gårdar, där hyran var billigast men där bostadsförhållandena var miserabla. Sålunda beskriver hälsovårdsnämndens protokoll 1896 en stuga, i vilken den finske undersåten Mikaelsson med familj var inneboende. Stugan var uppförd på sumpig mark, där det året om fanns stillastående vatten. "Rummet är inte dugligt till vedbod och ännu mindre till bostad för människor", står det i protokollet.²⁸

I slutet av 1870-talet tog den goda tiden slut vid sågverkskusten. Konjunkturen vände neråt och lönerna sänktes 1879 med 15-20 %. Detta ledde till en stor arbetarstrejk med 6.000-7.000 deltagare. Då mängder av fartyg stod tomma

och väntade på last, värvade bolagsägarna strejkbrytare i Finland, som emellertid var ovana vid sådant arbete. Företaget kallade dem föraktfullt för "ryssar". Efter en dramatisk upplösning av strejken återvände finländarna till sitt land.²⁹

Österbottningarna har lämnat bestående minnen efter sig vid sågverkskusten. När Olov Vestergren, sågverksarbetare från Alnö socken, berättade sina hågkomster för Nordiska museets upptecknare, nämnde han, att säsongarbetarna vid Hovids såg var under 1890-talet och vid sekelskiftet till stor del finländare. Många av dessa arbetare blev så småningom fast bosatta vid sågverket. I deras löskarlbaracker gick det ibland ganska hett till när spriten flödade på helgerna, och "när någon finne blivit allt för berusad och omtöcknad, kunde kniven många gånger sitta löst till", tillade han.³⁰ En annan sagesman, Carl Liljedahl, skriver att sågverksön Alnön besöktes från och med 1870 av finländare, som ofta var kvinnor och hade kommit

över Kvarken på våren för säsongarbete. På hösten reste de hem med sina hopsparade slantar, om de inte råkade gifta sig och bli kvar för hela livet. Dessa kvinnor – och också män – kom främst från Närpes, Vasa och Kaskötrakten, men även Malax var väl representerat bland dem. Och Liljedahl fortsätter:

Den tiden var det en båt, som hette Falken och han gjorde två turer i veckan från Kaskö till Sundsvall medförande levande hästar, kor och även kött och smör, fisk och kräftor. Hästarna och korna samlades upp i de s.k. finnstillarna å finnkajen i Sundsvall, där de stodo till salu. Smör, kött och fisk fraktades upp efter Alnösundet till olika avnämare där. Falken medförde alltid ett antal passagerare, som skulle söka arbete vid de många sågverken och kolbackarna.³¹

Från tjänarinna till fabriksarbeterska – de finska kvinnornas nya yrkesprofil vid sekelskiftet

I ett föregående kapitel har flyttningsrörelsen från Finland till Stockholm behandlats under 1800-talets senare hälft. Siffrorna är låga med undantag av en liten topp på 1880-talet; i genomsnitt var det fråga om 40–50 årliga invandrare från storfurstendömet. Det är emellertid inte utan intresse att betrakta den lilla flyttningsrörelsen ur en mera social synvinkel.

På denna punkt har en jämförelse gjorts mellan 1870- och 1880-talen, då flyttningsintensiteten var låg, och en litet senare tid, åren 1900–1905, då strömmen åter blev något stridare. På 1870- och 1880-talen dominerades flyttarna ännu stort av kvinnliga tjänstehjon, pigor och jungfrur, vilket varit fallet i århundraden. Enligt Finska församlingens kyrkobok 1872–1886¹ var av totalt 691 ogifta Finlandsfödda inflyttare hela 287 pigor, jungfrur eller mamseller, d.v.s. hela 42 %.

De kvinnliga tjänstehjonerna kom från följande landskap i Finland:

Finländska tjänstehjon i Stockholm 1872–1886 enligt ursprungsort

Österbotten	102
Åland	79
Åboland och Satakunta	52
Nyland	26
Karelen	3
Finska inlandet	17
”Finland”	8
Sammanlagt	287

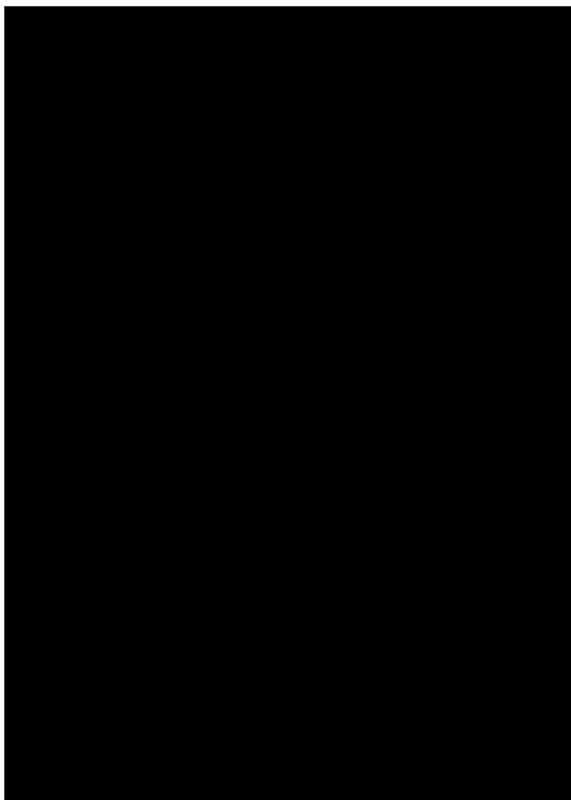
Stockholms dragningskraft på de kvinnliga tjänstehjonerna var på 1870- och 1880-talen starkast inom stadens omedelbara inflytelsefär, i de svensktalande österbottniska kustsocknarna och på Åland. Redan i Åboland avklingade dess lockelse och från mera avlägset håll kom det mycket få finska tjänstehjon. Särskilt intressant är det närbelägna Åland, där den sockenvisa fördelningen på kvinnliga Stockholmsfarare är följande:

Åländska tjänstehjon i Stockholm 1872-1886 enligt ursprungsort

Föglö	18
Finström	11
Kumlinge	11
Lemland	9
Hammarland	9
Söttunga	4
Saltvik	3
Kökar	3
Lamparland	2
Sund	2
Marichamn	2
Jomala	1
"Åland"	4
Sammanlagt	79

Föga förvånande är det Föglö och Finströms socknar, som är i spetsen när det gäller pigornas flyttningar västerut. Enligt *Frank Blomfelts* forskning var flyttningsrörelsen till Amerika från dessa två skärgårdssocknar mycket betydande. Där var de sociala förhållandena allra sämst på Åland. Arbetarbefolkningen ökade kraftigt, antalet jordlösa bondsöner och -döttrar, torparsöner och -döttrar växte, inhyssespersoner, sjömän, sjömansöner och -döttrar bröt upp från Föglö och Finström i högre utsträckning än från de övriga åländska socknarna. En del av emigranterna fastnade i Stockholm på sin färd västerut och blev tjänstehjon i de stockholmska hushållen på samma sätt som man hade gjort i århundraden.²

Några exempel på finländska och åländska tjänstehjons liv i storstaden kan anföras här i ljuset av kyrkoboken. Sålunda flyttade pigan Fredrika Fred (född 1862 i Finland) till Finska församlingen över Hedvig Eleonora år 1881, bodde en tid på adressen Hornsgatan 64 men emigrerade 1882 till Norra Amerika. Pigan Ida Juliana Fogelström (född 1857 på Föglö) kom

Hembiträdet Anna Jarl i en grosshandlarfamiljs kök på Vallingatan i Stockholm, 1930-tal. Foto Nordiska museet.

till församlingen 1885 och bodde en tid på adressen Stadsträdgårdsgatan 51, tills hon 1886 återvände till Finland. Jungfrun Ida Matilda Lindström (född 1862 på Lemland) kom från Helsingfors 1885 och bodde på Näckströmsgatan 2. Hon fick 1886 en oäkta son på Allmänna barnbördshuset och lät döpa denne till Fritz Sigfrid. Pigan Selma Josefina Nordin (född redan 1815 i Finström) kom till Finska församlingen 1884, tog trots sin höga ålder ut lysning till äktenskap och flyttade snart till Adolf Fredriks församling. Pigan Anna Maria Rinkinen (född

1848 i Kerimäki) flyttade in i församlingen 1878 och fick småningom skilsmässa från sin man, som hade blivit kvar i Finland. Redan 1882 stod hon i beredskap att gifta om sig och flyttade därefter till den nya makens församling Katarina. Jungfrun Hedvig Augusta Sandelin (född 1849 i Vasa) kom till församlingen 1875, födde 1878 en oäkta dotter Hedvig Ottilia men ingick snart – trots att barnet dog – äktenskap med sin fästman och försvann med denne till Maria församling.³

Ytterligare information om de finska och åländska kvinnliga tjänstehjonens vandring till Stockholm kan fås ur Finska församlingens inflyttningslängder för 1883–1887.⁴ Enligt dessa förteckningar anlände år 1883 26 kvinnliga tjänstehjon till staden (av totalt 66 inflyttare), år 1884 kom 28 pigor (av 61 inflyttare), år 1885 22 pigor samt några jungfrur och mamseller (av sammanlagt 71 inflyttare) och 1886 13 pigor (av 46 inflyttare). Siffrorna visar, att de kvinnliga tjänsteandarna utgjorde en ansevärd procent av de finländare, som slog sig ner i den svenska huvudstaden, men många var de ingalunda.

I början av 1900-talet möter vi en delvis förändrad bild av inflyttarnas sociala sammansättning. Då hade Amerikaemigrationen nått sin kulmen och dominerade i Österbotten och på Åland. Förryskningssträvandena i Finland hade även de satt fart på flyttningsrörelsen västerut – i Finska församlingen var antalet ”utländska undersåtar” (i regel nyinflyttade finländare) år 1896 240 personer, 1904 920 personer, 1906 1.285 personer och år 1911 nära 2.000 personer.⁵ Inflyttningsstakten höll sig omkring 200–300 personer per år, alltså en låg takt men dock helt annan än under de mycket lugna åren på 1870- och 1880-talen. Huvudparten av nykomlingarna skrev in sig i Finska församlingen,

Finska kyrkan. Bild från 1863. Foto Stockholms stadsmuseum.

medan några valde att tillhöra den växande Hedvig Eleonoraförsamlingen på Östermalm eller någon annan territoriell församling. En totalbild av inflyttningen 1900–1905 syns av intilliggande tabell.

Socialt betraktat dominerades gruppen av arbetsfolk av skiftande slag. Visserligen börjar de summariska folkmängdsredogörelserna, som bygger på Finska församlingens inflyttningslängd, först 1901 och därefter innehålla mera detaljerade uppgifter om de inflyttades yrken, men tendensen förefaller tämligen klar i dem – majoriteten av de nyanlända hörde till kategorin kroppsarbetare. Sålunda fanns år 1901 85 personer bland de inflyttade (40 män och 45 kvinnor), som rätt och slätt kallas för ”arbetare” – och därutöver en skara yrkesfolk (4 typografer, 4 bokbindare o.s.v.), medan antalet inflyttade pigor är nere vid fem.⁶ Nästa år, 1902, kallas bara 22 personer för ”arbetare”, kanske därför, att yrkena är nu mera detaljerat angivna. 1903 flyttar 92 arbetare från Finland till Stockholms finska församling och 25 av dem är kvinnor. 1904 är arbetarna 88 stycken (av vilka 27

kvinnor). Slutligen är arbetare utan särskild definition 1905 160 stycken, av vilka 93 kvinnor. De inflyttade pigornas antal varierar, men är även som högst betydligt lägre än arbetarnas.⁷

Det hör till saken, att de flesta fabriksarbetarna och -arbeterskorna var ungt folk, några och tjugo år. Men arbetsfolk anlände till Stockholm också familjevis. Sålunda flyttade arbetaren Herman Viktor Palenius (född 1869) till staden år 1903 medförande sin hustru Hilda Taavitsainen (född 1873) samt fyra barn, Anna Maria (född 1895), Hilda Lydia (född 1879), Paavo Elias (född 1900) och Helmi Elisa (född 1900).⁸

Inflyttare från Finland till Stockholm 1900–1905

Församling	1900	1901	1902	1903	1904	1905
Storkyrko	7	7	4	9	–	1
Klara	5	4	3	2	–	–
Kungsholmen	7	–	5	14	–	4
Adolf Fredrik	16	7	9	12	11	8
Jakob	2	2	1	–	1	1
Johannes	3	2	2	2	7	4
Hedvig Eleonora	33	3	29	7	25	13
Katarina	3	4	–	–	2	1
Maria	2	–	3	5	2	1
Tyska	4	–	1	4	2	–
Finska	155	154	154	243	252	261
Sammanlagt	237	185	211	298	302	294

Källa: SCB, Summariska folkmängdsredogörelser. Stockholm 1900–1905.

Finsk-ugriska språk blir ett universitetsämne

”Själva Finskan, som ligger oss så nära, studerar väl knappast någon svensk filolog”, skrev antropologen Anders Retzius den 12 februari

1837 till Johan Petter Lefrén.¹ Hans iakttagelse var fullt korrekt. Medan forskningen kring finska språket och dess släktspråk blev en vetenskapsgren av nationell betydelse i Finland, offrade ingen svensk lärd något intresse åt saken under så gott som hela 1800-talet. Detta är inte att undra på – inte heller det svenska språket var föremål för ett större forskarintresse.

Omsvängningen skedde år 1894, då *Karl Bernhard Wiklund* fick en tjänst som lärare i finska och lapska vid Uppsala universitet. Wiklund hade redan under gymnasieåren i Västerås intresserat sig för dessa språk och rest efter studentexamen 1885 till Jokkmokk för att studera samernas språk. Han blev doktor 1896 på en avhandling om samisk ljudlära och docent samma år i finsk-ugrisk språkforskning. Därmed hade en ny disciplin etablerats vid Uppsala universitet. En extraordinarie professur grundades för honom i finsk-ugrisk språkforskning 1905, som ändrades till en ordinarie personlig professur 1909. 1931 blev professuren en vanlig ordinarie professorstjänst i finsk-ugriska språk, särskilt finska och lapska. I Lund representerades den finsk-ugriska språkvetenskapen på en lägre nivå.

K. B. Wiklund var en språkvetare av universell art: han ägde en vid utblick över hela den uraliska (finsk-ugriska och samojediska) språkfamiljen och gjorde banbrytande insatser inom den jämförande uraliska grammatiken. Annars var det samernas kultur och språk, som låg hans hjärta närmast. Han författade en lulesamisk ordbok (1888) och en helsamisk grammatik (1891). Hans lärobok i lapska språket (1901) har varit ett klassiskt hjälpmedel för alla som studerat samiska. Finskan ägnade K. B. Wiklund ett mera förstrött intresse; han reste dock i Värmland i början av seklet och sammanfattade i tidskriften *Ymer* (1902) sina intryck av finska

språkets försvinnande därstädes och i Grue finnskog i Norge.

K. B. Wiklund pensionerades från sin professur 1933 och avled redan året därpå. På hans tid var finsk-ugriska språk ett ganska litet universitetsämne, som mest lästes av teologer, som ämnade bli präster i Tornedalen. Men det fanns också sådana som ägnade sig åt ämnet av mera vetenskapligt intresse. Av K. B. Wiklunds lärjungar blev *Björn Collinder* den mest framgångsrika. Collinder var född 1894 i Sundsvall. Han var redan utbildad nordist med licentiatexamen i ämnet, när han började sina finsk-ugriska studier. Collinders specialintresse var att belägga germanska lånord i finskan och samiskan och hans magnum opus inom detta område heter "Die ungermanischen Lehnwörter im Finnischen" (1932). Han blev 1929 docent i finsk-ugriska språk och efter Wiklunds pensionering dennes efterträdare i professuren.

Björn Collinder har publicerat ett antal läroböcker i finska och en stor handbok i uralisk språkvetenskap i tre delar: "Fenno-Ugric Vocabulary" (1955), "Survey of the Uralic Languages" (1957) och "Comparative Grammar of the Uralic Languages" (1960). Han har bedrivit fältforskningar hos samerna och utforskat många av de samiska dialekterna. Hans handböcker om samerna (1932, 1949, 1953) är av stort kulturhistoriskt intresse.

Björn Collinder var utöver professor i finsk-ugriska språk ett stort namn inom den allmänna språkvetenskapen. Han skrev bl.a. handboken "Introduktion i språkvetenskapen" (1941). Som praktisk språkvårdare har han utgett ett antal verk med skiftande titlar, som t.ex. "Svensk ordnyckel" och "Ordhandboken".

Men Björn Collinder var också en storman vad beträffar översättningar av poetiska verk från olika språk till svenska. Hans mästerliga

översättning av Kalevala (1948) är slående, fyndig och märgfull. Den utgör en bestående insats i spridandet av finsk kultur till det övriga Norden. Collinder översatte också Euripides' och Sofokles' dramer från forngrekiskan, den poetiska Eddan och Snorres Edda från fornisländskan, Boewulf från fornengelskan och dessutom åtta av Shakespeares dramer. Han avled i hög ålder, 88 år gammal år 1983.

När Björn Collinder lämnade professuren 1961, efterträddes han av sin lärjunge *Bo Wickman*, som hade disputerat 1955. Hans verksamhet hör emellertid till nutiden och kommer att behandlas i den tredje delen av detta arbete. Vid Stockholms högskola började undervisningen i finska och ungerska 1930 och estniska 1938. Lektor i finska språket var under en lång tid på 1930-talet litteraturvetaren *Volmar Bergh*, som också blev ordförande i Finska föreningen i Stockholm och insamlade ett stort excerptmaterial om huvudstadens finnar i Stockholms stadsarkiv, som numera förvaras i Finska riksarkivet. En professur i finska språket ock kulturen tillkom i Stockholm först 1960, och Osmo Hormia, tidigare docent och universitetslektor i detta ämne, utnämndes till den.

Finsk-ugriska språk har sålunda varit ett mycket smalt universitetsämne från början och under hela mellankrigstiden. Dess expansion kom först efter andra världskriget och alldeles särskilt på 1960-talet, då stora mängder finska studenter både från Tornedalen och från Finland invaderade institutionerna, då nya lärostolar tillkom, lektorat grundades och ämnet verkade inspirerande för den stora skara finska immigranter, som bosatte sig i Sverige. Denna utveckling skulle ha varit omöjlig utan den vetenskapliga grund, som Wiklund och Collinder lagt för disciplinen inom det svenska vetenskapssamhället under seklets första hälft.

De landsförvisade från Finland och "riksdagen i Stockholm" 1903

Vid sekelskiftet 1900 blev det politiska läget kritiskt i Finland. År 1898 hade Nikolaj Bobrikov utnämnts av kejsaren till generalguvernör med uppgift att inlemma storfurstendömet i Ryssland. I början av nästa år, 1899, utfärdades det s.k. februarimanifestet och ett förryskningsprogram sattes i verket. Rysk rikslagstiftning skulle successivt börja gälla i Finland, varmed landet skulle förlora sin särställning. År 1900 utfärdades ett språkmanifest, enligt vilket ryskan skulle bli officiellt språk i senaten och i vissa ämbetsverk. På följande år, 1901, kom en värnpliktslag, som ansågs på sikt leda till att finländarna skulle få tjänstgöra som rekryter i den tsarryska armén. På våren 1902 uppbådades de första värnpliktiga enligt denna lag, vilket ledde till ett kraftigt motstånd i Finland. Prästerna vägrade att utlysa uppbådet, läkarna att besiktiga de värnpliktiga, och över hälften av de inkallade strejkade. Åtgärden gav fart åt emigrationen, framför allt till Amerika, men några unga män sökte sig också till Sverige.

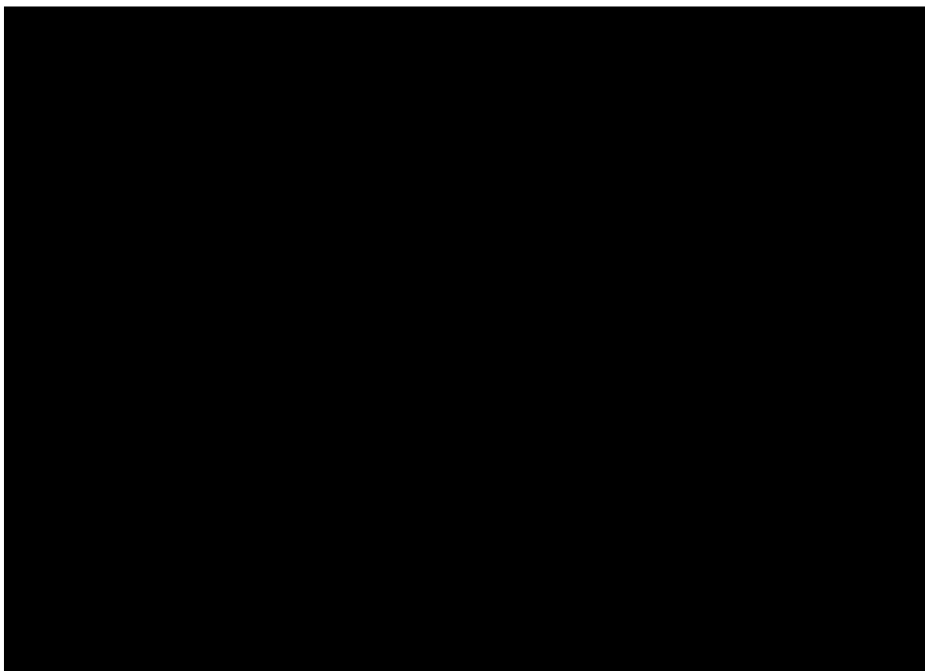
Till Bobrikovs styrelsesätt hörde också införandet av en sträng pressensur. Den frispråkiga tidningen Nya Pressen drogs in i juni 1900, när motståndskämpen Konni Zilliacus hade kritiserat det ryska språkmanifestet. Zilliacus' motdrag var att i Sverige börja trycka små fristående propagandablad, som hette Fria Ord – den finskspråkiga utgåvans namn var Vapaita Lehtisiä. De båda publikationerna tillkom i Stockholm åren 1900–1905 och smugglades in i Finland längs illegala vägar. Ett sätt var dub-

belbottnade väskor, "Konnikoffertar", som damer bar med sig på den regelrätta ångbåtslinjen. Men större laster tog Zilliacus själv över med sin segeljakt, som gick i alla väder förbi tullmän och poliser. I Finland kunde man sedan sprida tryckalstren på vanligt sätt genom post; den egentliga svårigheten var just insmugglandet.¹

Fria Ord fortsatte den samhällskritiska pamflettradition, som hade tillkommit redan under Arwidssons dagar. Publikationen koncentrerade sig främst på att skildra tjänstemännens motstånd mot förryskningsåtgärderna. En annan översmugglad trycksak hette Veckans Nyheter, aktivisternas språkrör, som började förespråka öppet våld mot ryssarna. Dessutom gav Zilliacus och Nya Pressens förre redaktör Axel Lille ut i Stockholm en tidskrift, som hette Nordisk Revy.²

Ett mera storslaget projekt från finländarnas sida var försöket att skaffa sig ett eget propagandaorgan bland den reguljära Stockholmspressen. En av nyckelpersonerna i detta försök var professorn i matematik vid Stockholms högskola, Gösta Mittag-Leffler, som vid 30-årsåldern hade varit professor i Helsingfors och från Finland hämtat sin hustru, Signe af Lindfors, som var dotter till en finländsk general. En annan viktig person i sammanhanget var försäkringsdirektören Sven Palme, som var gift med finlandssvenskan Hanna von Born. Vid sidan av den magnifika Mittag-Lefflerska villan i Djursholm var Sven och Hanna Palmes hem i hörnet av Östermalmsgatan och Engelbrektsgatan på Stockholms Östermalm en av samlingspunkterna och mötesplatserna för de många finländska patrioter, som hade drabbats av Bobrikovs regim.

I Sverige hade en spontan Finlandsrörelse uppstått till följd av de politiska händelserna

"De två manifesten". Svensk skämtteckning av Edvard Forsström i Söndags-Nisse den 26 februari 1899. Bilden föreställer den ryska dubbelörnen med två huvuden -- ett örnhuvud, som angriper Finland (februarimänet) och ett duvhuvud, som har olivblad i sin näbb (fredsmanifestet). RA, Pressarkivets ritningssamling. Foto Kurt Eriksson.

östanhavs. Inom denna rörelse möttes Stockholms-Tidningens ansvarige utgivare Adolf Hallgren, den avsatte redaktören för Nya Pressen Axel Lille och professor Mittag-Leffler. Tanken var att köpa Stockholms-Tidningen, kalla Lille till dess chefredaktör och börja föra den finländska motståndsrörelsens talan i stor stil i Sverige. Planen hade för första gången diskuterats på en middag hos Verner von Heidenstam i Djursholm i början av år 1901. Mittag-Leffler har noterat om detta tillfälle i sin dagbok:

Signe och jag voro på en intressant litterär middag hos Heidenstams denna dag. Middagen

för prof. och fru Söderhjelm från Helsingfors. Jag fick tillfälle intressera S. för idén om en ny stor tidning i Sth. under finsk ledning, antirysk och skandinavisk. Lille skulle bli huvudredaktör och Zilliacus medredaktör. Detta är ovillkorligen det bästa som för närvarande kan göras. Finlands räddning är ett starkt Skandinavien.³

Stockholms-Tidningen var vid denna tidpunkt huvudstadens största morgontidning med en upplaga på 100.000–105.000 exemplar och ett aktiekapital på omkring två miljoner kronor. Det var sålunda en mycket stor affär som finländarna försökte sig på. Transaktionen drog

ut på tiden, men Axel Lille var säker på att snart kunna sitta som chefredaktör i Stockholm och även bli svensk riksdagsman: "Mitt namn tyckes här ha en klang, varom jag icke kunnat drömma", skrev han hem till sin hustru i april 1902. Den 16 juni 1902 förelåg också köpeavtalet klart, varmed det nybildade "Finlandskonsortiet" hade fått i sin hand ett bolag värderat till 2,25 miljoner kronor. Bulvanen i transaktionen var svensken Adolf Hallgren – bakom honom stod de finländska intressenterna.

Några lugna förhållanden blev det inte efter köpet. Ett mystiskt inbrott skedde i Mittag-Lefflers Djurholmsvilla, varvid aktierna för Stockholms-Tidningen blev stulna. Den förre tidningskungen Anders Jeurling började längta tillbaka till sin tidning och påstod sig ha blivit lurad i affären, vilket möjligen också var sant. Politiska komplikationer tillstötte, och i den allmänna opinionen syntes åsikter, att Sveriges största tidning inte borde finansieras med finländskt kapital och att den inte i så utpräglat hög grad borde låtas agitera för Finlands sak. Det är uppenbart, att den svenska regeringen tryckte på i kulisserna och tog hänsyn till Ryssland, som under denna tid upplevdes som expansivt och farligt.

Det finns belägg på att regeringen under denna tid försökte få tidningarna att skriva måttfullt om den finsk-ryska konflikten. I vart fall tog Jeurling sin affär tillbaka. Han återinträdde på nytt som tidningens obestridde ägare, behöll Adolf Hallgren som chefredaktör men manövrerade ut finländarna. Köpet återgick den 15 oktober 1902. Axel Lille fick en tid framöver behålla en anspråkslös post vid tidningen. Den behövdes nog, eftersom han hade hustru och fyra barn hos sig i Stockholm. "Planen att i Sverige kunna vinna ett nytt arbetsfält i en inflytelserik tidning, vilken ... behandlade den

finska frågan ... med större värme än man kunde fordra av ett offentligt organ ... hade strandat", skrev Axel Lille senare.⁴ Nästan exakt hundra dagar hade den period varat, då Sveriges största tidning hade ägts av finländska intressenter.

I början av 1903 skärpte Ryssland sitt grepp om Finland. Till att börja med avskedades 16 ledande tjänstemän vid Åbo, 10 vid Viborgs och 3 vid Vasa hovrätt. Samtliga borgmästare i Nylands och Viborgs län fick också gå. Inför det andra värnpliktsuppbådet utfärdade kejsaren den s.k. diktaturförordningen av den 15 april 1903. Generalguvernören Nikolaj Bobrikov fick nu rätt att bl.a. utvisa ur landet personer, som han ansåg kunde skada ordningen. Under det närmaste halvåret utvisades ett femtiotal personer, många i betydelsefull ställning, och de flesta av dem kom till Sverige. Om en tid ansåg emellertid Bobrikov, att de landsförvisade kunde intrigera mot honom från Stockholm, och utvisningarna ändrades därefter till deportationer till Ryssland.

De första sex landsförvisade var i april 1903 baron V. M. von Born, bankdirektören greve Carl Mannerheim, juriskandidaten Jonas Cast-rén, konsul Eugen Wolff, hans bror ingenjör Raguel Wolff samt bokhandlaren magister Wentzel Hagelstam, som fick order att inom en vecka lämna landet. I maj 1903 landsförvisades redaktör Eero Kokko, bröderna Kaarlo och Pekka Brofeldt i Kuopio, magister Almar Fabritius i Lovisa, senator Lennart Gripenberg, bankdirektör A. Sikiö och doktor Julius Lyly i Viborg; dessutom erhöll förre senatorm Leo Mechelin, som denna tid vistades i Stockholm, av ryske ministern i denna stad meddelande om att han förbjudits att återvända till hemlandet. Han kallade sin hustru och dotter till sig i Sverige. I juni 1903 landsförvisades godsägaren P. J.

Axel Lille. Foto Museiverket, Helsingfors.

Aschan från Ekenäs samt friherre Eric von Troil från Vasa; i juli 1903 C.G. von Christier-son, lektor M. Rosendal, Uleåborg, Axel Wahren, Gustaf Aminoff och Mikael Lindén. I augusti 1903 landsförvisades A. G. Wallin (senare Walli), Uleåborg, P. Aulin (senare Ahmavaara), f.d. senatorn Aug. Nybergh, O. Procopé, Tammerfors, Ad. Aminoff, Viborg, t.f. borgmästare Karl Söderhjelm och Otto Åkeson; i september 1903 C. J. Myrsten (svensk undersåte), förre assessorn vid Åbo hovrätt F. Lundenius, greve G. Ph. Creutz och notarien vid Viborgs hovrätt Victor Furuhjelm, Georg Kuhlefelt, Arvid Neovius, Nils Månsson (svensk undersåte), J. Sundblom, Mariehamn; i oktober 1903 E. Broms.⁵

När ett så stort antal finländska politiska flyktingar på en gång dök upp i Stockholm, väckte det oro bland den svenska allmänheten. Man fruktade, att den ryska hemliga polisen skulle utvidga sin verksamhet till landet och att ryska misstankar överhuvudtaget skulle riktas mot Sverige. Därför publicerade sju av de landsförvisade den 6 maj 1903 en lugnande bulletin i Stockholmspressen, där de tackade för det skydd, som Sverige hade gett dem, och beskrev bakgrunden till sin landsflykt.⁶

De landsflyktiga försökte också inrätta en något så när dräglig personlig tillvaro i den svenska huvudstaden: de hyrde möblerade rum åt sig själva och sina familjer, de åt billiga måltider på s.k. automater eller hushållsskolor. De flesta firade midsommar i en någorlunda glad stämning; tretton av dem satt på Berns och tömde skålar för en lyckligare framtid. Om någon tid började de landsförvisade dock tröttna på det behagliga men sysslolösa livet i den främmande storstaden. Så småningom började också ekonomin svikta för de flesta, och nervositeten och oron gjorde sig gällande.⁷

Den första gemensamma aktionen från de landsförvisades sida efter bulletinen i Stockholmspressen var en vädjan till det ryska kejsarparet, som under sommaren och hösten 1903 vistades i Darmstadt. Åtgärden berodde på att man trodde, att självhärskaren till följd av den rådande censuren var omedveten om det verkliga opinionsläget i Finland. Tre av de landsförvisade reste på andras vägnar till Tyskland; de togs givetvis inte emot av Majestätet men fick sin skrivelse publicerad i tysk press.⁸

Även annars aktiverades de landsförvisade politiskt under senare halvåret 1903. Ett stort möte, den s.k. Stockholmsriksdagen, ägde rum på hotell Phoenix vid Drottninggatan 31 den 3–5 september 1903. Till mötet var samtliga

Konni Zilliacus. Foto Museiverket, Helsingfors.

närvarande landsflyktiga kallade; dessutom deltog många oppositionella som rest över från Finland. Till de sistnämnda hörde Adolf Törngren, Gustaf Mattsson, Arvid Mörne, Ernst Estlander, Herman Gummerus och O. Rosenqvist samt givetvis också Axel Lille och Konni Zilliacus, den mest revolutionära av aktivisterna.

Vid mötet under hotell Phoenix' klirrande kristallkronor rådde en delvis förvirrad, delvis hetsig stämning. Åsikterna bröt sig rejält mot varandra. En del av de yngre anslöt sig till Konni Zilliacus, Arvid Neovius och Arvid Mörne, som förespråkade våld, terrordåd och samarbete med ryska revolutionärer. De flesta stödde dock den fraktion inom den finländska

politiken, som kallade sig för "kagalen", d.v.s. till de modesta laglighetsämnen, som stödde tanken på ett passivt motstånd mot Bobrikov. Denne majoritetsgrupp leddes av den försiktige statsmannen Leo Mechelin. En rad resolutioner fattades under de tre dagarna på Phoenix, de flesta rörande förhållandet till de finska undfallenhetsmännen, som man tänkte locka över till motståndssidan. Det var bättre att förryskningen genomfördes av ryssar än av finska kolla- boratörer, menade man. Man ville också underlätta de värnpliktigas emigration och etablera goda relationer till den inhemska arbetarrörelsen, som borde bli en bundsförvant i den gemensamma kampen. Till slut tillsatte "Stockholmsriksdagen" ett verkställande utskott, en kommitté bestående av Leo Mechelin, Gunnar Castrén, Konni Zilliacus och Carl Mannerheim vilka sammanträdde den 3 oktober 1903 och skrev en vädjan "Till de hemmavarande". Detta aktstycke undertecknades av sammanlagt 28 landsflyktiga.⁹

Den strängaste sekretess skulle givetvis råda vid det konspirativa mötet i Stockholm. Tyvärr kom så gott som allting genast till Bobrikovs kännedom, eftersom han hade lyckats smugla in en agent vid namn Asev in i de finländska kretsarna. Denne beskrev diskussionerna i huvudsak helt korrekt för sin uppdragsgivare: att det fanns bland de landsflyktiga en farlig, revolutionär fraktion under Konni Zilliacus och en mera moderat gruppering ledd av Leo Mechelin. I en annan rapport varnade den ryske gendarmen generalguvernören för Zilliacus' makt över damerna: dessa föll så lätt för konspiratörens charm, att det var en lätt sak för honom att förmå dem att smugla förbjuden litteratur in i Finland i dubbelbottnade väskor.¹⁰ Händelsen bekräftar den gamla sanningen, att det alltid har varit lätt att infiltrera emigrant-

grupper med hemliga agenter som stått i förtryckarens tjänst. Finländarna har inte utgjort något undantag i detta avseende.

”Riksdagen i Stockholm” har också skildrats av den unge historikern Herman Gummerus, som vistades i Stockholm för att förbereda sin doktorsavhandling. Han blev illa berörd av den anda av tvedräkt som präglade diskussionerna och den stela legalism, som kom till synes i Mechelins repliker. Aktivismen hämtade inte bara sin näring ur kosackernas illdåd mot en

He die von Gummerus

fredlig befolkning hemmavid utan också ur de äldre statsmännens formella läggning, menade han senare.¹¹

De landsförvisade utsträckte sin verksamhet också till norra Sverige, varifrån vägen var kort till Finland. Ett möte med allmogemän från norra Finland anordnades den 15 mars 1904 i Boden. De landsflyktiga representerades av V. M. von Born, J. Castrén, L. Gripenberg, M. Rosendal och E. von Troil. Från Uleåborgs och Vasa län hade en större skara hemmansägare och arbetare infunnit sig. Jonas Castrén, som höll huvudanförandet, pläderade för en mäktig folkrörelse, som skulle anordna demonstrationer i hela Finland och visa för eftergivenhetspartiet, på vilken sida folket stod. Diskussionen blev livlig och många av allmogemännen yppade sitt tvivel, huruvida folket skulle delta i de föreslagna protestmötena. De landsförvisade

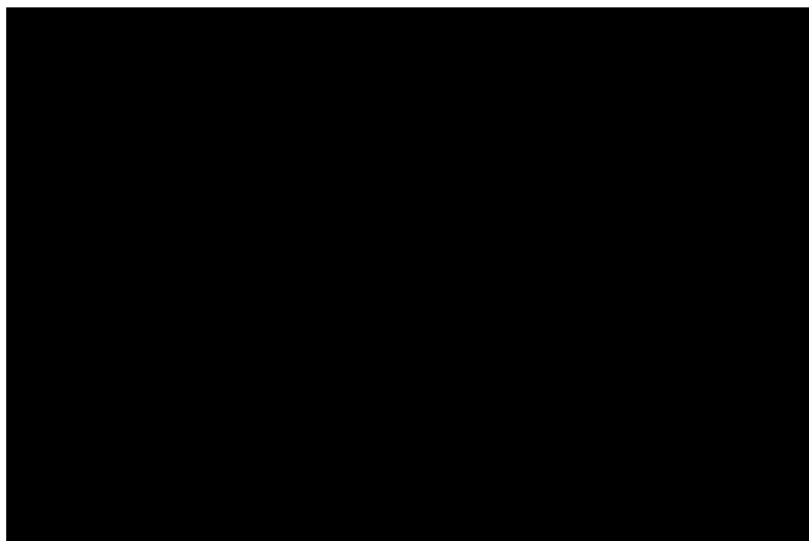
*В настоящее время мы стали
испытывать, что во время именованного
стольким именем комитета массового
сопротивления, пока в его
первой фракции / Винниград,
Венгера / Логинского и его
единомышленников /, стали все
ощущать необходимость и возможность
заставить его / вы-
сотворившего / Григорьев / по-
пытаться сделать за его / Григорьев /
ответственность / Григорьев /.*

*Было бы удивительно выяснить,
эта мысль в определенности укрепилась
в нас / Григорьев / / Григорьев /
прямой / Григорьев / / Григорьев /
уверенности / Григорьев / / Григорьев /
и / Григорьев / / Григорьев /.*

I gendarmerapporterna till Nikolaj Bobrikov berättar den ryske spionen om de landsflyktigas radikalisering och planerade terrordåd. Någon – kanske generalguvernören själv – har uppgivet noterat på detta ställe i marginalen: ”Må Herrens vilja ske”. FRA, Generalguvernörens arkiv FB III 87, II.

levde under denna tid redan delvis i ett tillstånd av önsketänkande, som alltid har varit karaktäristiskt för exilpolitiker som vistats länge utomlands. De demonstrationer, som Bodenmötet ändå ledde till, blev inte heller särskilt mäktiga:

Hotell Phoenix, matsalen i festvåningen år 1904. Foto Stockholms stadsmuseum.

i Helsingfors deltog t.ex. bara 8.000–10.000 personer i demonstrationståget, när det slutligen anordnades den 5 juni 1904.¹²

Vid denna tidpunkt ljusnade det redan för de landsförvisade. I juni 1904 sköts Bobrikov av Eugen Schauman och repressionen uteblev. Det rysk-japanska kriget skakade imperiet i grunden och när den finska lantdagen sammankallades i december 1904, fick Leo Mechelin och V. M. von Born resa hem för att ta säte i Finlands riddarhus. Inom kort tilläts även de övriga att återvända till hemlandet. Förryskningspolitiken upphörde, och det politiska arbetet behövde inte längre bedrivas från Sverige.¹³

Alla 1903 års emigranter återkom inte till Finland. Greve Carl Mannerheim blev kvar i Sverige tillsammans med sina maka Aina, född Ehrnrooth. Mannerheims hade blivit grundligt trakasserade vid ett flertal tillfällen 1901–1903 av Bobrikovs polis. Aina Mannerheim gjorde en bejublad karriär som sångerska i Sverige, hennes mörka röst passade för dramatiska

stycken, från fosterländska melodier till Edvard Griegs sånger.¹⁴

Svenskarna behandlade de landsförvisade finländarna i regel mycket frikostigt. De tillhörde, såsom till övervägande del svenskspråkiga välbeställda personer, överklassen bland de politiska flyktingarna från Ryssland, Baltikum och Polen, som under denna tid befolkade Stockholm och som ofta befann sig i en prekär ekonomisk situation. Av tidningarna var det särskilt Nya Dagligt Allehanda, Aftonbladet och Social-Demokraten, som ömmade för finländarna. Det var pressorgan på den yttersta höger- och vänsterkanten, som av olika skäl såg positivt på tsarismens offer. Också försvarsvännerna fick vatten på sin kvarn genom Bobrikovs brutala militärvälde i Finland. Finländarna hade många personliga vänner i Sverige, av vilka direktör Sven Palme en tid förvarade deras hemliga papper i Thulebolagets valv.

Helt på samma sätt förhöll det sig inte på officiellt håll. Kung Oscar II, samt utrikesministrarna Douglas och Lagerheim, tillhörde de

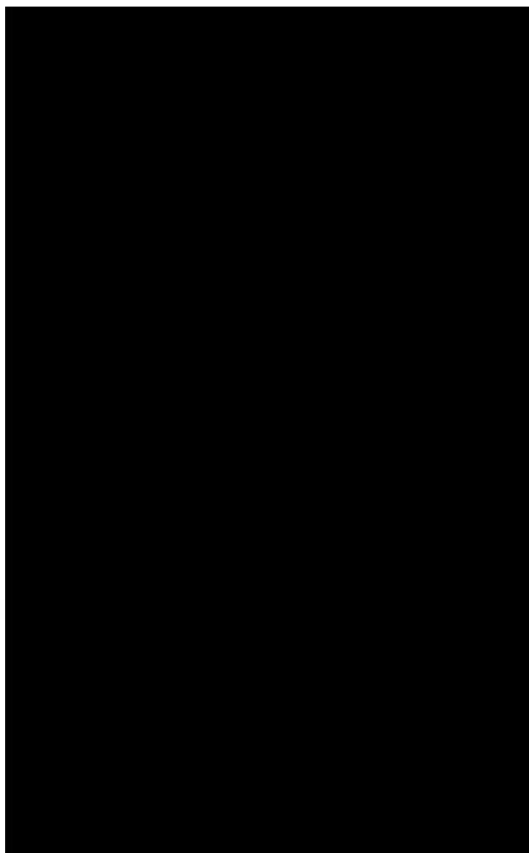
försiktiga. "Upphör ej spridandet härifrån av förbjuden litteratur till Finland kommer han att begära utvisande av alla finnar från Sverige", rapporterade Gösta Mittag-Leffler om utrikesminister Lagerheim efter ett samtal med honom på våren 1903.

Riktigt bekymmersam blev tillvaron för de landsflyktiga mot slutet, efter mordet på Bobrikov, som skakade etablissemangen i Sverige. Polismästaren Theodor Hintze yttrade, att "finnarna började bli mycket besvärliga". Man misstänkte allmänt, att Eugen Schauman hade tillhört en sammansvärjning med förgreningar till Sverige. Chefredaktören för Dagens Nyheter, den tidigare Finlandsvännen Otto von Zweigbergk dundrade mot de landsflyktiga, eftersom de bidrog till att öka oron för Ryssland, vilket gynnade försvarsvännerna och högern, och professor Harald Hjärne skrev, att det var en fosterländsk plikt att hålla de finskvänliga känslorna i styr för att inte äventyra det goda förhållandet till Ryssland. S. A. Hedin utbrast, att det var dags att göra slut på det "finska kriget på svensk mark mot Ryssland".¹⁵ Sådana var stämningarna i Sverige i Finlandsfrågan, när den första ryska revolutionen utbröt 1905 och ett kortvarigt töväder i tsardömet möjliggjorde en återgång till den gamla ordningen mellan kejsaren och hans finländska undersåtar.

Landsförvisade från Sverige – en helt annan historia

I december 1860 undertecknade höga diplomatiska representanter för Konungariket Sverige och Kejsardömet Ryssland en ömsesidig

konvention, som gällde återsändande av sådana lösdrivare, tiggare och förbrytare, som hade förirrat sig till den andra partens territorium och låg ett främmande samhälle till last. Det var inte rättvist, att löst, delvis kriminellt belastat folk kom över gränserna hur som helst

Skomakaren Salomon Wiiva, frisläppt från Centralfängelset på Långholmen i Stockholm 1888. Wiiva var född i Karungi och hade suttit inne i 3 år 6 månader för stöld. RA, Fångvårdstyrelsens arkiv. Kansli- och kamerallbyråerna E II ca:12. Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

för att leva av fattigvård eller människors välvilja i grannriket, tyckte man.

Trots att konventionen var generellt avfattad gällde den främst den svensk-finska folkflyttningen i bägge riktningar. Kringirrande ryssar eller balter var få i jämförelse med de finländare, som hade hamnat på drift i Sverige. Konventionen var så formulerad, att endast medborgarskap avgjorde, till vilket land man hörde, ifall man hade kommit på obestånd. Denna konsekvent tillämpade princip ledde till en rad omänskliga beslut, men man höll fast vid den ända fram till världskriget.

Principen betydde, att mannens medborgarskap blev avgörande även för kvinnan och barnen. Avled en finländsk man i Sverige och lämnade sin familj i misär, som belastning för fattigvården, sändes hustrun och barnen till Finland helt oberoende av om hon ursprungligen var finländska eller ej. Ett antal rikssvenska kvinnor, som aldrig satt sin fot i Finland, och barn som var födda i Sverige, blev därför under årens lopp tvångstransporterade till storfurstendömet, till att åtnjuta fattigvård i den kommun, varifrån maken en gång hade utvandrat. Omvänt gällde det, att finländskor, som blivit änkor i Sverige efter sina rikssvenska mäns bortgång, tvingades stanna i landet, hur de än hade velat återvända till Finland.

Ännu hårdare slog konventionen bland barn till ensamförsörjare. Inom arbetarklassen i Sverige blev det mot slutet av 1800-talet allt vanligare, att kontrahenterna inte gifte sig. Särskilt i Stockholm levde talrika familjer i äktenskapsliknande former, utan att någon präst hade välsignat makarnas förbindelse. Råkade nu modern vara finländsk medborgare och avlida, och hemmet var fattigt, betraktades barnen som helt föräldralösa och sändes till Finland trots att de hade en rikssvensk biologisk far

i samma hushåll. En räddning för de små "oäktingarna" kunde endast vara, att fadern förklarade, att de var trolovningsbarn, avlade i äktenskapligt syfte, och lovade att stå för deras uppfostran och uppehälle. Var det fråga om verkligen ensamma mödrar, som det också fanns gott om i de stora städerna, stod inte denna utväg till buds utan många småttningar transporterades genom myndigheternas försorg över havet till för dem helt okända förhållanden.

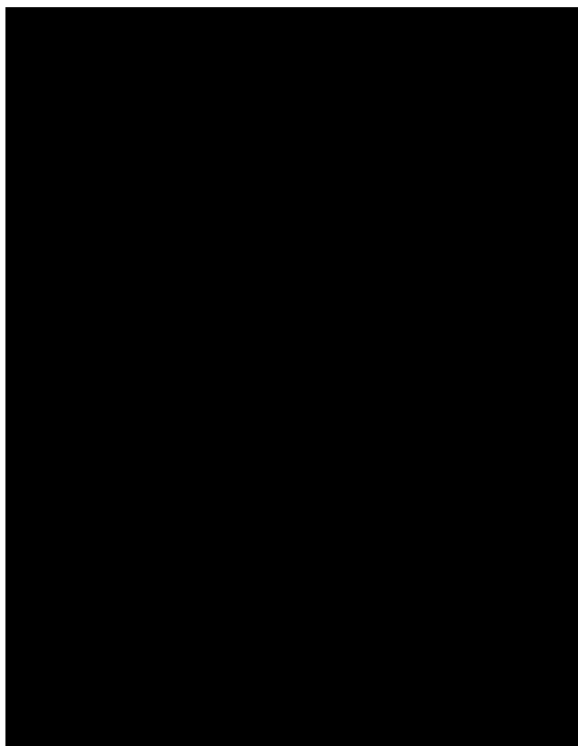
Konventionens huvudsyfte var att slå vakt om det egna rikets resurser i fråga om allmän fattigvård. Varje allvarligt sjukdomsfall var därför ödesdigert i sådana inflyttares liv, som inte hade bytt medborgarskap. Ett antal dödssjuka och utfattiga finska åldringar, som hade hamnat på allmänt lasarett i Sverige, forslades under 1800-talets senare hälft och 1900-talets första decennier till Finland. Detsamma gällde obotligt sinnessjuka, som fjättrade i tvångströjor transporterades på ångbåt över Ålands hav till sitt födelseland.

De egentliga landstrykarna och tiggarna av finländskt ursprung var få i Sverige. Ett liv på allmosor var vida lättare för en svensk luffare eller tattare i sin egen hemtrakt än för en utböling. Inga finska zigenare tycks under denna tid ha tenderat att komma över till Sverige. En och annan finsk gesäll eller skogsarbetare kunde dock hamna under sin vandring i häktet, anklagad för lösdriveri, och förpassad hem till sitt födelseland. En kategori som helt saknades bland finländarna i Sverige var prostituerade. Prostitutionen låg i de stora städerna – främst i Stockholm – helt i händerna på infödda svenskor, som noga kontrollerade och registrerade av polismyndigheterna utövade sitt urgamla yrke bland den manliga befolkningen. De lättfotade svenskorna spred sig också till Finland och do-

minerade på många bordeller t.ex. i Åbo och Helsingfors.

Rutinerna var vid officiella utvisningar sådana, att frågan om en vinddriven finländares återbördande till ursprungslandet väcktes alltid av de lokala myndigheterna, fattigvårdsnämnden, polisen eller någon annan instans. Därefter klättrade ärendet så småningom upp mot den byråkratiska hierarkins höjder, och till slut tog ecklesiastikdepartementet, justitiedepartementet eller mot periodens slut jordbruksdepartementet kontakt med Kabinettet för utrikes brevväxlingen för en diplomatisk demarche riktad till finländska myndigheter. Aktören på utländsk botten var generalkonsuln för Konungariket Sverige och Norge i Helsingfors, som kontaktade Kejsarliga Finska Senaten i ärendet. Senaten föranstaltade i sin tur olika slags utforskningar kring den ifrågavarande personens medborgarskap och ursprungsort. I positivt fall konstaterade sedan senaten, att konventionen av år 1860 kunde tillämpas på fallet. Svenska utrikesdepartementet vidarebefordrade beskedet till fackdepartementet, konungen fattade sitt beslut i konselj och den olyckliga utvisade personen togs ombord på en ångbåt med destination Finland. På kajkanten där framme väntade en finsk gendarm och sista delen av resan kunde börja mot den avlägsna ursprungsorten.

Det var emellertid mycket lätt att sätta käppar i det byråkratiska maskineriets många hjul, varvid utvisningsärenden kunde växa till trassliga härvor, omfattande tiotals sidor papper i tjocka akter. Den utvisningshotade själv kunde ange falsk nationalitet eller namn och missvisande ursprungsort. Då var alla eftersökningar i hemlandet resultatlösa. Men också de finska myndigheterna kunde motarbeta aktivt de alltför påfrestande svenska utvisningarna. Det blev med tiden allt vanligare, att de ansåg de svens-

Skämtteckning i tidskriften Tuulispää i början av seklet. Texten lyder: "Finnarnas behandling i Stockholm" och fortsätter: "Tattare, judar, zigenare! Välkomna! Finnar! Ut!" Reprofoto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

ka besluten vara för lättvindigt fattade och byggande på för ytliga eller inga utredningar alls om den utvisningshotades person. Med illa dold skadeglädje gav Finska Senaten därför svenskarna bakläxa så ofta den kunde.

Utvisningsfallen var under perioden 1884–1913, som i det följande behandlas närmare, inte särskilt många, uppskattningsvis cirka 200. Ett ganska stort antal av fallen handlar om barn, som förlorat sina försörjare. Till denna kategori

hörde bl.a. 8-åriga Johan Vilhelm och 6-åriga August Bertills, vilkas mor, ursprungligen från Mustasaari hade avlidit. De återsändes 1885 tillsammans med åtskilliga andra barn i samma situation med ångbåt från Sundsvall till Vasa.¹ År 1887 försökte Korpilombolo kommun få tre minderåriga finska barn Albert Rahkola, August Wilhelm Nääte och Maria Ala-Kopsa, som fallit fattigvården till last, återlämnade till Finland. De hade levat utackorderade hos olika bönder, som inte längre nöjde sig med den ringa ersättningen ur allmänna medel. Den finska senaten motsatte sig två av fallen, men fick ge vika efter påtryckningar från Sverige.² Två faderlösa finska barn återlämnades 1893 från Sköns socken till moderns födelseort Kvevlax, när hon hade hamnat i fängelse i Sundsvall för barnamord.³

Myndigheterna i samma stad, Sundsvall, försökte dessutom 1898 få gossen Fritiof Johan Emil Ström återlämnad till den avlidne moderns hemsocken Mustasaari, men myndigheterna på andra sidan visste, att pojkens riks-svenske far kunde och ville ta hand om sitt oäkta barn och vägrade att ta emot pojken.⁴ Mera problematiskt var fallet med den nyfödde Karl Vilhelm Johanson, vars mor hade under falskt namn fött sin son på barnbördshuset Pro Patria i Stockholm år 1906. Gossen fick stanna i Sverige, då ingen visste någonting om hans härkomst.⁵ Lille Oskar Alexander Kulls återbörandande till Finland efter moderns död 1899 ledde till ett mindre upplyftande gräl mellan myndigheterna i de bägge länderna om den lämpligaste resrutten, då havet var isbelagt i norr och färden med isbrytare till Hangö och sedan landsvägen till Vörå i Österbotten blev till slut ganska dyr.⁶ Besvärligt blev också försöket att återbörda den lille Paul Pitkänen till Finland 1908. Modern, tjänarinnan Anni Pitkä-

nen hade inte lämnat annat besked om sin härkomst än att hennes broder bodde i Helsingfors, men när det inte gick att nå denne ende släkting, fick lille Paul stanna i Sverige.⁷

Samma år 1908 kom frågan om lilla Margit Elisabeth Jansson upp i den diplomatiska korrespondensen. Hon var trolovningsbarn, som vårdades på Epidemisjukhuset i Stockholm efter moderns frånfälle, och just med anledning av detta faktum avvisade Finska Senaten de svenska försöken att återsända henne till Finland.⁸ År 1909 svarade senaten i ett irriterat tonläge på de svenska propåerna att återsända fabriksarbeterskan Amanda Salonen med son till sitt födelseland. Enligt vad man visste i Finland var hennes skuldsättning så lindrig, att hon borde klara av sina fordringar på sin lön från Skånska Yllefabriken i Kristianstad. Upplýsningar av detta slag i korrespondensen visar, att man på finskt håll många gånger var bättre orienterad om enstaka invandrades förhållanden i Sverige än vad de svenska myndigheterna var.⁹ En beslutsam attityd kommer till synes från finsk sida också i fallet Kajsa Ahlborg år 1909. Denna hade under sin sons sjukdom tillfälligt fallit fattigvården till last, men detta faktum utgjorde i sig ingen grund för återlämnande för gott, skrev man från Finland.¹⁰ Den finska kyligheten och formalismen nådde sitt högvattenmärke strax före första världskriget 1913, då man i fråga om återlämnande av det lilla barnet Anna Lisa Johansson skrev, att man saknade papper som bevisade, att hon verkligen var född och att den uppgivna finska kvinnan verkligen var hennes mor.¹¹

Utöver nyfödda eller små barn kom också nyblivna änkor ofta i fråga som återlämningsobjekt. Här var det som sagt den bortgångne mannens medborgarskap som fällde utslaget. Sålunda fick Brita Augusta Høksten från Tölle-

sjö socken i Älvsborgs län snällt bosätta sig i Viborg med sina tre barn år 1886, eftersom hennes man, fabriksarbetaren Otto Olof Höksten, hade en gång kommit därifrån.¹² Änkan Brita Kajsa Söderberg och hennes sex minderåriga barn, som år 1887 fallit fattigvården till last i Njurunda socken, förpassades till Vörå i Österbotten, varifrån den avlidne maken hade härstammat, trots att varken kvinnan eller något av barnen någonsin hade satt sin fot i Finland.¹³ Något annorlunda gick det med finländskan Josefina Engman, nybliven änka efter slaktaren Heinrich August Detlefsen och bosatt med sina fem barn i Sundsvall år 1888. Eftersom maken hade varit tysk till nationalitet vägrade de finska myndigheterna bestämt att ta henne in i landet, utan hon fick stanna i Sverige.¹⁴ Norskan Maria Karp, som hade varit gift med en finne, vägrade bestämt att flytta till Finland efter mannens frånfälle utan gömde sig 1889–1892 i trakten av Östersund.¹⁵ Änkan Sofia Jansson hade däremot gärna velat återkomma till Finland med sina tre barn 1897, när hennes svenske man hade gått bort i Sköns socken, men bestämmelserna gjorde det omöjligt.¹⁶

Konventionen från 1860 talade särskilt mycket om lösdrivare, fastän de finska lösa elementen var mycket få i Sverige. Några fall kan dock noteras. Ett mycket besvärligt fall var landsstrykerskan Amanda Wiklander, som 1887 sändes på kronans bekostnad från Finland till Sverige i tron att hon var svensk eller kanske norsk undersåte. På fattigvårdsinrättningen i Stockholm framkom det dock, att kvinnan som nu kallade sig för Christina Wennblom och sade sig vara född i Jönköping sannolikt ändå var finska. Tillsammans med en räkning lydande på 516 kronor returnerades hon därför med ångbåt till Hangö.¹⁷ Två andra bråkiga landsstrykare, bröderna Isak Leonard och Karl Kon-

rad Johansson, som fänglats i Härnösand 1897 för "tjuvnadsbrott" kämpade tappert mot sin utvisning till Korsnäs i Österbotten, eftersom de trots sin finländska börd aldrig hade varit i Finland.¹⁸ Ett fall som på sin tid väckte mycket uppseende gällde arbetaren P. E. Mickelsen-Nordquist. Han skulle repatrieras 1908 från Härnösand till Österbotten men fick sitta inne över ett halvår 1908 av den anledningen, att myndigheterna hade trott, att han var ryss och vänt sig till konsuln i S:t Petersburg i stället för Helsingfors. Hans långa fängelsevistelse ledde till upprörda protester i Social-Demokraten.¹⁹

Snabbare blev däremot processen mot skrädderarbetaren Johan Benjamin Terenius avklarad år 1910. Han hade åkt fast för lösdriveri nära norska gränsen i Charlottenburg, men försvarade sig mot polisen med slag och bett. Hans dåliga svenska och höggradiga berusning gjorde förhöret rätt förvirrat, men tillbaka i Finland hamnade han på kronans bekostnad tämligen omgående.²⁰ En kollega till honom, skrädderarbetaren O. K. Ståhle åkte fast i Gävle 1912 efter att "en lägre tid ha gått i ständig rus". Han försvarade sig genom att säga, att han egentligen inte var lösdrivare utan bara arbetslös och hans fall rann ut i sanden, då man inte fann den minsta notering om honom i kyrkoböckerna på de två orter, Helsingfors och Nystad, som han hade uppgivit som sina födelseorter.²¹

Finnarnas rykte var under denna tid inte särskilt smickrande i Sverige. Den svenska polisen tog till allt hårdare tag mot finska arbetare, som tillfälligt eller mera permanent vistades i Sverige. En tidningsdebatt i Hufvudstadsbladet och Nya Pressen under åren 1906–1907 belyser förhållandena tämligen ingående. Den 19 november 1906 visste Hufvudstadsbladet berätta, att enligt uppgifter från Svenska Arbetareföreningen skulle en mängd duktiga och ordentliga

finska arbetare uppsägas från sina arbeten i Sverige, fastän de skött sina anställningar klanderfritt i många år, samt utvisas tillbaka till Finland, fastän de inte begått någon som helst förseelse. Utvisningarna var enligt tidningen föranledda av att de finska arbetarna hölls för revolutionärer i Sverige. Artikelnen ledde till flera reaktioner från läsekretsen. Den 2 december 1906 sände signaturen "Nykterhetsvän samt ordningsälskande", som var bosatt i Stockholm, en insändare till Hufvudstadsbladet, där det bl.a. stod:

Nu vågar man knappt tala finska på gatorna utan att blifva misstänkt att vara bankplundrare eller knifskärare. Af arbetskamraterna skymfas finnarna, och det är hart när omöjligt för oss att få arbete eller bostad, så snart vi uppgifva att vi äro finnar. Ja, man vågar knappt gå ned till ångbåtskajerna för att följa hemresande kamrater utan fara att där blifva gripnen, fördd till poliskammaren och sedan tvungen att i långa tider gå på uppvakning å polisstationen.

I Nya Pressen skrev lektor Thorsten Renvall den 12 januari 1907 med anknytning till det föregående, hur illa han hade blivit bemött i Stockholms hamn av en misstänksam polisman, stadsfiskalen Stenman. Särskilt resenärer, som inte kunde svenska, behandlades av ordningsmakten på ett mycket förnedrande sätt. Renvalls insändare tände en liten debatt i de båda Helsingforstidningarna med flera liknande inlägg.

I slutet av juli 1907 blev tidningsskriverierna i Finland om landsmännens ställning i Sverige många. Då hade Överståthållareämbetet i Stockholm inlämnat ett yttrande till Kommerskollegium om en ny invandringslag, i vilket det bl.a. stod:

Finnarna äro det sämsta element, som från främmande land tillföres Sverige. De finnar, som under de två senaste åren inkommit till detta land, ha dels bestått af grofva brottslingar, dels af personer, som uppträda på ett synnerligen vildsint och brutalt sätt. Begifna på starka drycker begå de ofta våld såväl mot enskilda som mot polismän. Knappast någon dag förgår utan att någon finsk undersåte på ett eller annat sätt kommer i delo med ordningsmakten, för hvilken öfvervakandet af dessa finnar är förenadt med stora obehag på grund af deras brutala och trotsiga uppträdande mot myndigheterna. Bland de till ett antal af mera än tre tusen uppgående finnarna finnas dock ... flere ordentliga och skötsamma personer.

Nya Pressen, som kommenterade yttrandet den 30 juli 1907, skrev att det fanns visst fog för den svenska myndighetens beskrivning. Abnorma förhållanden i Finland, russificering och olagligheter, hade skapat en tygellös människotyp, som föraktade laglig ordning och goda seder. Under de allra senaste åren hade dessa element sökt sig till Sverige och bragt där det goda finska namnet i vanrykte. Och tidningen avslutade sin kommentar:

I intet land ha finnarna hittills mottagits med så vänskapliga känslor och fått röna så mycken sympati, som i det gamla moderlandet. Detta borde utgöra en kraftig förpliktelse för hvarje finsk man att, då han tager svensk gästfrihet i anspråk, uppföra sig så att han icke förverkar rätten till den gästvänskap, som där bjudes honom och hans landsmän. Vi vilja ock uttala den förhoppning att det svenska folket, som i kultur hunnit långt framom vårt, skall förstå att skilja mellan de abnorma företeelser på det finska folklifvets område, som i Sverige med

*rätta väckt så mycken ovilja, och de egenskaper hos det finska folket, som ända till senaste tid tillvunnit finnarne i Sverige vänskap och aktning.*²²

Den utlänningslag, som var under beredning 1907, tog lång tid att stifta. Man försökte sammanjämka utländska lagar av detta slag med svensk rättspraxis. I maj 1912 hade man kommit så långt, att justitieminister Gustaf Sandström föredrog lagförslaget i statsrådet, men propositionen drog ut på tiden. Den utländska arbetskraften behövdes i landet, särskilt det skånska jordbruket var beroende av säsongsarbetare utifrån, och strängare regler var därför svåra att genomföra. En ny utlänningslag antogs av den svenska riksdagen 1914 med stor tvekan, med bara en rösts övervikt i lagutskottet. Den gav myndigheterna möjligheter till avvísningar av mindre önskvärda element direkt vid gränsen, men i övrigt stärkte den de politiska flyktingarnas asylrätt i Sverige. Utvisningar i efterhand av personer, som kommit på kant med tillvaron, blev därefter mera sällsynta.²³

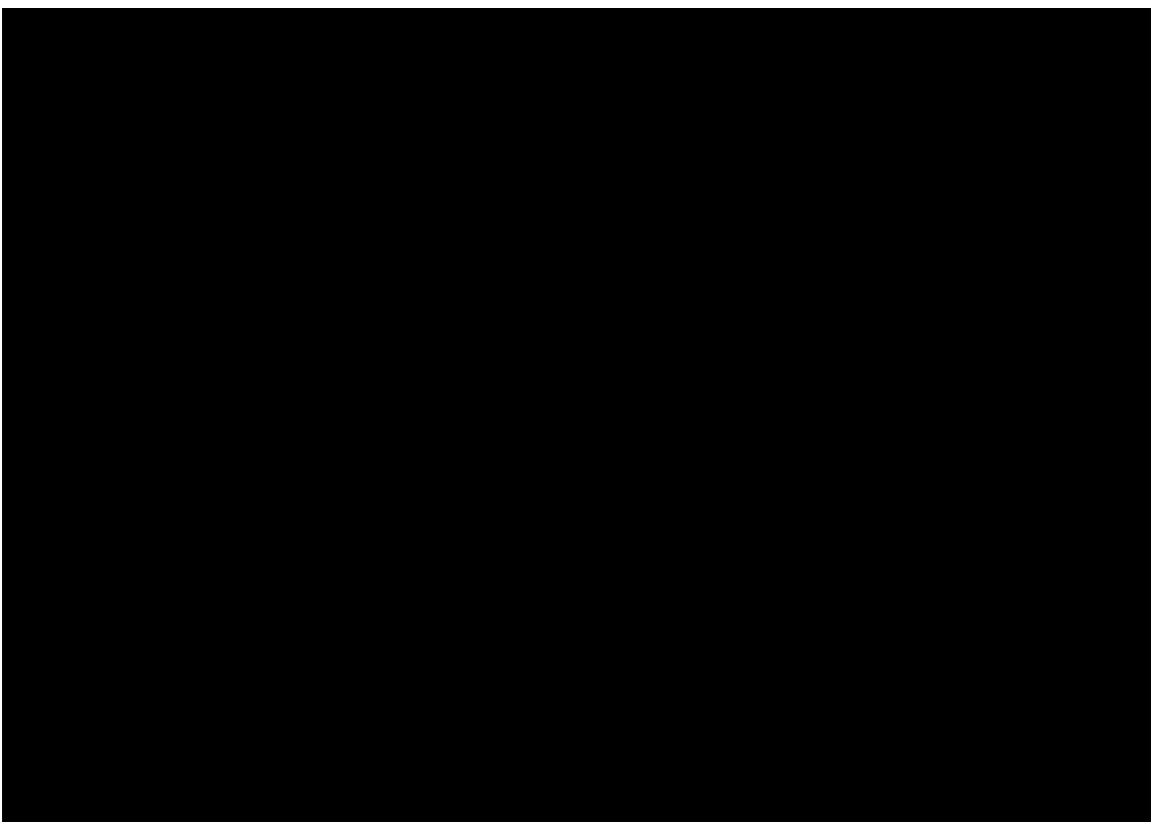
Stockholms finska förening – det första kvartsseklet

I slutet av 1800-talet började intresset för ett gemensamt föreningsliv åter vakna i finländska kretsar i Stockholm. Hemlandets tidningar kunde då och då rapportera om försök att återuppliva Finska gillet, som hade insomnat ett par decennier tidigare. Sålunda skrev

Helsingfors Dagblad i maj 1887, att en förening kallad "Finska Gillet" var i beråd att stiftas i Stockholm. Något senare visste samma pressorgan, att gillet redan hade haft ett konstituerande möte den 19 maj, men om några månader kom ändå beskedet, att någon finsk klubb trots allt inte hade bildats i Sveriges huvudstad.¹ Tiden var helt enkelt inte helt mogen för en sådan.

Starten kom att äga rum några år senare. Tidningen Finland skrev den 5 juni 1890, att en finsk arbetarklubb höll på att grundas i Stockholm för att utgöra basen för en hjälp- och reseunderstöds-kassa för finska hantverkare i staden. Omkring 30 personer hade redan tecknat sina namn på en lista. Initiativet välkomnades av den finska tidningen, då finländare "i allmänhet leva fullkomligt isolerade från varandra" i Stockholm, stod det.² Något senare, den 27 juni 1890 ingick en ganska lång artikel i Nya Pressen under rubriken "Festen för de finska arbetarne i Stockholm". En arbetardelegation från Finland hade enligt tidningsartikeln firats grundligt av Stockholms arbetareförening. Efter "Finska rytteriets marsch" och "Suomis sång" uppträdde föreningens förre ordförande, som föreslog en skål för finländarna åtföljt av trefaldiga hurrarop. På dessas vägnar talade faktor Viktor Pettersson, varefter finländarna utbringade ett niofaldigt leverop. Efter ytterligare körframträdanden och åtskilliga tal skildes man åt i "den mest kordiala stämning".³

Dylika kontakter mellan Finland och Sverige på arbetarnivå kan ha verkat upplivande på Stockholms finska yrkesarbetarkår, som mot slutet av 1800-talet började genomsyras av socialistiska tankar och idéer. Samtidigt vaknade de nationella känslorna hos många finländare i Sverige. Stockholms finska förenings första årsberättelse vet att förtälja, att det var i protest

Bilden föreställer med stor sannolikhet Stockholms finska idrottsklubb i början av 1900-talet. Den unge mannen, som halvligger på golvet, är skräddaren Albin Wepsäläinen. Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

mot Finska församlingen, som tanken på en finsk förening uppstod.⁴ Att prästen vid Slottsbacken endast behagade predika på finska var fjärde söndag och då på en sådan Tornedalsk rotväliska, att det var svårt att förstå andemeningen, retade många finnar, som från hemlandet var vana vid redan ganska avancerade kulturyttringar på det egna språket. I jämförelse med Stockholms tyskar, som utöver sin kyrka också hade en egen skola och två tyskspråkiga föreningar, var finnarna klart efterblivna. Finskt föreningsliv fanns dessutom redan mån-
genstädes ute i världen. Inte bara i S:t Peters-

burg utan också i Amerika, och i Tyskland hade finländarna kommit samman i gemensamma klubbar. Särskilt betydelsefull tycks den finska föreningen i Berlin ha varit för Stockholmsfinländarna, eftersom många av dem var typografer, som fortsatte till Tyskland för att ytterligare förkovra sig i sitt yrke.

Den finska föreningen i Stockholm kallades genom cirkulärbrev och tidningsannonser till sin konstituerande sammankomst den 11 februari 1894. Omkring 20 landsmän satt då församlade hos en landsmanninna på adressen Skeppsbron 10 och tillsatte ett tremanråd, som skul-

le skriva stadgarna. Den drivande kraften i kretsen var faktor Johan Bernhard Lantto, sedermera socialdemokratisk riksdagsman från Värmlands län, vars person satte sin prägel på föreningen under dess första femårsperiod. Stadgarna förelåg i tryckt skick redan i mars 1894 och var jämförelsevis detaljerade. Föreningen skulle vara "ett föreningsband mellan i Stockholm vistande finnar", ha ett lånebibliotek och läsesal för hemlandets tidningar, sammanträda till sin årshögtid Runebergsdagen den 5 februari, och vara tvåspråkig.⁵ I stadgeutkastets § 3, som sedermera ströks, kan också en politisk tankegång skönjas. Där stod det nämligen, att föreningen erkände "frihet, jämlikhet och broderskap till att vara nutidens viktigaste tanke, och skulle alltid efter förmåga verka för deras förverkligande i samhällslivet".⁶

Endast några protokoll finns bevarade från föreningens första verksamhetsår, men när en ny sekreterare, redaktör Antti Hautala, så småningom tillträdde mot slutet av 1894, börjar dokumentationen flöda rikligare. Verksamhetsformerna tycks till en början ha varit månadsmöten med diskussioner i allmänna ämnen, utflykter (den första av dem gick till Ugglevik) samt öppethållande av en provisorisk läsesal, där medlemmarna kunde studera hemlandets tryckalster, framför allt Uusi Suometar, Pohjalainen, Kaiku och Päivälehti. Efter en kontrovers med lägenhetsvärden i huset Brunkebergsgatan 12 fru Vivi Nordberg, flyttade föreningen till Hotell Blåbandet, Mäster Samuelsgatan 60, där man stannade ett bra tag. Om sina sammankomster annonserade föreningen i Stockholms-Tidningen och Socialdemokraten, men man var till en början noga med att understryka, att detta inte skedde "i något partisyfte".

Den första debatten av mera ideologiskt intresse ägde rum på hösten 1894. Några av med-

lemmarna hade väckt tanken, att sällskapet borde med en blåvit fana i spetsen delta i tåget till Gustav II Adolfs ära på hjältekonungens 300-åriga födelsedag den 9 december 1894, men sex pacifistiskt sinnade finländare röstade emot.⁷ Trots detta motstånd sydde damerna en blåvit duk, som fladdrade glatt bland de svenska fanorna under den enorma processionen längs Vasagatan och Fredsgatan till kungens staty. Det skulle inte vara enda gången, då finländarna manifesterade sin solidaritet med storsamhällets nationella och sociala värderingar.

I början av sin verksamhet strävade föreningen, som 1895 redan hade 59 medlemmar, efter att ha en jämförelsevis hög nivå på sina föredragshållare. Sålunda uppträdde professor Robert Tigerstedt på sällskapets festdag, Runebergsdagen 1895, och höll ett uppskattat anförande om just Runeberg. I mars beslöt föreningen att kalla Tigerstedt till sin hedersledamot. Denne hade bott i Sverige sedan 1881 och blivit professor i fysiologi vid Karolinska Institutet.⁸ Något senare föreläste docenten Carl von Bonsdorff om Alexander II och den första lantdagen i Finland 1863. En löpande handskrivna krönika vid namn "Alku" (Början) utkom under ett tiotal år, skriven och redigerad i tur och ordning av medlemmarna, men är tyvärr nu försvunnen. Protokollen är därför den enda källan till föreningens tidiga historia.⁹

Finska föreningen började så småningom också hålla diskussionsaftnar, som tog upp sådana teman, som mer eller mindre direkt anknöt till finländarnas dagliga tillvaro i Sverige. Den 6 december 1896 fördes en ganska hetsig debatt, som var inspirerad av en liknande diskussion inom Berlins finska förening. "Är det nyttigt att ofta byta arbetsplats under lärlingstiden?" löd rubriken. Vid denna tid började ordföranden faktor Lantto tröttna på sitt uppdrag –

han klagade i augusti 1897 bittert på den ringa anslutningen bland landsmännen - men han tog dock sin avskedsansökan tillbaka. Föreningen var trots den officiella tvåspråkigheten vid denna tid i praktiken helt finskspråkig, eftersom inga finlandssvenskar hade velat bli medlemmar. Vid sekelskiftet beslöt man därför också formellt, att föreningens språk uteslutande var finska. Då hade klubben hunnit få 187 inskrivna och betalande medlemmar, som dock utgjorde en mycket rörlig grupp. Åtminstone enligt

matrikeln hade påfallande många antingen "avgått" eller "rest bort", när det blev dags att erlägga avgift. De flesta tycks ha varit arbetare av skilda slag.¹⁰

Stockholms finska förening synes inte ha varit den enda sammanslutningen av sitt slag under denna tid. Åren 1896-1897 tycks ett Finskt Socialistiskt Samfund ha verkat i huvudstaden; åren 1903-1904 existerade ett Finskt Ungdomsförbund; och dessutom talar den muntliga traditionen om en finsk nykterhetsförening och en finsk idrottsklubb. Ett teatersällskap torde också ha existerat under någon tid. Sålunda skulle hela sex finska föreningar ha verkat i Stockholm före och efter sekelskiftet 1900. Konkurrensen gjorde, att Finska föreningens aktiva medlemskår blev relativt liten, vilket ledde till svårigheter vid betalning av rumshyran. Efter att ha övergett Hotell Blåbandet förde sammanslutningen en ambulerande tillvaro i olika medlemmars hem, i Finska kyrkan eller i tillfälligt hyrda lokaler. Ett sammanträde inom styrelsen den 8 maj 1898 ägde rentav rum under bar himmel i hörnet av Observatorie- och Drottninggatorna. Till slut bosatte sig föreningen för gott i Folkets hus. Under årsfesterna hyrde man dock ställigare lokaler, restauranger som Runan (sedermera Gillet) och Phoenix och professor Robert Tigerstedt återkom som ständig föredragshållare i fosterländska ämnen. Samvaron präglades då av gemyt; man åt en god middag och dansade till orkester.

En annan tradition vid sidan av Runebergsfesten var midsommarfirandet i Ulriksdals slottspark. Under ett tiotal år åkte finländarna ångbåt till det närbelägna kungliga lustslottets lummiga omgivningar och återkom först nästa morgon. Då parken egentligen var stängd gjorde vakten till en början försök att köra i väg de oinbjudna gästerna, men efter att ha hört att de

Stadgar för Stockholms finska förening från 1894. RA, Finska föreningen i Stockholm B III:1.

var finnar tillät gubben deras midsommarvaka ha sin gilla gång.¹¹

Vid sekelskiftet började den politiska oron prägla även finländarnas föreningsliv. Under ett år, 1903, hade föreningen hela tre olika ordföranden; en av dem, gjuteriarbetaren K. Wartiainen skrev då, att "Stockholm är som ett gästgiveri, vart man kommer en dag och varifrån man reser bort nästa dag". Just under detta tumultartade år höll man utförliga s.k. luftprotokoll (ilmapöytäkirjat), som skrevs i tur och ordning av medlemmarna. Strävan var att ge dessa protokoll en humoristisk avrundning, vilket gör dem läsvärda ännu i dag. Man debatterade aktuella tidsfrågor, pacifism, socialism, fri kärlek och andra ämnen, som låg i luften. Den 14 januari 1903 förde man en stor och skojfrisk debatt i tilltalsfrågan. Inledaren Emil Turunen ansåg, att tilltalsorden "Herr" och "Fröken" var förutom att de kom från främmande språk stela, varför man borde nöja sig med uttrycket "medlem". Många tyckte då, att de verkligen hade blivit "herrar" i Sverige och ingalunda ville nöja sig med något mindre. Till slut röstade man om saken. Beslutet blev att avskaffa de gängse tilltalsorden och införa tilltalet "broder" och "syster", som användes inom Frälsningsarmén. Denna nymodighet orkade man tillämpa under ett enda sammanträde.¹²

År 1904 kunde föreningen fira sitt tioårsjubileum. Festfotografiet visar ett 40-tal prydligt klädda finländare grupperade kring Johan Bernhard Lantto, som alltjämt höll ett vakande öga på de sina. I högtidsfesten i Folkets hus deltog också många landsförvisade landsmän, av vilka senator Leo Mechelin talade på svenska, häradshövding Jonas Castrén på finska. Mechelin hävdade, att Runeberg, Snellman och Lönnrot rest "nationens fana från halvstång högst upp i flaggstången" och Castrén sade, att

"om Finlands folk vill lämna ett spår i historien måste det arbeta för sin egen sak. Om det inte gör så, kan vi läsa på dess gravsten: här vilar finländarna, som inte ville nå självständighet".¹³

Den nationella stämningen var stark inom föreningen även under de nästkommande åren, med ett stänk av revolutionär yra. Sommaren 1905 mottog Stockholmsfinländarna som gäster Åbo arbetarförening. Representanterna för denna sammanslutning Miina Sillanpää och Ida Ahlstedt höll tal om vikten av att arbetarklassen organiserade sig. De båda kvinnorna var betydelsefulla personer inom Finlands arbetarrörelse och valdes till enkammarriksdagen 1907.

År 1906 anslöt sig Stockholms finska förening som medlemsorganisation till Finlands socialdemokratiska parti. Från och med denna tid kan man tala om att föreningen marknadsförde utpräglat socialistiska idéer. Vänstersympatierna visade sig i att man nu prenumererade på tidningen Työmies (Arbetaren) och samlade in understöd till de strejkande i Finland. Föreläsningarna, sammanträdena och kvällsarrangemangen ägde rum i Folkets hus, och föreningens lånebibliotek sköttes som en del av Stockholms arbetarbibliotek. Bokbeståndet omfattade 1914 sammanlagt 300 band.¹⁴

Världskrigets utbrott i augusti 1914 ledde till en allmän aktivering av föreningens verksamhet. Diskussionerna hettade till, när Finlands framtida öde kom på tal. Den 3 mars 1915 debatterade föreningen under A. Nieminens ordförandeskap en skrivelse, som hade kommit från Köpenhamns finska kvinnoklubb. Kriget sågs i detta dokument som ett försök av den kapitalistiska överklassen att försvaga arbetarstammen i olika länder. Därför krävde de finska kvinnorna, att vapnen skulle läggas ner och tvisterna avgöras genom en fredlig skiljedom.

Stockholms finska förening anslöt sig till dessa tankegångar och sände adressen vidare till den internationella kvinnokongressen.¹⁵

Den 24 april 1915 tog man upp till allmän diskussion ämnet "Är det fördelaktigare för Finlands arbetare att vistas i Sverige än i Finland". Debatten leddes av Maria Laine, som hade varit socialdemokratisk lantdagsledamot i Finland 1907–1908. Man menade, att finländarna ofta fick nöja sig med sämre arbeten än vad de var kompetenta till när de vistades i Sverige. Visserligen var både hyran och kläderna billiga i Stockholm, men livskvalitén var låg för inflyttare, som inte behärskade svenska språket. "Även för den svenskkunnige känns livet emellanåt tomt", står det i diskussionsreferatet. Den svenska fackföreningsrörelsen föreföll mera provinsial än den finska, som kände en starkare solidaritet med arbetarna i främmande länder. De närvarande enades om slutsatsen, att "sett ur andlig synvinkel är det finska arbetsfolkets liv inte lika värt här som i fosterlandet".¹⁶

I början av hösten 1915 kände Stockholms finska förening behov av att yttra sig i den alltmera brännande Ålandsfrågan. Under ordförandeskap av fru Laine skrev man en åsiktsyttring till pressen, som också publicerades i Aftonbladet. Det kändes tungt, skrev föreningen, att under trycket, som från rysk sida riktades mot Finland, också behöva uppleva svenska nålsting. De svenskar, som med stor taktlöshet krävde Ålands återförening med Sverige, kunde jämföras med ryssar, som ville avskilja Nykyrka och Kivinebbs socknar från Finland på Karelska näset.¹⁷

Nationella manifestationer av detta slag blandades under 1910-talet med alltmera högljudda socialistiska proklamationer. Under ryska revolutionen sände föreningen ett lyckönskings-

telegram till Kerenskij i tron att denne representerade en vida radikalare linje än vad som i verkligheten var fallet. Den synligaste debattören i föreningen var under denna tid den modest revolutionäre skräddaren Mikael (Mikko) Hyrskymurto, om vars rika talekonst protokollet endast lämnar en urvattnad bild. Han satte demokratin i alla sammanhang före världrevolutionen men hamnade allt oftare i minoritet på sammankomster, där stämningen blev alltmer uppjagad och deltagarna alltmer kampvilliga. Efter den röda statskuppen i Helsingfors i januari 1918 som ledde till inbördeskriget satt den finska föreningen i ett långt möte i Folkets hus, där känslorna verkligen tog överhanden. Alla var eniga om att någonting borde göras, men längre än så sträckte sig inte enigheten. Man talade om en vädjan i svenska tidningar mot den ensidiga finska vita nyhetsförmedlingen, om ett brev till den svenska regeringen med uppmaning till att inte sända vapen till Finland och om ett telegram till finska senaten att genast lägga ned stridigheterna. Eftersom över hälften av de närvarande inte formellt tillhörde föreningen kunde dock inga aktioner genomföras i sammanslutningens namn.

Den 6 mars 1918 gällde diskussionen den väntade tyska interventionen i Finland, som oroade alla, dock i olika grad. Hyrskymurto, som var väl insatt i tyskarnas ockupationspolitik i Estland, Livland och Ukraina förväntade sig en lösligare förbindelse mellan kejsar Wilhelms rike och det självständiga vita Finland, baserad på ekonomiskt utnyttjande och politiskt beroende. De övriga ansåg honom vara alltför tyskvänlig och negativ mot ryssarna. Den 3 april 1918 diskuterade föreningen hjälpsändningar till det nödlidande norra Finland och spridning av flygblad med adress till hela hemlandet, eftersom opinionsbildningen an-

sågs vara i de vita delarna av landet helt i borgarklassens händer.¹⁸

Från tanken på ett flygblad utvecklade sig faktiskt en finsk tidning. Den 12 april 1918 grundade kretsen kring Finska föreningen ett pressorgan, som var avsett till att smugglas över gränsen till Finland. I föreningens protokoll står det, att "mötet beslöt grunda ett språkrör med namnet *Wiesti* (Budskapet) för arbetarklassen i Stockholm". Till chefredaktör för tidningen valdes Vilho Vuokko. Senare under hösten 1918 kom doktor Edvard Gylling att bli ordförande i redaktionsrådet och bibliotekarien Allan Wallenius och Lauri Letonmäki ledamöter. De var alla tre redan röda flyktingar från inbördeskrigets Finland. Wallenius hade under revolutionsmånaderna våren 1918 sänts som den röda sidans emissarie till Sverige och blivit kvar i landet efter nederlaget. Letonmäki hade åter tillhört den röda revolutionsregeringen i Helsingfors i egenskap av folkkommissarie för justitieärenden och Gylling, vars vistelse i Stockholm kommer att behandlas i ett särskilt avsnitt, var också han en av de bestämmande inom den finska folkregeringen.

Wiesti fick en kompetent redaktionssekreterare i författaren Kössi Kaatra, även han röd flykting. Vid tidningen arbetade en grupp kvinnor, översättaren fru Fanny Gylling, Hanna Malm (maka till den röda regeringens statsminister Kullervo Manner) och Maria Usenius. Tidningen blev kvalitativt högtstående och publicerade artiklar och bidrag från många svenska vänstersocialister som Richard Sandler, Carl Lindhagen, Fredrik Ström, Zeth Höglund, Ernst Åström och Karl Island.¹⁹

Tidningen utkom under 1918 med 35 nummer, under 1919 med 52 nummer och 1920 med 12 nummer, då den blivit en månatlig tidskrift. I det nästista numret år 1920 meddelade tid-

ningen, att den skulle upphöra och läsarna uppmanades att prenumerera på *Sosialistinen Aika-kauslehti*. Tidningen *Wiestis* inflytande var påfallande på finländarna i Stockholm och förde även Finska föreningen ideologiskt vänsterut.

I takt med att den stora gruppen röda flyktingar upplöstes genom att många återvände till Finland eller emigrerade till Sovjetunionen avtog också den finska föreningsverksamheten. Medlemstalet i Stockholms finska förening blev nästan obefintligt. Enligt protokollet från det sista mötet år 1922 hade föreningen blott åtta medlemmar. Sammanslutningen lades då i malpåse för ett tiotal år, utan att något formellt beslut om nedläggande blev fattat.²⁰

Jägarna i Sverige – en snabbvisit i förbifarten

Den 2 december 1914 reste två finländska studenter, medicinaren Walter Horn och teknologen Bertel Paulig över till Stockholm för att knyta kontakt med den tyska legationen därstädes. Deras resa med det lilla svenska ångfartyget, som avgick från Raumo, var högföräddisk; det kejsrerliga Tyskland befann sig vid denna tidpunkt i ett blodigt krig med det tsaristiska Ryssland, och finländarna var – eller åtminstone borde ha varit – lojala ryska undersåtar.

I Stockholm fick de båda studenterna genom greve Carl Mannerheims förmedling tag i doktor Herman Gummerus, som var på återresa från Italien och Tyskland, där han hade bedrivit historiska forskningar. De tre hade sin sammankomst den 6 december 1914 i Gummerus' bostad vid Odengatan 19 och satte då på papper

Det konspirativa mötet 1914. Från vänster Bertel Paulig, Herman Gummerus, Walter Horn. Målning av H. Backmannsson 1937. Foto Museiverket, Helsingfors.

en vädjan till Tyskland att utbilda 200 finländska studenter i militäryrket för användning i kampen för Finlands självständighet. Idén kom från studenterna i Helsingfors och alla ansvarskännande medborgare hade avrått dem från tanken. Så gjorde inte Gummerus, som skriver i sina memoarer, att ”en ny känsla av stolthet och förtröstan fyllde mitt sinne, där jag satt tillsammans med Paulig och Horn för att utarbeta den skrivelse, som vi skulle tillställa de tyska myndigheterna”.¹

Den tyske militärattachén i Stockholm major Carlo von Aweyden befordrade skrivelsen vidare till Berlin, varefter Paulig och Horn kunde återvända över Torneå till sina meningsfränder. På det sättet hade lavinen satts i rullning och den finska självständighetsrörelsen knutits till de tyska utrikespolitiska strävandena i öster. De unga män, som fick sin militära utbildning i Tyskland under åren 1915–1917, var till slut omkring 1.500. Den tyska orienteringen i finländsk politik hade fötts vid Odengatan i Stockholm i december 1914.

Man kan fråga sig, varför de finländska aktivisterna inte begärde hjälp från Sverige. När en ny och större studentdelegation reste till Stockholm den 26 december 1914 över Haparanda, ingick i dess uppgifter att utöver att studera det tyska svaret också sondera opinionerna i Sverige. Delegationen stannade länge i Sverige, då telegrammet från Berlin – till sitt innehåll positivt – dröjde till den 27 januari 1915. Tiden räckte till ett antal uppvaktningar hos inflytelserika svenskar. Studenterna besökte ärkebiskop Nathan Söderblom, ecklesiastikminister K. G. Westman, riksmarskalk greve Ludvig Douglas, professorerna Sam Clason, Carl Hallendorff, Harald Hjärne och Oscar Montelius, doktor Sven Hedin, direktör Sven Palme, justitierådet Ernst Trygger, chefredaktören för Nya Dagligt Allehanda Leon Ljunglund och chefen för Aftonbladet Harald Sohlman. Sonderingarna var helt privata och gav genomgående ett i sak negativt resultat. De var emellertid nyttiga såtillvida, att ett antal prominenta svenskar invides i Finlands hemliga självständighetssträvanden och deras militära förgrening, jägarrörelsen.²

Nästa fas i rörelsens tillblivelsehistoria blev en underjordisk värvning av frivilliga i Finland till den tyska armén. Tyskland ställde upp med ett militärläger i Lockstedt nära Hamburg, där den första kursen för s.k. pfadfinder började för 189 deltagare redan under våren. Den förste finländaren på plats, ”Jäger Eins”, var veterinärkandidaten Georg Öhman, en av studentdelegationens medlemmar, som reste direkt från Stockholm till Tyskland i januari 1915. Några av de andra värvade ungdomarna kom till Stockholm med den krigstida ångbåtslinjen från Raumo, men de flesta tog vägen runt Bottniska viken. De anmälde sig i Stockholm hos Gummerus, som höll matrikel över dem, och

fortsatte sedan till Tyskland. Då uppgiften att ensam organisera jägarnas resor snart blev övermäktig för Gummerus, ställde en annan historiker, docenten Alma Söderhjelm, upp. Det var hennes hotellrum nr 19 på Hotel d'Angleterre i Stockholm, som fungerade som rörelsens kansli. Under täcknamnet "fröken Arfvidson" hämtade Alma Söderhjelm de tyska passen till de unga finländarna från den tyska legationen. De frivilliga stannade i regel en eller ett par dagar i Stockholm under sin resa söderut. De hade inga problem med den svenska eller med den ryska polisen, men någon gång kunde en ilsken förälder anlända från Finland för att försöka hämta tillbaka sin son.³

Det officiella Tysklands inställning till den finska jägar rörelsen var till en början vacklande. De som förespråkade separatfred med Ryssland – och till dem hörde tyske ministern i Stockholm, friherre Hellmuth von Lucius – lyckades nästan stoppa utbildningen sommaren 1915. I denna situation hjälpte de svenska aktivisterna Ludvig Douglas, Gösta Mittag-Leffler och Adrian Molin finländarna. Deras grupp sände den pensionerade generalen C. A. M. Nordensvan (som var av finländsk släkt) till Berlin i augusti 1915 för att påverka och utarbeta en anfallsplan för jägartrupperna. Nordensvans plan var försiktig och tilltalade inte de unga männen, men den räckte till för att hålla tyskarnas intresse vid liv.⁴

Efter en trevande början utvidgades den ursprungliga s.k. pfdfinder-kursen till att syfta till att få ihop manskapet till en hel preussisk infanteribataljon, jägarbataljon nummer 27. Till truppen behövdes närmare 2.000 ungdomar, vilket förutsatte en ny stor värvning i Finland i september 1915. Nu fick man definitivt gå utanför studentkretsarna för att få ihop volontärer. I förbifarten värvade man på svensk botten

18 finska sågverksarbetare och två kontorister på Seskarö samt några finska arbetare från Boden och Gällivare, av vilka fyra var svenska undersåtar.⁵ Massan av nya jägare kom emellertid från Finland och reste längs olika etappvägar genom Sverige till Tyskland. En populär rutt gick direkt över Torneå till Haparanda, och när bevakningen skärptes vid landgränsen åkte man segelbåt från Kemi till det svenska Seskarö utanför Norrbottenskusten eller överskred Torne älv längre norrut, mellan Kolari och Muonio. Från Vasa till Umeå över Kvarken gick en annan mycket använd väg. Vintertid gällde det att ta till skidor, och en långfärd på 7–10 mil över isbarriärer var ingen lätt sak ens för duktiga idrottare. Man känner till, att två jägare frös ihjäl på denna väg under vintern 1916, när de kommit ur den rätta kursen. Längre söderut gick det inte att illegalt överskrida gränsen, eftersom bevakningen var för omsorgsfull längs den finska kusten.

Jägarna reste efter överskridandet av den svenska gränsen med tåg genom hela Sverige. Ett par dagars stillasittande i en järnvägskupé kändes som semester efter den strapatsrika första etappen från Finland. Gossarna åt medhavd proviant, drack den obeskrivligt ljuvliga och prisbilliga svenska punschen, spelade kort, sjöng och fantiserade om kommande stordåd i kriget. Allt skedde helt öppet utan ingripande från den svenska polisens sida. Några av ungdomarna hoppade av hälso- eller andra skäl av och små kolonier av före detta jägaraktivister – som fortfarande stödde rörelsen – uppstod i svenska Tornedalen, Umeå och Stockholm.⁶

Den ryska polisen lyckades få bukt med värvningen till sommaren 1916. Endast glest trafikerade, svårupptäckta etappvägar existerade därefter. Då var bataljonen i Lockstedt redan relativt fulltalig – den omfattade ca 1.500 man.

I Stockholm ägnade sig de äldre finländska politikerna åt konspirativ verksamhet. Herman Gummerus var spindeln i nätet, ett slags självutnämnd utrikesminister inom aktivistgruppen. Den 31 juli 1915 höll man ett stort underjordiskt rådslag i Stockholm och valde ett tremannaråd, som skulle driva saken vidare. Det bestod av Herman Gummerus, Almar Fabritius och Jonas Castrén. I januari 1916 tillsatte aktivisterna en ny grupp bestående av Adolf von Bonsdorff, Rafael Erich och Samuli Sario. I själva verket var det fråga om en intern kupp inom rörelsen, som emellertid överbyggades under våren 1916 genom att Gummerus och Fabritius åter togs i nåder och Kai Donner anslöt sig som ny ledamot. Vid årsskiftet 1916–1917 kom två nya ledamöter från Finland, V. O. Sivén och Bertel Appelberg. Aktivisternas kanslipersonal bestod av f.d. jägare, vilkas hälsa inte hade bestått den preussiska drillen i Lockstedt och senare vid östfronten.⁷

En säriling och ensamvarg bland aktivisterna var Jonas Castrén, ungfennomanen och laglighetskämpen från 1903. Han utövade trots ålder och krämpor ännu 1915–1917 en oerhört energisk aktivitet för att åstadkomma ett svenskt ingripande i den finska saken, närmast i den formen att Sverige skulle sluta upp på Tysklands sida i världskriget. Castréns publicistiska verksamhet i Aftonbladet och Nya Dagligt Allehanda var imponerande och hans personliga kontaktnät omfattande; han lyckades t.o.m. lämna in en promemoria direkt till kung Gustaf V år 1915. Planerande ständigt nya ”demarcher” satt han under dessa år på ett pensionat i Södertälje. Tyvärr saknade Castrén helt politisk ledarförmåga och stötte folk ifrån sig med sina ständiga konspirationer, sitt obalanserade humör och sitt ursinne.⁸

Jägarnas resor genom Sverige underlättades

på allt sätt av Stockholms finländska koloni, trots att de flesta inom denna grupp tillhörde arbetarklassen. Finska skräddare, som det fanns många av i den finska föreningsverksamheten, sydde kläder åt dem som begav sig till Tyskland. Stockholmsfinnarnas medverkan underlättades av att de finska arbetarledarna Oskari Tokoi, Karl H. Wiik och Yrjö Mäkelin ställde sig positiva till jägarrörelsen. En av de mest betydande kraftgestalterna bland finnarna i Stockholm, Mikko Hyrskymurto, har berättat, att socialistledaren Yrjö Sirola under världskriget sagt till honom, att ”i jägarna finns värdet för Finlands självständighet”.⁹

Herman Gummerus har i sina minnen skildrat sin Stockholmstid med stor värme. Han bodde med familj under sommaren 1915 i ”Villa Ventorp” vid innersta delen av den vackra Brunnsviken i en stor träbyggnad, som Karl XV på sin tid låtit uppföra åt en av sina älskarinnor. Det var också därborta i Ulriksdalstrakten, där många av de finländska aktivisterna blev inkvarterade. I ”Villa Ventorp” fanns Almar Fabritius, där bodde de tre vännerna J. W. Snellman, Isak Alfthan och Ragnar Heikel, vilka sysslade med farliga och hemlighetsfulla saker och avsände täta rapporter till Berlin. Fru Gummerus gjorde sitt bästa för att sköta om kolonins materiella välbefinnande.¹⁰

På vilket sätt skulle den finska jägarbataljonen användas? Under vintern 1916–1917, då allt såg tämligen hopplöst ut från Finlands horisont, planerade Stockholmskommittén att kalla hem bataljonen och landsätta den på Åland. Därefter hoppades man på en allmän resning i Finland. Planen hade utarbetats av Almar Fabritius, Stockholmsgruppens militäre expert. Hur Sverige skulle ha ställt sig vid en eventuell krigshandling i dess omedelbara närhet har förblivit okänt. I varje fall satte den ryska marsre-

volutionen punkt för detta projekt. Tsarriket störtade samman i flera faser och tyskarna ockuperade Baltikum under vintern 1917–1918. Nu hade det blivit tid att använda jägarbataljonen på inhemsk mark, och i februari 1918 landsteg truppen i Vasa för att delta i Finlands frihetskrig på den vita sidan.

Sverige spelade också en roll som insmugglingsväg för tyska vapen till Finland. Hur omfattande denna trafik var under 1917–1918 har av naturliga skäl aldrig kartlagts. Den allmänna opinionen i Sverige hade blivit 1917 avsevärt ryssvänligare än tidigare. Polisen och tullen var därför ganska noga med att undersöka finska resenärers koffertar för att framleta eventuella handeldvapen, granater och explosiva ämnen. Vapenflödet hade sin största betydelse under inbördeskrigets begynnelsekedje; därefter avstannade det.¹¹

En parallell företeelse till jägar rörelsen var bildandet av den svenska frivilligkår, som deltog i frihetskriget 1918. Kåren bestod av svenskar och hör därför inte till vår framställning. Svenska brigaden kom dock till under medverkan av många finländare i Sverige; en av dess tillskyndare var ordföranden i Föreningen Finlands Vänner, godsägaren friherre Johan Mannerheim, som var general Gustaf Mannerheims bror. Direktör Sven Palme var från första början med i frivilligrörelsen. Dennes och Hanna von Borns son Olof Palme, historiker från Uppsala, var en av de frivilliga och stupade vid slaget om Tammerfors. Även den yngste brodern i familjen Palme, Nils, deltog i Finland i striderna mot de röda. Allt som allt kom 1.169 svenska frivilliga till Finland år 1918, om även de svenska ambulansernas personal medräknas.¹²

De röda flyktingarna 1918–1920

Finlands frihets- eller inbördeskrig 1918 slutade med ett förkrossande nederlag för den revolutionära sidan, de röda. Efter att ha segrat i den blodiga striden om Tammerfors i början av april 1918 rev de vita regeringstrupperna upp den röda frontlinjen i hela dess längd; Helsingfors föll för tyskarna den 13 april och Viborg kapitulerade den 29 samma månad.

Efter segern följde den vita hämnden. Den röda terrorn, som hade rått under revoltmånaderna, ersattes av en vit terror; man räknar med att ca 8.300 personer arkebuserades efter summariska rättegångar under månaderna april–maj 1918. I början av sommaren satt omkring 80.000 röda fångar – fabriks- och lantbruksarbetare, fackföreningsmän, i någon mån också torpare – inne i de gigantiska interneringslägren medan deras sak rannsakades av 145 provisoriska statsförbrytelsesdomstolar. Hunger, epidemier och allt slags elände gjorde snart sitt intåg på dessa mänskliga uppsamlingsplatser. Under sommaren 1918 beräknas sålunda ca 12.500 fångar ha omkommit.¹

En del av de röda hade undkommit den vita sidans hämnd och rättvisa. Den röda regeringen – folkkommisariatet – med närmaste tjänstemän hade lyckats ta sig till Sovjetryssland, de revolutionäras främsta flyktmål. Flykten över östgränsen var livlig överallt strax efter regeringssidans seger under våren och försommaren 1918. Men också till Sverige strömmade vettsskrämda röda flyktingar. Denna flykt hade börjat redan under kriget, då Torneå stads rödgardister flydde över till den svenska sidan, när de vita tog makten i denna gränsstad. Därmed blev de svenska myndigheterna, och ytterst rege-

Rödgardister beredda för strid. Foto från 1918. Museiverket, Helsingfors.

ringen, för första gången ställda inför frågan, huruvida man skulle bevilja flyende rödgardister asyl.

Svenskarna hade under vårvintern 1918 fört en något vacklande Finlandspolitik. I samlingsregeringen satt både borgerliga och socialdemokrater; alltså var sympatierna också delade mellan det finska frihets- eller inbördeskrigets olika parter. De svenska socialdemokraterna accepterade visserligen inte deras finska meningsfränders åsidosättande av demokratin, men de ogillade starkt de vitas slutuppgörelse med sina motståndare. Under världskriget hade dessutom den praxisen uppkommit, att desertörer från den tsarryska armén hade internerats i Sverige. Detta förfarande började nu också tillämpas på de finska röda flyktingarna.

Den första order, som civilminister Axel Schotte gav till landshövdingen i Luleå Gösta

Malm, var medvetet dubbeltydig. De röda gardisterna, som flydde till Sverige, skulle utvisas ur landet genom polisens försorg, om de finska myndigheterna utfäste sig att de inte straffades utan laga domstols rannsaking och beslut. Kom inte en dylik finsk försäkran, skulle flyktingarna tills vidare interneras i Sverige.² Striderna i Finland hade endast pågått en vecka, när denna förhållningsorder skrevs. Den gav möjlighet till den lokala svenska gränsbevakningen och polisen att själva bestämma över finländarnas mottagande. De flesta flyende rödgardisterna avvisades också till Finland för att där ansvara för sina handlingar. Snart gav civilministern dock en ny order: länsstyrelsen skulle tillsvidare internera rödgardister, som kom över gränsen. Till följd av denna order omhändertogs svensk militär kort därefter 70 rödgardister, vilka internerades vid Morjärv norr om

Kalix. De flesta av dem hade deltagit i striderna i finska Lappland och flytt över Torne älv till Sverige.³ Dessa rödgardister behandlades mer eller mindre som en militär grupp, som hade deserterat. De ställdes under befäl av svenska officerare och fick arbeta mot en mindre dagspenning. När kriget i Finland var slut men interneringen i Morjärv fortsatte, vädjade de till riksdagsmannen Carl Lindhagen och andra vänstersocialister i riksdagen om hjälp. De önskade att få stanna i frihet i Sverige.

Landshövdingen Gösta Malm i Luleå var en övertygad antisocialist. Han betraktade som sin huvuduppgift dels att verka för svenskhetens bevarande och utbredning i Norrbotten, dels att motarbeta revolutionär propaganda. Enligt honom borde de internerade i Morjärv absolut inte släppas lösa i bygden; han delade den svenska regeringens uppfattning, att dessa människor var lögnaktiga, opålitliga, delvis också lata och tjuvaktiga. De kände inte ånger över sina gärningar i Finland. Slog de sig nu för gott ner i Norrbotten, skulle de bara sprida bolsjevism bland de finsktalande där. Lägre i Morjärv tömdes därför bara långsamt på internerade rödgardister. Först vid nyår 1919 kunde det avvecklas, sedan några av rödgardisterna rest till Ryssland och resten fått tillstånd att vistas i frihet i Sverige.⁴

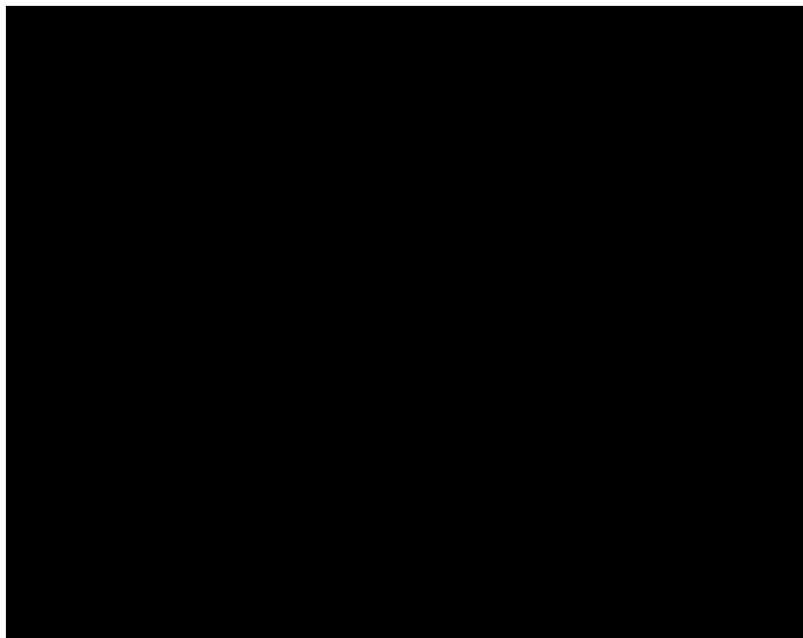
Efter stridernas slut internerades inte längre rödgardister som militär trupp i Sverige. Flyktingarna kom nu enskilt eller i små grupper på hemliga vägar till landet. De överskred inte gränsen vid tullstationerna och gränskontrollerna, eftersom de saknade giltiga pass. Först inne i Sverige anmälde de sig hos polisen som asylsökande. Bakgrunden var, att enbart under februari och mars 1919 hade gränspolisen avvisat över 500 personer, som saknade giltigt pass och visering. De flesta var arbetssökande eller

gränsbor, men bland dem fanns också röda flyktingar.

Den skärpta attityden hängde samman med att lokalmyndigheternas syn på de finska bolsjevikerna hade fått ökad betydelse. Gränskommissarien i Tornedalen P. W. Glad skrev 1919, att norra Sverige hade ända sedan finska krigets slut översvämmats av tvivelaktiga element från Finland. Gränsen var svår att bevaka, och många smög sig förbi posteringarna. De påstod alltid, att de var politiska flyktingar och att de skulle bli skjutna eller hängda, om de sändes tillbaka till Finland. Om de fick stanna i Sverige, började de genast stjäla, supa och misshandla andra. ”Slödder är en landsplåga här i övre Norrland”, skrev gränskommissarien. Biskopen i Luleå Olof Bergqvist förklarade vid en riksdagsdebatt i juni 1920, att Norrbotten under flera år invaderats av tvivelaktiga element från Finland.⁵

Under denna tid strävade man officiellt efter att sprida svenskt språk och svensk kultur i det finsktalande övre Norrland. Denna syn gav en extra skärpa åt lokalmyndigheternas agerande. Men flyktingarna fick stöd från en samorganisation, som tillkommit i juli 1918 och som omfattade både svenska socialdemokrater och vänstersocialister. Den kallades från början *Arbetarorganisationernas Finlandskommitté*. Riksdagsmannen Carl Lindhagen valdes till dess ordförande, och dåvarande statssekreteraren Richard Sandler var vice ordförande. Ungsocialister och syndikalister fanns i kommittén. Ivan Oljelund och Carl Winberg deltog i dess arbete. Med fanns också representanter för finska flyktingar: Arthur Usenius, som i februari 1918 hade sänts till Sverige av revolutionsregeringen, och Johan Hedberg, svensken som hade vistats länge i Finland och deltagit i revolutionen på de rödas sida. Han tjänstgjorde som

Allan Wallenius' uppehållsbok från 1919. RA, Statens polisbyrå E 8 C:8. Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

sekreterare åt kommittén och hjälpte flyktingarna att skriva ansökningar om uppehållstillstånd.

Finlandskommittén försökte skaffa humanitär och moraliskt stöd åt flyktingarna från alla samhällskretsar. Därför debatterade man inte frågan, huruvida upproret i Finland hade varit berättigat eller inte. Man uppvaktade regeringen på ett tidigt stadium för att begära, att röda flyktingar skulle få asyl i Sverige. Kommittén startade dessutom en insamling till understöd åt medellösa flyktingar. Gruppen sprack dock redan i augusti 1918. Ungsocialister, syndikalisterna och vänstersocialisterna uppträdde trots goda föresatser så aggressivt, att mera stadgade socialdemokrater – bland dem Gustaf Möller – drog sig tillbaka. Det blev i praktiken vänstergrupperna, som övertog arbetet för flyktingarna, och vänstersocialisternas högkvarter på Torsgatan 10 fungerade som mottagningslokal för strandsatta röda finländare. Kommittén be-

talade ett understöd på 5 kronor om dagen till varje flykting.

Kommitténs sekreterare Johan Hedberg hjälpte också Stockholms polisbyrå vid utredningar om politisk asyl. Samtidigt uppställde kommittén för egen del regler för vilka personer den skulle godkänna som flyktingar. I september 1918 beslöt man att ge ekonomiskt stöd endast åt "sådana som dömts till straff för deltagande i revolutionen och lyckats rymma eller sådana som varit fängslade, ehuru ännu ej dömda, samt sådana som dömts villkorligt".⁶

Flykten från Finland skedde efter det att de svenska gränserna blivit stängda längs illegala vägar över Ålands hav och i Tornedalen. Flyktingarna övernattade i gårdar, där pålitliga partivänner bodde. Sedan gränsen passerats gällde det att få tag i ett svenskt uppehållstillstånd, en s.k. u-bok. Dessa kunde erhållas antingen av den lokala polismyndigheten eller av Kungl.Maj:t. Fler än två tredjedelar fick sina

u-böcker av polismyndigheterna, resten av Kungl.Maj:t. När det ansågs särskilt viktigt, att någon flykting fick sin u-bok säkert och diskret, hände det att han sändes till en landsfiskal Lind i Dalarna, som var vänstersocialist och ledamot av första kammaren. Han utfärdade u-böcker utan tidsbegränsning – överskridande därmed sina befogenheter – till ett stort antal flyktingar.⁷

Hos Polisbyrå i Stockholm växte fram en kontrollserie, som omfattade alla kända röda flyktingar i landet. Polisens serie har uppgifter om 546 flyktingar, som kommit till Sverige 1918–1919, samt om 37 sådana, som redan tidigare vistats i landet. De tidigast anlända flyktingarna kom från norra Finland, Vasa och Uleåborgs län. Åren 1919 och 1920 kom flertalet flyktingar från södra Finland, Viborgs, Nylands, Åbo-Björneborgs län samt från Åland. De vistades i Sverige i de nordligaste länen (Norrbotten, Västerbotten, Västernorrland) samt i Stockholms län.

Röda flyktingar i Sverige⁸

Flyktingar med hemort i	1917	1918	1919	1920	1921–24	S:a
Södra Finland	3	88	114	27	5	237
Norra Finland	33	201	76	21	5	336
Obekant ort	1	7	–	2	–	10
Summa Finland	37	296	190	50	10	583
Därav kvinnor	12	26	8	3	1	50

Uppgifterna i Polisbyråns arkiv har vissa brister. Det fanns flyktingar som vistades "under jorden" i Sverige av rädsla för att de svenska myndigheterna skulle återsända dem. En del av dem levde under antaget namn och med falska legitimationshandlingar. De kom givetvis inte med i registret. Å andra sidan fanns där andra, som utgivit sig för att vara politiska

flyktingar endast för att lättare få stanna i landet.

I samband med ansökningar om uppehållstillstånd lämnade de röda flyktingarna uppgifter om sig själva. Flertalet berättade, att de hade deltagit i inbördeskrigets strider. En del hade varit aktiva i politiken redan före 1918, bl.a. några lantdagsmän. Cirka en fjärdedel uppgav, att de hade fört något slags befäl under kriget. De flesta hade suttit i fängelser eller fångläger men lyckats fly.

De svenska myndigheternas bedömning av flyktingstatus påverkades av den amnesti för de röda, som finska staten utfärdade i etapper redan i oktober och december 1918. De som rymt från fångläger eller fängelser var emellertid undantagna från benådningen. Ett år efter inbördeskrigets slut kom en amnestiförordning, som var så omfattande, att många flyktingar tryggt kunde återvända till Finland.⁹

De finländska flyktingarna fick skydd i Sverige på villkor, att de inte bedrev någon politisk verksamhet i landet. Detta villkor gick emellertid inte att kontrollera. Redan på hösten 1918 hade Finlands kommunistiska parti grundats i Moskva. Partiet intog från början en radikal politisk hållning, enligt vilken normal parlamentarisk och offentlig verksamhet förkastades och aktiviteterna bedrevs i stället i underjordiska revolutionära former. "Stockholmsbyrå" inom det underjordiska partiet var den viktigaste förbindelse-länken mellan partiets centralkommitté i Petrograd och anhängarna i hemlandet, då kontakterna mellan Sverige och Finland var livliga. Man kunde ta sig in i Finland med lätthet från Stockholm, medan en resa från Sovjetryssland till Finland var förknippad med livsfara till följd av rådande krigstillstånd. Redan i november 1918 sände partiet sina första agenter ut från Stockholm med order att bygga

upp ett system av underjordiska celler i Finland.¹⁰

Tonvikten i partiverksamheten låg 1918–1919 på militära övningar. De röda ansåg, att de hade förlorat sitt krig, eftersom de saknat utbildade officerare, och därför blev officerskursen i Petrograd 1918–1919 särskilt viktig för dem. De snabbutbildade röda officerarna sändes efter kursen bl.a. till Sverige för att leda underjordisk mobiliserings- och utbildningsverksamhet.

Hur ”Stockholmsbyrån” egentligen kom till är i brist på källor fortfarande oklart. De ledande krafterna inom byrån var studenten Mauno Heimo, som hade varit den sovjetiske ambassadören Joffes biträde i Berlin, filosofie kandidaten Jalo Kohonen (täcknamn Jalo Krook) och metallarbetaren Väinö Ruusunen (täcknamn Iikka Luoma); dessutom sände de landsflyktiga finska kommunisterna redan i augusti 1918 socialdemokratiska partiets förre ungdomssekreterare Jussi Railo från Petrograd till Stockholm. Mot slutet av 1918 dök också doktor Edvard Gylling, folkkommissariatets finansminister, upp i Sverige efter att hela hösten ha hållit sig gömd i Finland.¹¹

Vår kunskap om de rödas underjordiska aktivitet bygger i hög grad på den svenska polisens rannsaking bland de röda 1921, då drygt tio finska kommunistar arresterades. Materialet avslöjar, att de rödas Sverigebataljon egentligen planlades redan under kriget 1918 som en motvikt mot de svenska frivilliga, som deltog i striderna. Hösten 1918 fick ”den röda bataljonen” en egen chef i ovannämnde Jussi Railo (urspr. Helenius), som i sin verksamhet använde täcknamnet ”Mäntymäki”. Bataljonsstaben bestod utöver honom av följande sju personer: Mauno Heimo, Henrik Johan Paulin (svensk), Yrjö Karppanen, Herman Hurmevaara, Heikki

Feodor Repo och två okända. Militärt kunnig bland dem var Heikki Repo, en f.d. jägare som hoppat av. Bataljonen skulle bestå av fyra kompanier på 125 man. Sverige uppdelades i sex utbildningsdistrikt, av vilka de två nordligaste kom att bli de viktiga. För att förse rekryterna med instruktioner författade Heikki Repo två skrifter med de oskyldiga titlarna *Kyläläisten laulukirja* (Sångbok för byfolket) och *Mehiläishoito-opas* (Lärobok i biskötsel). De innehöll grunderna såväl i sluten exercis som i taktik. Enligt en i finska detektiva centralpolisens arkiv bevarad berättelse över en i norra Sverige företagen studie- och organisationsresa från oktober 1919, som skrivits av Mauno Heimo, förekom militära övningar åtminstone i Sigtuna samt på flera ställen i Norrbottens län (Seskarö, Luleå, Malmberget, Gällivare och Kiruna). Ytterligare en före detta jägare, Onni Tuominen från Kemi, arbetade under denna tid som de rödas militära utbildare. De grupper som deltog var inte stora: i Seskarö t.ex. 10 män, i Malmberget 20. Enligt den beslagtagna berättelsen var det dock inget fel på andan i trupperna; den sades vara ”hurtig”.¹²

Den röda bataljonen blev aldrig fulltalig. Viktigare för flyktingarna blev så småningom den propagandaverksamhet, som de riktade mot hemlandet. De alster, som insmugglades, tog sin väg längs samma etapper i ödemarkerna, som redan jägarna begagnat på sina hemliga färder. Befolkningen i Tornedalen – radikal i sina politiska åskådningar – stödde nu kommunisterna på samma sätt som den hade stött unga nationalister under världskriget. I Stockholm tryckte finländarna tidningen *Wiesti*, som hade sin chefredaktör konditoriarbetaren Vilho Vuokko och redaktion på Torsgatan. I Luleå trycktes som en bilaga till Norrskensflamman tidningen *Revontulet* med adress till norra Fin-

land. Vintern 1918–1919 transporterades tidningarna i ryggsäckar, som vägde 10 kg, längs isarna från Seskarö till Kemi, varifrån tryckalstren vidarebefordrades per tåg till södra Finland. En gång under denna vinter hamnade de rödas skidkaravan under gränsbevakningens eldgivning. Eftersom det var viktigt för kommunisterna att kunna trycka sin propaganda i Finland, smugglades ett litet tryckeri in i landet längs samma rutt.¹³

Kulmen i den konspirativa verksamheten nåddes 1919 genom olika anfällsfröslag, som syftade till att överföra stridande trupper från Sverige till norra Finland. Den första av dessa planer bär Yrjö Karppanens signatur. Karppanen, som var medlem av den röda bataljonens stab, föreslog att man skulle öppna ”en front i norr” genom att erövra Torneå stad och ungefär två mil av älvstranden på den finska sidan. Överskridandet skulle ske snabbt och leda till allmän resning i Finland. Karppanens idé underkändes av doktor Edvard Gylling, som gjorde upp en annan, ännu mera storslagen plan på hela Nordkalottens erövring. Enligt honom borde man upprätta en ny kommunistisk stat i norra Sverige, Norge, Finland och Ryssland, en Skandinavisk Rådsrepublik, som kunde spela en verklig roll i marxismens internationella utveckling. Denna stat skulle behärska Europas trä- och pappersproduktion samt brytning av järnmalm. Som bas skulle man först inrätta en karelsk-finsk sovjetrepublik på den sovjetiska sidan av Finlands östgräns, varifrån propaganda, agitatorer m.m. skulle kunna sändas till de övriga kalottområdena. Enligt Gylling behövdes den röda finska bataljonen där den stod, i norra Sverige, och inte som anfällsstyrka i Finland.¹⁴

Inte heller Gyllings projekt vann den röda stabens omedelbara gillande. Den högste befäl-

havaren över bataljonen Jussi Railo alias ”Mäntymäki” gjorde i slutet av 1919 upp sin egen variant av planen, den s.k. ”norra krigsplanen”, som forskningen länge trott vara av Gyllings hand, eftersom det bevarade exemplaret innehåller kritiska marginalanteckningar av denne. Railo föreslog, att bataljonen skulle ”slå sig genom” norra Finland, genomföra en ödemarksmarsch från den svenska till den ryska gränsen, för att rensa Murmanskregionen från engelsmän och vita ryssar. Den skulle öppna en isfri storhamn för det röda Rysslands behov och rita på så sätt sitt namn i världsrevolutionens historia. Marschen skulle äga rum i februari 1920 och ta två eller tre veckor i anspråk. Efter segern skulle bataljonen stanna i den karelska sovjetrepubliken och allt skulle därefter löpa enligt Gyllings ursprungliga förslag.¹⁵

I maj grundade Sovjetryssland verkligen en autonom rådsrepublik i Fjärrkarelen och engelsmännen lämnade Murmansk. Detta var dock inte enda skälet till att ”norra krigsplanen” övergavs. Opinionen bland arbetarna var inte sådan i Finland som flyktingarna i Sovjetunionen och i Sverige hade hoppats på. De hade till övervägande del slagit in på en reformistisk linje under socialdemokratisk ledning. Ledaren för Finlands kommunistiska parti O. W. Kuusinen sändes därför under sommaren 1919 till Finland för att leda den revolutionära agitationen på platsen. Han levde där under jorden ett helt år och vände själv kappan efter vinden. I motsats till konspiratörerna i Petrograd och Stockholm begrep Kuusinen, att ett öppet propagandaarbete och legala organisationer var vad kommunisterna behövde i Finland. Hela hösten 1919 pågick en fruktansvärd, av Kuusinen iscensatt kamp inom socialdemokratiska partiet, som han till slut lyckades splittra. Minoriteten bildade ett nytt socialistiskt parti, som

godtog ett av Kuusinen skrivet program om proletariatets klasskamp med fredliga medel. I kommunalvalet i december 1920 fick detta parti redan 1920 fullmäktigeplatser. Även den finska landsorganisationen lyckades Kuusinen infiltrera.

Våren 1920 började marken bränna under O. W. Kuusiners fötter. Han lämnade Helsingfors i en liten båt, som förde honom till skärgården och till slut till Stockholm. Där fick han börja tänka på sitt förhållande till partiet i exilen, vars linje han så framgångsrikt hade avvikit från. Kuusinen hade åter tur, ty de finska kommunisterna iscensatte i augusti 1920 ett stort blodbad på varandra i Petrograd, som decimerade gruppen. De som överlevde fördömde visserligen sin ledare, men åtgärden var utan kraft.

I Stockholm var O. W. Kuusinen snart färdig med ett motdrag. Han ordnade tillsammans med andra ledande finska kommunister en snabbkurs för att analysera socialdemokraternas politiska tänkande. Under kursens tre sista dagar diskuterades arbetarrörelsen framtid i Finland. Vad man beslöt vet forskningen inte med säkerhet, men syftet var att enas om exilpartiets nedläggning. Den ryska centralkommittén avskedade då Kuusinen, men Komintern vägrade att gå med på detta, varefter Lenin kallade Kuusinen till Moskva i februari 1921. Han behöll sitt dubbla grepp om den finska vänster-radikala rörelsen – både makten över det illegala partiet i landsflykt och inflytandet över det vänstersocialistiska partiet hemma i Finland. Kuusiners åsikt var densamma som Lenins just då – världsrevolutionen kunde inte exporteras under innevarande omständigheter till länder utanför Ryssland.¹⁶

Vid tiden för den norra krigsplanens och den militära konspirationens övergivande började

flyktingarna själva längta bort från Sverige. I september 1919 gjorde Arbetarorganisationernas Finlandskommitté upp planer för att hjälpa dem att resa till Sovjetryssland. Olika alternativ prövades; bl.a. resrutten från norra Norge till Murmansk och den direkta ångbåtslinjen till Petrograd. Flyktingarna hade själva skaffat sig en stor och mycket snabb motorbåt, som från en ankarplats i Stockholms skärgård gjorde hösten 1919 upprepade utryckningar till havs.

Först sedan Estland i februari 1920 hade slutit fred med Sovjetryssland i Dorpat öppnade sig en lättare väg österut. På sommaren 1920 åkte en del flyktingar med ångaren "Rurik" till Tallinn och vidare till Ryssland. På våren 1921 fick resandet masskaraktär. Kungl.Maj:t anslog 9.000 kronor för täckande av finska flyktingars resekostnader, och de tog tacksamt emot fribiljetten österut. Ännu i början av trettioalet kunde flyktingar bege sig till Sovjetryssland på svenska statens bekostnad.

De flesta av de finska kommunisterna åkte faktiskt i väg till svenskarnas allmänna lättnad. Några tackade dock nej, och enstaka återvände från Ryssland med besvikelse och misstro mot det nya politiska systemet. En sådan person var Nils Robert af Ursin, en av pionjärerna inom Finlands socialdemokrati. Han hade varit rektor för en skola i Sovjetryssland men flyttade 1920, 65 år gammal, över till Sverige.¹⁷ En annan intellektuell bland de röda flyktingarna var bibliotekarien Allan Wallenius, proletärförfattaren från Åbo, som verkade i Stockholm som medarbetare i Folkets Dagblad Politiken och publicerade under sin Sverigetid diktsamlingen *Morgonen* (1919). Wallenius fortsatte till Amerika och senare till Sovjetunionen, där han vid mitten av 1930-talet drabbades av Stalinterorn.¹⁸

De röda flyktingarnas politiska verksamhet

kostade stora summor. Varifrån kom medlen? Polisen ansåg, att understöd måste i någon form ha kommit från Sovjetryssland. Finlandskommitténs små medel som kom från försäljning av bilder av framstående ryska partikamrater räckte inte till. Arvo Tuominen har uppgett, att förre socialdemokratiska lantdagsmannen Herman Hurmevaara – under inbördeskriget kamrer i finanskommisariatet – hade fört över pengar till Sverige under sin flykt. Också Edvard Gylling, den röda regeringens finansminister, fick sin del av misstankarna. Medlen, som kom från Finlands Bank, var så stora, att finländarna till och med kunde ge Sveriges kommunistiska parti ett större stödbelopp vid dess tillkomst 1921. Förmodligen var det tack vare de goda finanserna som kommunisternas ”Stockholmsbyrå” kunde driva en så självständig politik i förhållande till moderpartiet, som fallet var.¹⁹

Edvard Gylling, folkkommissarien som gick under jorden på Södermalm

Hösten 1918 reste ett brudpar från Åbo till Stockholm på bröllopsresa. Brudgummen var en medelålders, något tunnhårig men annars ungdomlig och spänstig man, bruden en helt ung studentska. Som det sig bör bjöd ångbåtskaptenen de unga tu på middag vid sitt eget bord, innan paret drog sig tillbaka till fartygets lyxigaste hytt.

I Stockholms hamn lämnade endast ”brudgummen” båten. På kajen väntade Socialdemokratiska Ungdomsförbundets sekreterare Hugo

Sillén och han tog nykomlingen raka vägen till adressen Heleneborgsgatan 5 A på Södermalm. Där stannade denne som inneboende i nästan två år, till april 1920, och förde ett mycket stilla och obemärkt liv.

Personen i fråga var doktor Edvard Gylling, den finska röda revoltregeringens finansminister och de röda truppernas siste stabschef. När hans regeringskolleger beslöt under sitt sista sammanträde i Viborg i slutet av april 1918 att fly till Ryssland, stannade Gylling som den ende av de ansvariga på sin post för att sköta kapitulationsförhandlingarna med de vita. Någon kapitulationsakt blev det dock aldrig, då Gylling vägrade att godkänna ett villkorslöst nedläggande av vapnen. I stället gick han under jorden, gömde sig hos sympatisörer i Viborg och bodde än i en vindskupa, än i ett pannrum, ett par nätter rentav i stadens rymliga avloppskulvertar. När skägget hade växt ut mörkt och yvigt klädde Gylling ut sig till kusk, tvättade sina händer i kaffesump för att få svarta nagelränder och tog sig hem till Helsingfors, medan de vita sökte honom överallt för att kunna döma honom till döden.

Historien om Gyllings nästan halvårslånga kurragömmalek med polisen är full av rafflande detaljer. När han bodde en tid hos socialdemokraten Väinö Tanner kom polisen och genom-sökte dennes hem. Gylling var ute, men hans hatt med initialerna E. G. fanns i tamburen, varför Tanner var tvungen att hålla den främmande huvudbonaden på sig medan konstaplar-na gjorde sitt jobb. Inte att undra på att de finska socialdemokraterna ville få ut ur landet den mycket farliga ”kollin”, som Gyllings person utgjorde för dem. En studentska bland dem erbjöd sig att spela rollen av en nygift brud och på så sätt exporterade man Gylling tryggt till Stockholm.

Edvard Gylling tillhörde de inte helt fåtaliga socialister i Finland, som kom från den bildade klassen. Hans far, Uno Alexander Gylling, hade varit väg- och vattenbyggnadsingenjör, och modern Eugenie Helsingius tillhörde en känd kultursläkt. Edvard tog studenten 1900 och blev filosofie kandidat 1903. Hans examensarbete handlade om lantarbetarnas villkor och byggde bl.a. på intervjuer bland de obesuttna i Ikalis socken, där Gyllings föräldrahem stod. Hösten 1904 studerade den unge mannen vid handelsinstitutet i Berlin, och man har antagit, att den tyska socialdemokratin då gjorde ett starkt intryck på honom. För doktorsavhandlingen, som godkändes 1909 och handlade om det finska torparväsendet under 1700-talets senare hälft, hade Gylling fått vistas en längre tid i Stockholm, där svenska riksarkivet bjöd på ett rikt socialhistoriskt material. Gylling blev senare docent i nationalekonomi och statistik vid universitetet.

Edvard Gylling var sålunda en ganska typisk "katedersocialist", som kommit till sin övertygelse på teoretisk väg. Han hade ägnat sina forskningar åt Finlands kanske mest brännande sociala missförhållande, torparfrågan, och blivit specialist på just detta problem. Han var därför en klar tillgång för socialdemokratin, när han 1908 valdes in i lantdagen. Där förespråkade han samarbete med de borgerliga agrarerna, dock utan att stöta sig med de radikalaste socialisterna. Han var en dålig debattör och hans inlägg formade sig till föreläsningar, som en sömnig kammare lyssnade på.

Vid revolutionen i januari 1918 invaldes Gylling, som hade varit tämligen passiv under större delen av år 1917, tillsammans med O. W. Kuusinen och Yrjö Sirola till de röda gardenas politiska centralstab. Han accepterade senare, i februari 1918, sitt inval i folkkommissariatet, det

röda Finlands regering, som leddes av Kullervo Manner. Formellt innehade Gylling posten som kommissarie för finansärendena från och med den 8 mars 1918. Dessförinnan hade han varit i Petrograd som medlem av en delegation och undertecknat ett statsfördrag med Lenin, Stalin och Trotskij om gräns- m.fl. frågor mellan Finland och Sovjetryssland. Det var historiens första pakt mellan två socialistiska stater. När allting bröt samman i april 1918 tillhörde Gylling de mera rakryggade; han planerade en massflykt av röda civila till trakten av Vjatka i Ryssland och satt in i det sista kvar i sin stab på Viborgs slott.

När Gylling hade kommit till Stockholm lämnade han en tämligen detaljerad redovisning om sina förhållanden under revolutionen till den svenska polisen. Uppgifterna kretsade särskilt kring frågan om vart miljonerna från Finlands Bank hade tagit vägen, då finska staten krävde Gyllings återlämnande på grund av påstådd förskingring. Finska senaten, ledd av J. K. Paasikivi, höll till en början hårt fast vid hans utlämnande. Finlands chargé d'affaires Alexis Gripenberg fick regeringen att dra tillbaka sin not om detta genom att ingripa per brev den 23 november 1918. Den svenska opinionen var alltför lättirriterad i asylfrågor, skrev Gripenberg, och Gylling hade på sitt samvete endast politiska brott. Därmed lät man saken bero och Gylling stannade i Sverige. Vad han egentligen sysslade med under sin tid i exilen vet man inte så exakt, eftersom hans aktiviteter var alltigenom illegala, konspirativa. Två uppsatser av hans hand är kända; han försvarade i dem sin finanspolitik under revolttiden, samt ett antal artiklar i tidningspressen, framför allt i *Wiesti*, de rödas Stockholmsorgan. I denna tidning publicerade han bl.a. en vacker nekrolog över O. W. Kuusinen i syfte att vilseleda polisen;

Kuusinen vistades under denna tid under jorden i Finland.

Gylling gjorde också flera resor i norr och föreläste på hemliga platser i samband med den röda bataljonens vapenövringar. Han deltog i de rödas krigsplanering i norr och kläckte tanken på en socialistisk kalottrepublik, som skulle omfatta norra Ryssland, Finland, Sverige och Norge. Dessa planer har beskrivits i kapitlet om de röda flyktingarna i denna bok. Viktigare än de blev den promemoria, som Gylling författade under hösten 1919 och som syftade till upprättandet av en karelsk-finsk rådsrepublik i ryska Karelen, bortom Finlands östgräns. Förslaget diskuterades i en trängre krets av röda emigranter – Arthur Usenius, Yrjö Karppanen och Edvard Gylling – den 9 november 1919 i konditoriarbetaren och *Wiestis* chefredaktör Vilho Vuokkos bostad vid Brännkyrkagatan 94, relativt nära Gyllings eget kvarter. Man enades om att försöka sända projektet till Lenin. Till kurir utvaldes Herman Hurmevaara, som åkte båt till Tallinn och förde över Gyllings tyskspråkiga plan till Sovjetstatens ledare.

Följden blev, att Vladimir Iljitj Lenin kallade Gylling till sig. Han lämnade Stockholm den 17 april 1920 och reste den långa vägen över Wärö i Nordnorge till Archangelsk, varifrån man kunde åka tåg till Moskva. Där lät Lenin publicera den 7 juni 1920 dekretet om den karelska arbetarekommunen, embryot till en autonom rådsrepublik mellan Onega, Vita havet och den finska gränsen. Gylling utnämndes till den nya kommunens förste ledare med titeln ordförande i det karelska folkskommisariatets råd. Åtgärden var brådskande, eftersom finländarna ställde krav på området vid den fredskonferens mellan Finland och Sovjetryssland, som tog sin början i Dorpat den 12 juni 1920. Nu kunde

Lenin säga, att de finsknationella önskemålen redan hade tillfredsställts i ryska Fjärrkarelen.

Edvard Gylling blev en betydande ledare i sin lilla republik, som efter 1923 även officiellt hette så. Han styrde i Petroskoi, organiserade jordbrukets kollektivisering och röda Amerikaemigranternas massflyttning till området. Han grundade ett förlag och köpte ett tryckeri. Han medverkade vid tillkomsten av den 900 kilometer långa Vitahavskanalen, som fångarna byggde genom den arktiska taigan med oerhörda offer i människoliv. Han höll ständigt tal och läste upp produktionssiffror med den äkta statistikerns inlevelse. När Stalins utrensningar nådde Petroskoi år 1934, fänglades omkring 500 partifunktionärer och liknande befattningshavare. Edvard Gylling fick emellertid hållas till hösten 1935, då han drogs inför rätta anklagad för chauvinism. Han avskedades från sin tjänst i november, kallades till en forskarbefattning vid institutet för internationell ekonomi i Moskva och förvisades enligt en uppgift i juli 1937 till ön Sachalin. När och hur han avled är ännu ovisst.

Kössi Kaatra, finsk proletärförfattare i Huddinge

Den 15 november 1928 på förmiddagen avled i en hjärtattack i sitt hem i Huddinge söder om Stockholm den finske proletärförfattaren Kössi Kaatra, bara 46 års gammal.

Kaatra var den förste helt finskspråkige författare, som sökt skydd och arbetsro i Sverige. Han skulle få flera efterföljare efter andra

världskriget, då sådana författare som Viljo Kaja, Aila Meriluoto och Pentti Saarikoski av skilda skäl kom över till Sverige och fann där en stimulerande miljö, som påverkade deras fortsatta konstnärliga produktion.

Kössi Kaatra tillhörde 1918 års röda flyktingar från Finland. Han hette ursprungligen Gustaf Adolf Lindström (namnet förfinskades 1906) och kom från ett ytterst fattigt, faderlöst hem. Född 1882 i Lojo följde han sin mor till Tammerfors, där hon livnärde hela familjen på sin knappa och oregelbundet inflytande lön som fabriksarbeterska. Kössi hjälpte till som tidningsbud, och han har i sina minnen berättat om en sjukhusvistelse till följd av en arbetsolycka som den enda tid i hans barndom, då han fick tillräckligt att äta och vila. När folkskolan var överstökad vid 12 års ålder, började Kössi arbeta som springpojke, upppassare på restaurang och handelsbiträde i sin hemstad. Till slut fick han år 1899 en någorlunda hygglig anställning som kontorist på en advokatfirma och kunde på sin fritid börja ägna sig åt sina allt överskuggande intressen, diktningen och arbetarrörelsen.

Den drygt 20-årige mannens väg till finska arbetarrörelsen "hovpoet" och "Tammerfors Eino Leino" var kometartat snabb. Åren 1903–1905 publicerade Kössi inte färre än tre diktsamlingar med proletära motiv, varutöver han strödde dikter och noveller omkring sig var han än vistades. Särskilt blev *Kansan Lehti* (Folkets Tidning), där han betraktades som biträdande redaktör, hans forum. Kössis dikter hade sina förebilder i finsk nationalromantik och passade i sin lättbegriplighet väl till att deklameras. Inte sällan hände det, att poeten själv läste upp sina alster på arbetarnas fester och demonstrationer. Han var i unga år ståtlig att se på i sin ljusa mustasch och hans uppdykande i talarstolen

fick mången fabriksflickas och tjänstepigas hjärta att klappa fortare.

Revolutions- och strejktiden kring 1905 var Kössi Kaatras glansperiod. Han försökte sig som regissör vid Tammerfors arbetarteater och fick god kritik för sin iscensättning av en Gorkijpjäs. Han läste från stadshusbalkongen under strejkdagarna 1905 sin "Röda deklaration" för en tusenhövdad folkmassa och kom in i en deputation, som åkte till huvudstaden medförande arbetarnas krav och han invaldes i torparrörelsens centralkommitté. År 1906 hann han utöver att medverka i en ny tidning *Oikeus* (Rättvisan) också publicera ytterligare tre diktsamlingar. De innehåller nästan uteslutande socialistisk agitationspoesi; bl.a. de mycket verkningfulla dikterna "Knutpiskornas sång" och "Vulkanen". Men hösten 1906 slocknar Kössi Kaatras eruptiva produktivitet samtidigt som samhällslivet återgår till normala banor efter de sociala omvälvningarna. Poeten blir först bokhandlare i hemstaden, flyttar sedan tillfälligt till Uleåborg men återkommer till landsorten intill sin ungdomsstad och öppnar en liten lanthandel i Teisko. Man måste förklara hans lyriska tystnad med en tillfällig identitetskris och djup besvikelse med utvecklingen. I sin lugna vrå använde Kaatra sin tid till självstudier; han lärde sig bl.a. ryska och franska på egen hand.

Först 1917 är Kaatra åter i rampljuset som den finska arbetarrörelsens lyriska röst. Det sker samtidigt som den revolutionära rörelsen åter lyfter sitt huvud i Tammerfors. Efter den ryska marsrevolutionen kommer han från sitt gömställe på landet tillbaka till staden och anställs som redaktionssekreterare vid *Kansan Lehti*. Nästan varje dag står en ny dikt av hans hand att läsa i arbetarbladet; dessa är en utomordentlig tidsspegel under de dramatiska åren 1917–1918 och ger en verklighetsnära bild av

vad man kände på den röda sidan i Tammerfors före och under upproret. Men samtidigt är de skickliga propagandanummer, avsedda att upp-egga till revolutionär kamp och förvandla enkla och sävliga finska arbetare till målmedvetna bolsjeviker. Kaatras dikter från denna tid är därför mycket intressantare ur psykologisk och social än ur estetisk synvinkel.

När det röda motståndet bröt samman satt Kaatra som redaktionssekreterare vid en annan arbetartidning i Uleåborg. Därifrån var det lätt att fly över till Sverige, ty de rödas propagandist fruktade segrarnas hämnd. Han kom till Stockholm och fick den 30 oktober 1918 utan svårighet som politisk flykting en svensk uppehållsbok, som han med regelbundna mellanrum stämplade hos polisen. Hans referens var socialdemokraternas partisekreterare Gustaf Möller. Kaatra bodde först som inneboende på olika adresser i Stockholm (Östgötagatan 26, Hornsgatan 176, Lignagatan 2) tills han flyttade till Huddinge söder om staden. "Sysselesätter sig med skönlitteratur" står det i hans ansökan om uppehållstillstånd, och senare också: "får ekonomiskt stöd från anhöriga". Den anhöriga var från 1921 hustrun Jenny Maria Soinio, en arbetarflicka från Mäntsälä, som hade deltagit i inbördeskriget i Röda hjälpen och som levde nu precis som Kaatra som flykting i Sverige. Paret fick med tiden två döttrar, Mirjam 1923 och Hertta 1924.

Kaatras litterära produktion fortsatte nästan oförminskad i exilen. Orsaken till hans flit var delvis ekonomisk: efter en kortare period av vit terror återkom ordningen och arbetarpressen och -förlagen kunde fortsätta sin utgivning nästan som förut. Det visade sig möjligt för Kaatra att publicera sina alster i Finland trots att han personligen inte vågade återvända dit. Tiden i Huddinge kan därför ses som en enda lång ar-

betsdag för poeten. Trots att han till det yttre levde i en svensk idyll verkade hans dikter, noveller och med tiden också romaner i ett annat samhällsklimat östanhavs som sporrande påminnelser för arbetarbröderna att inte ge upp. De krävde en enda sak: hämnd. Det ger ett högt vitsord för toleransen i 1920-talets Finland, att de kunde ges ut.

Till Kaatras alster från Sverigetiden hör främst den halvdokumentära pamfletten *Punaiset ja valkoiset* (De röda och de vita, 1919), det bästa litterärt formade försvarstal för det röda upproret som den förlorande sidan har publicerat. I diktsamlingen *Alhaisolauluja* (Proletärsånger, 1922) återgav Kaatra sina bästa revolutionära dikter från åren 1917–1918. Ett par år därefter publicerades hans barndomsminnen *Äiti ja poika* (Mor och son, 1924), som belyser den centrala roll, som hans mor, den framåtsträvande arbeterskan, hade haft för honom.

Kössi Kaatras namn syntes också ofta i arbetarrörelsens litterära kalendrar *Liekki* (Lågan) och *Itä ja länsi* (Öst och väst), i vilka han publicerade över 30 noveller på 1920-talet. Med tiden tog socialdemokraterna allt tydligare avstånd från budskapet i Kaatras lyrik, medan den kommunistiska, alltjämt hämndlystna delen av arbetarrörelsen hyllade honom. Det hände, att talkörer av uniformerad kommunistisk arbetarungdom deklamerade Kaatras dikter för en stor publik på olika friluftsfester. Vissa av de ledande vänsterförfattarna – t.ex. Elmer Diktonius – ansåg i sina recensioner, att han hade stannat i sin utveckling i exilen. Kaatras dikter var alltför konventionella, "borgerliga" i sitt uttryckssätt, menade just Diktonius. Det proletära låg endast i deras innehåll, inte i formen.

Under sin vistelse i Huddinge påverkades Kaatra av sin svenska omgivning. Sverige betydde stimulans för honom i flera avseenden.

Han skrev en praktfull episk dikt om Dackefejden, avsedd till diktsamlingen *Joukkosydän* (Grupphjärtat) som inte blev färdig före hans död. Vissa av hans noveller hade ett svenskt ämne – så t.ex. novellerna *Sorasointu* (Missljud) och *Uskallettua* (Vågat). Om det närliggande Gripsholms slott skrev han under rubriken "De forna storätarnas boning" och om Nordiska museet under rubriken "Folkets skönhetsinne" samt om Valdemar Atterdags brandskattning av Visby och Kristian II:s blodbad i Stockholm under rubriken "Allehanda om tyranner". Typiskt för Kaatras historiesyn var, att han projicerade sin proletära glöd på det för-

flutna och beskrev gamla händelser i marxistiska termer.

Kössi Kaatra efterlämnade vid sin död ett romanmanuskript om Gotland, där familjen hade semestrat, *Satujen saari* (Sagornas ö). Det kom aldrig att publiceras. Hans frånfälle inträffade vid en tidpunkt, då han planerade överflyttning till Förenta Staterna, där det fanns en ännu livaktig finskspråkig invandrarpress. Om honom kan sägas, att han som så många emigranter inte utvecklades i takt med det land för vars folk han skrev. Kaatra stagnerade i exilen och förblev den revolutionära kampens språkrör även i det lugna Huddinge.

6. Tornedalsfinnarna, en språkminoritet vid gränsen

Norrbottens finnbygd – en bebyggelsehistorisk översikt

I september 1809 nådde diplomaterna i Fredrikshamn enighet om var riksgränsen i norr skulle dras mellan Konungariket Sverige och Kejsardömet Ryssland. Ryssarna hade sedan mars 1809 krävt Kalix älv som gräns – denna tanke torde först ha framkastats av Rysslands f.d. sändebud i Stockholm David Alopaeus¹ – medan svenskarna hade hållit fast vid den gamla läns- och stiftsgränsen vid Kemi. Tvisten bilades genom kompromissen att gränsen drogs längs Torne och Muonio älvar upp till Kilpisjärvi vid norska Finnmarken.

Den nya gränsen skar sönder alla tänkbara administrativa, ekonomiska och etniska enheter inom denna trakt. Redan genom att en älv valdes till gräns sönderstyckades en naturligt sammanhängande ekonomisk sfär, Torne älvdal, med en blomstrande stad i flodmynningen och dess jättelika omland i norr. Administrativt skildes Kemi lappmark och dess kustremsa från Västerbottens län och överfördes till Uleåborgs län; kyrkligt förkrymptes Härnösands stift, varvid Åbo stift – sedermera ärkestift – växte i

nordväst. Vid Torne älv halverades en rad socknar i en finsk respektive svensk hälft.

Sin största betydelse fick den nya gränsen dock i etniskt och språkligt hänseende. Genom gränsdragningen längs Torne och Muonio älvar delades ett sammanhängande finsktalande språkområde i två delar. De till övervägande grad finsktalande socknarna väster om gränsen kom att utgöra den största icke-svensktalande enklaven, som Sverige haft i modern tid. Efter 1809 var det endast Tornedalsområdet i den norra och nordöstra delen av Västerbottens län (från och med 1856 Norrbottens län), som i språkligt hänseende avvek från riket i övrigt. Tidigare, under den period då Finland tillhörde Sverige, var dylika tvåspråkiga län en vanlig företeelse inom den östra riksdelen: i Åbo och Björneborgs, Nylands och Vasa län talade kustbefolkningen svenska, medan inlandsbefolkningen endast kunde finska. Efter 1809 var Västerbotten det enda område i riket med en dylik språklig tudelning.

De språkliga förhållandena bland allmogen hade tidigare mycket litet bekymrat rikets styresmän och länsstyrelsernas och lokalförvaltningens tjänstemän. På 1800-talet blev det dock annorlunda. Både nationalismen, som förhärligade det egna folket och dess språk, och liberalismen, som krävde lika rättigheter och sam-

ma möjlighet till ståndscirkulation för alla, verkade till minoritetsspråkets nackdel. Därtill kom en tredje faktor, den försvarspolitiska, som såg ett ryskt expansionshot bakom varje åtgärd som gynnade finska språket i norr. Ett svenskt Tornedalen var ur nationell, demokratisk och försvarspolitisk synvinkel ett självklart krav för alla inflytelserika beslutsfattare i det sena 1800-talets och begynnande 1900-talets Sverige.

Innan Norrbottens språkfråga blir föremål för vår skildring, måste områdets finska bosättningshistoria skisseras här i största korthet. Norrbottens finnbygd omfattar i dag nära hälften av Norrbottens län, ett område på 50.000 km² eller ungefär av Danmarks storlek. Dess kärna är en låglandsremsa längs Torne älvdal, som duger både till jordbruk och boskapsskötsel. Åt väster och norr därifrån utbreder sig skogslandet och längre inåt lappmarkens sjö- och myrland, som längst i väster övergår i fjällregionen. Denna stora nordvästra del av finnbygden är mycket glest befolkat, en trakt som man på 1800-talet hade i tankarna, när man talade om "eländet och nöden i finnbygden". Den egentliga Tornedalen var däremot mera välmående och omfattade församlingarna Nedertorneå–Haparanda, Karl Gustav, Hietaniemi, Övertorneå, Korpilombolo, Pajala, Tären-dö, Junosuando och Muonionalusta. Språkgränsen gick och går delvis alljämt från Bott-niska vikens kust cirka tre mil väster om Haparanda norrut till Korpilombolos sockengräns, tio mil norr om Haparanda. Därifrån drar den sig åt väster och gör en vid kurva söderut mot Råneälven, viker vid Nattavaara samhälle ytterligare åt väster och går ända fram till Luleälven, vars norra gren den sedan följer upp till riksgränsen (se kartan på sid. 276). Under tidigare sekler var folkmajoriteten i de lappmarks-

Två bönder från Övertorneå i sin sommardräkt. Illustration ur Carl Axel Gottlunds "Otava" (1 delen, 1828). Reprofoto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

församlingar – Karesuando, Jukkasjärvi och Gällivare – som finns innanför språkgränsen lapsktalande, men under 1900-talet har samerna inom detta område i hög grad anammat finska språket och blivit tvåspråkiga. De malmfält som finnbygden inneslutit, framför allt Kiruna och Malmberget, är nya samhällen där språkutvecklingen har gått från lapskt och finskt till svenskt.

När blev Norrbottens finnbygd finsktalande? Denna fråga har sysselsatt generationer av forskare och besvarats på många olika sätt. Alla tycks dock ha varit eniga om att urbefolkningen

i dessa trakter har varit samisk, eventuellt med vissa skandinaviska inslag.^{1b} De kringströvande samerna bodde helt säkert redan vid vår tideräknings början i dessa områden. Oenigheten bland forskarna har gällt den fasta bebyggelsens uppkomst. Namn på folk som bjarmer, kväner, birkarlar, svenskar, finnar, karelare och ryssar förekommer i Tornedalens äldsta historia. Att hitta rätta förklaringen till denna folkens mångfald har inte varit lätt, inte heller att utpeka de nuvarande Tornedalsfinnarnas förfäder bland de många nationalitetsnamnen.

En av de äldsta skildringarna av Tornedalen har skrivits av Olaus Magnus, som besökte Norrbotten 1519. Han beskrev området som lapskt dominerat men tillade, att själva Torneå var en betydande handelsplats, där en mängd folkslag från Sverige, Finland, Karelen och Ryssland träffade varandra och bedrev köpskap.² Den äldsta jordeboken från Tornedalen är från 1543 och visar en utbredd bebyggelse i hela Tornedalen från älvmyningen till trakten av Pello, men samtidig att det gick en bebyggelsegräns söder om Hietaniemi på så sätt, att byarna nedanför gränsen var betydligt yngre än ovanför. Det fanns vid denna tid en livskraftig bondebebyggelse i Tornedalen med en märklig dualism i sitt väsen.³

Vänder vi oss till ännu äldre, skriftiga källor, finns det en del dokument från 1300- och 1400-talen, som kastar ljus över älvdalens historia. Kungen och ärkebiskopen ville främja de nordliga älvdalarnas kolonisation och gav löften om frihet från skatter till nybyggarna. Den fasta befolkningen kom till trakten från två håll, från Sverige och från Finland. Det var fråga om en blandning av bönder, fiskare och säljägare som flyttade norrut. Strömmarna stötte ihop i området mellan Kalixälven och Torneälven så, att byn Sangis blev svenskspråkig men byn Säivis

finskspråkig. I trakterna omkring Bottenviken fanns det vid denna tid utöver samer en folkgrupp som kallades för birkarlar, som drev handel med urinnevånarna. Birkarlarna bodde omkring år 1328 i Piteå, Luleå och Torneå och hade troligen bott där långt dessförinnan.⁴

I de skriftiga källorna från medeltiden finns en del vinkar om varifrån inbyggarna i Tornedalen kom. För förbindelsen med Tavastland talar två dokument från 1420 och 1454. I det senare dokumentet sägs det rent ut, att vissa birkarlar som bodde i Luleå och Piteå skulle ha härstammat från Tavastland. Märkligt nog tycks tavasterna och samerna ha levt i en nära förbindelse med varandra också i Finlands inland sedan mycket gammal tid. Tavastland sträckte sig från "hav till hav", från Finska viken till Bottenviken. Även Satakunta hörde i äldre tid till tavasternas ytterområden. Tavasterna levde utöver av åkerbruk också av jakt- och fiskefärder, svedjeodling och boskapsskötsel i stora ödemarksområden. De drev handel och beskattade samerna för att komma i besittning av värdefulla pälsverk.⁵

Många av namnen i Tornedalen är av tavastländskt ursprung. Till dem hör själva namnet *Tornio*, som betyder "spjut". Detta namn är känt i hela det tavastländska området, särskilt i sydöstra Tavastland. Även namnen *Oulu* och *Kemi* är tavastländska.

Den tavastländska kolonisationen av Tornedalen föregicks av tavastländska ödemarksfärder, som mycket väl kan ha varit i gång redan i början av vikingatiden, på 800-talet. Det gynnsamma klimatet kring år 1100 hjälpte säkert till i fråga om bosättning. Även folk från Egentliga Finland anslöt sig till strömmen av kolonisatorer.⁶

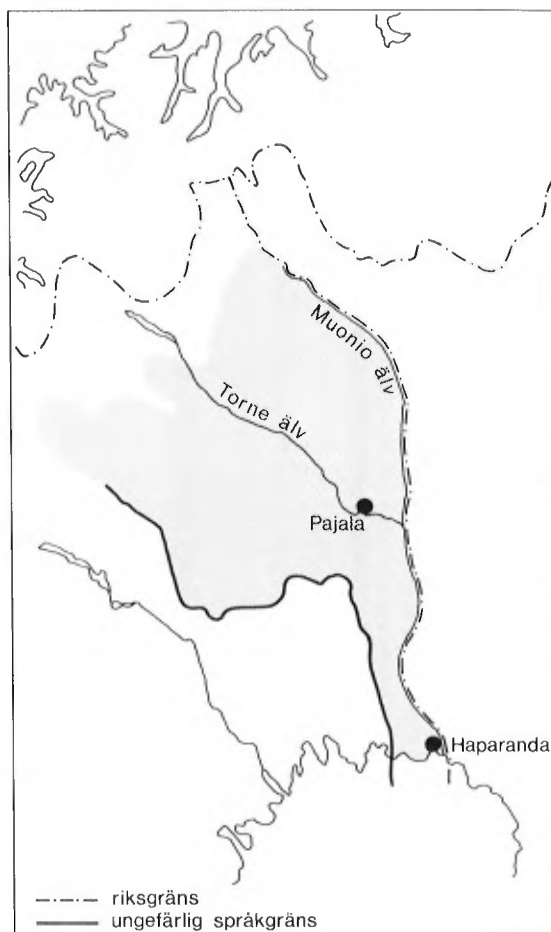
Politiskt hamnade dock både Egentliga Finland och Tavastland under svenskt inflytande

på 1100- och 1200-talen. Gränsen mot Novgorod låg dock nära. Detta ledde till att även karelarna – folket från Ladogatrakten – hade en fot inne i Tornedalen. Ett antal karelska ortnamn (bland dem namnen *Vojakkala* och *Seskarö*) kan beläggas i södra delen av älvdalen eller vid dess Bottenvikskust. Framför allt i nedre Tornedalen skedde en karelsk infiltration. Man kan grovt tala om Torneälvens tavastländska övre lopp och karelska nedre lopp. De etniska motsättningarna mellan de bägge finska folkgrupperna var från början inte stora.⁷

Novgorods välde gjorde sig inte politiskt kännbart i Tornedalen. I stället tycks även ett tredje folkelement, hälsingarna, ha trängt in i trakten västerifrån. Hälsingbyn i Övertorneå kan beläggas i alla källor från och med 1539. En rad andra gamla svenska ortnamn förekommer framför allt i kustbandet. Även tyska handelsmän förekom redan tidigt i norr.

Den stora debatten i fråga om Tornedalens bosättningshistoria har gällt birkarlarnas ursprung. Fastän teorierna om själva ordet birkarlar är många, tycks det inte ha varit fråga om något nationalitetsnamn, utan namn på folk som hade kronans tillåtelse att driva in skatt från samerna och bedriva handel med dem. Man har velat härleda namnet från *Birkala* socken i Finland, från det gamla skandinaviska ordet *birk* 'handel', från ordet *bjur* 'bäver', från ordet *björk* i betydelsen karvstock eller björknäver att skriva på, samt på ytterligare många sätt.⁸

Den mest uppmärksammade tolkningen utgår från att namnet birkarlar kan härledas från det finska sockennamnet *Birkala* och att birkarlar från början skulle ha varit bönder från denna ort i Satakunta som bytt ut arvsgårdar i Finland mot beskattningsrätten av lapparna i Norrbotten. Denna åsikt, som bygger på birkarlarnas

Norra Sveriges finnbygd.

egna traditioner, har vidareutvecklats av bl.a. Johannes Schefferus på 1600-talet och accepterats av några finska forskare, Jalmari Jaakkola och Armas Luukko, i vår tid. Etymologin upptecknades ursprungligen vid sekelskiftet 1600 i syfte att försvara birkarlarnas beskattningsrätt och för att ge stöd åt Karl IX:s Ishavspolitik. Den är helt felaktig, fastän den kan vinna visst stöd i ortnamnsforskningen, som har kunnat

påvisa likheter i namnskiktet i Tornedalen och i Satakunta.

Birkarlarnas basområde i norr var kusten mellan Torneå och Piteå och de älvdalar, som ledde inåt landet. De var representanter för det svenska väldet i norr och förekom inte i Kemiälvdalen, som låg mera i Novgorods intressesfär. De fanns inte heller söder om Bygdeå på den svenska sidan, där handelsmännen från Stockholm dominerade. Där gick under medeltiden en kulturgräns av något slag, norr om vilken de fria landskapsköpmännen, de egentliga birkarlarna, rörde sig.⁹

Birkarlarna fick kämpa mot Gustav Vasa för att behålla sina rättigheter. De förlorade sitt privilegium 1553, men fick fortsätta som lappfogdar åt kronan. Den egentliga "existensstriden" började 1570, då kronan tog som sitt mål att göra slut på birkarlarnas lappmarkshandel. De förlorade så småningom striden och blev bofasta bönder.¹⁰

Den bofasta befolkningens i Norrbotten förfäder kan sägas ha kommit från två håll i Finland, Tavastland och Karelen, samt i någon mån också från Hälsingland. Befolkningens urprung är därför tämligen blandad, men det finska elementet har dominerat bland dess anor från första början. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet introducerades dock i Sverige av politiska skäl teorin, att de finsktalande i finnbygden härstammade från en ursprunglig svensktalande befolkning. Bakgrunden till denna åsikt var att finnbefolkningen växte nästan explosionsaktigt vid sekelskiftet och att de relativt fåtaliga svenskarna i området lärde sig finska, särskilt om de var unga. Förfinskningsteorin lanserades i samband med aktiveringen av försvenskningens arbetet i finnbygden. Man strävade efter att "återge befolkningen dess ursprungliga språk" d.v.s. svenskan.

Förfinskningsteorin torde kunna avföras som obevisad. I brist på entydiga historiska källor om invånarnas språk och nationalitetsförhållanden under äldre tid har forskningen hämtat stoff bl.a. från de arkeologiska fynden, befolkningens antropologiska egenskaper och ortnamnen.¹¹

De arkeologiska fyndens vittnesbörd visar, att fornfolket i området sannolikt utgjordes av samer, möjligen med vissa skandinaviska inslag. Den antropologiska rasforskningens resultat, som bygger på människornas utseende, är i hög grad osäkra. Antropologerna talar om den nordiska rasen, till vilken svenskarna och en del av finländarna hör, och den östbaltiska rasen, som förekommer i Finland och Baltikum. I Finland är de s.k. typmotsättningarna mellan språkgrupperna mindre än mellan det väst- och östfinska utseendet. Bl.a. av denna anledning är det omöjligt eller åtminstone svårt att tala om utseendebaserade raser bland Norrbottens svenskar och finnar. Den kände antropologen H. Lundborg räknade med att 19 % av Norrbottens befolkning var av nordisk typ, 12–16 % av östbaltisk typ, medan resten bestod av blandformer.¹² För finnbygdens vidkommande och för vår tids sätt att se på saken är denna rasdiskussion av ringa betydelse. När denna landsända nåddes av invandring österifrån, var det inflyttade folket sannolikt självt resultat av en långtgående rasblandning.

Ett mera objektiva mått än de yttre egenskaperna tycks den vetenskapliga genundersökningen kunna erbjuda. Det finns stora skillnader mellan finnar, samer och svenskar med avseende på ärftliga blodgrupper. Den nordsvenska befolkningen är ur denna synvinkel mycket heterogen. De genetiska s.k. markörerna som ärvs genom enkel nedärvning kan studeras i olika populationsundersökningar. Man tar ett stickprov på mellan 100 och 200 indivi-

der födda i den grupp som skall undersökas. Blodproverna undersöks i laboratorium, och populationerna kan sedan jämföras med avseende på frekvenserna av olika gener.

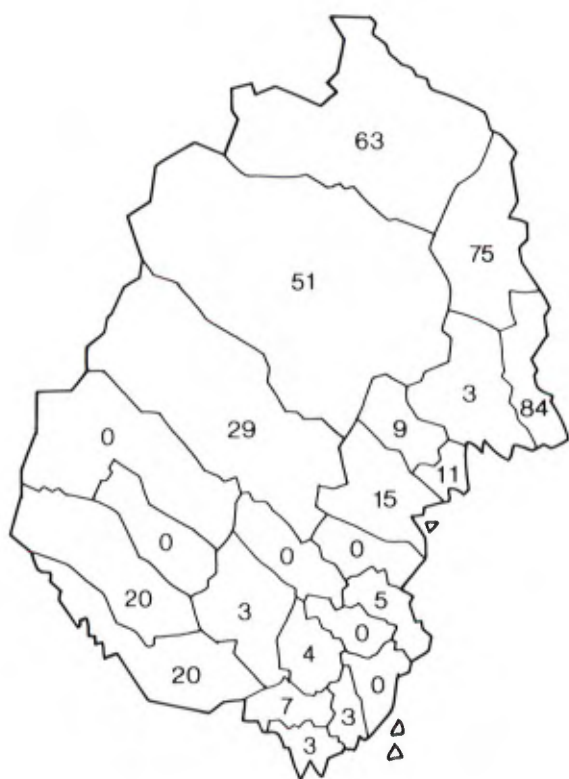
I studier av finska, samiska och svenska populationer har Institutionen för medicinsk genetik i Umeå identifierat några gener, som kan bedömas som goda finska markörgener, som förekommer i en avsevärt högre frekvens bland finnar än bland samer och svenskar. Institutionen undersökte ett stort antal individer (över 4.000) från Norrbottens och Västerbottens län med avseende på dessa finska markörgener. Med utgångspunkt från frekvenserna av dessa gener har forskargruppen fått fram det finska inslaget i procent i de olika regionerna inom dessa län (se kartan härintill!). Resultatet visar, att det finska genetiska arvet är av storleksordningen 63–84 procent i den egentliga finnbygden (och högst i kommunerna Nedertorneå, Karl Gustav, Hietaniemi och Övertorneå vid södra Tornedalsgränsen), men att även söder om denna trakt, ända till linjen Hortlax-Piteå landskommun – Arvidsjaur, är de finska markögenerna befintliga hos 15–29 procent av befolkningen. Därefter följer, längs Västerbottens norra gräns mot Norrbotten, en smal zon helt utan finska markörgener, medan det finska arvet åter syns i varierande styrka (3–20 procent) i södra Västerbotten. Där kan det dock vara fråga om genbärare, som inte kommit norrifrån, utan från Medelpad-Ångermanlands sågverkskust, som på 1800-talet utgjorde en port för finländsk inflyttning till Sverige.¹³

Dessa beräkningar av finskt genetiskt inslag påverkas givetvis av slumpens inverkan. Många av de nordsvenska församlingarna härstammar från ett mycket litet antal individer, vilket gör, att vissa normal sällsynta gener kan komma att fixeras i relativt hög frekvens medan

andra kan helt försvinna. Med reservation för detta kan ändå sägas, att bilden av det finska genetiska inslaget nog är vetenskapligt tillförlitlig.

Det förefaller också som om de olika markörerna skulle ha kommit till Sverige vid olika tidpunkter. Genen D_{Chi} , som är typisk för Asien, har sannolikt införts med en tidig finsk invandring. Denna gen finns också hos samerna i hela det samiska området. Den dominerar i östra Norrbotten, alltså själva Tornedalen. Genen B_{0-1} har inte påträffats hos samer eller svenskar från södra Sverige. Den finns inte heller i södra Västerbotten. Den kan mycket väl markera en andra finsk inflyttningsvåg till Norrbotten under 1600- och 1700-talen, då den har ett klart spridningsmönster från älvdalarnas mynningsar och uppåt. Genen C 3 verkar åter förekomma endast bland finnar och finns inte alls bland mongoloida folk i Asien. Den saknas i stort sett i Västerbotten men är relativt allmänt spridd i Norrbotten. Den tycks bekräfta, att det finska inslaget i södra Västerbotten och nordöstra Norrbotten har olika utgångspunkter.¹⁴ Genforsknigen, som är en ung vetenskapsgren, kan sannolikt föras vidare med ännu exaktare resultat som följd.

Även det rent etnologiska föremåls materialet kan tjäna som grund när det gäller områdets historia. Man kan därvid med lätthet konstatera en rad finska särigheter: byggnadssättet, gårdsformen, bastun, pörtet, kortlien, gaffelplögen, tröskslagan, torkställena på hustaken, rieskabrödet för att nämna blott några. Allt detta förekommer norr om den kulturbarriär, som skiljer Umeå- och Bygdeåtrakten i söder från norra Norrland. Det etnologiska materialet i finnbygden har ett påtagligt västfinskt ursprung. Till de mera omdebatterade föremålen hör den s.k. kloalen, ett jordbruksredskap

Variationen av finskt genetiskt inflytande (procent) i norra Sverige.

som används på samma sätt som harv eller plog. Detta föremål har sin närmaste motsvarighet i ett redskap kallat trenäbba, som förekommer i sydvästra hörnet av Satakunta.¹⁵

Även folkmusiken kan säga något om befolkningens ursprung. Enligt musikforskare utgör Tornedalen ett område, som fått tidiga impulser från finsk musiktradition. Kustlandet kring Piteå och Luleå är återigen bärare av sydsvenska kadriljtraditioner från 1700-talet, vilket tyder på kontakter främst söderut. I malmfälten har dessutom inslag från Bergslagens folkmusik påträffats.¹⁶ (Se kartan på sid. 280).

Befolkningen i norr tycks ha vuxit avsevärt under 1400- och 1500-talen. Sålunda omfattade Luleå älvdal vid mitten av 1500-talet 308 gårdar, medan Tornedalens bebyggelse var något talrikare, 336 gårdar. Under denna tid ägde en betydande folkförflyttning rum från kusterna mot inlandet. Vid sidan av jakt och fiske blev jordbruk och boskapsskötsel nu dominerande näringsgrenar. På grundval av Älvsborgs lösen 1571 har Hans Forssell beräknat, att invånarantalet i Norrbotten och Västerbotten måste ha legat mellan 13.400 och 18.800 personer.¹⁷

Under 1500-talet tycks Pello ha varit den nordligaste bebodda byn vid Torne älv. Den låg några mil norr om polcirkeln och 120 kilometer från kusten. Kolonisationen av lappmarkerna, som dittills uteslutande varit samernas land, började på 1600-talet men tog fart först på 1700-talet. Karesuoando, Vittangi och Jukkasjärvi med flera byar i lappmarken fick då sina första bofasta inbyggare. Nybyggarna kom dels från nedre Tornedalen och dels från området öster om Tornedalen.

Denna folkförflyttning norrut kan många gånger studeras i detalj och den första kolonistens eller bofasta bondens ursprungsort utpekas i källorna. Det var ofta fråga om folk, som de oroliga tiderna – särskilt det stora nordiska krigets fasor i Finland – fått att röra på sig. För att nämna ett namn bosatte sig finnen Johan Filipsson Hilduinen från Kemi lappmark år 1678 vid Örträsket i Lycksele. Hilduinens ättlingar var företagsamt folk, som återfanns år 1849, då en släktutredning sammanställdes, på inte färre än ett 40-tal platser i Lycksele lappmark. År 1978, trehundra år efter bosättningen, avtäcktes en staty föreställande Hilduinen vid Örträsk av kanslichefen vid Finska undervisningsministeriet Jaakko Numminen.¹⁸

Den österifrån kommande finska kolonisatio-

 Finsk tradition som tyder på medeltida kontakter med purfinska områden som Tavastland och Karelen.

 Kadriļens spridning som tyder på direktkontakter med sydsverige på 1700-talets mitt och slut.

 Musik som är gemensam med Bergslagen och som visar på kontakter under 1800-talets slut och 1900-talets början.

Musiktraditioner i Norrbotten.

nen av Tornedalens periferi skedde samtidigt som en annan befolkningsström sökte sig till området söderifrån. Denna folkförflyttning ägde samband med den svenska malmhanteringsens expansion i trakten. Under 1600-talet började man söka efter nya malmfyndigheter, som kunde bearbetas med vallonsmidet. I Nasafjäll fann man silver, som bröts från 1636 och fram-

åt. Järn fanns i Masugnsbyn, Junosuando och senare i Gällivare, koppar i Svappavaara. För att bearbeta den sistnämnda metallen växte en rad industrier, vanligen kallade för Kengisverken, upp i Tornedalen. Utförseln av koppar från Torneå var enligt bruksräkenskaperna under tiden 1658–1661 i medeltal 50 ton per år. Stångjärn utskleppades också i ungefär samma kvantitet.

Bruksrörelsen ledde befolkningsmässigt till en svensk infiltration i Norrbottens finnbygd. Från år 1649 vet man, att "hantlangare från Bergslagen" kom till Kengis för att driva bruksrörelsen. Under bröderna Abraham och Jacob Mommas tid som företagare skedde en intensifiering av verksamheten. Enligt en personalförteckning på totalt 240 personer från 1650-talet,

som omfattar Kengis, Masugnsby och Svappavaara, fanns då på plats en grupp vallonska smeder, smältare och annat bruksfolk, som måste ha kommit utifrån. Men dessutom arbetade vid dessa verk folk från samtliga byar längs hela Torneälven. Hugo Tenerz som gjort en analys av denna population menar, att endast 23 män av den första arbetarstammen (med 71 familjemedlemmar) med säkerhet var svensktalande. Resten av arbetsfolket skulle ha utgjorts av finnar och samer.¹⁹

Samme författare är även i övrigt mycket skeptisk till importen av svenska arbetare och vallonfolk till verken i Norrbotten. Hans genomgång av mantalslängderna för Masugnsbyn och Svappavaara 1657–1757 och för Kengis bruk 1679–1757 ger vid handen, att det på grundval av namnskicket är ytterst vanskligt att fastställa de enskilda arbetarnas nationalitet och språk. Förmodligen är det också sant, att en del av de söderifrån kommande yrkesmännen inte klarade av de karga livsbetingelserna i Norrbottens inland utan återvände efter en kortvarigare vistelse i Tornedalen. Den svenska infiltrationen har enligt Tenerz' uppskattningar därför varit av ganska ringa omfattning, medan den vallonska inskränker sig till några namngivna personer.²⁰

Emellertid är det uppenbart, att med bruken kom det präster, bruksägare, inspektörer, bokhållare samt skrivare till trakten, samt en del masmästare och hammarsmeder med icke för Tornedalen typiska namn, som i en del fall stannade och fick avkomma bland Tornedalsborna. En infiltration "uppifrån", från en socialt högre stående samhällsgrupp, torde ha ägt rum under 1600- och 1700-talen. Vissa av ättlingarna till dessa personer sjönk till allmogen och övergick till finska språket på samma sätt som en socialt nedåtgående ståndscirkulation under

hela den svenska tiden påverkat allmogens sammansättning i Finland.

I början av 1800-talet bodde alltså en ganska betydande finnbefolkning i de norra delarna av dåvarande Västerbottens län. Landshövdingen i Umeå Per Adolf Ekorn kunde i sin rapport år 1822 skriva till Kungl. Maj:t följande:

Sista årets, eller 1821 års, ovanfigvna Folk-mängd, bestod av omkring 25.000 Svenskar, 7.000 Finnar och 500 Lappar. Landets Svenske Invånare är av någorlunda reslig och stark kroppsbyggnad, samt merendels bleklagt utseende med ögon och hår av alla vanliga färger.

Finska Invånare är av kortare, undersätsig växt, i allmänhet med ljusa hår och ögonbryn. Av klimat och levnadssätt gemensamt härdade fördraga de tåliga mödor, är hatare av tvång och tillgivne sin hembygd, men bekymrande sig föga om vad derutom föregår. De sätta synnerligt värde på att vid högtider och allmänna tillfällen, visa sig väl klädda, en böjelse som nästan urartar till prakt hos Allmogens Kvinnfolk men i mat och dryck är de, synnerligen Finnarne, ganska måttlige och sparsamme. För övrigt består den välmående Bondens lyx i goda hästar och granna åkdon, samt, uti Svenska Socknarne, jämväl i vackra byggnader och snyggt husgeråd.²¹

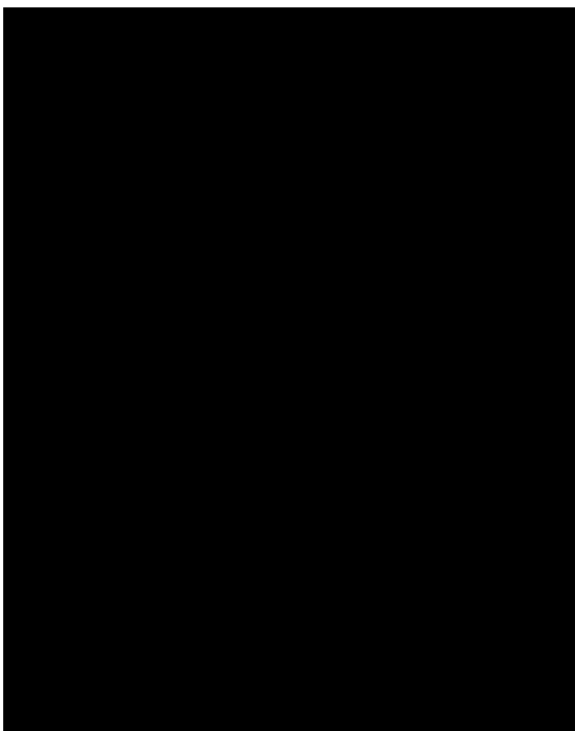
Dessa 7.000 Norrbottensfinnar kom under 1800-talet att växa till en mångdubbel finsktalande befolkning i nordligaste Sverige. De skiljer sig från de övriga finländarna i denna bok genom att de inte har flyttat till det nuvarande Sveriges område. Det är tvärtom gränsen som har flyttat och gjort dem till Sverigefinnar.

Två resande Skogmans – och två sätt att se på gränslandet

Vid midsommartid 1850 började en ung svensk premiärlöjtnant att föra dagbok i Kukkola by i Tornedalen. Detta skedde när hans hästar tog en välbehövlig vilopaus på vägen mot Päckilä. Dagen hade börjat som mulen men blivit sedan vacker; överallt stod åkerbären i full blomning i dikesrenarna och sånglärkorna slog sina drillar i skyn.

Den unge löjtnanten hette Carl Johan Alfred Skogman och var son till presidenten i Kommerskollegiet Carl David Skogman, som vi redan har träffat i denna bok. Premiärlöjtnanten var genom sin far ättling från Finland, men kunde inte finska och färdades i sällskap av en tolk, en f.d. sergeant som hette Fogman. Skogman var en ung svensk friherre och sjöofficer, som hade varit med på en segling till Västindien på korvetten "Najaden" år 1842 och deltagit i flera sjöexpeditioner till närmare vatten. Redan år 1846 hade han gjort sin första resa till Norrbotten i sällskap av professor N. H. Selander, som hade lärt honom konsten att göra gradmätningar. Denna gång reste han ensam i likadana ärenden; de hästar som betade på ängen utanför Kukkola hade dragit två kärror med gradmätningssinstrument efter sig.¹

Varför premiärlöjtnanten Skogman började göra sina anteckningar i Kukkola vet vi inte. Kanske ville han visa den vackert med vattenfärgsteckningar prydda resedagboken för sin fästmö Maria Lovisa Toll, som han skulle gifta sig med ett halvår senare. I varje fall utgör dagboken med sina illustrationer, som oftast går i en grön tonskala, en ypperlig källa till

Två kvinnor som skurar en trappa med tvättrasor under fötterna i Vojakkala i Tornedalen. Blyertsteckning i Skogmans "I Norrbotten och Lappmarken" (RA, E 5396).

förhållandena i Tornedalen vid mitten av 1800-talet, sådana som ett främmande öga såg dem. Den unge Skogman hade redan när han gick i Växelundervisningssällskapets moderna skola i Stockholm på 1830-talet visat sina talanger i teckning, och nu ritade han skickligt folktyper, landskap och byggnadsverk på sina resor, vart dessa än gick.

Dagboken från Tornedalsresan² behöver inte skämmas i jämförelse med liknande alster från Sydeuropa eller vyer från Stockholm, som Skogman senare åstadkom. Den tar upp en mängd iakttagelser av skilda slag, från det generellt gällande till resenärens subjektiva

känslor och stämningslägen. Skogman skildrar Tornedalens bebyggelse i ord och bild från den herrgårdsliknande storgården i Vojakkala by och dess bodar med sina väggar som blir vidare uppåt till lappens enkla torvkoja i Mertainen, där han sov gott en natt. Han betraktade kvinnor som skurade trappan genom att lägga skurtrasan under sina fötter och genom att fästa sina kjolar upp så att deras ”föga retande former” gick att skåda ända över knäet. Från Vojakkala lät han ro sig och sina saker till Matarengi eller Övertorneå, där han ritade en bild av den korsformade träkyrkan med sin vackra klockstapel. I Matarengi hade han problem med login hos den snåle bonden Abraham Mörtberg, men allting ordnade sig till det bästa efter ett rejält gräl.

Carl Johan Alfred Skogman såg på sin omgivning med den kräsne turistens ögon även vad naturskönhet beträffar. Från trakten vid Hietaniemi kyrka hade man enligt honom ”en verkligen utmärkt vacker utsikt uppåt älven” och det saknas endast färg i naturen för att man skulle kunna kalla vyn för skön. ”Konturer och gruppering är särdeles goda”, skriver han, ”men alltsammans har en gråaktig och blek färg”. Tillsammans med två finländska damer, den ena från Uleåborg, den andra från Vasa, besökte Skogman på turisternas vis berget Aavasaksa på den finska sidan av gränsen för att se midnattssolen:

Utsikten från Aavasaksa är storartad, men vad som blivit sagt om Hietaniemi, gäller även här. När man dessutom vet att de vackra gröna fjälten man ser är ohyggliga myrar och kärr, och att skogarna är fulla av våt mossor, och omsvärmade av myggor, så minskas därigenom mycket det behagliga intrycket.

Brödbakande gummor i Syväjärvi. Blyertsteckning i Skogmans "I Norrbotten och Lappmarken" (RA, E 5396).

Efter en strapatsrik båtfärd i älvens forsar kom Skogman med sitt sällskap till Turtola, där en bonde just fångat inte färre än 45 laxar i sin laxfälla, vilket gav anledning till en festmåltid. Den 25 juni 1850 var resenärerna i Pello efter flitigt samlande av sällsynta insekter. Där träffade de en predikant, som försökte omvända Skogmans båtkarlar till sin tro, men förgäves. I en allt oländigare terräng drogs båtarna uppströms Muonio älv, medan Skogman gjorde sina gradmätningar. Genomblöt, omsvärmad av myggor nådde han och hans sällskap till slut Syväjärvi, där sällskapet somnade på renhudar i ett finskt pörte. Där tecknade Skogman en bild av två äldre kvinnor sysselsatta med brödbakning. I början av juli blev vädret alldeles olidligt och i ständigt hållande regn nådde

gruppen Karesuando. Först den 11 juli fick man där syn på polstjärnan, en nödvändig förutsättning för ett korrekt gradmättningsarbete. Marschen kors och tvärs i terrängen bärande instrument blev ytterst ansträngande, och dagboksskrivandet slocknar i lappkojorna i den rena trötthetens tecken. Återresan gick samma väg men i omvänd ordning. Under dess sista etapper nedströms Torne älv och längs landsvägen från Vojakkala till Haparanda förefaller Skogman vara riktigt nöjd med sina prestationer i fjällregionen. Under den allra sista skjutningen ritar han sig själv belåten i kärnan hållande i handen stekta nejönögon på ett träspett, en läckerhet som gästgivaren Malm i Kukkola hade skänkt honom.

Det dröjde femton år, tills nästa storresande med namnet Skogman anlände till Tornedalen. Det var pastor David Skogman, född 1840 i Mouhjärvi socken som son till en torpare. Nyss bliven student hade han intresserat sig för folklöre och etnologi, men valt prästbanan för brödfödans skull. Skogmans första insamlingsresa som Finska Litteratursällskapets stipendiat 1861 hade gått till hemtrakten i Satakunta och resulterat i stora samlingar i form av upptecknad folklöre. Det bästa av hans anteckningar samt reseskildringen trycktes på sällskapets bekostnad i albumet *Suomi* år 1864.³

Skogman var en Satakuntabo och kanske därför särskilt intresserad av de teorier om birkarlarna och om Tornedalsfinnarnas rötter i sydvästra Finland, som redan fanns i svang på 1800-talet. År 1865 fick han ett nytt resestipendium från Finska Litteratursällskapet för att fara till Norrbottens finnbygd och studera dess folkliga kultur. Sällskapets preses, professor Georg Zacharias Forsman (ett namn som vederbörande förfinskade till Yrjö-Koskinen), det fennomanska partiets ledare efter Snellman,

ömmade för de finska minoriteterna utanför landets gränser och menade, att Skogman också borde på sin resa verka praktiskt, genom att förmedla finska böcker till dem som så önskade.⁴

Denna praktiska verksamhet och sökandet efter ett ombud som kunde öppna en finsk bokförmedling gav sin slagsida åt Skogmans i övrigt vetenskapliga insamlings- och forskningsexpedition, som man har velat jämföra med Carl Axel Gottlunds resor tidigare i Värmland och Dalarna. David Skogmans företag i finnbygden kan följas genom den brevväxling som han hade med många av fennomanins ledande personligheter (Yrjö-Koskinen, Julius Krohn, V. Kilpinen, Vald. Eneberg, B. F. Godenhjelm, C. A. Gottlund, förlagsfirman Lillja & Co i Åbo m.fl.), genom resebrev som hans skrev i tidningarna och genom hans resedagbok.

Vid tidpunkten för Skogmans resa, 1865, hade det finska språket redan fått en etablerad ställning i Finland. Kejsaren hade genom ett särskilt manifest 1860 lyft finskan till principiell paritet med svenskan och vid den första lantdagen som samlats under Alexander II:s regim 1863 hade två av ständerna, prästeståndet och bondeståndet, visat sig vara språkligt finsksinnade. Utgående från detta dagsläge kunde Skogman konstatera, att finnarna i Tornedalen levde i ett tillstånd som liknade allmogens tillvaro i Finland 50 år tidigare, vid tiden för separationen från Sverige. I sina direktiv hade Yrjö-Koskinen skrivit, att eftersom Litteratursällskapet inte förmådde att ofta sända stipendiater till Norrbotten, skulle Skogman lämna där bestående spår, som den första fjällvinden inte sopade igen. Han skulle undvika att väcka svenskarnas politiska misstänksamhet, men tänka på medel, genom vilka man kunde behålla Tornedalsborna i nationellt hänseende som finnar.⁵

Skjuts till Haparanda. Premiärlöjtnant Skogman sitter i kärnan och håller i handen stekta nejonögon på ett träspett. Vattenfärgslavering i Skogmans "I Norrbotten och Lappmarken" (RA, E 5396).

David Skogmans tanke var att skriva en bok om Tornedalsfinnarna, som särskilt skulle syssla med deras ursprung. Boken skulle ta upp kvänerna, birkarlarna, de historiska rötterna hos den finska befolkningen i Tornedalen och Finnmarken, befolkningsstrukturen i övrigt i Norrbotten, det nordskandinaviska språkets beskaffenhet samt dessutom vissa frågor kring finnarna i Värmland och Dalarna, de sistnämnda förmodligen mera i jämförande syfte. Det stora verket blev aldrig färdigt utan avbröts av författarens för tidiga död i 27-årsåldern år 1867. Vad som blev publicerat var en torso i albumet Suomi 1870 under rubriken *Suomalaiset Ruotsissa ja Norjassa* (Finnarna i Sverige och Norge), ett alster som baserar sig på ett vida större grundmaterial i Finska Litteratursällskapets arkiv.

David Skogmans resa kan följas i detalj i den bevarade korrespondensen och i resedagboken. Han kom först i slutet av maj 1865 över till Stockholm och färdades sedan dels med kustångare, dels landsvägen till Torneå, samt fortsatte längs älvarna till Övertorneå, Gällivare

och Vittangi. I norr stannade han i fem månader och bodde huvudsakligen i Tromsö, i nordligaste Norge. Huvudfrågan för Skogmans forskning var hela tiden, varifrån den finsktalande befolkningen i dessa trakter hade kommit. I Tromsö mottog Skogman tre olika bokförsändelser, avsedda att delas ut till Norrbottens finska befolkning. Hemresan skedde över Trondhjem och tangerade mellersta Skandinaviens finnbygder.⁶ Bokgåvorna syftade till att göra den finska högkulturens yttringar kända bland allmogen och lära den att läsa skriftfinska; en kulturpolitisk målsättning som var helt främmande för svenskarna och normmännen. Den litteraturdistribution som Skogman ombesörjde var till sina dimensioner rätt betydande – det rörde sig om hundratalet titlar och sammantaget omkring ett tusen verk.

David Skogmans postumt utgivna arbete ger också en antydning om i vilken riktning hans forskning gick. Han uppskattar Tornedalens finska befolkning till drygt 13.000 personer och skriver, att bland dem fanns såväl de forna bjarmernas, kvänernas och birkarlarnas ättlingar

som nyare inflyttare från finska Österbotten. Särskilt fanns dylika senare invandrare på den norska sidan av gränsen, Finnmarken.⁷

Sin publicistik i tidningspressen började Skogman redan under resan. Fennomanernas husorgan "Suometar" utgav två utförliga resebrev av hans hand i augusti 1865. Skogman sade sig ha upptäckt, att de svenska myndigheterna systematiskt försökte undertrycka de norrbottniska finnarnas språk och nationalitet. Artiklarna samt Skogmans aktiviteter att sprida tryckt litteratur till Tornedalsfinnarna och finnarna i Norge väckte genast uppmärksamhet både i Finland och Skandinavien. Skogman bemöttes bl.a. av ett genmäle i Helsingfors Dagblad. Tidningen skrev, att Skogmans verksamhet var ett uttryck för en vilseledd fennomani, som nu försökte svartmåla även den svenska regeringen. Också från Norrbotten fick Skogman mothugg. Korrespondenten för Norrbottens Kurir skrev, att finnarna i landsändan inte led någon brist på litteratur på sitt modersmål, utan att den svenska statsmakten nog också tog hänsyn till deras behov. Nya Dagligt Allehanda, som utkom i Stockholm, införde därefter den 27 september 1865 en längre artikel från sin korrespondent i Haparanda. Allt tal om förtryck tillbakavisades skarpt i hans artikel. Med flera exempel (såsom angående finska gudstjänster och förekomsten av tingstolkar) försökte han belysa, att rimlig hänsyn hade på olika sätt tagits till det finstalande folket. Detta sades vara helt svensksinnat men talade finska, "ty finska språket är smittosammare än den finska nationaliteten". Skogmans roll som politisk talesman för finnbygdens folk, fortsatte artikelförfattaren, kunde inte erkännas på platsen.

David Skogmans sista replik i denna ordbatalj var en längre artikel i Åbo Underrättelser i början av november 1865. Han tillbakavisade i

David Skogman. Foto Museiverket, Helsingfors.

detta alster anklagelserna mot honom som en dålig kännare av Tornedalsfolkets behov. Han tog också Finska Litteratursällskapet, Suometar och fennomanernas ledare i försvar. Fennomanerna, som räknade 1,5 miljon människor, var inga fiender till Sverige eller svenskarna utan ville endast befria sitt språk från alla bojer och band. Deras syfte, fortsatte Skogman, var att återinsätta finskan i dess rättigheter, det språk, som de höll för det dyrbaraste de ägde näst den heliga tron. Skogman hävdade, att han inte hade för avsikt att rikta "något sidohugg åt svenska regeringen" men beklagade de svenska strävandena att befordra det svenska språket i norr. "Det är smärtande att se finnarna här till följd av brist på allt slags litteratur nedsjunka till en föraktad pariaklass".⁸

För en betraktare förefaller de två personerna med samma efternamn som vid 1800-talets mitt besökte Tornedalen att ha varit varandras motsatser i allt: en adlig ung officerare, utsänd av svenska generalstaben för topografiska arbeten, och en ung finsk folklivsforskare, utsänd av fennomanernas ledare för att studera folkets ursprung. I själva verket personifierade de två Skogmans Tornedalens mest centrala problematik. Från svensk sida betraktade man gränsbygdgen som en försvarsfråga, från finsk som en försummad nationalitetsfråga. Denna skillnad i grundinställningen skulle leda till upprepade konflikter ju längre tiden led.

Svensk skolpolitik i Tornedalen till första världskriget

Folkundervisningen låg sedan införandet av kristendomen i kyrkans händer såväl i Tornedalen som annorstädes i riket. Prästerna i finnbygden i norr kom i regel från finsktalande trakter och predikade uteslutande på finska. Endast ca 15 % av samtliga präster fram till 1809 hade enligt en beräkning vuxit upp inom svensktalande trakter i Sverige.¹ Visserligen lydde Tornedalen under Härnösands stift, men ofta var det så, att församlingarna anhöll om att få präster från Åbo stift och också fick dem. Västerbottens och Österbottens prästerskap var därför förenade med många släktskapsband. Många av prästerna hade dessutom vuxit upp i trakten, antingen som prästsöner eller som söner till borgare i Torneå.

I den egentliga finnbygden bestod folkupp-

lysningen till 1842 av katekesförhör och konfirmationsundervisning, som uteslutande skedde på folkets språk. Samma kyrkliga skrifter som begagnades i Finland användes också i Tornedalen. Endast en läroanstalt fanns i finnbygden, Torneå pedagogi, där enkel undervisning i skriv- och räknekonst samt grunderna i vissa lärdomsämnen meddelades till stadsbarnen. 1828 tillkom så Haparanda lägre apologetiskola, eftersom Torneå skola hade hamnat på den finska sidan av gränsen.

Haparanda skola var egentligen inte avsedd för de finsktalande allmogebarnen. Endast under åren 1840–1847 fanns vid denna skola en kortlivad ”finsk klass”, som biskopen i Härnösand Frans Mikael Franzén hade åstadkommit. År 1856 utvecklades Haparanda skola till ett 4-klassigt elementarläroverk och 1905 till en 6-klassig samrealskola, som 1935 blev ett högre allmänt läroverk, från vilket de första studenterna utexaminerades 1938. Under hela denna tid hade den finsktalande befolkningens bildningsintressen ingen plats i denna läroanstalt.²

Folkskolans spridning skedde till finnbygden efter 1842 års folkskolestadga, som föreskrev, att varje församling skulle ha en egen folkskola. Trots detta tillkom det inga folkskolor i finnbygden under 1840-talet, utan folkskolorna i Nedertorneå och Karl Gustav trädde i verksamhet först 1853. I Övertorneå och Gällivare fanns en folkskola 1854, varefter också Korpilombolo fick sin skola 1864 och Pajala 1869.³

Alla dessa kyrkliga folkskolor var finskspråkiga. Något annat hade varit helt otänkbart, om man utgick från de kyrkliga traditionerna och från folkskoleidéen. Till följd av de långa avstånden i finnbygden besökte endast en bråkdel av barnen regelbundet skolorna. I Nedertorneå, som ändå tillhörde de tätast befolkade försam-

lingarna, gick år 1867 endast 63 av de 536 skolpliktiga barnen i folkskola. År 1877 undervisades där 231 barn i hemmen och 128 i skolan.⁴ Av de läroböcker som kom i fråga i skolundervisningen i Tornedalen nämns finska katekeser och framställningar över den bibliska historien, August Ahlqvists "Lukemisto", Länkeläs "Ensimmäinen lukukirja" o.s.v. Svenska lärde man sig efter "Läsebok för den första undervisningen i svenska språket".⁵

Den förste som ägnade sig med kraft åt finnbygdens skolfråga var kollegan vid Haparanda läroverk, fil.dr Zacharias Grape, som åren 1867–1874 innehade folkskolinspektörstjänsten i landets nordligaste inspektionsområde. Grape var född i Pajala 1826 som son till komministern därstädes. Hans årsberättelse 1867–1868 ger en klar bild av tillståndet i distriktet: endast 6 % av den skolpliktiga finska ungdomen var inskriven vid någon folkskola. Vid samma tid var motsvarande siffra i hela riket 77 % och i Härnösands stift 50 %. Förhållandena i Tornedalen utgjorde ett bjärt undantag i skolgången i Sverige. Visserligen tillkom på 1860-talet en fast folkskola i Hietaniemi, en ambulerande folkskola i Nedertorneå samt två flyttande småskolor, men förbättringarna var ändå marginella. Grape förklarade allmogens motstånd mot undervisningen med dess fattigdom, befolkningens gleshet och de långa avstånden till skolan. Bristen på finskkunniga och kvalificerade lärare var också skriande. Det var uppenbart, att det svenska folkskoleväsendet inte fungerade i finnbygden.

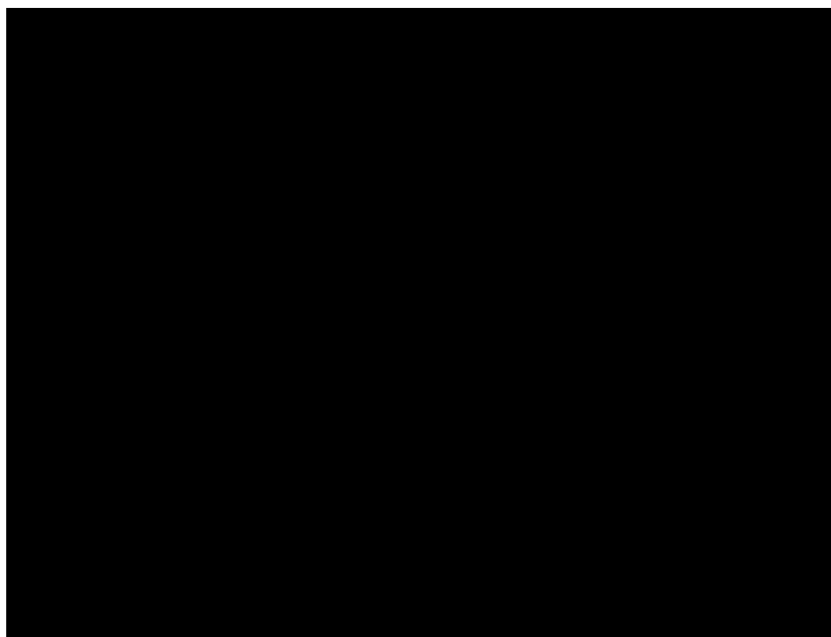
Zacharias Grape lyckades att få ökade statliga anslag till småskolorna, som blev fler under hans tid. Han fick dessutom till stånd ett lärarseminarium i Haparanda 1874. Grape efterträddes av Gustaf Wilhelm Bucht (folkskolinspektör 1877–1878) och Oscar Liljebäck (1878–

1880), vilka båda var ordsbor. Särskilt Bucht var en duktig översättare av läroböcker till finska: han översatte Luthers lilla katekes med Lindbloms förklaring (1876), Erslevs Lärobok i geografi (1880) och L. G. Lindbloms Räknekurs för småskolor och folkskolor (1885) till finska med tanke på Tornedalen. Ferd. Ahlmans "Ruotsin kielen alkeiskurssi" (Nybörjarkurs i svenska språket, 1873) blev under denna tid den första läroboken i svenska språket i finnbygden.⁶ Undervisningsspråket var vid denna tid i finnbygdens samtliga skolor (med undantag av Haparanda stads folkskola) fortfarande uteslutande finska. Emellertid började man vid pass 1880 så smått att införa svenska språket som läroämne i folkskolan.

På 1880-talet började också en mera allmän diskussion om Tornedalens ställning i riket. Orsaken var fruktan för en rysk expansion över gränsen, kamouflerad genom finsk nationalism. Den allmänna uppfattningen var ej endast i riket i allmänhet, utan också i Tornedalen, att på östra stranden av gränsälven började ryssens land. Under 1880- och 1890-talen inpräglades denna uppfattning alltifrån småbarnsåldern i gränsbygdens ungdom. När det blev fråga om folket på andra sidan älven, användes ofta beteckningen "ryssar".

En av de första skrifterna som propagerade för Tornedalens närmare förening med moderlandet var landshövdingen P. H. Widmarks betänkande "Underdåniga berättelser innefattande ekonomiska och statistiska upplysningar om Norrbottens län" (1860). I detta betänkande skriver Widmark, hur viktigt det var, att "från det allmännas sida anstalter vidtagas, för att bland det uppväxande släktet inom de finska församlingarna sprida nu saknad kännedom av svenska språket ... så att i en framtid detta ... språk kan bli, om ej allmänt rådande, åtmins-

Matarengi kyrka 1850. Illustration i Skogmans resedagbok (RA, E 5396).

tone känt bland den finska folkstammen”.⁷ Tanken på finnbygdens försvenskning var därigenom för första gången satt på pränt i ett officiellt sammanhang, visserligen i en mycket försiktig form.

Mot slutet av 1880-talet ägde en illavarslande konflikt rum i skolfrågan i Norrbottens län. Till följd av en motsättning mellan landstinget och länsstyrelsen uteblev det ekonomiska stödet till folkskoleväsendet år 1884, varpå kyrkostämmorna indrog 20 folk- och småskolor i finnbygden. Konflikten varade till 1887, då alla skolor åter var i gång. Den uppvisar vilken ringa betydelse som sockenmännen tillmätte skolfrågan. Till följd av denna strejk från finansierarnas sida led de finska barnens skolgång ett allvarligt avbräck. När de skolpliktigas antal i finnbygden t.ex. år 1886 var 4.260 barn, var endast 1663 av dem inskrivna vid någon folkskola eller småskola. Skolgångsprocenten varierade

då mellan 28 % (Övertorneå) och 61,5 % (Nedertorneå). Antalet fasta folkskolor var 12, fasta mindre folkskolor 5, flyttande mindre folkskolor 20 och småskolor 8. Antalet lärare var 49, skolhus 20.⁸ Allt som allt gick mindre än hälften av finnbygdens barn i någon form av skola.

Under 1880-talet började man också i allt högre grad meddela undervisning i svenska i finnbygdens skolor. Resultaten var inte lysande, men barnen vande sig genom uttals- och läsövningar att höra och uttala svenska samt att behärska ett litet ordförråd. I några av folkskolorna kunde man använda svenska som undervisningsspråk i översta klassen, dock inte i kristendomskunskapen. Särskilda gratifikationerna utdelades till de folkskollärare, som lyckades införa svenska språket som undervisningsspråk.⁹

Den tanke, som landshövding Widmark fram-

fört redan 1860, blev så småningom de svenska skolmyndigheternas program. Biskopen i Härnösand Lars Landgren gjorde en visitationsresa till finnbygden och framförde 1886 idén om en helsvensk undervisning i traktens folkskolor. Redan nästa år ingick det från biskopen och stiftets domkapitel en skrivelse till Kungl. Maj:t med framställan om en omorganisation av folkskoleväsendet i gränsbygden. Man föreslog, att statligt finansierade helsvenska folkskolor skulle inrättas i Tornedalen. Därmed skulle de fattiga församlingarna slippa att underhålla skolväsendet.

Regeringen inrättade också år 1888 fyra fasta statsfinansierade folkskolor i Nikkala, Lappträsk, Turtola (Svanstein) och Teurajärvi, en skola i var sin församling. Därmed hade de första helsvenska skolorna (bortsett från skolan i Haparanda) införts i den finsktalande bygden. I senare debatt har man ofta hävdad, att detta skedde på begäran av befolkningen. Frågan är komplicerad, då den innehåller två delkomponenter: inrättande av ett gratis skolväsen och bestämmande att svenskan skulle vara undervisningsspråk. I myndigheternas tänkande var det senare en förutsättning för det förra. För allmogen var den kostnadsfria undervisningen huvudsaken. Ett så frikostigt erbjudande som en gratis skola gick givetvis kyrkostämmorna med på. Det har ofta framhållits, att allmogen kände ett starkt behov av kunskaper riksspråket för deltagande i det kommunala livet och för upphävande av landsdelens språkliga isolering. Detta påstående torde stämma endast i undantagsfall. Allmogens inflytande på de kommunala angelägenheterna var praktiskt taget obefintligt, ty de sköttes enligt traditionen av svensktalande tjänstemän. Betecknande är, att t.ex. i Övertorneå församling, den mest tongivande i älvdalen, satt i skolrådet under tiden

1882–1931, alltså under 50 år, 25 tjänstemän, 3 handlanden, 2 kommunala förtroendemän och endast 5 allmogemän, vilka enligt protokollen ej ens alltid kallades till sammanträdena.¹⁰ På östra sidan av riksgränsen, finska Tornedalen, behärskade allmogen vid samma tid fullkomligt det kommunala livet. Svenska Tornedalens allmoge hade vid tiden för införandet av de svenska folkskolorna knappast varken någon speciell känsla för riksspråket som sådant eller någon uppskattning av sitt eget språks värde. Språket var för Tornedalsborna enbart ett praktiskt medium för umgänge inom familjen och mellan grannar.

Biskop Martin Johansson, som 1881 efterträdde Landgren som biskop i Härnösand, nedlade ett intensivt arbete för finnbygdens försvenskning och folkupplysning. Han var den förste, som år 1891 talade om "svenska språket" som "modersmål" även i helt finsktalande trakter, ett synsätt, som sedan har fortsatt att gälla ända till 1950-talet. Finska språket betecknade han som ett "främmande språk". Det var riksperspektivet som därmed kom att dominera terminologin i finnbygdens skolor.

Man kan fråga sig, varför de som genomförde den helsvenska undervisningen var så angelägna om att tala om "allmogens eget initiativ". Man tar inte fel, om man antar, att detta skedde för att dölja det verkliga motivet för den nya språkpolitiken. Detta motiv var politiskt och försvarspolitiskt, att i statens intresse trygga det svenska innehavet av Tornedalen.^{10b} Det syns i riksdagsprotokollen, domkapitlets skrivelser och de visiterande biskoparnas protokollförda yttranden. I propositionen till 1911 års riksdag står det t.ex., att "det ligger en fara uti att i gränstrakterna ha en befolkning, som är fullkomligt främmande för svenskt språk och svensk kultur. För den skull har det blivit en

riksangelägenhet att sätta denna befolkning i tillfälle att vinna förtroendet med det svenska språket. Något mera verksamt medel härtill än skolundervisning har ej kunnat påvisas".¹¹

Till det yttre upplevde folkskoleväsendet i Tornedalen under 1800-talets sista decennium och vid sekelskiftet ett betydande uppsving. Medan skolbarnens närvarosiffra år 1886 hade i genomsnitt legat vid 45,5 % var den 1892 redan betydligt högre, 60 procent. Antalet skolor hade också vuxit till 70, inbegripet folkskolorna, de mindre folkskolorna och småskolorna. De skolpliktiga barnen var totalt 4.436 individer.¹² Också lärarnas kompetens var högre till följd av utbildningen vid Haparanda seminarium.

På initiativ av den kraftfulle folkskolinspektören P. O. Grape (i tjänst 1881–1901) inrättades det ytterligare 18 statsfinansierade svenska folkskolor i finnbygden åren 1894–1897. Av de 5.838 skolpliktiga barnen erhöles år 1898 85 % folkskoleundervisning medan endast cirka 10 % undervisades i hemmen. Genom inrättandet av de totalt 22 statsskolorna hade den helsvenska och "finskfria" undervisningen nu införts i alla församlingar. Parallellsystemet med de tidigare i huvudsak finska skolorna fanns dock kvar, men med en ökande inriktning på svenska som undervisningsspråk. Det syns av den förda diskussionen, att huvudmålet för skolmyndigheterna var försvenskningen av finnbygden. Varken religiösa, barnpsykologiska eller pedagogiska argument syns bland motiveringarna. I folkskolinspektör Grapes ämbetsberättelse heter det 1898, att uppgiften var "att utbreda svenskt språk och svensk odling bland denna finska befolkning, som ännu är fästad vid Sverige med starkaste band av innerlig tillgivenhet och tacksamhet, och på detta sätt bevara densamma för främmande inflytelser, som ju kunde vara menliga för vårt land".¹³

Pedagogiskt var det mycket svårt att undervisa barn som uteslutande talade finska på ett för dem främmande språk, svenska. Resultatet blev ofta föga givande. Man tillämpade därvid två olika metoder: översättningsmetoden (främst i de kommunala skolorna) och Berlitzka metoden (i statsskolorna). Översättningsmetoden innebar, att varje mening i ett läsestycke lästes först i sin helhet och översattes sedan ord för ord till finska. Barnen fick en hemläxa av detta slag varje dag med sig. Vid undervisning i skolans övriga ämnen användes de båda språken parallellt med tonvikt på svenskan på de lägre nivåerna. All undervisning tenderade att bli språkundervisning när denna metod tillämpades. Vid den helsvenska eller Berlitzka metoden struntade man däremot i finskan. Metoden karakteriseras av mycket pekande på olika föremål samt ideliga upprepningar. Senare blev det fråga om skriv- och samtalsövningar. Vissa ämnen, t.ex. kristendomskunskap, gick inte att undervisa på detta sätt. Då brukade man bara rabbla utantill läxor hämtade ur läseboken. De båda metoderna hade den nackdelen, att de var så tidsödande, att man i regel inte hann gå igenom hela kursen.

Tornedalens svenska skoluppbyggnad kom att kosta staten betydande belopp. Ett särskilt finnbygdsanslag tillkom och höjdes i flera etapper för "att befordra ett viktigt fosterländskt ändamål", och därutöver utgick det ur statskassan extra anslag till skolbyggnader. Till följd av denna satsning spred sig svenskundervisningen sakta men säkert över Tornedalen. Biskoparna Lars Landgren (1876–1888) och Martin Johansson (1888–1908) efterträddes av en i detta hänseende särskilt verksam kyrkans man, biskopen i det nya Luleå stift (grundat 1903) Olof Bergqvist, som år 1907 hade författat en uppsats betitlad "Folkundervisningen i Sveriges

finnbygd". Skolans uppgift borde enligt biskopen vara både defensiv och offensiv; den var ett värn "mot finskans framträngande" och ett medel för det svenska språkets successiva utbredning. Domkapitlet i Luleå skrev i ett omfattande reformförslag 1911, att svenskans utbredning i Tornedalen var "en nationell angelägenhet av verkligt fosterländsk innebörd och stor räckvidd". Detta reformförslag ledde till den stora skolreformen i Tornedalen år 1913, som innebar, att antalet statsskolor i landsändan höjdes till 40. Staten ställde som villkor, att kommunerna själva inrättade ett motsvarande antal skolor. De "fosterländska" och "nationella" aspekterna på finnbygdens skolväsen framträdde sålunda vid tiden före första världskrigets utbrott med en större styrka än någonsin förr.¹⁴

Johan Raattamaa – ödemarkernas profet

Namnet "Raattamaa" är tornedalsfinska och betyder ungefär uppriven jord, uppbökad odlingsmark. Som öknamn för en nybyggare är det mycket passande. Så var också fallet med familjen med samma namn i Kuttainen, två mil söder om Karesuando kyrkby. Johan och Anna Raattamaa hette nybyggarparet, som med tiden odlade upp ett hemman mitt i ödemarkerna. Det finska parets andra son hette liksom fadern Johan och var född 1811.

Denne Johan greps vid 15 års ålder, när han vistades hos sin gifta syster på den finska sidan av Torne älv, häftigt av den laestadianska väckelsen. Vid nattvardsgången 1829 hemma i Karesuando gjorde han full syndabekännelse inför Lars Levi Laestadius, rörelsens huvud-

man och ortens präst. Nästa år utsågs han av denne till en kateket, d.v.s. till ambulerande barnlärare.

I likhet med befolkningen i lappmarken hade Johan Raattamaa fallenhet för att vid motgångar och i stunder av svårmod ta till flaskan. Han var våldsam i fyllan, som en bärsärk eller arktisk schaman. Den stillsamma lärargärningen passade dåligt samman med hans allt värre utbrott. I ett labilt själsligt läge lyssnade han ivrigt på Laestadius' uppmaningar, fastade ibland i veckor, men den inre uselheten tog alltid överhanden, tills han under julen 1844, anklagad för stöld av pengar ur en upphittad plånbok, plötsligt drömde om att själva djävulen dök upp och ville ta honom. Förskräckt lyckades han skrämma i väg den onde med Kristus' namn, men han gav då också löftet om personlig bot och bättring. Dessa löften höll han. De upplevelser, som han hade haft under sitt liv i fyllan och villan, gav honom outtömligt stoff till kraftiga predikningar och gjorde honom därigenom till en gripande lekmanaförkunnare.

Nästa uppdrag för Raattamaa blev 1848 att vara lärare för en skara samebarn i Lainio missionskola i nuvarande Vittangi. Om kvällarna kom byfolket till skolsalen för att höra den nya läraren be och predika. Han talade så gripande och ljuvligt, att många blev rörda, fast andra kunde bli arga och gå sin väg. Lappar och nybyggare strömmade till, en del av åhörarna våndades i sina samvetskval, andra åter hoppade av glädje, en krögare kom till tron och höll sitt brännvinsfat på marken, och de världsliga av byfolket vojade sig och menade, att så bara inte fick ske. Raattamaa predikade inte bara om nykterhet utan först och sist om en sann och levande kristendom. Det var nytt för människorna, och predikanten skördade nu sin mästares allra största beröm. Lars Levi Laestadius

Johan Raattamaa. Foto Museiverket, Helsingfors.

skrev om Raattamaa, att han hade en "hög och väldig stämma, men tillika klangfull och böjlig. Han känner konsten att moderera sin röst efter ämnets beskaffenhet". Och Raattamaa predikade givetvis på sitt modersmål finska, som såväl nybyggarna som de flesta samerna förstod.

Väckelsen i Lainio spred sig med eldens hastighet. Till spridningen medverkade, att Raattamaa nu började dela ut syndernas förlåtelse, när han såg hur troende led i sina svåra samvetsqual och kastade sig till marken. Efter den kraftfulla förlåtelsen var de tröstade och som nyfödda. Han baserade sin åtgärd på Luthers förebild och ord i dennes kyrkopostilla. Denna sed hade verkligen funnits i den tidiga lutherdomen, men sedan 1663 lärde den svenska kyrkan, att syndernas förlåtelse skedde först i him-

melen. Lärofadern Laestadius kom till Lainio och häpnade över resultatet. Hela natten satt mästaren och lärjungen framför tjärvedsbrasan i djupa diskussioner. De ansträngde sig med frågan, om denna åtgärd i själavårdens tjänst stämde ihop med evangeliets förkunnelse. Innan morgonen grydde, tog de båda männen varandra i famn och gav varandra syndernas förlåtelse. Raattamaa hade kommit med ett tillägg i Laestadius' lära, som kom att ge väckelserörelsen sin särprägel. Skillnaden var typisk i de bägge männens olika art: Laestadius krävde bot och väckte, medan Raattamaa mera tänkte på det kärleksfulla församlingslivet efter omvändelsen.

När Laestadius blev kyrkoherde och prost i Pajala 1849, tog han sin lärjunge med sig. Raattamaa blev nu helt och hållet förkunnare. Och nu inträffade det, att medan Laestadius hade i sin kyrka ganska måttfulla skaror, som lyssnade på hans förkunnelse, hade Raattamaa på sina resor pörtena fulla av ivriga åhörare. Det berodde inte minst på att den sistnämnde var en genuin folkets man, som behärskade finska till varje nyans. Efter mästarens död 1861 blev Johan Raattamaa den självskrivne ledaren i en väckelserörelse, som nu utbreddes sig med en otrolig hastighet. Man har kallat honom för laestadianismens Paulus, eftersom han verkade som missionsledare och organisatör vid sidan av att vara en Gudabenaådad själasörjare.

Centrum för väckelsen var Raattamaas hem, en välmående finngård i Saivonmuotka by i Karesuando socken. Där levde förkunnaren tillsammans med sin fromma hustru Eva och sina barn, där skrev han hundratals brev till trosfränder, gav bekräftelse åt rörelsens lekmannapredikanter, läste Bibeln och Luthers skrifter och diskuterade med andra laestadianer, som strömmade till. Den mesta tiden tillbringade han

dock på besvärliga resor som genomkorsade Nordkalotten. Han var inte avog mot statens präster, utan man kunde påträffa honom försjunken i bön på gammaldags sätt på sina knän i någon av Tornedalens kyrkor. Hade Raattamaa inte varit ledaren under laestadianismens första skede, hade rörelsen säkert inte stannat inom kyrkan.

Johan Raattamaas förkunnelse skilde sig i vissa avseenden från lärofaderns pietistisk-mystiska fromhetsföreställningar. Extasen, de rytmiska rörelserna, hysterin och hallucinationerna skakade visserligen folk i grunden, men hur skulle de sedan leva efter dessa upplevelser, som så kraftigt skilde sig från det normala livet i synd? Raattamaa var framför allt en lärare, som förkunnade Bibelns levnadsregler för de troende. Och fastän han hade förlåtit den syndiges synder, var de därmed inte glömda. Man skulle ständigt minnas dem för att bli en bättre människa.

Just denna fråga, frågan om *pakkorippi* eller tvångsskriftermålet som särskilt de i Finland boende bröderna krävde, gav upphov till ett av laestadianismens stora "kyrkomöten" i Alkula på finska sidan av gränsen 1872. Över 100 laestadianpredikanter och ett par tusen åhörare var närvarande. Splittringstendenserna började göra sig gällande i den stora rörelsen på så sätt, att särskilda fraktioner utkristalliserade sig i Muonio och Kittilä. Oppositionen mot Raattamaa leddes av finska kyrkomän som K. A. Heikel och Pietari Hanhivaara medan en folkligare falang på den svenska sidan höll fast vid sin ursprungliga profet. År 1887 ägde stora möten rum samtidigt i Kittilä i Finland och i Lannavaara i Vittangi, där man invigde en missionsskola. Johan Raattamaa var huvudpredikanten på det sistnämnda stormötet. De olika riktningarna hade sålunda sina basområden på ömse

sidor om gränsen, vilket inte förhindrade, att finska språket var rörelsens uttrycksmedel också på den svenska stranden av Torneälven.

Senare på 1890-talet ägde en ny våg av väckelse rum, som delvis svepte bort de Raattamatrogna skara. Intill slutet uppfattade dock alla laestadianer Johan Raattamaa som en av sina ledare. Den gamle mannen fortsatte oförtrutet sina resor, efter sin första hustrus död hjälpt av en ny, yngre livsledsagarinna. Han hade mjuknat till sinnelaget och väckte nu allmän beundran genom sin vänlighet och hjärtlighet. Man använde av honom benämningen *Vanhin*, Den äldste.

Johan Raattamaa avled 1899 och skaror av ödemarkens invånare anlände till Karesuando till hans jordfästning. Tåget till kyrkogården var då två kilometer långt.

Skolkommittén 1919

Vid 1917 års riksdag väckte godsägaren Axel von Sneidern från Älvsborgs län en motion med anhållan om en fullständig utredning om folkskoleväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län. Motionen hade framgång och den 6 juni 1919 tillkallade Kungl. Maj:t fem personer till en kommitté. De var biskop Olof Bergqvist i Luleå, prostinnan Amanda Nyman i Haparanda, folkskolinspektören N. J. F. Almkvist i Skellefteå, agronomen W. L. Wanhainen i Luleå och folkskolläraren E. U. Erikson i Karungi.

Den på detta sätt sammansatta gruppen av sakkunniga hade fått så lösa direktiv, att den kunde behandla Tornedalens utbildningsfråga ur alla aspekter, som intresserade den. Gruppen

arbetade mycket intensivt, och huvuddelen av utredningsuppgiften blev klar redan under 1919, det i Tornedalens historia kritiska året, då den finska Västerbottenkommitténs agitation gjorde stämningläget väster om älven tämligen upprört. Genom att vända sig med tryckta formulär till finnbygdens samtliga folkskollärare, genom möten på en rad platser i området med befolkningen och genom insamlande av fakta på annat sätt åstadkom kommittén ett stort "Betänkande och förslag rörande folkskolväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län" (Stockholm 1921), ett bokverk på 400 sidor, som belyser sitt ämne mycket allsidigt. Två av utredningens ledamöter reser sig över de andra: ordföranden, biskopen i Luleå stift Olof Bergqvist och reservanten, agronomen W. L. Wanhainen. Dessa två mycket kunniga personer hade en skiljaktig syn på problemet Tornedalen, och betänkandet formar därigenom sig till en envig mellan en hög kyrkans man och idealist med storsvenska ambitioner och en lågmäld, men till sin läggning och argumentation oerhört enträgen Tornedalens son. Segern blev både i kommittémajoriteten och i den åtföljande riksdagsbehandlingen helt och hållet biskopens, men agronomens plädering för sin sak hörs genom årtionden som en förnufts röst i en på ett underligt sätt undanglidande och svårfattbar minoritetsfråga.

Den insamling av faktaunderlag som de sakkunniga genomförde finns bevarad i ett par arkivvolym. I den ena av dessa ligger enkäten till ordförandena i områdets olika skolråd. Den viktigaste frågan i formuläret löd: "Anser Ni det lämpligt, att undervisning meddelas även på finska språket?" Av de elva personer, som besvarade enkäten, var åtta kyrkoherdar, två pastorer och en – skolrådets vice ordförande – landsfiskal. På frågan svarade åtta av de tillfrå-

gade nej med olika nyanseringar. Av dem som svarade ja, ansåg en, att undervisningen i kristendom borde ske på finska, en att finskan borde användas som hjälpspråk i småskolan och en, att man borde undervisa i det finska skriftspråket i folkskolans högsta klass.

Motiveringarna skiftade men låg mest på det allmänna planet: man talade om nödvändigheten av att fortsätta med försvenskningsarbetet i en finsktalande bygd, om föräldrarnas enhälliga inställning och om liknande saker. De två skolrådsordföranden som var mest vänligt inställda var kyrkoherden i Korpilombola P. O. Pettersson och landsfiskalen Johan Waara i Karesuando, den ende lekmannen bland de svarande. Båda använde ganska bestämda uttryck: den förstnämnde ville, att åtminstone kristendomen skulle inhämtas på finska och jämförde situationen i Tornedalen med tyskarnas förtryck av polacker i Preussen år 1901, vilket hade väckt stort avståndstagande ute i Europa. Den sistnämnde tyckte, att det var rent bedrövligt, att det vid gränsen boende folket inte kunde stava finska och sätta några meningar på papper på sitt modersmål. Undervisning i finskt skriftspråk på folkskolans högsta stadium var därför enligt honom ett starkt önskemål.²

Lärarenkäten, som ligger i samma arkivvolym, gick till totalt 194 lärare, som sände in sina svar direkt till folkskolinspektör N. J. F. Almkvist i Skellefteå. Utskickandet hade skett skoldistriktvis och blanketterna distribuerats genom skolrådsordförandena till varenda lärare och lärarinna i finnbygden. Frågorna kretsade kring de två språkens, svenskans och finskans, användning i det praktiska skolarbetet. Sålunda löd fråga nummer 1: "Användes svenska utslutande som undervisningsspråk i Er skola?" Vid ett negativt svar – som alltid blev fallet –

gick man vidare och tog reda på i vilka ämnen som finskan användes och i vilken omfattning samt vilket metodiskt tillvägagångssätt som tillämpades i dessa fall. Beträffande svenskan ville man veta, om svarsinlämnaren tyckte, att det var bra att använda uteslutande detta språk, vilket blev resultatet då i rent språkligt hänseende? Lärde sig barnen även undervisningsämnet om svenska begagnades? Tyckte läraren, att undervisning också borde meddelas på finska språket och av vilken anledning? Sedan tog man reda på vilka läroböcker som användes och om de var försedda med finska parallelltexter. Även föräldrarnas attityder kartlades genom några frågor. Till slut frågade man, hur många personer i skolområdet som var svensk- respektive finskspråkiga.

Det tryckta betänkandet ger en något förenklad bild av lärarnas samlade tyckande. Det är visserligen sant, att endast en av de sammanlagt 194 lärarna, lärarinnan vid Pahtajärvi flyttande mindre folkskola, ansåg att finskan bör förekomma som särskilt ämne i folkskolan, men hela 48 menade dock, att finskan var nödvändig som hjälpspråk i de lägre klasserna. Talrikast var ja-svaren på frågan "Anser Ni, att undervisning bör meddelas även på finska" i Pajala, Jukkasjärvi och Gällivare skoldistrikt. Det övervägande flertalet bland Tornedalens lärare tyckte emellertid, att den helsvenska linjen var den rätta i undervisningen. Hela 145 av de tillfrågade lärarna eller 3/4 av samtliga skrev i sina formulär, att finskan inte alls borde förekomma i traktens skolor.³

Granskar man de inkomna originalsvaren är spridningen i åsikterna större och tyckandet mera nyanserat än vad som syns av betänkandet. Svaren ger också en åskådlig bild av hur skolundervisningen gick till i Tornedalen. Lärarinnan Hulda Segerlund i Keräsänkka mind-

re folkskola i Karl Gustavs skoldistrikt skrev t.ex. följande:

Då barnen inskrives till skolan från finsktalande hem, så förstå de ej ett ord svenska. Jag frågar först på svenska och sedan på finska, förklarar på svenska och översätter det på finska, lär barnen att svara med fullständiga satser på svenska. I de första dagarna förstå de vanliga uppmaningsorden t.ex. "Kom hit fram och skriv a!" o.s.v.

Varje ord, som barnen lära sig att läsa vid den första undervisningen, måste översättas på finska. Vid höstterminens slut hava de läst ut ABC-boken och då fordrar jag att de kunna översätta varje ord i den. Under första vårterminen kan jag använda uteslutande svenska språket vid undervisningen. Vid förberedelsen översätter och förklarar jag de svenska orden, som jag förmodar att barnen ej förstå; vid förhöret talar jag bara svenska. En timme i veckan låter jag barnen fråga av varandra på svenska och svara åt varandra med fullständiga satser. De mera försigkomna fråga i kunskapsämnena; småskolans första klass frågar enkla frågor från hemmet, t.ex. "Hur många kor har Din far?". På examen har jag ibland frågat på finska, då föräldrarna varit närvarande och barnen hava svarat på svenska.⁴

När det gällde befolkningens i allmänhet och föräldrarnas i synnerhet inställning i språkfrågan förekommer många olika åsikter i betänkandets grundmaterial. Folkskolläraren Gustav Waara-Grape i Tarendö kyrkskola skriver t.ex. följande:

I en gränstrakt som denna är det alldeles omöjligt borteliminera finska språket. Oaktat svenskan blir det officiella språket i dessa trakter, så

kommer finskan att kvarstå icke endast som samtalsspråk med befolkningen på andra sidan gränsälven utan även som skriftspråk till följd av släkt- och affärsförbindelserna med finnarerna. Därför vore det önskligt att barnen i skolan även åtminstone nödtorftligt lärde sig läsa och skriva finska.⁵

Denna åsikt var dock relativt sällsynt i sitt slag. Mycket vanligare var, att föräldrarnas kärlek till det svenska språket intygas, ofta i mycket bestämda ordalag. Lärarinnan Elmina Hansson vid Loimavaara mindre folkskola i Jukkasjärvi skoldistrikt, där de enspråkigt finska hushållen var i minoritet, skriver om denna sak:

Svenska språket anse de för ett av de viktigaste ämnena vid undervisningen. Även de, som själva ej behärska språket, övertala sina barn att tala svenska hemma också under och efter skoltiden. Svenska tidningar läses i alla hem. Antalet svenska tidningar som prenumereras är 31, endast 9 finska tidningar finns på 20 familjer.⁶

Lärarinnan Betty Sandström vid Koskivaara skola i Gällivare skoldistrikt menade, att

föräldrarna är enligt min erfarenhet särdeles ivriga i att barnen få lära sig svenska. De beklaga själva djupt, att de ej fått kunskap i svenska språket. Det uppstår ju för dem vid minsta småsak, då det gäller att ha kännedom om svenska, de största svårigheter.

Att i dessa förhållanden ge efter och att undervisa också på finska skulle snart få oönskade följder:

Finska språket skulle då snart bli det härskan-

de även i skolan, liksom det är så i hemmet och några färdigheter i svenska skulle endast de mest begåvade erhålla och även de helt obetydligt. De mindre begåvade skulle knappast få en aning om svenska.⁷

Likadant var det dock inte på varje ort inom finnbygden. Lärarinnan Matilda Nilsson vid Tjuotjasjärvi skola i Gällivare skrev följande:

Föräldrarna måste finna sig i att deras barn undervisas på svenska, men nöjda med det äro de ej. De tycka, att det är svårt för barnen. Föräldrarna kunna ej läsa eller förstå svenska, och kunna därför ej på något sätt hjälpa sina barn med läsningen. Barnen skulle få läsa mera i skolan, om de fingo läsa det språk, de förstå.

Och hon fortsatte:

Finnbygdens barn ha i allmänhet lätt för att lära, äro villiga och flitiga i skolan. De skulle hinna lära dubbelt så mycket om de fingo läsa det språk de förstå.⁸

Albert Johansson, lärare vid folkskolan i Vitangi i Jukkasjärvi skoldistrikt lämnade utförliga synpunkter på kommitténs frågor. I motsas till Matilda Nilsson var han en ivrig anhängare av försvenskningens arbetet, och bekymrade sig för att utredningen kanske skulle leda till ett bakslag på detta område. Han skrev följande:

Allmänna omdömet bland ortens befolkning är, såvitt jag fattat rätt, till förmån för svenska språket. En återgång till finsk undervisning i skolorna skulle giva god näring åt den vid östra gränsen rådande tanken att genom finska språket verka för en återförening av våra trakter

med gränlandet. *Opinionen hos folket även i dessa trakter är dock däremot.*⁹

En annan lärare i samma distrikt, A. L. Forsgren, skrev om saken följande:

Att de ytterst gärna se svenska språkets utbredning såsom det enande band, vilket förmås binda dem oslitligt fast vid Sverige. Ty med stolthet vilja de enbart kallas svenskar, trots sitt finska tungomål. På fråga om de skulle önska finskan även till skolspråk, avvisa de bestämt med en misstänksam glimt i ögat att det nu antagligen är finska annektsplaner i görningen. Ty framför allt verkar detta upphetsande. Kanske heller inte utan rätt, då ju flertalet i dessa trakter räkna lika ursvenskt blod i ådrorna som någon annan.

Men samma svarsinlämnare förstod också, att det rådande skolsystemet kanske inte var så effektivt:

Sedan barnet på dåliga och långa skolvägar strävat sig genom de 6 mödosamma skolåren, kan det ändock inte, fastan "fullärt", skriva ett enkelt brev till sina enbart finsktalande föräldrar vid en tillfällig resa från hemmet. Icke heller läsa upp högt en enkel notis ur deras finska tidning för gamlingarna, som oftast är analfabeter. När därtill kunskapen i svenska ett par år efter avgångsexamen decimerats till att man möjligen kan få "ja" eller "nej" på en liten svensk fråga, förstås lätt hur övergivna de blivit och hur illa skolan rustade dem för livet.¹⁰

Särskilt drastiskt uttryckte sig folkskolläraren K. Magn. Lundgren vid Kukasjärvi skola i Hietaniemi skoldistrikt på frågan, om det var

lämpligt att meddela undervisning på finska språket:

Vi arbeta ju på att försvenska Tornedalen och därför har finskan så småningom utträngts. Folket i bygderna äro glada över att deras barn få lära sig svenska, därför att de veta att Sverige är deras fosterland, som skyddar och ger dem allt. De vilja höra Sverige till. Samhörigheten erfara de allenast i språket. Varför då kväva dem denna känsla!¹¹

Utöver intervjuer med skolrådsordförandena och lärarna ordnade kommittén också ett antal opinionsmöten i Tornedalen, på vilka folkets röst fick komma till tals. Ett antal referat från dylika sammankomster har bevarats. I Karungi den 10 september 1919 satt folkskolinspektören Almkvist som sekreterare på ett möte, som under kyrkoherdens ordförandeskap behandlade skol- och språkfrågan. Diskussionen kom att få en slagsida av ett inledande anförande av Haparandabladets redaktör Axel Sammuli, som sade sig ha intervjuat minst 500 personer i Tornedalen bl.a. i språkfrågan. Han var övertygad om att det inte fanns en enda människa i hela Tornedalen, som önskade bygdens införlivande med Finland. Inget var oriktigare än att i likhet med den finska Västerbottenkommittén påstå, att man vill tvinga på Tornedalsfinnarna svenskt språk mot deras vilja. Efter detta anförande av Sammuli var alla deltagare vid mötet tämligen eniga om att de frivilligt ville ha undervisningen i skolorna på svenska. En delvis annan stämning rådde på sammanträdet i Matarengi den 14 september 1919. Där förklarade ordföranden kyrkoherden J. P. Wallin, att ungdomen borde lära sig både läsa och skriva finska, eftersom det ofta förekommer brev på finska som befolkningen i allmänhet

inte förstod. Mot detta genmälde landsfiskalen Ström, att kyrkoherden älskade det finska språket för mycket. ”Befolkningen i dessa trakter vill endast veta av undervisning på svenska språket”, sade han. I Tärendö den 3 december 1919 framförde handlanden Isak Krekula som sin mening, att barnen glömde sin svenska fyra-fem år efter skolans slut och kunde inte ordentlig finska då heller. På detta möte representerades kommittén av folkskolläraren E. U. Eriksson, och diskussionen blev i brist på högre auktoriteter på området rätt häftig. Några av de närvarande, särskilt en f.d.

lärarinna vid namn Henriksson, förordade starkt finskan som hjälpmedel i skolan, andra var bestämt emot.¹²

Efter att sålunda ha fått ihop ett betydande åsiktsmaterial skrev kommittén sitt betänkande under en rad sammankomster hos biskopen i Luleå. Inledningsvis tog man upp den finskspråkiga befolkningens utbredningsområde. Med stöd av den officiella statistiken och de uppgifter om språkförhållandena, som prästerskapet hade lämnat, fick man ihop följande bild av de två språkens fördelning i finnbygden¹³:

Tablå över språkförhållandena i finnbygden år 1919.

Församling	Endast finsk- talande	Proc.	Endast svensk- talande	Proc.	Två- språkiga	Proc.	Summa
Nedertorneå	1,672	35,03	951	19,92	2,150	45,05	4,773
Haparanda stad	125	7,38	510	30,11	1,059	62,51	1,694
Karl Gustaf	1,040	35,12	265	8,95	1,656	55,93	2,961
Hietaniemi	781	33,29	735	31,33	830	35,38	2,346
Övertorneå	2,032	50,69	150	3,74	1,827	45,57	4,009
Korpilombolo	1,380	63,27	1	0,05	800	36,68	2,181
Tärendö	982	59,37	12	0,73	660	39,90	1,654
Pajala	1,657	50,11	10	0,30	1,640	49,59	3,307
Muonionalusta	790	100	—	—	—	—	790
Junosuando	444	40,04	—	—	665	59,96	1,109
Karesuando	1,130	95,44	4	0,34	50	4,22	1,184
Jukkasjärvi	1,306	12,42	8,940	85,03	268	2,55	10,514
Vittangi	1,995	69,51	19	0,66	856	29,83	2,870
Gällivare	2,325	12,71	13,278	72,57	2,693	14,72	18,296
Summa	17,659	43,12	24,875	30,61	15,154	26,27	57,688

De enbart finsktalande var sålunda 17.659 personer, de tvåspråkiga 15.154 personer. I fråga om Tornedalen i trängre mening – landsbygden längs gränsen utan stadsliknande samhällen – var proportionerna dock andra. Där fanns

enligt kommitténs beräkningar 2.657 enbart svensktalande personer (9,2 %), 14.028 enbart finsktalande personer (48,6 %) och 12.878 tvåspråkiga personer (42,2 %). Det var förhållandena inom detta mera avgränsade område

från Nedertorneå upp till Vittangi och Kare-
suando, som kommittén mest hade i tankarna.
I ett tidsperspektiv från 1870 till 1919 hade de
svensktalande och tvåspråkiga grupperna ökat
utomordentligt kraftigt i antal, men kommittén
menade, att denna ökning egentligen bara upp-
vägde den äldre tillväxt, som den finska grup-
pen antogs ha haft på den svenska gruppens
bekostnad. Det var sålunda teorin om finskans
expansion i Norrbotten, som kommittémajori-
teten från början omfattade.

Det andra huvudkapitlet i betänkandet tog
upp den brännande frågan om den finsktalande
befolkningens härstamning. På denna punk fö-
relåg sedan gammalt motstridiga uppgifter, och
kommittémajoriteten under ledning av biskop
Bergqvist ansåg det vara klokast att hävda, att
Norrbottens finnbygd beboddes av ett bland-
folk, av finnar och förfinskade svenskar, vilket
framför allt de rasmässiga kriterierna bevisade.
”Invånarnas i dessa byar regelbundna, rent
svenska anletsdrag vittna tydligt om deras
svenska härstamning”, skrev de kommitterade
om de gamla bruksorternas befolkning i Torne-
dalen.¹⁴

I ett kapitel om befolkningens karaktärsdrag
och allmänna levnadsförhållanden finns myc-
ket sådant att hämta, som belyser tidens sätt att
se på Norrbottensfinnarna. Författarna säger,
att det långa vintermörkret och den stora isole-
ringen hade gett folkets lynne den färg av dys-
tert allvar och tungsinthet, som främlingen
genast uppmärksammar. De sakkunniga tyckte
vidare, att ”finnen är lugn, kärv och behärskad.
Hans hårda yta stöter mången, och han får
namn om sig att vara slö, likgiltig och dum”,
något som enligt kommittén stämde såligt. De
sakkunniga skrev:

Svensk-finnen är sällan i lynne att skratta,

*skämta och sjunga visor, men han klagar och
jämrar sig icke heller. Han är allvarlig i tal,
väsen och omdöme, i största sorger och mot-
gångar resignerar han, men därför är han inte
slö. Om man kommer honom inpå livet, finner
man, att han både känner och tänker djupt och
vackert.¹⁵*

Finnbygdens hemman präglades av en lugn
och sansad livsföring. ”Man hälsar värdigt och
avmätt”. Hemmen är i de allra flesta fallen
nyktra och gudfruktiga, allmän renlighet råder.
”En viss maklighet kännetecknar männen,
hemma såväl borta, under det att hustrurna få
arbeta strängt.” Och de sakkunniga skrev ock-
så:

*Svensk-finnen sätter stort värde på att tillhöra
Sverige. Fosterlandet står honom såsom något
högt, stort och starkt. Därför utvandrar han
sällan i motsats till svenskarna och finnarna,
och därför strävar han efter att tillägna sig
svenskt språk och svensk kultur.¹⁶*

Efter en skildring av de reella skolförhållande-
na – antalet folkskolor och deras resurser –
övergick de sakkunniga till att bedöma frågor,
som sammanhängde med undervisningssprå-
ket. I en återblick skrev man att ”egendomliga
språkförhållanden” hade varit rådande i områ-
det under den tid, då folkundervisningen spred
sig till bygden på 1700-talet. Myndigheterna
började då favorisera finska språket som guds-
tjänst- och undervisningsspråk på lapska språ-
kets bekostnad. Först på 1870- och 1880-talen
togs svenska språket i bruk som undervis-
ningsspråk. Genom 1888 års beslut grundades
ett antal svenska statliga skolor i finnbygden.
”Föräldrarna, vilka allmänt mycket ivrade för
att barnen skulle få lära sig svenska, påskynda-

Timmerflotning i Norrbotten 1931. Foto Adolf Hjort. Reprofoto ur Norrbottens museums årsbok 1974–75.

de kraftigt övergången”, står det i historiken. Numera undervisas icke på finska i någon enda skola i finnbygden”, slutar denna del av framställningen.¹⁷

Därefter börjar ett nytt avsnitt i betänkandet, rubricerat ”Ortsbefolkningens ställning”. Det sägs, att en tvåspråkig gränsbygd inte var någon unik företeelse i världen, utan att dylika områden existerade litet varstans. Det avvikande i fråga om Tornedalen var snarast, att någon inflammerad språkkonflikt inte rådde där. Svenskan, riksspråket, var i princip accepterad av alla och de finsktalande ville enligt förmåga övergå till detta språk:

Befolkningen har därför så gott som enhälligt såsom sin önskan uttalat, att ytterligare åtgärder måtte vidtagas för att det uppväxande släktet genom undervisning i skolorna skall bibringas bättre förtrogenhet med det svenska språket. Frågan gäller alltså, hur man på bästa sätt skall tillmötesgå detta av befolkningen själv

allmänt framställda krav, och följaktligen är problemet att betrakta huvudsakligen såsom en inre svensk fråga, en praktisk angelägenhet, som från svensk sida icke har någon politisk innebörd¹⁸.

Kommitténs uppgift var sålunda att tänka på medel, som främjade riksspråkets spridning i finnbygden. Därefter presenterade de kommitterade i stort sett utan kommentarer det inkomna enkätmaterial från skolrådets ordföranden och folkskollärarna samt mötesreferaten från olika håll i Tornedalen. Ett kort kapitel ”Finländsk uppfattning” innehöll ett referat av finska Västerbottenkommitténs mest centrala propagandateser samt av pressdebatten kring dem. Slutligen var det dags för slutpläderingen, som skedde under rubriken ”De sakkunnigas ståndpunkt i språkfrågan”:

Kommittémajoriteten under biskop Olof Bergqvist skisserade i sitt slutförslag en bild av ett tvåspråkigt Tornedalen, tvåspråkigt på det

sättet att alla de förut enspråkigt finska invånarna skulle förstå svenska. Ett sådant tillstånd i gränsprovinserna önskades av befolkningen, sadet det. Någon kunnighet i finska hos de enspråkigt svenska invånarna ingick inte i tvåspråkighetsbegreppet. För att nå det på detta sätt uppfattade tvåspråkighetsidealet behövdes en strängt enspråkig svensk folkskola: all undervisning skulle ske på svenska och finskan fick inte ens förekomma som hjälpspråk eller kristendomsundervisningens språk, eftersom det skulle förminska möjligheterna att nå det goda slutresultatet. Finskan kunde inte heller komma i fråga som undervisningsämne eller som undervisningsspråk av det skälet, att lärarkåren inte behärskade högfinska, utan talade dialekt, befolkningens eget talspråk.

Det viktigaste skälet varför kommittémajoriteten hade kommit till detta kategoriska slutresultat sades vara befolkningens egen önskan, uttryckt i enkätsvaren och på diskussionsmötena. Kommitténs mening var enligt slutorden inte att utrota finskan. Men finskan hade varit nära att undantränga svenskan och det hade varit en olycka för denna landsända:

Men svenskan, som är riksspråket och följaktligen bör kunna förstås och talas av varje svensk medborgare, har däremot varit på god väg att bli undertryckt på grund av finskans förmåga att tränga igenom. Detta beror på det finska språkets natur och byggnad. Dess rytmiska, nästan melodiska tonfall gör, att det så lätt glider över läpparna; dess rikedom på vokaler och diftonger giver det en vacker klangfärg. Det är under sådana förhållanden icke underligt, att det finska språket i dessa isolerade och glest befolkade trakter, som tillika mycket länge undandrog sig myndigheternas uppmärksamhet, vann stor utbredning även på orter

med förut endast svensktalande befolkning och att en fara, liknande den, som var förhånden på 1600-talet i en del landskap med finsktalande befolkning i mellersta Sverige, då det stränga regeringsplakatet år 1682 utfärdades, varit på väg att uppkomma.¹⁹

Mot kommittéflertalets slutsatser opponerade sig reservanten, agronom W. L. Wanhainen från Luleå. Han var född som bondson i Erkkeikki by i Pajala socken 1877 och hade studerat vid folkhögskolan i Boden och senare vid Alnarps lantbruksinstitut i Skåne. Efter sin agronomexamen blev han 1904 jordbrukskonsulent i Norrbottens läns hushållningssällskap i Luleå och hade Tornedalens finnbygd som distrikt. Han blev med tiden pionjär, reformivare och jordbruksapostel i Tornedalen och mycket uppskattad av folket. Men Wanhainen var också intresserad av den gamla bygdekulturen, folklivet och folksederna, som han skrev upp i sina minnesanteckningar.²⁰ Som ledamot i kommittén var han utan tvekan den, som bäst kände till vad folket tyckte i finnbygden, och som emotionellt stod närmast Tornedalsfinnarna.

Wanhainens avvikande mening är ett välformulerat dokument på omkring 30 trycksidor. I sak är den skarpt kritisk mot den huvudsyn, som kommittémajoriteten representerade. De sakkunnigas huvudtes, att försvenskningens arbetet måste gå vidare på det sättet som dittills skett ifrågasätts i Wanhainens yttrande.

Varför är Tornedalsfinnarna så totalt likgiltiga gentemot sitt språk och så rörande ivriga att anamma det svenska språket? Denna fråga utgör kärnpunkten i reservantens överväganden. ”Vid bedömning av det mycket egendomliga förhållandet, att befolkningen här icke synes

sätta något som helst värde på sitt modersmål som sådant, måste i första hand tagas i betraktande den ställning i samhället, som denna befolkning befann sig uti, då försvenskningens arbetet påbörjades”, skrev han.²¹ Befolkningens ställning var vid mitten av 1800-talet fullständigt hopplös: den kunde inte bevaka sina intressen i samhället, eftersom alla dörrar var stängda för den, som endast kunde finska. ”Det var framför allt språket, som spärrade alla utvägar”, skrev Wanhainen.²² Valet var att antingen stanna i denna pariasställning i det svenska storsamhället, eller skaffa sig bildning på svenska. Tornedalsborna själva var inte på eget initiativ kapabla att träffa detta val, men de var mogna att acceptera den av myndigheterna erbjudna lösningen. ”Myndigheterna erbjödo då en lösning och den har befolkningen icke blott fogat sig i utan i stort sett ställt sig densamma med odelad tillfredsställelse till efterrettelse”, tillade Wanhainen.²³

Denna syn på språkfrågan är korrekt och befolkningens inställning kan man inte ta miste på, skrev reservanten. Tornedalsborna ville, att ungdomen lär sig svenska och säger, att ”den, som blott kan ett språk är blott en halvmänniska, den som kan två, en dubbelmänniska”. Men mitt i likgiltigheten finns dock en hel del folk, som intresserade sig för sitt modersmål och som inte riktigt fick komma till tals i kommitténs enkäter. Tidpunkten för utredningen hade varit olycklig, då den hade sammanfallit med den finska politiska agitationen om Tornedalen, menade Wanhainen. ”Då stämningen i den svenska Tornedalen är absolut emot” alla planer på gränsjusteringar, höll de mera modersmålsvänliga individerna sin tunga i styr. Tornedalingarnas för utomstående ofattbara försiktighet, rädslan att bli stämplad som ”fenoman”, hade här spelat in. ”Det förs vi inte

säga något om – de köra oss till Finland” hade varit många inställning.²⁴

Wanhainen utgick alltså klart från sin uppfattning, att det stämmingsläge som kommittén hade fått fram genom egenhändigt signerade enkätsvar och personliga yttranden på stormöten inte var korrekt. Den sociala kontrollen hade gjort sitt och fått enigheten att synas större än den i själva verket var. I folkdjupet dolde sig en annan uppfattning, som inte hade fått komma till tals.

Reservanten var också kritisk mot kommittémajoritetens försök till historieskrivning när det gällde Tornedalens bosättningshistoria. Han menade, att finska språket en gång hade varit mycket mer utbrett och talats ända till Kalix älv, vilket ortnamnen klart visade. Från den historiskt kända tidens början hade finskan ständigt vikit undan och svenskan erövrat terräng. Visserligen hade små svenska språköar – industri- och brukssamhällen mitt i finnbygden – under historisk tid förfinskats, men huvudtenden i hela Norrbotten hade den successiva spridningen av svenskan mot norr utgjort. För att bevisa sin tes om finska språkets sydliga förekomst i Norrbottens län presenterade Wanhainen en del egna ortnamnsforskningar, som visade, att många orter med svenska namn hade haft äldre, finska benämningar.²⁵ Wanhainen var också mycket kritisk till de rasbiologiska forskningsresultaten och menade, att kommittén hade försökt jämföra Tornedalens befolkning med den mongoliska folktypen, som den hade trott att finnarna representerade. Ur denna aspekt såg Tornedalsborna förstås ut mer eller mindre som skandinaver i allmänhet. I sin bedömning av den aktuella språksituationen var Wanhainen mera rakt på sak än de övriga kommittéledamöterna:

Den nuvarande situationen i språkligt avseende torde kunna uttryckas så, att den äldre allmogebefolkningen i Tornedalssocknarna med få undantag blott kan finska, och att detta språk så gott som uteslutande användes som samtalsspråk i dessa socknar, att de mera begåvade bland ungdomen, som varit i tillfälle att gå igenom fullständig folkskola även behärska svenska tämligen väl. De medelmåttigt och de mindre begåvade bland ungdomen äro däremot mindre väl hemma i svenska, även när de varit i tillfälle att genomgå en folkskola.²⁶

Vad ville då reservanten föreslå? För det första menade han, att det var nödvändigt att undervisa i ämnet kristendom helt och hållet på finska, följande de månghundraåriga kyrkliga traditionerna i området och den laestadianska väckelserörelsens ståndpunkter. För det andra ansåg han, att finskan borde allmänt förekomma som lågstadiespråk i undervisningen. Nu var läget det, att de språkligt begåvade barnen lärde sig både undervisningens sakinhåll och att hantera det svenska språket, medan de mellanbegåvade och mindre begåvade barnen lämnade skolan mycket bristfälligt utrustade för livet. Skolans mål är folkuppfostran, skrev Wanhainen, och Tornedalens skola uppfyllde inte detta mål. I de lägsta folkskoleklasserna borde man därför genomgående undervisa på finska. "Detta är den enda vägen till gemenskap med de finsktalande barnens andevärld, innan de lärt sig svenska."²⁷

Att göra just på detta sätt hade nog föresvävat också kommittén. Tanken hade stupat på två hinder, nämligen dels på att Tornedalens lärare ansågs inte kunna riktig finska, dels på att befolkningen redan kunde språket, visserligen i dialektal form. Här svävade Wanhainen något på målet, men hans åsikt tycks ha varit, att det

gick mycket väl att förmedla kunskaper på dialekt. Lärarna och barnen borde i sitt umgänge använda det språk, som de bäst kände till, den tornedalsfinska dialekten. Dessutom kunde man på högre stadium lära barnen finskt skriftspråk så att de lärde sig hantera språket också i skriven form ordentligt.

Agronom W. L. Wanhainens tankar gick alltså i hög grad i annan riktning än kommitténs allmänna förslag. I stället för att låta den helsvenska skolan breda ut sig borde barnens modersmål användas i undervisningen på olika sätt, och inte bara som hjälpspråk i nödfall. Religionsundervisningen borde ske helt på finska, och barnen borde lära sig läsa och skriva sitt modersmål. Befolkningens intensiva vilja att lära sig också svenska skulle leda till att riksspråket inte undanträngdes, utan alla skulle lära sig också svenska. Resultatet skulle bli en befolkning, som behärskade två språk ordentligt.

Vad skulle ha hänt, om Wanhainens åsikt hade blivit rådande i skolfrågan och inte biskop Bergqvists? Utan tvivel skulle någon form av högre finsk kultur ha fått fotfäste i finnbygden, med allt vad det skulle ha betytt som komplikationer i politiskt och nationellt hänseende. Kanske skulle en språkstrid av mera belgisk modell ha utvecklats i dessa trakter, med finnarna mera i den flamländska rollen. Men säkert är också, att den språkliga fumligheten och "halvspråkigheten" som senare kom att känneteckna Tornedalsborna, vilket språk de än talade, inte skulle ha funnits.

Storsvenskt möter äktfinskt i Tornedalen

Under 1800-talet vaknade ett nytt nationalmedvetande till liv både i Sverige och Finland. På båda hållen förhärligades det egna folket och språket. I Finland tog den nya nationalkänslan dessutom sitt uttryck i en bitter språkstrid. En del av den bildade klassen bytte sitt språk svenskan mot finskan och började också bekymra sig för de finska språköar, som låg utanför Storfurstendömet Finlands gränser. Till dem hörde den svenska Tornedalens finsktalande gränsbefolkning.

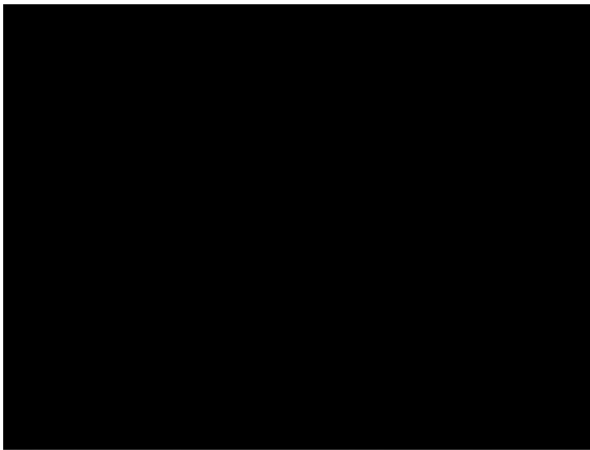
Den förste fennomanen i Tornedalen var David Skogman, som på uppdrag av Finska Litteratursällskapet år 1865 reste i Norrbotten för att skriva ett stort arbete om Tornedalsfinnarna. Endast en torso av verket utkom till följd av författarens för tidiga död. Skogmans resebrev, publicerade i *Suometar* hösten 1865, gav upphov till den första Tornedalsdebatten. Man känner igen de viktigaste argumenten i senare debatter redan i den första skärmytslingen: fennomanerna påstod att det finska språket var illa förtryckt i gränslandet, svenskarna underströk att befolkningen var svensksinnad och ville överge sitt modersmål till förmån för riksspråket.

Efter 1860-talet följde en ganska lång tystnad i pressdebatten. Först 1880 riktade det fennomanska partiets ledare Georg Zacharias Forsman (Yrjö-Koskinen) i sitt husorgan *Uusi Suometar* ett skarpt angrepp mot biskopen i Härnösand Lars Landgren, som året innan hade föreslagit olika åtgärder för att befrämja svenskan på skolans område i Tornedalen. Han skrev rent ut, att de finsktalande förföljdes i Sverige, fast i smidigare former än på 1600-talet i Värm-

land. Vid mitten av 1890-talet kan flera svenska pressröster noteras i Tornedalsfrågan. Sålunda skrev Svenska Morgonbladet 1893, att uppkomsten av "ett litet Finland inom Sveriges nordliga landamären" på allt sätt borde förhindras. Följande år återfanns i Svenska Dagbladet en redaktionell artikel "Ett svenskt Schlesvig-Holstein". Man borde inte sky några medel, inte ens hårda, då det gällde att sätta stopp för ett språk, som talades hos "vår mäktige granne i öster". Man påminde i denna artikel med gillande om Bismarcks politik att ur Preussens östra gränsområden utvisa den polska och ryska befolkningen.¹

I dessa tongångar förekommer redan ett militärt tänkande, som var typiskt för tiden. En militär auktoritet, major Gustaf Björnin, målade det försvarspolitiska läget i norr i mörka färger i sina skrifter. Björnin skrev 1890 bl.a., att "rysarnas plan synes vara att låta det finska språket småningom utbreda sig allt längre väster- och söderut, att låta fennomanerna följa efter med sina agitationer, för att sedan själva vid lägligt tillfälle tända eld på det hopade brännstoffet".² Att militärt befästa Norrbottenregionen genom byggandet av Bodenfästningen och försvenskningen av området gick hand i hand i 1800-talets nationella tänkande.

Idén om att de finskspråkiga skulle drivas österut över gränsen fick lokalbefolkningens representanter att reagera. Haparandabladet avisade kategoriskt denna tanke 1894, och skrev också, att finskans utrotning från området inte skulle lyckas. Däremot var tidningen positiv till svenskarnas ökade bosättning i Tornedalen och dragningen av norra stambanan till gränsen. Tidningen *Fyris*, som utkom i Uppsala, ansåg att en kamp borde föras i norr mot finskans expansion "utan ovärdig förföljelse och utan ödesdigra tvångsåtgärder". På samma

Vändbart kort som föreställer en ryss och en finne. Rysk expansion sker i finsk skepnad är kortets budskap. Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

linje var biskop Martin Johansson i ett par artiklar i *Vårt Land*.³

De svenska tidningsartiklarna fick tidningen *Kaiku* i Uleåborg att sända hösten 1894 en medarbetare till Tornedalen för att utforska förhållandena där. Reportern, som hette Kivekäs, kom att uttrycka tanken, att gränsen mellan Sverige och Finland borde flyttas till sitt "rätta och naturliga läge vid Kalix älv". Detta olyckliga yttrande kom att väcka en våldsam debatt i Sverige – det tycktes bekräfta de värsta farhågorna som man haft om fennomanernas avsikter. Haparandabladets referat av artikeln väckte reaktioner i *Fyris*, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* och *Aftonbladet*. Även biskop Martin Johansson reagerade och genmälde, att det var Sveriges plikt att ge de finsktalande "fulla medborgerliga rättigheter och full medborgerlig bildning", vilket endast var möjligt om de förstod svenska. I Finland spred sig ekot av *Kaikus* artiklar i *Uusi Suometar*, *Päivälehti* och *Nya Pressen*. Argumentationen där

gick helt i linje med konstellationen i språkstriden.⁴

Läget var sålunda ganska inflammerat i Tornedalsfrågan på ömse sidor om gränsen vid selskiftet 1900. Medan ryssskräcken och försvarsfrågan var de yttersta drivfjädrarna i svensk pressdebatt och fick ny kraft av förryskningen av Finland, skedde där en viss dämpning av argumentationen till följd av det allvarliga läget. Under 1900-talets första decennium tillkom dock ett par organisationer, som i fortsättningen skulle spela en roll i Tornedalsfrågan. *Suomalaisuuden Liitto*, grundad 1905, tog till sin uppgift att driva finskhetens sak rent ideellt, och *Pohjois-Pohjalainen Osakunta*, tillkommen 1907, organiserade de finska studenterna från norra Österbotten. Slutligen utkom det ett par skrifter, som sedermera fick mycken användning i den finska debatten. *Martti Airila* publicerade 1912 sin doktorsavhandling om tornedalsfinskan och *J. O. Viitanen* 1917 en polemisk historik, "Pohjois-Ruotsin suomalaiset" (Finnarna i norra Sverige). Det var ur dessa källor som den finska ungdomen öste sina argument.

När Finland efter uppsplitande inre kamp fick sin självständighet konsoliderad, växte sig den finska nationalismen allt starkare. Sverige hade enligt många finländare spelat en dubiös roll under frihets- och inbördeskriget. Inte nog med att svenskarna hade försökt att annektera Åland genom en flottexpedition under Finlands svaghetsperiod, man hade också lämnat asyl åt rödgardister och sympatisörer till dem, som efter kriget hade flytt till Sverige. Ålänningarnas strävan mot en förening med Sverige och den svenska Ålandspolitiken påverkade särskilt mycket Tornedalsfrågan, som lyftes fram även från ansvarigt finländskt håll som en motvikt och som en finsk irredenta i norr. Svensk in-

blandning på Åland skulle bemötas med finsk agitation om Tornedalen.⁵

Av största betydelse kom emellertid ett rent privat initiativ att bli. J. O. Viitanen hade under 1917 gjort tre resor i Tornedalen för sin bok. I Tammerfors togs i maj 1917 upp tanken på att grunda en förening för att hjälpa ”bröder och systrar på andra sidan gränsen”. Ryktet om dessa aktiviteter hade sent omsider nått Sveriges utrikesminister Palmstierna. Redan före finska inbördeskrigets utbrott talar han i sin dagbok om ”besvärliga rörelser” i gränsområdet. På hösten 1918 blev svenska Tornedalen en het fråga på den finska sidan av älven. Forskningen har inte kunnat påvisa några impulser uppifrån, när den finska Norrbottenskommittén, senare kallad Västerbottenskommittén (Länsipohjan Toimikunta) bildades på nyårsdagen 1919. Kommittén, som hade sina flesta medlemmar i Torneåområdet, gav redan den 29 januari 1919 ut ett flygblad med krav att svenska Tornedalen skulle tillfalla Finland. I övrigt ämnade man arbeta för att sprida finsk litteratur och försöka värva elever från Tornedalen till finska folkhögskolor.⁶

Tidpunkten för bildandet av kommittén är dock betydelsefull. Genom det tyska sammanbrottet hade freden ryckt närmare i Europa. En allmän fredskonferens med en rad europeiska stater som deltagare skulle kunna aktualisera gränsjusteringar. Den ledande mannen i kommittén var chefredaktören för den stora finska Lapplandstidningen Pohjolan Sanomat, Uno Hannula. Han ville att hans tidning skulle tjänstgöra som språkrör även för de finsktalande på andra sidan gränsen. Den delvis finskspråkiga men till de svenska myndigheterna positiva tidningen Haparandabladet var i Västerbottenskommitténs ögon en förräddartidning.

Under hösten 1918 gjorde det finska utrikes-

ministeriet också sina undersökningar om Tornedalen. Man ville få reda på hur en eventuell folkomröstning i området skulle sluta. Relativt snart blev man klar över att en sådan omröstning skulle bli katastrofal för Finlands del. Därefter lade man om kursen och lät en före detta torneåbo Eero Heickell göra en utredning om hur en finsk tidning kunde startas på den svenska sidan. Heickells utredning blev mycket långtgående och tog upp propagandaarbetet i sin helhet. Utredaren föreslog, att man skulle bedriva finsk propaganda i norra Sverige dels i helt öppna, dels åter i hemliga former. Det öppna arbetet borde vara försiktigt, utan minsta kritik av de svenska myndigheterna. Utrikesministeriet borde därför använda sitt inflytande för att få Västerbottenkommittén att agera mindre våldsamt och att verka dämpande på de finska pressorganens aggressivitet.⁷ När det gällde hemliga, rent personliga kontakter inom Tornedalsområdet, kunde man tala mera rakt på sak om det finska intresset gentemot de norra och östra delarna av Norrbottens län.

Aktiviteten på den finska sidan av gränsen fick konsekvenser på den svenska. Myndigheterna förbjöd under våren 1919 ledamöterna av Västerbottenkommittén att röra sig i svenska Tornedalen.⁸ En av de fåtaliga svenska tornedalingarna, som hade mera långtgående finska sympatier, posttjänstemannen J. V. Hetta i Övertorneå, flyttades från sin befattning och placerades i Skellefteå på betryggande avstånd från gränsen. Hans brott bestod i att han hade försökt värva elever till finska folkhögskolor från sin hemort; någon politisk illojalitet mot riket hade han inte gjort sig skyldig till. Affären väckte stor uppmärksamhet i Sverige och betraktades som ett rättsövergrepp i den liberala pressen.⁹

I januari 1919 gav den svenske utrikesminis-

tern i uppdrag åt konsistorienotarien i Luleå stift Albert Carlgren att skyndsamt utarbeta en objektiv redogörelse om den finsktalande befolkningens ställning i Norrbotten med särskild hänsyn till dess uppskattning av statens och myndigheternas åtgärder. Carlgren sände ut frågeformulär till olika kategorier av tjänstemän, vilka så långt som möjligt skulle stödja sina uttalanden på rådande folkmening. Redan efter en månad kunde den digra utredningen med utförliga bilagor på närmare 600 sidor lämnas till utrikesministern. Carlgren beskrev de statliga åtgärderna i Tornedalen vad beträffar skolväsendet som kulturunderstöd utan försvenskningssavsikter. Den svenska undervisningen hade införts i skolorna till följd av befolkningens egna önskemål. Statens skolpolitik syftade till bygdens "kultivering till likvärdighet med övriga svenska landsdelar". Målet var en tvåspråkig finnbygd. I ett senare brev till utrikesministern sade Carlgren, att han sannolikt inte lyckats fånga in hela opinionen i Tornedalen, utan att det också fanns några "nationalidealister" i landsändan, som tänkte anorlunda.¹⁰

För att kontakta även någon dylik "nationalitetsidealist" tog utrikesdepartementet förbindelse med agronom W. L. Wanhainen, som var född i Tornedalen men bodde i Luleå. Wanhainen var känd som motståndare till en alltför kategorisk försvenskningsspolitik. Han författade en välskriven PM, där han utgående från egna erfarenheter gav en delvis avvikande syn på förhållandena. Radikal kan man ingalunda kalla denna syn. Den nye landshövdingen i Norrbottens län Gösta Malm ville gärna se Carlgrens utredning tryckt, men den placerades i utrikesdepartementets arkiv och skyddades med hemligstämpeln. På departementet drog man en lättnadens suck efter dessa försiktigt-

hetsmått: befolkningen i Tornedalen syntes vara till ytterlighet lojal mot den svenska statsmakten.¹¹

Utöver i Arvfurstens palats hade den finska Västerbottenkommitténs program upprört sinena på platsen, i Tornedalen. Där sammankallades den 2 mars 1919 ett stort medborgarmöte i Matarengi folkhögskola, där tolv opinionsyttringar föredrogs från olika trakter runt om i Tornedalen, alla bestämt avvisande de finska inkorporeringsplanerna. En betydande presspolemik fördes 1919 mot de finska tankegångarna i bygdens enda tidning, Haparandabladet. Dess energiske redaktör Axel Sammuli analyserade de finska argumenten, i synnerhet de som framfördes i de nordfinska tidningarna Kaleva och Pohjolan Sanomat, och förkastade dem. Han skrev på tal om den finska propagandan, att man borde på det bestämdaste avvisa dessa "envisa och oblyga försök att uppvigla lojal, nöjd och fri svensk befolkning". Sammulis namn blev på finska sidan ett skällsord – man talade om "sammulismen" och menade därmed undfallenhet i nationalitetsfrågan.¹²

Under våren 1919 skedde riksföreståndare Gustaf Mannerheims Stockholmsbesök, som verkade lugnande på den svenska opinionen. Strax därefter ägde dock en strömkantring rum i den finska politiken, när den republikanska konstitutionen stadfästes och K. J. Ståhlberg valdes till landets förste president. Han utnämnde en liberal centerregering med Rudolf Holsti som utrikesminister. Denne var vänsterliberal och ententevän, som byggde upp en finsk utrikespolitik med inriktning på Polen och de nya staterna i Baltikum. Holsti såg på Tornedalen med samma ögon som många betraktade Centraleuropas olika irredentaproblem.

Utrikesministerns första åtgärd hösten 1919

blev att besätta det finska konsulatet i Haparanda med en meningsfrände, som skulle arbeta aktivt med opinionsbildning i Tornedalen. Till konsul utsågs Lauri Merikallio. Han fick en särställning inom den finska konsulära utrikesrepresentationen – han skulle rapportera direkt till utrikesministern. Merikallio hade dessutom utmärkta kontakter med statsministern J. H. Vennola. Han försåg Vennola med information, som denne kunde ge offentlighet åt. Det förefaller som om flertalet finska borgerliga politiker tyckte under denna tid, att Sverige förtryckte sin finska minoritet i Tornedalen. Utrikesministeriet ändrade visserligen sin uppfattning relativt snart, när den baltiska orienteringen hade lett till en parlamentarisk förtroendekris och Holsti fått misstroendevotum, men rent allmänpolitiskt höll man fast vid tesen om Sveriges onda avsikter mot de finskspråkiga. När Merikallio lämnade sin post i Haparanda vid mitten av 1920-talet, utnämnde man dock inte någon utpräglad finsknationalistisk efterträdare till honom.¹³

Även på kyrklig nivå förekom det nationalistiska sammandrabbningar mellan svenska och finska prästmän. På ömse håll hade man upprättat stift för rikenas nordligaste provinser: först Uleåborgs stift i Finland år 1900 och sedan Luleå stift i Sverige år 1904. Biskoparna på respektive håll J. R. Koskimies och Olof Bergqvist tillhörde de ivrigaste kombattanterna. På finsk sida var den äktfinska andan rådande i en ganska stor krets av Tornedalsentusiaster: till dem hörde bl.a. kyrkohistorikern professor Jaakko Gummerus, som var inspektor för Pohjois-Pohjalainen Osakunta, kyrkoherden i Rannua i norra Finland, laestadianen O. H. Jussila, och många andra. Bland de finska laestadianerna var ivern stor att påverka trosfränderna i Norrbotten, som envist höll fast vid sitt finska

gudstjänstspråk. Dessa visade sig emellertid precis som befolkningen i övrigt ytterst lojala mot Sverige.¹⁴

Motsättningarna mellan stiften i norr störde de svenskfinska kyrkliga relationerna, som annars skulle ha utvecklats positivt i ekumenikens anda. Ärkebiskop Nathan Söderblom, som strävade efter enighet inom den lutherska kyrkavärlden fick många gånger mothugg av just purfinska prästmän. Envisast av alla var biskopen i Uleåborg J. R. Koskimies, som angrep förhållandena i Tornedalen under året 1920 i den kyrkliga tidskriften "Kotimaa". De samnordiska kyrkliga strävandena fick under dessa år ofta utvecklas utan medverkan från Finland.¹⁵

Det officiella finska intresset gentemot Tornedalen hade varit i hög grad taktiskt betingat och utgjort ett motdrag i syfte att balansera upp Ålandsfrågan. När ögruppens ställning hade avgjorts av Nationernas Förbund till Finlands förmån hade utrikesministeriet i Helsingfors inte längre någon anledning att hålla konflikten vid liv. Intresset att få komma in i skandinaviska sammanhang var däremot påfallande och då lönade det sig inte att protestera mot språkförhållandena i norra Sverige. Men samtidigt som staten släppte Norrbottensfrågan tog studenterna vid. År 1922 hade ett nytt studentsamfund Akateeminen Karjala-Seura (Akademiska Karelska Sällskapet, AKS) sett dagens ljus med äktfinskhet och Stor-Finland på programmet. Det centrala för sammanslutningen, som med tiden blev mycket framgångsrik och infiltrerade studentkåren och de finska studentnationerna, var Fjärrkarelen, målet för finsk expansionism, men även andra väderstreck framkallade intresse. I sin tidning Suomen Heimo skrev studenterna förhållandevis mycket om svenska Tornedalen. Vid mitten av 1920-talet bildades det inom AKS en avdelning för Tornedalen och

norska Finnmarken. Fastän AKS i regel bara krävde språkliga minoritetsrättigheter för Tornedalens finskspråkiga befolkning, publicerade man också kartor, där området var förenat med Finland. Vid folkskoleseminariet i Jyväskylä utgav eleverna 1930 ett album "Suur-Suomen koulu", som lyfte fram Tornedalens folkbildningsfråga i finsk nationell anda.¹⁶

Den finska statens kortvariga Tornedalsintresse hade hängt samman med Ålandsfrågan. De finsktalande studenternas aktivitet i norr var också den sammankopplad med en annan, vida viktigare fråga, den interna språksituationen i Finland. Studenterna ville påvisa, att medan svenskarna behandlade sina finnar i Norrbotten illa, hade finlandssvenskarna det mycket väl förspänt i Finland. Purfinnarnas krav på reducering av det svenska språkets rättigheter i Finland var ingenting jämfört med vad svenskarna gjorde i Tornedalen, menade de.

Studentaktivismen kulminerade i en strid mellan studenterna i Helsingfors och deras svenska kolleger i Uppsala. De finska studenterna anhöll i en skrivelse i maj 1926 till Uppsala studentkår om uppmärksamhet på den finsktalande befolkningens ställning i Norrbotten. Det sades att de svenska myndigheterna borde ta hänsyn till finnarnas "språkliga och nationella särart". Finska språket borde få begagnas i ämbetsverk och domstolar samt i undervisningen. Det hävdades i skrivelsen, att folkets önskemål i landsändan inte kom fram av fruktan för obehag från myndigheternas sida.

Studentkåren i Uppsala tillsatte en kommitté med uppgift att undersöka förhållandena. Kommitténs rapport är undertecknad av fil.mag. M. Mörtberg, jur.stud. K. G. Kangas, med.stud. I. Sandström och fil.lic. G. A. Vestman. Gruppen tillbakavisade energiskt talet om missförhållandena i Tornedalen. Tjänstemännen i

landsändan var i regel tvåspråkiga. Vid domstolarna fanns statligt avlönade tolkar. Vad undervisning i finska beträffade, hade befolkningen nästan enhälligt avvisat denna tanke. Folket i Tornedalen ville lära sig riksspråket. Någon förföljelse från myndigheternas sida förekom inte mot dem, som framförde avvikande åsikter i språkfrågan.

Svaret tillfredsställde inte studentkåren i Helsingfors. Ett par år senare återkom de finska studenterna med en ny skrivelse, denna gång författad på finska med en fransk översättning. Man vidhöll sina åsikter och kom med många exempel, som skulle bevisa, att det ändå rörde sig om förtryck av den finsktalande befolkningen. Uppsalastudenterna höll åter fast vid sin ståndpunkt, att Tornedalsfinnarna själva inte tyckte sig vara utsatta för något förtryck. Längre än så ledde meningsutbytet inte.¹⁷

Akademiska Karelska Sällskapets främste expert på Tornedalsfrågan hette Valde Näsi. Han publicerade åren 1928–1929 två stora artiklar i tidskriften "Suomalainen Suomi", som tog upp Tornedalsfinnarnas sak. Den första av dessa artiklar var ett relativt lugnt resonerande alster, som i huvudsak bestod av historiska tillbakablickar och referat av den diskussion, som hade förts i Sverige. Näsi var noga med att bokföra alla opinionsyttringar, som avvek från den officiella enhälligheten. Sålunda ägnades W. L. Wanhainens åsikter ett stort utrymme i texten och ett skolmöte i Matarengi 1927 lyftes fram. Några lärare hade under detta möte krävt ett större utrymme åt finskan i Tornedalens folkskolor.¹⁸

En debattör på svensk botten var Leif Kihlberg, som presenterade Tornedalsproblematiken i en stort upplagd artikelserie i Dagens Nyheter sommaren 1929. Han framhöll i den inledande artikeln, att agitationen kring finnbygds-

frågan ytterst kom från de äktfinska samman­ slutningarna. Några av de finska agitatorerna synades närmare i sömmarna av Kihlberg, var­ vid deras bristande sakkunskap blev uppenbar. Kihlberg fann dessutom, att enigheten var mycket stor i frågan på den svenska sidan av gränsen, så stor, att allt tal om irredenta helt saknade grund. Tornedalingarna framförde vis­ serligen önskemål om förbättringar i olika av­ seenden, men var helt samstämninga i hu­ vudfrågan. Det var sällsynt, att man stötte på ”ens en antydning om missnöje”, skrev skriben­ ten.¹⁹

På 1930-talet skedde en allmän islossning i de nationalistiska attityderna och motsättning­ arna började smälta bort. Denna utveckling är inte helt känd i alla sina enskildheter. Hösten 1937, överraskande för omvärlden, överens­ kom dåvarande finske utrikesministern Rudolf Holsti och hans svenske kollega Richard Sand­ ler om en gemensam resa på ömse sidor av Torne älv för att på ort och ställe undersöka förhållandena och demonstrera samhällighet. Resan låg i linje med den nordiska orientering som Finland hade deklarerat som sin utrikespo­ litik och som Sandler var varm anhängare till. I ministerresan deltog också de båda ländernas ecklesiastikministrar, Uno Hannula och Art­ hur Engberg. Därmed skapade resan illusionen, att skol- och språkfrågan skulle ha varit föremål för en gemensam överläggning.

Både Holsti och Hannula var gamla äktfinska kämpar i Norrbottensfrågan från 1920-talets början. Nu reste de i norr för att visa upp för omvärlden svensk-finsk vänskap och samska. Befolkningen stod tämligen frågande inför den­ na demonstration. En ledare i Haparandabladet hette mycket riktigt ”Ministerresan var en ko­ medi”, vilken rubriksättning renderade redak­ tören en officiell reprimand från utrikesdepar-

tementet. De som var nöjda och förväntansfulla var den lilla minoritet bland Tornedalens skol­ folk, ”nationalitetsidealister”. Nöjda var där­ emot inte de stor- och äktfinska kretsarna i Fin­ land, som menade, att regeringen nu hade över­ gett gränslandets intressen.²⁰

Rent skolpolitiskt inträffade det under sent 1930-tal, att finska kunde från och med 1935 studeras i Tornedalen som ett frivilligt språk i fortsättningskolan och också i Haparanda läro­ verk. Utrikesminister Richard Sandler deklare­ rade under ministerresans avslutning i Helsing­ fors, att den svenska statsmakten inte hyste några önskemål om att Tornedalens folk skulle glömma sitt finska modersmål. Det var hans övertygelse, att ”en dubbelspråkig befolkning vid gränsen snarare är en fördel än en nackdel”. Därmed hade den politiska Tornedalskonflik­ ten äntligen kommit till ett gott slut.

Forskningen har menat, att den hårda mot­ sättningen mellan storsvenskt och äktfinskt egentligen kom den fattiga gränsbygden till godo. Tornedalens folkskoleväsen uppbyggdes med statliga medel, vilket betydde en avsevärd ekonomisk lättnad för området. Även i övrigt utrustades Tornedalen både materiellt och kul­ turellt i en skala under hela mellankrigstiden, som övriga glesbygdsregioner inte kunde drömma om. I och med att det finska synsättet aldrig fick någon möjlighet att göra sig gällan­ de på den svenska sidan av gränsälven till följd av befolkningens kompakta lojalitet mot Sveri­ ge, fick konflikten aldrig några mer elakartade konsekvenser. Den största orättvisan drabbade en posttjänsteman i Övertorneå, som flyttades till en annan stationeringsort av överdrivna för­ siktighetsskäl.

Finnarna i 1930 års folkräkning

År 1930 genomförde Statistiska Centralbyrån den mest fullständiga undersökningen om språkförhållandena i Norrbottens län som överhuvudtaget finns. I denna undersökning ingick en s.k. ”helundersökning”, kontroll av varenda individs språk, som täckte församlingarna Nedertorneå-Haparanda, Karl Gustav, Hietaniemi, Övertorneå, Korpilombolo, Tarendö, Pajala, Junosuando och Karesuando, sålunda hela Norrbottens finnbygd.

Undersökningen hade till syfte att kartlägga språkförhållandena i en trespråkig provins. Att i detalj ta reda på, vilket av språken svenska, finska och lapska som var varje individs huvudspråk och i vilken mån vederbörande dessutom behärskade de övriga två språken var en grannliga uppgift. Det var nödvändigt att ta hänsyn till den passiva språkförståelsen vid sidan av den aktiva användningen av ett språk. Insamlingen genomfördes av väl förberedda intervjuare, som för det mesta fick tillfälle att på ort och ställe ställa frågor till de berörda personerna och därvid förvissa sig om vilket språk de egentligen helst talade och hur bra. Resultatet förefaller därför för det mesta mycket tillförlitligt och är synnerligen intressant.

I det stora hela ger undersökningen intrycket, att det finska språket spelade ännu år 1930 en dominerande roll i Tornedalen. Utpräglat finskspråkiga bygder var Junosuando, Pajala, Tarendö och Korpilombolo med en befolkning, som ända till 90–95 % hade finska som huvudspråk, och därefter följde Övertorneå, Hietaniemi och Karl Gustav med ungefär tre fjärdedelar finskspråkig befolkning. Inom Karesuando var befolkningen ända till 60 % finskspråkig och till

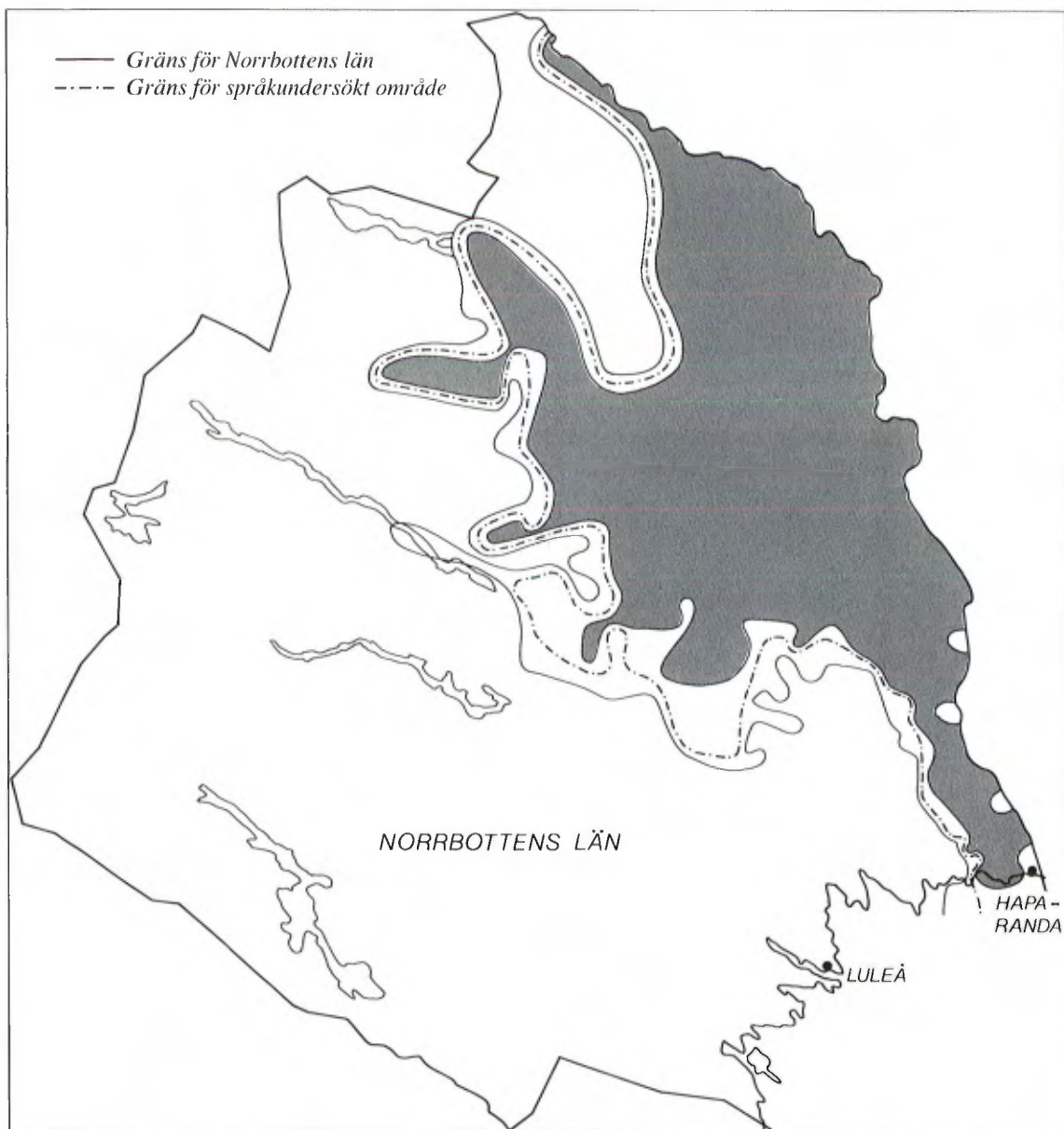
närmare 40 % lapskspråkig. Inom Nedertorneå hade finskan som huvudspråk någon övervikt över svenskan, men staden Haparanda var praktiskt taget helt svenskspråkig. Inom hela Norrbottens län fanns 11.878 enspråkigt finsktalande och därjämte 27.956 personer, som desutom talade eller förstod något så när svenska, lapska eller bådadera.¹

Lika intressant som slutresultatet är undersökningens grundmaterial. Man kan se av det, vilket språk som talades i de olika hushållen i Tornedalen i varje enskilt fall. Det var nämligen inte alls så, att hela familjen eller hushållet skulle ha hållit sig till samma språk. För att studera språkanvändningen på mikronivå har i det följande gjorts två stickprov i det mycket omfattande material, som undersökningen insamlade.

De områden, vilkas material har genomgått, är Pajala socken i finnbygdens norra del, som omfattar landet mellan Torne och Muonio älvar och gränisar direkt till Finland, och Seskarö kappelförsamling i Nedertorneå socken, industri- och sågverkssamhället utanför Haparanda stad. Genom val av just dessa två undersökningsområden har två olika slags samhällen kunnat infångas: dels den ”djupa”, huvudsakligen agrart präglade finnbygden i Pajala, dels den föränderliga, på träförädling baserade industriarbetarmiljön nära kusten i Seskarö.

Primärmaterialet är så beskaffat, att varje hushåll, oftast omfattande en familj, täcks av en blankett, på vilken samtliga till hushållet hörande personer uppräknas med namn, födelsetid och födelseort. Om varje uppräknad person har intervjuaren ställt bl.a. följande frågor:

- vilket är Ert huvudspråk?
- kan Ni tala något annat språk vid sidan av huvudspråket och vilket?

Finska språket som talat språk enligt 1930 års språkundersökning.

- om Ni inte kan tala svenska, förstår Ni likväl detta språk?
- vilken folkstam anser Ni Er tillhöra? (alternativen är vid denna fråga svensk, finne, lapp, svensk-finne, svensklapp och lapp-finne).
- om Ni är av blandad stam, vilken stam tillhörde Er fader och moder?

Dessutom frågades det, varifrån vederbörandes förfäder hade flyttat till orten. Det vid intervjun använda språket noterades. Uppgiftslämnarens och folkräkningsombudets namn står på blanketten, och det är oftast förekommande, att man har frågat de berörda personerna direkt.

Pajala socken hade vid tiden för intervjuerna varit en bra tid en självständig kommunal enhet, utbruten år 1914 från Junosuando och 1916 avskild från Tärendö. Pajalas kyrkby ligger direkt vid Torne älv och består utöver kyrkobyggnaden av trä av ett tingshus, en folkskola, sjukstuga, provinsialläkares och distriktsveterinärs bostäder samt ett antal småhus spridda över ett större område. En liknande fast mindre centralort är byn Muonionalusta, som också har en kyrka av trä. Utanför samhällena utbreder sig stora småkuperade skogs- och myrmarker med insjöar. Trots att befolkningsmajoriteten består av jordbrukare är den odlade arealen bara en bråkdel av kommunens yta, knappt 2 %. År 1930 hade Pajala sammanlagt cirka 7.000 invånare.

En genomgång av var 10:e blankett (ca 10 % av befolkningen) ger vid handen, att individerna kan fördelas på följande sätt enligt språkkunskaper:

Språkförhållandena i Pajala kommun 1930, urval på 10 %²

Enspråkigt svensk	12	(1,7 %)
Tvåspråkig, svenskan före finskan	54	(8,1 %)
Tvåspråkig, finskan före svenskan	395	(58,6 %)
Enspråkigt finsk	213	(31,6 %)
Sammanlagt	674	(100 %)

Den enspråkigt svenska gruppen är mycket liten och omfattar främst vissa tjänstemän och ingifta som kommit till Pajala från söder. Något större är den grupp, som i huvudsak talar svenska men också vid behov hanterar finska. Denna kategori består i huvudsak av sådana tjänstemän, som är uppvuxna i Tornedalen, samt deras barn. Tillsammans utgör dessa grupper en tiondel av kommunens invånarantal. Den enspråkigt finska gruppen består mest av äldre kvinnor och män inom allmogebefolkningen samt små barn som inte går i skola. Pajalas språkligt sett mest dominerande kategori, nära 60 % av samtliga, är människor med finska som huvudspråk men som också är kunniga i svenska. Gruppen består av medelålders skolgånget folk och omfattar dessutom nästan alla barn i skolåldern. Alla som tillhör denna grupp har skaffat sina kunskaper i riksspråket genom skolstudier men talar finska som hemspråk.

Denna säregna språkliga struktur är typisk för hela Tornedalens finnbygd. Småbarn och något äldre allmogekvinnor och -män står för det enspråkigt finska, skolbarnen och en något yngre föräldrageneration står för det tvåspråkigt finsk-svenska språkkunnandet. Bland de enspråkigt finsktalande personerna förefaller

rätt många vara födda på andra sidan av gränsälven, i Finland. Dessa "tvärgifta" personer, huvudsakligen kvinnor, har uppenbart verkat konserverande för språkförhållandena samtidigt som skolan spelat en aktivt integrerande och assimilerande roll.

Några typiska fall kan presenteras här. Hemmansägaren Hugo Johansson och hans hustru behärskade endast finska, och det var också fallet med deras äldsta son, som var född 1908. Fyra något yngre barn räknas däremot till dem som vid sidan av finska också talar svenska, medan de två yngsta barnen under skolåldern endast kunde finska. Arbetaren Isak Albert Vantrainen och hans hustru talade också enbart finska, och särskilt kvinnan var helt enspråkig, då hon kom från Finland. De fyra äldre barnen räknas dock som tvåspråkiga, då de gått i svensk folkskola, medan de två yngsta, båda under skolåldern, enbart kan finska. Gränsuppsyningsmannen Karl Oskar Vaara behärskade som tjänsteman både finska och svenska medan hans hustru, som var född i Turtola på den finska sidan av gränsen, enbart talade finska. Fem äldre barn var inom detta hushåll tvåspråkiga, men tre yngre, som var under skolåldern, var enspråkigt finsktalande. Hemmansägaren Karl Johan Kosteniemi, hans hustru och det äldsta barnet, fött redan 1908, kunde som enda språk sitt finska modersmål, medan fem yngre barn födda mellan 1911–1920 talade de båda språken, och de tre allra yngsta, som inte gick i skola, enbart finska. Folkskolläraren Kaleb Levi Vanhainen, född 1870 i Pajala, talade både finska och svenska, och så gjorde också hans hustru, medan familjens fosterdotter var enspråkigt svensktalande.

Många av de intervjuade anger, varifrån släkten hade kommit. Sålunda står det ofta i blanketterna, om någon förfader hade kommit

från Finland eller från någon annan del av Sverige. Uppgifterna avser ibland en ganska avlägsen forntid och behöver därför inte vara helt korrekta, särskilt inte de, som talar om tyskt eller vallonskt blod i släkten. Ibland hette det, att utbölingen var en farfarsfar eller en ännu mera avlägsen förfader till de intervjuade. Det förefaller att ha varit opportunt att vid intervju-tillfället understryka sin svenska härkomst, fastän det svenska språket i senare led skulle ha fallit i glömska i en helt finsktalande miljö. Ibland kan dessa uppgifter om härkomst vara ganska tilltrasslade. "Kristina Marjavaara själv född i Finland av dit inflyttade svenska föräldrar av finsk härkomst" heter det i fråga om en hustru till en hemmansägare i Kieksiäisvaara by.

Pajala kommun gör sålunda ett ganska finskt intryck ännu så sent som 1930. Synen bedrar dock i någon mån, eftersom många av nyckelpersonerna i samhället var enspråkigt svenska och tvingade sin omgivning att ta till svenskan – antingen direkt eller genom tolk – i olika situationer. För att ta några exempel talade provinsialläkaren Eskil Anders Johnell med familj enbart svenska, likaså veterinären Nils Olof Gunneman, landsfiskalen Bernhard Forsström, gränsuppsyningsmannen Karl Persson, jägmästaren Ragnar Sigurd Tjernberg och folkskolläraren John Edvard Örnfeldt och många andra bland tjänstemännen. Prästerskapet på orten – såväl kyrkoherden Otto William Zeidlitz som kontraktsadjunkten Fredrik Pappila – kunde dock både svenska och finska, i nämnd ordning.

Om Pajala sålunda av detta stickprov att döma kan karakteriseras som en trakt med stark finsk prägel, kan detsamma inte sägas om Seskarö, det lilla industrisamhället utanför Haparanda. Den ursprungliga befolkningen på denna

ort – finsktalande jordbrukare och fiskare – hade under 1800-talet översvämmats av några hundra sågverksarbetare, som arbetade vid öns två ångsågar. Inflyttarna kom från en rad orter i Tornedalen, Finland och Sverige och bildade ett blandat samhälle med en brokig språklig sammansättning. Den lilla ”överklassen” på orten – komministern, folkskollärarna, skolvaktmästaren, faktorerna och kassörerna vid sågen – var enspråkigt svensktalande, arbetar- och jordbrukarbefolkningen däremot språkligt blandad.

Materialet från Seskarö är inte så stort som från Pajala utan har kunnat genomgå i sin helhet:

Språkförhållandena på Seskarö 1930, totalpopulation³

Enspråkigt svensk	143	(12,5 %)
Tvåspråkig, svenskan före finskan	541	(47,1 %)
Tvåspråkig, finskan före svenskan	384	(33,5 %)
Enspråkigt finsk	80	(6,9 %)
Sammanlagt	1148	(100 %)

Svenskspråkigheten på orten var inte enbart en följd av de svensktalande tjänstemannafamiljernas inflytande eller en konsekvens av den svenska folkskolan, utan berodde också på att en avsevärd del av den inflyttade arbetarbefolkningen talade svenska. En del av svenskarerna hade i unga år lärt sig att hantera finskan som ett andra språk. Under dessa omständigheter skedde språköverföringen till nästa generation på ett nyckfullt sätt. Ganska vanligt var att t.ex. småbarnen före skolåldern kunde övervägande svenska men lärde sig under sin

uppväxt också på orten talad finska och blev tvåspråkiga med tonvikt på svenskan. Äkten-skap mellan kontrahenter med motsatta modersmål förekom och det var inte säkert, att moderns språk alltid blev det starkast rådande bland barnen. De språkliga kommunikationerna inom en och samma familj kunde ibland vara av ganska komplicerad natur. I extremfallet kunde man och hustru inte alls varandras språk. Så var t.ex. med sågverksarbetaren Johan Sandin (född 1854 i Nederkalix) och hans hustru Maria Vilhelmina Pekka (född 1866 i Nedertorneå), av vilka den förstnämnda talade svenska, den sistnämnda nästan enbart finska. Tyvärr är bilden av blandäktenskapen något bristfällig i materialet, då de ”tvärgifta” från Finland, som hade behållit sitt finska medborgarskap, på Seskarö har uteslutits ur undersökningen. Som helhet betraktat gör Seskarö ett mycket mera blandat intryck än det homogent finska Pajala men ger också möjligheter att inblicka i de ofta komplicerade mekanismer, som kunde råda på individnivå beträffande övergången från ett språk till ett annat.

Den bästa boken om Tornedalen

Samtidigt som Statistiska Centralbyråns många ombud tog reda på vilka språk som talades i Norrbottens finnbygd och hur bra, pågick en helt annan men inte mindre imponerande kartläggning av Tornedalsfinnarna. I motsats till de svenska byråkraternas kollektiva insats var det fråga om enmansarbete, utfört av den finske etnologen *Samuli Paulaharju*. Denne hade kavlat upp skjortärmarna och reste som privat-

forskare finnbygden runt under fyra somrar, 1932–1933 samt 1935–1936. Med sig hade han sin outtröttliga reskamrat, hustrun Jenny, och målet var att intervjua närmare 400 Tornedalsbor, för det mesta gammalt och minneskunnigt finnfolk från den stora landsändans alla hörn, från Hietaniemi i söder till Vittangi i norr. Hundratals fotografier och teckningar kompletterar den upptecknade skatten av berättelser, som paret Paulaharju fick ihop under sina fotvandringar i skog och fjäll.

Vem var denne Samuli Paulaharju, så uppenbart okänd för den rikssvenska allmänheten? Han var född 1875 i Kurikka i finska Österbotten som torparson och hade ett gott läshuvud och brinnande intresse för allt gammalt och fornt. Det berättas, att han redan vid omkring tio års ålder försökte att få sin far att uppresa ett äkta rökpörte på sin mark efter att ha sett bilder av dylika byggnader i en folklivsskildring. Paulaharjus bildningsgång blev besvärlig men ledde till genomgång av folkskoleseminariet i Jyväskylä. Där blev han bekant med arkitekten Yrjö Blomstedt, som var en ivrig utforskare av folkliga ornament och byggnadsdetaljer och vandringsman i Fjärrkarelen. Under seminarieåren insamlade Paulaharju en mycket stor ordsfatt, omkring 44.500 uppteckningslappar, från sin hemsocken Kurikka. Efter studietiden blev han 1901 folkskollärare i Nykyrko på Karelska näset, alldeles intill Ingermanlands blomstrande folkkultur och stora traditions-skatter. Han reste där och också i Fjärrkarelen och insamlade folklöre och tecknade av föremål.

Sin fasta punkt i tillvaron fann Paulaharju dock först 1908, då han blev museiföreståndare i Uleåborg. Nu öppnade sig nya väderstreck för honom i norr, i finska Lappland, på Kolahalvön, i Kajanaland, norska Finnmarken och till slut också i svenska Tornedalen. Hans insam-

lariver var enastående: i Finska Litteratursällskapets folkminnesarkiv förvaras ett bestånd efter honom, som omfattar ca 65.000 nummer uppteckningar, därav 4.000 sidor längre berättande folktraditioner. Samlingen av fotonegativ finns i dag i Finska Nationalmuseet och räknas i runda tal till 8.000 negativplåtar, alla av yppersta kvalitet. Dessutom byggde Paulaharju upp ett föredömligt etnologiskt museum i Uleåborg med i huvudsak lapsk inriktning; tyvärr brann en stor del av samlingarna upp i en våldeld och bombningarna under andra världskriget gjorde också sitt till.

Denna bild av samlaren Paulaharju är imponerande men trots allt bara halva sanningen. Han var också en finstämd författare, som skrev en rad presentationer av folkkulturen, som byggde just på hans insamlingar. Dessa böcker från skoltsamernas land, finska Lappland, Kajanaland, Fjärrkarelen och norska Finnmarken är inte reseskildringar i konventionell mening. Metoden är en helt annan: författaren är så uppslukad av sina intervjuades tankevärld, han har så helt och hållet anlagt allmogemens och -kvinnors perspektiv, att det känns som om folket självt berättade i hans böcker. Hundratals, kanske tusentals meddelare av folklig kunskap har använt Paulaharju som sitt medium. Författaren kommer sällan med egna kommentarer; det är tvärtom folksagan, folktraditionerna och folktron som får breda ut sig nästan spontant. Den enkla dialekten är visserligen uppodlad till en raffinerad, nyansrik skriftfinska, som gör framställningen njutbar även för den kräsne finsmakaren, men det är också det enda stora ingreppet.

Samuli Paulaharjus arbete om Tornedalen utkom 1937 och heter *Kiveliöitten kansaa Pohjois-Ruotsin suomalaisseuduilta* (andra upplagan utkom 1961, en svensk översättning *Öde-*

Husmodern på Jatko gård i Tärändö med sin nyfödda. Foto Samuli Paulaharju 1932, Museiverket, Helsingfors.

bygdsfolk. Från Nordsveriges finskbygder först 1966). Utan att överdriva mycket kan man hävda, att det är den bästa, mest ömsinta skildring av Tornedalsfinnar som överhuvudtaget föreligger, visserligen tillbakablickande och inte så litet vemodsfylld, men i sin bedövande rikedom på fakta och fantastiska stil oslagbar. Det anonyma folket talar på dess blad på sitt enkla och genuina Tornemål, men på för en modern kulturmänniska begripligt sätt. De enkla, grova och inte så litet originella ödemarksmänniskorna visar sig plötsligt besitta ett sjäsliv, lika stämningsfullt som den storslagna men ständigt skiftande naturen runtomkring. Ingen bitterhet mot det svenska samhället eller riksspråket svenskan kan ens med noggrann genomläsning upptäckas i boken, för författaren har inte lagt till något ur sin egen fatatur, fastän han var äktfinne till följd av indoktrineringen vid Jyväskylä seminarium.

Ödebygdsfolk är disponerat som en systematisk avhandling som tar upp olika teman i tur och ordning; endast den personliga färgen och

konstnärliga gestaltningen skiljer arbetet från en etnologisk handbok. Först skildras "Finnarnas stora ödemark", sedan "samernas gamla landamären" i stora, svepande drag; därefter följer ett historiskt avsnitt om ödemarkernas besittningstagande skildrat nästan gård för gård, ortnamn för ortnamn, allt efter de gamlas hågkomster. Därefter kommer ett stort avsnitt om näringslivet. Fisket, livsnerven vid de stora laxälvarna och små insjöarna, med sin egenartade metodik och särpräglade terminologi, med sina stora fångstlag och sin sedvanerätt vid delning av bytet, öppnar perspektiv mot urgammal forntid. Jakten med eldvapen och fångstredskap, sina trollformler och sin jargong jaktmännen emellan samt åkerbruket på de stora odlingsslätterna i södra älvdalen samt boskapsskötseln i vid mening, med foderväsen och sommarbete, mjölkhushållning och hästskötsel, allt detta skildras på ett sakkunnigt sätt. Magnifik i sitt målade språkbruk är bilden av det manliga arbetet tjärbränning i Paulaharjus tappning; här som överallt ger både teckningar-

na och de utomordentligt skickligt tagna fotografierna en nödvändig visuell inramning åt den berättande texten. Den gamla gruvnäringen och masugnarna skildras också och Paulaharju har fullt ut accepterat uppfattningen, att de i huvudsak sköttes av inflyttade svenskar och några valloner, som sedan har förfinskats och gett en språk- och rasmässig särprägel åt en del av finnfolket. Mycket av de gamlas släktkunskap finns på dessa sidor. Den etnologiska byggnadskulturen – ofta tråkig att studera genom sina uppräknings av olika husformer – presenteras i Paulaharjus bok i en mästertlig koncentration: ett kort avsnitt ”Det gamla huset” ger allt väsentligt om boendet och dess kringfunktioner.

Vad som emellertid mest fångar i *Ödebygdsfolk* är dess presentation av folkets andliga kultur, dess trosföreställningar och dess tankevärld i en arktisk och karg omgivning. Kapitel om häxor och vismän, botare av sjukdomar, blodstillare och de synska, flödar över av historier om de kunnigas dåd i det godas och ondas tjänst. Mycket av samisk folkvisdom tycks ha sipprat över till finnbygdernas folk och mycket av trollformlerna har en poetisk utformning, som gör dem till litteratur. Väckelserörelsen får också sin fylliga presentation på dessa sidor. Men bäst och mest inspirerad blir Paulaharjus ordkonst i avsnitten ”Ödemarkens barn” och ”Från konfirmation till bröllophus”, där de ungas liv tas betraktande.

Det är märkligt med vilken kärlek det barnlösa paret Paulaharju skildrar i ord och utmärkta fotografier de små livet i Tornebygdens stugor och kåtor. De väldiga barnkullarna – att ha åtta barn ansågs litet i trakten – vaggvisorna, barnsjukdomarna och deras vård, lekarna och deltagandet i arbetet på gården, på åkrarna och i skogarna, allt rullas upp med ömsinta kommen-

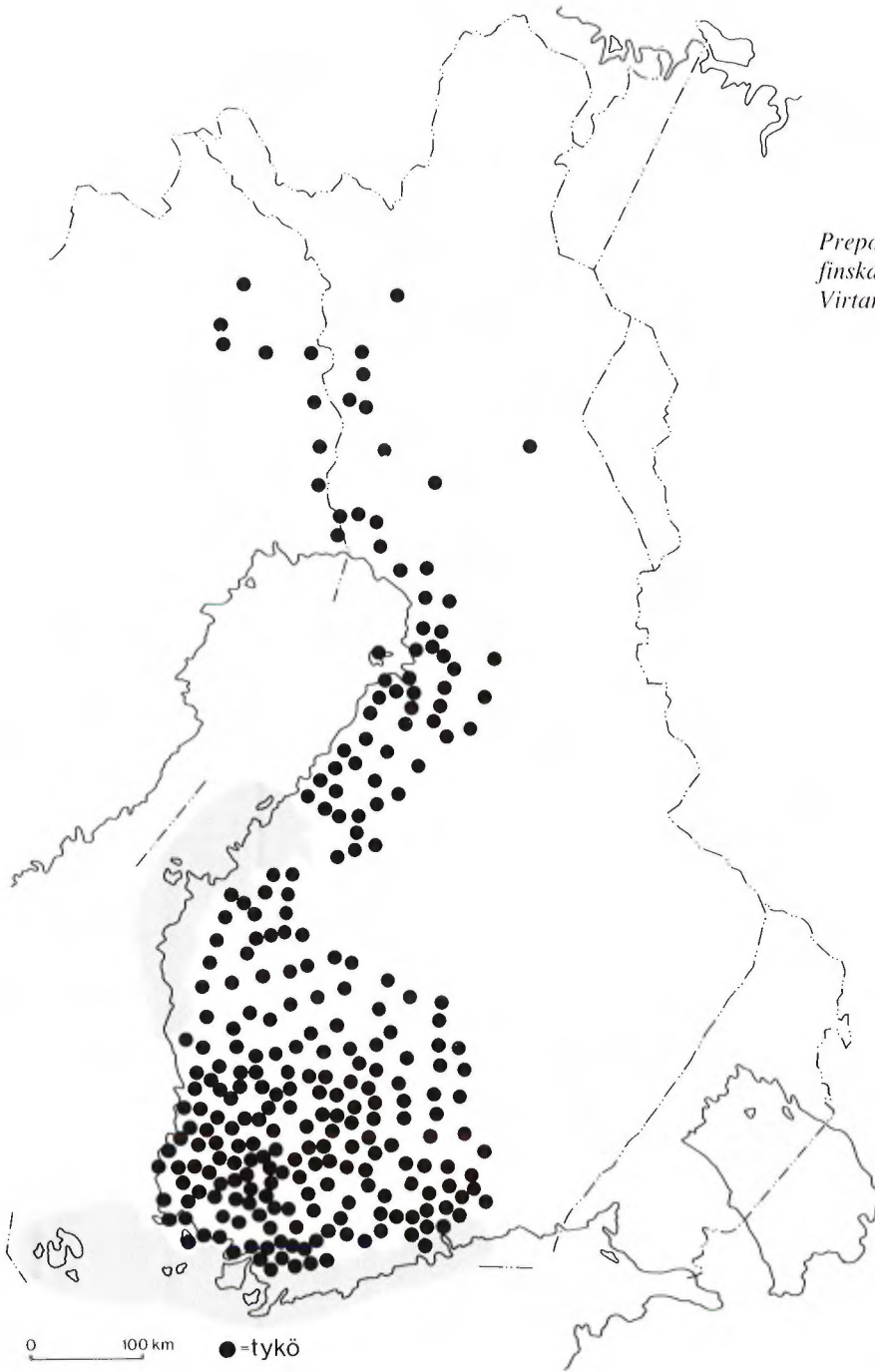
tarer och kärleksfulla förklaringar. Bildmaterialet är här som bäst och man ser inga trashankar, utan även i de fattiga husen bor små välvårdade personligheter i rena och hela kläder, flickorna i söta klänningar och pojkar i hemstickade tröjor. Lika inspirerad är Samuli Paulaharjus skildring av de giftasvuxna ungdomarna, människorna i deras bästa blomning, fästmansgåvorna, friarsederna, bröllopsfesterna och överhuvudtaget det unga folkets friska och okonstlade tankevärld. Som motvikt målar författaren upp bilden av dödens majestät i finnbygden, de många förebudena inför en människas frånfälle, begravningssederna och den rika föreställningsvärlden i människornas sinnen i samband med en kär anförvants bortgång.

Ödebygdsfolk avslutas av en sjuksidig förteckning över dess sagesmän; i den står det minnesgoda gamla bygdefolket i strikt alfabetisk ordning och man kan lägga märke till att den äldste berättaren är jämnt 90 år gammal. Det är dessa människor, som egentligen har skrivit boken, men också haft en alldeles oslagbar hjälp när det har gällt att fästa minnena på papper och på kamerafilm.

Tornedalsfinskan – ett halvt språk?

Det är en stor förenkling att säga, att det språk som talas i Norrbottens finnbygd är finska. Det är givetvis sant, att Tornemålet är en finsk dialekt, men de särskilda förhållandena under vilka detta språk har existerat har satt sin outplånliga prägel på det. Tornedalsfinskan är ett språk, som har sina historiska rötter i öster,

*Prepositionen tykö "till" i de
finska dialekterna enligt Pertti
Virtaranta (1980).*

men som samtidigt är anpassad till ett liv intimt sammanflätad med riksmålet svenskan.

Den förste som på ett grundligt och vetenskapligt sätt intresserade sig för Tornemålet var den unge finske språkforskaren *Martti Airila*, som år 1912 försvarade sin doktorsavhandling "Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta" (En ljudhistorisk studie av Tornedialekten). I förordet till sin undersökning berättar forskaren, hur misstänksamma hans sagesmän hade varit när han åkte runt i finnbygden för att samla belägg på det genuina folkspråket. Stämningen var allmänt uppjagad i Tornedalen och man såg ryska spioner överallt. Airilas bästa källor var åldringar i Vittangi, som alltjämt talade ett mycket ursprungligt språk. Han beklagar i sin inledning, att han inte hade tillfälle att resa längre västerut, där språket enligt hans uppfattning hade en annan karaktär, som eventuellt kunde röja ett annat geografiskt ursprung än det mål, som talades längs den finska gränsen. Det språk, som i dag ibland kallas för Gällivaredialekten, ingår sålunda inte i Airilas undersökning.¹

Beträffande Tornemålet fann Airila, att dialekten hade starka likheter med västfinska munarter, framför allt med dialekterna i Egentliga Finland, Satakunta, norra Nyland och Tavastland. Särskilt innehöll dialekten i södra Satakunta en sådan koncentration av likheter med Tornemålet, som väckte uppmärksamhet. Det var mycket intresseväckande, att två dialekter vid det finska språkets yttersta utbredningskanter visade upp så många identiska drag, skrev Airila. Även om man tog hänsyn till att de österbottniska dialekterna vid denna tidpunkt var dåligt utforskade kunde detta förhållande knappast sakna betydelse. Språket styrkte enligt forskaren det påstådda sambandet mellan birkarlarna och orten Birkala i detta finska land-

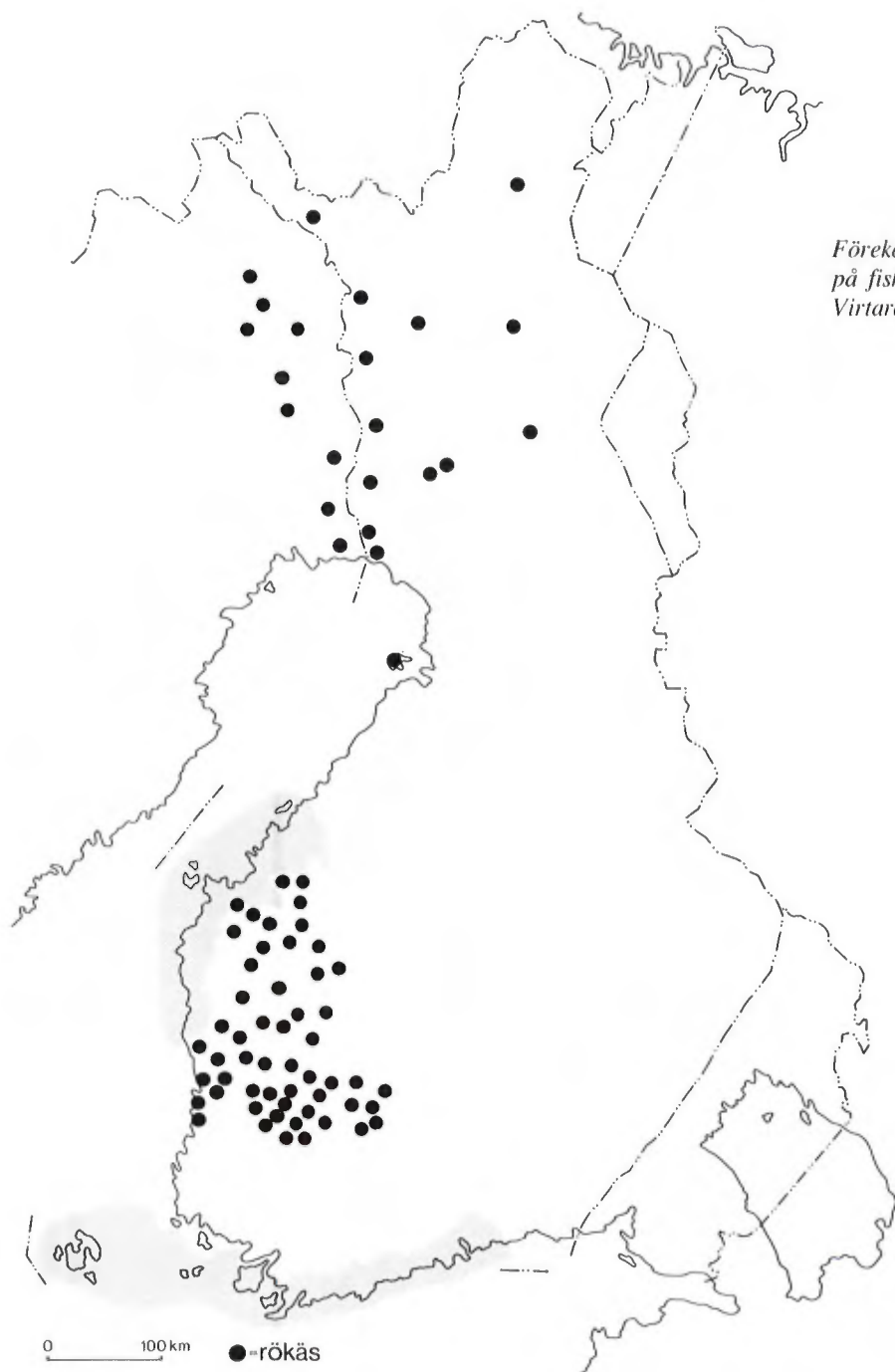
skap. Men Tornedalsfinskan innehöll helt visst också östfinska element, som pekade mot Karelen, samt bar spår av en mycket kraftig påverkan från svenskan.²

Martti Airilas avhandling är fortfarande det viktigaste arbetet om Tornemålet. Så småningom kom den finska språkforskningen också att sysselsätta sig med övriga nordfinska dialekter, vilket ändrade synen på de i Sverige talade finska munarterna. Likheterna visade sig vara betydande, och numera räknar lingvisterna utan minsta tvekan Tornemålet som en dialekt bland andra i denna del av Nordkalotten. Samtliga dessa nordfinska dialekter äger samma släktskap med västfinskan.

Enligt en modern studie av *Pertti Virtaranta* från 1980 har Tornemålet bl.a. följande karakteristika, som binder det ihop med den västfinska sfären av dialekter, i likhet med språket i finska Lappland:

- motsvarigheten av högfinskans -ts- är -tt-, t.ex. i ordet *mettä* "skog", inte -ht- (*mehtä*) som i östfinskan. Typen med långt -ss-, t.ex. *messä*, som också förekommer, beror på svenskt inflytande, eftersom svenskarna har svårt att uttala den för dem främmande ljudkombinationen -ts.
- ordet *vihta* "badkvast" används i Tornedalen, inte östfinskans *vasta*.
- Tornedalingarna säger precis som Satakuntaborna och tavasterna *lalva* "topp" i stället för östfinskans *latva*.
- namnet på fisken "gärs", som är i östfinskan *kiiski*, heter på Tornemålet på västfinskt sätt *rökäs*.
- Tornedalingarna säger på västfinskt sätt *he tulit* "de kom" och inte som östfinnarna och skriftspråket *he tulivat*.

Enligt Virtaranta bör man dock hålla i minnet,

*Förekomsten av namnet rökäs
på fisken "gärs" enligt Pertti
Virtaranta (1980).*

att alla likheter med västfinskan av detta slag inte behöver förklaras genom att den nordfinska bosättningens rötter skulle finnas i västra Finland. Det finns också fall som tyder på parallell utveckling på båda håll genom svenskans inflytande, som har varit mindre kännbart i östra Finland. Alla former av dubbelkonsonanter i början av orden, en del ordförkortningar, inessivändelsen *-sa*, *-sä* i stället för *-ssa*, *-ssä* (t.ex. *talosa*, ”i huset”, i stället för *talossa*) o.s.v. har ökat den västfinska färgen hos de nordfinska dialekterna utan att de skulle vittna om härstamning.

Utöver västfinska drag innehåller dialekterna i norr också vissa östfinska kännetecken. Sådana är bl.a. infinitivformerna *juossa* ”springa” och *päässä* ”slippa” i stället för högfinskans *juosta*, *päästä* samt personalpronomina *mie* ”jag” och *sie* ”du”. De sistnämnda formerna är ett karelskt särdrag, som har spritt sig i de västliga dialekterna även annorstädes.

Det insamlade dialektmaterialet från Norrbotten är i dag mycket stort. Sedan 1965 har man bandat 340 timmar talad genuin Norrbottensfinska, som ännu väntar på sin forskare i bandarkivet vid Helsingfors universitet.³

Det genuina finska språket täcks numera i Norrbotten av riksspråket svenskan, som så gott som alla människor förstår och talar. Den tvåspråkighet som råder i Tornedalen kallas av språkforskarna för *diglossi*: man talar två språk i olika funktioner, det ena som högspråk med myndigheter och på rikspan (svenska) och det andra som umgängesspråk inom familjerna och mellan grannarna (dialektal finska). Dessa två språks ordförråd och uttryckssätt täcker inte varandra utan kompletterar varandra. Tornedalsfinskans kommunikationsduglighet begränsas av att den inte går att använda utanför kollektivet, rikssvenskan duger återigen inte till att

uttrycka känslor och intima relationer i närmiljön.⁴ Det språkliga tillståndet var i Tornedalen på 1930-talet ungefär detsamma som i Finland under tidigare århundraden: ”herrarna” talade ofta uteslutande svenska, och den svenska överklassens språk var förvaltningens, domstolarnas och den högre undervisningens språk. Finskan var däremot användbar endast i det informella umgänget.

Man måste påpeka, att diglossi i den form som fenomenet hade inom området ledde till en mycket utbredd halvspråkighet – människorna kunde varken svenska eller finska fullständigt, utan använde delar av språken till olika uppgifter. Att inte ha hela språkssystemet i ett språk i sin hand verkade hämmande på hela personligheten. Tornedalingarna talade svenska hämmat och utan spontanitet, utan att förstå språkets finare nyanser, med en inte obetydlig tankegrumlighet. Detta berodde på att barnen hade fått lära sig svenska innan deras kunskaper i finska hade stabiliserat sig. Det samtida förvärvandet av modersmålet och ett annat språk hade i dessa fall lett till ett slutresultat, som varken var gott i fråga om svenska eller finska.⁵

Den naturliga enspråkigheten förvandlades i Tornedalens finnbygd under 1900-talets första decennier inte till en fullständig tvåspråkighet utan till en ”dubbel halvspråkighet”, ett halvt behärskande av svenskan och ett halvt behärskande av modersmålet. Ett sådant tillstånd verkade också hämmande på förmågan att överhuvudtaget lära sig språk, t.ex. utländska språk.⁶ Tillståndet i Tornedalen skilde sig sålunda från en kulturell tvåspråkighet, där de båda språken har tränats i skolan, vilket kan utgöra en intellektuell stimulans för individen i många avseenden.

Undertryckandet av modersmålet ledde i Tornedalen också till olika hämningar och emotio-

nella störningar när det gällde attityderna till finskan. För många blev förhållandet till modersmålet ett livslångt eller olösligt personligt problem. På många håll i finnbygden rådde det en utbredd känsloladdad opinion mot finska språket och Finland överhuvudtaget.⁷ Så djupt kunde denna känsla gå, att det berättas, att vid en äktenskapskonflikt omkring år 1950 uppgav den svenskspråkiga kvinnliga parten som skilsmässorsak, att mannen hade förtigit för henne att han kunde tala finska.⁸

Ovanstående bör inte uppfattas som någon sentida kritik mot försvenskningsarbetet i finnbygden under en lång tid, från 1880-talet till nutid. Sedd ur historiskt perspektiv har medaljen också en annan sida: finskan har bevarats i norra Sverige just tack vare diglossin. Endast som ett dialektalt "hemspråk", som innebär känslomässiga bindningar till den nära omgivningen, har språket haft styrka att fortleva. En kulturell tvåspråkighet som kräver betydande intellektuella ansträngningar genom att individen lär sig två språk fullständigt och använder dem i identiska funktioner är en överflödig lyx i de allra flesta samhällen, och som sådan oftast ett fenomen av övergående natur.⁹ En sådan tvåspråkighet kan endast råda i samhällen, där de båda språken har en lagfäst och identisk status. Så är det som bekant fallet i Finland, där grundlagarna skyddar svenskan; dessutom behövs det betydande frivilliga uppoffringar och stor vilja från språkminoritetens sida att hålla sitt språk vid liv.

Finska språket är i dag en ganska ny företeelse i Tornedalens skolor. Som vi har sett, introducerades finskan som ett frivilligt ämne i fortsättningskolan 1935. Eleverna fick då under-

visning i finsk läsning och skrivning i sammanlagt 60 timmar, och tanken var, att detta skulle utveckla deras egen dialektala språkbehandling till normalfinska. Under de närmaste åren 1936–1939 fick sammanlagt 99 elever i Pajala och Tärendö kommuner denna undervisning, sålunda en mycket liten grupp i förhållande till folkmängden i finnbygden. Vid gymnasiet i Haparanda har man kunnat läsa finska från dess grundande 1935. När den obligatoriska folkskolan förlängdes till att omfatta sju år, försvann fortsättningskolan och möjligheten att läsa finska upphörde. Grundskolan infördes 1962 och där blev det möjligt att läsa finska på högstadiet, men ingen enda elev valde att göra så.

Vid mitten av 1960-talet tycks intresset för studier i finska sålunda ha slocknat helt i Tornedalen. Vändningen kom med de nya invandrarerna. Från 1970-talet, när nykomlingarna pressade på, återinfördes finskan i Tornedalens grundskolor som hemspråk och läses nu i en rätt betydande skala i finnbygden. Det har dock visat sig, att undervisningen stöter på svårigheter efter de inledande 2–3 åren: när finskan blir mera abstrakt och innehåller riksfinska begrepp, tappar barnen sitt intresse för modersmålet. "Det är inte vårt språk", säger de.

Utgående från denna erfarenhet har tornedalerna under senare år börjat skapa ett eget skriftspråk, som heter *meän kieli* (vårt språk), med fullt accepterade av en mängd svenska lånord i dagligt bruk. Framställningen om detta nya finska medium för även högklassigt och abstrakt tankeutbyte hör dock hemma i den kommande tredje delen av denna bok.¹⁰

7. Finländskt i Sverige mellan världskrigen och under krigsåren 1939–1944

Den finländska Stockholmskolonin under mellankrigstiden

Vid ingången till 1920-talet förändrades förhållandet mellan Sverige och Finland en gång till. Genom våldsamma födslovåndor framträder nu för första gången en självständig finländsk stat på den internationella scenen; självständighetsdeklarationen 1917, det röda upproret och den vita segern 1918, frigörelsen från Tyskland samt Dorpatfreden 1920 markerar olika etapper på Finlands väg till ställningen som en liten oberoende nordeuropeisk stat. Händelserna i öster har under konvulsionerna följts noga av en lättroflig svensk opinion, som än har applåderat de finländska frihetssträvandena vis-à-vis Ryssland, än fördömt inbördeskrigets grymheter. De svenska åsiktsbildarna står i början av 1920-talet i stort sett uppdelade i två läger: Finlandsvännerna till höger och kritikerna till vänster. Konstellationerna skulle skifta många gånger under 1920-talet till följd av Ålandsfrågan, den finländska språk- och universitetsstriden, den högerradikala Lappo-

rörelsen och slutligen den begynnande nordiska orienteringen. Även en geografisk faktor fanns med i bilden: Finland var välkänt i östra och norra Sverige, särskilt i Stockholm, ointressant i söder och väster, vid västkusten och Skåne.

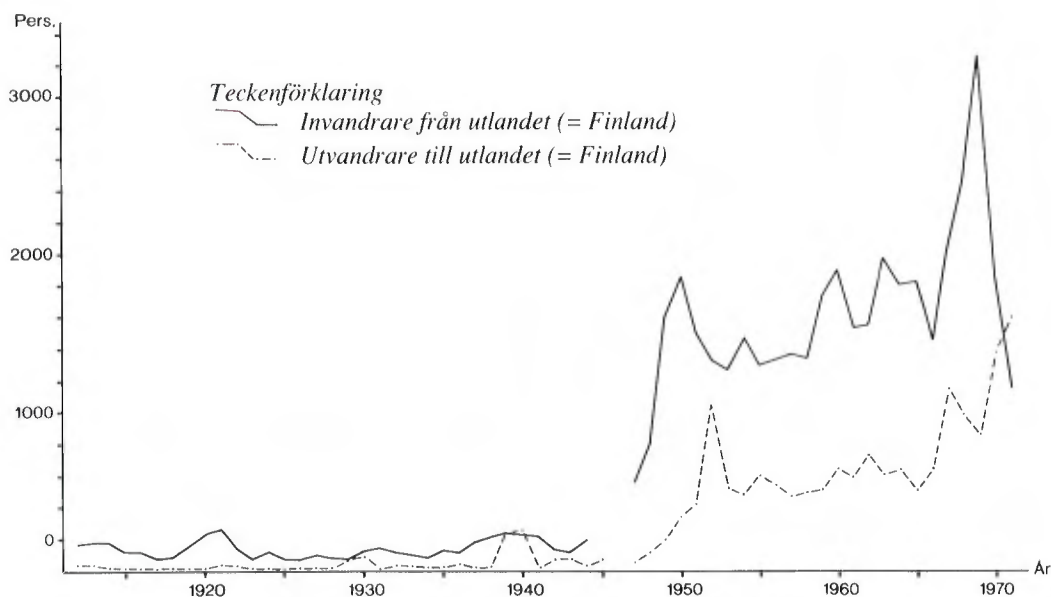
Som ekonomiska enheter liknade de två grannstaterna varandra mycket. De konkurrerade sinsemellan om marknaderna på kontinenten och England, hade liknande struktur i näringslivet och ungefär samma förhållande mellan arbetsgivare och arbetstagare. Av de två var Sverige det mera industrialiserade landet. Det sålde maskiner och industriprodukter till Finland, som fortsatte med sin traditionella export av livsmedel till grannen i väster. Handeln var ingalunda betydande, utan de båda länderna skulle mycket väl ha kunnat klara sig utan varandra. Deras viktiga handelspartners låg i ett annat väderstreck.

Republiken Finland sände snart efter det svenska diplomatiska erkännandet 1918 sin minister till Stockholm. Det första sändebudet hette Werner Söderhjelm och hade varit professor i inhemska litteratur vid universitetet och skrivit i denna egenskap en rad avhandlingar om svensk och finlandssvensk vitterhet. Söder-

hjelmsåg ut som en faun men var allmänt representativ till skillnad från många andra professorer, som i brist på diplomater sändes som Finlands ministrar ut i världen. Legationen

och det fanns många sådana flyktingar i Sverige – protesterade mot "slaktaren". Riksförståndaren uppträdde i februarikyran utan mantel för att visa upp storkorset av Svärdsorden,

Finska församlingen i Stockholm. Flyttutbyte med utlandet (huvudsakligen Finland) 1912–1945 samt 1948–1972.

Källa: Eric De Geer, Migrationen mellan Finland och Stockholm. Mitt sa' finnen om Stockholm. Stockholm 1984 s. 38.

skaffade sig lokaler i huset Strandvägen 5, i grannskapet av Dramaten. Någonting operettaktigt låg mycket riktigt i de två första årtiondenas umgänge på högsta diplomatiska nivå. Etiketten vid de täta statsbesöken vållade huvudbry för att inte säga oro för de ovana finländarna.

Det första statsöverhuvud från Finland, som kom till Sverige var riksförståndaren Gustaf Mannerheim år 1919. Den vite generalen togs artigt emot av Gustaf V trots att de röda –

som han hade fått året innan, och förkyldes sig illa mitt i festligheterna. Nästa finländska statsöverhuvud i Stockholm var president Lauri Kristian Relander, som 1925 charmerade svenskarna med sitt glada och öppna leende. President Pehr Edvin Svinhufvud gjorde sitt intåg i Stockholm 1935, roddes till Logårds-trappan i kungaslupen och var allmänt gemytlig vid mottagningar och fester. President Kyösti Kallio besökte Stockholm under festligheterna i anslutning till Gustaf V:s åttioårsdag 1938 och

under det nordiska statsöverhuvudsmötet hösten 1939.

Utöver de officiella visiterna kom de privata resorna. Före riksföreståndaren, general Gustaf Mannerheim var över i Sverige otaliga gånger som privatman. Hela hans syskonkrets, bortsett från systemen Sophie, bodde under denna tid i Sverige. Särskilt nära förbindelser upprätthöll han med brodern Johan, som ägde godset Grensholm nära Linköping, och till systemen Eva, som var gift med konstnären Louis Sparre och bodde på Djurgården. Mannerheim hade också avlägsnare släktingar i Sverige, bl.a. professorn vid riksmuseet i Göteborg Leonard Jägerskiöld.

Den finländska kolonin i den svenska huvudstaden var ganska lik sig sedan större delen av de röda flyktingarna hade rest bort till Sovjetryssland med ångbåten. Finländarnas enda gemensamma sammanslutning var Finska församlingen, som skötte folkbokföringen och höll kyrkoböcker över dem. Stockholms finska förening, så livaktig under Finlands krisår 1918, hade i praktiken upplöst sig själv genom politiska motsättningar. Men den nya finska staten skapade vissa fasta institutioner i den svenska huvudstaden. Utöver beskickningen tillkom 1926 den s.k. Suomibyrån, som var en turist- och propagandabyrå, som riktade sin verksamhet till reslystna svenskar, och 1936 Finsk-svenska handelskammaren, som hade till uppgift att försöka utöka handelsutbytet mellan länderna.

Inflyttningen från Finland till Sverige hade inte upphört med självständigheten, men var onekligen tämligen liten. Betraktar man endast Finska församlingen kom en liten rännil inflyttare österifrån och skrevs in i dess kyrkoböcker. Enligt *Eric De Geer* går det att konstatera en liten inflyttningstopp kring år 1920 och en ut-

vandringstopp kring år 1930; de flesta av dessa utvandrare var finländare som återvände till sitt land. Jämfört med de dramatiska siffrorna efter andra världskriget förefaller utbytet av människor ha varit mycket måttfullt under mellankrigstiden. (Se diagram härintill).

En genomgång av Statistiska Centralbyråns summariska folkmängdsredogörelser för perioden 1920–1940 bekräftar De Geers iakttagelser. Det måste ihågkommas, att en del av de finländare, som kom till Stockholm, inte inskrev sig i Finska församlingen utan mot bestämmelserna i de territoriella svenska församlingarna. Av stickprov att döma var denna del av inflyttargruppen dock relativt liten. De flesta anslöt sig fortfarande till Finska kyrkan, som under åren 1920–1940 uppvisar följande inflyttarstatistik:

Finska församlingen 1920–1940¹

	Totala folkmängden	Inflyttare	Av dem kvinnor
1920	1 759	235	162 (68,9 %)
1921	1 910	270	216 (80 %)
1922	2 063	140	116 (82,8 %)
1923	2 004	83	62 (74,6 %)
1924	1 990	122	98 (80,3 %)
1925	1 938	85	67 (78,8 %)
1926	1 819	74	53 (71,6 %)
1927	1 813	112	92 (82,1 %)
1928	1 771	93	72 (77,4 %)
1929	1 739	79	55 (69,6 %)
1930	1 837	129	105 (81,3 %)
1931	1 740	151	118 (78,1 %)
1932	1 803	126	108 (85,7 %)
1933	1 841	108	93 (86,1 %)
1934	1 784	92	78 (84,7 %)
1935	1 859	146	130 (89 %)
1936	1 897	135	122 (90,3 %)
1937	1 998	185	164 (88,6 %)
1938	2 025	217	197 (90,7 %)
1939	2 117	241	210 (87,1 %)
1940	2 277	237	205 (86,4 %)

Som syns, är siffrorna genomgående mycket låga och pendlar mellan 83–270 inflyttare per år. Vad som mest väcker uppseende, är den stora kvinnliga dominansen bland finländarna. I genomsnitt 80 procent, under vissa år var hela 90 procent av nykomlingarna från Finland kvinnor.

Hur såg den Finlandsfödda gruppen ut under mellankrigstiden? Finska församlingens kyrkoböcker är även på 1920- och 1930-talen förda på samma sätt som under sent 1800-tal – församlingsmedlemmarna förekommer i alfabetiska längder, i vilka namn och födelsedatum, yrke eller titel, födelseort och närmaste kyrkskrivningsort före inflyttning till Finska församlingen, civilstånd, barn, medborgarskap och bostadsadress syns. Även datum för inskrivningen i församlingen – oftast detsamma som flyttningsdatum från Finland till Sverige – förekommer i längderna, liksom också vart man hade tagit vägen efter vistelsen i Finska församlingen, om man hade bytt bostadsort eller avlidit. Uppgifterna är i regel klara och kompletta, men någon av dem kan trots detta ibland vara bristfällig, kanske oftast uppgiften om födelseorten, som kan ha angivits med "Finland", "Åland", "Ryssland" eller någon annan ungefärlig angivelse. Omnämmandet av medborgarskapet och när det har bytts från finskt till svenskt är tyvärr för det mesta ganska svävande.

I det följande har Finska församlingens församlingsbok för perioden 1927–1939 genomgåts.² Den innehåller under de gångna 12 åren totalt 4.999 namn, vilken population givetvis inte har varit stabil hela tiden, utan fluktuerat oavbrutet till följd av in- och utflyttning, dödsfall m.m. Församlingens s.k. folkmängd per år brukade som vi redan har sett hålla sig omkring 1.700–2.000 personer. Den större gruppen är emellertid intressantare, då den stora mängden

av uppgifter ger ytterligare nyanser till bilden av finländarna i Stockholm under mellankrigstiden.

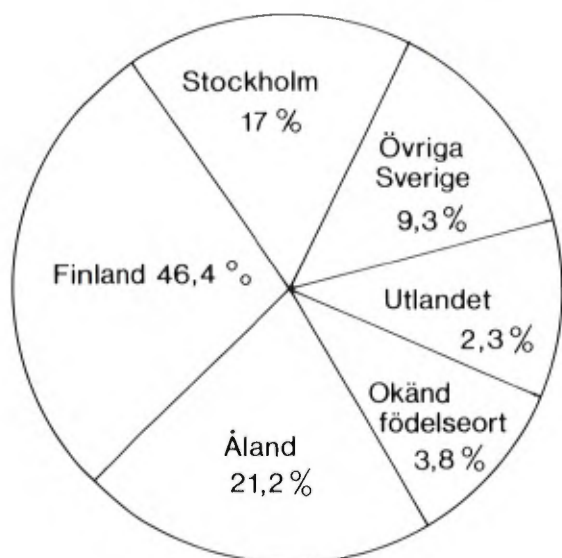
Betraktar vi först frågan om församlingens sammansättning ur geografisk synvinkel, kan frågan om de olika individernas födelseorter med fördel studeras ur kyrkoboken. Den bild som materialet ger är följande:

Finska församlingens medlemskår 1927–1939 enligt födelseort

Födda i Sverige utom Stockholm	460 (9,3 %)
Stockholmsfödda	853 (17 %)
Födda i Finland utom Åland	2 318 (46,4 %)
Ålandsfödda	1 062 (21,2 %)
Födda utom Sverige och Finland (utlandsfödda)	115 (2,3 %)
Personer med okänd födelseort	191 (3,8 %)
Sammanlagt	4 999 (100 %)

Tabellen visar att de personer som är födda östanhavs – i Finland och på Åland – för första gången på länge dominerar i församlingen; de utgör tillsammans 67,6 % av totalpopulationen. Den Stockholmsfödda delen av de kyrkoboksskrivna är helt naturligt till en stor del sådana barn till tidigare Finlandsfödda generationer, som har blivit församlingen trogna. Det övriga Sverige representeras av en påfallande låg procentsats, bara 9,3 % av samtliga, vilket visar, att församlingen nu börjar få en relativt ren finländsk-åländsk karaktär. Även många bland de utlandsfödda är finländare, som råkat födas i S:t Petersburg eller på andra ryska orter av finländska föräldrar.

De Ålandsföddas höga andel av församlingsborna väcker också intresse. Uppgifterna i kyrkoboken gör det möjligt att se från vilken del av riket dessa människor kom. Resultatet är följande:

Finska församlingens medlemskår 1927–1939 enligt födelseort.

Källa: Finska församlingens arkiv. Församlingsbok A–L, M–Ö. 1927–1939. A II:18–19.

De Ålandsfödda i Finska församlingen 1927–1939 enligt födelsesocken

Brändö	77
Eckerö	71
Finström	68
Föglö	115
Geta	33
Hammarland	40
Jomala	86
Kumlinge	64
Kökar	66
Lemland	78
Lumparland	19
Mariehamn	51
Saltvik	113
Sottunga	17
Sund	105
Vårdö	58
”Åland”	1
Sammanlagt	1 062

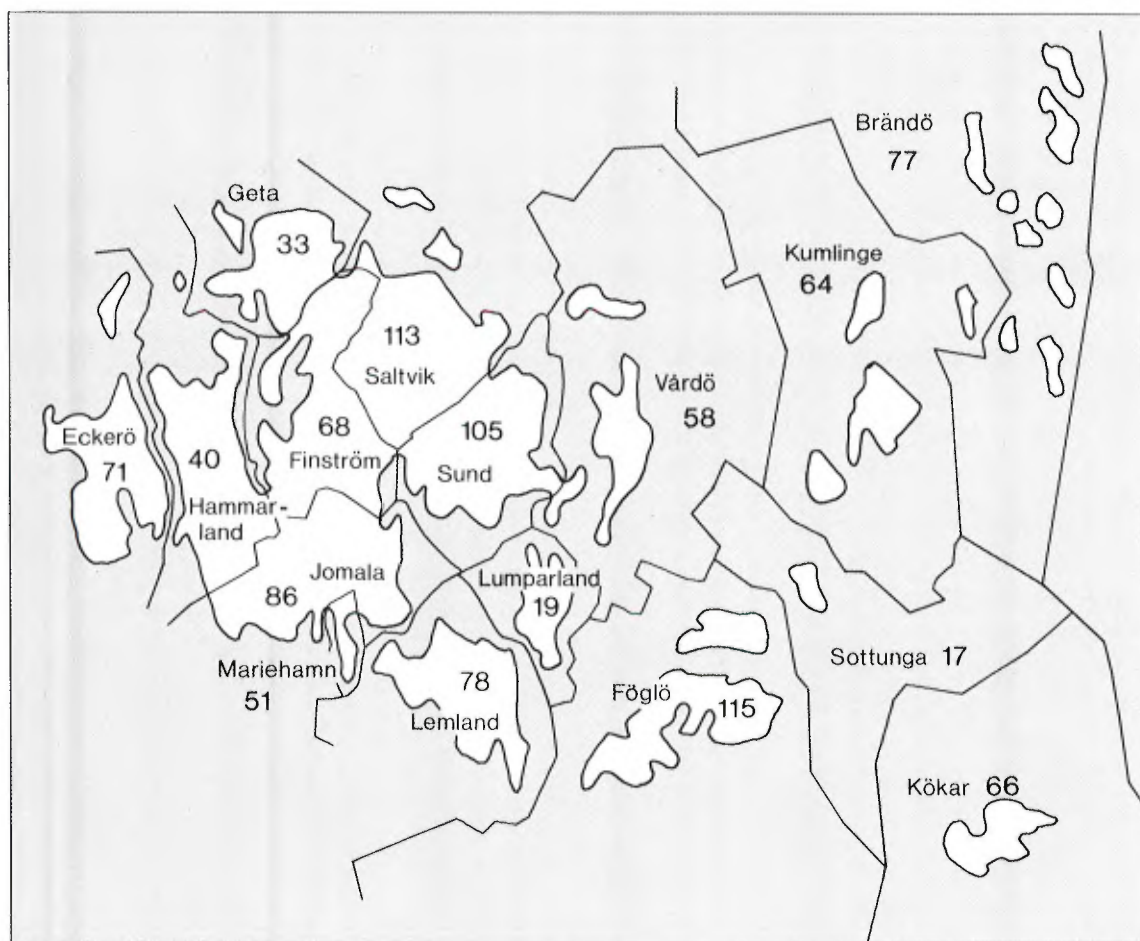
Som sammanfattning kan sägas, att flyttningsrörelsen från Åland till Stockholm är förvånansvärt jämnt fördelad över ögruppen. Det är naturligt, att de stora och folkrika socknarna på fasta Åland (t.ex. Jomala, Sund och Saltvik) dominerar, men också en sådan liten socken i landskapets periferi som Föglö visar en påfallande hög utflyttningssiffra. Socialt betraktat är ålänningarnas exodus från sin ögrupp en kvinnornas utvandring, ty ålänningarna i Stockholm är till övervägande del unga kvinnor, som har kommit till storstaden för att tjäna som hembiträden. De lämnade efter sig en arkipelag med en klar tendens till ”förgubbing”.

Vad beträffar inflyttarna från det finska fastlandet har försök inte gjorts att se närmare på deras geografiska bakgrund. Från år 1937 finns det emellertid i kyrkoboken en beräkning, som uppvisar de i Finland födda församlingsbornas ursprungliga länstillhörighet just detta år:

Finska församlingen i Finland eller på Åland födda medlemskår år 1937 enligt födelselän

Uleåborgs län	39
Kuopio län	39
Vasa län	92
S:t Michels län	12
Viborgs län	54
Tavastehus län	71
Åbo och Björneborgs län	132
Nylands län	252
Ålands landskap	453
Sammanlagt	1 143 personer.

Tabellen ger intrycket, att emigrationen till Sverige var på 1930-talet närmast en företeelse som förekom i södra och sydvästra Finland. Från norra och östra Finland kom det mycket få inflyttare, från Åboland, Nyland och Åland många. Mellankrigstiden uppvisar sålunda det

Flyttningsrörelse från Åland till Stockholm 1927–1939.

normala, urgamla mönstret i Sverigeflyttarnas historia, bortsett från att Österbotten denna gång intar en mycket blygsam plats som ursprungsort för människoströmmen västerut.

Den sociala skiktningen bland Finska församlingens medlemmar syns i någon mån av den kyrkobok för 1927–1939, som använts i det föregående. Den är emellertid mycket svår att

exakt räkna fram. Uppgifterna om en individs yrke skiftar betydligt under den 12-årsperiod som kyrkoboken täcker; därtill kommer en mängd yrkesattribut (av typen fru, fröken o.s.v.), som inte direkt anknyter till någon socialgrupp. Mycket grovt räknat har Finska församlingens medlemskår under tiden 1927–1939 dock följande sociala sammansättning:

Uppskattning av den sociala sammansättningen av Finska församlingens medlemskår 1927–1939

Högre social status (akademiker, ingenjör, direktör, lärare, student, journalist o.s.v.) ca 1.000 individer

Medelhög social status (fri yrkesutövare, lägre tjänsteman, sjuksköterska, kontorist o.s.v.) ca 1.000 individer

Manlig arbetarstatus (typograf, målare, plåtslagare, maskinist, montör, tapetserare, sjöman, handelsbiträde, filare o.s.v.) ca 500 individer

Kvinnlig arbetarstatus, offentlig arbetsplats (städerska, sömmerska, diskerska, frisörska, servitris, köksa, kallsänkna o.s.v.) ca 1.000 individer

Kvinnlig arbetarstatus, arbetsplats i en familj (hembiträde) ca 1.500 individer

Sammanlagt 5.000 individer

Betraktar man representanterna för de olika sociala grupperna för sig, är det relativt lätt att göra iakttagelser kring den högsta sociala gruppen. Många av dess medlemmar gjorde sig ett namn också inom det svenska samhället. I kyrkoboken möter man t.ex. lektorn i finska vid Stockholms högskola Volmar Bergh (född 1890 i Uleåborg), som överflyttade 1934, bodde på adresserna Erik Dahlbergsgatan 14 och Strandvägen 57 och ingick äktenskap 1936 (I:17). Han var Sverigefinländarnas förste historiograf och föreningsman av rang. I kyrkoboken står också musikern Gustaf Einar Cajanus, född 1881 i Tammerfors och medlem i församlingen sedan 1924 (I:23). Arkitekten Axel Gustaf Estlander (född 1876 i Helsingfors) och kapellmästaren Håkan Ingvar Eichwald (född i Åbo 1908) star på samma kyrkobokssida med sina familjer (I:35). Journalisten, fil.mag. Georg Valdemar von Essen (född

i Helsingfors 1900) flyttade till församlingen 1939 (I:40), korrespondenten Gunnar Erland Finne (född 1907 i Purmo) och journalisten Gösta Mattias Fagernäs (född 1901 i Larsmo) kom till Stockholm 1937 respektive 1939 (I:48) och redaktören Edvard Robert Gummerus (född 1905 i Helsingfors) flyttade till Sverige 1936 (I:53).

Andra prominenta finländare, som under mellankrigstiden hörde till Finska församlingen, var konsul Viktor Harald Hoving (född i Viborg 1877) med sin stora familj. Hovings flyttade till Stockholm 1927 (I:61). Medicine doktorn Johan Erik Jorpes (född 1894 på Kökar), den berömde vetenskapsmannen, bosatte sig 1930 i Stockholm (I:81). Författaren Ture Johan Ludvig Jansson (född i Åbo 1886) anlände på sin oroliga odysse till Sveriges huvudstad 1937 medförande hustru och två barn (I:84). Pastor Frank Mangs (född 1897 i Närpes) kom till Stockholm 1926 med sin familj (II:154). Operasångaren Adolf Bernhard Niska (född 1884 i Viborg), konstnären Gustaf Adolf Nordström (född 1884 i Helsingfors) och docent Nils Erik Nordenskiöld förekommer tätt intill varandra i kyrkoboken (II:164–165) och man kan lägga märke till att sedermera radiochefen Erik Otto Edvard Nordenskiöld (född 1914 i Hausjärvi) tillhörde den sistnämndes barnaskara. Redaktör Carl-Adam Nycop (född i Helsingfors 1909) flyttade till Stockholm definitivt 1937 (II:171). Kompositören Moses Pergament (född 1893 i Helsingfors) tillhörde också rent folkbokföringsmässigt Finska församlingen (II:180). Finsk-svenska handelskammarens sekreterare Osmo Paavo Pesonen (född i Viborg 1904) inskrev sig i församlingen 1936 (II:185) och bokförläggaren Holger Schildt (född 1889 i Helsingfors) kom med sin familj till Stockholm 1930 (II:209). Konsthandlaren

Gösta Herman Stenman (född 1888 i Uleåborg) flyttade till Stockholm 1931 (II:211). Professor Alma Söderhjelm (född 1870 i Viborg) skrev sig också definitivt som stockholmare under denna tid (II:222d) och kanslissekreteraren Georg Zacharias Topelius (född 1893 i Helsingfors) gjorde detsamma 1932 (II:226). Redaktör Ernst Konstantin Willehart von Wendt (född i Helsingfors 1877) inskrev sig i Finska församlingen år 1937 (II:244).

Trots att många finländare från de bildade övre samhällsskikten tillhörde Finska kyrkan hade församlingen under mellankrigstiden en ganska tydlig småborgerligt-proletär prägel. Berättelsen om en finlandssvensk adelsdam, som vid sin flyttning till Stockholm fick veta, att hon skulle tillhöra Finska församlingen och som därför vände om, bär prägel av en viss sanningshalt. Lika mycket kan den förnäma svensktalande damens reaktion dock ha berott på att hon inte ville sitta i samma kyrkbänk med finnar.

De övriga, lägre sociala grupperna inom den finländska kolonin bestod av högst vanligt folk. Man kan alltjämt se vissa rester av de urgamla finska grupperna fiskhandlare och timmermän i dess led. Sålunda levde som förmodligen den sista finska fiskhandlaren Hildegard Nordberg i staden; hon var född i Hedvig Eleonora församling 1856 och därför också en äkta stockholmska (II:162). Timmermannen Ivar Olofsson (född i Sottunga 1888) var den siste representanten för sitt klassiska yrke bland finländarna och bodde också på klassisk mark, vid Tjärhovsgatan på Södermalm (II:174). Han hade två yrkesbröder, timmermännen Gunnar Wilhelm Sundström (född 1891 i Dragsfjärd) och August Wilhelm Strandberg (född 1885 i Ekenäs), båda också boende på Södermalm (II:203). Det klassiska finska skräddaryrket

representerades av en grupp yrkesbröder, alla inflyttade redan vid sekelskiftet. En god representant för denna kår var Fredrik Albin Wepsäläinen (född 1879 i Nilsjö), som också hade en bror och en son verksamma inom denna yrkeskategori (II:234).

Gruppen av manliga kroppsarbetare var under mellankrigsåren klart mindre än den motsvarande kvinnliga gruppen. Den manlige finske fabriksarbetaren förefaller rentav att ha varit i utdöende i Sveriges huvudstad. Inflyttningsstatistiken ger intrycket, att den vid sekelskiftet 1900 ganska betydande importen av finska arbetare var stadd i kraftig minskning i början av 1920-talet:

Inflyttning av finska arbetare till Finska församlingen³

1920	49	1925	4
1921	49	1926	4
1922	14	1927	7
1923	12	1928	1
1924	13		

I själva verket upphör inte kroppsarbetarnas inflyttning så abrupt som tabellen ger vid handen. Det är termen "arbetare" eller "fabriksarbetare" som försvinner ur bruk för att ersättas av en mångfald av yrkesbeteckningar, sådana som fräsare, målare, maskinist, typograf, elektriker, plåtslagare, eldare, montör, murare, snickare, glasblåsare och så vidare – alla arbetaryrken men inte av den ospecificerade karaktär, som var typisk för den stora massan av sekelskiftets fabriksarbetare. Kroppsarbetarelementet är under mellankrigstiden av ungefär samma omfattning som de olika manliga manschettyrkena kontorist, affärsbiträde, tjänsteman, filmtekniker, skådespelare o.s.v. Talrikast av alla inom Finska församlingen var

kvinnorna av arbetarstatus, som behandlas för sig i ett kommande kapitel.

Det är ytterligt svårt att få något grepp om de inflyttade finländarnas modersmål, eftersom varken församlingen eller någon annan instans förde statistik över den språkliga fördelningen mellan finnar och finlandssvenskar. Av en slump tycks församlingen dock år 1937 ha insamlat uppgifter om församlingsmedlemmarnas språkliga hemvist, baserade på sannolikhetskalkyler, som utgick från språkförhållandena på de olika ursprungsorterna (födelseorterna). Denna statistik ger följande bild av språktillhörigheten:

Finska församlingens medlemskår år 1937 i språkligt hänseende⁴

Födda i Finlands	svenskspråkiga	finskspråkiga kommuner
Uleåborgs län	–	39
Kuopio län	–	39
Vasa län	49	43
S:t Michels län	–	12
Viborgs län	8	46
Tavastehus län	9	62
Åbo och Björneborgs län	56	76
Nylands län	113	138
Ålands landskap	453	–
Sammanlagt	688	455

Beräkningen har då utgått ifrån att i fråga om tvåspråkiga kommuner har 2/3 av inflyttarna antagits tala flertalets språk. Antalet församlingsmedlemmar med svenskt modersmål är enligt denna beräkning sammanlagt 1.524, med finskt modersmål avsevärt lägre, bara 455 individer. Endast ca 25 % av Finska kyrkans medlemmar skulle enligt detta sätt att räkna ha varit finskspråkig. Församlingen dominerades sålunda mycket tydligt av finlandssvens-

kar och Sverigefödda, svensktalande medlemmar.

Skildringarna av den finländska kolonins liv under mellankrigsåren är inte många. En av dem utgörs av *Mielikki Ivalos* memoarer "Vannedessä. Nuoren diplomaattiparin vaiheita" (I kölvattnet. Ett ungt diplomatpars öden), som utkom 1973. Författarinnan bodde i Stockholm i början av 1930-talet som maka till en ung attaché vid finska legationen, Asko Ivalo.

Mielikki Ivalos skildring av Stockholms finländska kretsar är raljerande, uppriktig och charmfull. Finlands diplomatiska representant i Sverige var under hennes tid minister Rafael Erich (i Stockholm 1928–1936) och den övriga personalen vid beskickningen bestod av legationsrådet doktor Einar Borenienus och militärat-tachén major Bertel Rosenbröijer. Bland de övriga Stockholmsfinländarna, som paret Ivalo kom i kontakt med, fanns föreståndaren för Suomibyrån fru Esther Hjelt-Cajanus, som också tillhörde de tongivande i Samfundet Sverige–Finland och Finländska Syföreningen, konsul Jakob Hedgren eller som han också kallades, "gubben Hedgren", en förmögen änkling, samt överste Kalle Kuokkanen, som bedrev högre studier vid svenska Militärhögskolan. Hösten 1930 efterträddes den sistnämnde av överste Jussi Heiskanen. Doktor Arvi Korhonen, historikern, vistades under denna tid ett par år i Stockholm för arkivstudier för sin stora bok om de finska hackapeliterna i 30-åriga kriget och blev god vän med familjen Ivalo.

Denna lilla finländska krets, ibland förstärkt med någon landsman på genomresa, samlades hos varandra under åren 1929–1931 för att tillbringa kvällarna tillsammans, ofta för att spela skruv. Stämningen var ofta inåtvänd och de utomstående finländarna kriserades obarmhärtigt. På tal om Volmar Bergh skrev Asko Ivalo i

ett av sina privatbrev: ”Vi åt en gemensam lunch och han babblade på sitt barnsliga sätt”. Men ännu mindre tyckte Mielikki och Asko Ivalo om genomsnittssvensken. Denna människotyp var dryg, högfärdig och ceremoniell. Det eviga skålandet i turordning på middagarna – vilket ibland ledde till att några av damerna knappast fick smaka ur sina vinglas – titelsjukan och intrigerna tröttade ut paret, som hade tjänstgjort tidigare i en mera otvungen diplomatisk atmosfär i Tallinn och Moskva. I protest mot den svenska stelheten åkte attachén Asko Ivalo en gång spårvagn från sin bostad till beskickningen med plommonstop på tvären och handskarna uppochnervända på sina händer, givetvis begäpad av storögda medpassagerare. Det var ett busstreck som bara en uppretad finländare kunde komma på.⁵

Mielikki och Asko Ivalos reaktioner under deras Sverigetid har sin rot i den unga finsktalande samhällselitens synsätt. Trots att de egentligen tillhörde svensktalande släkter (Wikström och Ingman) och därför kunde svenska bra var de oförsonliga i sin inställning till finlandssvenskarna och rikssvenskar, som miss-tänktes att sympatisera med dem. Den språkpolitiska motsättningen var överhuvudtaget betydande både inom legationen och bland Stockholmsfinländarna under denna tid. Den märktes klart i Stockholmsfinländarnas gemensamma strävanden i föreningsform, något som kommer att behandlas på annan plats i denna bok.

Vid sidan av Stockholm flyttade finländare även till andra orter i Sverige. En märklig och föga känd invandring skedde alldeles i slutet av 1930-talet och under tiden mellan vinter- och fortsättningskrigen från Österbotten till centrala Sverige, Värmland, Dalarna och södra Norrland. Orsaken till flyttningen var, att det i dessa trakter fanns gott om jordbruksfastigheter till

salu. Österbottningarna, som var småbrukare, sålde sina hemman i kustsocknarna och köpte bättre hemman i Sverige. Försäljning av det gamla jordbruket och köp av det nya tog gott och väl ett par år i anspråk, och tillstånd krävdes av Kungl.Maj:t, eftersom nykomlingarna var finska undersåtar. Därför går det att studera vissa österbottningars bosättning i justitiedepartementets aktmaterial, som bara för åren 1941–1942 innehåller uppgifter om 28 köp. Centrum för nykomlingarna blev Hedemora kommun i Dalarna, dit bara under år 1941 omkring 80 finländare sökte sig.⁶

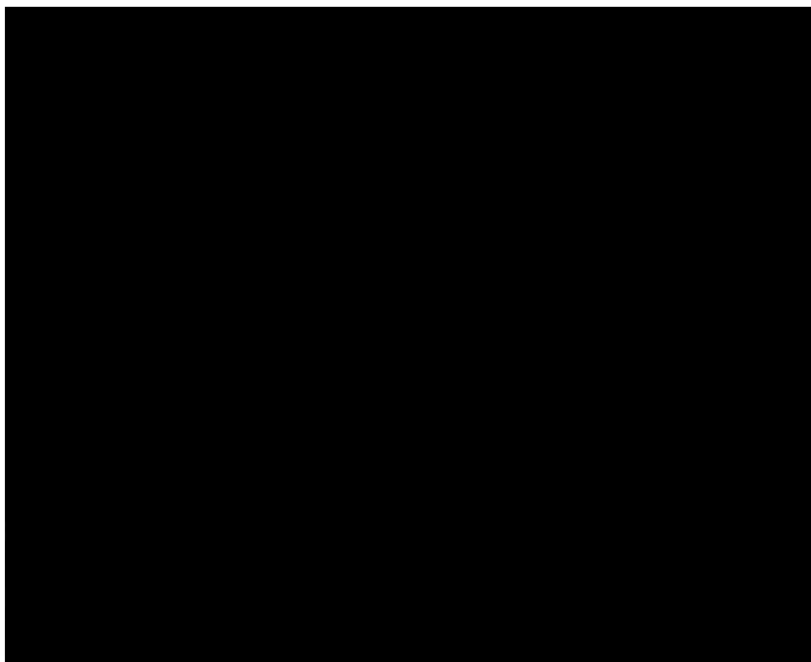
Skräddarmästaren Albin Wepsäläinen, en av de sista i sitt slag

Hantverkare och yrkesfolk har alltsedan medeltiden flyttat från Finland till Stockholm. En av de sista i sitt slag var skräddarmästaren Fredrik Albin Wepsäläinen, född 1879 Muuruvesi i Nilsjä socken i norra Savolax.

Albin Wepsäläinen kom från en släkt som enligt kyrkböckerna bott i Muuruvesi åtminstone sedan 1700-talet. Under Albins barndom hann familjen bo på flera olika ställen i församlingen. Som brukligt är i Savolax låg den lilla gården eller torpet på en höjd med vid utsikt över omkringliggande insjölandskap, högt nog för att undgå den frost som stiger upp ur myrmarkerna och förstör den mognande säden.

Albins far, Adolf Wepsäläinen (född 1841), var gift två gånger och hade elva barn. Det säger sig självt att inte alla kunde få sin bärning på hemmanet. Albin, som var det sjunde

Skräddarmästaren Albin Wepsäläinen i sitt arbetsrum vid Tegnérgatan på 1930-talet. Reprofoto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

barnet i den första kullen, fick gå fyra år i sockenskola och sattes därefter vid 14 års ålder i lära hos en farbror, som var skräddare.

Egentligen hade gossen med det goda läshuvudet velat bli lärare, men någon möjlighet till seminariestudier fanns inte. Knappt 17 år gammal tog han 1896 ut flyttningsbetyg för att bosätta sig i Kuopio, den närliggande residensstaden. Unge Albin skulle dock snart fortsätta ut i världen, till större städer där det fanns arbete och där framtidsutsikterna var bättre. Före sekelskiftet 1900 bodde och arbetade han en tid i Viborg.

Vid denna tid utvandrade mängder av yrkeskunnigt folk från östra Finland till S:t Petersburg, imperiets huvudstad, där finnarna tack vare sin flit i regel klarade sig bra. Albin ville inte till Ryssland, och den olagliga värnpliktsförordningen, som hängde samman med Fin-

lands russifiering, fick honom att emigrera till Sverige. Åtgärden var inte ovanlig bland unga män i värnpliktsålder, fast de flesta tog ett ännu större steg och flyttade till Amerika. Resan till Sverige gick över Torneå.

Väl framme i Stockholm med Norrlandsbåten stod Albin villrådig på kajen och visste inte vart han skulle ta vägen. Han kunde inte göra sig förstådd på svenska, men genom att visa upp sin syring (en skräddares upptill öppna fingerborg) blev han av en förbipasserande hänvisad till en landsman i staden, som var skräddare. Till en början var Albin inneboende hos en familj Hakkarainen på Baggensgatan 16 i Gamla stan, vid den tiden en ganska fattig stadsdel. Ett starkt läsintresse, som han skulle bevara livet ut, bidrog säkert till att Albin snabbt lärde sig svenska.

Albin Wepsäläinen hade turen att snart

få anställning hos J. M. Janson & Wallgren på Hamngatan, ett av Stockholms förnämsta skrädderier. Mellan 1901 och 1920 sydde han frackar, jaquetter, smokingar, bonjourer och kavajer där. Kundkretsen utgjordes av statsråd och landshövdingar, grevar och baroner, högre officerare och ämbetsmän, grosshandlare m.fl. De bevarade arbetsböckerna upptar många kända namn ur de ledande kretsarna i huvudstaden före och under första världskriget. Redan 1905 har "skrädderiarbetaren" Wepsäläinen avancerat så långt som yrkesman att han betrotts med att sy åt både Hans Majestät Konungen och konungen av England.

Detta vittnar om att tiden hos Janson & Wallgren måste ha varit mycket lärorik. Wepsäläinen, som börjat sin skräddearbana hos en lantlig byskräddare i Savolax, har således sett till att gå vidare inom sitt yrke och bli en skicklig hantverkare. När Albin Wepsäläinen 1921 tog ut arbetsbetyg från Janson & Wallgren fick han också mycket goda vitsord. Grunden till hans kompetens på området var lagd, och 35 år senare skulle han i Svensk Skräddartidning – med den för yrket egna terminologin – komma att kallas Stockholms bästa "svartskräddare".

Innan vi går vidare med yrkesverksamheten kan det vara skäl att något dröja vid familj och fritid, i den mån den senare fanns. Arbetsböckerna från skräddeafirman upptar mycken övertid, även söndagsarbete. Albin gick dock tidigt in i Finska föreningen och deltog i kroppsövningarna i Finska idrottsklubben, något som ett tidstypiskt fotografi från seklets början visar. I en av sina arbetsböcker har han också ritat av en ståtlig pyramid, en sådan som ynglingarna brukade bygga med sina kroppar under träningen.

Finlands deltagande i Stockholmsolympiaden var en stor upplevelse för Albin och hans till-

resta bröder. Om han tillhört den grupp finska skräddare, som på 10-talet hjälpte jägarna i Stockholm genom att sy nya reskläder åt dem, är obekant. Han förblev mycket finsksinnad och var alltid starkt fästad vid sin hembygd, även om han av förklarliga skäl ansökte om svenskt medborgarskap, när första världskriget bröt ut. Vid det laget hade Albin Wepsäläinen nämligen hustru och två söner och ville naturligtvis inte riskera att bli utkallad i kriget på rysk sida.

Albin hade 1904 gift sig med en sömmerska från Småland, som också hon flyttat till Stockholm för att få sin utkomst. En yngre syster hade flyttat till Amerika. Det slumpade sig så att Albin och en skräddarkamrat vid namn Nupola någon gång 1901 skulle gå på bal i Finska föreningen. Båda kavaljererna saknade damer, men genom sonderingar fick de av hyresvärdinnan veta att två kalmarflickor i samma farstu, de vackra systrarna Ellen och Gerda Söderström, inte skulle ställa sig avvisande till en inbjudan, och man drog sticka om flickorna. Gerda (född 1882) föll på Albins lott, tycke uppstod och det blev med tiden bröllop.

Makarna bodde till att börja med kvar på Baggensgatan, där de övertagit familjen Hakkarainens lägenhet. I samband med att sönerna Harry och Nils föddes 1905 och 1906 kom Albins yngre halvsyster Hilma över för att vara sin svägerska behjälplig. Även hon var sömmerska och blev sedan kvar i Stockholm, där hon gifte sig med Robert Svensson, en skräddare från sydligaste Skåne. Även halvbrodern Armas, också han skräddare, kom hit för att stanna och gifta sig med en svenska. Båda systerkonen, och då särskilt Hilma, hade en stor berättartalang och Hilma skulle på gamla dagar bli en känd profil i Finska föreningen.

Albin och Gerda flyttade så småningom till

Sida ur skräddarmästaren Albin Wepsäläinens familjealbum. Bilderna föreställer Albin och hans fästmö Gerda Söderström 1901. Reprofoto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

Surbrunnsgatan 26 i Vasastaden eller Sibirien, som trakten brukar kallas. Efter att ha lämnat Janson & Wallgren öppnade Albin Wepsäläinen i början av 20-talet eget herrskrädderi och adressen var nu Tegnérgatan 7 på Normalm, alldeles på gränsen till Östermalm, en stadsdel där han kom att få många välbärgade kunder. Som självständig yrkesutövare lämnade han Svenska Skrädderiarbetarförbundet och tillhörde i stället Stockholms Skräddarmästarförening.

I exakt 30 år skulle Albin komma att ha sitt

skrädderi på Tegnérgatan, där brodern Armas hade damskrädderi i kvarteret snett emot. På bilden av skräddarmästaren vid sitt arbetsbord skymtar en glasskylt i fönstret, som talar om att A. Wepsäläinen har herrskrädderi I trappa upp. De båda rätt stora rummen mot gatan användes för skrädderiet, och i de tre bakre rummen bodde familjen. Lägenheten var ganska mörk och saknade alla moderna bekvämligheter utom rinnande kallt vatten.

Det ena av gatrumben var provrum och hade en stor spegel med förgylld ram, som gick från golv till tak. Det andra, som uppvärmdes av en vacker kakelugn från husets tillkomst på 1800-talet, var verkstad. Här arbetade Albin, och ofta också Gerda, veckorna igenom från morgon till kväll. Inför julen och de stora vårhelgerna, när alla ville vara nyckerade, blev det i regel slit till långt in på natten. En enda s.k. skomakar-lampa över skräddarbordet svarade för den inte särskilt goda arbetsbelysningen.

Albin Wepsäläinen, som med tiden skaffade sig mästarbrev, tog emot beställningar och tog mått. Han klippte sedan till, träcklade och sydde plaggen, det senare dels för hand, dels på en gammal trampmaskin. I regel krävdes två provningar med eventuella ändringar som följd. Rockar, kavajer och andra plagg sydde mästern själv, medan det mindre komplicerade arbetet med att sy byxor och västar lades ut på särskilda sömmerskor. Sådant var tidens system. Med det slitsamma underarbetet på plaggen hjälpte den sykunniga skräddarfrun ofta till. Det var i regel också hon som till slut bar hem de färdiga, välpressade plaggen till kunderna. Det blev under åren åtskilliga spårvagnsresor med tunga paket i brunt omslagspapper. Tidvis fanns några anställda skräddare, och senare skulle äldste sonen komma att arbeta tillsammans med sin far under några år.

Pressjärnet värmdes på gasspisen i köket. Att värma järnet, att bära upp kol och ved från källaren samt att elda i lägenhetens kakelugnar och kaminer var sysslor som gav Albin välkommet tillfälle att emellanåt sträcka på benen. På vanligt skräddarmaner arbetade han ju för det mesta sittande med benen i kors på det stora arbetsbordet, en linoleumklädd skiva på bockar. Därunder stod lådan för yllepump, som gick vidare till något pappersbruk. Avbrott i den ihärdiga verksamheten innebar också besöken hos leverantörerna av tyg och sybehör. Det handlade om stoff av högsta kvalitet för en kräsen kundkrets, huvudsakligen rekryterad ur den övre medelklassen.

”När teaterfolk och konstnärer vill ha en riktigt välsittande frack, vänder de sig till de finska skrädarna” står det i en artikel under signaturen V. B-h, alias Volmar Bergh, i Uusi Suomi i april 1936. En sådan kund var den populära sångaren Ernst Rolf. Han lät sy upp röda frackar för ett scenframträdande, men den skraddarräkningen blev aldrig betald. I artikeln, som bygger på en intervju med Albin, konstateras att denne tillhörde en riktig skraddarsläkt. Elva av hans bröder och kusiner sägs vara skraddare, heter det. Härtill kom alltså sonen Harry, medan Nils blev banktjänsteman.

Familjen, som 1912 utökats med dottern Inga, hyrde under många somrar in sig på bondgårdar runt om i stockholmstrakten. I början på 20-talet köpte man en tomt i Stuvsta och byggde en liten sommarstuga, en röd stuga med vita knutar. Här kom bondpojken i Albin fram och han gick upp i sina potatis- och bärodlingar, medan Gerda fann stor glädje i sina prunkande blomrabatter. Med tiden byggdes också – olagligt – en riktig finnbastu på tomten, och det hände att Albin någon vårdag smög ut i skogen och skaffade sig näver. Som barn hade han lärt

sig att tillverka kontar och sådana skor som han haft när han varit med i svedjebruket. Vistelsen i stugan i Stuvsta, dit man tog sig med tåg, innebar liksom många och långa promenader i skog och mark en välkommen rekreation, en nyttig vila från allt stillasittande arbete.

Längre semesterresor företogs emellanåt och gick då antingen till Finland eller Småland, i båda fallen med båt. Albin stod i kontakt med flera av sina syskon och syskonbarn i Finland och han understödde ekonomiskt under några år före andra världskriget en brorson, som studerade i Helsingfors. I Småland besökte man Gerdas släkt och gamla vänner i och kring Kalmar, särskilt i Förlösa socken.

Skräddaren och hans fru var naturligtvis själva alltid välklädda och det är ett mycket stiligt par som skymtar på semesterfotografierna. Detta hängde naturligtvis också samman med att fritidskläder ännu inte kommit i allmänt bruk. Att ha välskräddade kläder var en förmån som kom hela familjen till godo, senare också svärdottrar och barnbarn, även om de sistnämnda inte alltid förstod uppskatta finessen till fullo utan gärna hade bytt ut sina fina kappor med sammetskrage mot kamraternas illasittande konfektionsplagg!

Avkoppling från arbetet innebar också föreningslivet och besök i Finska kyrkan vid Slottsbacken, vars församling familjen tillhörde. Albin läste gärna sin Bibel. 1930-talet innebar ett uppvaknande av finskt föreningsliv i Stockholm. Högskolans nye lektor i finska, ovan nämnde Volmar Bergh, satte med stor energi igång de slumrande föreningsaktiviteterna och behövde nu hjälp av finländare, som varit med redan i seklets början. En av dessa traditionsbärrare från äldre tid bland 30-talsungdomarna blev Albin Wepsäläinen. Han satt med Finska föreningens styrelse ännu 1939, då samman-

slutningen fyllde 45 år och gästades av Finlands minister i Stockholm, som då hette J. K. Paasikivi.

När vinterkriget bröt ut samma år, ville Albin, som nu var i 60-årsåldern, ut och slåss för Finland. Han tänkte anmäla sig som frivillig hästkarl i trossen, för hästar hade han lärt sig att hantera som pojke. Hustru, barn och svärdöttrar fick dock familjens överhuvud att avstå, och han nöjde sig med en uppgift i det lokala civilförsvaret. Krigsförloppet följdes naturligtvis noga i finska tidningar och genom nyheterna från TT, som då också sändes på finska. Husets enda radio stod i verkstaden och där fanns en väggkarta, på vilken frontlinjerna markerades med knappnålar.

Till bilden hör också att hemmet, då liksom tidigare, alltid stod öppet för finska släktingar på Stockholmsbesök. Det var många paket som de svåra åren under och efter kriget skickades till Finland från Tegnégatan. Det var med rätta som kyrkoherde Gottfrid Sevelius i minnetalet över Albin Wepsäläinen, när denne vid 75 års ålder gått bort 1954, kunde konstatera: "Han bevarade alltid sitt finska sinnelag". Och det kan tilläggas, att Albin var en i yttre och inre mening mycket rakryggad person, som inte gjorde mycket väsen av sig. Han utstrålade ett vänligt lugn och hade mycket god hand med barn.

I motsats till sönerna lärde sig dottern Inga, senare gift Ljungström, att tala finska, antagligen under några sommarvistelser i Savolax på 1920-talet. Kontakterna med den finska släkten tunnades dock efter hand ut och har nu i början av 90-talet nästan helt upphört. Albin fick åtta barnbarn, som alla utom en idag är bosatta i Stockholmstrakten. Den äldsta sondottern, Birgitta Fritz (född 1935), har varit författaren till denna bok, en kollega till henne Riksarkivet,

behjälplig med detta avsnitt om Albin Wepsäläinen. Hon är inte främmande för tanken att farfaderns många berättelser om sin barndom i Finland och intresse för gångna tider kan ha bidragit till att hon med tiden blev historiker.

De finlandssvenska pennorna i svensk press

Ända från den svenska pressens barndom har finländska journalister sökt anställning vid olika tidningar i Sverige. Redan på 1700-talet skrev en Åbofödd tjänsteman, Pehr Juslén, kåserier i det lilla bladet *Posten* medan han innehade olika befattningar vid riksarkivet i Stockholm 1759–1773. På 1800-talet fanns det åtskilliga finländska journalister verksamma i Stockholm. Till dem hörde Johannes Alfthan (1830–1893), född i Viborg, som flyttade till Sverige två gånger, 1868 och 1883, och skrev artiklar i svensk press samt noveller.¹ Carl Gustaf Wetterhoff, född 1832 i Helsingfors, kom till Sverige ungefär samtidigt som Adolf Erik Nordenskiöld, år 1856. Efter en kort tids studier i Uppsala blev han medarbetare i *Nya Dagligt Allehanda* 1859 och var 1864–1865 chefredaktör för *Ny Illustrerad Tidning*.² Något senare kom de landsförvisade och i deras sällskap Konni Zilliacus, född 1855 i Helsingfors, som gav ut sina tidningar *Fria Ord* och *Nordisk Revy* i Stockholm för smugglande österut.³ Han samarbetade nära med Axel Lille, född 1848 i Helsingfors, som var nära att bli chefredaktör för *Stockholms Tidningen* men skötte en mera anspråkslös uppgift vid denna tidning 1902–1905.⁴ En tredje finländare som tillhörde de fördrivna laglighetsmännens krets

var Axel Berndtson, född 1858 i Helsingfors, som hade ett förlag i Stockholm 1900–1908 för tryckande av de underjordiska pressalstren.⁵

Efter självständigheten, när mera normala förhållanden rådde, fortsatte en och annan finlandssvensk journalist att ta anställning i Sverige, vars press erbjöd vida större möjligheter att verka journalistiskt än tidningarna i Svensk-Finland. I början av 1920-talet kom Ragnar Fleege, född 1884 i Kyrkslätt, över till Sverige. Han hade verkat vid Tammerfors Aftonblad 1911–1918, senast som huvudredaktör, och tog nu anställning som ombudsman i Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet i Göteborg. Han var också utgivare av föreningens tidskrift *Allsvensk Samling* från 1923.⁶

En internationell karriär gjorde Elsa Lindberg, född i Stockholm 1876. Hennes föräldrar, komponisten Johan Lindberg och pianisten Emmy Wiik, var båda finländare, och hon skrev en rad uppmärksammade korrespondenser i svensk och finlandssvensk press. Hon rörde sig i diplomatiska kretsar efter sitt äktenskap med Persiens sändebud i Stockholm och Helsingfors prins Mirza Riza Khan.⁷ Henning Söderhjelm, född 1888 i Helsingfors och son till Finlands förste minister i Stockholm, bosatte sig sedermera i Göteborg och blev medarbetare vid Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidning från 1923 samt litterär medarbetare vid Göteborgs stadsteater. Han skrev en rad uppskattade böcker, bl.a. "Svenskt och finskt i Finland" (1935), "Författarprofiler" (1938), "Sillanpää" (1940) och "Finland och Norden" (1944).⁸

Även en annan finländsk diplomatson bosatte sig i Sverige. Det var Edvard Gummerus, född 1905 i Helsingfors. Gummerus var kosmopolit, som trivdes bäst på resor. Han var 1934–1940 kulturredaktör för *Nya Dagligt Allehanda*. Ef-

ter en lång vistelse i Neapel 1956–1970 bosatte han sig slutligen i Dalarna. Hans författarskap blev mycket omfattande och inneslöt essäer, kulturkritik, memoarer, romaner, Dan Andersson-studier och det lokalhistoriska arbetet "Det gamla Floda".⁹

En mycket betydande journalistisk gärning utträttades i Sverige av Fredrik Valros, född 1887 i Hitis. Efter att ha varit redaktionschef vid Hufvudstadsbladet på 1920-talet och huvudredaktör för Svenska Pressen 1930–1944 flyttade han till Stockholm för att vara Hufvudstadsbladets korrespondent och senare redaktör för *Finska Pressmeddelanden*.¹⁰

Mellankrigstidens mest uppmärksammade finländska litteratör i Sverige var emellertid en lärd kvinna, *Alma Söderhjelm*. Hon var född i Viborg 1870 som dotter till Werner Woldemar Söderhjelm, sedermera prokurator (justitiekansler) i Finlands senat. Familjen hade elva barn, av vilka den äldste sonen Werner blev litteraturprofessor och med tiden Finlands sändebud i Sverige. Alma, som var den sjunde av familjens åtta döttrar, studerade i Helsingfors, blev filosofie kandidat 1893 och disputerade för doktorsgrad 1900. Sex år senare blev hon universitetets första kvinnliga docent.

Alma Söderhjelm hade blivit student 1889, vid den franska revolutionens hundraårsjubileum. Kanske därför koncentrerade hon sina studier på fransk historia och litteratur. Hennes tidiga vetenskapliga produktion, till stor del tillkommen i Paris, kretsade kring den stora franska revolutionen. Den akademiska karriären löpte inte utan svårigheter. Kejsaren hade 1901 förkastat hennes första ansökan om att bli docent, bl.a. därför att hon var kvinna. Enligt gällande bestämmelser var det inte heller möjligt för en kvinna att bli professor. För att kunna livnära sig skrev hon under 1910-talet två

beställningsarbeten, Jakobstads och Brahestads historieverk. De var inte lika bra som hennes spirituella utredningar i den franska historien.

Fastän universitetsstatuterna så småningom ändrades hade Alma Söderhjelm tröttnat på att kämpa i den akademiska karriären. Hon vistades mellan åren 1920 och 1926 huvudsakligen i Sverige med hjälp av universitetets resestipendium för att samla material från Gustav III:s tid. Hon började under denna period av sitt liv också att översätta från franskan och ge ut Axel von Fersens dagböcker.¹¹

Inflationen var kraftig efter första världskriget och den tärde på Alma Söderhjelm's stipendium. Hon blev tvungen att börja skriva kåserier i Dagens Nyheter under signaturen "Det främmande ögat" och utvecklades snart till en ytterst populär damtidningsskribent. Hon har senare sagt: "Jag skrev varje söndag ett kåseri mest om svenskarnas fel och underligheter och om finländarnas förtjusande egenskaper – och naturligtvis också någon gång tvärtom". Själva rubrikhuvudet "Det främmande ögat" hade Mauritz Stiller, en finländsk skådespelare och vän till Alma Söderhjelm, kommit på. Alma Söderhjelm hade stor framgång med sina kåserier, men de retade hennes bror, Werner Söderhjelm, som sände från sitt ministerbord på Finska legationen förargade biljetter till henne. Och vännen Mauritz Stiller skrev till henne:

Alma, nu skall jag säga Dig en sak som Du måste komma ihåg, när Du börjar skriva här i Sverige. Det är inte alls som hemma hos oss, att man kan, när man har fått ett gott namn t.ex. som vetenskapsman, slarva hur mycket som helst med allt annat och ändå bibehålla sitt goda anseende. Här är det så att ger Du Dig till journalist, så måste Du vara en bra journalist; dessutom, det ena hjälper inte upp det andra.

*Ty svenskarna äro koncisa och exakta och varje sak bedömes för sig. Varje sak är här huvudsak.*¹²

Under tiden i Stockholm i 1920-talets början skrev Alma Söderhjelm också några skådespel, utkast till filmmanuskript samt flera romaner. De gick i lätt salongstil. Hon syntes i Stockholms teater- och konstnärskretsar, var spirituell och något bohemisk, umgicks med prins Wilhelm, Mauritz Stiller, Karl Asplund, Tor Bonnier och Hjalmar Bergman.

År 1927 fick hon överraskande kallelsen till en nyinrättad personlig professur vid Åbo Akademi, den nya svenskspråkiga högskolan i Finland. Alma Söderhjelm var nu Finlands första kvinnliga professor. Trots sina goda avsikter blev hon aldrig riktigt bofast i Åbo. Hon bodde till slut på hotell, Hamburger Börs, och hade sitt egentliga hem i Stockholm. Som kosmopolitisk världsdam med vass tunga och penna passade hon också mycket bättre där än i det provinsiella Åbo. När hon hade gått i pension vid 67 års ålder våren 1937 återvände hon definitivt till Stockholm och skrev in sig Finska församlingen. Hon dog 1949 i Saltsjöbaden.¹³

Alma Söderhjelm var en mycket ovanlig professor. Hon var inte bara historieforskare och popularisator, utan också skönlitterär författare och kåsör, populär medarbetare i Husmodern och mycket annat. Ryktet förtäljde, att hon och prins Wilhelm hade ett förhållande och att hennes personliga professur i Åbo skulle till och med ha bekostats av prinsen. Skvallret gick i flera versioner. En variant var, att två damer i teatersalongen skulle ha viskat med varandra: "Där sitter prins Wilhelms älskarinna", varefter Alma Söderhjelm skulle ha vänt sig om och svarat: "I fråga om kungliga personer säger man nog mätress!".¹⁴

En pendlare mellan Finland och Sverige var också *Ture Janson*. Han var född i Åbo 1886 och blev tidigt fri författare, medlem av "dagdrivarna" eller "flanörerna". I sina litterära alster är han typisk tiotalist, till det yttre lycklig och harmlös, till det inre med känslan av att vara utan framtid. Hans roman "De ensamma svenskarna" (1916) speglar tidsläget hos den finlandssvenska ungdomen, hos studenterna som inte kände sig vara hemma någonstans.

Ture Janson arbetade som journalist huvudsakligen vid Hufvudstadsbladet i Helsingfors. Redan i början av 1920-talet började han föra en ambulerande tillvaro mellan Helsingfors och Stockholm, och överflyttade till Sverige mera definitivt 1926. Under en tid skrev han i fyra Stockholmstidningar (Svenska Dagbladet, Stockholms-Tidningen, Dagens Nyheter och Nya Dagligt Allehanda) under olika signaturer. 1928 vann han anställning vid Stockholms Dagblad och stannade på denna arbetsplats till tidningens nedläggning 1931.

Stockholms Dagblad ägdes av Torsten Kreuger och Axel Wenner-Gren, som satsade mycket på tidningen så länge det varade. Ett antal skickliga journalister anställdes och Ture Janson hade på kulturavdelningen kolleger som Herbert Grevenius, Kjell Strömberg, Gustaf Näsström, Sten Selander, Agne Beijer och Ture Rangström. Ture Janson skrev verskåserier under signaturen *Blåman*, hade uppdrag på reportagesidan och skrev domstolsreferat under rubriken "Från rättvisans värld". Sannolikt skrev han också ledare i finländska frågor, men då hans artiklar på ledarsidan är osignerade, kan man inte veta vad just han tyckte och tänkte. Troligen kom Ture Janson dock att kraftigt inverka på Stockholms Dagblads bestämt avvissande hållning till äktsfinkheten och ställningstagande för finlandssvenskarna. På kultursidan

behandlade Janson bl.a. nyutkomna böcker av Diktonius, Arvid Mörne och Margit Niininen. Han satt flitigt på tidningen, rökte sin pipa och knackade på sin skrivmaskin. Bostaden fanns i Stocksund en bit utanför staden.

Trots en snabbt växande upplaga lades Stockholms-Tidningen ner 1931; ägarna satsade i stället på Aftonbladet. Efter en besvärlig period utan arbete anställdes Ture Janson vid denna tidning 1932 och fick fortsätta sitt journalistiska mångsyssleri. Han öppnade en egen spalt "I blinken", där han skrev prosakåserier sex dagar i veckan under sin gamla signatur *Blåman*. Vid sidan av sin journalistiska gärning hade han under sin tidiga Stockholmstid författat en roman och en teaterpjäs. 1934 utkom hans diktsamling "Egypti land", fylld med skärgårdstämningar och bilder av fågelflockar, som flög bort till Egypten för att övervintra. Själv lämnade Janson Aftonbladet och vistades 1934–1935 åter i Helsingfors efter en kris i sitt äktenskap.

Hösten 1935 återvände han till Sverige, även denna gång till Aftonbladet. Det blev allt svårare att skriva kåserier och Ture Janson sågs varje dag kämpa med sin inspiration promenerande i tidningens korridorer och rökande sin pipa. Då var han oåtkomlig för konversation. Han bodde nu med familjen i Äppelviken i Stockholms västra förorter. Från och med hösten 1939 var han mycket aktiv på tidningens ledarsida och kom faktiskt att forma det tyskvänliga och därför försiktiga Aftonbladets inställning till Finlands vinterkrig. Hans ende son Harry stupade vid Summa 1940, vilket gav en bitter biton till faderns ensamma strid för Finland på Aftonbladets redaktion.

Ture Janson hade sina gamla tankegångar om "De ensamma svenskarna" i öster kvar ända in i ålderdomen. Han skrev positivt om finlandssvenskarna och förstod väl ålänningarnas situa-

tion. Inför vinterkriget hade han t.o.m. förespråkat evakuering av hela Ålands befolkning till Sverige. Mot slutet av världskriget anlätades han allt mindre som storpolitisk kommentator. Genom en hemskillnad från sin andra hustru hamnade han i privatlivet på drift och förde en ambulerande tillvaro mellan olika hotell och pensionat i Stockholm. Med utgången av 1945 fick han sitt avsked från Aftonbladet, formellt motiverat bl.a. av att det var olämpligt att en utländsk medborgare skrev om utrikespolitik i tidningens spalter. Janson hade nog försökt bli svensk medborgare, men fått avslag på grund av fattigdom.

Avskedandet från tidningen sårade Janson djupt och blev för honom vittnesbördet om att han hade misslyckats i sitt försök att slå rot i Sverige. Han hade känslan av att han behandlades som en utböling, men omgivningens reaktion berodde också på att han var feldaterad i tiden. Hans livsstil var alltjämt flanörernas från 1910-talets Helsingfors. Janson blev till slut ytterst bitsk och ironisk mot det svenska folkhemmet och dess välfärdspolitik. Med denna inställning var det svårt att leva i 1940-talets Sverige. Jansons roman "Hotell Universum" (1946) är också full av vända över tillvarons besvärligheter och verklighetsflykt till ett idealrike, ett slags lycksalighetens ö på en annan planet. Nästa år 1947 fann Ture Janson sig en fristad hos Sigtunastiftelsen, där han skrev sin sista roman "Lugn, mina herrar" (1948). Ture Janson avled 1954 i Mariefred och urnan med hans stoft gravsattes på Sandudds begravningsplats i Helsingfors.¹⁵

En helt annorlunda – högst framgångsrik – journalistkarriär i Sverige gjordes av *Carl-Adam Nycop*. Han är född i Helsingfors 1909 och tillhör den finländska familjen Nykopp med bl.a. senatorer och diplomater i sin släkt.

Redan som mycket ung bodde Nycop i Sverige – fadern ägde en tid efter 1917 Balingsta gård i Huddinge men återvände senare till Finland för att bli republikens förste protokollechef och introduktör av främmande sändebud. Carl-Adam Nycop minns i sina memoarer tiden i Stocksund, där han gick i folkskola vårvintern 1918, och sommaren samma år i Balingsta som en lycklig period. Om sin tillvaro i Finland efter återflyttningen skriver han: "Jag klarade mig nödortfött upp genom klasserna, hade ständigt besvär med finskan och längtade starkt efter att få återvända till Sverige".¹⁶

Carl-Adam Nycop blev något så modernt som idrottsjournalist. Han tillbringade sina dagar på Djurgårdens idrottsplats i Helsingfors och studerade de finländska toppidrottsmännen, Paavo Nurmi och andra, på nära håll. Han skrev i svenska Idrottsbladet och Hufvudstadsbladet. Han bevakade bl.a. landskampen i friidrott mellan Sverige och Finland, som gick av stapeln på Djurgården, både för sina finländska arbetsgivare och Dagens Nyheter. Denna landskamp var också början till det nationalistiska bråket mellan idrottsfansen, som ledde till en längre paus i landskampsutbytet mellan länderna.

Vid mitten av 1930-talet bosatte sig Nycop definitivt i Sverige. Han har själv gjort gällande, att det var den finska idrottsnationalismen, som tvingade honom att emigrera, när han hade skrivit att löparkungen Nurmi inte var ren amatör. Nycop var anställd vid Eskilstuna-Kuriren 1934–1935, Göteborgs Morgonpost 1935–1936 och Morgontidningen 1937, innan han 1938 blev chefredaktör för bildtidningen Se. Denna publikation blev en stor journalistisk och ekonomisk framgång för ägarfamiljen Bonnier. Carl-Adam Nycop var när han fick sitt första chefredaktörsjobb endast 29 år, en ung komet

på den publikfriande moderna journalistikens himmel.

År 1944 ville Dagens Nyheter starta en kvällsupplaga. Tidningen döptes till *Expressen* och Nycop blev dess förste chefredaktör.¹⁷ Han blev legendarisk som ledare för den nya typ av storstadstidning ”med sting”, som hämningslöst exploaterade människornas nyfikenhet och intresse för sensationer. Tidigare än många andra hade Nycop förstått bildens och de slående rubrikernas och löpsedlarnas roll i den stressade nutidsmänniskans tillvaro.

Carl-Adam Nycop behöll sitt intresse för Finland. Han reste till Helsingfors t.ex. 1948, när det hettade till i politiken och Finland hotade att gå överstyr och bli folkdemokrati. Han skriver om denna resa:

Förhållandena var annars präglade av samma vänskapsmygel som jag mindes från min egen ungdomstid. Bergsråden bildade en pressure group i bakgrunden med ett betydande politiskt inflytande. Gängen i Kämps matsal var fortfarande lika aktiva på intrig- och skvallerfronten.¹⁸

Efter andra världskriget har de finlandssvenska journalisternas överflyttning till Sverige fått nästan karaktären av massföreteelse. Namn som Bengt Appelgren (Eskilstuna-Kuriren, *Expressen*), Erik Bagerstam (Sveriges Radio), Ingvar Björkstén (Svenska Dagbladet), Lars Erik Carpelan (Aftonbladet), Bengt Holmquist (Dagens Nyheter), Harry Järv (Horisont, Radix), Yrsa Stenius (Aftonbladet) och Marcus Öhländer (Sveriges Radio) är talande nog.

Finländska konstnärer i mellankrigstidens Sverige

Finländska konstutövare och -studenter har sedan separationen 1809 alltid sökt sig till Sverige. Orsaken har varit de större möjligheterna i Finlands västra grannland än hemmavid; utbildningsmöjligheterna, publiken och finansierarna har lockat konstnärer inom bildkonst och musik till både kortvariga besök och mera fast bosättning främst i Stockholm men också i andra kulturellt betydande centra i Sverige.

Några av nykomlingarna vann betydande ryktbarhet i sitt nya hemland redan på 1800-talet. Betraktar vi först *musiken* bör finländskan Ida Basilier nämnas; hon var 1872–1874 Kungl. Operans mest lysande koloratursångerska, mycket firad på sin tid. Under åren 1870–1880 gav hon omkring 700 konserter i de nordiska länderna, främst i Sverige, och lade överallt publiken för sina fötter. Hennes landsman, Filip Forstén anställdes vid Operan 1883 och var framstående i en rad kända barytonroller. Mathilda Lagermark från Finland stannade ungefär samtidigt cirka tre år vid Stockholmsoperan och höll många egna konserter tillsammans med Filip Forstén. Alice Lindberg var på sin tid Finlands mest betydande pianist. Under åren 1878–1880 gjorde hon en konsertturné i Skandinavien och levde därefter huvudsakligen som pianolärare i Stockholm.

Den mest ryktbare finländske musikern i Sverige var dock under denna tid Alice Lindbergs kusin Johan Lindberg. Då det inte fanns någon lämplig tjänst för honom i Finland, flyttade han till Sverige. Han verkade först som konsertmästare i Italienska Operans orkester och senare i hovkapellet. År 1873 utnämndes han till Kungliga Musikaliska Akademiens första ordinarie

lärare i violinspel. Senare utnämndes han till medlem av denna akademi och 1897 tilldelades han professorstitel. Hans tid som lärare kom att omfatta 30 år och många svenska musiker, bland dem Hugo Alfvén, fick sin grundutbildning hos honom.¹

De finländska musikerna hade sålunda betydande traditioner att falla tillbaka på under melankrigstiden, då två stora Finlandfödda dirigenter kom i viss mån att prägla musiklivet i Sverige. Den ena av dem var *Georg Schnéevoigt*. Denne, också kallad "den flygande finländaren", hade dirigerat i Europas, Amerikas och Australiens huvudstäder på 1920- och 1930-talen, och då han stod på höjden av sin karriär räknades han som en av samtidens främsta dirigenter. Han kom dock huvudsakligen att verka i Sverige. Åren 1915–1924 var han förste dirigent vid Konsertföreningen i Stockholm och gjorde betydande insatser för dess utveckling. År 1930 knöts han som konstnärlig ledare till orkestern i Malmö och ledde den ända till sin död 1947. Schnéevoigt var en personlighet med ett häftigt temperament och ställde till en del stridigheter i orkestern, med styrelser, solister och recensenter. Malmöorkesterns medlemmar kunde ibland tycka att han var i besvärligaste laget, men de fann sig i allmänhet i hans diktatoriska sätt att sköta dess verksamhet. Som konstnär var han en suverän tolkare av expressiv musik, t.ex. av Tjaikovskij, men han var även känd som en god dirigent när det gällde Brahms och Sibelius.²

Den bäst kände finländske musikern i Sverige var dock *Armas Järnefelt*. Född i Viborg 1869 som son till generallöjtnanten Alexander Järnefelt och Elisabeth Clodt von Jürgensburg och bror till författaren Arvid Järnefelt och bildkonstnären Eero Järnefelt tillhörde han Finlands kulturella elit. Hans syster Aino var gift

med Jean Sibelius, vilken förbindelse var av stor vikt för honom.

Järnefelt genomgick 1887–1890 Helsingfors musikinstitut, bestämde sig för dirigentbanan och fortsatte sina studier i Berlin, Paris, Breslau, Magdeburg och Düsseldorf. Åren 1898–1903 verkade han i Viborg, som då var en betydande musikstad till följd av närheten till S:t Petersburg. I mars 1903 gav Järnefelt sin första konsert i Stockholm som pianoackompanjör till sin hustru Maikki Pakarinen. Snart återkom han som dirigent för Konsertföreningen och ledde bl.a. framförandet av Sibelius' andra symfoni. Den verkliga Stockholmsdebuten ägde rum 1905 med Tannhäuser, och under hösten samma år ledde han Operans symfoniorkester. 1907 var han slutgiltigt anställd vid Stockholmsoperan, där han stannade som dirigent till 1932.

Armas Järnefelt var de små, distinkta rörelsernas man på dirigentpulten. Med ett minimum av rörelser ledde han väldiga dramatiska verk, framför allt Wagner. Han uppförde också rader av svenska konsertmusikverk – bl.a. operor av Kurt Atterberg, Nathanael Berg, Wilhelm Peterson-Berger och Ture Rangström. I val av repertoar var han annars ofta konservativ och framförde ogärna verk som hade tillkommit efter sekelskiftet.³

Under den tid då Järnefelt verkade som dirigent fanns det rätt många finländska sångare på Kungliga Teatern och detta väckte missnöje hos svenska sångare, av vilka flera var arbetslösa. Wilhelm Peterson-Berger anklagade Järnefelt för att gynna finländare på svenskarnas bekostnad, och Järnefelt tog kritiken som ärekränkande och drog saken inför domstol. Rättegången slutade till Peterson-Bergers fördel. Armas Järnefelt var därmed offentligen stämplad som sina landsmäns vän, fastän vissa tidningar,

t.ex. Stockholms Dagblad, försvarade honom i sina spalter.⁴

Wilhelm Peterson-Berger och Armas Järnefelt var även annars allt annat än goda vänner. Den svenske kompositören hade en vass penna, och han angrep i sina recensioner i Dagens Nyheter särskilt gärna utländska, och bland dem finländska, musiker som uppträdde i Stockholm. Det hela gick så långt, att Operans hela personal protesterade den 27 september 1913 samfällt mot Peterson-Bergers kritik.⁵

Som tonsättare hamnade Järnefelt helt i skuggan av Sibelius. Han gav tidigt upp sina symfoniska ambitioner och skrev musik i det lilla formatet, ofta med mycket goda resultat. Han sökte sina motiv i den finska folkmusiken. Ett lyckokast blev vaggvisan Berceuse (Kehtolaulu, 1894) till text av Nino Runeberg, som har blivit en världssuccé. Sångerna "Pois meni merehen päivä" (Bort sjönk dagen i havet, till text av Kallio 1914) och "Sirikka lauloi lystiksensä" (Syrans sjöng till sitt nöje) är representanter för Järnefelts okomplicerade, enkla men inte desto mindre effektfulla tonsättningar. Även hans kantater till kända finska dikter blev på sin tid mycket populära. Järnefelt tonsatte också filmmusiken till Mauritz Stillers filmatisering av "Den eldröda blomman" (1919) och var därmed den förste i Sverige som koordinerade bild och musik, delvis byggande på folkvisematerial.⁶

Fastän Järnefelt uppgav sin tjänst som förste hovkapellmästare i Stockholm 1932 och tog emot uppgiften att bli operachef i Helsingfors bodde han i praktiken i Sverige. Hans andra hustru efter Maikki Pakarinens frånfälle var rikssvenskan Liva Edström och banden till det svenska musiklivet förblev starka. Under sina sista år på Ehrendahls herrgård i Gnesta nära Stockholm mindes han med värme sin lyckligaste tid, gymnasiståren i Kuopio (där fadern

hade varit landshövding), och sade, att han hade flyttat till Sverige i början av seklet egentligen bara därför, att det inte gick att få något arbete som kapellmästare i Finland.⁷ Armas Järnefelt avled 1958 i Stockholm.

En musikalisk personlighet med finska anor var också Jussi Björling. Hans föräldrar, som hade släktnamnet Karhu (Björnen) kom från norra Finland; huruvida det finska ursprunget var för Jussi en förträngd hemlighet förtäljer inte litteraturen.

Inom *bildkonsten* var Sverige en ännu viktigare arbetsmarknad och fristad för finländska konstnärer än inom musiken. På 1800-talet hade några av Finlands mest betydelsefulla konstnärer verkat i Sverige. Till dem hörde Berndt Lindholm (född 1841 i Lovisa), som efter sin studietid i Düsseldorf och i Paris på 1860- och 1870-talen bosatte sig 1876 i Göteborg, där han tjänstgjorde som intendent vid konstmuseet och föreståndare för rit- och målarskolan. Han avled i Göteborg 1914. Lindholm representerade en nykter friluft realism: skogsvyer, skördefolk, skildringar av bohusländskt kustlandskap var hans främsta temata under senare år.⁸ Till de stora i konsten räknas också Karl Emanuel Jansson (född 1846 i Finström på Åland), som efter att ha fått undervisning vid ritskolan i Åbo begav sig 1862 till Stockholm vid 16 års ålder. Vid sidan av studier vid Konstakademien vistades han som ritlärare i Värmland och Dalarna, där han bl.a. knöt kontakter med den finska allmogen i dessa landskap. I stor fattigdom lyckades han avsluta sina studier i Stockholm 1866, for till Düsseldorf och ägnade sig åt folklivsskildringar. Jansson dog i tuberkulos i Helsingfors 1874 och är nu en av den finska 1800-talskonstens mest uppskattade mästare.⁹ Ingrid Tigerstedt, född 1881 i Björneborg, var adoptivdotter till uni-

versitetsrektorn Waldemar Ruin i Helsingfors och studerade konst där. Hon kom över till Sverige 1905 och blev lärjunge till Anders Zorn i Mora, skicklig avbildare av dalkullor i naket tillstånd i bastubad men också en bra porträttmålarinna. Ingrid Tigerstedt bodde längre fram i huvudsak i Stockholm.¹⁰ Richard Hall, född 1857 i Björneborg, studerade vid Konstakademien i Stockholm 1875–1881, vann kungliga medaljen med historiemålningen "Gustaf Vasa som barn inför kung Hans" och bosatte sig sedan i Frankrike, där han huvudsakligen verkade.¹¹ Kosmopolit var också Hildur Hult, född 1872 i Helsingfors men uppväxt i Blekinge, den tidiga arbetarmålningens mästarinna. Hennes verk "Agitatoren" hänger i Folkets hus i Stockholm. Hult gjorde en resa i sitt forna hemland 1900 och målade då en rad utmärkta porträtt.¹²

Finländare var också Marie Louise Idestam, född 1898 i Åbo, som var skulptris och grafiker. Hon kom till Sverige 1917 och var 1921–1934 gift med författaren Erik Blomberg. Hon arbetade i Carl Milles' efterföljd och förestod under åren 1934–1942 inredningsfirman "Futurum" i Stockholm.¹³ Max Söderholm, född 1908 i Åbo, utbildade sig i Stockholm och ägnade sig framför allt åt dekorativt väggmåleri.¹⁴ Eva Acke, född 1855 i Nykarleby som dotter till professor Zacharias Topelius, kom genom giftermål 1891 till Sverige och arbetade i realistisk friluftsstil och hade en utställning i Stockholm så sent som 1925.¹⁵ Betydligt senare verksam i Sverige var Jussi Mäntynen, född 1886 i Helsingfors. Som konservator vid universitetets zoologiska museum lärde han sig att skulptera djur och hade ett antal utställningar i Stockholm på 1930-talet. Han var under sina äldre dagar bosatt på Lidingö och blev svensk medborgare.¹⁶ Walfrid Nordström, född 1904 i Viborg, tog steget över till Sverige 1928, då

han blev elev vid Konsthögskolan. Han målade hamn- och gatumotiv främst från Stockholm i expressiv stil.¹⁷ Oskar Parviainen, född 1880 i Helsingfors, började 1905 vid Konstakademiens etsningsskola i Stockholm och utförde en mängd mjukt känslösamma etsningar, porträtt och landskapsmålningar.¹⁸ Aili Pekonen, född 1907 i Helsingfors, kom till Högre konstindustriella skolan i Stockholm 1923 och medverkade därefter som tidningstecknare och resejournalist bl.a. i Stockholms-Tidningen. Under vinterkriget arbetade hon som krigskorrespondent i Finland. Hennes konst hade sina förebilder i de moderna modejournalernas och dekorationens sfär; hon illustrerade böcker och skapade reklambroschyrer.¹⁹ En framstående målare var Gustav Adolf Bertel Nordström, född i Helsingfors 1884. Han älskade blåtoner och Stockholmsmotiv, idrottstemata och västkustvyer. Som aktiv brottare var han initiativtagare till föreningen "Konsten i sporten".²⁰

Listan på Finland födda bildkonstnärer, amatörer och yrkesmässigt verksamma, kunde göras ganska lång. På 1920- och 1930-talen var det ganska vanligt, att unga finlandssvenska flickor med konstnärlig läggning inskrev sig antingen vid Konsthögskolan eller i de relativt många fria konstskolor som verkade i Stockholm, gifte sig och blev boende i Sverige. Många av dem var skickliga i sitt konstutövande, hade egna utställningar och uppmärksammades i pressen. Sådana namn som Gun Hohenthal (född 1909 i Jakobstad), Ruth Harms (född 1912 i Helsingfors), Lisa Palm (född 1901 i Sagu) och många andra hör till denna kategori, som efter andra världskriget bara tycks ha vuxit i storlek. Men också väletablerade, rentav världsberömda, finländska konstnärer kunde på ålderns höst bosätta sig i Sverige. En sådan var Helene Schjerfbeck (född 1862 i Helsingfors),

som kom 1944 som 80-åring till Sverige och tillbringade sina två sista år på Saltsjöbadens Grand Hotell målande in i det sista.

I den svenska filmkonstens tidiga historia har en finländare ristat sitt namn: *Mauritz Stiller*. Han föddes 1883 i Helsingfors som son till en militärmusiker och dennes polskfödda hustru. Bägge var av judisk börd och ryska medborgare.

De båda föräldrarna gick bort 1887 och barnen fördelades på olika håll. Fyraåriga Moshe växte upp som fosterson hos skraddaren Peretz Katsman, gick i rysk folkskola och i den judiska skolan i Helsingfors och började 13 år fyllda att arbeta i fosterfaderns mössfabrik. Han talade jiddisch, svenska och dålig ryska men – så vitt man vet – ingen finska alls. Vid 16 års ålder vaknade hans intresse för teatern, han kom 1900 till Svenska teatern i Åbo och spelade där i olika småroller. Sitt förnamn hade han ändrat till Mauritz. Hösten 1903 är han tillbaka i Helsingfors och uppträder först vid Folkteatern, sedan vid Svenska Teatern.

Dagen före premiären för Hermann Sudermanns pjäs "Hemmet" år 1904 kom rysk polis och hämtade Mauritz Stiller. Som rysk undersåte var han skyldig att göra sin värnplikt. Under en sjukhusvistelse under militärtjänsten i S:t Petersburg beslöt Stiller att rymma, fick ett falskt finländskt pass utställt på Oskar Rosenqvist, och flydde med tåg till Torneå-Haparanda. I Sverige fick han en tillfällig anställning vid Hjalmar Selanders turné. Där efter följde ett engagemang i Malmö. Säsongen 1906–1907 fanns Stiller vid Östermalmsteatern i Stockholm. Hans framgång var måttfull i Sverige; han hade svårt att lägga bort den finlandssvenska accenten.

Det var kanske just därför som han till slut vågade att återvända till Finland, där episoden

med värnplikten föreföll bortglömd. Stiller fick nu allt större karaktärsroller; han spelade huvudpersoner i Shakespeares dramer och i Ludvig Holbergs "Erasmus Montanus". I tio år hade han gjort bifigurer, varit "flabbtyp" eller "lustspelskurre"; nu föreföll vägen mot karaktärskomiken i större stil att stå öppen för honom.

Samtidigt kände han att Finland var för litet för honom. Hela släkten hade, bortsett från en broder Abraham, emigrerat till Amerika. Dit ville Stiller också själv, men han förstod, att han aldrig skulle kunna lära sig engelska så felfritt, att han skulle klara sig som skådespelare där. Kampen mot det finlandssvenska uttalet hade varit hård nog. Därför nöjde sig Stiller med Sverige, dit han överflyttade definitivt i april 1909.

I stort sett uteblev emellertid framgången även denna gång. Stiller gick t.o.m. arbetslös en tid, och när han hade fått huvudrollen i Goethes drama "Torquato Tasso", misslyckades han totalt. Stillers "framställning var en verklig skandal både i avseende på deklamation och spel i övrigt", skrev man i pressen. Detta fick Stiller att slå om och bli regissör. Mot alla odds lyckades han nu tämligen väl. Han framförde på Lilla teatern vid Norra Bantorget i Stockholm flera pjäser, bland dem Gustaf von Numers "Bakom Kuopio" och dess fortsättning "Pastor Jussilainen" med stor framgång. Ett drygt år på Lilla teatern 1911–1912 gav honom viktiga erfarenheter, när hans livs äventyr plötsligt tog vid hösten 1912: filmen.

Vid denna tid hade två duktiga fotografer Charles Magnusson och Julius Jaenzon, byggt en filmateljé på Lidingö, men de saknade regissör och manuskriptförfattare för att kunna komma igång. Stiller erbjöds nu vid sidan av Victor Sjöström att komma in i deras firma Svenska

Bio som regissörer. Han accepterade och var snart igång med sin första film "När svärmor regerar". Den byggde på Gustaf von Numers lustspel "Pastor Jussilainen" och blev en omedelbar succé. Filmen var 22 minuter lång. Huvudrollen som pastorsadjunkt spelades av regissören själv.

Stiller hade nämligen en talang som de flesta teaterregissörerna saknade: han tänkte i närbilder. När andra filmade spelad teater på avstånd, lät Stiller sina skådespelare träda ända fram till kameran, så att varenda min i deras ansikte syntes för åskådaren. Mauritz Stiller var åren 1912–1927 oerhört produktiv som filmregissör. Flitigast var han 1913, då han gjorde hela elva filmer. Två av hans alster byggde på finska motiv. Det ena av dem var *Sången om den eldröda blomman* från 1919, vars manuskript bygger på Johannes Linnankoskis roman. Den inspelades vid Faxälven i Ångermanland, i en nordisk vildmarksmiljö med försränning på en virvlande timmerstock som dramatisk höjdpunkt. Stiller hade aldrig tidigare visat något intresse för miljöerna i sina filmer, men nu hade han plötsligt en intuitiv känsla för ödemarken och dess människor. Filmen skilde sig markant från hans tidigare alster genom sina storslagna naturskildringar, som pekar framåt i den svenska filmkonsten. "Oron och svårmodet skimrar i den ljusa sommarnatten kring människorna på samma sätt som i Dan Anderssons visor med deras starka sinnliga och verbala suggestion", skriver Mauritz Stillers levnads-tecknare Gösta Werner om denna film. Den bildmässiga gestaltningen i *Sången om den eldröda blomman* är något nytt i svensk film, likaså musiken, som på grundval av folkvisor skapades av Armas Järnefelt.

Den andra storfilmen i Stillers produktion, som har finskt motiv, är *Johan* från 1920. Den

Mauritz Stiller som pastorsadjunkt Jussilainen i filmen "När svärmor regerar" (1912). Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

bygger på Juhani Aho's roman "Juha". Filmatiseringen skedde denna gång i Morjärv vid Kallixälven i Lappland. Berättelsen är denna gång rak och enkel: händelserna sker under en enda dag och intrigen är helt utan några berättarmässiga utvikningar eller "ornament". Den litet tröge och försagde finske bonden Johan växer under handlingens gång till en stark personlighet. Främlingen som bortför hans hustru Marit och genomför en spännande försärd i en båt med henne är trots allt bara en bifigur i dramat. *Johan* blev så småningom en stor publiksuccé, inte minst utomlands.

Mauritz Stiller blev mest känd genom att upptäcka Greta Garbo, århundradets mest dyrkade svenska filmskådespelerska, och genom att föra henne till Hollywood, filmindustrins Mecka. Det var främst Stillers förmåga att se i

närbild som gjorde honom uppmärksam på fröken Greta Gustafsson med den underbara profilen. Historien om detta hör emellertid inte till Sverigefinnarnas historia. Efter en kort tid i Amerika återkom Stiller till Sverige och avled här 1928, endast 45 år gammal.²¹

De finländska hembiträden i Stockholm efter första världskriget

Genomgången av Stockholms finländska koloni sådan som den ter sig i folkbokföringen har visat, att en överraskande stor del av finländarna hörde till den grupp, som i det föregående har rubricerats "Kvinnlig arbetarstatus med arbetsplats i en familj". De individer, som tillhörde denna grupp, var hembiträden eller som man fram till 1920-talets början brukade säga tjänarinnor. En exakt beräkning i Finska församlingens kyrkobok 1927–1939 avslöjar, att 1.447 individer av församlingens totalt 4.999 medlemmat uttryckligen kallas för "hembiträden" eller "tjänarinnor", det vill säga hela 28,9 % av samtliga.¹

Samma förhållande, ett stort antal hembiträden, kan ses i de summariska folkmängdsredogörelserna, som återspeglar inflyttningen till församlingen:

Inflyttade hembiträden i Stockholms finska församling 1920–1940²

	% av samtliga kvinnliga inflyttare			% av samtliga kvinnliga inflyttare		
1920	135	81,8 %	1931	63	60 %	
1921	164	75,9 %	1932	65	60,1 %	
1922	91	78,4 %	1933	62	66,6 %	
1923	53	85,4 %	1934	51	65,3 %	
1924	73	74,4 %	1935	103	79,2 %	
1925	49	73,1 %	1936	115	94,2 %	
1926	44	83,0 %	1937	130	79,2 %	
1927	52	56,5 %	1938	148	75,1 %	
1928	24	33,3 %	1939	143	68,0 %	
1929	–	→)	1940	94	45,8 %	
1930	–	→)				

+) = ofullständiga yrkesuppgifter i källan.

Den procentuella andelen tjänarinnor är så hög, att just denna grupp säkert märktes bland finländarna. Med en viss överdrift kan den inflyttande genomsnittsfinsländaren på 1920- och 1930-talen karakteriseras som hembiträde eller tjänarinna på samma sätt som de inflyttade finnarna på 1700-talet domineras av pigor och jungfrur. Utöver privata hembiträden, som siffrorna ovan avser, fanns det också stora grupper kvinnor, som kom till Stockholm för att tjäna sitt levebröd hos offentliga arbetsgivare i sysslor som liknade hembiträdets – kokerskor, servitriser, sömmerskor, diskerskor, köksor, städerskor, kafébiträden, strykerskor, hårfrisörskor, kassörskor, butiksbiträden, barnsköterskor, syelever, modister och så vidare. Deras sammanlagda antal är nästan lika högt som hembiträdenas i församlingens kyrkobok 1927–1939 men betydligt lägre i de inflyttningslängder, som ingår i immigrantstatistiken. Förmodligen kan man dra slutsatsen, att en del av dem som hembiträde beskrivna in-

dividerna i immigrantlängderna senare bytte yrke och övergick till att arbeta hos någon offentlig arbetsgivare.

Man kan verkligen fråga sig, varför just hembiträdena var ett så framträdande element bland Stockholmsfinländarna under den ur flyttningsaspekt så lugna mellankrigstiden. Svaret sammanhänger med den sociala omvälvning, som hade skett i de svenska städerna och särskilt i huvudstaden Stockholm under 1900-talets första decennier. Hembiträdenas antal i urban miljö steg från 65.000 år 1870 till 145.000 år 1930 i hela Sverige, det vill säga mer än fördubblades. Samtidigt steg antalet yrkesverksamma kvinnor i de svenska städerna främst i kontorsyrken men också i industrin mycket kraftigt. *Kerstin Moberg*, som undersökt detta fenomen, varnar dock för att se ett starkt samband mellan gifta kvinnor, som lämnade sina hem för att yrkesarbeta, och ogifta hembiträden, som strömmade in i de svenska hemmen för att vårda dem. Hembiträdena ersatte inte hemmafruarna i de välsituerade familjerna; de hörde snarare till den allmänna standard- och levnadsnivåstegring, som skedde i Sverige under 1900-talets första decennier. Hembiträdena efterfrågades till de typiskt borgerliga hemmen, där familjeförsörjaren var företagare, tjänsteman eller utövare av något fritt yrke. Hela 63.000 hembiträden fanns 1930 anställda i familjer, som tillhörde denna kategori. De flesta hembiträdena förekom sålunda i familjer, som var välsituerade och hade ett lågt barnantal, inte i de barnrika arbetarfamiljerna.

Med undantag av en kort tid i början av 1930-talet – depressionsåren – rådde det en konstant brist på hembiträden i städerna. Denna fråga uppfattades av samtida som ett svårt socialt problem. Bristen berodde ytterst på att de unga svenska kvinnorna föredrog andra yrken, så-

som arbete på kontor, affär samt restaurang och hotell, där tillvaron var mera fri jämfört med arbetet i ett hem.³ Bristen på hemhjälp ledde åtminstone i Stockholm till den import av unga kvinnor från Finland, som syns i Finska kyrkans folkbokföring.

De flesta av de hembiträden, som kom från Finland eller Åland, var unga kvinnor, i åldern 20–30 år. De anslöt sig till skaror av hembiträden, som kom till Stockholm från andra orter i Sverige. Nästan inga av hembiträdena var födda i staden. Dessa landsortsflickor var eftersökta av husmödrarna. När det egna hembiträdet började ta intryck av staden och ställa krav, anställde man gärna ett nytt hembitråde som kom direkt från landet. ”Ärlig, snäll och duglig landsortflicka sökes”, brukade det stå i platsannonserna, och finländskorna uppfyllde väl dessa krav.⁴

Den finländska gruppen av hembiträden dominerades stort av åländskorna. Huvudparten av de 1.062 ålänningar, som kom till Stockholm 1927–1939, var just hembiträden. Särskilt många som tillhörde denna grupp kom från Föglö, en socken som finns utanför fasta Åland i sydöstra utkanten av arkipelagen. Men det kom också flickor från Åbolands skärgård, särskilt från Houtskär och Kimito. Alla dessa unga kvinnor var svensktalande. Endast en minoritet av hembiträdena kom från finska fastlandet, och bland dem märks en grupp som anlände från Helsingfors. Dessa kvinnor hade i motsats till landsortsflickorna förmodligen varit hembiträden innan de flyttade.

Hembiträdena fanns som yrkesskår i botten av samhällspyramiden. Detta betyder dock inte, att de hade det väldigt illa ställt. Arbetstiden var vanligen lång, i början av seklet ofta 16–17 timmar, senare 12–14 timmar om dagen, och sträckte sig från familjens morgonmål kl 7 på

morgonen till disken efter kvällsvarden någon gång vid niotiden på kvällen. Rätten till fritid om kvällarna och helgerna började dock slå igenom under loppet av 1930-talet. Husmödrar, som själva hade reglerad arbetstid som förvärvsarbetande kvinnor, gick då i spetsen för att begränsa arbetstiden också åt sina hembiträden. Annars hade man ännu uppfattningen, att ett hembiträdes tid helt tillhörde arbetsgivaren.⁵

En god bild av hur det förhöll sig i en tjänstemannafamilj ger ett av Nordiska museets frågelistsvar som gäller hembiträdet Ingeborg. Staden är visserligen Strängnäs och tiden 1940-tal men förhållandena är i övrigt lika dem i huvudstaden. Ingeborg tjänade i en familj, där mannen var officer och frun lärarinna:

Hennes arbetsdag började i regel kl 7 och slutade vid 19-tiden. Sön- och helgdagar samt lördagseftermiddagar var hon helt fri. Vissa uppgifter hörde till den dagliga rutinen och utfördes utan tillsägelse, övrigt angavs i stora drag eller i detalj när det behövdes. Bäddningen på kvällen och "nattning" av barnen sköttes alltid av husmodern. Ingeborg hade väckarklocka och steg först upp på morgonen. När hon började stöka i köket brukade också den övriga familjen vakna, och om de inte vaknade var det bara att slamra med kärnen tills hon hörde att de stigit upp. Först kokade hon kaffe och havregröt och dukade sedan till frukost. När husbondfolket gått till sitt arbete skulle hon diska, bädda upp sängarna och städa, samtidigt som hon måste ha tillsyn över barnen. Såvida det inte var "busväder" skulle hon sedan gå ut med barnen och då också göra de inköp som frun hade ålagt henne. När de kom hem igen var det tid att laga mat och duka till lunch. Efter lunchen sov barnen en timma medan hon diskade. På eftermiddagen skulle hon

gå med barnen till någon lekplats ett par timmar om vädret så tillät. Kl 16.30 kom frun hem och skulle då ha kaffe. Sedan hjälptes de åt att laga middagen som skulle vara färdig kl 18 då mannen kom hem. Efter middagen och disken var hon fri, men om hon stannade hemma hjälpte hon till med eventuell kaffedukning och disk. Även vid familjens bridaftnar brukade hon frivilligt hjälpa till med dukning, servering, disk etc. Det rådde ett mycket gott förhållande mellan henne och husfolket och hon kompenserades alltid på något sätt, t.ex. kunde hon få ett par strumpor, tyg till en klänning som frun hjälpte henne att sy, biobiljetter etc. Hon hade då, 1948, 20 kr i månadslön. Ingen semester. Enligt utsago tog hon aldrig några vänner till sitt rum, det hade inte förbudits, men hon trodde inte att manliga gäster skulle ha tolererats. Hon brukade gå på dans eller bio lördags- och söndagskvällar, övriga kvällar var det stickning, sömnad och ibland en promenad. Något slags föreningsliv deltog hon inte i.⁶

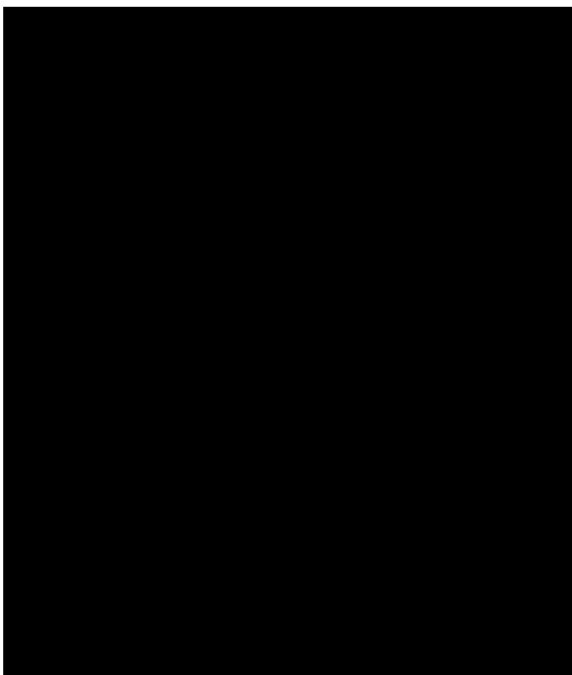
Hembiträdenas löne- och bostadsförhållanden var inte särskilt lysande. Vid jämförelse med löneläget inom andra yrkesområden kan dock sägas, att trots att kontantlönen var låg, var den sammanlagda lönen med naturaförmånerna inräknade ändå relativt konkurrenskraftig i förhållande till t.ex. fabriksarbeterskornas löner. Värdet av kost och logi uppskattades t.ex. i Stockholm år 1934 till 48 kronor i månaden. Till naturaförmånerna hörde framför allt just bostaden som oftast var en s.k. jungfrukammare i arbetsgivarens hem. Den var det minsta av lägenhetens rum och hade fönster åt gården om den överhuvudtaget hade något fönster. Många gånger fanns det i hyreshusen rum på vindarna för tjänstefolket, om det saknades plats i våningen. Källarbostäder, som var van-

liga för hembiträden i Köpenhamn och Berlin, förekom däremot knappast i Stockholm.⁷

Den sociala skillnaden mellan hembiträdet och den familj, där hon tjänade, var stor. Detta syntes bl.a. av tilltalssättet. I ett frågelistsvar från Fagersta berättas det, att hembiträdet alltid fick tilltala sina arbetsgivare med orden "fru" och "herr" medan barnen kallades vid deras förnamn (Greta, Lisa o.s.v.). När sonen tog studenten, var det väldigt noga med att tjänarinnan tilltalade honom "kandidaten". Hembiträdet självt kallades alltid vid sitt förnamn.⁸ Detta var den allmänna seden. Mera ovanligt var, att frun i huset hade bestämt ett namn, som alla hembiträden fick ärva, oavsett om det var deras dopnamn eller ej. Det fanns hembiträden, som ansåg, att deras arbete var aktat så ringa att de var "hållna ungefär som arbetsdjur, kanske en aning högre än en häst, men ej så högt som en bil".⁹

Ur den borgerliga familjens synvinkel var ett duktigt hembiträde dock guld värt. Kontakten med en kvinna, som kom ur folkdjupet, med andra traditioner än de som var rådande i herrskapsförhållanden var en värdefull erfarenhet för generationer av välsituerade familjers barn. Vi får förmoda, att de finländskor och åländskor, som tjänade i Stockholms tjänstemannahem, spred en viktig kunskap om sin hemtrakt till många svenska barn.

Inte ett enda enskilt människoöde är välkänt inom de österifrån kommande hembiträdenas skara. De uppräknas med namn, födelseort och yrke i längderna och uppslukas sedan av folkhavet i den stora staden. Strömmen av finländska hembiträden fortsatte en tid efter kriget på 1940-talet. Gradvis inträffade dock en viktig förändring – hushållens upprustning med arbetssparande elektriska maskiner. Den livsstil, som förutsatte att det fanns tjänare, höll på att

Hembiträde med dammsugare, ett arbetsredskap som snart skulle göra henne överflödig. Foto Gunnar Lundh, Nordiska museet.

försvinna. Ambitionsnivån i ett finare hushåll började falla. Allt skulle förr vara i bästa ordning, även de extravaganta och överdrivna sysslorna tillmättes en stor vikt. På 1940-talets började man acceptera en viss förenkling av livsstilen. Troligen var det andra världskriget och beredskapsåren med den nödtvungna splittringen av många familjer, som gav den överdrivna prydligheten med blankpolerade golv, nyputsat silver, brutna servietter, krusade örngottsband, visiter och kalas en viss knäck. Många unga par tyckte dessutom, att det var skönt att slippa ha en främmande tjänsteande i den lilla lägenheten. Redan 1921 skrev man i Idun:

Med den elektriska ägg- och kaffekokaren etc. på bordet kan det äkta paret sitta lungt vid frukostbordet även om just då jungfrun håller på att packa sin kappsäck ute i köket.¹⁰

Det var sålunda tekniken och tidsandan som till slut gjorde slut på de finska pigornas över femhundraåriga historia i Stockholm. Helt utan påminnelse om Finlands existens lever dock inte den svenska kärnfamiljen: Strömbergs elektriska spisar, Rosenlews kylskåp och frysboxar och Upos tvättmaskiner fortsätter i Sverige de finska hembiträdenas traditioner. Tyvärr kan de inte berätta godnattsagor på finlandssvensk dialekt för de svenska storstadsbarnen.

Skönlitteratur som inte slog

Finlands skönlitteratur var fram till 1800-talets slut i ganska hög grad en gren av den svenska nationallitteraturen. De tongivande författarna Frans Mikael Franzén, Johan Ludvig Runeberg och Zacharias Topelius skrev på svenska och lästes i hela Skandinavien. Deras Finlandsbild, präglad av den bildade klassens idealisering av folket, blev därmed rådande i Sverige. Först på 1860-talet uppträdde en mera betydande finskspråkig berättare, Aleksis Kivi (Stenvall) och från och med 1880-talet förekom en rad finska realister – Juhani Aho, Arvid Järnefelt och Johannes Linnankoski som främsta exponenter på en finsknationell litteraturart. Lyrikerna som Eino Leino och V. A. Koskenniemi dök upp senare, strax före och efter sekelskiftet, och förde den

finska språkbehandlingen till förut oanade höjder.

Finska språket gjorde den nya litteraturen otillgänglig i Sverige. Men man kan fråga sig, om inte mentalitetsskillnaden mellan finskt och svenskt nu också börjar resa en barriär mellan de två nationella kulturerna. Ty finsk litteratur översattes ändå ganska flitigt, men lästes föga i Sverige.

Efter Finlands självständighet 1917 kom nämligen ett ganska brett upplagt, kulturpolitiskt motiverat översättande av skönlitterära alster i gång. Dessa översättningsprodukter var en del av översättningslitteraturen i Sverige, som dominerade på originalarbetenas bekostnad. År 1930 var av de skönlitterära titlarna enligt statistiken 247 översättningar, medan 193 var svenska originalarbeten. Översättningarna från finskan var naturligtvis bara en liten bråkdel av all översättningslitteratur. De fördelar sig i tid enligt följande:

Finsk skönlitteratur i svensk översättning under åren 1918–1939

(Nya titlar per år, inte nya upplagor eller nytryck)

1918	1	1929	1
1919	4	1930	3
1920	7	1931	3
1921	2	1932	3
1922	3	1934	2
1923	4	1935	2
1924	4	1936	3
1925	–	1937	6
1926	4	1938	4
1927	2	1939	6
1928	2		

Medelsiffran blir tre nya böcker om året. Det mest kända finska litterära verket i början av 1900-talet var Johannes Linnankoskis *Sången om den eldröda blomman* (översatt redan

1906, ett år efter originalets utgivning). Under mellankrigstiden blev det Joel Lehtonens *Öde-markens barn* (Putkinotko, originalet utgivet 1919–1920), som vann en större spridning. Även Arvid Järnefelt översattes flitigt, liksom också Aino Kallas, Iris Uurto, Toivo Pekkanen, Helvi Hämäläinen och Mika Waltari. Om man ser på en författares totala produktion leder F. E. Sillanpää emellertid stort. Han uppfattades i Sverige som den finska berättare, som bäst personifierade den finska kulturen.

Utgivningen av översättningar byggde på samarbete mellan finska och svenska förlag. Man tog s.k. delupplagor, som spreds i de båda länderna. Förutsättningen var innan man skred till verket, att boken hade haft framgång och utkommit i flera upplagor på finska. Efter denna succé gick det i regel 2–3 år, innan översättningen kunde se dagens ljus. Det dominerade förlaget var Holger Schildts i Helsingfors, som hade samarbete med Albert Bonniers förlag i Stockholm. I början av 1930-talet flyttade Holger Schildt själv över till Sverige och publicerade där framför allt Sillanpääs verk. Det andra finska förlaget som samarbetade med svenska förläggare var Söderström C:o.

Det var överlag besvärligt att få förlagen i Sverige att marknadsföra finsk skönlitteratur i översättning. Den finländska partnern fick ofta lov att pruta på författar- och översättarhonorar samt nöja sig med en liten upplaga. Upplagorna var överlag mycket små: *Sjuttio sånger ur Kan-teletar* sändes ut i 200 exemplar och *Finsk lyrik* i 400 exemplar, medan Iris Uurtos romaner trycktes i 1000 exemplar och Mika Waltaris rentav i 1500 exemplar.

De finska verken fick inte heller särskilt många recensioner. *Pirjo Vaittinen* har räknat i sin avhandling, att antalet publicerade anmälningar var under perioden 1930–1939 sammanlagt

153, de flesta utgivna i Dagens Nyheter (20 st.), Svenska Dagbladet (19 st.), Social-Demokraten (19 st.) och Nya Dagligt Allehanda (17 st.) – sålunda i huvudsak i Stockholmsorgan. Kritiken skrevs av inte så många olika recensenter: Carl Björkman i Nya Dagligt Allehanda, Bo Bergman, Carl-August Bolander, Sten Selander och Torsten Fogelqvist i Dagens nyheter och Henry Peter Matthis i Social-Demokraten. Några av kritikerna var själva ursprungligen från Finland, kunde läsa finska och hade annars fasta kontakter med Finland. Sådana publicister var E. R. Gummerus, Ture Janson och Henning Söderhjelm.

Det är uppenbart, att den nya finska skönlitteraturen i viss mån var svår att smälta för de svenska recensenterna. De fäste sig ofta vid vissa yttre drag i den finska prosan, som föreföll typiskt finska. Ett sådant drag var det nära samspelet mellan den karga naturen och den finska nationalkaraktern. Det finska landskapet var för de svenska recensenterna ett insjö- och skogslandskap, ödsligt, storslaget och kargt. Banden mellan finnen och hans omgivning ansågs vara starkare än de mänskliga kontakterna inom samhället. De skildrade romanfigurerna var inbudna och fåordiga, grova och raka på sitt sätt, men också präglade av en nästan vild arbetsglädje och uthållighet. Särskilt när F. E. Sillanpääs produktion kom på tal använde de svenska kritikerna ordet naturmystik. Om romanen *Människor i sommarnatten* skrev man, att människan där hade försänkts i ett naturperspektiv. Den nordiska sommarnatten var i detta verk den fasta ram, som höll samman människornas liv och strävanden.

De svenska recensenterna lyfte gärna fram det primitiva hos den finska människan och kunde därvid göra ett stort antal fynd i den finska mellankrigstidens litteratur, vars bästa

verk präglades av landsortsrealism. Särskilt det tungsinne och den våldsamhet, som hos finnen ofta bryter fram i ruset, nämns ofta som en motsats till den tystlåtenhet och sänklighet, som ansågs prägla folket till vardags. Man såg t.ex. i Joel Lehtonens *Ödemarkens barn* primitiva ödemarksvarelser, naturmänniskor, burleska och rörande gestalter. Ett försonande drag hos dessa människor var deras naivitet: man fick ett intryck av naturbarnets oskuld.

Det var också vanligt hos de svenska recensenterna att jämföra finsk och svensk fattigdom. Ibland tyckte man sig – som fallet var vid Helvi Hämäläinens roman *Vattnet i rännstenen* – finna i den finska misären heroism och längtan efter renhet. I skönlitteraturen fann man särskilt under vinterkriget 1939 den hjältemodige finnen, fattig och eländig, men modig. Man kunde rentav karakterisera finnarna som ”kulturbärarna på Västerlandets ostfront”.

Den moderna finska litteratur, som en ung författargeneration producerade på 1930-talet, förmådde inte ändra på de traditionella svenska läsarförväntningarna. Novellantologin *Sju finska noveller* från 1930 innehöll ett urval av mera moderna finska prosastycken men blev ändå av kritiken bemött på samma sätt som den traditionella finska litteratur, som handlade om fattighus och backstugusittare, bondetestamenten och timmerflottare. Trots att texterna inte i sig gav någon anledning till en sådan bedömning recenserade de svenska kritikerna denna novellantologi med utgångspunkt från sin uppfattning om hur den finska litteraturen enligt dem borde vara och sin syn på den finska verkligheten.

Det arbete, som de svenska kritikerna var mest positiva till, var F. E. Sillanpääs *Silja*, som utkom på svenska 1931. Verket bedömdes vara ”ett epos av stora mått”. Den svenska kriti-

ken såg verket som en äkta bonderoman, vars främsta egenskaper var klassisk jämnhet och episkt lugn. Benämningarna ”folkklivsskildring” och ”en stor allmogroman” förekom; mera sällan fäste man sig vid att arbetet också var ”en roman om själen” och om stämningar och konflikter i människans inre. Sillanpääs berömmelse i Skandinavien grundade sig på den typiska, nästan etnografiska finskheten i hans personlighet och hans produktion. De närmaste likheterna till Sillanpää i Norden fann någon kritiker i Hamsuns och Karlfeldts arbeten.

Frans Emil Sillanpää fick Nobelpriset i litteratur hösten 1939. Man beslutade om priset den 10 november, tre veckor före Sovjetunionens anfall på Finland. Trots detta torde det politiska klimatet ha påverkat Svenska Akademiens ställningstagande – tidpunkten var allmänt hotfull ur Finlands och hela Nordens synvinkel. I samband med prisutdelningen karakteriserades Sillanpääs författarskap i ord som sammanfattar den svenska synen på den dåtida finska litteraturen. Priset gavs ”för den djupa uppfattning och den osökta stilkonst, varmed han (Sillanpää) skildrat sitt hemlands allmogeliv och natur i deras inbördes sammanhang”.

J. K. Paasikivi i Stockholm – en misslyckad mission

I december 1936 inlämnade en ny finländsk beskickningschef sina kreditiv till Gustaf V på Slottet. Mannen i sjuglasvagnen var ingen typisk representant för den diplomatiska kåren, tvärtom. Det var förre statsministern J.K. Paasikivi, nyss pensionerad från sin befattning som direktör för Finlands näst största bank,

som vid 66 års ålder beträdde en ny karriär.

Paasikivis utnämning till minister i Stockholm hade skett under ovanliga former. Idén var Mannerheims, som ville placera en rent finsk politiker som landets representant i Sverige för att göra den av riksdagen 1935 proklamerade nordiska orienteringen mera populär i äktfinska kretsar. Företaget motarbetades av kandidaten själv, som ämnade ägna sig åt memoarförfattande. Som de flesta politiker hade Paasikivi dessutom en ganska låg tanke om yrkesdiplomater – ”de duger till att knyta rosetten under hakan, men knappast till något mer”, yttrade han en gång. Efter bearbetning av sina kamrater i nationella samlingspartiet mjuknade han emellertid. ”Vi har ätit flera middagar, lunchat och druckit konjak i timal”, skrev Paasikivi i ett privatbrev och därmed var beslutet klart.

Paasikivis tre år på legationen vid Strandvägen har tidigare varit en föga känd period i hans liv. År 1978 publicerade emellertid *Max Jakobson*, även han före detta finländsk ambassadör i Stockholm, en liten men tankeväckande bok ”Paasikivi Tukholmassa” (Paasikivi i Stockholm). På ett elegant sätt beskriver Jakobson hur läget tedde sig för Paasikivi före vinterkriget. Framställningen bygger på autentiska depescher av huvudpersonens hand i finska utrikesministeriets arkiv men också på den litteratur om 30-talets utrikespolitik, som redan är ansenlig.

Givetvis stjal Paasikivis person i hög grad läsarens upmärksamhet. Det framkommer med önskvärd tydlighet, hur denna särpling till diplomat arbetade på sina digra rapporter till Helsingfors – ”Paasikivi kan inte skriva på något språk”, var Mannerheims åsikt om dem – hur han umgicks med Richard Sandler och Erik Boheman, läste högar av tidningar och råkade då och då i luven på hemmaministeriet på Ridda-

J. K. Paasikivi i Stockholm. Foto Lehtikuva Oy, Helsingfors.

regatan, vars småsinta läggning retade den koleriske mannen. Ett tvisteämne var härvid Paasikivis uppfattning om sina semesterar. De årliga hälsobaden på kontinenten tog fyra veckor och efterkuren sina modiga två, resorna krävde tid och så sprängdes semesterlagens trånga ramar alltid. Ingenting stod dock att göra; UM-ledningen fick dra sig in i sitt skal förskräckt efter det vulkanutbrott, som ett försiktigt försök till påpekande om saken framkallade.

Som sin huvuduppgift såg Paasikivi, såsom han i juli 1939 skrev till Väinö Tanner, att ”natt och dag fundera på vår utrikespolitik”. Det centrala i denna tankeverksamhet var pejlande av Finlands relationer till Sovjetunionen. Han var uppvuxen i en gammalfinsk tradition att man hellre bör böja sig än gå under när den kärva östanvinden blåser. Händelserna under första världskriget hade emellertid gjort honom till något av en aktivist, som 1918 befann sig väl i samarbetet med tyskarna. 1920 hade han varit med om att sluta fred med Ryssland i Dorpat, redan då orolig för att stormakten en dag skulle försöka att återta sina gamla gränser. Faktiskt, det första tecknet på en dylik expansion, en rysk sondering i juni 1935, var en av orsakerna till Paasikivis svenska mission.

Sverige hade i och med att det stillsamma 20-talet var över ökat i betydelse finländsk utrikespolitik. Vid en rysk framstöt föreföll för finländarna bara två bundsförvanter vara möjliga: Tyskland eller Sverige. För det sistnämnda landet talade, att det var neutralt, frikopplat från stormaktsförbunden. Landet tilltalade både de finländska socialdemokraterna och den högsta militärledningen, som räknade med att materiella resurser för försvaret kunde anskaffas där. I december 1935 tog riksdagen deklARATIONEN, att den nordiska orienteringen skulle vara Finlands utrikespolitiska linje. Termen var ett tacknamn och betydde i klartext: närmande till Sverige.

I Sverige var förutsättningarna för samarbete andra. Den internationella hotbilden var där mera komplicerad och omfattade både Tyskland och Sovjetunionen. Erfarenheten från det förflytna var, skrev Paasikivi i en av sina rapporter, att Ryssland under ett århundrade hade varit en god granne till Sverige, fastän det gränsat direkt till Torne liv. Benägenheten att sända landets ungdom till främmande slagfält var li-

ten trots att det onekligen fanns en mycket klar profinländsk opinion i högerkretsar. Ett skäl talade även för den svenska vänstern för ökat samarbete – att det var fördelaktigt att binda upp Finland och hindra det att luta åt det andra alternativet, orienteringen mot Tyskland.

Det var en kärv uppgift för Paasikivi att försöka lansera den finländska nyorienteringen i Sverige. Wilhelm Carlgren har ställt frågan, huruvida denne under sina tre år i Stockholm alls kom att lägga märke till den verkliga stämningen i landet – att en bred folkmajoritet var mot varje form av verksamhet till förmån för ett grannland, som kunde innebära risker. Paasikivi tillhörde diplomaterna av den gamla skolan, som nöjde sig med att hämta sina informationer från UD och tidningarna och som inte odlade direkta förbindelser med politiska kretsar.

Trots detta var han inte dåligt informerad. Depescherna visar, att Paasikivi fullt ut kände till det latent motståndet mot den plan han hade i uppdrag att genomdriva. ”Det är bra att hålla i minnet att den svenska opinionen numera strävar mot den gamla, absoluta neutraliteten”, skrev han i februari 1938 på tal om Nationernas förbund och dess sanktionssystem. ”Ifall denna strävan vinner i styrka, påverkar den också förhållandet till grannarna i det övriga Norden. Mig förefaller det som om den skulle förklara den stora försiktighet och skygghet som här alltid syns när det gäller något mera än ord”.

Vilka förhoppningar knöt man till den nordiska orienteringen, som Finlands riksdag 1935 hade deklarerat? För det första eftersträvade den krets av politiker med Mannerheim i spetsen, som drivit fram deklARATIONEN, att omvärlden skulle uppfatta Finland som lika fredligt och neutralt som de skandinaviska länderna. I denna del lyckades de väl – västvärlden gjorde i

fortsättningen knappast någon åtskillnad mellan Finland och Skandinavien. Men initiativtagarna strävade längre: de ville ha gemensamt militärt samarbete, till en början i form av befästade av Ålandsöarna, längre fram även i större frågor, fäst man undvek att tala om förbund i klartext.

Paasikivi hade under sin tid i Stockholm en optimistisk syn på möjligheterna att gradvis göra verklighet av dessa planer. Han var i sina rapporter hemåt övertygad om att svenskarnas stora betänkligheter kunde övervinnas, att den svenska högerns linje skulle segra. Det som var bäst för hela Norden var också på lång sikt bäst för Sverige, fastän kortsynta intressen kunde hävda motsatsen. Paasikivis övertygelse hade sin grund i tron att Sverige, om landet etablerade utrikespolitiskt samarbete med Finland, inte tog några risker. Ryssarna skulle acceptera ett svensk-finskt förbund, skrev han mer än en gång.

På denna punkt tog den eminenta Sovjetkännaren emellertid helt fel. Utvecklingen visade tvärtom, att Sovjetunionen motsatte sig alla försök till närmande mellan Finland och Sverige, som gjordes före, under och efter vinterkriget. Kreml ville bestämt skilja de bägge länderna åt.

Man kan fråga sig, vad som gjorde Paasikivis felsyn möjlig. Jakobson räknar på denna punkt med ett icke föraktligt inflytande från miljön, där Alexandra Kollontaj spred en positiv men falsk bild av sin stormakts strävanden. Därutöver höll den finska regeringen sin minister i Stockholm i okunnighet om de ryska emissarierna Jartsevs och Steins propåer i april 1938 och mars 1939, som gick ut på territoriella krav på Finland. Dessa krav pekade inte på att Sovjetunionen skulle ha litat på det svenska umgängets pacificerande effekt på de Tysklands-sympatier som man där trodde finnarna hysa.

Svenskarna tog visserligen klart avstånd från äktfinska annekstankar beträffande Östkarlen, men krävde givetvis inte att Finland skulle uppge någon del av sitt territorium till Sovjetunionen. Det sistnämnda – och tidvis ännu mer – var Stalins målsättning.

Lösenordet i de svensk-finländska förhandlingarna hette Åland. Alla trodde att ögruppen var det gångjärn runt vilket det kommande slaget om Östersjön skulle vrida sig; stormakterna skulle vid krigsutbrottet genast sätta igång en kapplöpning mot denna strategiska nyckelställning. Aldrig har någon teori slagit så fel som denna – inte ett kanonrör avfyrades i Ålandsarkipelagen; det enda resultatet av försvarsförberedelserna blev de dossierhögar, som alltjämt staplar sig i arkivens gömmor.

De svensk-finländska Ålandsförhandlingarna nådde sin höjdpunkt i Stockholmsprotokollet 1938, ett ytterst vagt dokument, som öppnade möjligheten för Sverige att sända trupper till öarna, om Finland bad om detta, om den svenska riksdagen gick med på företaget och om de bägge länderna vid tidpunkten för hjälpen alltjämt var neutrala. De tre villkoren gjorde att pakten var utomordentligt långt ifrån den automatik, som verkligen hade gjort hjälpen värdefull för den mottagande parten.

Paasikivi visste ingenting om det som utspelade sig bakom den svenska regeringens fasad. Ålandsplanen stöddes där av Richard Sandler, som utåt spelade rollen av finländarnas främste samtalspartner, men som i själva verket inte hade regeringen bakom sig. En djup spricka låg mellan honom och Ernst Wigforss, som hotade att avgå om planen gick igenom. Richard Sändlers förespeglningar hade därför inte den täckning, som bl.a. utrikesminister Eljas Erkkö förefaller ha trott. De ingav tvärtom en falsk bild av svensk solidaritet och medverkade till att

motståndet mot sovjetkraven blev så kompakt som det blev i Finland. Den ende som var beredd till eftergifter var marsalk Mannerheim, på vilken det tyngsta militära ansvaret vilade. Det var den nordiska orienteringens upphovsman i Finland, som nästan ensam erkände dess kollaps.

Sommaren 1939 vaknade även Paasikivi ur sin optimism och konstaterade, att Finland inte hade mycket tid. Sovjetunionen motsatte sig landets nordiska orientering och Sverige såg en risk i den. Den östra stormakten strävade efter att lägga Finland under sitt inflytande i stället för att låta det ingå i ett fredligt nordiskt block. Den 5 oktober beordrade ett telefonsamtal från Helsingfors Paasikivi att hals över huvud bege sig till Moskva som förhandlare och han återkom aldrig till Stockholm. Från den stunden var han helt fångad av den tunga uppgiften att försöka reda upp och stabilisera förhållandet till en övermäktig granne – en uppgift, som 1944 förde honom till statsministerposten och 1946 till presidentslottet.

Paasikivis mission i Sverige 1936–1939 blev ett misslyckande. Det stöd som Finland sökte där fick man inte, hur storartad den frivilliga hjälpen än blev. Framför allt uteblev helt den avskräckande effekt, som en på förhand känd allians hade kunnat utöva på angriparen. Orsaken till misslyckandet finner man i den gamla visdomen, att ett förbund mellan två stater förutsätter en gemensam fiende. Det moderna Sverige inom 1809 års gränser hade ingen självklar fiende i Sovjetunionen.

Stockholms finska förening – ett nytt uppsving

I början av 1920-talet var den enda gemensamma institutionen för finländare i Stockholm den finska församlingen. Den styrdes med mild hand av den långvarige kyrkoherden Wilhelm Montell (född 1863 i Övertorneå), som år 1903 hade tillträtt sin befattning. Montell var ungtkarl och bodde inte i prästbostaden utan på Lidingö, där han samtidigt med sin gärning bland finländare under lång tid upprätthöll tjänsten som vicepastor. Först kort före sin död 1941 lät han skriva sig i Finska församlingen.¹ Församlingens historik karakteriserar honom kort och gott: ”Han var en allvarsam prästman, men omtyckt i församlingen. Missionsarbetet i Lappland ömmade han för”.² Montell var den siste av de prästmän, som kom till församlingen från Norrbotten och talade genuin Tornedalsfinska. Med hans efterträdare Gottfrid Sevelius (kyrkoherde 1942–1968) återgår man till den gamla ordningen, som rått i församlingen i århundraden, nämligen till import av dugliga präster från själva Finland.

Stockholms finska förening – vars första kvartssekel skildrats på annan plats i denna bok – hade insomnat 1923 till följd av de röda elementens avtåg. Dess gamla garde från sekelskiftet fanns visserligen kvar, men den regelbundna sammanträdesverksamheten höll under 1920-talets senare hälft en välbehövlig vilopaus. Tomrummet fylldes år 1930 av en glad och företagsam föreningsmänniska, lektor Volmar Bergh.

Volmar Bergh kom till Stockholm 1930 som

förste innehavare av lektoratet i finska språket vid Högskolan. Han hade verkat som gymnasielektor i Helsingfors och fått av sina elever smeknamnet *Peto* (Besten) till följd av sin frustande, ibland skräckinjagande, vitalitet. Under sina tidiga Stockholmsår upprätthöll han brevkontakt med sin professor på hemmaplan, Viljo Tarkiainen, i syfte att skriva en doktorsavhandling i litteraturhistoria, men denna plan fick så småningom ge vika för helt andra intressen.

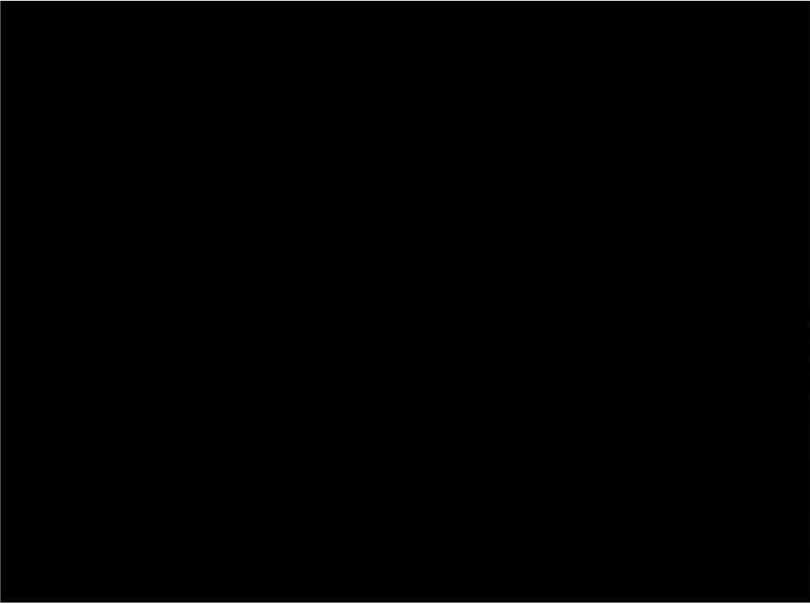
I lektoratet ingick skyldigheten att också företräda finska språket och litteraturen utåt. Volmar Bergh började 1931–1932 föreläsa om 1800-talets finska litteratur och kulturhistoria i Finska kyrkans kyrkosal, och föreläsningarna som efterföljdes av kaffeservering samlade en talrik publik. Tanken att återuppliva Finska föreningen låg nära till hands, och vid konstituerande sammankomst i kyrkosalen den 8 maj 1932 enade sig 58 närvarande finländare om saken. En enda person, konsul Jakob Hedgren, företrädde vid detta tillfälle den gamla föreningen. Till ordförande valdes lektor Volmar Bergh, till vice ordförande fröken Hilja Skantz-Heino, till sekreterare fröken B. Liljestränd och till skattemästare fru Esther Hjelt-Cajanus. Som program fastslogs främjande av finsk kultur bland medlemmarna i en seriös anda utan den nöjesinriktning som den gamla klubben hade haft.

Under tiden hade den gamla föreningen vaknat till liv. På ett sammanträde den 3 december 1932 konstaterade 14 av dess ledamöter litet yrvaket, att de hade rätten till namnet Stockholms finska förening. De valde också en ny styrelse med Arvid Lindblom som ordförande. Därefter påbörjades förhandlingarna om en fusion mellan de två sammanslutningarna. De äldre var ingalunda särskilt avogt inställda till Volmar Berghs förening, utan frågan löstes i

samförstånd så, att den yngre sammanslutningen helt enkelt ingick i den äldre. Fusionen mellan föreningarna ledde också till att stadgarna omformulerades. På ett sammanträde den 12 februari 1933 i närvaro av omkring 100 medlemmar genomgick man den gamla föreningens stadgar paragraf för paragraf. Stötestenen vid förhandlingarna utgjordes av § 1, som föreskrev, att formuleringarna om sällskapets målsättning aldrig fick ändras. Kompromissens formel blev på denna punkt, att en dylik ändring gjordes beroende av majoritetsbeslut på två på varandra följande årsmöten.

Den nygamla föreningen hade från första början god framgång bland finländarna i Stockholm. Den samlades för det mesta i Kvinnliga Kontoristföreningens lokaler vid Brunkebergstorg 15, som tillät anordnande av ganska stora festligheter, för att år 1936 följa denna förening till en ny adress Drottninggatan 31. Lokalen var vid festliga tillfällen prydd med Finlands riksflagga av siden, en gåva av konsul Jakob Hedgren. Dessutom hade föreningens medlemmar en provisorisk läsesal i Suomibyråns lokal Skeppsbron 22, där de kunde studera finska tidningar och ett med tiden allt rikhaltigare bibliotek. Föreningen hade tidvis en egen handskrivna tidning som hette "Meikäläinen", som lästes upp vid sammankomsterna.

Dessa sammankomster drog i regel en stor publik, 100–120 personer, ofta ännu större, och präglades av finsk nationell entusiasm. Det blev med tiden vanligt, att årsmötesfesten hölls i anslutning till Kalevaladagen den 28 februari, men även Finlands självständighetsdag den 6 december började mot slutet av 1930-talet uppnå ställningen av en stor festdag. Decenniet präglades annars av en mycket livlig sammanträdes- och festverksamhet: enligt tillgänglig statistik avverkades åren 1932–1938 samman-

Styrelsen i Finska föreningen grupperad för fotografering 1934. Bakre raden: Albin Wepsäläinen, Rob. Hellstén, Mai Wallenius. M. Hyrskymurto, M. Engelstam, U. Arvidsson. Främre raden: Jakob Hedgren, Volmar Bergh, A. Majander. Foto Kurt Eriksson, Riksarkivet.

lagt 88 möten med samkväm, man lyssnade på totalt 108 föredrag eller tal och 118 musikprogram.

Många av föredragshållarna var goda representanter för finskt kulturliv, som rest över för att uppträda inför Stockholmsfinländarna. Till dem hörde bl.a. historikern professor Einar Juvelius, doktor Bruno Suviranta, lektor Ernst Lampén, författaren Maila Talvio, professor E. N. Setälä, professor K. S. Laurila, författaren Elsa Heprauta, skådespelaren Elli Tompuri, författaren Ester Ståhlberg, professor Uno Harva, docent Eino Jutikkala, författarna Arvi Kivimaa och Aino Kallas, doktor Eino Railo och många andra prominenta personligheter. Föredragen handlade ofta om Berghs eget ämne, litteraturhistorien. En ämnessfär som därutöver ofta odlades var Sverigefinländarnas historia. Sålunda föreläste t.ex. kyrkoherden Sakari Loimaranta den 9 februari 1936 om en religiös sekt bland de i Sverige bosatta finnarna, Volmar

Bergh höll den 28 mars 1936 ett föredrag med titeln "Den finska invandringen till mellersta Sverige och Värmland", prosten Isidor Sundberg berättade den 6 december 1936 om finska inflyttare i Dalarna och fabrikören Richard Gothe föreläste den 27 februari 1938 om finnarna i Delaware.

Sällskapetets verksamhet skedde till en början uteslutande på finska. De svenska gästerna och ingifta tycks ha accepterat denna tingens ordning. I fråga om ett föredrag av Maila Talvio konstaterar föreningens krönikeskrivare rentav, att talarens själfulla uppträdande var av sådan klass, att även "de helsvenska åhörarna följde hennes finska uppträdande med oavbruten koncentration och påstod att de hade förstått större delen av innehållet". När emellertid Sveriges utrikesminister Richard Sandler den 28 mars 1936 besökte föreningen för att lyssna på Louis Sparres föredrag om Akseli Gallén-Kallela, var sammanträdesspråket svenska, men Sandler

passade artigt på att tacka sina värdar också på finska, vilket språk han särskilt hade studerat. Utrikesexcellensens besök hängde samman med hans kända Finlandorientering och väckte positiv uppmärksamhet i Finland. Efter Sander's visit började föreningen då och då också anordna svenska kvällar, som emellertid inte alls drog lika stora besökskaror som de finska.

Finska legationen på Strandvägen 5 hade från början sett mycket positivt på Stockholmsfinländarnas föreningsaktiviteter. Redan under ett av de första sammankomsterna i november 1932 hade minister Rafael Erich, legationsrådet Teo Snellman och andra anställda vid beskickningen varit närvarande. Senare, när föreningen i december 1934 avslutade sitt 40:e verksamhetsår, passade minister Erich på att inbjuda hela medlemskåren, omkring 120 personer, till legationen. Programmet med författarna presidentfrun Ester Ståhlberg och Elsa Heporauta som huvudaktörer skedde i beskickningens stora kanslirum, men därefter ägde en kaffe- och tebjudning rum i ministerparets privata hem. Rafael Erich avtackades av föreningen den 14 november 1936 med en musikalisk soaré, som åhördes av cirka 100 Stockholmsfinländare.

Det nya sändebudet J.K. Paasikivi och fru Alli Paasikivi gynnade också finska föreningen. Ministerparet var närvarande redan vid självständighetsfesten den 6 december 1936. Paasikivi satt också med på årsmötet den 14 februari 1937 och höll vid årsfesten den 28 februari 1937 i egen hög person ett föredrag om Kalevalas betydelse för den nya tiden. Den 10 april samma år var han närvarande i föreningens lokal tillsammans med utrikesminister Richard Sandler och lyssnade på den finske pianisten Ilmari Hannikainens konsert. Också den 8 maj fanns ministern på plats sida vid sida med

hovkapellmästaren Armas Järnefelt, fastän programmet ingalunda var särskilt märkvärdigt. Det mest lysande av Paasikivis framträdanden skedde under 20-årsjubileet av Finlands självständighet den 5 december 1937; då höll ministern festföredraget om landets utveckling under de gångna två decennierna.

Vilka var de aktiva inom Stockholms finska förening på 1930-talet? Trots att sammanslutningen drevs nära nog av en enda person, den energiske ordföranden Volmar Bergh, mötte den betydande resonans i en rätt så stor krets. Många av de medverkande, som tillhörde styrelsen eller stod nära den, hade en halvofficiell ställning i det Sverigefinska samhället: sådana personer var t.ex. föreståndaren för Suomi-byrå Esther Hjelt-Cajanus och hennes biträde Mai Wallenius. Även kanslisten vid Finsk-svenska handelskammaren B. Liljestränd fungerade ofta som sekreterare vid mötena. Hederledamot var Finlands konsul Jakob Hedgren, som tillhört kretsen kring Finska föreningen redan vid begynnelsen 1894. Han var en mustaschprydd patriark av äkta österbottniskt ursprung, änkring sedan länge. Hedgren var förmögen, bodde vid Strandvägen och gynnade föreningen med donationer och faderliga råd. Han gick bort vid 82 års ålder 1937 och begravdes i Vasa, dit också stoftet av hans maka (född Varpula) fördes.

Till de äldre hörde också en grupp skickliga yrkesmän från sekelskiftet. När Volmar Bergh tröttnade 1938, lämnade han ordförandeklubbans till skraddarmästaren Mikko Hyrskymurto. En annan skraddarmästare var Albin Wepsäläinen, som behandlas på annan plats i denna bok. Han tillhörde på 1930-talet den kommitté, som hade till uppgift att försöka skaffa ett sommar-torp till föreningen. Till de bärande krafterna hörde även skådespelerskan Maiju Rängman-

Möell, en begåvad tragedienne från Finska teatern i Helsingfors, som hade kommit till Stockholm redan 1905 genom giftermål. Tidningen "Meikäläinen" redigerades av två skrivglada damer, Martta Lahtinen och Martta Engelstam.

Stockholms finska förening var under mellankrigstiden utpräglad finsk nationell både vad programverksamheten och sinnelaget bland medlemmarna beträffade. Finlandssvenskarna höll sig i regel utanför, även legationens finlandssvenska tjänstemän. De flesta av föreningens medlemmar kunde givetvis svenska och talade detta språk för de närvarande rikssvenskarnas skull. Den enda kontakt som kan beläggas mellan föreningen och de svenska Finlandsvännernas sammanslutning, Samfundet Sverige-Finland, daterar sig till 1934, då den sistnämndes representant general Ernst Linder kom över för att gratulera den 40-åriga finska föreningen.

Två nya institutioner: Suomibyran och Handelskammaren

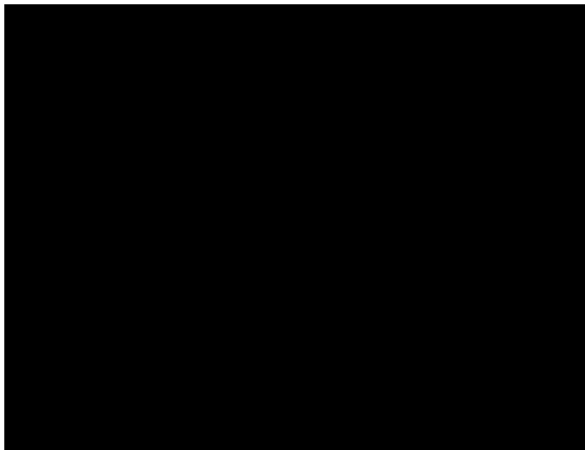
Förbindelserna mellan Finland och Sverige tätnade betydligt efter första världskriget. Omkring 1918 inledde de tre rederier, som hade hand om passagerartrafiken mellan länderna, en samsegling som satte den hårda konkurrensen ur spel. Dessa bolag var Stockholms Rederiaktiebolag Svea, Ångfartygs Aktiebolaget Bore och Finska Ångfartygs Aktiebolag och de hade sina huvudkontor i Stockholm, Åbo och Helsingfors. Nu koordinerades resurserna för att öka passagerarkapaciteten.

Också flyget kom på allvar in i bilden nu. 1923 grundades det finska flygbolaget Aero Oy, och den 2 juni 1924 landade bolagets fyrsitsiga Junkers F-13 i Stockholms hamn. Det fanns inga flygfält ännu, och man använde sig av vattnet som landnings- respektive startbana vid de regelbundna flygningar till Helsingfors, som började då. Redan 1926 tog man i bruk en 9-sitsig Junkers G-24, som döptes till Suomi.

De ökade kontaktorna ledde till att passage- rarströmmen växte i båda riktningar. De nya propellerdrivna ångbåtarna var bekväma fortskaffningsmedel, som tävlade med varandra i skönhet och komfort. I salongerna ombord på FÅA:s Ariadne och Oihonna, Sveas Aeolus, Birger Jarl, Heimdall och J. L. Runeberg och Borebolagets Halland, Bore I och Per Brahe svävade cigarrök och punschdoft i en behaglig blandning. Den finska förbudslagen – total tor- ka i alla avseenden – gjorde sjöresorna extra lockande för många finländare. Den enda ång- båtslinje, som tillämpade totalnykterheten, gick mellan Umeå och Vasa och blev aldrig någon kommersiell framgång.

Ungefär samtidigt vann en ny företeelse, tu- rismen, terräng i de mera välbärgade samhälls- klasserna. Man åkte till utlandet för att se sig omkring eller for till orörd och särskilt sevärd natur. I Finland öppnades turiststationer i Pet- samo, Ivalo och på Hogland. En serie turist- handböcker om Finland redigerades, och redar- intressena blandade sig snart i den ideellt driv- na turiströrelsen.

I Stockholm var behovet av praktisk rådgiv- ning stort när det gällde resor till Finland och omvänt – dit kom mängder av finska turister, som behövde få nyttiga tips om storstaden. Redan 1923 hade en särskild "Mottagningskom- mitté" bildats på initiativ av Finlands beskick- ning. Kommitténs uppgift var att hjälpa fin-

Genom tillkomsten av Bromma flygplats öppnades på 1930-talet en ny förbindelse till Finland. Foto Gunnar Lundh 1937, Nordiska museet.

ländare på väg till Göteborgsutställningen. Den utgav en broschyr "Viiden päivän oleskelu Tukholmassa – 5 dagar i Stockholm". Dessutom öppnade man en mottagningsbyrå på Hotell Reisen vid Skeppsbron i Stockholm.

Mottagningsbyrån existerade bara under några månader och lämnade ett stort tomrum efter sig när den upphörde. I detta läge inrättade Finlands konsul Jac. Svensson, som tillika var styrelseordförande i Aktiebolaget Nyman & Schultz, en enmansbyrå, som arbetade som en underavdelning till firman vid Skeppsbron. Nyman & Schultz' styrelse gick med på förslaget, och jakten på en kompetent föreståndare började. I juli 1925 lyckades man övertala doktorinnan Esther Hjelt-Cajanus att åta sig arbetet.

Esther Hjelt-Cajanus var född i Tusby i Finland 1879 som dotter till statsrådet och kanslern vid universitetet Edvard Hjelt. Hon studerade konst vid Ateneum, reste i Europa och målade landskap i olja och akvarell. Konstnärspanan bröts av äktenskapet 1908 med doktor Wilhelm Cajanus, som var Finlands minister i Köpen-

hamn till sin död 1919. Då återvände Esther Hjelt-Cajanus till Finland för att bli föreståndarinna för Turistföreningen i Finland.

Det var sålunda en högst kompetent person, en f.d. diplomatfru och yrkeskvinna inom turistnäringen, som den 11 februari 1926 steg iland från ångaren vid Skeppsbron för att ta hand om Finlandsinformationen i Sverige. Hon inrättade en tillvaro med kartor, lexika och planschverk i ett rum på adressen Skeppsbron 22 i Nyman & Schultz' lokaler. Kontoret döptes till Suomibyran och öppnades för allmänheten genom en liten mottagning den 1 mars 1926. Där höll man finska tidningar och tidskrifter tillgängliga, hade prover på finska hemslöjdsalster synliga och kunde uppvisa en representativ kollektion fotografier från Finland. När Gustaf V just år 1926 besökte Finland passade man på att publicera en informationsbroshyr med rubriken "Genom Finlands bygder i konung Gustaf V:s spår". Samma år ökade antalet båtresenärer från Sverige till Finland från 26.000 till 30.000, om det nu berodde på den höga förebilden eller inte.

Suomibyrans verksamhet var överhuvudtaget mycket framgångsrik under de första åren. Skolresorna blev många i de bägge riktningarna, det åländska pensionatsväsendet började blomstra, och man satsade på kurser i finska språket 1927–1930, som blev embryot till lektoratet i detta språk vid Stockholms högskola. Stockholmsutställningen 1930 på Djurgården blev en höjdpunkt i byråns tidiga tillvaro. En särskild mottagningskommitté för resande från Finland bildades, som byggde upp ett kupongsystem för inkvartering, utverkade grupprabatter och tryckte reklamblad. Fru Hjelt-Cajanus utarbetade personligen en guidebok, "Tukholman opas", för de tusentals finländare, som kom för att se den stora utställningen.

Nästa år, 1931, förändrades Suomibyråns status. Byrån blev helt självständig och oberoende av Nyman & Schultz, en "turist- och propagandabyrå" som formellt var en egen registrerad firma. Finansieringen kom från finska utrikesministeriet, som tillsköt 35.000 dåtida mark som årligt anslag, och dessutom lovade de tre rederierna FÅA, Svea och Bore samt Finska Statsjärnvägarna att tillsammans svara för en eventuell förlust upp till 2.000 kronor. Esther Hjelt-Cajanus fick nu börja konkurrera med de ordinarie resebyråerna för att få verksamheten att gå ihop. Depressionen i början av 1930-talet gjorde uppgiften tämligen svår. Man lade upp vissa rundturer, som omfattade både båt-, tåg- och bussresor, lanserade nya turistmål som Petsamo, samarbetade med en rad pensionat på Åland, Nådendal och Hangö och hade överhuvudtaget fullt upp med arbete. I mars 1933 anställdes Mai Wallenius som ordinarie biträde på byrån, där hon skulle komma att stanna ända till 1976. Språkstriden i Finland gav kraftigt bakslag i trafiken år 1935 – svenskarna övergav Finland som turistland till förmån för Estland – men damerna på Suomibyrån fick draghjälp av den jovialiske president P. E. Svinhufvud, vars statsbesök tillsammans med de varma 1930-talssomrarna återställde balansen.

Under 1936 noterades sålunda hela 65.000 resande på Finlandsbåtarna och siffran var alltså jämt i stigande. Svenskarna reste till Åland och Hangö som aldrig förr; dessutom sköt skolresorna fart och en finsk vecka i Östermalms marmorhallar i april 1936 gjorde sitt till. När verksamheten växte, behövdes det större utrymmen och byrån flyttade till fyra rum på andra sidan av samma fastighet med ingång både från Skeppsbron 22 och från Hoparegränd. Där fanns också mera utrymme "för den tidningsläsande allmänheten", i regel för Stockholmsfin-

ländare, som kom till platsen för att studera färska tidningsalster från hemlandet.

Nu började också den planerade olympiaden i Helsingfors 1940 att kasta sin skugga över Suomibyrån. Man räknade med en resandeström utan like och byrån expanderade både vad gäller anslag och personal. Hela 169.420 numrerade biljetter såldes till olika tävlingar på Helsingfors nya Olympiastadion, logi bokades för tusentals resenärer och allt såg mycket lovande ut, tills andra världskrigets utbrott den 1 september 1939 fick planerna att rasa samman. Olympiaden inaherades och byrån fick andra uppgifter som en första anhalt för tusentals småbarn och skrämde flyktingar från det krigsdrabbade Finland. Denna sida av Suomibyråns verksamhet hör emellertid hemma i ett annat kapitel i denna bok.¹

Under 1930-talets senare hälft fick också handelsförbindelserna mellan Finland och Sverige ökad betydelse. Svenskarna hade upptäckt Finland under detta decennium som ett billigt semesterland – med 100 kronor bytte man sig t.ex. år 1932 hela 1.195 mark. Men fastän de finska produkterna var billiga sålde de dåligt i Sverige. Vad berodde detta på?

Skillnaden mellan Sverige och Finland var under mellankrigstiden, att Sverige var betydligt mera industrialiserat än sin östra granne. Vad Sverige exporterade till Finland var huvudsakligen metaller, metallprodukter, maskiner och transportmedel, vilka tillsammans t.ex. år 1937 utgjorde 69,9 % av den svenska exporten dit. Finlands export till Sverige såg däremot ut som den hade gjort i århundraden – den bestod i huvudsak av animaliska livsmedel. De båda ländernas huvudsakliga exportmarknader låg i söder och väster. Både Finland och Sverige exporterade sina trävaror till Tyskland och England, Sverige dessutom järnmalm och en

del industriprodukter. Finland hade exportöverskott på framför allt England. Storbritanniens andel av landets export var under mellankrigstiden i genomsnitt 42 procent, medan importen därifrån var bara 20 procent eller något mera. Det var med engelska pund som Finland gjorde sina uppköp i Sverige, ty Finlands handelsbalans med grannen i väster var starkt passiv.

Läget var för Finlands del långt ifrån problemfritt. Protektionismen var i ökande i hela världen, tullarna steg och de olika länderna reste krav på växande reciprocitet. Finländarna ansåg sig tvungna att börja exportera mera och framför allt ett mera varierat sortiment av varor till Sverige. Finlands Exportförening fick 1934 en ny och energisk ordförande, bankdirektören J. K. Paasikivi, som genast satte igång med olika utspel i Sverige. Den 17–27 april 1936 arrangerade man en "Finlands vecka" i Stockholm i Östermalms marmorhallar, där man ställde ut förutom hemslöjdsprodukter möbler, björkfaner, köksspisar, husgeråd, elektriska motorer, sjukhusutrustning samt tyger, glas och porlin, färger och lacker, livsmedelsindustriprodukter, läder och pälsvaror, tobaksvaror och till och med tändstickor. Avsikten var att presentera det moderna Finlands ekonomiska liv i stället för de traditionella bondeprodukter, som svenskarna sedan gammalt kände till. Manifestationen fick närmast en symbolisk betydelse, då något nät av kundkontakter eller försäljningsorganisation inte förelåg. Dessutom bröt världskriget ut alltför snart för att kampanjen skulle ha fått en rejäl chans att lyckas.²

I samband med den finländska manifestationen 1936 konstituerades en Finsk-svensk handelskammare i Stockholm. Tanken var, att svenska och finska företag kunde bli medlemmar i kammaren och få hjälp med rådgivning

och kontakter. Finlands nyutträdde minister i Stockholm, J. K. Paasikivi, blev Handelskammarens förste hedersordförande; på andra sidan Bottenhavet blev Sveriges sändebud i Finland, minister C. G. von Heidenstam, sammanslutningens förste hedersledamot. Vid utgången av 1937 hade Handelskammaren redan 166 medlemmar, varav 99 i Sverige och 67 i Finland.

Handelskammaren fick sina första lokaler vid Västra Trädgårdsgatan 15. Till ombudsman utnämndes i början av december 1936 ekonom Osmo Pesonen, tidigare direktör vid Viborgs Handelskammare, och till sekreterare fröken Betty Liljestrand. Så hade en ny finländsk institution etablerat sig i Stockholm.

Från första början präglades verksamheten vid Handelskammaren av främjande av finländsk export till Sverige. Kammaren var främst ett informationscentrum på det ekonomiska området. Man försökte få tag i leverantörer och agenturer i respektive land, som sedan skulle samarbeta med varandra. Under det första verksamhetsåret utsände Handelskammaren inte färre än 2.500 brev till potentiella intressenter. Näringslivsorganisationer, banker och företag fick genom kammarens förmedling kostnadsfritt uppslagsverk, tidskrifter och annat material till sitt förfogande.

I februari 1939 lämnade ombudsman Pesonen sin plats och kammaren flyttade till nya lokaler på adressen Strandvägen 3. Till följd av krigsutbrottet dröjde utnämningen av hans efterträdare, och handelsattachén, diplomingenjör Hjalmar Krogius vid Finska legationen fick sköta tjänsten vid sidan av sin egen. Problemet var ekonomiskt, ty kammaren levde av medlemmarnas avgifter och de finska företagen kunde inte betala sina till följd av kriget. Därför fick kanslisten Betty Liljestrand vara klippan i

en verksamhet, som under själva kriget inte var särskilt omfattande.³

De första årens aktiviteter 1936–1940 var däremot tämligen stort upplagda. ”En mängd finskspråkiga brev och handlingar har även på begäran översatts till svenska och tolkar anskaffats för sådana finska affärsmän, som i affärer besökt Sverige men icke behärska svenska språket”, står det i 1937 års verksamhetsberättelse. Nästa berättelse, för 1938, meddelar, att Handelskammaren hade lämnat information ”beträffande avsättnings- och försäljningsmöjligheter för olika produkter såväl i Sverige som i Finland” och försökt ”att uppspåra ett visst varuslag eller varumärke och lämna ut uppgifter angående priser, tullavgifter, handelspolitiska förordningar och importregleringsbestämmelser”.⁴

Bland de praktiska småärenden, som handelskammaren fick reda ut, var en konflikt om den finska exporten av hönsfågel och kyckling till Sverige, som utspelade sig 1938 mellan Stockholms Vilt- och Laxhandlares förening och Sydvästra Finlands Andelsslakteri: den stora kvantitet av dessa fjäderfän som hade sänts till Sveriges huvudstad gick inte att sälja, eftersom de finska hönsen var för magra. Genom ingripande av Handelskammaren övergick producenterna att exportera fetare fåglar, vilket bättre tillfredsställde den svenska smaken. Även annat märkvärdigt inträffade just under detta år: en typografstrejk i Sverige hade till följd, att vissa svenska förläggare började trycka sina alster i Finland, och de finsktillverkade barnvagnarna erövrade en stor del av barnvagnsmarknaden i Sverige.⁵

Handelsförbindelserna mellan Finland och Sverige bestod inte enbart av en kommersiell vardag av detta slag. Redan 1936 års utställning kulminerade med en galamiddag på Grand Ho-

tell, och Handelskammarens årsmöten gavs alltid en festlig inramning. År 1937 besökte finansminister Väinö Tanner årsfesten, och nästa år, 1938, föreläste doktor Paavo Korpisaari om förändringarna i Finlands ekonomiska liv.⁶

I en utförlig rapport blickade den tillfällige ombudsmannen vid Handelskammaren attachén Hjalmar Krogius tillbaka på handelsutbytet mellan länderna under åren 1936–1938. Tyvärr hade exporten till Sverige stagnerat trots kammarens ansträngningar. Alltför många finska affärsmän betraktade alltjämt Sverige som ”en bisak”, som kunde skötas ”på genomresa” till viktigare marknadsområden. Genom att anstränga sig ordentligt skulle det dock gå att höja exporten på nästan varenda punkt, skrev Krogius. Inte endast den finska björkfanéren eller porslins- och fajansvarorna kunde sälja bättre där, utan även på klassisk mark, beträffande livsmedlen, kunde betydande intensifiering ske. Detta gällde också den traditionella försäljningen av fisk, framför allt gädda och ål, som hade månghundraåriga anor i Sverige. Den finska gösen hade däremot 1936–1938 drabbats av besvärlig konkurrens från Estland, vars havsgösar enligt svenskt tycke smakade bättre än de finska insjöfiskarna.⁷

Under fortsättningskriget 1941–1944 drabbades handelsutbytet mellan Finland och Sverige av flera svåra bakslag. Västmakterna hade ett ont öga till Sveriges export av avancerad teknik till Finland, som ju stred tillsammans med Tyskland. Särskilt besvärlig var frågan om kulagerexporten, som under en tid skedde mer eller mindre hemligt. Den finska exporten bestod av råvaror som koppar, nickel, kobolt och svavelkis; några livsmedel kunde man inte avvara.⁸

På det stadiet trampade den finska exporten till Sverige ännu ett tjugotal år. Först på 1960-

talet skedde en islossning, även denna gång med hjälp av en statskyrka. Genom kampanjen "Finn Finland" breddades den finska exporten i ett slag, och de kvalitativt högtstående finska industriprodukterna, traktorerna, hissarna, möblerna, de elementbyggda sommarhusen av trä och mycket annat fann sin väg till den svenska marknaden.

Arvo Tuominen, mannen som hoppade av från Terijokiregeringen

Den 16 november 1939 emottog sekreteraren i Finlands kommunistiska parti, Arvo Tuominen, i sin tillfälliga Stockholmsvåning ett brev på chiffer, som befallde honom att bege sig till Moskva. När han inte omedelbart lydde, kom nya befallningar från Sovjetunionen. Vad som erbjöds var statsministerposten i den marionettregering, som ryssarna ville sätta upp i samband med vinterkriget utbrott.

Tuominen vägrade envist och lämnade sin partiordförande, Otto Wille Kuusinen, i sticket. Denne hade rentav begett sig till Velikije Luki, där Sverigeflyget gjorde mellanlandning, för att välkomna "folkregeringens" nye premiärminister. Där fick han veta av budbäraren Anton Strand, att Tuominen inte ställde upp. Genom sitt avhopp försatte Tuominen sig själv i evig förtappelse hos sina meningsfränder, men blev så småningom hjälte för huvudparten av Finlands folk, som inte ville veta något av den kommunistiska "folkregering", som under kriget satt under Kuusinenens ledning i den lilla badorten Terijoki i yttersta utkanten av Karelska näset.

Den historia, som här har berättats om kontakterna mellan Moskva och Tuominen hösten 1939 om statsministerposten, kommer från Tuominens memoarer. Den har hittills inte bekräftats av några fynd i f.d. Sovjetunionens arkiv. Därför har den också väckt misstro bland yngre historiker i Finland, men den återges här, sann eller inte, som en tidsbild från den mycket dramatiska finsk-ryska konfliktens tid 1939–1940.

Arvo "Poika" Tuominen var född som snickarson i Tavastland 1894 och fungerade under det röda upproret som strejksekreterare och redaktör för *Kansan Lehti* (Folkets Tidning) i Tammerfors. Efter en sejour i olika fångläger blev han kommunistisk partifunktionär samt journalist och fackföreningsledare på yttersta vänsterkanten. Redan 1920 fanns han i Stockholm, där partiledaren O. W. Kuusinen höll kurs för över 30 finska kommunister i marxistiskt ekonomiskt tänkande i Södra Medborgarhuset på Södermalm. I sina memoarer har Tuominen berättat om sin förvåning, när han såg den röda revolutionens ledare promenera fritt på Stockholms gator och t.o.m. ha ett eget kontor på adressen Torsgatan 10. Som sekreterare i Finlands landsorganisation 1926–1928 reste Tuominen ofta i fackföreningsärenden till Stockholm under 1920-talets senare hälft.

Efter ett 4-årigt fängelsestraff begav sig Tuominen 1933 till Sovjetunionen. Resan hejdades av polisen i Haparanda, som ville förpassa honom tillbaka till Finland. Detta skulle ha varit ödesdigert, då Tuominen endast åtnjöt villkorlig frihet. Då ringde flyktingen till statsminister Per-Albin Hansson, som förbjöd gränspolisen att avvisa kommunistledaren. Vid sin ankomst med tåg till Stockholm blev Tuominen omringad av journalister, och hans asylärende blev dagens främsta nyhet i pressen. Tuominen

Arvo Tuominen, fotograferad på 1920-talet. Museiverket, Helsingfors.

fick sitt främlingspass och en officiell ursäkt från justitieminister J. D. Schlyter.

Väl framme i Sovjetryssland blev Tuominen 1935 vald till partiets generalsekreterare. Därförtiden hade den inre kretsen av finska exilkommunister krympt till sju: Otto Wille Kuusinen, Yrjö Sirola, Edvard Gylling, Hannes Mäkinen, Antti Hyvönen, Jukka Lehtosaari och Tuominen själv. Av dem hade Stalintidens utrensningar eller döden tagit fem, när man hade nått till hösten 1939. Kvar satt endast ordföranden Kuusinen och sekreteraren Tuominen, den sistnämnde dock sedan våren 1938 i Sverige.

Arvo Tuominen hade nämligen lyckan att slippa utrensningarna genom sin verksamhet som Kominterns agent i Stockholm 1938–1940. Därifrån kunde man bäst hålla kontakt med

hemlandet, hade partiledningen resonerat. I denna egenskap emottog Tuominen uppmaningen att ställa sig i spetsen för den nya folkregeringen för Finland. Tuominen ansåg själv genast, att tillsättandet av denna regering var ett allvarligt felgrepp, som bara svetsade det finska folket samman. Idén kom enligt honom från partisekreteraren i Leningradområdet Andrej Sjdanov, som hade fått i uppdrag att sköta Finlands ockupation på ett snyggt sätt. Kuusinen ville själv slippa ansvaret, men satt fast i Stalins rävsax och fick finna sig i att skriva ihop en lista på regeringsledamöter, som var absoluta bifigurer inom den kraftigt reducerade exilkommunistiska gruppen.

Efter sitt avhopp packade Arvo Tuominen och hans fru sina saker och ”gick under jorden” i Håtuna socken på Uppsalaslätten. Där ägde landsmannen jordbrukaren Emanuel Ramstedt Markeby gård på 40 km:s avstånd från huvudstaden och där kunde Tuominen i lugn och ro lyssna på Moskva-radion och höra sin dödsdom uppläsa där. Emanuel Ramstedt hade gått fyra klasser finsk lärdomsskola men avbrutit sina studier, blivit kopparslagare och sedermera riksdagsledamot för det kommunistdominerade socialistiska arbetarpartiet och hamnat på så vis på Lapporörelsens svarta lista. Han flyttade från sin hemort Vemo till Sverige, arrenderade först Hagbyholm och sedan Markeby och lyckades 1935 bli ägare till sistnämnda stora gård med 250 hektars åkerareal och ett 50-tal mjölkkor. Ramstedts familj, hustru och femton barn, kom så småningom också till Markeby. Lantbrukaren hade nästan ingen avlönad arbetskraft, utan den stora familjen skötte gården som ett rent internt företag.

Arvo Tuominen blev så förtjust i trakten, att han köpte en stuga åt sig i närheten av Håtunaholm. Som gammal snickarlärling satte han

torpet i god ordning och bodde där under sina semestrar 1946–1965. Stället blev en samlingspunkt för finländare med anknytning till arbetarrörelsen. Bl.a. kom den avsatte f.d. kommunistiske inrikesministern Yrjö Leino dit i början av december 1950. Han var paniskt rädd för att bli bortrövad av Sovjetagenter, varför Tuominen ordnade en diskret polisbevakning av stugan. I två dygn satt de bägge avfallingarna i Håtuna och Leino gjorde sitt livs stora bikt för Tuominen, något som senare ledde till Leinos länge hemligstämplade s.k. memoarer.

Arvo Tuominen hade i början av fortsättningskriget, i juli 1941, återvänt till Finland för att verka vid ett par nyhetsbyråer med anknytning till arbetarrörelsen. Han hade nu försonat sig med socialdemokratin och blev genom sina artiklar och inlägg också populär i borgerliga kretsar. För Sovjetunionen var han efter avhoppet givetvis ett rött skynke. I september 1944 sändes han därför – och man förmodar, att han reste gärna – tillbaka till Stockholm som korrespondent för Arbetarpressens Nyhetsbyrå (Työväen Sanomalehtien Tietotoimisto). Hans första artiklar handlade om de finska evakuerade i Tornedalen, och han reste hösten 1944 ända upp till Muonio för att rapportera om dem och om krigshändelserna i finska Lappland.

Arvo Tuominen – han kallades nu ofta för ”Poika” (Pojken) enligt sitt smeknamn – blev boende i Stockholm som nyhetsbyråkorrespondent ända till 1956. Hans lägenhet vid Karlbergsvägen begagnades för informella överläggningar för överresta socialdemokratiska politiker och fackföreningsmän, som ofta satt i regeringsställning i Finland. Tuominen, som följde intensivt den internationella politiken och kände Sovjetväldet inifrån, förekom ofta som rådgivare för socialdemokratiska ledare,

när det kärvade till sig i Finland eller ute i världen. Enligt egen utsago fungerade han som en av arkitekterna när en rent socialdemokratisk regering bildades med Karl-August Fagerholm som statsminister 1948. Tuominen uppfattades som en sanningssägare – och som sådan en obekvämlig person – i Kekkonenerans Finland. Redan titlarna på hans memoarer ”Skärans och hammarens väg”, ”Kremls klockor” (båda 1956) och ”På jorden och under jorden” (1958) säger vad de handlar om.

Men Tuominen odlade under sin Stockholms-tid också kontakter med landsmän av olika slag. Han berättar i sina böcker om Oskari Nurmi, timmermannen från Karkkila i Nyland, som bodde i Stuvsta och var snickare på Televerket och om Filemon Viljanen, elektrikern i Huddinge, vilka båda byggde sina egna hem i Stockholms södra förorter. Han umgicks också med finländarna Ragnar Granit och Karl Wegelius samt Erik Jorpes, som på 1940- och 1950-talen hade höga befattningar vid Karolinska Institutet, och med bastukulturens främste exportör till Sverige Yrjö Haapanen, född 1905 i Österbotten, som öppnade den första finska allmänna bastun i anslutning till sin bostad i Upplands Väsby.

Arvo ”Poika” Tuominen återvände definitivt till Finland 1956. Han blev chefredaktör för den socialdemokratiska tidningen Kansan Lehti i Tammerfors, där han hade börjat sin journalistbana, och satt en fyraårsperiod i riksdagen. Hans memoarböcker gjorde honom till en mycket välkänd person i Finland.

70 000 små människoöden

Den 30 november 1939 anföll Sovjetunionen Finland med överlägsna styrkor. Ett nytt krig hade börjat, och det kom som alla tidigare krig att påverka flyttningsrörelsen från Finland till Sverige. Det synligaste elementet inom denna rörelse utgjordes under vinter- och fortsättningskrigen av de s.k. krigsbarnen, totalt omkring 70.000 små människor.

Medan bombraiderna satte städer och byar i brand i hela Finland, samlades den 4 december 1939 på initiativ av dåvarande utrikesministerns maka, fru Maja Sandler, representanter för sådana svenska organisationer, som ville hjälpa det östra brödrafolket. På plats i utrikesministerhotellet på Blasieholmen fanns Svenska Röda Korset, Rädda Barnen, Sveriges Lottakår, Kvinnokommittén för spanska och franska barn, Frälsningsarmén, K.F.U.K., Rotaryklubben och Suomibyrån. Nästa dag grundades en hjälporganisation vid namn Centrala Finlandshjälpen. Redan den 6 december öppnade man en expedition i fastigheten Herkulesgatan 26, där Stockholms stad ställde fem rum till förfogande.¹

Under loppet av några veckor växte Centrala Finlandshjälpen till en jätteorganisation. Huvudexpeditionen flyttade till adressen Sturegatan 18, där omkring 90 personer arbetade i 30 rum. Inte färre än 58 telefoner ringde intensivt. I alla delar av Sverige bildades spontant länskommittéer, 20 till antalet, under vilka 175 lokalkommittéer och hundratals mindre grupper sorterade. Överallt i landet rådde under vinterkriget en febril frivillig medborgaraktivitet under devisen ”Finlands sak är vår”.²

En av aktiviteterna var räddandet av finska barn undan krigets fasa till det trygga Sverige.

Från det första ögonblicket, när Centrala Finlandshjälpens byrå hade öppnat, gällde de flesta telefonsamtalen just denna sak. På morgonen den 6 december kom redan en störtflod anmälningar till Finlandshjälpen från svenskar, som ville bli forsterföräldrar. ”Jag vill ha tio finska barn”, ropade en energisk dam i telefonen. En barnlös familj i landsorten ville ha en tvåårig flicka med blå ögon och gult hår – om möjligt på julafton. En manlig stämman meddelade i telefonen, att ett antal ungherrar tillsammans hyrt en våning på Hammarbyhöjden för att bereda hem åt finska mödrar med många barn. Så fortsatte anmälningarna att strömma in, och på tredje dagen efter öppnandet hade antalet stigit till över 3.000.³

Förflyttningen av krigsbarn från Finland till Sverige skilde sig från andra flyktingrörelser därigenom, att svenskarna varmt önskade att få ta hand om just detta slags flyktingar. Flyktingar var vanligen några som man tog emot motvilligt och enligt internationell praxis, men här förelåg en spontan önskan från mottagarnas sida. Varför? Frågan bör besvaras här, eftersom barnförflyttningarna till slut grep in i så många finländska barns liv – antalet krigsbarn motsvarade ungefär en hel årsklass nyfödda i Finland.

De finska krigsbarnen var inte de första förflyttade främlingsbarnen i Sverige. Åren 1919–1922 kom totalt omkring 17.000–20.000 centraleuropeiska, i huvudsak tyska och österrikiska barn för en kortare vistelse till Sverige från sina nödlidande hemländer. Fastän levnadsstandarderna inte var särskilt höga i Sverige vid denna tidpunkt, togs barnen mycket väl emot även av familjer i små omständigheter. Senare, år 1937 förflyttades cirka 500 barn från inbördeskrigets Spanien till Sverige, men de kvarhölls i särskilda läger. Verksamheten organise-

*Finska krigsbarn efter överfart
i Stockholms hamn. RA, Hjälp-
kommittén för Finlands barn
K 1:2.*

rades bl.a. av advokaten Lars Östberg, som blev ett centralt namn även beträffande de finska barnen.⁴

Utöver dessa förebilder måste 1930-talets allmänna samhällsklimat ha påverkat svenskarnas benägenhet att ta emot finska barn: "Kris i befolkningsfrågan" var decenniets slogan, och med det åsyftade man den vikande trenden i nationens barnalstring. Svenska folket höll under denna tid på att stilla "föråldras"; antalet barnlösa äktenskap var relativt högt och sådana medelålders par, som redan hade lämnats av sina vuxna barn men som ännu hade krafterna kvar, var ganska många. Det var främst dessa grupper som var mottagliga när det gällde att ta emot finska krigsbarn. Altruismen saknade sålunda inte rationell grund: de finska nykomlingarna fyllde faktiskt ett tomrum i mångas hjärtan.

Centrala Finlandshjälpen förstatligades den 22 december 1939. I Kungl.Maj:ts beslut talas det inte ett ord om krigsbarnen, utan mera allmänt om "flyktingarna". Ordförandeskapet i

denna kommitté gavs till prins Wilhelm, medan fru Maja Sandler var förste vice ordförande, sekreterare var advokat Lars Östberg. Under kommittén sorterade huvudkontoret med kansliet, pressavdelningen, klädinsamlingen, avdelningen för insamling och inköp av livsmedel samt de viktiga mottagnings-, inkvarterings- och registreringsbyråerna. Utanför Centrala Finlandshjälpen stod två stora hjälporganisationer, Insamlingen Industria (industrins organisation) och Nationalinsamlingen (fackföreningsrörelsens, särskilt LO:s organisation). Dessutom tog man i februari 1940 initiativet till adoptivstadssystemet, något som så småningom ledde till fadderortsrörelsens tillkomst.⁵

När Finlands minister Eljas Erkkö i början av december 1939 meddelade per telefon, att svenskarna stod i beredskap att ta emot tusentals evakuerade finska barn, möttes han av häpnad från sin regering. Något behov av att evakuera just barn förelåg inte, ansåg minister Juho Koivisto. Strängt taget hade denne helt

rätt. Varken krigsläget eller den omedelbara livsmedelssituationen krävde denna åtgärd. Att chockade finländare strömmade med varje ångbåt till Sverige berodde på den oerhörda förskräckelsen som den kommunistiska stormaktens anfall hade framkallat. Flyktingarna formligen stormade Suomibyråns lokaler vid Skeppsbron för att få hjälp.

I denna situation reste fruarna Maja Sandler och Hanna Rydh till Helsingfors den 10 december 1939. Deras pressmottagning på Brändö Casino blev en framgång och ledde till grundandet av en central i Finland för organisering av barnens avfärd, Nordiska Hjälpcentralen. Särskilt viktigt var, att General Mannerheims Barnskyddsförbund då vanns för idén. Enskilda finlandssvenska statsråd som socialministern Karl-August Fagerholm och inrikesministern Ernst von Born var mycket positiva till barnflyttningstanken.⁶

Den första organiserade barntransporten ägde rum den 15 december 1939. Därefter följde med varje ordinarie båt från Åbo en ny och större kontingent. Det första evakueringsståget lämnade Helsingfors den 11 januari 1940. Det tog två dagar för det att nå Haparanda. Tågtransport följde tågtransport längs den norra ruten. På den svenska sidan väntade bastubad, desinficering av kläderna, utspisning och fortsatt resa till de olika förläggingscentralerna. Därefter följde de evakuerades utplacering i länen. Även flyget togs till hjälp under senare delen av vinterkriget. I januari och februari 1940 verkställde flygplanet "Södermanland" sammanlagt 34 flygningar, den övervägande delen av dem på ruten Vasa–Sundsvall. Totalt nära 1.000 personer, huvudsakligen barn, kom på detta sätt till Sverige.

Överresorna var ingalunda helt riskfria. Ett barntransporttåg kolliderade med ett expresståg

i början av mars 1940 och olyckan krävde elva barns liv. En rysk ubåt attackerade i januari 1940 fartygskonvojen på väg mot Sverige och sänkte ett ledsagande militärfartyg, dock utan att något av barnen på Åbobåten tog skada.⁷

Sammanlagt hade vid fredsslutet i mars 1940 omkring 6.000 personer överförts från Finland till Sverige genom Nordiska Hjälpcentralens och Centrala Finlandshjälpens försorg. Ytterligare 2.000 finländare, som hade kommit till Sverige på eget initiativ, hade blivit omhändertagna eller hjälpta. Av de över 15.000 svenska hem, som anmält sig till mottagande av finska gäster, var det endast 4.018 som hade behövt tas i anspråk. Om kriget hade fortsatt, hade en del av de övriga också behövts, ty i Helsingfors stod ytterligare 5.000 resenärer i kö för en Sverigeresa.

Även Danmark och Norge hade förklarat sig villiga att härbärgera nödställda finländare. Till följd av den längre resan hann endast 93 finländska mödrar och barn fram till Danmark under vinterkriget och 107 till Norge. Såvitt man vet återvände nästan alla finländare till sitt land efter kriget. Ett av passagerarfartygen på ruten Stockholm–Åbo var helt reserverat för återtransporter och medförde på varje resa 300 barn och vuxna. Därtill ordnades flera extratåg till Haparanda för dem, som hade sina hem i norra Finland. Under loppet av halvannan månad avreste över 7.000 personer och i början av juni 1940 fanns det endast 800 finska barn kvar i Sverige. Två månader senare hade även de återvänt till Finland.⁸

Den privata svenska hjälpen till Finland hade varit storartad men ganska trevande under vinterkriget. Man visste inte, hur man bäst kunde göra en insats för broderlandet. Insamlingarna – särskilt av kläder, livsmedel och pengar – var den naturliga formen, och man kan räkna, att

de inbringade totalt 143,6 miljoner kronor. Huvudparten av detta belopp kom inte från enskilda, utan genom industriinsamlingen och nationalinsamlingen. Det svenska staslänet på nära 300 miljoner kronor och stora leveranser av krigsmateriel vägde mycket tyngre, men de privata insatserna hade oöverskattbart ideellt värde.⁹

Vinterkrigets finska krigsbarn skilde sig från senare barngrupper genom att många var påfallande små och reste med sina mödrar. Det fanns mödrar med ända upp till sju barn, gravida kvinnor och åldringar. De flesta svenska hemmen ville ha endast barn och helst ett ensamt sådant. Att i all hast få mormor, mor och tre eller fyra barn – ibland åtföljda av hembiträde och hund – inkvarterade i någon familj var i regel omöjligt. Därför blev det vårdhem och förläggningar av olika slag som i ganska hög grad kom till användning. Frågan om större grupper sjuka barn hann aldrig aktualiseras, då några epidemier eller undernäring inte förekom i Finland.

Från mars 1940 till juni 1941, under loppet av ett drygt år, levde Finland formellt i fred. Tiden mellan vinter- och fortsättningskrigen var emellertid mycket besvärlig till följd av ett kvardröjande politiskt hot från Sovjetunionen och de många evakuerade från Karelen och Hangö, som skulle beredas en ny tillvaro i det finska samhället. I Sverige levde minnet av de kortvariga krigsbarnen kvar, och i januari 1941 bildades en privat sammanslutning, "Kommittén för finska sommarbarn", för att bereda 700 sjuka eller svaga finländska barn möjlighet att tillbringa en hälsosam sommar i Sverige. De finska myndigheterna var även denna gång ganska tveksamma, men snart visade det sig, att över tusen barn – till en stor del före detta vinterkrigsbarn – redan hade rest över till sina

fosterfamiljer i Sverige. Denna helt oorganiserade överfart ägde rum samtidigt som den nya svenska kommittén transporterade 736 barn över Bottenhavet. När fortsättningskriget sedan bröt ut, ändrade kommittén hösten 1941 sitt namn till Hjälpkommittén för Finlands barn. Som motpart på finländsk sida fungerade från och med samma höst Finska Socialministeriets Barnförflyttningskommitté.

Förhållandena var i början av fortsättningskriget omvända i jämförelse med vinterkriget. På den svenska sidan drev en privat sammanslutning, Hjälpkommittén, på barnförflyttningarna, på den finska svarade ett statligt organ under socialminister Karl-August Fagerholm för frågor i anslutning till barnens avfärd. För första gången formulerade finländarna nu ett antal villkor för att en förflyttning skulle få äga rum. Behovsprövningen ledde till att de barn, som kunde komma i fråga, skulle vara

- 1) evakuerade familjers barn;
- 2) barn från bombskadade hem;
- 3) barn till invalider;
- 4) stupades barn;
- 5) stora och barnrika familjers barn;
- 6) barn till inkallade fäder, vilkas mödrar förvärvsarbetade; och
- 7) behövande och gravida mödrars barn.

Som allmän regel gällde dessutom, att endast barn under skolåldern (2–7 år) skulle få förflyttas – dock med undantaget, att även äldre barn kunde komma i fråga om de var sjuka. Allt som allt blev definitionen så vid, att hundratusentals finska barn kunde ha förflyttats.

Den första vågen av överflyttningar skedde 1941–1942. Då kom omkring 21.000 finska barn över till Sverige. Överföringen av barn ägde rum dels med båt från Åbo till Stockholm och dels med tåg över Torneå–Haparanda. Efter

midssommaren 1942 avstannade barntransporterna nästan helt. Under hösten 1942 och hela året 1943 förflyttades endast ca 2.000 barn i mindre grupper. Rätt betydande hemtransporter tycks också ha ägt rum under denna relativt lugna tid av ställningskrig. Hösten 1942 tycks sålunda över 10.000 finska barn ha rest tillbaka lagom till skolstarten.¹⁰

Hösten 1941 uppkom tanken att även föra över sjuka finska barn för vård i Sverige. Dessa barn överfördes ofta med flygplan. Särskilda sjukhus och sjukhem upprättades för de finska barnen och då verksamheten var som störst disponerade Hjälpkommittén över 1.900 vårdplatser. Sammantaget torde de sjuka barnen ha varit närmare 8.000. Största delen av barnen led av tuberkulos i olika former, men även andra sjukdomar förekom, som difteri, polio m.fl. svåra sjukdomar.

Karl-August Fagerholm har vid en senare intervju betygat, att han anade, att en del av de förflyttade barnen skulle stanna i Sverige för gott. Men det fanns inget alternativ till den svenska gästfriheten, tillade den krigstida socialministern. Fördelen från finländsk synvinkel var, att krigsindustrin fick kvinnlig arbetskraft. Även den kärva livsmedelssituationen vägde i vågskålen, när beslutet fattades i Finland.¹¹

En betydande kritik mot barnförflyttningarna flammade upp under hösten 1941 och våren 1942. Utöver pressdebatt förekom bl.a. en interpellation i riksdagen, vars udd var riktad mot att svenskarna omhändertog finska barn, som växte upp främmande för sitt land och språk. Kritiken kom främst från den finska ultrahögerns led. Genom ingripande av censuren förbjöds en vidare diskussion i frågan i januari 1942. Även de tryckta riksdagsprotokollen redigerades så att ingenting av kritiken kom till

allmän kännedom. Tidningsartiklarna hade dock redan gjort sitt och många finska mödrar visade därefter motvilja att sända sina barn till Sverige. Också på svenskt håll förekom en del betänkligheter på det barnpsykologiska området. Dock förefaller endast hovpredikanten kyrkoherde Isaac Béen från Göteborg ha höjt en varnande röst i offentligheten.¹²

I slutet av februari 1944 igångsatte ryssarna häftiga bombanfall mot Helsingfors och andra finska befolkningscentra. Kvarter efter kvarter fick allvarliga bombträffar i Helsingfors; i landsortsstädernas trähusbebyggelse vållade brandbombarna ännu större förödelse. I början av juni sattes den ryska ångvälden igång på Karelska näset och storanfallet bröt igenom de finska försvarslinjerna. Hundratusentals civila, kvinnor och barn, evakuerades i hast från gränstrakterna.

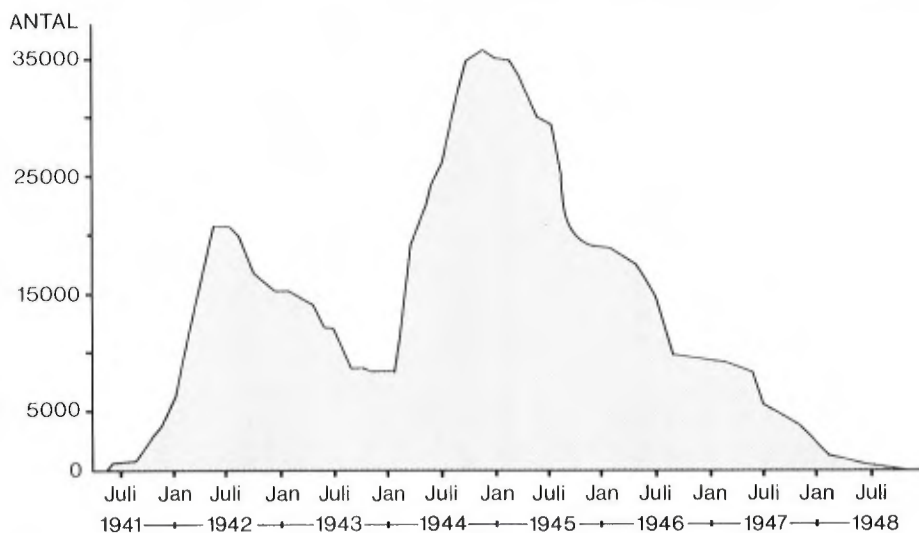
Dessa krigshändelser satte ny fart på överföring av krigsbarn. Grovt räknat överfördes år 1944 mellan februari och oktober 31.000 finska krigsbarn till Sverige, medan knappast några återvände under perioden. Denna grupp små krigsflyktingar – numerärt den största under hela andra världskriget – kom till övervägande del från Helsingfors, Viborg och från gränstrakterna från södra Karelen upp till Kajana-land. Under nästa skede – från oktober 1944 till februari 1945 – stod evakueringsverksamheten i södra Finland nästan stilla. Under denna tid pågick kriget mot tyskarna i norra Finland med evakuering av en del av befolkningen över gränsen till Sverige som följd.

Den stora återtransporten av finska krigsbarn kom igång först i april 1945. Den nådde sin höjdpunkt i augusti-september inför skolstarten, då 9.000 barn återvände. Ungefär ett år senare, mot slutet av sommaren och i början av hösten 1946, återkom ytterligare omkring

5.000 finländska barn. Även därefter inträffade ett par mindre hemresetoppar. Under hela perioden mars 1945 t.o.m. november 1948 reste ca 32.600 barn hem, medan 2.100 barn alltså

reste i motsatt riktning, från Finland till Sverige.¹³

Barn var alltså i högsta grad i rörelse i bägge riktningar under andra världskriget. Hur många

Antalet officiellt genom Hjälpkommittén placerade finländska krigsbarn i Sverige vid olika tidpunkter 1941-1948.

Källa: Eric De Geer, *De finländska krigsbarnen i Sverige* (1986).

finska krigsbarn fanns det egentligen i Sverige vid olika tidpunkter under fortsättningskriget? Eric De Geer har ritat ett diagram (se figuren härintill!) på grundval av Hjälpkommitténs för Finlands barn statistik juli 1941-juli 1948. Denna statistik, som inte inkluderar sjuktransportbarn eller de flesta privat förmedlade barnen, visar att under de bägge krisperioderna (under det senare halvåret 1941 och under det första halvåret 1944) samlades snabbt ett stort antal finländska barn i Sverige – 21.000 respektive 36.000. Därtill torde, enligt ett memorandum från Hjälpkommittén i oktober 1944, omkring 15.000 barn ha överförts på privat väg. När antalet finländska barn var som högst i

Sverige, i oktober 1944, torde det ha rört sig om över 50.000 små individer.¹⁴ Om även vinterkriget samt den ständiga fluktuationen mellan länderna tas med i bilden, kan man med fog tala om 70.000 små människöden. Antalet representerar 7,2 % av alla barn i Finland, som under denna tid var 1-14 år gamla.

Från vilka trakter i Finland kom barnen, var hamnade de i Sverige? De flesta av de finska barnen kom från Viborgs och Nylands län (58 %), de län som under fortsättningskriget mest drabbades av strider och bombning. I dessa två län samt Åbo och Björneborgs och Uleåborgs län var det fler barn från städerna än från landsbygden. Orsaken ger sig själv – det var

städerna som bombades, samtidigt som matbristen var betydligt svårare i städerna än på landsbygden.

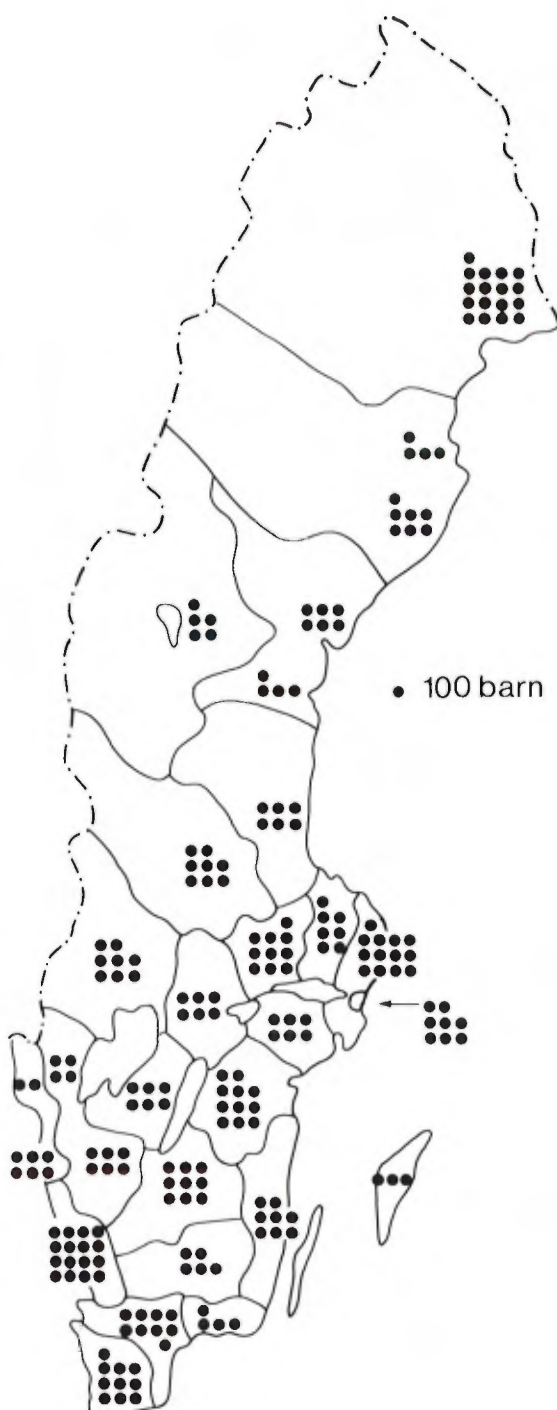
När det gäller barnens placering i Sverige, saknas regionala uppgifter för den viktiga perioden 1944–1945. Kartan som härintill uppvisar krigsbarnens placering är därför inte komplett. Under vinterkriget utplacerades inga finska barn i de utsatta områdena Norrbottens och Gotlands län. I Stockholms stad och län noterades 693 hem som mottagare av barn, Hallands län 406, Gävleborgs 340, Jönköpings 233, Östergötlands 232 och Värmlands 230. I relation till befolkningen stod Hallands län i särklass med 2,7 %. De privat förmedlade barnen är inte med i denna uppskattning.

Under fortsättningskriget, i september 1942, dominerar Hallands län alltjämt både i absoluta tal och relativt sett. Efter Halland kommer i detta skede Norrbotten, där man nu trots militärpolitiska betänkligheter släppt in ett stort antal finska barn. Sedan följer några län i östra Svealand, Gotland samt Västerbottens och Jämtlands län. Storstadsområdena redovisar de lägsta siffrorna vad beträffar krigsbarnen.¹⁵ Något överdrivet kan man säga, att de flesta krigsbarnen kom från större finska stadssamhällen (Helsingfors, Viborg) men hamnade på svensk landsbygd eller i småstäderna.

Efter krigets slut stannade många barn fortfarande i Sverige en tid. Från november 1946 föreligger en sammanställning, enligt vilken de största antalet barn finns kvar i Kristianstads län (815 st.), därefter i Hallands och Älvsborgs

Krigsbarnens placering i Sverige i absoluta tal (siffrorna från 1944–45 saknas).

Källa: Eric De Geer, De finländska krigsbarnen i Sverige (1986).

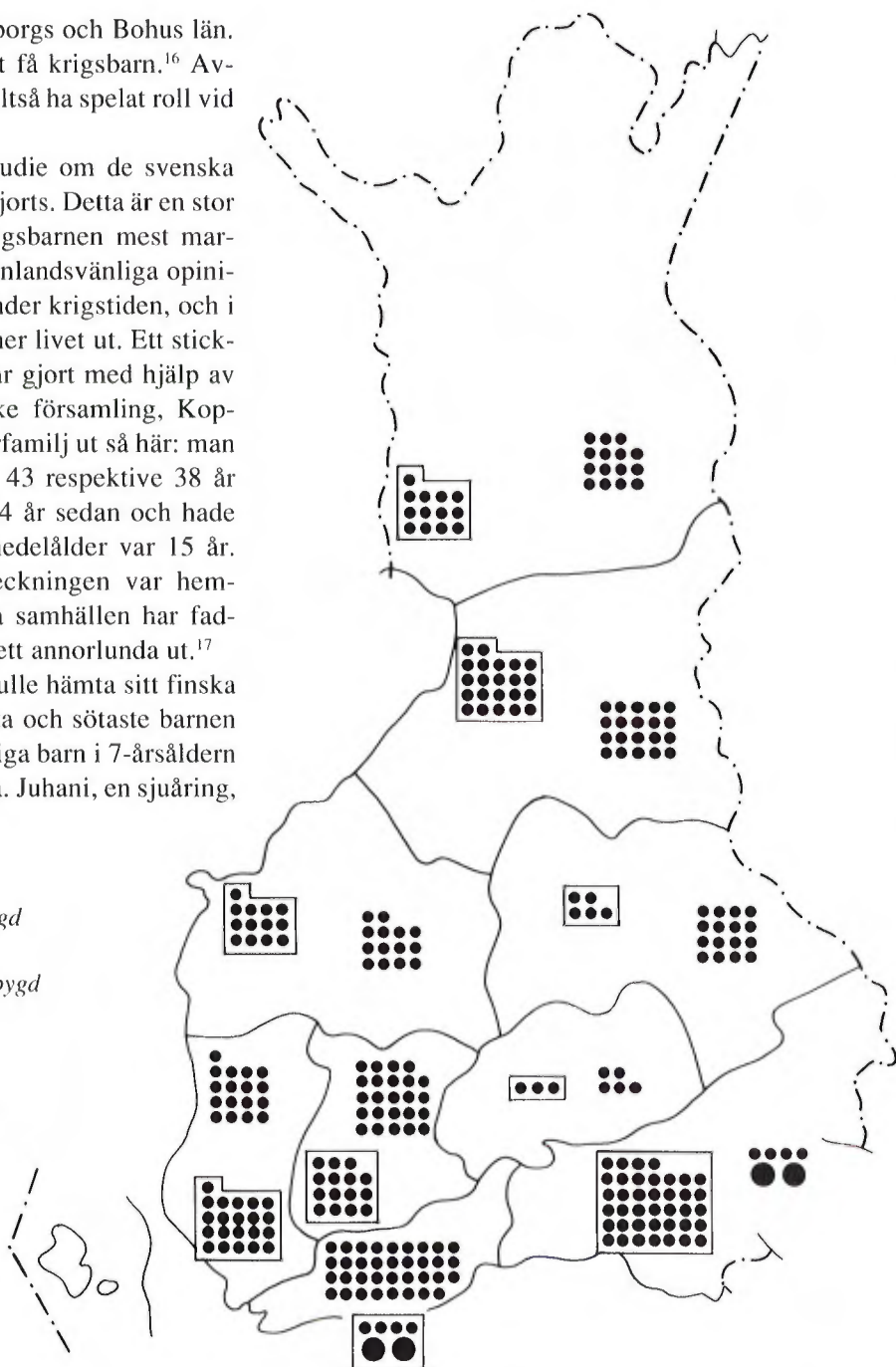
län, Malmöhus samt Göteborgs och Bohus län. Norrbottens län har endast få krigsbarn.¹⁶ Avståndet till Finland tycks alltså ha spelat roll vid återlämnandet av barnen.

Någon mera grundlig studie om de svenska fadderfamiljerna har inte gjorts. Detta är en stor brist, då faddrarna till krigsbarnen mest markant representerade den Finlandsvänliga opinion, som rådde i Sverige under krigstiden, och i regel förblev Finlandsvänner livet ut. Ett stickprov som Eric De Geer har gjort med hjälp av kyrkoböckerna i Norrbärke församling, Kopparbergs län, såg en fadderfamilj ut så här: man och hustru var i medeltal 43 respektive 38 år gamla, hade gift sig för 14 år sedan och hade knappt två barn, vilkas medelålder var 15 år. Den vanligaste yrkesbeteckningen var hemmansägare. I mera urbana samhällen har fadderfamiljerna helt säkert sett annorlunda ut.¹⁷

När svenska familjen skulle hämta sitt finska krigsbarn, valdes de minsta och sötaste barnen ut först. Storvuxna, klumpiga barn i 7-årsåldern var det dålig efterfrågan på. Juhani, en sjuåring,

- 100 barn från landsbygd
- 5 000 barn från landsbygd
- ◻ 100 barn från städer
- ◻ 5 000 barn från städer

Krigsbarnens hemtrakter i Finland 1941–46.
Källa: Eric De Geer, *De finländska krigsbarnen i Sverige* (1986).

som kom till Sverige med barntransportfartyget "Arcturus" tillsammans med flera hundra andra barn, hamnade först i en förläggning i Uppsala. Därefter sattes han på tåg norrut. Vid varje station måste barnen ut med sina väskor. Där stod redan vuxna, som valde bland dem. Spädbarnen tog slut först, sedan flickorna. När Juhani nådde Lappland var bara en handfull pojkar kvar i en enda rälsbussvagn. I Sorsele fanns det äntligen någon som valde honom. Men även hans fosterföräldrar hade hoppats på en baby. Juhani fick vandra den sista sträckan skjutande en tom barnvagn framför sig.¹⁸

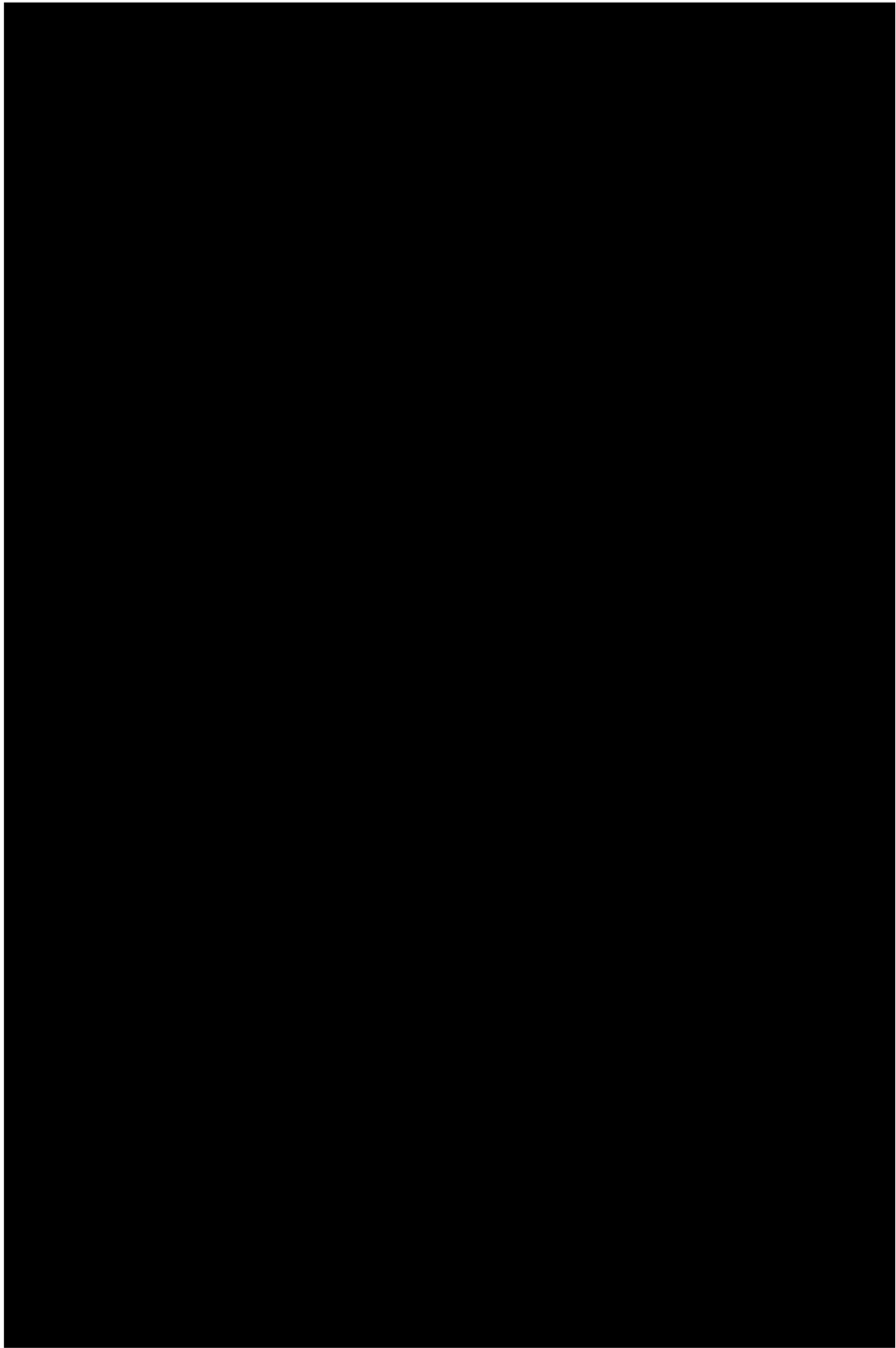
Barnens upplevelser av sin tid i Sverige var i övervägande grad positiva. Detta gällde framför allt de barn, som blev placerade i familjer, som tog ömt hand om dem. Ett mycket gott – många gånger livslångt – förhållande uppstod mellan en rad svenska fosterföräldrar och finländska barn. Tät korrespondens förekom ofta mellan den biologiska familjen i Finland och de tillfälliga föräldrarna i Sverige. Tusentals finska brev översattes av Hjälpkommittén till svenska och svarsbrev till finska. Mängder av genomslagskopior av dessa föräldrabrev förvaras i kommitténs arkiv. De finska mödrarna visar i sina brev en ofta klumpigt formulerad, men alltid rörande omtanke om sina barn, som de har fått avstå ifrån, och de svenska faddrarna försöker i sina brev på alla sätt stilla deras oro och skriva några uppmuntrade ord till dem. Det ligger av dessa brev att döma ofta ljusårs avstånd mellan svenskarnas ombonade familjeidyller och ensamma finska krigsänkors torftiga villkor.

En faktor i de små barnens anpassningsprocess var deras inlärninng av svenska språket, som successivt helt bortträngde modersmålet. Denna process var inte så snabb som äldre ofta tror. Professor Bertil Malmberg, som 1944

emottog en fyraårig flicka, Sirkka, som krigsbarn från Helsingfors, gjorde fortlöpande iakttagelser av hennes språkinlärningsprocess. "Språkvarorna (är) redan hos ett fyra till fem års barn ... så pass kraftigt inrotade, att övergången till ett så väsensfrämmande språk, som vad svenskan är i förhållande till finskan, innebär en våldsam intellektuell ansträngning och kräver mycket arbete", skriver han om sina observationer.¹⁹ Lilla Sirkka lärde sig svenska enligt naturmetoden och hade till en början mycket svårt att särskilja de olika orden från den sammanhängande främmande ordmassa, som plötsligt omgav henne. Hon uppfattade uttrycken på sitt eget sätt, utgående från finskans uttalsregler och grammatikaliska struktur. Bertil Malmberg skriver: "Vi satt och talade om en *nål*, och Sirkka sade först *snål*, strax därefter *sneul*. Vad var nu det för en form? Ja, hon gav själv i samma andetag förklaringen, i det hon tillade: *suomalainen äiti sanoo neula*, d.v.s. på finska säger mor *neula*. Hon hade alltså det finska ordet klart i sitt medvetande, under det att hon använde det svenska, och det var detta, som föranledde hybridformen *sneul*".²⁰ Det tog över ett år för Sirkka att lära sig att hantera enkel svenska, och många av finskan beroende felaktigheter hängde med i hennes språk längre än så.

Psykologiskt mycket mera betungande för barnen blev återanpassningen i de finska förhållandena efter hemkomsten. Den långvariga skilsmässan hade gjort, att barnen hade förflyttat sina känslor från de biologiska föräldrarna till sina fosterföräldrar. En ofta obotlig längtan

Elmer Diktonius' ståtliga dikt "Finlands tack" uttrycker den officiella finska inställningen till andra världskrigets barnflyttningar. RA, Hjälpkommittén för Finlands barn arkiv.

tillbaka till Sverige präglade många före detta krigsbarn, och ett ganska stort antal av dem återvände, när de hade blivit så gamla, att de rädde över sig själva.

Hur många barn blev kvar i Sverige i omedelbar anslutning till sin vistelse där? De uppgifter som förekommer varierar åtskilligt. Den summa som betraktades som officiell från finländsk sida är Suomibyråns uppgift, att 15.174 finska barn fanns kvar i Sverige den 1 september 1949. Det är troligt, att summan också innesluter sådana barn, vilkas avresa inte blivit registrerad i all brådska. Hjälpkommittén hade en annan uppskattning än Suomibyran, ca 10.000 barn, vilken siffra inkluderade även de adopterade barnen. Även denna siffra kan vara avrundad i överkant, menar Eric De Geer, som uppskattar de kvardröjande krigsbarnens antal 1949 till knappt 6.000. Av dem var 1.335 adopterade, medan huvudparten levde kvar mot fosterbarnsförbindelse, d.v.s. var kvar hos sina fadderfamiljer så länge som de biologiska föräldrarna tillät det.²¹

Krigsbarnstransporterna är en av de mest uppseendeväckande företeelserna när det gäller finländsk invandring till Sverige. De uppkom nästan spontant i början av december 1939 och mötte oväntad resonans i ett stort antal svenska familjer. De var kanske inte helt nödvändiga i vinterkrigets förhållanden och berörde då endast en mindre grupp barn och vuxna, ca 8.000 personer. Dock hade ytterligare omkring 5.000 barn hunnit ställa sig i kö för transport till Sverige, när marsfreden kom 1940. Under fortsättningskriget, särskilt under den avslutande fasen 1944, fyllde transporterna däremot en viktig uppgift, då undernäringen, epidemierna och annalkande krigsfara hotade många barn. Den förlängda vistelsen under 1945 och 1946 var även den välmotiverad ur folkhälso- och folk-

försörjningssynpunkt, men skapade genom sin långdragenhet starka känslomässiga band mellan barn och fosterfamiljer, vilkas brytande skadade många av de små rent psykiskt. Totalt torde närmare 70.000 finska barn ha vistats i Sverige under någon tid på 1940-talet; de som blev kvar där kan uppskattas till 6.000–10.000.

Krigsbarnens resor i bägge riktningar skapade också kontaktytor av aldrig förr skådad art mellan finländare och svenskar. En i huvudsak mycket positiv Sverigebild spred sig i Finland även i kretsar, hos vilka 1930-talets språkstrid hade haft verkan. Dock bör man inte blunda för det faktum, att en del av denna bild berodde på krigscensuren ingripande. Krigsbarnen förbådade 1940- och 1950-talens emigrationsrörelse till Sverige genom att sprida Sverigelängtan i breda folklagar även i de inre och östra delarna av Finland. I Sverige hade de små charmerat sina fosterföräldrar till den grad, att en hel generation svenskar i 30–50-årsåldern blev Finlandsvänner. Genom att så många krigsbarn hamnade i södra Sverige (i särklass många i Halland) öppnades en ny del av Sverige för Finlandsvänliga opinioner.

På det personliga planet har tillvaron som krigsbarn ofta betytt emotionell kluvenhet och rotlöshet för individen. En del av de före detta krigsbarnen har blivit hopplösa pendlare mellan länderna. För många av de något större barnen har upplevelserna i samband med krigsbarnstiden däremot kunnat bli en betydelsefull inre kraftkälla. Bland krigsbarnen finner man författare som Pentti Saarikoski och Sinikka Ortmark-Almgren samt kulturskribenter som Ingmar Björkstén. Debatten om krigsbarnen, där man också kan skönja ett ifrågasättande av sådana barnförflyttningar, har hittills fyllt många tidningsspalter och böcker, och ingenting tyder på att diskussionen snart skall ebba ut.

Från Finland till Sverige i vapenrock – sårade och desertörer

Andra världskriget betydde, att de vapenföra finska männen inkallades under fanorna för att strida för fosterlandet. Mobiliseringen var internationellt betraktat mera djupgående än i många andra krigsdrabbade länder – för att få ihop en fältarmé på 450.000 man, som skulle kunna mäta sig med den ryska motståndarens enorma numerära styrka gick bokstavligt talat varje man ur huse. Förlusterna var också mycket kännbara för en liten nation både i stupade och sårade.

De sårade var enligt officiell statistik, om både vinterkriget och fortsättningskriget sammanräknas, ungefär 45.000 man, av dem 17.000 svårt sårade. Det betyder, att ungefär var tionde värnpliktig fick en krigsskada av mer eller mindre allvarligt slag. Jämfört med de stupade var dessa män givetvis relativt sett lyckligt lottade, men många av dem gick efter kriget ett livslångt lidande och invaliditet till mötes. Ännu våren 1945, då vapnen hade tystnat även i norr, befolkades de finska militärsjukhusen av 28.000 sårade och krigsinvalider.¹

”Finlands sak är vår”, löd ett känt svenskt slagord under kriget. Principen kom också att omfatta de finska krigsinvalidernas sak. Någon fullkomlig klarhet vad beträffar den svenska insatsens omfattning är i brist på grundforskning omöjlig att få, men i grova drag kan det berättas, att vad man från svensk sida erbjöd var rehabilitering för sådana sårade, som redan fått första hjälpen på ett finskt militärsjukhus, kompletterande operativa ingrepp, protestillverkning och -inpassning samt omskolning till

arbetslivet med hänsynstagande till den krigsskadades förändrade kapacitet. I Stockholm grundades en privat organisation kallad Hjälpkommittén för Finlands invalider (motsvarighet till Hjälpkommittén för Finlands barn), varefter Finska legationen inrättade under överinseende av sin militärattaché en finsk invalidbyrå. Verksamheten hade en väletablerad form redan våren 1942. Hjälpkommittén för Finlands invalider finansierades genom bidrag från Landsorganisationen, Kooperativa Förbundet och Arbetsgivareföreningen samt medel, som inflöt successivt genom den s.k. blåvita tippningen, en lotteriverksamhet, vars intäkter gick till finsk invalidvård. På den finska invalidbyrån arbetade först medicine majoren professor G. Becker som chef, efterträdd i maj 1942 av N. G. Ehrnrooth, samt tre kontorsbiträden.²

Denna byrå hade till uppgift att ordna de krigsskadades transporter från det finska fältsjukhuset fram till lasarettet i Sverige samt ansvara för de fortsatta kontakterna mellan patienten och hans anhöriga i Finland. Det hela började med remiss av chefsläkaren på fältsjukhuset, som ifyllde en utförlig rapport om utskrivning (*poistamisilmoitus*), som följde med patienten till Sverige. Rapporten upptog den värnpliktiges namn, militära grad, nummer på identitetsbrickan, civila yrke, hemadress och namnen på de nära anhöriga. Även krigsskadan angavs med en diagnos på latin samt förslag till vårdåtgärder. Papperet passerade den finske militärattachés händer innan uppgifterna kom till de svenska läkarnas kännedom och arkiverades sedermera i invalidbyråns arkiv tillsammans med uppgifter om dem, som inte klarade av sjukhusvistelsen utan avled i Sverige. Dödsattesterna varvas därför med utskrivningsrapporterna i denna serie.³

De finska krigsinvaliderna förefaller på

grundval av rapporterna om utskrivning ha varit drygt ett tusen till antalet. Mot bakgrund av den väldiga siffran av sårade under kriget var den svenska hjälpen alltså av en ganska blygsam storleksordning, men man måste hålla i minnet, att de, som kom till Sverige, fick en utomordentlig vård, riklig föda och, vad som viktigast, en grundlig rehabilitering till ett civilt yrkesliv. Enligt samtida statistik var omfattningen av färdigomskolade finska krigsinvalidider under andra världskriget följande:

Färdigomskolade finska krigsinvalidider 1942–1947

1942	111
1943	211
1944	140
1945	174
1946	184
1947	172
Sammanlagt	992

Totalantalet krigsinvalidider i Sverige var 1154. För en liten del (162 individer) avbröts rehabiliteringen. Ofta var orsaken att patienten avlidit av krigsskadan.⁴

Före omskolningen ägde dock den egentliga sjukhusvården rum. Några totalsiffror om vården på olika lasarett tycks inte föreligga, men ett slags "bokslut" vid tiden för vapenstilleståndet med Sovjetunionen visar, att finska krigsskadade då fanns på följande sjukhus i Sverige:

Krigsinvalidider på sjukhus i Sverige den 1 oktober 1944

Beredskapssjukhuset	35
Brandals konv. hem	42
Solsunda – " –	69
Tammsviks – " –	47
Sahlgrenska sjukhuset	4
S:t Görans sjukhus	10
Sabbatsbergs sjukhus	7
S:t Eriks sjukhus	2
I privata familjer	11
Sammanlagt	227

Man försökte efter den akuta vårdfasen var- samt anpassa finländarna till ett civilt liv genom att placera grupper av invalider på olika praktiska yrkesförberedande kurser. Enligt ett statistiskt tvärsnitt genomgick de 992 färdigvårdade krigsinvaliderna följande utbildningar:

STOCKHOLM	
Verkstadsskolan	183
mekaniker	40
svarvare	121
cykelreparatör	15
radiomekaniker	67
snickare	8
målare	69
fastighetsskötare	31
	<hr/>
	534
Övriga kurser	65
GÖTEBORG	
Göta-Verken	32
Original-Odhner	77
Övriga kurser	31
	<hr/>
	140
LANDSORTEN	
Skinnskatteberg	168
Kristinehamn	4
Gävle	10
Borensberg	6
Hedemora	10
Djursholm	4
Övriga kurser	51
	<hr/>
	253 ⁵

Skildringarna av de finska invalidernas vistelse i Sverige är många. Ett av de bästa samtida reportagen ingår i tidskriften *Vi* år 1942. Den till namnet okände reportern skrev, att de goda stockholmarna hade sett grupper av unga finska pojkar i fältgrått promenera runt på stadens gator, mest kring Stureplan och Norr-

malmstorg. ”Deras barnsligt runda kinder kontrasterar smärtsamt mot deras stötiga kryckgång ... Deras ögon följer gatulivet så vaket som de endast gör, när man större delen av dygnet är isolerad på sjukhus och är bräddfull av aptit på livet och till på köpet vistas i främmande land, som man kanske aldrig skulle ha fått se annars.”

Sedan beskrev reportern, hur dessa finska gossar har det på sina förläggningar och sjukhus, varifrån de friskaste har kunnat få några timmars stadspermission. På Beredskapssjukhuset, där doktor Olof Odén hade hand om finnarna, åstadkom man små underverk med hjälp av plastkirurgin: en del svårt sårade män hade fått helt nya ansikten. Vanförestalten skapade allt bättre rörliga proteser, som var så perfekta, att den benamputerade kunde till och med dansa eller gå i terrängen med sina nya konstgjorda ben. Också på Epidemisjukhuset, S:t Görans sjukhus och Karolinska sjukhuset vårdades finska krigsinvalider i moderna sjukhus, som inrymde fyra patienter var.

På de avdelningar, där finländarna vårdades, försökte man skapa en stämning som skulle få dem att trivas, skrev reportern vidare. Ur korridorernas högtalare kunde tonerna av en smäktande finsk tango tränga fram, sjukhusbibliotekarien forslade finska böcker och tidskrifter från Stadsbiblioteket till de sjuka, sångerskan Aulikki Rautavaara hade varit i Stockholm och hållit konsert för de finska gossarna. Allt detta gjordes för att patienterna inte skulle stagnera i sjukhuspassivitet under den långa vården. Utöver arbetsterapi höll man på med studier i svenska, matematik och bokföring och kurserna föreföll att vara mycket uppskattade.

Den egentliga omskolningen till civila yrken ägde rum efter sjukhusvistelsen. Vid S:t Görans sjukhus stod en barack, där 90 finska invalider

ägnade sig åt kurser för mekaniker, bilreparatörer, skomakare, snickare och portvakter. Reportern underströk, att särskilt yrket som portvakt bedömdes som lämpligt för de handikappade.⁶ I Finland hette detta yrke gårdskarlar, och hans arbete innehöll nog så tunga moment, t.ex. snöskottning.

Alla sårade klarade inte av sjukhusvården utan en del dukade under i sina skador. Sålunda berättar invalidbyråns chef N. G. Ehrnrooth i sin reserapport från Göteborg, att vid hans besök på Sahlgrenska sjukhuset avled där soldaten Veijo Oskari Aalto, som jordfästes den 27 september 1942 i sjukhuskapellet. Finlandsvännen prosten Isaac Béen förrättade akten och tal hölls av representanten för Röda Korset. Göteborgs finska förening hade mött upp vid landsmannens bår, som var insvept i den blåvita finska militärflaggan.⁷ Soldat Aaltos utskrivningsrapport samt dödsattest vet berätta, att han var till yrket bilförare, född i Lahtis 1915 och inskriven efter en svår huvudskada vid finskt fältläsarett i juli 1942.⁸

Eftervärlden har betraktat – och med full rätt – de finska krigsinvaliderna som hjältar, som gett ett offer för sitt lands frihet och för demokratin i Norden. Därför verkar det nästan olämpligt att här också ta upp en annan grupp finländska soldater, som ungefär samtidigt anlände till Sverige i fältgrå vapenrock, desertörerna. En historisk framställning måste dock sträva efter opartiskhet och inte blunda för det faktum, att den finska krigsmoralen i början av sommaren 1944 fick en utomordentligt hård och demoraliserande knäck. Ryssarnas storoffensiv och frontsammanbrottet på Karelska näset i juni fick stora följder när det gällde manskapets vilja att satsa sina liv för en sak som syntes vara förlorad.

Deserteringen från finska fältarmén är än så

länge ett föga utforskat kapitel. Enligt ett licentiatarbete av *Jukka Kulomaa* återkom sammanlagt 1093 finländska soldater inte från sina permissioner efter frontsammanbrottet 1944; totalt 904 av dem dömdes till olika straff som deserterörer. Huvudparten av dessa män var hemmahörande i trakter, som låg nära Sverige, den österbottniska kusten och finska Tornedalen. De avvek till stor del helt enkelt till Sverige.⁹

Deserteringsorsaker var i huvudsak rädsla och psykisk chock förenade med möjligheten att fly. När man en gång hade tvekat och stannat hemma på sin permission gjorde militärledningens misstag att skärpa den militära strafflagen den 4 juli 1944 så att desertering i värsta fall kunde bestraffas med arkebusering det naturligt för "bondpermittenterna" att ta steget fullt ut. Skärpningen fick en motsatt effekt än den avsedda och många, som inte lytt inkallelseordern, beslöt att ta sig över till Sverige.

Denna orsak till desertering framfördes inte av återvändande deserterörer. Den orsak, som man lade fram under våren 1945, hängde helt samman med amnestivillkoret. Alla de som återkom åberopade politiska skäl, motvilja mot nazismen och sympati för de allierade, i extremfall också för Sovjetunionen. Detta berodde uteslutande på att i avtalet om vapenstillestånd mellan Finland och Sovjetunionen den 19 september 1944 hade på sovjetiskt initiativ tagits med en klausul (20 artikelns 3:e paragraf), som stadgade, att alla som rymt från finsk krigstjänst för sympati för de allierade omedelbart skulle benådas. I konsekvens därmed utfärdade Finlands justitieminister den 7 december 1944 ett cirkulär, som ord för ord upprepade texten i stilleståndsavtalet. För att kunna komma hem tryggt anmälde sig de återvändande deserterörerna som stora vänner till de allierades sak.

Arkivmaterialet om deserterörerna är inte lättbearbetat. Klarast kan frågan studeras i Vasa militärdistrikts justitieofficers ämbetsarkiv 1944–1945. Ett anteckningshäfte, som täcker tiden den 23 januari – 26 februari 1945, upptar exakt 50 fall av benådade deserterörer; dessutom finns det tidigare listor med ofta oklara gissningar om avvikande över Kvarken, där totalt 166 deserterörer räknas upp. Därutöver finns det ett antal s.k. nationalitetsintyg, som Finlands beskickning delade ut till återvändande passlösa militärer och motsvarande kortfattade protokollsutdrag som gällde som identitetspapper för deserterörer, som kom över Torneå och hade passerat tullen där. Med stöd av detta spröda material är det svårt att ange någon totalsiffra som någorlunda rättvist motsvarar deserterings omfattning. Uppgifterna från sommaren 1944 talar sitt språk om fullastade (10–12 personer) fiskebåtar, som mot betalning förde över såväl soldater i uniform som deras civila familjemedlemmar. Finska skyddspolisen gissade i sin officiella rapport, att enbart i augusti 1944 avvek sammanlagt 750–800 personer sjövägen från Österbotten till Sverige.¹⁰ Jag vill hellre lägga fram en lägre siffra, ca 500 militära deserterörer från Vasa militärdistrikt under de kritiska sommarmånaderna fram till vapenstilleståndet.

Osäkerheten präglar inte enbart frågan om deserterings omfattning. Nästan alla andra tänkbara frågor står också öppna – varför flydde man egentligen, hur blev man emottagen i Sverige, vilken vända som var förknippad med valet mellan att stanna i Sverige eller att återvända, vilken blev behandlingen på hemmaplan efter återkomsten? Endast en sak är helt säker – samtliga deserterörer från Österbotten tycks ha varit finlandssvenskar.

Detta är i någon mån ägnat att förvåna. Större

delen av Vasa militärdistrikts manskap – Infanteriregementet 61 – stred tappert på Svirfronten och visade verkligt mod i de häftiga försvarsstriderna i Shemenski i april 1942. Efter sammanbrottet på Karelska näset flyttades regementet till försvarsställning i Tienhaara (Vägskälet) nära Tali strax väster om Viborg. Det kommenderades av den populäre översten Alpo Marttinen, som med otrolig självbehärskning och skicklighet lyckades hejda den ryska ångvältens vidare framryckning mot Helsingfors. Omkring 500 man av regementet blev liggande döda på fälten och i skogarna kring Tienhaara. Det andra svenskspråkiga regementet IR 13, som bestod av finlandssvenskar från södra Finland, led i denna försvarsstrid en ännu mera kännbar förlust, 1040 stupade. Det finns alltså ingen anledning att anklaga finlandssvenskar för större feighet än finnar. Deserteringarna från Österbottens kustsocknar har senare varit en av anledningarna till en häftig debatt i Vasabladet 1988–1991, där åsikt har brutits mot åsikt om det berättigade i Finlands båda krig.¹¹

Anteckningarna i Vasa militärdistrikts justitiofficers häfte ger en viss om också bristfällig bild av flykten över Kvarken under sommaren 1944. De flesta av desertörerna betalade för sin överfart i en fiskebåt en nått summa (mellan 1.000 och 10.000 mk), några av dem t.o.m. köpte sig en egen farkost. Väl framme i Husum, Holmö, Hörnefors, Ulvö, Grundsund, Härnösand, Ratan eller någon annan ort vid den svenska kusten anmälde sig vederbörande till polisen och hamnade i en kort karantän i Umeå, varefter det i regel var möjligt att ta arbete var man så önskade. De flesta hamnade i skogs- eller jordbruksarbete, påfallande många i Jämtland. Den svenska pressen skrev sparsamt om desertörernas uppdykande. Formuleringar som ”20 finnar hit i en liten båt” eller ”två ynglingar

påträffades på ett litet öde skär utanför Norrbyskär, sedan deras båt kapsejsat” eller ”åtta finska flyktingar, av vilka en kvinna, anlände på onsdagen i en motorbåt till Sund i Vibygerå” står att läsa i Dagens Nyheter.¹²

Efter benådningen kom troligen de flesta desertörerna tillbaka till Finland. Under denna tid korsades Bottniska viken redan av en annan flyktingström, som kom till Sverige av rädsla för kommunismens hotande frammarsch i hemlandet. De första flyktingarna av detta slag tillhörde Finlands krigstida underrättelseväsen, vars personal, apparatur och arkiv, sammanlagt ca 750 personer, överskeppades redan vid tiden för stilleståndet till Gävle (operation Stella Polaris). Historien om dessa nya politiska emigranter hör emellertid hemma i den tredje delen av denna bok.

Norra Finlands evakuerade

I september 1944 slöt Finland vapenstillestånd mer Sovjetunionen. Andra världskriget var emellertid därmed inte över för Finlands del, ty i stilleståndsvillkoren krävdes, att den forna vapenbrodern Tyskland skulle köras bort från finländskt territorium. Ett segslitet krig i Lappland mot tyskarna tog på detta sätt sin början.

Kriget i Lappland föregicks av en hastig evakuering av större delen av civilbefolkningen. Beslutet om evakueringen fattades av den nyvalde presidenten, marskalk Gustaf Mannerheim, i samråd med landshövdingen i Lapplands län Kaarlo Hillilä. Hela området norr om Ule älv skulle tömmas på folk. Denna evakuering var en uppgift för de rent civila myndigheterna.

Mannerheim hade tänkt sig, att invånarna i Lapplands län skulle provisoriskt ta sig över Torne och Muonio älvar till svenskt territorium. Därefter skulle fientligheter med tyskarna inledas, om de inte retirerade frivilligt. Finlands minister i Stockholm, G. A. Gripenberg, fick i uppdrag att förhandla med svenska myndigheter om mottagande av cirka 100.000 civila från finska Lappland på den svenska sidan av gränsen. Avtalet om folkförflyttningen undertecknades redan den 9 september 1944. Meningen var, att kommunerna i mellersta Lapplands län (Tervola, Simo, Ranua, Rovaniemi köping och landskommun samt Kittilä) skulle evakueras västerut. Evakueringen skulle ske i rullande ordning så, att de östligaste områdena skulle tömmas först och de västliga sedan; i finska Tornedalen skulle befolkningen bli kvar, då man trodde att inga strider skulle utkämpas så nära Sveriges gräns.

Svenskarna anförtrodde operationens ledning åt militären. Regementschefen för Norrbottens regemente Nils Björk blev ordförande i en kommission, som omfattade representanter för de fyra länsstyrelserna i Norrland, polischeferna och landsfogdarna. Den 15 september 1944 hade militären utrymt sina barackläger nära gränsen, som stod mottagningsklara för finska civila. Den 16 september anlände det första evakueringsståget från Rovaniemi med 1300 passagerare till Haparanda. Samma dag överskred totalt 2300 finländare Torne älv på de ställen, som särskilt hade märkts för gränsövergång. Varje individ fick en nödfallsvisering (samtliga finländare saknade pass), bastubad och avlusning av kläderna, ett mål mat och en plats i en barack eller förläggning nära gränsen. Om ett par dagar fortsatte resan mot ett mera permanent logement längre inåt landet.¹

Lapplands län hade enligt folkbokföringen år

1944 en befolkning på sammanlagt 143.564 personer. Av dessa evakuerades under september och oktober 1944 56.417 personer till Sverige och söderut, till Österbotten, 47.468 personer. Söderut, till Jakobstad, för också länsstyrelsen från Rovaniemi. Evakueringen berörde totalt ca 74 % av länets folkmängd. Den blev alltså inte så fullständig, som man hade tänkt sig, och hade inte Sverige som mål i så hög utsträckning, som man hade trott. Först när tyskarna den 24 september sprängde järnvägsbron i Haukipudas norr om Uleåborg klipptes banden söderut av. Därefter låg den enda öppna flyktvägen västerut, till Sverige. Av dem som evakuerades eller flydde till Sverige stannade 17.000 bara en kort tid. Resten utgjordes av långtidsevakuerade.

Den svenska evakueringsplanen omfattade finländarnas spridning till fyra län, till Norrbottens, Västerbottens, Västernorrlands och Gävleborgs län. De berörda kommunerna var 95 till antalet. Ingenstans skulle de evakuerades antal bli högre än 10–12 procent av lokalbefolkningen. Man försökte hålla de finska kommunernas befolkning i görligaste mån samlad till enhetliga områden. Sålunda skulle t.ex. folket från Enontekiö hamna i Arvidsjaur, folket från Kittilä i Skellefteå o.s.v.²

Planeringen förrycktes av finländarnas överraskande militära landstigning i Torneå den 1 oktober 1944. Nu blev även Tornedalen stridsområde och de finska gränskommunernas folk flydde hals över huvud över älven. På en gång tömdes hela Torneå, Nedertorneå, Karungi, Övertorneå, Kolari, Kittilä och Muonio kommuners befolkning över till den svenska sidan. Vid denna tidpunkt, ett par veckor in i oktober, fanns det flesta finländarna redan på svensk mark. Över Torneå och Muonio älvar hade då kommit i god ordning det avlägsna Ranua kom-

muns hela befolkning (4.026 personer), huvudparten av befolkningen från Rovaniemi landskommun (15.200 personer av totalt 16.280), över hälften av folkmängden i Rovaniemi köping (4.800 av totalt 8.233), en del av folket från de långt borta liggande Sodankylä (800 personer av 6.982) och Salla kommuner (400 personer av 8.816) samt en del av befolkningen från Kemitrakten (4.000 personer från staden och landskommunen). Dessutom hade så gott som hela finska Tornedalen temporärt förlorat sin befolkning till Sverige och detta i mera panikartade former.³

Många ögonvittnen har skildrat de gripande syner som Lapplands evakuering erbjöd. Uuno Hannula berättar om vilket intryck befolkningen från Salla hade gjort på honom, när den till fots och i bristfälliga sommarkläder, endast medförande sina barn och kor, defilerade förbi Kemi. En annan iakttagare beskriver hur mödrar, som hade många småbarn, hade bundit dessa med rep fast vid sig för att hålla reda på alla. När ett barn snubblade, föll även de andra. Ett tredje ögonvittne skildrar en mor, som födde ett nytt barn under resan, men den första frågan som hon ställde efter ankomsten till Sverige gällde inte baby'n, utan kon, då hon var övertygad om att både hennes och alla hennes barns existens hängde på att kon hade klarat resan.⁴

Utöver de 56.000 finländare, som en längre eller kortare tid vistades i norra Sverige, fick svenskarna också ta hand om deras boskap. Huvuddelen av norra Finlands befolkning bestod av lantbrukare, som ville rädda sina kor, hästar och i vissa fall även renar från att bli uppätta av tyskarna. Hela 32.000 kor av den vita Lapplandsrasen deltog i marschen mot Sverige, och de mest långväga kossorna hade över 400 kilometer att vandra innan de kom över Torne älv. Hästarnas antal var vida lägre, ca 4600.

Marschen var ytterst ansträngande för djuren. Särskilt bristen på föda under vägen gjorde korna utmattade; framme på den svenska sidan föstes kreaturen in i stora inhägnader, där de fick sitt första foder. Därefter lastades korna i järnvägsvagnar och transporterades med sina skötare runtom i norra Sverige. Ofta fick de finska korna logera i övergivna ladugårdar, ibland i fåbodmarker. Fodret var i regel tillräckligt – många gånger rentav bättre än i finska Lappland – och boskapsskötarna fick ett litet ekonomiskt bidrag till sitt uppehälle mot levererad mjölk och smör. Efter 10–11 månaders exil återvände Lapplands kor till sina hemtrakter, denna gång bekvämt med tåg och lastbil. De återvändande boskapshjordarna var dock betydligt mindre än de som hade flytt, blott 12.000 huvuden. Mellanskillnaden bestod i hög grad av kreatur från finska Tornedalen, som bara hade gjort ett kortare Sverigebesök. Den återvändande boskapen var tillräckligt omfattande för att göra ett fungerande lantbruk möjligt redan våren 1945, när freden äntligen kom.⁵

De evakuerade finländarna var spridda över en stor yta, från norr i höjd med Narvik till Gävleborgs läns södra kommuner. Inom detta väldiga område var det svårt att etablera och upprätthålla kontakter evakuerade emellan. Den viktigaste sammanhållande länken utgjordes av prästerskapet. Kyrkoherdarna från de finska Lapplandsförsamlingarna var placerade mitt bland sina församlingsbor på olika håll i Norrland. Sålunda fungerade Enontekiö pastorsexpedition under ledning av kyrkoherde Aimo Kallio i Arvidsjaur. Han hade tagit kyrkoarkivet med sig för att bättre kunna hålla reda på de sina. Kyrkoherden från Muonio bodde i Junsele, kyrkoherden från Kittilä i Vilhelmina, kyrkoherden från Kolari i Pajala. Turtola för-

samlings herde bodde i Svanstein. Längre söderut fanns finska Lapplandspräster placerade i Älvsbyn, Umeå, Frostkåge, Anundsjö, Stöde och Ljusdal. Allt som allt var tio finska präster verksamma bland de evakuerade. De var ständigt i rörelse: andaktsstunder, sjukbesök, dop och begravningar tog deras tid i anspråk. Vid mitten av februari 1945 gav domkapitlet i Uleåborg de flesta av dem också rätten till vigslar.

Den högste andlige ledaren för de evakuerade, Uleåborgs biskop Väinö Malmivaara förrättade personligen tacksägelsegudstjänsten i Umeå i början av december 1944 med anledning av den lyckade flykten. Även vissa svenska präster försökte med hjälp av ordböcker och andra hjälpmedel fungera på finska i kyrkliga sammanhang. Till dem hörde en välvillig lasarettspräst, som de evakuerade länge kom att minnas: han kallade psalmboken (virsikirja) för skaftboken (varsikirja) och talade om Gustav II Adolfs dyrbara sko i stället för hans liv (kenkä i stället för henki). Dylika felsägningar bröt isen och lättade upp stämningen bland de tysta och osäkra flyktingarna.⁶

På svensk sida övergick organisationen så småningom i civila händer. Civilförsvarsstyrelsens lokala kontakt blev en avdelning inom Luleå länsstyrelse, som under ledning av en civilförsvarschef och inkvarteringschef arbetade för att lösa de praktiska problemen kring flyktingarnas dagliga tillvaro. Finska staten sände över överinspektören Paavo Mustala, som från Stockholm höll kontakt med hela mängden av evakuerade och de svenska myndigheterna. Minister G. A. Gripenberg använde ordet ”de evakuerades vicekung” om denne driftige tjänsteman. I mars 1945 valde de evakuerade själva bland sig ett fyramannaråd, Finska evakueringsrådet, sedermera också kallat Finska för-

troenderådet. Det sysslade huvudsakligen med kyrklig vård, hälsovård och ungdomsarbete bland flyktingarna. Rådet var placerat i Tegstrax utanför Umeå och fungerade i praktiken som flyktingarnas representationsorgan. Dess ledamöter reste runt i bygderna och löste på stående fot konfliktningar och andra problem bland de evakuerade. Rådets resor till flyktinglägren hämmades dock av att dess medlemmar behövde myndigheternas tillstånd till varje resa, som överskred en länsgräns.

Det svenska civilförsvaret hade stora utgifter för de evakuerade. Bl.a. betalade svenskarna de finska tjänstemännens löner, visserligen efter en mycket låg taxa. De finska prästerna, folkskollärarna, läkarna, veterinärerna, barnmorskorna, sjuksköterskorna, tolkarna, ja till och med djurskötarna fick en dagspenning att leva på. Alla dessa personer var verksamma vid de finska förläggningarna, vilkas antal skiftade från tid till annan. En uppgift av den 3 mars 1945, då de mera tillfälliga tordedalingarna redan hade återvänt, talar om 27.685 finska evakuerade i 91 kommuner. Antalet förläggningar var då sammanlagt 359. Ungefär en månad senare, den 7 april 1945, rapporterades det, att de evakuerade var nu 21.624 personer placerade i 294 förläggningar. Det fanns både stora förläggningar för omkring hundra personer och små för 3–10 personer. De största lägren låg i Västerbotten: Lindå läger i Jörn, också kallat Pikku-Rovaniemi, där omkring 1.060 finländare bodde, Lycksele läger för 630 flyktingar och Kusfors läger för 600 evakuerade. Stora förläggningar fanns också i Lövvånger, Burträsk, Vindeln, Nysätra och Bureå. I Norrbotten var de största lägren placerade i Arvidsjaur, Älvsbyn, Piteå landskommun och Edefors. Även i Jokkmokk och Hortlax fanns det relativt stora förläggningar.

Lägret i Jörn (Lindån) blev kanske det namnkunnigaste av alla. Förläggningen på 100 baracker var ursprungligen byggd mitt i skogen med tanke på evakuering av gränsbefolkningen från svenska Tornedalen; standarden var därför högre än i militärläger. Förläggningen omfattade bl.a. en snickeriverkstad och skomakeri, sysal, handelsbod, bastu, hårfrisörsalong, sjukhusbarack, barnbördshus och paviljong för konvalescenter. Barndaghemmet hade 200 platser, i skolorna undervisade sex folkskollärare (visserligen utan läromedel) och festsalen stod öppen för samkväm och dans. Två matsalsbaracker, Lapinmaa och Pohjanhovi, stod för den dagliga förplägnaden. I Jörn bodde mest stadsfolk från Rovaniemi köping och trivdes mycket bra i sin "lyxförläggning".

Lägret i Kusfors i Norsjö kommun vid Skellefteån var betydligt kargare. Det hade byggts för desertörer från tyska armén och omgetts med taggtrådsstängsel. I slutet av mars 1945 började man koncentrera folk från trånga småförläggningar till Kusfors. Till slut fanns där omkring 1.500 finländare, som kom från Vilhelmina, Dorotea, Åsele och Lycksele. Stordriften visade sig fördelaktig ur den synvinkeln, att det var lättare att förse de evakuerade med lämpliga arbetsuppgifter: snickeri- och skrädderiarbeten samt syarbeten av olika slag. I folkskolan gick totalt 200 elever. Matsalen döptes om till "Societetshuset", handelsboden till "Stockmanns varuhus". Lägret i Kusfors fungerade ända till hösten 1946. De sista finländarna, som då lämnade förläggningen, var gamlingar från ålderdomshemmet i Rovaniemi.⁷

Det finska folkskoleväsendet bland de evakuerade är ett särskilt intressant kapitel. Den första tillfälliga folkskolan startade redan i november 1944 i Lycksele, och lavinen var där-

med satt i rullning. I början av vårterminen 1945 fanns redan 63 lägerskolor för 2.465 elever. Med tanke på epidemiriskerna ville myndigheterna inte blanda finska och svenska barn, utan finnarna fick ha helt egna skolor. Just till följd av insjuknanden, särskilt i dysenteri, blev många barn helt utan skolgång under sin Sverigetid. Man förde även grundande av ett provisoriskt läroverk på tal, men projektet stupade på de långa avstånden. Idrottsverksamheten blomstrade på många håll; särskilt omtyckta var skidtävlingar och skidåkning överhuvudtaget.⁸

Våren 1945 ägde det första riksdagsvalet rum i Finland efter kriget. Även de evakuerade fick tillfälle att rösta den 17 och 18 mars. Den svenska regeringen hade förbjudit all slags valpropaganda, men röstningen skedde trots detta smidigt i sammanlagt 107 vallokaler. Deltagandet i valet var högt, nära 90 %.⁹

De evakuerades återtåg till finska Lappland tog gott och väl ett par år i anspråk. Förödelsen i hembygden var nära nog total: broar var sprängda, vägar förstörda, de flesta byggnaderna brända och ruinerna minerade. Återflyttningen skedde i omvänd ordning jämfört med evakueringen: tordedalingarna återkom först, de som bodde längst uppe i norr och öster återvände sist. Organisationen hade skapats av den svenska civilförsvarsstyrelsen och varje återflyttningsfall ledde till en omfattande brevväxling mellan svenska och finska myndigheter. En tid under senhösten 1944 gick det två motsatta strömmar över Torne älv: de sista evakuerade strävade mot Sverige, medan de första återflyttarna hade sina hembygder i finska Tornedalen som mål. Torneå stad samt finska Neder- och Övertorneå kommuner återfick sin befolkning tämligen snart. Dessa snabba återflyttares korta Sverigevistelse kontras-

terar mot en grupp evakuerade från Petsamo och Salla, som dröjde i Sverige ännu vid årsskiftet 1947–1948.

Alla hade dock inte turen att få återse sin hembygd. Sammanlagt 516 av finländarna dukade under och de flesta av dem blev begravda i svensk jord. Tragiskt nog var en stor del av dem barn, som avled i epidemierna, i difteri och olika tarmsjukdomar. Särskilt hög var barnadödligheten i de nordligaste lägren i Vilhelmina och Dorotea. Även åldringar gick bort, men ofta först efter återresan till Finland. De gamla hade svårt att se sina hembygder förödda och

led också mycket av undernärningen under ransoneringstiden i hemlandet.¹⁰

Genom att ta emot befolkningen från Lapplands län hjälpte Sverige Finland ur en mycket prekär situation. Södra Finland, som samtidigt emottog över fyrahundratusen evakuerade från Karelen och Porkala, hade haft svårt att svälja ytterligare 56.000 människor som var på drift från Lappland, landets absolut fattigaste del. Den politiska kovändning, som Finland genomförde i andra världskrigets slutskede, hade varit svårare att genomföra, om tyskarna i norr hade ockuperat ett befolkat och inte ett folktomt land.

8. Avslutning

Kan ett generellt mönster iakttas vid finländarnas flyttningsrörelse till Sverige?

Arbetet med "Finnarnas historia i Sverige" har, när denna andra del utkommer, fortskridit till vår egen tid. I det föregående första bandet skisserades en bild av utvandringen från Finland över Ålands hav och Bottniska viken till Sverige från medeltid till den statliga separationen, som inträffade år 1809. I föreliggande andra del har perspektivet förlängts till att gälla hela 1800-talet och första hälften av vårt eget århundrade, till andra världskrigets slut, som för Finlands del inträffade 1944–1945.

När krönikan har förts så långt, ställer man sig frågan, om det är en enhetlig historia med riktig intrig som har blivit berättad. Vågar man kalla "Finnarnas historia i Sverige" för historia i den betydelsen av detta ord, som syftar på en berättande framställning? Eller är det bara fråga om skärvor, fragment utan egentlig enhetlighet, nödtorftigt sammanhållna av ett par pärmar?

Denna fråga har lett till vissa reflexioner, som jag har valt att presentera här i andra bandets slut. Dessa reflexioner är av generaliserande karaktär och inte alltigenom dokumenterade, men troligen ändå relativt sanningsenliga. Kär-

nan i resonemangen är, att temat i dessa två böcker är genomvävt av ett generellt mönster, trots att bilden ibland kan verka rätt så kaleidoskopiskt växlande. Sverigefinländarna och de båda språkminoriteterna i Mellansveriges skogar och i Tornedalen har en historia, där samma tema varierar från tid till annan i olika tonarter.

Det har visat sig under denna genomgång, att *utvandringen av människor från Finland har varit en företeelse av avsevärd ålder, omfattning och kontinuitet*. Vi har här att göra med en motström till det besittningstagande och kolonisation, som i historisk tid har utformat den finska kulturbygden från kusten i söder till ödemarkerna i norr. Livskraftiga befolkningscentra utanför Finland, som genom sin efterfrågan på finska produkter har befrämjat bebyggelseexpansionen i landet, har också dragit till sig folk för att själva kunna växa och utvecklas. Ett ständigt pågående växelspel mellan den inre kraftutvecklingen och emigrationen till urbana eller industriella samhällen utanför landet är den röda tråden i den finländska befolkningshistorien.

Ett annat av de konstanta dragen är att *den från Finland utgående befolkningsströmmen har från äldsta tid varit tudelad*. Denna sanning bör särskilt nämnas här, fastän vi endast har sysslat med inflyttningen till Sverige. Redan Peder Månsson, föreståndaren för Birgittahuset i Rom, skrev i sin "Bondakonst" från omkring

1510 en dikt, i vilken han klagade över att finnarna flyttade till "Riga och Reval" i stället för till "Stockholm och Gävle". Flyttningen från Finland till de baltiska stadssamhällena pågick hela 1500- och 1600-talen för att på 1700-talet ersättas av utvandringen till S:t Petersburg. Under 1800-talet växte den ryska storstadens influensfält till att omfatta nästan hela Finland, ja även delar av Sverige, men starkast var Nevametropolens dragningskraft alltså i östra Finland, medan Stockholm fick tillskott från västra Finland. Under stormaktstiden balanserades den savolaxiska kolonisationsrörelsen till Sverige upp av en liknande flyttningsström till Ingermanland och Kexholms län. Även under våra dagar, på 1950- och 1960-talen – en tid som i sig ligger utanför vår framställning – när utvandringen till Sverige var starkast, ägde en betydande inre förflyttning rum i Finland, med mål i södra Finlands stadssamhällen. Det är att märka, att den moderna utflyttningen västerut hade en västligare utgångspunkt i Finland än den östliga utflyttningen. Sålunda tillhör hela den finska Amerikaemigrationen vid sekelskiftet 1900 den västliga flyttningsströmmen, då den utgick från ett av kärnområdena för den västliga utvandringstraditionen, nämligen Österbotten. Ännu i dag lever i Finland talesättet, att "Kotka är savolaxarens Amerika". Det var till de nygrundade träförädlingsindustrierna i Kymmenedalen som folk från östra Finland flyttade, inte över oceanen. Och när detta skrivs, i början av 1990-talet, arbetar en före detta utflyttare från västra Uleåborgs län vid AB Volvo i Göteborg, medan en utvandrare från Norra Karelen bor i Vanda utanför Helsingfors.

Ett tredje stående drag, som kommer till synes i Sverige-emigrationen under många sekel, är att *den i regel har berört unga åldersgrup-*

per. Utflyttarna har i allmänhet bestått av folk, som befunnit sig i början av sin yrkesverksamma ålder. En enda situation under en individs levnadslopp var klart lämpligast för utvandring – uppbrottet från föräldrahemmet. I det äldsta passet som vi känner för en Sverigeresa för svedjebönder, nämligen det från 1548 står det, att Hans Henriksson Lintunen hade fått lämna sitt hem i Rautalampi socken i unga år, då fädernetorpet inte kunde livnära honom. Precis som han överflyttade såväl arbetare som tjänstefolk, sjömän som studenter i unga år till Sverige. Många gånger kan misstänkas, att avfärdens hängde samman med ett generationsskifte på ett hemman. Medan den äldste sonen tog över egendomen lossnade det ett litet arv till de yngre, så mycket att en Sverigeresa kunde finansieras.

De olika utflyttningsvågorna ledde genom sin ensidiga åldersstruktur och kön ofta till att ofullständiga samhällen av finländska inflyttare uppstod på de nya hemorterna. Den mycket markanta manliga dominansen bland finsk arbetskraft i de svenska gruvorna på 1500-talet motsvaras av den kvinnliga övervikten bland invandrat tjänstefolk i Stockholm genom tiderna, ja, t.o.m. bland sågverksfolket av österbottenskt ursprung i Medelpad på sent 1800-tal. Den ojämna könsfördelningen har främjat exogamin, äktenskapen med svenskarna.

Huvudparten av utflyttarna från Finland har genom tiderna haft ett enda skäl till sin utvandring: att sälja sin arbetskraft till ett bättre pris än vad som betalats hemmavid. Denna självklara strävan att *höja sin levnadsstandard* syns t.ex. av den finska seden att vid Furusund kasta den kvarvarande reseprovianten överbord, medan resenärerna högljutt jublade över att det goda svenska brödet nu hägrade inom räckhåll. Så har åtminstone prästen Petrus

Den höga nativiteten i Finland har alltid utgjort grunden till utvandring från landet. Sylvi och Toivo Järvenpääs 13-barnsfamilj 1955, fotograferad för Kuva-Posti. Foto Yhtyneitten kuva-arkisto, Helsingfors.

Magni Gyllenius berättat år 1652 i sin dagbok i samband med en resa från Åbo.

Allt det ovarsagda gör, att finländarnas utflyttning västerut, till det gamla moderlandet Sverige, har trots sin mycket skiftande karaktär saknat många specifika drag, som kan förekomma vid folkörflyttningar. Sålunda har det (bortsett från svedjebönderna) inte funnits några innovatörer, bärare av uppfinningar eller ny teknik, bland dem som gav sig i väg. Det har inte heller funnits några kapitalägare bland finländarna i stil med Hansatidens tyska handelsmän. Nästan inga utpräglade religiösa motiv finns heller att söka bland finska utvandrare. Möjligen kan de s.k. gråkoltarnas (tidiga pietister) förekomst bland finnarna i Österbotten och

Stockholm på 1700-talet sättas i något samband med utflyttningsrörelsen. Utopier och förväntningar av olika slag hade de finländska utvandrarna säkert, men deras inverkan på flyttningbesluten får inte förväxlas med en rent religiös exodus.

Ett särdrag som dock bör nämnas är att det ofta har funnits *moment av flykt* i den finländska massutvandringen. Folkflykten under det stora nordiska kriget 1713–1721 förde omkring 30.000 finländare till Sverige och ledde till att en svensk flyktingpolitik, i vissa avseenden ganska lik den nutida, för första gången uppstod. Lilla ofreden 1743–1744, Finska kriget 1808–1809, finska inbördes- eller frihetskriget 1918, vinterkriget 1939–1940, fortsätt-

ningskriget 1941–1944 och kriget i Lappland 1944–1945 spädde på med olika, delvis stora, flyktingkontingenter. Både spontanitet och planering präglar de olika flyktvågorna. Utöver mer eller mindre kollektiva grupper (t.ex. de röda flyktingarna 1918, krigsbarnen efter 1939 och de evakuerade från Lappland 1944–1946) ankom också individer, som åtminstone när det så passade presenterade sig som flyktingar. Sålunda bodde i Sverige under 1800-talets förra hälft finländska politiska emigranter, som öppet eller i det fördolda kritiserade förhållandena i sitt hemland. Fenomenet upprepade sig i början av 1900-talet, när landsförvisade finländare och s.k. aktivister kom till Sverige.

En sak måste man ytterligare hålla i minnet för att riktigt förstå flyttningsmobiliteten från Finland. *Flyttning till Stockholm har ofta inte primärt varit flyttning till Sverige, utan till huvudstaden.* Det finns alltid en mobilitet till rikets administrativa centrum, var detta än ligger. Senare, när Finlands huvudstad hette S:t Petersburg, flyttade sådana finländare dit, som under en tidigare epok skulle ha flyttat till Stockholm, och i dag flyttar många sådana finländare till Helsingfors, som ett sekel tidigare hade ställt kosan till S:t Petersburg.

De gamla huvudstäderna i Europa – Wien, London, Köpenhamn för att ta några exempel – var administrativa centra i imperier, som omfattade många folk. Wien var inhemsk mark även för ungrare och tjecker, London för skottar och irländare och Köpenhamn för normän och islänningar. ”Det finns ingen härligare syn för en skotte än landsvägen till England”, sade redan doktor Samuel Johnson enligt sin levnadstecknare James Boswell på 1700-talet. Både engelsmannen Johnson och skotten Boswell stod på inhemsk mark när de förde sina spirituella samtal på någon av Londons krogar.

På samma sätt var det med finländare, som satt och tömde sina stop på restaurang *Finska Himnelen* vid Skeppsbron i Stockholm. Också de befann sig på sätt och vis hemma. Stockholm var också Finlands huvudstad och lydde under den gemensamme monarkens spira.

Flyttning till maktens närhet är ett tema som inte på något sätt har renodlats i vår krönika om Sverigefinländarna. Det sociala avancemanget har emellertid alltid varit ett väl så väsentligt motiv vid sidan av en bättre levnadsstandard, som har lockat provinsbor till huvudstaden.

Ett stående drag i den finländska Sverige-flyttningens historia utgörs givetvis av *statsmaktens planering för inflyttare i olika avseenden*. Från tidernas början har kronan ingripit i arbetskraftens fluktuationer mellan rikets olika delar. Under det gemensamma rikets tid styrde kungarna med rader av påbud och plakat finländarnas ankomst till Sverige. Ofta hämtades kontingenter av arbetare till moderlandet för ett visst ändamål, t.ex. för arbete vid slott och kungsgårdar, svedjebränning, gruvarbete eller arbete vid flottan. Även tjänstefolkets flyttningar övervakades noga. Regleringen ökade, när Finland blev ett storfurstendöme och finländarna utläningar. Tullarna tillkom, utrikespassen togs i bruk och frågan om byte av medborgarskap framkallade byråkratiskt krånge. En helt passfri och okontrollerad invandring tilläts slutligen under perioden 1860–1914, typiskt nog under en tid, då inflyttningen till Sverige var mycket låg.

Vid sidan av utdelandet av tillstånd och meddelandet av förbud ingrep kronan också i inflyttarnas assimileringförlopp. Alla de finländska organisationerna (församlingarna, studentnationen, referendarie- och translatorstjänsten o.s.v.) kom till på statens initiativ under äldre tid. På det religiösa området syns det tydligast,

att man syftade till *kortvariga anpassningsåtgärder i stället för att konservera inflyttarsamhällen* av olika slag. Skogsfinnarnas finska präster drogs in genast, när denna minoritet rimligen borde ha lärt sig svenska, i Tornedalsfinska folkskolor övergavs hjälpspråket finska genast, när barnen hjälpligt började förstå riksspråket svenska. Om Finska församlingen i Stockholm sade man på 1700-talet – när de äldre inflyttarna krävde mera inflytande i dess angelägenheter – att den var skapad för självvård för de ständigt tillströmmande nykomlingarna. De egna föreningarna för finländare – den första var C. A. Gottlunds Stockholms finnkår från 1830 – var ganska kortvariga, medellösa och ofta fulla av oenighet. I brist på riktiga meningsskiljaktigheter gjorde man inom dem gärna en höna av en fjäder.

En skillnad föreligger dock mellan det gemensamma rikets tid och tiden efter Fredrikshamnfreden 1809. Så länge finländarnas ankomst till moderlandet var en intern svensk angelägenhet, räckte det, att en stat sysslade med regleringar. Efter 1809 var det fråga om två staters in- och utvandringspolitik. Fastän det från finländsk sida länge inte var fråga om vare sig förbud eller uppmaningar, utvecklade sig så småningom nationalistiska synsätt, som fördömde emigrationen. En helt ny syn på individ och fosterland och deras ouplösliga förbund byggd på romantikens idégods utgjorde långt in på vårt sekel ett psykologiskt hinder för utflyttning – och blev lätt ett trauma för den utvandrade, när flyttningen ändå skedde.

Ett konstant drag, som inte har berörts mycket i arbetets första del, är de till Sverige inflyttade finländarnas *betydelse för Finlandsuppfattningen i de bägge länderna*. Under det gemensamma rikets tid såg Finland inte ut som ett enhetligt område, om man betraktade det

inifrån. Det är egentligen inte att undra på att en av de första manifestationerna av finländsk samhörighet kan iakttas i Sverige. I Stockholm och Uppsala möttes österbottningarna, nylänningarna och karelarna och begrep, att de tillsammans utgjorde en finsk nation. Nationens symbol i Stockholm var dess representationskyrka Finska kyrkan, vars präst valdes av samtliga på platsen varande finländare, både ditresta och fast boende. De första uttrycken av en gemensam nationalkänsla manifesterade sig i Finska församlingens kyrkobyggnad, där landskapsvapnen från Finland – och endast därifrån – på 1740-talet uppmålades på läktarfasaden. På titelbladet till Finska studentnationens matrikel i Uppsala förekommer samma heraldiska konstellation på 1780-talet, för att nästa gång komma till synes på Borgå lantdag 1809. Det finska statsvapnet, lejonet med det raka svärdet och den böjda sabeln, som blev storfurstendömetts samlande symbol, står före skilsmässan mellan länderna att finna i ensamt majestät på ett enda ställe i Sverige: vid den gravvård i Riddarholmskyrkan, där lille prins Gustaf, kung Gustav IV Adolfs son som fick titeln Finlands storfurste, vilar i sin eviga sömn.

Men också kulturellt har landsmännen i Sverige betytt åtskilligt för det finska samhällsbygget. Under storfurstendömetts och republikens tid kan man ofta finna en *motström till den rådande finska nationalideologin* i grannlandet. Under den av J. V. Snellman inspirerade gammalfennomanska rörelsen satt motståndarna – Adolf Iwar Arwidsson, Emil von Qvanten, Johan Jacob Nordström m.fl. – i Sverige och kritiserade de ryska ordensförläningarna, gratifikationerna, skrytbyggena och tjänstemännens stora makt och – som de ansåg – också inkompetens i Finland. Deras polemik saknade konstruktiva drag och påverkade inte utvecklingen

i storfurstendömet. Annorlunda förhöll det sig med de fördrivna laglighetsmännens utrikespolitiska synsätt och legitimitetsiver i början av 1900-talet. De gick segrande genom revolutionen och frihetskriget och präglade mellankrigstidens finländska samhällsklimat på 1920- och 1930-talen. De röda flyktingarna hade på sin tid också en höna oplockad med finska regeringskretsar, men de tillhörde förlorarna och deras opposition i Sverige blev till ingen nytta. Och förlänger vi perspektivet mot nutiden är det lätt att konstatera, att även efter andra världskriget har en källåder av finländsk frispråkighet levat i Sverige och motverkat Kekkonenerans likriktning i hemlandet. Östpolitiskt kritiska alster har lanserats i Sverige och sedan citerats i Finland och pornografiska blad har tryckts i Stockholm för smuggling österut på den tid, då sexualmoralen var strängare i Finland än i Sverige.

Vid sidan av inflyttarna har också de finskspråkiga fasta minoriteterna, skogsfinnarna och Tornedalsfinnarna, varit föremål för skildring i denna framställning. Dessa grupper är av helt olika ursprung och deras historia är inte parallellt löpande och samtidig, utan skogsfinnarnas glansperiod ägde rum på 1600-talet och resten blev borttynande medan Tornedalsfinnarna kom till offentlighetens blickpunkt långt in på 1800-talet. De lever alltjämt, nästan hundraårig försvenskning till trots, som en relativt aktiv minoritet kring sin dialekt längst uppe i norr vid finska gränsen.

Trots skillnaden i tidsperspektivet är flera likheter slående när man betraktar skogs- och Tornedalsfinnar. Man behöver bara byta ordet "kyrkan" mot "skolan" så får man bilden av två integrerings- och assimileringinstrument, det ena verksamt i historisk tid bland skogsfinnarna och syftande till själens frälsning, det andra verkande i den medborgerliga bildningens

tjänst under de senaste hundra åren. Vad det viktigaste i livet än hette, ledde de båda institutionerna till samma slags likriktning mellan majoritet och minoritet, till en integrering som innebar ett nederlag för det avvikande språket.

Någon rent principiell skiljelinje kan därför egentligen inte dras mellan infyttare, som inom en generation assimilerats av storsamhället, och de etniskt avvikande grupperna, vilkas sammansmältning med värdnationen har tagit generationer, ja, århundraden i anspråk. I de bågge fallen har processen, snabb eller långsam, lett till samma resultat. Ser man på detta sätt på saken utgör nykomlingarna och de urgamla minoriteterna verkligen ett enda komplex, ett lämpligt objekt för den typ av total-skildring som denna framställning är. Samma kraft, som en gång har fört finnättlingarnas förfäder till Sverige, önskemålet om en socialt och ekonomiskt dragligare tillvaro i harmoni med omgivningen, har genom sin mäktiga verkan också drivit på och underlättat integrationen i senare led.

"Kan man bara finska blir man diskare i Sverige", sade en gång en vän, professor Matti A. Sainio, till mig. "Efter att ha lärt sig litet svenska kan finnen bli servitör. Finns det en bättre språkmästare än den sociala framgången?". Sainio hade bott ett par decennier i Uppsala och kunde sin sak. Han hade helt rätt, och därför kan den mest sammanhängande av alla röda trådar i Sverigefinländarnas historia, både när det gäller överflyttningen och tillvaron därefter, kallas för den materiella välfärdens sega segment.

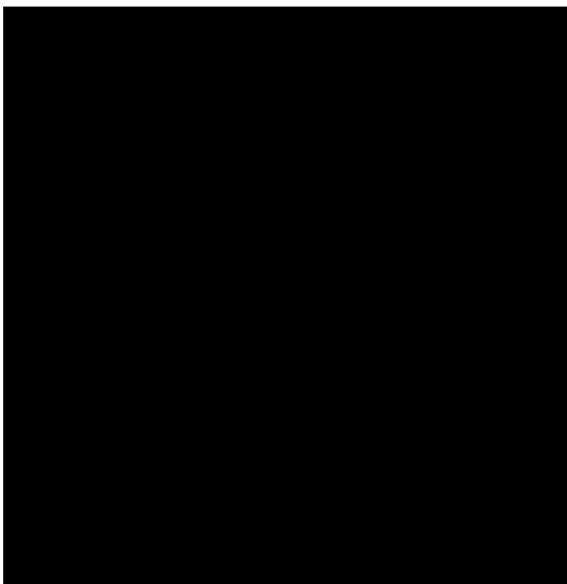
Men finnarnas långa historia i Sverige har också lett till att det svenska samhället har fått ett högst immateriellt nytt drag. Det behandlas i nästa kapitel under rubriken *Det finska arvet i Sverige*.

Det finska arvet i Sverige

Sverige har präglat Finland, brukar man säga, och med all rätt: den gamla östra rikshalvan är vad förvaltning, lagstiftning, seder och samhällsbygge beträffar i hög grad en nordisk skapelse, med rötter i den tid då Finland var en del av sitt moderland. Men i vilken mån har Finland satt sina spår på Sverige, provinsen på huvudlandet? Frågan tål att diskuteras här, särskilt ur den finska inflyttningens synvinkel.

Mycket litet, skulle en yllig betraktelse kunna ge till svar. Det dagliga livet i Sverige flyter i sin fåra utan att man alltför ofta blir påmind om det östra grannlandets existens; många skulle knappast märka om Finland helt skulle försvinna från jordens yta. Som de nordiska grannländerna överhuvudtaget intar Finland en blygsam plats i svensk press och i svenska etermedia. Att det är så ligger i nyhetsförmedlingens natur; "the manifest content" av Finlandskänedomer är som mediaforskarna brukar säga liten i jämförelse med vad som ändå rör sig helt eller halvt omedvetet i folkdjupet.

Med Finland är det nämligen på samma sätt som med många självklara saker – de finns utan att man egentligen behöver reflektera över dem. Säger man till en stockholmare att Esseltes karta över huvudstaden innehåller femton ortnamn som börjar på *Finn*- blir han förvånad. Att det ligger något finskt i sådana namn som Finnboda varv eller Finnstugan i Haga har aldrig fallit honom in. Och lika litet har han tänkt på att ordet *rappakalja* är ren finska eller att orden *pojke* och *känga* är av finskt ursprung. Litet på det sättet är det med svenskarnas finska arv överhuvudtaget – det ingår i det svenska kulturarvet och uppfattas som något djupt inhemskt.

Finska pinnar är en kaffekaka, känd i Finland som recept i kokböcker men industriellt bakad och mycket spridd i Sverige.

Finlands och finländarnas betydelse för Sverige kan diskuteras på många plan, från det sublimes till det vardagsnära. I motsats till stormaktstidens provinser i Baltikum och Tyskland var Finland aldrig ett krigsbyte, än mindre en koloni: finländarna var rikets invånare i närmare 700 år med exakt samma rättigheter och skyldigheter som svenskarna. De kallade sig för svenskar och kände sig också så. Skilsmässan mellan länderna berodde inte på att någon i riket skulle ha önskat den, utan på utomståendes vilja: det var stormakterna Frankrike och Ryssland, som stympade riket i Tilsit år 1807. Som det är efter amputering av en lem kände man fantomvärk på det ställe i den svenska statskroppen, där Finland hade suttit.

Mycket tyder på att en stor del av överbyggnaden på den svenska Finlandsbilden tillkom på 1840-talet, när J. L. Runeberg skrev sina

Fänrikar. Under etthundra år var Finlands sak mer eller mindre Sveriges, fastän själva talesättet endast avser vinterkrigets tid. Engagemanget för Finland skedde dock för det mesta i fantasin, i tidningarnas nyhetsspalter eller radioapparaterna, medan bara en handfull frivilliga under Finlands krig eller de som i sitt hem hyste ett finskt krigsbarn upplevde det i verkligheten. I dag, när Runebergs patos i många stycken klingar falskt, när Finland också har börjat skörda en lång freds välsignelser, kan man se nyktert på saken: Finland var efter skilsmässan 1809 i mångt och mycket en plats, där den svenska heroismen trivdes. Visserligen var det finländarna som led, svält och blödde, men ändå uppfattades lidandet som ställföreträdande för Sverige.

Denna typ av syn på Finland är i dag nästan helt borta. Vad som finns kvar är det mycket gamla och helt nya arvet: vad finländarna har fört över till Sverige under det gemensamma rikets tid och vad det moderna Finland har betytt för Sverige just nu.

Det urgamla är, som redan antytts, för det mesta något, som uppfattas som inhemskt i Sverige, något som minnestavlorna och gravårdarna berättar om. De är i sig ganska få till antalet. I Stockholm kan man se minnesplattor över Sara Wacklin i Gamla stan och J. V. Snellman på Södermalm. Den ståtligaste graven, som en finländare erhållit, finns i Uppsala domkyrka och innehåller ärkebiskop Karl Fredrik Mennanders kvarlevor. Han var en klok man fast åldersbruten redan vid sitt tillträde i tjänsten; dummare men vitalare var Sven Dufva, som också fått sitt gravmonument, visserligen med stor sannolikhet falskt, vid Lycksele kyrkogård.

Den svenska imperietiden betydde, att både berättande dokument och föremål av stor skön-

het fann en förvaringsplats i svenska arkiv, bibliotek och museer. I Riksarkivet förvaras Åbo domkyrkas oersättligt värdefulla Svartbok, på Kungliga biblioteket den vackert illustrerade lagboken Codex Aboenses, på Uppsala universitetsbibliotek hyses en förteckning över finnarnas avgudar från Mikael Agricolas tid, Nordiska museet har ståtliga finska dryckeskannor i polykromt trä, sådana som Olaus Magnus såg skvalpa fulla av öl och vin när det begav sig. Dessa objekt är en del av det finska arvet i Sverige, men inte på något sätt olovligt bortstulna från Finland, utan naturligt komma till rikets huvudorter.

”Minnesmärkena” över finländsk nutid är också de på ett slumpmässigt sätt utspridda över den svenska vardagen: i matvaruaffärerna kan man köpa surt finskt bröd, karelska piroger, momma, gröna marmeladkulor och Fazers choklad med mindre socker i än i den svenska motsvarigheten, i telefonkiosken står bruksanvisning också på finska, en finsk tillverkad Konehiss, Valmettraktor, Askomöbel, Aaltovas, Marimekkoty, Salora TV-apparat, Uputvättmaskin och liknande kan man stöta på var som helst utan förvarning, i ljudradion rapporterar Marcus Öhlander på sin distinkta Sibbosvenska när man minst anar det. Allt detta är i dag en del av dagens Sverige. Det viktigaste i allt det finska är enligt min mening de levande människorna.

Dessa människor är och har varit beklagligt anonyma. Vid Katarina kyrka finns det en minnestavla, vars text är gripande i sin korthet. Där sägs helt enkelt, att mängder av namnlösa finnar har under tidernas lopp jordats just där. Vid sjön Røjden på den norska sidan står ett minnesmärke över skogsfinnarnas odlargärning i Värmland och Norge med över 400 östfinska släktnamn inhuggna i sten. Massan av namn

Ragnar Granit, född i Helsinge, kom till Stockholm 1940 för att bli professor vid Karolinska Institutet och ansökte om svenskt medborgarskap nästan omgående. Det beviljades också utan väntetid. År 1967 erhöll han Nobelpriset i medicin för synfysiologiska upptäckter och är sålunda den ende bland Sverigefinländarna, som har erhållit denna ära. Granits essä-bok "En ung mans väg till Minerva" (1941, ny upplaga 1953) är en av de få stora skildringar av hur en vetenskaplig passion tar en ung forskare i sitt våld. Foto Museiverket, Helsingfors.

TILL KONUNGEN.

28 MRS. 1941
i und. anm.

Undertecknad, finländsk medborgare, får härmed under åberopande av bifogade handlingar anhålla om att bliva upptagen till svensk medborgare.

Stockholm, den 22 oktober 1940

Ragnar Granit

fungerar i betraktarens sinne precis som namnlösheten vid Katarina kyrka – anonymitetens slöja vilar tungt draperad också över alla dessa människor. Finländarna har varit en tyst, föga högröstad och föga enhetlig minoritet i Sverige, och deras minne framträder inte med någon större skärpa i nationens skrivna historia.

Detta bokverk har på sitt sätt varit ett försök att placera de finska inflyttarna och minoriteterna på sin plats i svensk historia. De har varit många och lämnat efter sig ett genetiskt arv, som inte är att ringakta. I avsnittet om Torne-dalsfinnarna har en studie blivit citerad, som belyser den finska genmassans avsevärda spridning bland norra Sveriges befolkning – visserligen i mycket utspädd form. Människor som är en sextonedels eller trettioåttdels finländare finns det gott om i Sverige. På vissa håll, som i norra Värmland, har detta blodsband verkat mäktigt stimulerande när det har gällt

intresse gentemot finnkulturen. På andra håll har man uppfattat härstamningen mera som ett pariasmärke och tigit om den. Till all lycka tycks denna attityd vara i försvinnande.

Av någon anledning förefaller de finländska generna och politisk radikalism inte helt sällan ha gått hand i hand. I den svenska socialdemokratins historia är personer med finländska anor inte helt sällsynta. Både Olof Palme och Kjell-Olof Feldt har nära finlandssvenska släktband medan Tage Erlanders och Gunnar Myrdals svealaxiska rötter försvinner i historiens dunkel. På den politiska kartan över Sverige förefaller de röda områdena i ganska stor utsträckning sammanfalla med de finnbebodda. Den gemensamma nämnaren är förstås fattigdomen, men kanske finns det också något svårförklarat mentalitetsband, som hör till sammanhanget – vem vet?

Källhänvisningarna

2. Inledning

Rikssprängningen 1809 och dess följder

1. Fredsfördrag Emellan Hans Maj:t Konungen af Sverige och Sveriges Rike ... samt Hans Maj:t Kejsaren af Ryssland (1809) Art. X.
2. Ibid. Artikel XVII.
3. Hans Ryska Kejsrerliga Majestäts Manifest, Rörande Militaire-Embetsmän i Finland den 21 Martii/2 April 1810 (1810).
4. Hans Kejsrerl. Ryska Maj:ts Närmare Förklaring af Rätta Förståndet af Dess Nädiga Manifest den 15 och 21 Mars 1810. Gifvit i St. Petersburg den 27 Maji/8 Juni 1810 (1810).
5. *Joh. Rich. Danielson*, Finska kriget och Finlands krigare 1808–1809 (1897) s. 759–760.
6. Ibid. s. 763.
7. Ibid. s. 765–766.
8. Ibid. s. 767.
9. *Kari Tarkiainen*, Finnarnas historia i Sverige 1. (1990) s. 341–343.
10. *Joh. Rich. Danielson*, a.a. s. 777–778.
11. *Hans Medelius*, Fältprosten Henrik Johan Gummerus i Sverige (1979) s. 27 ff.
12. *Leo Harmaja*, Suomen tullipolitiikka Venäjän valian aikana I (1920) s. 452.
13. Additionnel Act till Freds-Tractaten i Fredrichshamn ... slutet i S:t Petersburg den 10 September/29 Augusti 1817 (1818).
14. Handels- och Vänskaps-Convention ... afhandlad och slutet i S:t Petersburg den 26/14 Februari 1828 (1828).
15. *Leo Harmaja*, a.a. s. 570.
16. Ibid. s. 590–591.
17. Borgå Tidning nr 28 den 11 april 1840.
18. *Leo Harmaja*, a.a. s. 618–619.
19. *C.-G. Windell*, Ålänningarnas seglation på Stockholm under åren 1837–1839 (1968) s. 81–91.
20. RA, Skogmanska samlingen 49. Sign. E 5405.
21. Ibid.
22. Ibid.
23. *Kari Tarkiainen*, a.a. s. 350.
24. RA, Oordnade kommittéhandlingar vol. 10 nr 188. Revisorerna över kommittén för utdelande av understöd bland finska flyktingar. Skrivelse till Kungl. Maj:t april 1811.
25. RA, Acta ecclesiastica 48. Finska församlingen. Finska kyrkorådets odat. skrivelse från mars 1810.
26. *Gerhard Hafström*, Mordet på Axel Fersen (1956) s. 737.
27. *Kari Tarkiainen*, a.a. s. 341–342.
28. *Per Jonsson*, Svensk överhet och finska undersåtar (1991) s. 12–17.

Sven Dufvas gåta – stupad vid Virta bro eller sockenskomakare i Lycksele?

Källor: *Eirik Hornborg*, Fänrik Ståhls sägner och verkligheten (1954); *Herman Geijer*, Johan Zacharias Bång (1945).

3. Sverigefinländarna från Fredrikshamnshfreden till Krimkriget

Att vara eller inte vara – huvudstadens finska församling under 1800-talets första hälft

1. RA, Kommitterade över Kungshusbyggnaden 1802–1824. Brev till Kungl. Maj:t m.m. ÅK 431 vol. 1.

2. *Gunnar Hellström*, Stockholms stads herdaminne (1951) s. 270.
3. RA, Acta ecclesiastica 48. Finska församlingen.
4. Kungl. Maj:ts fullmakt av den 29.3.1810. RA, Oordnade kommittéhandlingar vol. 10 nr 203.
5. *Birger Wedberg*, Minnesteckning över Gabriel Poppius (1934) s. 376.
6. SSA, Finska församlingens arkiv. M 1. Handlingar angående prästval 1782–1902.
7. *Gunnar Hellström*, a.a. s. 101–102.
8. Skrivelsen har inkommit den 1 april 1812. RA, Acta ecclesiastica 48.
9. *Gunnar Hellström*, a.a. s. 115.
10. *Eric De Geer*, Migration mellan Finland och Stockholm (1984) s. 30.
11. SSA, Finska församlingens arkiv K I:1. Sockenstämmans protokoll 1835–1855. Stämman den 17.1.1836.
12. RA, Statsrådsprotokollet i ecklesiastikärenden den 21. december 1840.
13. Församlingens reaktion på betänkandet i SSA, Finska församlingens arkiv K I:1. Sockenstämmans protokoll 1835–1855.
14. *Gunnar Hellström*, a.a. s. 115.
15. *Ibid.* s. 102–103.
16. *Birger Wedberg*, a.a. s. 385–387.

De finländska hushållen i Stockholm på 1820-talet

Källa: SSA, Finska församlingen A II:5. Kyrkoboken över de gifta 1821–1830.

De höga ämbetsmännen

1. *Sten Carlsson*, Suomen virkamiehet ja Ruotsin valtakunta 1700-luvulla (1967) s. 152–153.
2. Svenska män och kvinnor 8 (1955) s. 319–320.
3. *Ibid.* s. 408–409.
4. Svenska män och kvinnor 7 (1954) s. 86–88.
5. *Carl Rydqvist*, Carl David Skogman. Utan ort och år.
6. Ungdoms minnen upptecknade under en sömnlös natt i Stockholm april 1854. RA, C. D. Skogmans efterlämnade papper I. Sign. E 5374.
7. *Birger Wedberg*, Minnesteckning över Gabriel Poppius (1934) s. 4–7, 19–23, 50.
8. *Birger Wedberg*, a.a. s. 388.

9. *O. C. Alström*, Fahlander-Edelstam (1895) s. 25.
10. *Robert Henrik von Kraemer*, Mina lefnadsminnen (1866) s. 19.

Poppius och Skogman i svensk tillfällighetsdikt

1. *Birger Wedberg*, Minnesteckning över Gabriel Poppius (1934) s. 430.
2. RA, C. D. Skogmans efterlämnade papper I. Sign. E 5374.

De finländska studenterna i Uppsala – uppblomstring och upplösning

1. UUB, X 194. Album Nationis Fennicae nr 85–86.
2. HUB, Upsala consistorii Academici protocoll 1672–1824. Utdrag ang. vid Akademien inskrifna Finnar gjort af M. B. Svederus. Sign. E II 28 s. 291–292.
3. *Ilmari Heikinheimo*, Kaarle Akseli Gottlund I (1933) s. 172–173.
4. HUB, Acta angående Finska Studenter i Upsala. E II 27 a. Album Studiosorum 1641–1830. Avskrift af M. B. Svederus och UUB, X 193 Album Nationis Fennicae nr 85–163.
5. Finska nationens protokoller ifrån och med 1782. Avskrift av M. B. Svederus. HUB, Acta angående Finska studenter i Uppsala. E II 27 a.
6. *Ibid.*, hösten 1816.
7. *Ibid.*, hösten 1817.
8. *Ilmari Heikinheimo*, a.a. s. 198–201.
9. HUB, Upsala consistorii Academici Protocoll 1672–1824. Utdrag ang. vid Akademien inskrifna finnare gjort af M. B. Svedenus. Sign. E II 28. Konsistoriets sammanträden den 18/4 och 6/5 1818.
10. *Ilmari Heikinheimo*, a.a. s. 203–204.
11. *Ibid.* s. 221.
12. *Liisa Castrén*, Adolf Ivar Arwidsson I (1944) s. 179–197.
13. *Ilmari Heikinheimo*, a.a. s. 189.
14. HUB, Upsala consistorii Academici Protocoll 1672–1824. Utdrag ang. vid Akademien inskrifne Finnare gjort af M. B. Svederus. Sign. E II 28. Konsistoriesammanträdet den 9/10 1824.
15. UUB, U 79. Finska nationens protokoller ifrån och med år 1782, sista sidan.
16. UUB, X 194. Album Nationis Fennicae. Student nr 163.

Adolf Iwar Arwidsson – den förste politiske emigranten

1. Snellman i urval (1981) s. 126.
2. *Yrjö Nurmio*, Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuaikoina vv. 1809–1829 (1934) s. 300–304.
3. *Pirkko Rommi*, Tienhaarassa – Nuoren Arwidssonin poliittinen toiminta (1992) s. 11.

Kapitlet bygger i övrigt på *Olavi Junnila*, Ruotsiin muuttanut Adolf Iwar Arwidsson ja Suomi (1972).

Carl Axel Gottlund och "Stockholms finnkår" 1830

1. *C. A. Gottlund*, Otava eli suomalaisia huvituksia. 1 osa (1828) s. 14–17.
2. *C. A. Gottlund*, Otava eli suomalaisia huvituksia. 2 osa (1832).
3. *Aarno Malin*, Gottlund ja "Tukholmin Suomalaiskunta" v. 1830 (1926) s. 107.
4. *Torsten Steinby*, Johan Jakob Nervander i Sverige (1988) s. 20.
5. *Aarno Malin*, a.a. s. 116–117.
6. HUB, D^o I 3. Tukholman suomalaiskuntaa koskevia papereita. Protokollet den 20 februari 1830.
7. Ibid. Stadgeförslag. Se även *Aarno Malin*, a.a. s. 110–112.
8. Protokollet för den 20 februari 1830. Jfr också *Aarno Malin*, a.a. s. 112–114.
9. Protokoll från sammanträdena den 24.2.–3.3.1830. Jfr *Aarno Malin*, a.a. s. 115–116.
10. Underdånigste Promemoria, odaterad. HUB, Tukholman suomalaiskuntaa koskevia papereita. Sign. D^o I 3.
11. *Aarno Malin*, a.a. s. 117–118.

Den fosterländske arkivtjuven

1. SKS, Gottlundiana 70. Almanackor 1833–1834.

Kapitlet bygger i övrigt på *Kari Tarkiainen*, Handskriftssamlaren Carl Axel Gottlund och svenska riksarkivet (1981).

Det finska tjänstefolket i Stockholm på 1830-talet

1. SSA, Finska församlingen. Kyrkobok 1831–1841. Ogifta. A II:7.

2. Jfr Kongl. Maj:ts Förnyade Nådiga Lego-Stadga för Husbönder och Tjänstehjon. Gifven Stockholms slott den 23 November 1833, där det på flera ställen står om tjänstefolkets församlingstillhörighet.
3. Referat av kommittéförslag i Finska församlingens stämmoprotokoll den 5 november 1837. SSA, Finska församlingen K I:1. Sockenstämmoprotokoll 1835–1855.
4. SSA, Finska församlingen. Kyrkobok 1831–1841. Ogifta. A II:7.

Militärerna och militärt bland de Finlandsfödda

1. *Karin Allardt*, G. Montgomerys egenhändiga Beskrifning öfver sin resa till Finland (1931) s. 97.
2. Gust. Montgomerys självbiografi, ämnad för Kongl. Vetenskapsakademien. RA, G. A. Montgomerys samling 9. Sign. E 4814.
3. ViLA, Visby rådhusrätts boupppteckningar 1851:289, 297; 1861:1603.
4. *John E. Roos*, Gustaf Montgomery som historiker och medborgare (1953) s. 226–227.
5. *Stig Jägerskiöld*, Maximilian Myhrberg – en finlandssvensk greklandskrigare (1991) s. 6–7.
6. *Eino Cederberg*, August Maksimilian Myrberg (1928) s. 271.
7. Ibid. s. 302–309.
8. *Herman Richter*, Hagelstam, Otto Julius (1967–1969) s. 732–734.
9. RA, O. J. Hagelstams samling. Sign. E 6448.
10. *Alf Åberg*, Lefrén, Johan Peter (1977–1979) s. 442–444.
11. *Gustaf Unonius*, Gustaf eller den Finske Flyktingen (1829) s. 43.
12. *Ulf Beijbom*, Gustaf Unonius' enskilda arkiv (1984) s. 44–45.
13. *Carl Johan Holm*, Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809 (1836) s. 3.
14. *Olavi Junnila*, Ruotsiin muuttanut Adolf Iwar Arwidsson ja Suomi (1972) s. 244–246.
15. *Holger Wichman*, Holm, Carl Johan (1971–1973) s. 200–201.
16. *Carl Johan Holm*, Beskrifning på en af undertecknad å Själewads Prestebord uppförd Rie-Byggnad (1828).
17. *Holger Wichman*, a.a. s. 202.

18. *Carl Johan Holm*, Mina Förnemsta Lefnads Händelser (1925).
19. *Olavi Junnila*, a.a. s. 246–248.
20. J. L. Runeberg den 23 juni 1849 till Gustaf Adolf Montgomery. RA, G. A. Montgomerys samling 15. Sign. E 4820.
21. *Ingemar Oscarsson*, Mellin, Gustaf Henrik (1985–1987) s. 387–392.
22. *G. H. Mellin*, Vinterblommor för 1836 (1835).
23. *G. H. Mellin*, Pavo Nissinen (1838) s. 63.
24. *Sture Nilsson*, Rysskräcken i Sverige (1990) s. 105.
25. *Gustaf Henr. Mellin*, Sveriges sista strid (1840) s. 13.
26. *Ibid.* s. 42.
27. *Ibid.* s. 96.
28. *G. H. Mellin*, Vinterblommor (1844) s. 57.

General Johan Petter Lefrén och släktingarna i väster

1. *Verner Söderberg*, *Henry Olsson*, *Gunnar Heckscher*, *Johan August Hazelius* (1936) s. 168.
2. RA, Lefrénska samlingen E 4580–4581.
3. *Jouko I. Kilpeläinen*, Rotuteoriat läntisistä suomalais-ugrilaisista kansoista Keski-Euroopan antropologiassa 1800-luvulla ja suomalaisten reaktiot niihin (1985) s. 163–171.
4. RA, J. P. Lefréns samling. Afd. XXII. Studier öfver folkslag, språk, mytologi o.d. Sign. E 4580.
5. *Anders Retzius*, Graekernas och Finnarnas cranier (1847).
6. Nordiska museets arkiv, J. A. Hazelius' samling.
7. RA, J. P. Lefréns samling. Sign. E 4580.
8. Bevis att Finnar bott äfven i Södra Sverige i äldsta tider. RA, J. P. Lefréns samling. Sign. E 4580.
9. RA, J. P. Lefréns samling. Afd. XXIII. Sign. E 4581.
10. *Ibid.*
11. Lefréns samling i Nordiska museets arkiv.
12. Herman Hellén till general J. P. Lefrén den 1 november 1851. RA, J. P. Lefréns samling. Afd. XXIII. Sign. E 4581.

Resande från Finland till Sverige i passjournalernas belysning

1. Om bestämmelserna se t.ex. *G. M. Danckwardt*,

Sammandrag af gällande Författningar rörande Handtwerkerier och Manufacturerer samt In- och Utrikes Handel och Sjöfart (1823) s. 769–773.

2. Oulun lääninkanslia. Passiluettelo B II:5–21. FRA, Bruksfilm 52.
3. Oulun lääninkanslia. Passiluettelo B II:5–21. FRA, Bruksfilm 52.
4. Oulun lääninkanslia. Passiluettelo B II:5–21. FRA, Bruksfilm 52.
5. Turun lääninkanslian passiluetteloita B c 14. FRA, Bruksfilm 18.
6. Turun lääninkanslian passiluetteloita B c 14. FRA, Bruksfilm PL 18.
7. *Ibid.*
8. Uudenmaan lääninhallitus. Passiluetteloita B bb:8. 1840–1841. FRA, Läsfilm PL 2.
9. Uudenmaan lääninhallitus. Lääninkanslia. Passiluetteloita 1850. B bb:14. FRA, Läsfilm PL 3.
10. SSA, Överståthållareämbetets kansli –1878. D VII b 1:6. Passbok för 1830.
11. SSA, Överståthållarämbetet. Polissekreteraren. Påskriftsbok för utlänningar D II b, 1847.

Att byta land under romantikens tidevarv – typfallen Franzén och Nordström

1. *Matti Klinge*, Suomen sinivalkoiset värit (1981) s. 160–164.
2. *Gösta Lundström*, Frans Mikael Franzén. Liv och diktning under Kumlatiden (1947) s. 9.
3. *Gunnar Castrén*, Frans Mikael Franzén i Finland (1902) s. 335.
4. *Gösta Lundström*, a.a., s. 14, 17.
5. *Ibid.* s. 19–21.
6. *Ibid.* s. 34.
7. *C. A. Gottlund*, Dagbok över mina vandringar på Wermlands och Solörs finnskogar 1821 (1986) s. 10.
8. *Sverker Ek*, Franzéns Åbodiktning (1916) s. 290–295.
9. *Sven Lindman*, Johan Jacob Nordström. Hans samhällssyn och politiska personlighet I (1948) s. 109–110.
10. *Ibid.* s. 120–121, 144–145.
11. *Wilh. Lagus*, Johan Jakob Nordström (1877) s. 56–57.
12. *Ibid.* s. 58.

13. *Sven Lindman*, a.a. s. 165.
14. *Wilh. Lagus*, a.a. s. 65–66.
15. Svenska män och kvinnor 5 (1949) s. 528–529.

Fyra finländska kulturturister – Nervander, Snellman, Topelius och Runeberg

1. *Torsten Steinby*, Johan Jakob Nervander i Sverige (1988) s. 5–83.
2. Källorna: *Th. Rein*, Juhana Vilhelm Snellman (1928) s. 149–208, 247–298; *Jouni Alayuotunki*, J. V. Snellman Ruotsissa 1839–1840 (1986) s. 4–176.
3. *Zacharias Topelius*, Självbiografiska anteckningar (1922) s. 92–97; *Paul Nyberg*, Zachris Topelius (1949) s. 141–151; *Topeliuksen kuvaelämäkerta* (1940) s. 83–84.
4. *J. E. Strömborg*, Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg IV (1931) s. 119.
5. *Ernst Brydolf*, Sverige och Runeberg 1849–1863 (1966) s. 89–91.
6. *Johan Wrede*, Jag såg ett folk ... Runeberg, Fänrik Stål och nationen (1988) s. 169.
7. *J. E. Strömborg*, a.a. s. 121–142; *Ivar A. Heikel*, Johan Ludvig Runeberg II (1926) s. 223–229.
8. *Ernst Brydolf*, a.a. s. 114.

De Finlandsfödda konstnärerna

1. *H. H. von Schwerin*, Lauréus, Alexander (1957) s. 490–492.
2. *Einari Marvia*, Om Thomas Byström (1973) s. 53–54. – Om Bernhard Henrik Crusell se särskilt *Otto Andersson*, Studier i musik och folklöre (1964) s. 64–77.
3. *Anto Leikola*, *Juhani Lokki*, *Torsten Stjernberg*, Taiteilijaveljekset von Wright (1987) s. 22–29, 41–47; 49; *Aune Lindström*, Taiteilijaveljekset von Wright (1932) s. 8–24.

Sara Wacklin, Österbottens röst i Gamla stan

Källa: *Aimo Halila*, Sara Wacklin ja hänen pohjalaismuistelmansa (1966).

Krimkriget, en vattendelare för Sverigefinländarna

1. *Ernst Brydolf*, Sverige och Runeberg 1849–1863 (1966) s. 135.
2. *Olavi Junnila*, Ruotsiin muuttanut Adolf Iwar Arwidsson ja Suomi (1972) s. 190.
3. *Ernst Brydolf*, a.a. s. 139.
4. *Carl Michael Runeberg*, Finland under Orientaliska kriget (1962) s. 316–317.
5. *Ibid.* s. 314.
6. Suomen kansalliskirjallisuus X (1936) s. 313–316.
7. *Peder Särkilax*, Fennomani och skandinavism. Förra häftet (1855) s. 14–16.
8. *Ibid.* s. 24–25.
9. *Ibid.* s. 47.
10. *Peder Särkilax*, Fennomani och skandinavism. Sednare häftet. (1855) s. 58.
11. *Arvid Mörne*, Kring Emil von Qvantens ”Fennomani och skandinavism” (1932).
12. *Ernst Brydolf*, a.a. s. 145–146.
13. *Carl Michael Runeberg*, a.a. s. 322–324.
14. *Olavi Junnila*, a.a. s. 191.
15. *Allan Jansson*, Den svenska utrikespolitikens historia III:3 (1961) s. 11.
16. *Jussi T. Lappalainen*, Oskar I:n suunnitelmat 1854–1856 (1984) s. 285–286.
17. Specifikation öfver kartor och underrättelser lemnade till Engelska Flottan i april och maj 1854. RA, O. J. Hagelstams samling. Sign. E 6448.
18. Utkast till en krigsplan, för att gifva ryssarne 2ne dräpslag. RA, O. J. Hagelstams samling. Sign. E 6448.
19. KB, M 145.
20. *Jussi T. Lappalainen*, a.a. s. 289.
21. *Ibid.* s. 289.
22. Nordiska museets arkiv, J.A. Hazelius’ samling.
23. Snellman i urval (1981) s. 126.
24. *Ibid.* s. 130–131.
25. *Ibid.* s. 133.
26. *Ibid.* s. 133–134.
27. *Ibid.* s. 135.
28. Manuskript som ingår i G. A. Montgomerys Självbiografiska anteckningar, s. 86–88, i RA, G. A. Montgomerys samling 10. Sign. E 4815.

4. Skogsfinnarnas sista 150 år – från folkspillra till forskningsobjekt

Carl Axel Gottlund och svedjefinnarna 1817–1821

1. Se om dessa *Kari Tarkiainen*, Finnarnas historia i Sverige I, s. 235–246.
2. *Ilmari Heikinheimo*, Kaarle Akseli Gottlund I (1930) s. 283–329.
3. *Ibid.* s. 403–409.
4. *C. A. Gottlund*, Dagbok öfver dess Resor på Finnskogarne år 1817 (1984) s. 72–73.
5. *Ilmari Heikinheimo*, a.a. s. 412–415.
6. *C. A. Gottlund*, a.a. s. 110.
7. Enligt *Harry Järv*, Efterskrift till C.A. Gottlund, Pieniä Runoja Suomen Poijille Ratoxi (1985) s. 5 och 80.
8. *Ilmari Heikinheimo*, a.a. s. 416–429.
9. *C. A. Gottlund*, Dagbok över mina vandringar på Wermlands och Solörs finnskogar 1821 (1986) s. 15.
10. *Ilmari Heikinheimo*, a.a. s. 429–434.
11. *Ibid.* s. 430–445.
12. *Ibid.* s. 435–450.

”Eldorado på gränsfjällen” – skogsfinnefrågans genombrott och fall på 1823 års riksdag

1. *Ilmari Heikinheimo*, a.a. s. 450–454.
2. *Ibid.* s. 455–470.
3. *Ibid.* s. 471–480.
4. *Ibid.* s. 480–482.
5. *Johan af Wingård*, Betänkande angående Wermländska Finn-Almogens Angelägenheter (1824) s. 6.
6. *Ibid.* s. 8.
7. *Ibid.* s. 11.
8. *Ibid.* s. 11.
9. *Ibid.* s. 18.
10. *Ilmari Heikinheimo*, a.a. s. 500–507.
11. RA, Acta miscellanea. C-L. Finnar.
12. *Ibid.*

Folkmängden i finnskogarna på 1820-talet

1. *Carl Axel Gottlund*, Otava eli Suomalaisia Huvituk-sia. 3. osa (1929) s. 6–7, not.
2. *Ilmari Heikinheimo*, a.a. s. 480.
3. FRA, Finska Historiska Samfundets samling. C. A. Gottlunds samling VII:9:9.
4. *Kari Tarkiainen*, Finnarnas historia i Sverige I s. 244.
5. FRA, Finska Historiska Samfundets samling. C. A. Gottlunds samling VII:9:9. Folkmängden på Finnskogarne s. 3–5.
6. *Ibid.* s. 23–25.
7. *Ibid.* s. 43–57.
8. *Ibid.* s. 157.

Björnjägaren Pekka Huuskoinen i verklighet och sägen

1. Brevet finns bevarat i två koncept: i HUB, F ö 20a och i FRA, Finska Historiska Samfundets samling. C. A. Gottlunds samling VII:9:9.
2. *Thure Månsson*, Schröder, Gustaf (1949) s. 576.
3. *Gustaf Schröder*, Örjan Kajland och hans pojkar. Skildringar från svenska finnarnas liv och jakter i Värmlands och Dalarnas skogsbygder (1913) s. 7–16.
4. *Gustaf Schröder*, Pekka Huskoinen. En drivar-finnens liv i Värmlands och Dalarnas skogar (1985) s. 424.

Landshövdingen Henrik Adolf Widmarks femårsberättelse 1881–1885 – ett avbrott i den officiella tystnaden

1. RA, Civildepartementet 1840–1920. Huvudarkivet E II baa: 37. Landshövdingarnas femårsberättelser 1881–1885. Värmlands län.
2. Grundmaterialet till landshövdingeberättelser avslöjar inte hur just denna berättelse kommit till. GLA, Värmlands läns landskansli D X:7. Underlag till femårsberättelse 1881–1885.

Finska vetenskapsidkare i finnskogarna

1. *Torsten G. Aminoff*, Tietoja Wermlannin suomalaisista (1876) s. 161–173.
2. *Ibid.* s. 174–189.
3. *Ibid.* s. 190 ff. Se också *Pertti Virtaranta*, Utforsk-

ningen av språk och traditioner i mellersta Skandinavien finnskogar (1986) s. 81–84.

4. *Väinö Salminen*, Vallattomilta vaellusvuosilta (1946) s. 43.
5. *Petrus Nordmann*, Finnarne i mellersta Skandinavien (1888). Inledning.
6. *Ibid.* s. XLVIII.
7. *Väinö Salminen*, a.a. s. 43–49.
8. *Ibid.* s. 50–60.
9. *Ibid.* s. 61–71.
10. *Lauri Kettunen*, Kahdeksan matkaa metsäsuomalaisiin (1960).
11. *Lauri Kettunen*, Vermlannin suomalaisten uskomuksia, taruja ja taikoja (1935) s. 9.
12. *Pertti Virtaranta*, a.a. s. 91.
13. *Ibid.* s. 92–100.
14. *Julius Mägiste*, Metsäsuomalaismurteiden nykyisestä vaiheesta (1961) s. 4–10.
15. *Albert Hämäläinen*, Keski-Skandinavian suomalaiset (1947) s. 189–191.
16. *Pertti Virtaranta*, a.a. s. 106–111; *Pertti Virtaranta*, *Matti Mörtbergin metsäsuomalaiskeräelmät* (1977) s. 268–288.

Svenska forskares finnbygdsstudier

1. *Gustaf Retzius*, Finska kranier jämte några natur- och literatur studier inom andra områden af Finsk antropologi (1878) s. 147.
2. *Lars Bäckvall*, Om övre Klarälvdalen i gångna tider (1978) s. 7–20.
3. *Karl Erik Forsslund*, Med Dalälven från källorna till havet 8 (1927) s. 25–32, 93–98, 139–146.
4. *Maud Wedin*, Richard Gothes arkiv s. 1–4. Arkivförteckning i Finska riksarkivet.

Nils Keyland, Nordiska museets egen "skogsfinne"

1. *Gösta Berg*, Nils Keyland som folklivsskildrare (1954) s. 10. Jämför också med *Gösta Berg*, *Keyland*, Nils (1975–1977) s. 105–107.
2. Nils Keyland till Arthur Hazelius den 16.5.1898. Nordiska museets arkiv, Artur Hazelius' samling.
3. *Gösta Berg*, Nils Keyland som folklivsskildrare s. 11–12.
4. *Ibid.* s. 12.

Dan Andersson – finnskogarnas poet

1. *Dan Andersson*, Samlade dikter (1989) s. 48.
2. *Ibid.* s. 21.
3. *Ibid.* s. 77.
4. *Ibid.* s. 189.
5. *Ibid.* s. 243.

Övriga källor: *Eric Uhlin*, Dan Andersson (1964); *Eric Uhlin*, Dan Andersson före Svarta ballader (1950); *Waldemar Bernhard*, En bok om Dan Andersson (1971); *Nils Holmdal*, Finska ortnamn i Säfsen 8 (1991).

De sista skogsfinnarna

1. *Väinö Salminen*, Vallattomilta vaellusvuosilta (1946) s. 78.
2. *Lauri Kettunen*, Kahdeksan matkaa s. 117.
3. *Ibid.* s. 76–77.
4. *Lauri Kettunen*, Vermlannin suomalaisten uskomuksia, taruja ja taikoja (1935).
5. *Lauri Kettunen*, Kahdeksan matkaa s. 93–95 och *Axel Nilsson*, Mitt möte med finnskogen (1984) s. 10–11.
6. *Lauri Kettunen*, Kahdeksan matkaa s. 138–153; *Axel Nilsson*, Mitt möte med finnskogen s. 10–11.
7. *Ibid.* s. 26–27.
8. *Albert Hämäläinen*, Keski-Skandinavian suomalaiset (1947) s. 191 not 4.
9. *Väinö Salminen*, Vallattomilta vaellusvuosilta s. 61–71; *Lauri Kettunen*, Kahdeksan matkaa s. 19–25, 60–69, 103–110, 112–114, 120–127, 130–135.

Språkets död – finnkulturens renässans

1. *Sven Lönborg*, Finnmarkerna i mellersta Skandinavien (1903) s. 486–489.
2. *K. B. Wiklund*, Finska språkets nuvarande utbredning i Värmland och Grue finnskog (1903) s. 16.
3. *Sven Lönborg*, a.a. s. 488.
4. Finnbygden. Tidning för norra Värmlands finnbygd (1924–1929).
5. Uppgifterna har i huvudsak hämtas ur tidskriften *Finnkultur* (1986–1991).
6. *Axel Nilsson*, Mitt möte med finnskogen (1984) s. 15.
7. Se därom *Richard Broberg*, Finsk invandring till mellersta Sverige (1988) s. 144–147.

8. *Arne Linnarud*, Suhoinen. De äldsta grenarna av en Värmlandsfinsk släkt med stamtavlor fram till våra dagar (1987).
9. *Olof Ruin*, I välfärdstatens tjänst. Tage Erlander 1946–1969 (1986) s. 30.
10. *Ingemar Hägglöf*, Dagbok från Salutorget (1991) s. 178.

5. Finländarna i Sverige från orientaliska kriget till självständigheten

Finska kyrkan i Stockholm och dess medlemmar under en lugn utvecklingsfas

1. *Tomas Hammar*, Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932 (1964) s. 7.
2. *Eric De Geer*, Migration mellan Finland och Stockholm (1984) s. 39.
3. Källa: Sveriges officiella statistik. A. Befolkningsstatistik. Ny följd. XLII:3 (1907) s. XXIX.
4. Källa: Sveriges officiella statistik. A Befolkningsstatistik II (1864), XII (1873), XXII (1883), XXXII (1894), XLII (1906).
5. Källa: SSA, Finska församlingen A II:13. Kyrkobok 1872–1886.
6. Ovannämnd kyrkobok s. 341, 338, 367, 227.
7. *Eric De Geer*, a.a. s. 34.
8. Källa: SSA, Finska församlingen B I:1. Inflyttningslängd 1845–1895.
9. *Eric De Geer*, a.a. s. 35.
10. SSA, Finska församlingen K II a:1. Kyrkostämmoprotokoll 1856–1900. Sammanträdena under 1896.

Gustaf Adolf Montgomerys ”Finska gille” 1859

1. *Volmar Bergh*, Tukholman Suomalainen Seura. 45-vuotiskertomus 1894–1939 (1939) s. 10.
2. RA, Gustaf Adolf Montgomerys samling 17. Sign. E 4822.
3. *John E. Roos*, Gustaf Montgomery som historiker och medborgare (1953) s. 223–226.
4. RA, Gustaf Adolf Montgomerys samling 17. Sign. E 4822.

5. SSA, Finska församlingens arkiv.
6. Ibid.
7. *Volmar Bergh*, a.a. s. 13.
8. RA, Gustaf Adolf Montgomerys samling 17. Sign. E 4822.
9. Zacharias Topelius: ”Avskedsskål i Helsingfors den 9 juni 1860.” Citerat efter klipp i G. A. Montgomerys ”Anteckningar under en resa till Finland 1860”. RA, G. A. Montgomerys samling 10. Sign. E 4815.

Finska flaggans födelse i Marstrand 1862

Källa: *Matti Klinge*, Suomen sinivalkoiset värit (1981) s. 7–67.

Adolf Erik Nordenskiöld, polarforskaren

1. *Henrik Ramsay*, Nordenskiöld sjöfararen (1950) s. 34–38.
2. *Harald Wieselgren*, Nils Adolf Erik Nordenskiöld (1903) s. 114–116.
3. *Henrik Ramsay*, a.a. s. 93–94.
4. *Harald Wieselgren*, a.a. s. 202–203
5. *Esko Häkli*, Nordenskiöld, Nils Adolf Erik (1990) s. 270.
6. *Henrik Ramsay*, a.a. s. 288.

Siri von Essen, en författarhustru

Källor: *Maj Dahlbäck*, Siri von Essen i verkligheten (1989); *Olof Lagercrantz*, August Strindberg (1979).

Finländska studenter vid svenska fackhögskolor

1. *Aimo Halila*, Suomalaisia opiskelijoita agronomiksi Ruotsissa 1800-luvun jälkipuoliskolla (1967) s. 197–208.
2. RA, Karolinska institutet. Kansliet D II:2. Matrikel 1854–1877.
3. RA, Tekniska Högskolan. Huvudarkivet D I a:6. Ny matrikel 1858–1872.
- 3b. *Anja Tšokkinen*, Suomen Sokeainkoulut ja niiden oppilaat vuosina 1865–1917 (1984) s. 17–18, 73.
4. Helsingfors Dagblad den 13 mars 1877.
5. Helsingfors Dagblad den 29 september 1880.
6. Helsingfors Dagblad den 24 maj 1879.
7. Helsingfors Dagblad den 20 maj 1881.

Gustaf Retzius och finnarnas rasegenskaper

1. Inledningen till Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset (1985) s. 16.
2. *Jouko J. Kilpeläinen*, Rotuteoriat läntisistä suomalaisugrilaisista kansoista Keski-Euroopan antropologiassa 1800-luvulla ja suomalaisten reaktiot niihin s. 166–167.
3. *Anders Retzius*, Graekernes och Finnarnas cranier (1847).
4. *Ibid.* s. 212–213.
5. *Karl-Hugo Wirén*, Om framstegstanken, Darwin och liberalismen på Karolinska Institutet (1979) s. 208–209.
6. *Hannes Sihvo*, Gustaf Retziuksen tutkimusmatka Karjalaan (1977) s. 146–152.
7. *Gustaf Retzius*, Finland i Nordiska museet (1881) s. 133–137.
8. *Aira Kemiläinen*, Johtopäätöksiä. Mongoleja vai germaaneja – rotuteorioiden suomalaiset s. 495.

Sågverkskustens finländska arbetare 1875–1890

1. *Holger Wester*, Finländsk migration i Mittnorden (1990) s. 263.
2. *Reinhold Olsson*, Norrländskt sågverksliv under ett sekel (1949) s. 12–52.
3. *Reinhold Olsson och Richard Lindström*, En krönika om sågverksarbetare (1953) s. 502–503.
4. *Reinhold Olsson*, Norrländskt sågverksliv under ett sekel s. 60.
5. *Ibid.* s. 58, 61.
6. *Reinhold Olsson*, Jubileumsskrift. Skönsbergs municipalsamhälle 1894–1944 (1944) s. 19.
7. *Reinhold Olsson*, Norrländskt sågverksliv under ett sekel s. 72.
8. *Eric De Geer och Holger Wester*, Utrikes resor, arbetsvandringar och flyttningar i Finland och Vasa län 1861–1890 (1976) s. 51.
9. *Holger Wester*, Finländsk migration i Mittnorden s. 263.
10. *Ibid.* s. 270–271.
11. *Eric De Geer och Holger Wester*, Utrikes resor, arbetsvandringar och flyttningar s. 56–57.
12. SCB, Summariska folkmängdsredogörelser för Västerorrlands län.
13. Sveriges officiella statistik. Befolkningsstatistik för

år 1900. Ny följd XLII:3. Tredje afdelningen (1907) s. 98.

14. SCB, Summariska folkmängdsredogörelser 1877 vol. 38 b.
15. *Ibid.* 1878 vol. 40 b.
16. *Ibid.* 1879 vol. 42 b.
17. *Ibid.* 1880 vol. 45 b.
18. *Ibid.* 1885 vol. 55 b.
19. *Ibid.* 1886 vol. 49 b.
20. *Ibid.* 1879 vol. 42 b.
21. *Ibid.*
22. *Ibid.* 1881 vol 47 b.
23. *Ibid.* 1889 vol. 63 b.
24. *Ibid.* 1895 vol. 75 b.
25. *Reinhold Olsson*, Norrländskt sågverksliv under ett sekel s. 85–87.
26. *Ibid.* s. 89.
27. *Reinhold Olsson och Richard Lindström*, En krönika om sågverksarbetare s. 512.
28. *Reinhold Olsson*, Jubileumsskrift s. 19.
29. *Reinhold Olsson*, Norrländskt sågverksliv under ett sekel s. 97–105.
30. Nordiska museet, Sågverksminnen. EU 35036. Upptecknare: Johansson, Ernst s. 493.
31. Nordiska museet, Sågverksminnen. EU 35028. Saggesman Carl Liljedahl s. 436–437.

Från tjänarinna till fabriksarbeterska – de finska kvinnornas nya yrkesprofil vid sekelskiftet.

1. SSA, Finska församlingen A II:13. Kyrkobok 1872–1886.
2. *Frank Blomfelt*, Emigrationsforskningar på Åland (1970) s. 191–194.
3. SSA, Finska församlingen A II:13. Kyrkobok 1872–1886.
4. SSA, Finska församlingen B I:1. Inflyttningslängd 1845–1895.
5. *Eric De Geer*, Migration mellan Finland och Stockholm (1984) s. 37.
6. SCB, Summariska folkmängdsredogörelser. Stockholm 1901. Finska församlingen.
7. SCB, Summariska folkmängdsredogörelser. Stockholm 1902–1905. Finska församlingen.
8. SCB, Summariska folkmängdsredogörelser. Stockholm 1903. Finska församlingen.

Finsk-ugriska språk blir ett universitetsämne

1. RA, J. P. Lefréns samling. Afd. XXII. Studier öfver folkslag, språk, mytologi o.d. Sign. E 4580.

Övriga källor: *Bo Wickman*, Universitetsundervisningen och forskningen i finska och finsk-ugriska språk i Sverige – några utvecklingslinjer (1980); *Bo Wickman*, Björn Collinder 1894–1984 (1983).

De landsförvisade från Finland och "riksdagen i Stockholm" 1903

1. *Kari O. Virtanen*, Ahdistettu kansakunta 1890–1917 (1974) s. 126–127. – Om förryskningsperioden i Finland se också *Finlands ofärdsår* (1963).
2. *Tomas Hammar*, Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932 (1964) s. 83–84.
3. *Gunnar Sundell*, Ord och öden i ett tidningshus. Ur Stockholms-Tidningens historia 1889–1959 (1959) s. 96–97.
4. *Max Hanemann*, Axel Lille (1931) s. 80.
5. *Adolf Törngren*, Från Finlands strid för rätt och frihet (1942) s. 31–32.
6. *Lennart Gripenberg*, Muutamia muistelmia vuodelta 1903 (1913) s. 61–63.
7. *Ibid.* s. 64–65 och *Gunnar Landtman*, Studenter under Finlands kampår 1898–1909 (1940) s. 420–437.
8. *Lennart Gripenberg*, a.a. s. 66–75.
9. *J. N. Reuter*, "Kagalen". Ett bidrag till Finlands historia 1899–1905 (1930) s. 138–151.
10. *Thomas Hammar*, a.a. s. 86–87.
11. *Kari O. Virtanen*, a.a. s. 171–172.
12. *J. N. Reuter*, a.a. s. 164–170.
13. *Thomas Hammar*, a.a. s. 87.
14. *Clara Snellman-Borenus*, Aina Mannerheim (1958) s. 297–301.
15. *Thomas Hammar*, a.a. s. 89–94.

Landsförvisade från Sverige – en helt annan historia

1. RA, Utrikesdepartementet. 1902 års dossierssystem. Vol. 3156a, dossier 58 P 10.
2. *Ibid.* dossier 58 P 20.
3. *Ibid.* 58 P 41.
4. *Ibid.* 58 P 48.

5. *Ibid.* 58 P 87.
6. *Ibid.* 58 P 53.
7. RA, Utrikesdepartementet. 1902 års dossierssystem. Vol. 3158. Dossier 58 P 127.
8. *Ibid.* 58 P 115.
9. RA, Utrikesdepartementet. 1902 års dossierssystem. Vol. 3159 dossier 58 P 152.
10. *Ibid.* 58 P 150.
11. RA, Utrikesdepartementet. 1902 års dossierssystem. Vol. 3160. Dossier 58 P 200.
12. RA, Utrikesdepartementet. 1902 års dossierssystem. Vol. 3156a. Dossier 58 P 15.
13. *Ibid.* 58 P 21.
14. RA, Utrikesdepartementet. 1902 års dossierssystem. Vol. Dossier 58 P 23.
15. *Ibid.* 58 P 25.
16. *Ibid.* 58 P 46.
17. RA, Utrikesdepartementet. 1902 års dossierssystem. Vol. 3156a. Dossier 58 P 22.
18. RA, Utrikesdepartementet. 1902 års dossierssystem. Vol. 3156b. Dossier 58 P 45.
19. RA, Utrikesdepartementet. 1902 års dossierssystem. Vol. 3158. Dossier 58 P 109.
20. RA, Utrikesdepartementet. 1902 års dossierssystem. Vol. 3159. Dossier 58 P 167.
21. RA, Utrikesdepartementet. 1902 års dossierssystem. Vol. 3160. Dossier 58 P 186.
22. Klipp i RA, Utrikesdepartementet. 1902 års dossierssystem. Vol. 3017. Dossier 54 A 12.
23. *Tomas Hammar*, Sverige åt svenskarna s. 119, s. 134–139, s. 156–157.

Stockholms finska förening – det första kvartseklet

1. HUB, Tidningsregistret 1771–1891 vol. 79. Suomi ulkomailla: Skandinavia, Ruotsi s. 15.
2. Finland nr 127 torsdagen den 5 juni 1890.
3. Nya Pressen nr 170 fredagen den 27 juni 1890.
4. RA, Finska föreningen A I:1. Årsmötesprotokoll och mötesprotokoll 1894–1903.
5. Stadgar för Tukholman Suomalainen Seura antagna i mars 1894. RA, Finska föreningen i Stockholm B III:1 Stadgar och förslag till stadgar 1984–1980.
6. *Arvo Yläraakkola*, Stockholms finska förening 1984–1922 (1981) s. 2.
7. Protokollet den 3 december 1894. RA, Finska före-

- ningen i Stockholm A I:1. Årsmötes- och mötesprotokoll 1894–1903.
8. *Henrik Östberg*, Om Robert Tigerstedts överflyttning från Finland till Sverige (1978).
  9. *Volmar Bergh*, Tukholman suomalainen seura. 45-vuotiskertomus 1894–1939 (1939) s. 18–19.
  10. Finska föreningens i Stockholm matrikel eller kasabok 1897–1900. RA, Finska föreningen i Stockholm A I:1.
  11. *Volmar Bergh*, a.a. s. 22.
  12. Luftprotokollet den 14 januari 1903. RA, Finska föreningen i Stockholm A I:1.
  13. *Arvo Yläräkkola*, a.a. s. 3.
  14. *Ibid.* s. 4.
  15. RA, Finska föreningen i Stockholm A I:3. Årsmötesprotokoll och mötesprotokoll 1912–1943.
  16. *Ibid.* Protokollet den 21 april 1915.
  17. *Ibid.* Protokollet den 1 september 1915.
  18. *Ibid.*
  19. *Arvo Yläräkkola*, Tukholman Viesti-lehti (1976).
  20. *Arvo Yläräkkola*, Stockholms finska förening s. 6.
2. *Tomas Hammar*, Sverige åt svenskarna (1964) s. 263.
  3. *Ibid.* s. 264.
  4. *Ibid.* s. 264–265.
  5. *Ibid.* s. 265–266.
  6. *Ibid.* s. 275–276.
  7. *Ibid.* s. 271–272.
  8. *Ibid.* s. 273.
  9. *Ibid.* s. 272–274.
  10. *Anthony Upton*, Kommunismi Suomessa (1970) s. 27.
  11. *Matti Lackman*, Kommunistien salainen toiminta Tornionlaaksossa 1918–1939 (1991) s. 17–21.
  12. *Ibid.* s. 24–35.
  13. *Ibid.* s. 36–40.
  14. *Ibid.* s. 46–50.
  15. *Ibid.* s. 50–53.
  16. *Anthony Upton*, a.a. s. 32–45.
  17. *Tomas Hammar*, a.a. s. 277–279.
  18. *Raoul Palmgren*, Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus II (1966) s. 33, 41.
  19. *Tomas Hammar*, a.a. s. 284–286.

Jägarna i Sverige – en snabbvisit i förbifarten

1. Suomen Jääkärit (1918–1919) s. 82–83 och 90–91; *Herman Gummerus*, Jägare och aktivister (1927) s. 32–35.
2. *Matti Lauerma*, Kuninkaallinen Preussin jääkäripataljoona 27 (1966) s. 82–83.
3. *Ibid.* s. 92–100.
4. *Ibid.* s. 173.
5. *Ibid.* s. 182.
6. *Ibid.* s. 241, 246.
7. *Ibid.* s. 249–252.
8. *Seikko Eskola*, Suomen kysymys ja Ruotsin mielialle (1965) s. 40–41 not.
9. *Arvo Yläräkkola*, Stockholms Finska Förening 1894–1922 (1981) s. 5.
10. *Herman Gummerus*, a.a. s. 87–88.
11. *Matti Lauerma*, a.a. s. 778.
12. *Taimi Torvinen*, Sven Palme och Finland (1988) s. 42–44.

De röda flyktingarna 1918–1920

1. *Jussi T. Lappalainen*, Itsenäisen Suomen syntyy (1967) s. 138–159.

Edvard Gylling, folkkommissarien som gick under jorden på Södermalm

Källa: *Arvo Yläräkkola*, Edvard Gylling, Itä-Karjalan suomalainen rakentaja (1976) samt SSA, Överståthållareämbetet. Utlänningsavdelningen F I a:1. 1918. Akt nr 528 rörande Edvard Gylling.

Kössi Kaatra, finsk proletärförfattare i Huddinge

Källor: *Rauno Velling*, Proletäärirunoilijoita ja vasemmostoradikaaleja (1967) s. 438; *Armas Äikiä*, Laulaja tullivuoren juurella (1962); *T.S. Vehkakorpi*, Kössi Kaatra – proletäarirunoilija (1945); *Raoul Palmgren*, Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeemme kaunokirjallisuus I (1966) s. 314–343; RA, Statens polisbyrå E 8 B:1. Ansökningar om uppehållsböcker från finska politiska flyktingar 1918–1927. (UA 3).

6. Tornedalsfinnarna, en språkminoritet vid gränsen

Norrbottnens finnbygd – en bebyggelsehistorisk översikt

1. *Kari Tarkainen*, Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaus 1743–1818 (1985) s. 121.
- 1b. *Evert Bandou*, Norrlands forntid – ett historiskt perspektiv (1992) s. 151–156.
2. *Hugo Tenerz*, Ur Norrbottnens finnbygds och dess befolknings tidigare historia (1962) s. 98–100.
3. *Jouko Vahtola*, Folkens mångfald. Tornedalens historia I (1991) s. 176–180.
4. *Ibid.* s. 180–182.
5. *Ibid.* s. 183, 188.
6. *Ibid.* s. 189–197.
7. *Ibid.* s. 198–203.
8. *Hugo Tenerz*, a.a. s. 142–145.
9. *Ibid.* s. 163–169.
10. *Jouko Vahtola*, Birkarlarna. Tornedalens historia I (1991) s. 218.
11. *Ibid.* s. 199–201.
12. *Ibid.* s. 207.
13. *Lars Beckman*, Finskt genetiskt inflytande i norra Sverige (1992) s. 89–95.
14. *Ibid.* s. 96–97.
15. *Phebe Fjellström*, Nordsvensk kultur ur botteniskt perspektiv (1990) s. 197–201.
16. *Lars Hedström – Svante Lindqvist*, Folkmusiken i Norrbotten (1990) s. 54.
17. *Hugo Tenerz*, a.a. s. 229–230.
18. Kanslichef Jaakko Numminen har vänligen överlämnat sitt tal hållet i Lycksele den 16 juli 1978 till undertecknad. Enligt en uppgift skulle Hilduinens till detta år ha haft ca 50.000 ättlingar, en siffra som verkar något överdriven trots att familjerna var i regel mycket stora i norra Norrbotten.
19. *Hugo Tenerz*, Den svenska infiltrationen i övre finnbygden under 1600- och 1700-talen (1962) s. 282–294.
20. *Ibid.* s. 310–337.
21. *Lars Hedström – Svante Lindqvist*, a.a. s. 46.

Två resande Skogmans – och två sätt att se på gränslandet

1. De biografiska uppgifterna om C. J. A. Skogman har hämtats ur RA, Skogmanska samlingen 34. Tjänsteförteckning och fullmakter för C. J. A. Skogman 1836–1902. Sign. E 5390.
2. Dagboken från Tornedalsresan RA, Skogmanska samlingen 40. Norrbotten och Lappmarken 1850. Sign. E 5396.
3. *Sulo Haltsonen*, Skogman, David (1934) s. 140.
4. *Toivo Nygård*, ”Suur-Suomen koulu” ja Länsipohjan suomalaiset (1974) s. 223.
5. *Valde Näsi*, Länsipohjan kysymys (1928) s. 82.
6. *F. O. Viitanen*, Kirjeenvaihtoa ja väittelyä Skandinaavian suomalaisista 1860-luvulla (1926) s. 174, 184. Jfr också *Sulo Haltsonen*, David Skogman Pohjois-Ruotsin suomalaisten parissa 1–2 (1932–1933).
7. *D. Skogman*, Suomalaiset Ruotsissa ja Norjassa. Suomi 8 (1870).
8. Debatten skildrad efter *Toivo Nygård*, a.a. s. 224 och *Nils Slunga*, Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten (1965) s. 31–32.

Svensk skolpolitik i Tornedalen till första världskriget

1. *Hugo Tenerz*, Folkupplysningsarbetet i Norrbottnens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900 (1960) s. 24.
2. *Ibid.* s. 379–385.
3. *Ibid.* s. 180–190.
4. *Ibid.* s. 195.
5. *Ibid.* s. 202.
6. *Ibid.* s. 261–272.
7. *Ibid.* s. 286–287.
8. *Ibid.* s. 290.
9. *Ibid.* s. 296–300.
10. *Ibid.* s. 305–307.
- 10b. Om byggandet av fästningen i Boden se *Arvid Cronenberg*, Från Karlsborg till Boden (1990) s. 46–47.
11. *Hugo Tenerz*, a.a. s. 309–311.
12. *Ibid.* s. 315.
13. *Ibid.* s. 322–330.
14. *Nils Slunga*, Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten (1965) s. 62–71.

Johan Raattamaa – ödemarkernas profet

Källor: *Hjalmar Westeson*, Ödemarksprofetens lärjungar (1922); *Aulis Zidbäck*, Juhani Raattamaa eräiden Lutherin ydinnäkemyksen uudistajana (1941); *Aulis Zidbäck*, Pohjolan suurin maallikkosaarnaaja (1941); *Väinö Haavas*, Raattama, Juhani (1932) s. 417–419.

Skolkommittén 1919

1. RA, Sakkunniga ang. skolväsendet i finsktalande delar av Norrbottens län. Kommitté nr 107.
2. Betänkande och förslag rörande folkskoleväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län (1921) s. 93–94.
3. Betänkandet s. 95.
4. RA, Kommitté nr 107 vol. 2.
5. Ibid.
6. Ibid.
7. Ibid.
8. Ibid.
9. Ibid.
10. Ibid.
11. Ibid.
12. Betänkandet s. 383–392.
13. Betänkandet s. 17.
14. Ibid. s. 25.
15. Ibid. s. 42.
16. Ibid. s. 43.
17. Ibid. s. 88–89.
18. Ibid. s. 89.
19. Ibid. s. 105–106.
20. Se William Snells förord i *W.L. Wanhainen*, Liv och arbete i Norrbottens finnbygder (1971).
21. Betänkandet s. 357.
22. Ibid. s. 358.
23. Ibid. 358.
24. Ibid. s. 360.
25. Ibid. s. 353–354.
26. Ibid. s. 357.
27. Ibid. s. 362.

Storsvenskt möter äktfinskt i Tornedalen

1. *Nils Slunga*, Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten (1965) s. 32–33.
2. Ibid. s. 131.
3. Ibid. 33.
4. Ibid. s. 34–37.

5. *Karl-Erik Nyström*, Svenska Tornedalen – konfliktområde under mellankrigstiden? (1990) s. 283–284.
6. Ibid. s. 284–285.
7. Ibid. s. 286.
8. *Toivo Nygård*, ”Suur-Suomen koulu” ja Länsipohjan suomalaiset s. 225.
9. *Nils Slunga*, a.a. s. 167–172.
10. Ibid. s. 38–40.
11. *Karl-Erik Nyström*, a.a. s. 285–286.
12. *Nils Slunga*, a.a. s. 40–42.
13. *Karl-Erik Nyström*, a.a. s. 286–287.
14. *Aila Lauha*, Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja ekumeeninen osallistuminen 1917–1922 (1990) s. 262–265.
15. Ibid. s. 266–267.
16. *Toivo Nygård*, a.a. s. 220–222.
17. *Nils Slunga*, a.a. s. 44–46.
18. *Valde Näsi*, Länsipohjan kysymys (1928) s. 101–102. – Ett ganska omfattande material om den modesta finskhetsrörelsen hos några av Tornedalens intellektuella 1927–1928 ingår i *W.L. Wanhainens* samling vol. 1:4 i Norrbottens folkrörelsearkiv i Luleå. Tyvärr har jag inte haft möjlighet här att närmarre skildra denna specialfråga.
19. *Nils Slunga*, a.a. s. 49.
20. *Karl-Erik Nyström*, a.a. s. 289–290 och *Nils Slunga*, a.a. s. 52–53.

Finnarna i 1930 års folkräkning

1. *Hugo Tenerz*, Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900 (1960) s. 9.
2. Källa: SCB, 1930 års folkräkning. Språkuppgifter H I aca:13. Pajala.
3. SCB, 1930 års folkräkning. Språkuppgifter H I aca:6. Seskarö.

Den bästa boken om Tornedalen

Källor: *Aleksis Kivestä Saima Harmajaan* (1943) s. 315–322; *Samuli Paulaharju*, Kiveliöitten kansaa Pohjois-Ruotsin suomalaisseudulta (1961).

Tornedalsfinskan – ett halvt språk?

1. *Martti Airila*, Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta (1912). Förordet.

2. *Martti Airila*, a.a. s. 239–243; *Hugo Tenerz*, Ur Norrbottens finnbygds och dess befolknings tidigare historia s. 213–214.
3. *Pertti Virtaranta*, De finska dialekterna i norra Skandinavien och deras historiska bakgrund (1980) s. 175–191.
4. Se t.ex. *Magdalena Jaakkola*, Språkgränsen (1973) s. 20–22.
5. *Nils-Erik Hansegård*, Tvåspråkighet eller halvspråkighet (1968) s. 124.
6. *Nils-Erik Hansegård*, Finskt i Tornedalen, en glömd minoritet (1966) s. 174.
7. *Nils-Erik Hansegård*, Finskt i Tornedalen s. 177.
8. *Ibid.* s. 178.
9. *Magdalena Jaakkola*, a.a. s. 28.
10. Se om det nya skriftspråket t.ex. *Matti Kenttä*, Där för tornedalsfinska (1986).

7. Finländskt i Sverige mellan världskriegen och under krigsåren 1939–1944

Den finländska Stockholmskolonin under mellankrigstiden

1. SCB, Summariska redogörelser för folkmängden i Stockholms stad. Finska församlingen 1920–1940.
2. Finska församlingens arkiv. Församlingsbok A–L, M–Ö 1927–1939. A II:18–19.
3. SCB, Summariska redogörelser för folkmängden i Stockholms stad 1920–1928. Finska församlingen. Immigranter.
4. Finska församlingens arkiv, Församlingsbok M–Ö 1927–1939 A II:19 sista sidan.
5. *Mielikki Ivalo*, Vanavedessä. Nuoren diplomaattiparin vaiheita (1973) s. 183–235.
6. RA, Justitiedepartementet. Konseljakter 1941–1942 och SCB, Summarisk redogörelse för folkmängden i Kopparbergs län vol. 231a.

Skräddarmästaren Albin Wepsäläinen, en av de sista i sitt slag

Källa: Intervju med sondottern Birgitta Fritz, Stockholm; familjearkiv i hennes ägo; Finska församlingens kyrkoböcker.

De finlandssvenska pennorna i svensk press

1. *Gunnel Steinby*, Journalister och publicister i svensk press i Finland under tvåhundra år (1981) s. 3.
2. *Ibid.* s. 221.
3. *Ibid.* s. 230–231.
4. *Ibid.* s. 112.
5. *Ibid.* s. 14.
6. *Ibid.* s. 54.
7. *Ibid.* s. 113.
8. *Ibid.* s. 198.
9. Se J.O. Tallqvists nekrolog ”Edvard R. Gummerus död – ett omfattande författarskap”. Svenska Dagbladet 9 nov. 1991.
10. *Gunnel Steinby*, a.a. s. 214.
11. *Marja Engman*, Alma Söderhjelm (1991) s. 105–113.
12. *Stig Appelgren*, ”Det främmande ögat” – finländska iakttagare i Stockholm (1984) s. 83–85.
13. *Marja Engman*, a.a. s. 122–131.
14. *Caius Kajanti*, Alma Söderhjelm, Suomen ensimmäinen kansainvälisesti tunnettu tiedenainen, joka ei kelvannut Suomelle (1973).
15. *P. O. Barck*, Ture Janson. Författaren och journalisten (1962) s. 204–304.
16. *Carl-Adam Nycop*, Bära eller brista. En tidningsmans memoarer 1909–1944 (1970) s. 33.
17. *Carl-Adam Nycop*, a.a. s. 276–277.
18. *Carl-Adam Nycop*, Nyfiken med sting! En tidningsmans memoarer 1944–1965 (1971) s. 104.

Finländska konstnärer i mellankrigstidens Sverige

1. *Anne Bergman*, Finländska musiker i Sverige (1973) s. 90.
2. *Ibid.* s. 91.
3. *Carl-Gunnar Åhlén*, Järnefelt, Edvard Armas (1973–1975) s. 521–522.
4. *Anne Bergman*, a.a. s. 90.
5. Hufvudstadsbladet den 28 september 1913.

6. *Carl-Gunnar Åhlén*, a.a. s. 522.
7. *Leena Ilmari*, *Armas Järnefelt* (1958) s. 304–306.
8. *Svenskt Konstnärslexikon III* (1957) s. 550–551.
9. *Svenskt Konstnärslexikon III* (1957) s. 265.
10. *Svenskt Konstnärslexikon V* (1967) s. 450.
11. *Svenskt Konstnärslexikon III* (1957) s. 23.
12. *Ibid.* III s. 197.
13. *Ibid.* III s. 237.
14. *Ibid.* V s. 373.
15. *Svenskt Konstnärslexikon I* (1952) s. 20.
16. *Svenskt Konstnärslexikon IV.* (1961) s. 162.
17. *Ibid.* IV s. 258.
18. *Ibid.* IV s. 367.
19. *Ibid.* IV s. 383.
20. *Ibid.* I s. 170.
21. *Gösta Werner*, *Mauritz Stiller. Ett livsöde* (1991).

De finländska hembiträderna i Stockholm efter första världskriget

1. Finska församlingens arkiv. Församlingsböckerna A–L, M–Ö 1927–1939 A II:18–19.
2. SCB, Summariska redogörelser för folkmängden i Stockholms stad. Finska församlingen 1920–1940. Immigranter.
3. *Kerstin Moberg*, *Från tjänstehjon till hembiträde* (1978) s. 23–25.
4. *Ibid.* s. 26–27.
5. *Ibid.* s. 28–29.
6. Nordiska museets arkiv. Tjänarinneyrket. Svar på frågelista 189 av Nils Holm, Billesholm. KU 1183 s. 85–86.
7. *Kertin Moberg*, a.a. s. 38–39.
8. Nordiska museets arkiv. Tjänarinneyrket. Svar på frågelista 189 av Anton Lindström, Fagersta. KU 1206 s. 191.
9. *Kerstin Moberg*, a.a. s. 40–41.
10. *Jan-Erik Hagberg*, *Tekniken i kvinnornas händer* (1986) s. 83.

Skönlitteratur som inte slog

Källa: *Pirjo Vaittinen*, Niin lähellä, niin kaukana. Suomesta ruotsiksi käännetyn kaunokirjallisuuden vastaanotto Ruotsissa 1930-luvulla (1988).

J. K. Paasikivi i Stockholm – en misslyckad mission

Källa: *Max Jakobson*, *Paasikivi Tukholmassa* (1978).

- Författaren har av tidsskäl inte haft möjlighet att beakta den framställning av Paasikivis Stockholms-tid, som ingår i *Tuomo Polvinen – Hannu Heikkilä – Hannu Immonen*, *J. K. Paasikivi. 2. 1918–1939* (1992) s. 419–507.

Stockholms finska förening – ett nytt uppsving

1. *Gunnar Hellström*, *Stockholms stads herdaminne* (1951) s. 104.
2. *Finska församlingen i Stockholm 450 år* (1983) s. 51.

I övrigt har använts *Volmar Bergh*, *Tukholman suomalaisen seura. 45-vuotiskertomus 1894–1939* (1939) s. 32–88.

Två nya institutioner: Suomibyran och Handelskammaren

1. *Thure Malmberg*, *Femtio år för Finland i Sverige. Från Suomibyran till Finska turistbyran 1926–1976* (1976) s. 4–15. Se också *Sven Hirn – Erkki Markkanen*, *Tuhansien järvien maa* (1987) s. 272–277.
2. *C. G. Tollet*, *En 30-tals resumé. Finsk-svenska handelskammaren* (1986) s. 7–9.
3. *Liisa Lifländer*, *Fem årtionden ger perspektiv åt framtiden. Finsk-svenska handelskammaren* (1986) s. 11–12.
4. *Finsk-svenska handelskammarens arkiv*, Stockholm. Årsberättelser 1937–1938.
5. *Ibid.* Årsberättelse 1938.
6. *Ibid.* Årsberättelse 1938–1939.
7. *Finsk-svenska handelskammarens arkiv*, Stockholm. *Hj. Krogius*, *Handeln mellan Finland och Sverige och dess framtida möjligheter. Odat. maskinskrift.*
8. Se härom *Hjalmar Krogius*, *Handelspolitik i krigstid* (1992).

Arvo Tuominen, mannen som hoppade av från Terijokiregeringen

Källor: *Arvo Tuominen*, *Myrskyn aikaa* (1970); *Arvo Tuominen*, *Myrskyn mentyä* (1971); *Arvo Tuominen*, *Et-*

tei totuus unohtuisi (1976); *Olle Leino*, Vem tackar Yrjö Leino? (1973); *Raimo Seppälä*, "Poika". Mies ja myytti. (1979).

70.000 små människoröden

1. Hur Sverige hjälpte Finland genom Centrala Finlandshjälpen (1940) s. 15–16.
2. *Ibid.* s. 17–20.
3. *Ibid.* s. 50.
4. *Pertti Kavén*, 70.000 pientä kohtaloa. Suomen sotalapset (1985) s. 15–17.
5. *Aura Korppi-Tommola*, Vänskapsband över Bottenhavet. Fadderortsrörelsen Sverige-Finland 1942–1980 (1982) s. 26.
6. *Pertti Kavén*, a.a. s. 41–45.
7. *Ibid.* s. 21–22.
8. *Ibid.* s. 46; Hur Sverige hjälpte Finland s. 66–67.
9. *Aura Korppi-Tommola*, a.a. s. 27.
10. Hjälpkommitténs för Finlands barn årsberättelse 1947. RA, Hjälpkommittén för Finlands barn F VII:1.
11. *Pertti Kavén*, a.a. s. 57–58.
12. *Ibid.* s. 59–74.
13. *Eric De Geer*, De finländska krigsbarnen i Sverige 1941–1948 (1986) s. 4–5.
14. *Ibid.* s. 5.
15. *Ibid.* s. 6–7.
16. *Ibid.* s. 7.
17. *Ibid.* s. 8–9.
18. *Annu Edvardsen*, Finska krigsbarn i Sverige (1985) s. 12–13.
19. *Bertil Malmberg*, Ett barn byter språk (1984) s. 2.
20. *Ibid.* s. 3.
21. *Eric De Geer*, a.a. s. 9–12.

Från Finland till Sverige i vapenrock – sårade och desertörer

1. Manuskript till radioföredrag av prof. S.A. Brofelt. FKRA, Finska invalidbyrån i Stockholm. Inkomna berättelser och promemorior. 20635/4.

2. FKRA, Finska invalidbyrån i Stockholm. Inkomna berättelser och promemorior. 20635/4.
3. FKRA, Finska invalidbyrån i Stockholm. Rapporter om utskrivning. 20635/6–8.
4. FKRA, Hjälpkommittén för Finlands invalider. Statistik. 20635/24.
5. FKRA, Hjälpkommittén för Finlands invalider. Statistik. 20635/24.
6. Tidskriften *Vi* nr 19 den 9 maj 1942. Stockholm 1942.
7. N. G. Ehnrooths rapport i september 1942. FKRA, Finska invalidbyrån i Stockholm. Inkomna berättelser och promemorior. 20635/4.
8. FKRA, Finska invalidbyrån i Stockholm. Rapporter om utskrivning 1942–1943. 20635/6.
9. Historiska institutionen vid Helsingfors universitet. *Jukka Kulomaa*, Sotilaskarkuruus Suomen armeijasä jatkosodan aikana v. 1941–1944. Lisensiaattitutkimus Suomen historiassa, s. 208–209.
10. *Ibid.* s. 209 not 5.
11. Se "Finland 1939–1945" och "Finland 1939–1945, del 2", redigerade av Harry Järv (1989 och 1991).
12. FKRA, Staben för Vasa militärdistrikt. Justitieofficerarens handlingar 1944–1945. 22407.

Norra Finlands evakuerade

1. *Matti Ursin*, Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944–1945 jälkeen (1980) s. 30.
2. *Anja Tikkanen*, Lapin evakot (1975) s. 27–28.
3. Utförliga siffror finns i tabellen i *Anja Tikkanen*, a.a. s. 300.
4. *Toivo T. Kaila*, Lapin sota (1950) s. 41.
5. *Anja Tikkanen*, a.a. s. 146–155.
6. *Toivo T. Kaila*, a.a. s. 48–49.
7. *Ibid.* s. 51–53.
8. *Ibid.* s. 55–56.
9. *Ibid.* s. 56–57.
10. *Anja Tikkanen*, a.a. s. 242–246.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Riksarkivet (RA), Stockholm

Statsrådsprotokoll i ecklesiastikärenden

Justitiedepartementets konseljakter

Civildepartementets huvudarkiv

Landshövdingarnas femårsberättelser

Utrikesdepartementet

1902 års dossiersystem

*Sakkunniga ang. skolväsendet i finsktalande delar av
Norrbottnens län*

Oordnade kommittéhandlingar

Statens polisbyrås arkiv

Karolinska institutets arkiv

Tekniska Högskolans arkiv

Acta ecclesiastica

Acta miscellanea

Hjälpkommitténs för Finlands barn arkiv

Finska föreningens i Stockholm arkiv

O. J. Hagelstams samling

J. P. Lefréns samling

G. A. Montgomerys samling

C. D. Skogmans samling

Pressarkivets ritningssamling

Finska Riksarkivet (FRA), Helsingfors

Finska Historiska Samfundets samling

Mikrofilmmande passjournaler från länskanslierna

Arkivförteckning över Richard Gothes arkiv

Generalguvernörens arkiv FB III 87, II

Stockholms Stadsarkiv (SSA), Stockholm

Överståthållarämbetet

Kansliet

Polissekreteraren

Utlänningsavdelningen

Finska församlingens arkiv 1821–1902

Uppsala universitetsbibliotek (UUB), Uppsala

Album Nationis Fennicae (X 194)

Finska Nationens Protokoll

Helsingfors universitetsbibliotek (HUB), Helsingfors

*Utdrag ur Uppsala universitets konsistorieprotokoll
gjorda av M.B. Svederus*

Tukholman suomalaisia koskevia papereita (D^o 13)

Tidningsregistret 1771–1891

Statistiska Centralbyråns arkiv (SCB), Stockholm

1930 års folkräkning. Språkuppgifter

Summariska redogörelser för folkmängden. Immigranter

Finska församlingens arkiv, Stockholm

Församlingsböcker 1927–1939

Nordiska museets arkiv (NM), Stockholm

Tjänarinneyrket. Frågelistor

Sågverksminnen. Frågelistor

J. A. Hazelius' samling

Arthur Hazelius' samling

J. P. Lefréns samling

Landsarkivet i Visby (ViLA), Visby

Rådhusrättens boupteckningar

Landsarkivet i Göteborg (GLA), Göteborg

Värmlands läns landskanslis arkiv. Underlag för femårsberättelser

Finska Litteratursällskapetets arkiv (SKS), Helsingfors

Gottlundiana

Finska Krigsarkivet (FKrA), Helsingfors

Staben för Vasa militärdistrikt

Hjälpkommittén för Finlands invalider

Finska invalidbyrån i Stockholm

Finsk-svenskhandelskammarens arkiv, Stockholm

Årsberättelser

Hj. Krogius' manuskript om handeln mellan Finland och Sverige

Norrbottens folk rörelsearkiv, Luleå

W. L. Wanhainens samling

Historiska institutionen vid Helsingfors universitet, Helsingfors

Jukka Kulomaas licentiatarbete om deserteringarna från Finska armén 1941–1944

I författarens ägo, Danderyd

Intervju med doc. Birgitta Fritz, Stockholm, om Albin Wepsäläinen

Tidningar och tidskrifter

Borgå Tidning

Finland

Finnbygden

Finnkultur

Helsingfors Dagblad

Hufvudstadsbladet

Nya Pressen

Vi

Litteratur

Additional Act till Freds-Tractaten i Fredrichshamn ... sluten i S:t Petersburg den 10 September/29 Augusti 1817, Stockholm 1818.

Martti Airila, Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. Helsinki 1912.

Jouni Alavuotunki, J. V. Snellman Ruotsissa 1839–1840. Aatteet yhteiskunnallisessa ja historiallisessa miljöössä. Oulun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 1/1986. Oulu 1986.

Aleksis Kivestä Saima Harmajaan. Porvoo 1943.

Karin Allardt, G. Montgomerys egenhändiga Beskrifning öfver sin resa till Finland. Med några randanteckningar. Svenska Litteratursällskapet i Finland 220. Historiska och litteraturhistoriska studier 7. Helsingfors 1931.

O. C. Alström, Fahlander-Edelstam. Biografiska anteckningar af ... Östersund 1895.

Torsten G. Aminoff, Tietoja Wermännin suomalaisista. Suomi. Toinen jakso. 11. osa. Helsinki 1876.

Dan Andersson, Samlade dikter. Tronhjem 1989.

Otto Andersson, Studier i musik och folklore. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland nr 408. Åbo 1964.

Stig Appelgren, "Det främmande ögat" – finländska iakt-

- tagare i Stockholm. Mitt sa' finnen om Stockholm. Glimtar ur finnarnas historia i Stockholm. Redaktör Sulo Huovinen. Stockholm 1984.
- Arkiv- och föreningsinventering i Kiruna kommun. Del 1. Luleå 1991.
- P. O. Barck*, Ture Janson. Författaren och journalisten. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 394. Borgå 1962.
- Evert Baudou*, Norlands forntid – ett historiskt perspektiv. Wiken 1992.
- Lars Beckman*, Finskt genetiskt inflytande i norra Sverige. Tre kulturer 6. Medlemsbok för Johan Nordlander-Sällskapet. Umeå 1992.
- Ulf Beijbom*, Gustaf Unonius' enskilda arkiv. RA-nytt 1/1984. Stockholm 1984.
- Gösta Berg*, Keyland, Nils. Svenskt Biografiskt Lexikon 21. Stockholm 1975–1977.
- Gösta Berg*, Nils Keyland som folklivsskildrare. Nordiska museets handlingar 46. Stockholm 1954.
- Volmar Bergh*, Tukholman suomalainen seura. 45-vo-tiskertomus 1894–1939. Kemi 1939.
- Anne Bergman*, Finländska musiker i Sverige. Musikrevy. Årg. 28 nr 2. Stockholm 1973.
- Waldemar Bernhard*, En bok om Dan Andersson. Malmö 1971.
- Betänkande och förslag* rörande folkskoleväsendet i de finsktalande delarna av Norrbottens län. Stockholm 1921.
- Frank Blomfelt*, Emigrationsforskningar på Åland. Migrationen mellan Sverige och Finland. Nordisk utredningsserie 14/70. Stockholm 1970.
- Richard Broberg*, Finsk invandring till mellersta Sverige. En översikt från medeltiden till 1600-talets slut. Svenska landsmål och svenskt folkliv B 68. Uppsala 1988.
- Ernst Brydolf*, Sverige och Runeberg 1849–1863. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 415. Helsingfors 1966.
- Lars Bäckvall*, Om övre Klarälvdalen i gångna tider. Skildringar av hembygdsforskaren ... med en levnads-teckning av Ingvar Larsson. Utgiven av Dalby hembygdsförening. Falun 1978.
- Sten Carlsson*, Suomen virkamiehet ja Ruotsin valtakunta 1700-luvulla. Näkökulmia menneisyyteen. Eino Juttikalan juhlakirja. Porvoo 1967.
- Gunnar Castrén*, Frans Mikael Franzén i Finland. Helsingfors 1902.
- Liisa Castrén*, Adolf Ivar Arwidsson I. Nuori Arwidsson ja hänen ympäristönsä. Helsinki 1944.
- Eino Cederberg*, August Maksimilian Myrberg. Helsinki 1928.
- Arvid Cronenberg*, Från Karlsborg till Boden. Boden. Fästningen, garnisonen, samhället. Västerwik 1990.
- Maj Dahlbäck*, Siri von Essen i verkligheten. Borås 1989.
- G. M. Danckwardt*, Sammandrag af gällande Författningar rörande Handtwerkerier och Manufacturer samt In- och Utrikes Handel och Sjöfart. Stockholm 1823.
- Joh. Rich. Danielson*, Finska kriget och Finlands krigare 1808–1809. Från finskan af W. Söderhjelm. Helsingfors 1897.
- Eric De Geer*, De finländska krigsbarnen i Sverige 1941–1948. Finska språket i Sverige 39. Stockholm 1986.
- Eric De Geer*, Migration mellan Finland och Stockholm. Mitt' sa finnen om Stockholm. Stockholm 1984.
- Eric De Geer och Holger Wester*, Utrikes resor, arbetsvandringar och flyttningar i Finland och Vasa län 1861–1890. Österbotten 1975. Vasa 1976.
- Annu Edvardsen*, Finska krigsbarn i Sverige. Finska språket i Sverige 12. Stockholm 1985.
- Sverker Ek*, Franzéns Åbodiktning. Ett bidrag till Finlands svenska litteraturhistoria. Stockholm 1916.
- Marja Engman*, Alma Söderhjelm. Historiens studium vid Åbo Akademi. Red. Max Engman. Ekenäs 1991.
- Seikko Eskola*, Suomen kysymys ja Ruotsin mielipide. Ensimmäisen maailmansodan puhkeamisesta Venäjän maaliskuun vallankumoukseen. Porvoo 1965.
- Finland 1939–1945* och *Finland 1939–1945, del 2*, redigerade av Harry Järv. Vasa 1989 och 1991.
- Finlands ofärdsår 1899–1917. Historiska uppsatser. Förord av Nils Herlitz. Stockholm 1963.
- Finska församlingen i Stockholm 450 år. Utan tryckort 1983.
- Phebe Fjellström*, Nordsvensk kultur ur bottniskt perspektiv. Österbotten 1989–1990. Vasa 1990.
- Karl Erik Forsslund*, Med Dalälven från källorna till havet. 8. Nås finnmark och Säfsen. Stockholm 1927.
- Fredsfördrag Emellan Hans Maj:t Konungen af Sverige och Sveriges Rike ... samt Hans Maj:t Kejsaren af Ryssland. Stockholm 1809.
- Herman Geijer*, Johan Zacharias Bång. Historisk Tidskrift 1945. Stockholm 1945.
- C. A. Gottlund*, Dagbok över mina vandringar på Werm-

- lands och Solörs finnskogar 1821. Nytryck. Malung 1986.
- C. A. Gottlund*, Dagbok öfver dess Resor på Finnskogarne år 1817. Utgiven av Nils Sahlström med förord av K. B. Wiklund. Efterskrift till faksimilutgåvan av Sigvard Montelius. Falun 1984.
- C. A. Gottlund*, Otava eli suomalaisia huvituksia. 1 osa. Tukhulmissa 1828.
- C. A. Gottlund*, Otava eli suomalaisia huvituksia. 2 osa. Tukhulmissa 1832.
- Carl Axel Gottlund*, Otava eli Suomalaisia Huvituksia. 3. osa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 183. Tampere 1929.
- Lennart Gripenberg*, Muutamia muistelmia vuodelta 1903. Murrosajoilta. Muistoja ja kokemuksia I–II. Porvoo 1913.
- Herman Gummerus*, Jägare och aktivister. Helsingfors 1927.
- Gerhard Hafström*, Mordet på Axel Fersen. Svenskt Biografiskt Lexikon 15. Stockholm 1956.
- Jan-Erik Hagberg*, Tekniken i kvinnornas händer. Hushållsarbete och hushållsteknik under tjugo- och trettiotalen. Linköping Studies in Art and Science 7. Vimmerby 1986.
- Aimo Halila*, Sara Wacklin ja hänen pohjalaismuistelmansa. Förord till Sara Wacklin, Sata muistelmia Pohjanmaalta. Porvoo 1966.
- Aimo Halila*, Suomalaisia opiskelemissa agronomiksi Ruotsissa 1800-luvun jälkipuoliskolla. Näkökulmia menneisyyteen. Eino Jutikkalan juhlaakirja. Porvoo 1967.
- Sulo Haltsonen*, David Skogman Pohjois-Ruotsin suomalaisten parissa 1–2. Virittäjä 1932–1933. Helsinki 1932–1933.
- Sulo Haltsonen*, Skogman, David. Kansallinen Elämäkerrasto V. Porvoo 1934.
- Tomas Hammar*, Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932. Stockholm 1964.
- Handels- och Vänskaps-Convention ... afhandlad och sluten i S:t Petersburg den 26/14 Februari 1828. Stockholm 1828.
- Hans Kejsersl. Ryska Maj:ts Närmare Förklaring af Rätta Förståndet af Dess Nädiga Manifest den 15 och 21 Mars 1810. Gifvit i St. Petersburg den 27 Maji/8 Juni 1810. Stockholm 1810.
- Hans Ryska Kejsersliga Majestäts Manifest, Rörande Militaire-Embetsmän i Finland den 21 Martii/2 April 1810. Stockholm 1810.
- Nils-Erik Hansegård*, Finskt i Tornedalen, en glömd minoritet. Svenska minoriteter. Redigerad av David Schwarz. Stockholm 1966.
- Nils-Erik Hansegård*, Tvåspråkighet eller halvspråkighet. Stockholm 1968.
- Max Hanemann*, Axel Lille. En levnadsteckning. Helsingfors 1931.
- Leo Harmaja*, Suomen tullipolitiikka Venäjän vallan aikana I. Taloustieteellisiä Tutkimuksia XXIV. Helsinki 1920.
- Väänö Havas*, Raattama, Juhani. Kansallinen Elämäkerrasto IV. Porvoo 1932.
- Lars Hedström* – *Svante Lindqvist*, Folkmusiken i Norrbotten. Norrbotten 1990. Luleå 1990.
- Ivar A. Heikel*, Johan Ludvig Runeberg. Hans liv och hans diktning II. Helsingfors 1926.
- Ilmari Heikinheimo*, Kaarle Akseli Gottlund. Elämä ja toiminta I. Ensimmäinen työkausi. Porvoo 1933.
- Gunnar Hellström*, Stockholms stads herdaminne. Stockholm 1951.
- Sven Hirn* – *Erkki Markkanen*, Tuhansien järvien maa. Suomen matkailun historia. Jyväskylä 1987.
- Carl Johan Holm*, Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809. Stockholm 1836.
- Carl Johan Holm*, Beskrifning på en af undertecknad å Själewads Prestebord uppförd Rie-Byggnad. Härnösand 1828.
- Carl Johan Holm*, Mina Förmesta Lefnads Händelser. Härnösand 1925.
- Nils Holmdal*, Finska ortnamn i Säfsen 8. Finnmarken förr och nu 2. Ludvika 1991.
- Eirik Hornborg*, Fänrik Ståhls sägner och verkligheten. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 348. Borgå 1954.
- Hur Sverige hjälpte Finland genom Centrala Finlandshjälpen. Stockholm 1940.
- Ingemar Hägglöf*, Dagbok från Salutorget. Borgå 1991.
- Esko Häkli*, Nordenskiöld, Nils Adolf Erik. Svenskt Biografiskt Lexikon. Häfte 132. Nordberg-Nordenstam. Stockholm 1990.
- Albert Hämäläinen*, Keski-Skandinavian suomalaiset. Porvoo 1947.
- Leena Ilmari*, Armas Järnefelt. Suomalaisia musiikin taitajia. Toimittanut Maire Pulkkinen. Helsinki 1958.

- Mielikki Ivalo*, Vanavedessä. Nuoren diplomaattiparin vaihteita. Tapiola 1973.
- Magdalena Jaakkola*, Språkgränsen. En studie i tvåspråkighetens sociologi. Malmö 1973.
- Max Jakobson*, Paasikivi Tukholmassa. Keuruu 1978.
- Allan Jansson*, Den svenska utrikespolitikens historia III:3. 1844–1872. Stockholm 1961.
- Per Jonsson*, Svensk överhet och finska undersåtar. Finsk-ugriska småskrifter utgivna av Finsk-ugriska institutionen vid Lunds universitet 8. Lund 1991.
- Olavi Junnila*, Ruotsiin muuttanut Adolf Iwar Arwidsson ja Suomi (1823–1858). Historiallisia Tutkimuksia 87. Helsinki 1972.
- Stig Jägerskiöld*, Maximilian Myhrberg – en finlandsvensk greklandskrigare. Hellenika 55. Stockholm 1991.
- Harry Järv*, Efterskrift till C.A. Gottlund, Pieniä Runoja Suomen Poijille Ratoxi. Faksimilutgåva. Stockholm 1985.
- Toivo T. Kaila*, Lapin sota. Helsinki 1950.
- Caius Kajanti*, Alma Söderhjelm, Suomen ensimmäinen kansainvälisesti tunnettu tiedenainen, joka ei kelvannut Suomelle. Jaana 12/1973.
- Pertti Kavén*, 70.000 pientä kohtaloa. Suomen sotalapset. Keuruu 1985.
- Aira Kemiläinen*, Johtopäätöksiä. Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset. Historiallinen Arkisto 86. Vammala 1985.
- Matti Kenttä*, Därför tordedalsfinska. Finska språket i Sverige 45. Redaktör Sulo Huovinen. Stockholm 1986.
- Lauri Kettunen*, Kahdeksan matkaa metsäsuomalaisiin. Helsinki 1960.
- Lauri Kettunen*, Vermlannin suomalaisten uskomuksia, taruja ja taikoja. Suomi V. Vähäisiä kirjelmiä 88. Helsinki 1935.
- Jouko I. Kilpeläinen*, Rotuteoriat läntisistä suomalais-ugrilaisista kansoista Keski-Euroopan antropologiassa 1800-luvulla ja suomalaisten reaktiot niihin. Aira Kemiläinen (toim.), Mongoleja vai germaaneja? – rotuteorioiden suomalaiset. Historiallinen Arkisto 86. Vammala 1985.
- Matti Klinge*, Suomen sinivalkoiset värit. Keuruu 1981.
- Kongl.Maj:ts Förnyade Nådiga Lego-Stadga för Husbönder och Tjänstehjon. Gifven Stockholms slott den 23 November 1833.
- Aura Korppi-Tommola*, Vänskapsband över Bottenhavet. Fadderortsrörelsen Sverige-Finland 1942–1980. Vammala 1982.
- Robert Henrik von Kraemer*, Mina lefnadsminnen. Stockholm 1866.
- Hjalmar Krogius*, Handelspolitik i krigstid. Finlands och Sveriges ekonomiska och handelspolitiska relationer åren 1940–1945. Utan ort 1992.
- Matti Lackman*, Kommunistien salainen toiminta Tornionlaaksossa 1918–1939. Oulu 1991.
- Olof Lagercrantz*, August Strinberg. Stockholm 1979.
- Wilh. Lagus*, Johan Jakob Nordström. Minnestal på Finska Vetenskapssocietetens Års- och Högtidsdag den 29 april 1875. Helsingfors 1877.
- Gunnar Landtman*, Studenter under Finlands kampår 1898–1909. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 280. Helsingfors 1940.
- Jussi T. Lappalainen*, Itsenäisen Suomen synty. Jyväskylä 1967.
- Jussi T. Lappalainen*, Oskar I:n suunnitelmat 1854–1856. Historioitsija – taaksepäin katsova profeetta. Mauno Jokipiille omistettu juhlakirja. Studia Historica Jyväskylälänsia 30. Jyväskylä 1984.
- Matti Lauerma*, Kuninkaallinen Preussin jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus. Porvoo 1966.
- Aila Lauha*, Suomen kirkon ulkomaansuhteet ja eku-meeninen osallistuminen 1917–1922. Jyväskylä 1990.
- Anto Leikola, Juhani Lokki, Torsten Stjernberg*, Taiteilijajelkset von Wright. Suomen kauneimmat lintumaalaukset. Keuruu 1987.
- Olle Leino*, Vem tackar Yrjö Leino? Borås 1973.
- Liisa Lifländer*, Fem årtionden ger perspektiv åt framtiden. Finsk-svenska handelskammaren. Esbo 1986.
- Sven Lindman*, Johan Jacob Nordström. Hans samhälls-syn och politiska personlighet. Del I. Tiden intill 1854. Acta academiae Aboensis. Humaniora XVI.2. Åbo 1948.
- Aune Lindström*, Taiteilijajelkset von Wright. Helsinki 1932.
- Arne Linnarud*, Suhoinen. De äldsta grenarna av en Värmlandsfinsk släkt med stamtavlor fram till våra dagar. Ystad 1987.
- Gösta Lundström*, Frans Mikael Franzén. Liv och diktning under Kumlatiden. Göteborg 1947.
- Sven Lönborg*, Finnmarkerna i mellersta Skandinavien. Ymer 1902. Stockholm 1903.
- Aarno Malin*, Gottlund ja ”Tukhulmin Suomalaiskunta” v. 1830. Valvoja-Aika 1926. Helsinki 1926.

- Bertil Malmberg*, Ett barn byter språk. Finska språket i Sverige. Stockholm 1984.
- Thure Malmberg*, Femtio år för Finland i Sverige. Från Suomibyran till Finska turistbyran 1926–1976. Helsingfors 1976.
- Einari Marvia*, Om Thomas Byström (1772–1839). Musikrevy 2. Årgång 28. Stockholm 1973.
- Hans Medelius*, Fältprosten Henrik Johan Gummerus i Sverige. Åländsk odling 1979. Mariehamn 1979.
- G. H. Mellin*, Pavo Nissinen. Stockholm 1838.
- Gustaf Henr. Mellin*, Sveriges sista strid. Fantastiskt Nattstycke. Stockholm 1840.
- G. H. Mellin*, Vinterblommor för 1836. Stockholm 1835.
- G. H. Mellin*, Vinterblommor. Stockholm 1844.
- Kerstin Moberg*, Från tjänstehjon till hembiträde. En kvinnlig låglönegrupp i den fackliga kampen 1903–1946. Stockholm 1978.
- Arvid Mörne*, Kring Emil von Qvantens ”Fennomani och skandinavism”. Historiska och litteraturhistoriska studier 8. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 229. Helsingfors 1932.
- Thure Månsson*, Schröder, Gustaf. Svenska män och kvinnor 6. Stockholm 1949.
- Julius Mägiste*, Metsäsuomalaismurteiden nykyisestä vaiheesta. Helsinki 1961.
- Axel Nilsson*, Mitt möte med finnskogen. Säffle 1984.
- Sture Nilsson*, Rysskräcken i Sverige. Fördomar och verklighet. Örebro 1990.
- Petrus Nordmann*, Finnarne i mellersta Skandinavien. Akademisk afhandling. Helsingfors 1888.
- Yrjö Nurmio*, Suomen sensuuriolot Venäjän vallan alkuaikoina vv. 1809–1829. Porvoo 1934.
- Paul Nyberg*, Zacharis Topelius. En biografisk skildring. Helsingfors 1949.
- Carl-Adam Nycop*, Bära eller brista. En tidningsmans memoarer 1909–1944. Stockholm 1970.
- Carl-Adam Nycop*, Nyfiken med sting! En tidningsmans memoarer 1944–1965. Stockholm 1971.
- Toivo Nygård*, ”Suur-Suomen koulu” ja Länsipohjan suomalaiset. Historiallinen Aikakauskirja 3. Forssa 1974.
- Karl-Erik Nyström*, Svenska Tornedalen – konfliktområde under mellankrigstiden? Österbotten 1989–1990. Vasa 1990.
- Valde Näsi*, Länsipohjan kysymys. Suomalainen Suomi 11. Helsinki 1928.
- Reinhold Olsson*, Jubileumsskrift. Skönsbergs municipalsamhälle 1894–1944. Sundsvall 1944.
- Reinhold Olsson och Richard Lindström*, En krönika om sågverksarbete. Svenska Sågindustriarbetareförbundets minneskrift. Sundsvall 1953.
- Reinhold Olsson*, Norrländskt sågverksliv under ett sekel. Nordiska museet. Stockholm 1949.
- Ingemar Oscarsson*, Mellin, Gustaf Henrik. Svenskt Biografiskt Lexikon. Band 25. Stockholm 1985–1987.
- Raoul Palmgren*, Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeen kaunokirjallisuus I. Porvoo 1966.
- Raoul Palmgren*, Joukkosydän. Vanhan työväenliikkeen kaunokirjallisuus II. Porvoo 1966.
- Samuli Paulaharju*, Kiveliöiden kansaa Pohjois-Ruotsin suomalaisseuduilta. Porvoo 1961.
- Tuomo Polvinen – Hannu Heikkilä – Hannu Immonen*, J. K. Paasikivi. Valtiomiehen elämäntyö 2. 1918–1939. Juva 1992.
- Henrik Ramsay*, Nordenskiöld sjöfararen. Helsingfors 1950.
- Th. Rein*, Juhana Vilhelm Snellman. Kolmas painos I. Helsinki 1928.
- Anders Retzius*, Graekernes och Finnarnes cranier. Särtryck ur Öfversigt af Kongl. Vetenskaps-Akademiens Förhandlingar för den 8 September 1847. Stockholm 1847.
- Gustaf Retzius*, Finland i Nordiska museet. Några bidrag till kännedom om finnarnas gamla odling. Stockholm 1881.
- Gustaf Retzius*, Finska kranier jämte några natur- och litteratur studier inom andra områden af Finsk antropologi. Stockholm 1878.
- J. N. Reuter*, ”Kagalen”. Ett bidrag till Finlands historia 1899–1905. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 221. Helsingfors 1930.
- Herman Richter*, Hagelstam, Otto Julius. Svenskt Biografiskt lexikon. Band 17. Geijer-Hall. Stockholm 1967–1969.
- Pirkko Rommi*, Tienhaarassa – Nuoren Arvidssonin poliittinen toiminta. Adolf Ivar Arvidsson. Näkijä ja tekijä. Toimittanut Mauno Jokipii. Pieksämäki 1992.
- John E. Roos*, Gustaf Montgomery som historiker och medborgare. Historiska och litteraturhistoriska studier 29. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 338. Helsingfors 1953.
- Olof Ruin*, I välfärdstatens tjänst. Tage Erlander 1946–1969. Kristianstad 1986.

- Carl Michael Runeberg*, Finland under Orientaliska kriget. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 393. Borgå 1962.
- Carl Rydqvist*, Carl David Skogman. Friherre, president. Utan ort och år.
- Väinö Salminen*, Vallattomilta vaellusvuosilta. Helsinki 1946.
- Gustaf Schröder*, Pekka Huskoinen. En drivar-finnes liv i Värmlands och Dalarnas skogar. Avesta 1985.
- Gustaf Schröder*, Örjan Kajland och hans pojkar. Skildringar från svenska finnarnas liv och jakter i Värmlands och Dalarnas skogsbygder. Stockholm 1913.
- H. H. von Schwerin*, Lauréus, Alexander. Svenskt Konstårlexikon III. Hahn-Lundberg. Malmö 1957.
- Raimo Seppälä*, "Poika". Mies ja myytti. Helsinki 1979.
- Hannes Sihvo*, Gustaf Retziuksen tutkimusmatka Karjalaa 1873. Kalevalaseuran Vuosikirja 57. Helsinki 1977.
- D. Skogman*, Suomalaiset Ruotsissa ja Norjassa. Suomi 8. Helsinki 1870.
- Nils Slunga*, Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten. Tornedalica 3. Luleå 1965.
- Snellman i urval*. Urval och inledning av Johannes Salminen. Ekenäs 1981.
- Clara Snellman-Borenius*, Aina Mannerheim. Suomalaisia musiikin taitajia. Toimittanut Maire Pulkkinen. Helsinki 1958.
- Stadgar för Tukholman Suomalainen Seura antagna i mars 1894. Stockholm 1894.
- Gunnel Steinby*, Journalister och publicister i svensk press i Finland under tvåhundra år. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 493. Presstudier 2. Åbo 1981.
- Torsten Steinby*, Johan Jakob Nervander i Sverige. Vittra veckor 1832/33. Historiska och litteraturhistoriska studier 63. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 548. Helsingfors 1988.
- J. E. Strömborg*, Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg IV. Senare delen 1845–1860. Ny upplaga utgiven av Karin Allardt. Helsingfors 1931.
- Gunnar Sundell*, Ord och öden i ett tidningshus. Ur Stockholms-Tidningens historia 1889–1959. Stockholm 1959.
- Suomen jääkärit. Elämä ja toiminta sanoin ja kuvin. Kuopio 1918–1919.
- Suomen kansalliskirjallisuus X. 1800-luvun ruotsinkielisiä runoilijoita ja kirjailijoita. Toimittajat E. N. Setälä, V. Tarkiainen, Vihtori Laurila. Helsinki 1936.
- Svenska män och kvinnor. 5. Lindorm-0. Stockholm 1949.
- Svenska män och kvinnor 7. Sibylla-Tjällgren. Stockholm 1954.
- Svenska män och kvinnor 8. Toffteen-Ö. Stockholm 1955.
- Svenskt Konstårlexikon I. Malmö 1952.
- Svenskt Konstårlexikon III. Malmö 1957.
- Svenskt Konstårlexikon IV. Malmö 1961.
- Svenskt Konstårlexikon V. Malmö 1967.
- Sveriges officiella statistik. A. Befolkningsstatistik II (1864), XII (1873), XXII (1883), XXXII (1894), XLII (1906).
- Sveriges officiella statistik. A. Befolkningsstatistik. Ny följd. XLII:3. Stockholm 1907.
- Peder Särkilax*, Fennomani och skandinavism. Förra häftet. Om Finland och dess sednaste utveckling. Stockholm 1855.
- Peder Särkilax*, Fennomani och skandinavism. Sednare häftet. Kunnas Sverige och Finland åter förenas? Stockholm 1855.
- Verner Söderberg*, *Henry Olsson*, *Gunnar Heckscher*, *Johan August Hazelius*, Stockholm 1936.
- J. O. Tallqvist*, Edvard R. Gummerus död – ett omfattande författarskap. Svenska Dagbladet 9 nov. 1991.
- Kari Tarkiainen*, Finnarnas historia i Sverige I. Vammala 1990.
- Kari Tarkiainen*, Handskriftssamlaren Carl Axel Gottlund och svenska riksarkivet. Arkivvetenskapliga studier 5. Göteborg 1981.
- Kari Tarkiainen*, Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeus 1743–1818. Historiallisia Tutkimuksia 128. Tammsaari 1985.
- Hugo Tenez*, Den svenska infiltrationen i övre finnbygden under 1600- och 1700-talen. Uppsala 1962.
- Hugo Tenez*, Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd från äldsta tid till sekelskiftet 1900. Årsböcker i svensk undervisningshistoria 102. Lund 1960.
- Hugo Tenez*, Ur Norrbottens finnbygds och dess befolknings tidigare historia. Uppsala 1962.
- Anja Tikkanen*, Lapin evakot. Hämeenlinna 1975.
- C. G. Tollet*, En 30-tals resumé. Finsk-svenska handelskammaren. Esbo 1986.
- Topeliuksen kuvaelämäkerta. Kokoonpannut Paul Nyberg. Porvoo 1940.

- Zacharias Topelius*, Självbiografiska anteckningar. Utgivna av Paul Nyberg. Helsingfors 1922.
- Taimi Torvinen*, Sven Palme och Finland. Koria 1988.
- Anja Tsokkinen*, Suomen sokeainkoulut ja niiden oppilaat vuosina 1865–1917. *Studia Historica Jyväskyläensia* 29. Jyväskylä 1984.
- Arvo Tuominen*, Ettei totuus unohtuisi. Helsinki 1976.
- Arvo Tuominen*, Myrskyn aikaa. Helsinki 1970.
- Arvo Tuominen*, Myrskyn mentyä. Helsinki 1971.
- Adolf Törngren*, Från Finlands strid för rätt och frihet. Personliga upplevelser åren 1901–1914. Svenska Litteratursällskapets i Finland skrifter 290. Helsingfors 1942.
- Eric Uhlén*, Dan Andersson. Svenskt Litteraturrexikon. Lund 1964.
- Eric Uhlén*, Dan Andersson före Svarta ballader. Liv och diktning fram till 1916. Stockholm 1950.
- Gustaf Unonius*, Gustaf eller den Finske Flyktingen. Stockholm 1829.
- Anthony Upton*, Kommunismi Suomessa. Rauma 1970.
- Matti Ursin*, Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944–1945 jälkeen. Oulu 1980.
- Jouko Vahtola*, Birkarlarna. Tornedalens historia I. Från istid till 1600-talet. Malung 1991.
- Jouko Vahtola*, Folkens mångfald. Tornedalens historia I. Från istid till 1600-talet. Malung 1991.
- Pirjo Vaitinen*, Niin lähellä, niin kaukana. Suomesta ruotsiksi käännetyn kaunokirjallisuuden vastaanotto Ruotsissa 1930-luvulla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 465. Pieksämäki 1988.
- W. L. Wanhainen*, Liv och arbete i Norrbottens finnbygder. Tornedalica 10. Luleå 1971.
- Birger Wedberg*, Minnesteckning över Gabriel Poppius. Stockholm 1934.
- T. S. Vehkakorpi*, Kössi Kaatra – proletaarirunoilija. Työväen Kalenteri 39/1946. Helsinki 1945.
- Rauno Velling*, Proletaarirunoilijoita ja vasemmistoradikaaleja. Suomen kirjallisuus VI. Keuruu 1967.
- Gösta Werner*, Mauritz Stiller. Ett livsöde. Borås 1991.
- Holger Wester*, Finländsk migration i Mittnorden. Österbotten 1989–1990. Vasa 1990.
- Hjalmar Westeson*, Ödemarksprofetens lärjungar. Stockholm 1922.
- Holger Wichman*, Holm, Carl Johan. Svenskt Biografiskt lexikon. Stockholm 1971–1973.
- Bo Wickman*, Björn Collinder 1894–1984. Fenno-ugrica suecana. Tidskrift för finsk-ugrisk forskning i Sverige 6. Uppsala 1983.
- Bo Wickman*, Universitetsundervisningen och forskningen i finska och finsk-ugriska språk i Sverige – några utvecklingslinjer. Finska språket i Sverige. Redaktör Sulo Huovinen. Stockholm 1980.
- Harald Wieselgren*, Nils Adolf Erik Nordenskiöld. Ymer 1902. Stockholm 1903.
- P. O. Viitanen*, Kirjeenvaihtoa ja väittelyä Skandinaavian suomalaisista 1860-luvulla. Lisiä satakuntalaisen pastorin David Skogmanin elämäntyön valaisemiseksi. Satakunta. Kotiseutukertomuksia VI. Porvoo 1926.
- K. B. Wiklund*, Finska språkets nuvarande utbredning i Värmland och Grue finnskog. Ymer 1902. Stockholm 1903.
- C.-G. Windell*, Ålänningarnas seglation på Stockholm under åren 1837–1839. Åländsk odling 1968. Mariehamn 1968.
- Johan af Wingård*, Betänkande angående Wermeländska Finn-almogens Angelägenheter. Carlstad 1824.
- Karl-Hugo Wirén*, Om framstegstanken, Darwin och liberalismen på Karolinska Institutet. En studie av Gustaf Retzius' väg in i politiken. Lychnos. Lärdomshistoriska sällskapets årsbok 1977–1978. Uppsala 1979.
- Kari O. Virtanen*, Ahdistettu kansakunta 1890–1917. Porvoo 1974.
- Pertti Virtaranta*, De finska dialekterna i norra Skandinavien och deras historiska bakgrund. Nord-Skandinavien historia i tvärvetenskaplig belysning. Förhandlingar vid symposium i Umeå den 7–9 juni 1978. Acta Universitatis Umensis 24. Umeå 1980.
- Pertti Virtaranta*, Matti Mörtbergin metsäsuomalaiskeräelmä. Särtryck ur Kalevalaseuran vuosikirja 57, Helsinki 1977.
- Pertti Virtaranta*, Utforskningen av språk och traditioner i mellersta Skandinavien finskogar. Värmlandsfinnar. Om finnskogens historia och kultur. Redaktör: Sulo Huovinen. Stockholm 1986.
- Johan Wrede*, Jag såg ett folk – Runeberg, Fänrik Stål och nationen. Esbo 1988.
- Arvo Yläräkkö*, Edvard Gylling, Itä-Karjalan suomalainen rakentaja. Keuruu 1976.
- Arvo Yläräkkö*, Stockholms finska förening 1884–1922. Finska språket i Sverige. Stockholm 1981.
- Arvo Yläräkkö*, Tukholman Viesti-lehti. Siirtolaisuus-Migration 2. Turku 1976.

Aulis Zidbäck, Juhani Raattamaa eräiden Lutherin ydinnäkemyksen uudistajana. Turku 1941.

Aulis Zidbäck, Pohjolan suurin maallikkosaarnaaja. Helsinki 1941.

Alf Åberg, Lefrén, Johan Peter. Svenskt Biografiskt Lexikon. Stockholm 1977–1979.

Carl-Gunnar Åhlén, Järnefelt, Edvard Armas. Svenskt

Biografiskt Lexikon 20. Ingeborg-Katarina. Stockholm 1973–1975.

Armas Äikiä, Laulaja tulivuoren juurella. Kössi Kaatran elämä ja työ. Helsinki 1962.

Henrik Östberg, Om Robert Tigerstedts överflyttning från Finland till Sverige. Nordisk medicinhistorisk årsbok 1978. Södertälje 1978.

Personregister

- Aalto, Veijo Oskari 385
Acke, Eva 347
Adelberg, Per Otto 114
Adelborg 203
Adelborg, P. O. 23
Adlercreutz, Carl Johan 18, 19, 24, 45, 47, 77, 81
Adlercreutz, Gustaf Magnus 81
Afzelius 203
von Afzelius, Pehr 54, 56
Agrell, Erik 147
Agricola, Mikael 400
Ahlborg, Kajsa 245
Ahlman, Fredr. 288
Ahlqvist, August 288
Ahlroth, Agata 94
Ahlstedt, Ida 252
Ahmavaara 238
Aho, Juhani 349, 354
Airila, Martti 306, 321
Ala-Kopsa, Maria 245
Alexander I 16, 17, 58, 61, 64, 77, 99, 114
Alexander II 193, 205, 209, 250, 284
Alexandersson 203
Alfthan, Isak 257
Alfthan, Johannes 339
Alfvén, Hugo 345
Alm, Hilikka 185, 187, 188
Almkvist, N. J. F. 294, 295, 298
Almqvist, Christopher 198
Almqvist, Carl Jonas Love 105, 112
Alopaeus, C. H. 216
Alopaeus, David 273
Aminoff 162, 199, 203, 214
Aminoff, Ad. 238
Aminoff, Germund Fredrik 54, 55
Aminoff, Gregori 24, 77
Aminoff, Gustaf 238
Aminoff, Johan Fredrik 77
Aminoff, Torsten G. 159, 160, 161, 177
Aminoff, Zacharias 58
Amundsen 210
Andersdotter, Anna 228
Andersdotter, Stina 168, 171
Andersin, Gustaf Adolf 78
Andersson, Adolf 182
Andersson, Dan 172, 173, 174, 182, 184, 340, 349
Andersson, Maria Sofia 196
Andersson, Per 149, 180
Anér, Kerstin 188
Antee, Ante L:son 184
Appelberg, Bertel 257
Appelfelt 27
Appelgren, Bengt 344
Appelgren, Stig 167
von Arckenholtz, Beata Catharina Adriana 42
Argillander, Fredrika Gustava 92
Armfelt 114, 214
Armfelt, Gustaf Mauritz 18
Armfelt, Johanna Carolina 41, 59
Armfelt, Lorentz Axel Fredrik 17
Arvidsson, U. 362
Arwidsson, Adolf Iwar 33, 34, 41, 54, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 65, 70, 71, 78, 81, 82, 84, 104, 107, 109, 110, 112, 120, 123, 124, 126, 128, 199, 235, 397
Aschan, P. J. 238
Asev 239
Asplund, Karl 341
Atterberg, Kurt 345
Atterbom, Per Daniel Amadeus 84
Atterdag, Valdemar 271
Aulin, P. 238
von Aweyden, Carlo 255
Backman, Pehr 148
Bagerstam, Erik 344
von Bahr, Adolf Fredrik 57
von Bahr, Robert Ulric Henrik 57
Basilier, Ida 344
Becker, G. 383
Becker, Nils Jacob 54
von Becker, Reinhold 137
Beckman 203
Béen, Isaac 376, 385
Beijer, Agne 342
Bellini 47
Bellman, Carl Michael 22, 51, 110
Bennet, C. S. 44
Berg 51
Berg, Anders 41
von Berg, Friedrich Wilhelm 208
Berg, Gösta 172
Berg, Nathanael 345
Bergbom, Anna Sofia 92
Bergelin, Jacob 33
Bergensträhle, Carl Johan 94
Bergenstråle 203
Bergh, Volmar 179, 234, 331, 333, 338, 360, 361, 362, 363
Bergius, Brita Catharina 75
Bergius, Niklas 174
Bergman 199, 203
Bergman, Bo 355
Bergman, Hjalmar 341
Bergman, M. 202
Bergmansson, J. 32, 33
Bergmark 203
Bergqvist, Olof 260, 291, 294, 295, 300, 301, 304, 309
Bernadotte, Jean-Baptiste 89
Berndtson, Axel 340
Bertills, August 245
Bertills, Johan Vilhelm 245
Beskow 203
Biberg, N. H. 52
Bildt, Maria Margareta 117
Bildt, Olof 116, 117
Billmark, C. J. 20
Bismarck 305
Bjurbäck, Olof 141

- Björk, Nils 388
 Björkenheim 214
 Björkenheim, Edvard 215
 Björkman, Carl 355
 Björkman, Fredrik 40
 Björkqvist, Karl Johan 228
 Björkqvist, Märta 228
 Björkqvist, Sofia 228
 af Björksten, Frans 214
 Björkstén, Ingmar 382
 Björkstén, Ingvar 344
 Björlin, Gustaf 305
 Björling, Jussi 346
 Björnstjerna, Magnus 82
 Blanche, August 105, 106
 Blomberg, Erik 347
 Blomberg, Fredrika 228
 Blomfelt, Frank 231
 Blomqvist, Anna Fredrika 227
 Blomqvist, Axel 227
 Blomqvist, Brita 227
 Blomqvist, Carl-Johan 227
 Blomqvist, Isak 227
 Blomqvist, Nils Albin 227
 Blomstedt, Yrjö 317
 Blumenbach, Friedrich 85
 Bobrikov 239
 Bobrikov, Nikolaj 235, 237
 Boëthius, Jakob 136
 Bograng, Sigurd 185
 Boheman 203
 Boheman, Erik 357
 Bohlin, J. 155
 Bohm, Gustaf Fredrik 34, 42
 Boije, Knut 211
 Bolander, Carl-August 355
 Bolinder 203
 Bonde, Nils 116, 117
 Bonnier, Albert 355
 Bonnier, Tor 341
 Bonsdorff 53
 Bonsdorff, A. W. 65, 67
 von Bonsdorff, Adolf 257
 von Bonsdorff, Carl 250
 Bonsdorff, Johan Gabriel 53, 57
 Borenus, Einar 333
 von Born, Ernst 374
 von Born, Hanna 235, 258
 von Born, V. M. 237, 240, 241
 Boswell, James 396
 Bowallius 203
 Brahe, Per 154
 Brahms 345
 Brakel 199
 Brakel, G. A. 64, 67
 Brandel 203
 von Braun, Wilhelm 83
 Breitholtz, Clas Josef 42
 Bremer 203
 Bremer, Fredrika 35, 98, 105, 107, 119, 120
 Brenner, Elias 64
 Brenner, Isidor 214
 Broberg, Richard 156, 167, 190
 Brodin, Linus 184
 Brofeldt, Kaarlo 237
 Brofeldt, Pekka 237
 Broman 203
 Broman, H. V. 202
 Bromander, C. W. 168
 Broms, E 238
 Brummer 203
 Brummer, A. W. 202
 Bruncrona 199, 214
 Bruncrona, A. C. 202
 Bruncrona, Evert Vilhelm 94
 Brunnus, Carl Theodor 57
 Brunnus, Erik Axel 41
 Brunow, Georg Fredrik 77
 Bruun 104, 214
 Bucht, Gustaf Wilhelm 288
 von Burghausen, Carl Fredrik 63, 109, 111
 Byron 47
 Byström 199
 Byström, Thomas 115
 Bång, Zacharias 25, 26, 27
 Bång, Reinhold 26
 Bäck, Carl Gustaf 34, 42
 Bäck, Catharina Davidsdotter 75
 Bäckborg 203
 Bäckström, Isak Johan 196
 Bäckvall, Lars 166
 Cajanus, Gustaf Einar 331
 Cajanus, Johannes Andreae 64
 Cajanus, Wilhelm 365
 Calonius 203
 Carlgren, Albert 308
 Carlgren, Wilhelm 358
 Carlson, Curtis L. 188
 Carlsson, Sten 43
 Carpelan 48
 Carpelan, J. F. 43
 Carpelan, Lars Erik 344
 Carpelan, Vilhelm Maximilian 78
 Carpelan, Wilhelm 48
 Cassel 203
 Castrén, Gunnar 239
 Castrén, Jonas 237, 240, 252, 257
 Castrén, Mathias Alexander 77, 88, 89
 Cederskiöld 199
 Cederström 203
 Cedervald 203
 Cervin, A. 76
 Charpentier, J. T. 202
 Charpentier, Oskar 65, 67
 Charpentier, Toussant 199
 Chevalier 47
 Choraëus, Mikael 99, 110, 122
 von Christierson, C. G. 238
 Chydenius 203, 214
 Chydenius, Anders Herman 208
 Chydenius, Carl 54
 Chydenius, K. 209
 Clason, Sam 255
 Cleve 199
 Cocles, Horatius 25
 Collinder, Björn 234
 Cooper, Fennimore 83, 153
 Creutz, Gustaf Philip 51, 98, 100, 122, 238
 Cronstedt 214
 Cronstedt, Carl Olof 59
 Cronstedt, Johan Adam 49
 Crusell, Bernhard Henrik 85, 114, 115
 Cygnaeus, Fredrik 107, 208
 D'Albedyhl 203
 Dacke 271
 Dahl, G. F. 202

- Dahlgren, Carl Fredrik 83
 Dammert, Anders Wilhelm 203, 208
 von Dardell, Fritz 84
 Darwin, Charles 219
 David, Marie 212
 De Geer, Eric 196, 197, 224, 326, 327, 377, 378, 379, 382
 Decker 203
 Detlefsen, Heinrich August 246
 Deutsch, E. 202, 203
 Deutsch, Emanuel 92
 Deutsch, Erik 57
 Dickson, Oscar 209
 Diktonius, Elmer 270, 342, 380
 Donner, Kai 257
 Douglas, Ludvig 241, 255, 256
 Dufva, Sven 25, 400
 Duncker, Edvard 214, 215
 Duncker, G. 112
 Duncers, J. Z. 111, 113
 von Döbeln, Georg Carl 18, 202, 205
- Edelfelt, Albert 25, 211
 Edelstam 48
 Edelsvärd, Fredrik Wilhelm 78
 Edgren, Jac. 184
 Edgren, Jakob 56
 Edholm, Edv. M. 51
 Edman, A. Wilh. 202
 Edström, Liva 346
 Eek, Johan Fredrik 78, 83
 Ehrenstrahl 110
 Ehrenström, Johan Albrecht 18
 Ehnrooth, Aina 241
 Ehnrooth, N. G. 383, 385
 Eichwald, Håkan Ingvar 331
 Ekberg, Erik Vilhelm Emil 216
 Ekbon, Pehr 33
 Ekelund, Theofil 184
 Ekelund, Vilhelm 174
 Eklund, Arne 167
 Ekman 67
 Ekman, Gustaf 57
 Ekman, R. W. 64, 115
 Ekorn, Per Adolf 281
 Eneberg, Erik Gustav 57
 Eneberg, Vald. 284
- Engberg, Arthur 311
 Engelstam, M. 362
 Engelstam, Martta 364
 Engeström 141
 Engman, Carl Magnus 91
 Engman, Erik 54, 57
 Engman, Josefina 246
 Erich, Rafael 333, 363
 Erik den Helige 57
 Erik XIV 110
 Eriksson, E. U. 294, 299
 Erkkö, Eljas 359, 373
 Erlander, Tage 186, 188, 401
 Ersdotter, Maria Elisabeth 41
 Erslev 288
 Eskoinen 150
 von Essen Odert Reinhold 211
 von Essen, Carl Reinhold 211
 von Essen, Georg Valdemar 331
 von Essen, Siri 210, 211, 213
 von Essen, Wendela 216
 Estlander, Axel Gustaf 331
 Estlander, Ernst 239
 Etholén 214
 Eurén, Gustaf Erik 89
 Euripides 234
 Europæus, Daniel 159
- Fabritius, Abraham 41
 Fabritius, Almar 237, 257
 Fabviers, Charles Nicolas 78
 Fagerholm, Karl-August 371, 374, 375, 376
 Fagernäs, Gösta Mattias 331
 Fahlander, Gustaf 27, 48, 49
 Fahlander, Leonard 57
 Fahlcreutz, C. J. 116
 Fahlstedt 104
 Fahlstedt, Carl Adolf 32, 78
 Falkman, Hanna Sofia 94
 Favorin, August 214
 Feldt, Kjell-Olof 401
 Felén, J. G. 32
 Ferdinand VII 78
 Fernow, Erik 132, 159, 160, 165
 von Fersen, Axel 114, 341
 von Fieandt 199, 203, 204
- von Fieandt, Carl Magnus 77
 von Fieandt, O. M. 32
 von Fieandt, Otto 202
 Finnberg, G. W. 64, 67, 69, 132
 Finne, Adolf 214
 Finne, Gunnar Erland 331
 Finneskog, Bror 176, 177, 184, 185
 Finnsson, Gunnar 177
 Fischer, Karl Kristoffer Daniel 216
 Fleege, Ragnar 340
 Fleming 43
 Fleming, Claes Larsson 43
 Fleming, Klaes 70
 Flygare-Carlén, Emilie 105, 107, 112
 Fogelqvist, Torsten 355
 Fogelström, Ida Juliana 231
 Fogman 282
 Fontell, C. W. 53, 54, 55
 af Forselles, Samuel 42
 Forsgrén 203
 Forsgren, A. L. 298
 Forsgren, Bernadt G. 34
 Forsgrén, Berndt G. 202
 Forsman 203
 Forsman (Yrjö-Koskinen) Georg Zacharias 220, 284, 305
 Forssell, Hans 279
 Forsslund, Karl-Erik 167
 Forsström, Bernhard 315
 Forsström, Edvard 236
 Forstén, Erik 148
 Forstén, Filip 344
 Forstén, Ina 211, 212
 Franzén, Frans Mikael 28, 47, 51, 65, 66, 80, 82, 98, 100, 102, 105, 107, 112, 113, 122, 136, 140, 141, 142, 354
 Fred, Fredrika 231
 Frese 100, 122
 von Fresen, Axel 23
 Frestadius 203
 Fries 203
 Fris 203
 Frisk 27
 Frithiofsson, Axel 184, 185
 Fritz, Birgitta 339
 Frykstedt 140, 142

- Fryxell, Anders 70, 109
 Fryxell, Olof 104
 Fröding, Gustaf 184
 af Funck 203
 Furuhjelm, Elis 65, 66
 Furuhjelm, Victor 238
 Fägersten 206
- Gadolin 53
 Gallén-Kallela, Akseli 362
 Garbo, Greta 349
 Geijer, Erik Gustaf 53, 54, 56, 61, 62, 84, 108
 Genberg, Carl 148
 von Gerden, E. A. 145
 von Gerden, J. A. 114
 Gestrin 203
 Glad, P. W. 260
 Glada, Johanna 92
 Gluck 47
 Godenhjelm, Agnes Louise 64
 Godenhjelm, B. F. 284
 Goethe 348
 Gothe, Richard 167, 190, 362
 Gottlund, Carl Axel 54, 55, 57, 63, 64, 67, 68, 71, 78, 100, 131, 133, 135, 137, 139, 140, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 156, 159, 160, 162, 169, 176, 179, 181, 182, 184, 186, 188, 199, 274, 284, 397
 Gottlund, Matthias 54, 138
 Gottskalck, Abraham 54
 Grahn, Leontina Christina 216
 Grangren 110
 Granit, Ragnar 371, 401
 Granlund, Johannes 54
 Granlund, Wilhelm 54, 55
 Grape, P. O. 291
 Grape, Zacharias 288
 Grevenius, Herbert 342
 Grevillius, J. 140, 141, 142
 Grieg, Edvard 241
 Gripenberg 199, 214
 Gripenberg, Alexis 267
 Gripenberg, G. A. 388, 390
 Gripenberg, Lennart 237, 240
 Grønosen, Dagfinn 176
- Grotenfelt, Nils 214, 215
 Grubbe, Samuel 52
 Grönblad, Edvard 71
 Grönholm 203
 Guizot 47
 Gummerus, Edvard Robert 331, 340, 355
 Gummerus, Henrik Johan 19, 31
 Gummerus, Herman 239, 240, 254, 255, 256, 257
 Gummerus, Jaakko 309
 Gunneman, Nils Olof 315
 Gustaf, V 257, 326, 356, 365
 Gustafsson, Greta 349
 Gustav II Adolf 154, 159, 250, 390
 Gustav III 21, 48, 49, 113
 Gustav IV Adolf 17, 19, 47, 82, 114, 115, 397
 Gustav Vasa 277
 Gyllenberg, Fredrik 47
 Gyllenius, Petrus Magni 395
 Gylling, Edvard 254, 263, 264, 266, 267, 268, 370
 Gylling, Fanny 216, 254
 Gylling, Uno Alexander 267
- Haanpää, Pentti 184
 Haapanen, Yrjö 371
 von Haartman, Carl 217, 220
 von Haartman, Lars Gabriel 90
 von Haartman, Sophia Margareta 207
 Haeffner, J. Kr. Fr. 55
 Hagelstam, Otto Julius 32, 42, 79, 124, 125, 127, 199, 202
 Hagelstam, Wentzel 237
 Hagfors 203
 Hakkarainen 150, 335, 336
 Haljainen 150
 Hall, Richard 347
 Hallendorff, Carl 255
 Hallert, Brita Christina 42
 Hallgren, Adolf 236, 237
 Hallqvist, K. G. 115
 Hamsun 356
 Hamuinen 175
 Hanhivaara, Pietari 294
 Hannikainen, Ilmari 363
- Hannula, Uuno 307, 311, 389
 Hansson, Elmina 297
 Hansson, Per-Albin 369
 Harju 91
 Harms, Ruth 347
 Hartikainen 149, 150
 Hartwall, Anna Charlotta 94
 Harva, Uno 362
 Hast, Carl Fredrik 54
 Hatakka 149, 150
 Hatakka, Erik Eriksson 146
 Hautala, Antti 250
 Haverberg, N. B. 32
 Haverman 203
 Havuinen 149, 150
 Hazelius 203
 Hazelius, Arthur 168, 169, 183, 220
 Hazelius, Gunnar 170
 Hazelius, J. A. 87, 126
 Hazelius, Johan August 85
 Hedberg 203
 Hedberg, E. J. 114
 Hedberg, Johan 260, 261
 Hedenborg, P. O. 148
 Hedgren, Jacob 333, 361, 362, 363
 Hedin 203
 Hedin, S. A. 242
 Hedin, Sven 210, 255
 Hedman, Antonia 41
 Hedrén 142
 Hegel 105
 von Heidenstam, C. G. 367
 von Heidenstam, Verner 236
 Heickell, Eero 307
 Heikel, K. A. 294
 Heikel, Ragnar 257
 Heikinheimo, Ilmari 63
 Heimo, Mauno 263
 Heiskanen, Jussi 333
 Helenius 263
 Helin, Petter Pson 22
 Hellén, Herman 89
 Hellman 27
 Hellsten 106
 Hellstén, Rob. 362
 Hellström, Charlotta 202
 Helminen, Helmi 164

- Helsingius, Eugenie 267
 Henriksson 299
 Henriksson, Bror N. 184
 Henriksson, Kajsa 175
 Henriksson, Vilhelm 182
 Heporauta, Elsa 362, 363
 Hermansson, Gustaf Demetrius 196
 Hermelin 137, 203
 Hetta, J. V. 307
 Hiironen 150
 Hildebrand, Bror 102
 Hilduinen, Johan Filipsson 279
 Hilleström, Pehr 114, 134
 Hillilä, Kaarlo 387
 Himainen 150
 Hintze, Theodor 242
 Hirn, Margareta 94
 Hjelt, Edvard 365
 Hjelt, Helena Nilsdotter 42
 Hjelt-Cajanus, Esther 333, 361, 363, 365, 366
 Hjort, Eva 42
 Hjärne, Harald 242, 255
 Hochschild, Anna Gustava 42, 47
 Hohenthal, Gun 347
 Holberg, Ludvig 348
 Hollming, G. R. 65
 Holm, Carl Johan 80, 81, 82
 Holmberg, Maj-Lis 165
 Holmdal, Hélène 187, 190
 Holmdal, Nils 187, 190
 Holmquist, Bengt 344
 Holsti, Rudolf 308, 311
 Hormia, Osmo 234
 Horn 43
 Horn, Arvid 43
 Horn, Walter 254, 255
 Hougberg 140
 Hoving, Viktor Harald 331
 Hülphers, Abraham 132, 160, 165
 Hult, Hildur 347
 Huovinen, Sulo 190
 Hurmevaara, Herman 263, 266, 268
 Huuskoinen, Pekka (Per Johansson) 138, 151, 152
 Hwasser, Israel 60, 61, 62, 84, 85, 107, 110, 124
 Hyrskymurto, Mikael (Mikko) 253, 257, 362, 363
 Hystedt, Johan Eriksson 148
 Hyvönen, Antti 370
 Hård, Adolf 64, 67, 115
 Hägerflyckt 199
 Häggström, Joh. 32
 Häkkinen 150
 Hällstén, K. G. 220
 Hällsten, Maria 42
 Hämläinen 150
 Hämläinen, Albert 165, 172
 Hämläinen, Helvi 355, 356
 Hästesko, Emilia 42
 Höckert, Fredrik Wilhelm 54
 Högländer 27
 Höglund, Zeth 254
 Højjer, Erik Johan 227
 Höksten, Brita Augusta 245
 Höksten, Otto Olof 246
 Idestam, Marie Louise 347
 Idman, Nils 89
 Ilmoni, Immanuel 124
 In de Betou Elisabeth 211
 Ingman 334
 Inha, Urho 177
 Irving, Washington 119
 Island, Karl 254
 Ivalo, Asko 333, 334
 Ivalo, Mielikki 333, 334
 Jaakkola, Jalmari 276
 Jaenzon, Julius 348
 Jakobson, Max 357
 Janhuinen 148
 Janson, Harry 342
 Jansson, Karl Emanuel 346
 Jansson, Margit Elisabeth 245
 Jansson, Sofia 246
 Jansson, Ture Johan Ludvig 331, 342, 343, 355
 Jansson-Blommér, Edla 118
 Jarl, Anna 231
 Jartsev 359
 Jeurling, Anders 237
 Joffe 263
 Johansdotter, Anna Maria 228
 Johansdotter, Eva Christina 75
 Johanson, Karl Vilhelm 245
 Johansson, Albert 297
 Johansson, Anna 229
 Johansson, Anna Lisa 245
 Johansson, Hugo 315
 Johansson, Isak Leonard 246
 Johansson, Johan (Johannes) 176, 182, se också Niittaho, Jussi
 Johansson, Johan 227
 Johansson, Karl Konrad 246
 Johansson, Martin 290, 291, 306
 Johnell, Eskil Anders 315
 Johnson, Samuel 396
 Johnsson (Oinoinen), Anna 179
 Johnsson (Oinoinen), Erik 179
 Johnsson (Oinoinen), Henrik 177
 Johnsson (Oinoinen), Johannes (Jussi) 163, 177, 179
 Johnsson (Oinoinen), Maria 177, 179
 Johnsson (Oinoinen), Martha 177, 179
 Johnsson (Oinoinen), Wilhelmina 177
 Jorpes, Erik 371
 Jorpes, Johan Erik 331
 von Julin, Hanna 218
 Julin, J. F. 116
 Junnila, Olavi 62, 63
 Juntinen 150
 Juntuinen 149
 Jurmoinen 171
 Juslén, Pehr 24, 339
 Jussila, O. H. 309
 Jutikkala, Eino 11, 362
 Juuselainen 150
 Juvas, Maija 164, 175
 Juvelius, Einar 362
 von Jürgensburg, Elisabeth Clodt 345
 Jägerhorn 18
 Jägerskiöld 199, 203, 207
 Jägerskiöld, Axel Leonard 196
 Jägerskiöld, Leonard 327
 Jämsäläinen 148
 Järnefelt, Aino 345
 Järnefelt, Alexander 345
 Järnefelt, Armas 345, 346, 349, 363

- Järnefelt, Arvid 345, 354, 355
 Järnefelt, Eero 345
 Järnefelt, Olof Alexander 42
 Järta, Hans 102
 Järv, Harry 344
 Järvenpää, Sylvi 395
 Järvenpää, Toivo 395
- Kaatra, Hertta 270
 Kaatra, Kössi 254, 268, 269, 270, 271
 Kaatra, Mirjam 270
 Kailainen 168, 171
 Kajava, Viljo 118, 269
 Kallas, Aino 355, 362
 Kalling 203
 Kallio 64
 Kallio, Aimo 389
 Kallio, Kyösti 326
 Kanainen 149, 150
 Kangas, K. G. 310
 Kankonen, Matts 121
 Karhu 346
 Karl August 23
 Karl IX 70, 159, 161, 276
 Karl XII 55
 Karl XIV Johan 43, 44, 45, 46, 48, 60, 77, 78, 85, 107, 110, 114, 120, 139, 141
 Karl XV 79, 257
 Karlfeldt 356
 Karman, Mattias 56, 147
 Karp, Maria 246
 Karppanen, Yrjö 263, 264, 268
 Karttunen 150
 Karvainen 150
 Karvainen, Pekka 160
 Katsman, Peretz 348
 Kauttoinen 150
 Kekkonen, Urho 177, 188, 190, 371
 Kekäläinen, Olli 61, 62
 Kellgren, Johan Henrik 24
 Kerenskij 253
 Kettunen, Lauri 162, 175, 176, 177, 178, 179
 Keyland, Nils 165, 168, 169, 170, 171, 172, 178, 183, 184
 Khan, Mirza Riza 340
- Kihlberg, Leif 310
 Kiikalainen 150
 Kiiskinen, Matti 161
 Kilpinen, V. 284
 Kivekäs 306
 Kivi (Stenvall) Aleksis 354
 Kivimaa, Arvi 362
 Klinge, Matti 98, 205, 206
 Knas 172
 von Knorring, Frans Per 57
 Kohonen, Jalo 263
 Koivisto, Juho 373
 Kokko, Eero 237
 Kolehmainen 91
 Kollontay, Alexandra 359
 Konkari 149, 150
 von Konow, Ulric Georgius 32, 34, 42
 Korhonen, Arvi 333
 Korpisaari, Paavo 368
 Koskenniemi, V. A. 354
 Koskimies, J. R. 309
 Kosteniemi, Karl Johan 315
 von Kothen 214
 von Kraemer, Robert Henrik 49, 50, 213
 Krapotkin, Pjotr 209
 Krekula, Isak 299
 Kreuger 203
 Kreuger, Johan Henrik 77
 Kreuger, Torsten 342
 Kristian II 271
 Krogius, Hjalmar 367, 368
 Krohn, Julius 284
 Krohn, Kaarle 160, 161
 Krook, Jalo 263
 Kuhlefeldt, Georg 238
 Kuhmalainen 150
 Kull, Oskar Alexander 245
 Kullberg, Carl Anders 83
 Kulneff 83
 Kulomaa, Jukka 386
 Kuoharinen, Pekka 60, 61, 62
 Kuokkanen, Kalle 333
 Kuosmainen 150
 Kupiainen 150
 Kurck, Knut 43
 Kuusinen, Otto Wille 264, 265, 267, 369, 370
- Kuylenstierna 203
 Kymäläinen 150
 Kymöinen 150
 Kyntzell, Jan 42
 Kähköinen 150
 Kärki, Frans 164, 176
 Köhler 203
 Kölmark 140, 142
- Laestadius, Lars Levi 292
 Lagerblad, Aina 216
 Lagerheim 241
 Lagerheim, C. E. 30
 Lagerlöf, Selma 183
 Lagermark, Mathilda 344
 Lagus, Gustaf Reinhold 41
 Lagus, Isaac 30, 31, 41
 Lahtinen, Martta 364
 Laine, Maria 253
 Lallér, Sofia Maria 78
 Lamartine 47
 Lampén, Ernst 184, 362
 Landgren, Lars 290, 291, 305
 Langéen, Johan Fredrik 34
 Langenskiöld, Karl 198
 Lantto, Johan Bernhard 250, 252
 Larsson, Oscar 184, 185
 Lauréus, Alexander 113
 Laurila, K. S. 362
 Lavén, Abraham Vilhelm 78
 Lavonius 69
 Lawén 199
 Lefrén, Antonia 41
 Lefrén, Carl Adolf 79
 Lefrén, Johan Petter 41, 66, 76, 79, 85, 86, 88, 89, 98, 125, 199, 233
 Lehmoinen 139, 150, 188
 Lehtonen, Joel 355, 356
 Lehtosaari, Jukka 370
 Leino, Eino 269, 354
 Leino, Yrjö 371
 Leinonen, Elsa Johansdotter 75
 Lenin
 Lenin, Vladimir Iljitj 265, 267, 268
 Lenström, C. J. 105
 Letonmäki, Lauri 254
 Levänen, Olga 213

- Liitiäinen 150
 Liljeblad, Tahvo 164
 Liljebäck, Oscar 288
 Liljedahl, Carl 229, 230
 Liljefors, G. A. 65, 202
 Liljegren 69
 Liljenstolpe 203
 Liljequist, Julia Hiljegard Charlotta 196
 Liljestrand, Betty 361, 363, 367
 Lille 50
 Lille, Axel 235, 236, 237, 238, 239, 339
 Lille, Bengt Olof 112
 Limmell, Abraham Nicolaus 57
 Limmell, Karl Peter 57
 Lind 262
 Lindberg, Alice 344
 Lindberg, Elsa 340
 Lindberg, Johan 340, 344
 Lindblad, Onni 214
 Lindblom, Arvid 361
 Lindblom, L. G. 288
 Lindeblad, Assar 83
 Lindén, Mikael 238
 Linder, Ernst 364
 Linderholm, Olof 132, 160
 Lindeström, Gustaf Magnus 54
 Lindevall, Carl 75
 af Lindfors, Signe 235
 Lindh, J. E. 119
 Lindhagen, Carl 254, 260
 Lindholm, Berndt 346
 Lindholm, Valdemar 27
 Lindmark, Anders 30
 Lindroth 203
 Lindström 67
 Lindström, E. 64
 Lindström, Gustaf Adolf 269
 Lindström, Ida Matilda 231
 Lindström, Sigfrid Fritz 231
 Linnankoski, Johannes 349, 354
 Linnarud, Arne 188
 Lintunen, Hans Henriksson 394
 Lithonius, Jonas 74
 Livius 25
 Ljunglund, Leon 255
 Ljungström, Inga 339
 Lode 199, 204
 Lode, F. W. 33
 Lode, Thorsten Vilhelm 79
 Loimaranta, Sakari 362
 London, Jack 173
 Loode 203
 Looström, K. R. 105, 119
 Louhija, Jarl 177
 Lovén, Christian 218
 Lowén 203
 von Lucius, Hellmuth 256
 Lund, Beata 228
 Lund, Gustaf 34
 Lund, Johan August 228
 Lundberg, Lovisa Eleonora 42
 Lundborg, H. 277
 Lundenius, F. 238
 Lundgren, Carl Gustaf 114
 Lundgren, K. Magn. 298
 Luoma, Iikka 263
 Luther 288, 293
 Luuainen 171
 Luukko, Armas 276
 Lyly, Julius 237
 Länkelä 288
 Löfgren, Nils 188
 Lönborg, Sven 181
 Lönnrot 252
 Lönnroth, Sofia 42
 Lövestam, Evald 188
 Löwenhielm, Carl Gustaf 124
 Madera, Johan Ludvig 42
 Magnusson, Charles 348
 Majander, A. 362
 Malm 284
 Malm, Carl Oscar 216
 Malm, Gösta 259, 260, 308
 Malm, Hanna 254
 Malmberg 199, 203
 Malmberg, Bertil 380
 Malmgren, A. J. 209
 Malmivaara, Väinö 390
 Mangs, Frank 331
 Mankinen 150
 Manner, Kullervo 254, 267
 Mannerheim 207
 Mannerheim, Aina 209, 241
 Mannerheim, Anna Maria 196
 Mannerheim, Carl 237, 239, 241, 254
 Mannerheim, Eva 327
 Mannerheim, Gustaf 258, 308, 326, 327, 357, 358, 360, 387, 388
 Mannerheim, Johan 258, 327
 Mannerheim, Sophie 327
 Marjavaara, Kristina 315
 Marttinen 150
 Marttinen, Alpo 387
 Matthis, Henry Peter 355
 Mattson, Matts Gustav 75
 Mattsson, Fredrika 227
 Mattsson, Gustaf 239
 Mattsson, Henrik 227
 Mattsson, Ludvig 172
 Mechelin, Leo 237, 239, 240, 241, 252
 Meinander 203
 Meinander, C. 202
 Meinander, Kurt Fredr. 65
 Melartin, Erik Gabriel 64, 68
 Mellgren 203
 Mellin, Gustaf Henrik 58, 82, 83, 84, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 112, 119
 Mennander, Karl Fredrik 400
 Menschikoff, Alexander 102
 Merikallio, Lauri 309
 Meriluoto, Aila 118, 269
 Messenius, Arnold Johan 70
 Michelsson, Daniel 163
 Mickelsen-Nordquist, P. E. 246
 Mikaelsson 229
 Milles, Carl 347
 Mittag-Leffler, Gösta 235, 236, 237, 242, 256
 Moberg, Kerstin 351
 Moijainen 149, 150
 Moijainen, Karin Persdotter 149
 Moilainen 150
 Molerius 199
 Molière 47
 Molin, Adrian 256
 Momma, Abraham 280
 Momma, Jacob 280

- Montelius, Oscar 255
 Montell, Wilhelm 360
 Montgomery, Gustaf Adolf 27, 77, 81, 98, 113, 142, 146, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205
 Mozart 47
 Muhoinen 150
 Müller, E. A. 65, 67
 Munck 199, 214
 Munck, Albert 202
 Munck, Bror 65, 66, 67
 Munck, C. O. 202
 Munck, Olivier 65
 Munck, Otto Magnus 18
 Murray, Gustaf 30
 Mustala, Paavo 390
 Myhrberg, August Maximilian 57, 78, 107, 202, 203
 Myrdal, Gunnar 190, 401
 Myrdal, Jan 190
 Myrsten, C. J. 238
 Månsson, Nils 238
 Månsson, Peder 393
 Mägiste, Julius 164, 182
 Mäkelin Yrjö 257
 Mäkinen, Hannes 370
 Mäkinen, Kaarlo 214
 Mäntynen, Jussi 347
 Möller, Gustaf 261, 270
 Möller, Selma 216
 Möllersvärd 199
 Mörne, Arvid 239, 342
 Mörtberg, Abraham 283
 Mörtberg, Erik 142
 Mörtberg, Matti 165, 176, 310

 Napoleon 19, 77
 Neiglick, Christian 77
 Nensén, J. A. 27
 Neovius, Arvid 238
 Nervander, Johan Jakob 104
 Neuvoinen 149, 150
 Nicander, Karl August 104
 Nieminen, A. 252
 Nieminen, Henrik 214
 Niininen, Margit 342
 Niittaho, Jussi 12, 163, 176, 182, 187;
     se också Johansson, Johan (Johannes)
 Nikarainen 150
 Nikolaj I 60, 101, 124, 193
 Nikolaj II 210
 Nilsson, Anders 227
 Nilsson, Matilda 297
 Nilsson, Sven 86
 Niska, Adolf Bernhard 331
 Niska, Johan 55
 Nisula 91
 Nodesett, Olof Michelsson 181
 Nordberg, Hildegard 332
 Nordberg, Vivi 250
 Nordenberg, Bengt 152
 Nordenfalk 203
 Nordenskiöld 207
 Nordenskiöld, Adolf Erik 196, 201, 207, 209, 339
 Nordenskiöld, Erik Otto Edvard 331
 Nordenskiöld, Nils Erik 331
 Nordenskiöld, Nils Gustaf 57, 207
 Nordenson, Erik 165, 218, 219
 Nordensvan, C. A. M. 256
 Nordensvan, O. 199, 202, 203
 Nordensvan, Viktor 65
 Nordin, Selma Josefina 231
 Nordlander 203
 Nordmann, Petrus 153, 156, 160, 161, 169
 Nordqvist, O. 209
 Nordström 98, 103, 126, 199, 203
 Nordström, Gustav Adolf Bertel 331, 347
 Nordström, Johan Jacob 62, 101, 102, 111, 112, 123, 196, 201, 204, 397
 Nordström, Walfrid 347
 Nordwall 203
 Norilainen 149
 Norman, Carl 33
 Norman, Karl Johan 227
 von Numers, Gustaf 348, 349
 Numminen, Jaakko 279
 Nuppola 336
 Nurmi, Oskari 371
 Nurmi, Paaavo 343
 Nuualainen 149, 150
 Nybergh, Aug. 238
 Nycop, Carl-Adam 331, 343, 344
 Nylander 46
 Nylander, Anders 57
 Nylander, Anders Edwin 208, 215
 Nylander, Johan 52
 Nyman, Amanda 294
 Nyman, Christina Henrika 42
 Näsi, Valde 310
 Näsström, Gustaf 342
 Nääte, August Wilhelm 245

 Obolenskij 214
 Odelborg 203
 Odén, Olof 385
 Ohlsson, Karl Johan 176
 Oinoinen 150, 162, 176
 Oinoinen, Pekka 161
 Oinoinen, Per 177
 Olander, Johan Fredrik 42
 Olaus Magnus 275, 400
 Oljelund, Ivan 260
 Olofsson, Ivar 332
 Olovsson, Olov 184, 185
 Olsoni, Adolf Emerik 110
 Olsson, Karl Johan 188
 Olsson, Nils 168
 Olsson, Olof 181
 Orainen 150
 Orainen, Niilo 145
 Oravainen 150
 Orraeus, Paul Bernt Adolph 90
 Ortmark-Almgren, Sinikka 382
 Orädd 27
 Oscar I 50, 55, 66, 67, 79, 112, 120, 124, 125, 139, 141, 146
 Oscar II 128, 177, 181, 209, 241

 Paalainien 150
 Paasikivi, Alli 363
 Paasikivi, J. K. 267, 339, 356, 357, 363, 367
 Pakarinen, Maikki 345, 346
 Palander, Louis 209
 Palenius, Anna Maria 233
 Palenius, Helmi Elisa 233
 Palenius, Herman Viktor 233

- Palenius, Hilda Lydia 233
 Palenius, Paavo Elias 233
 Palm, G. W. 194
 Palm, Lisa 347
 Palmaer, Henrik Bernhard 104
 Palmblad, W. F. 132
 Palme, Nils 258
 Palme, Olof 258
 Palme, Olof 401
 Palme, Sven 235, 241, 255, 258
 Palmqvist, Albert 167
 Palmstierna 307
 Pappila, Fredrik 315
 Parling, Nils 186
 Parppeinen, Jaakko 218
 Parviainen, Oskar 347
 Paulaharju, Samuli 316, 317, 318
 Paulig, Bertel 254, 255
 Paulin, Henrik Johan 263
 Pekka, Maria Vilhelmina 316
 Pekkanen, Toivo 355
 Pekonen, Aili 347
 Pentikäinen, Juha 190
 Pergament, Moses 331
 Persson, Daniel 148
 Persson, Karl 175, 182, 315
 Pesonen, Osmo Paavo 331, 367
 Peterson-Berger, Wilhelm 345, 346
 Pettersson 203
 Pettersson, O. P. 26
 Pettersson, P. O. 295
 Pettersson, Viktor 248
 Piltz, Paul 185
 Pinoinen 150
 Piper 122
 Pippingsköld, Johan Joseph 54, 56
 Pistol Kors 199
 Pistol Kors, Natalia Lovisa 41
 Pitkänen, Anni 245
 Pitkänen, Paul 245
 von Platen, Fredrik 57
 von Plehwe 209
 Plinius 47
 Plitz, Paul 184
 Pohjalainen 150
 Poppius, Abraham 53, 54, 55, 57, 140
 Poppius, Gabriel 30, 34, 35, 36, 42,
 43, 47, 48, 50, 98, 140, 141
 Poppius, Vilhelm Gabriel 215
 Porkka 150
 Porkka, Antti 141
 Porthan, H. G. 98, 105, 132
 Procopé, O. 238
 Prytz, Lars Håkan 54, 57
 Prytz, Lars Johan 57
 Puroinen, Pekka 161
 von Qvanten, Emil 122, 123, 126,
 201, 397
 Raatikainen 150
 Raattamaa, Anna 292
 Raattamaa, Johan 292, 293, 294
 Rahkola 91
 Rahkola, Albert, 245
 Railo, Eino 362
 Railo, Jussi 263, 264
 Ramsay 203, 211
 Ramsay, Adolf Henrik 40
 Ramsay, Anders Henrik 196, 208
 Ramsay, August 60
 Ramsay, Augusta Johanna Vilhelmina
 196
 Ramsay, Hedvig 79
 Ramstedt, Emanuel 370
 Rancken, Engelbrekt 62
 Rancken, Oskar 25
 Rangström, Ture 342, 345
 Rapola, Lyyli 164
 Rapola, Martti 164
 Rask, Rasmus 86
 Rautavaara, Aulikki 385
 Reh binder, R. H. 59
 Relander, Lauri Kristian 326
 Rendahl, C. W. 170
 Renvall 87
 Renvall, Pentti 71
 Renvall, Thorsten 247
 Repo, Heikki Feodor 263
 Reponen, Astrid 164, 175
 Restadius, Lars 132
 Retzius, Anders 86, 217, 233
 Retzius, Gustaf 157, 165, 166, 183,
 217, 218, 219, 220, 221
 Ribbing 203
 Ridderstad, Carl Fredrik 104
 Rideland, Finn 186, 187
 Riekkinen, Lars Larsson 146
 Rinkinen, Anna Maria 231
 Rinman, R. U. 35
 Rolf, Ernst 338
 Romanson, H. W. 56
 Roos 203
 Roos, Fredrika 41
 Roos, Lilly 98
 Roos, Wilhelm 123, 202
 Roschier 203
 Rosenbröijer, Bertel 333
 Rosendal, M. 238, 240
 Rosenplänter, J. H. 68
 Rosenqvist, O. 239
 von Rosenstein, Nils 30, 99
 Rossini 47
 Roth 83
 Rousseau 47, 143
 Ruda, Wilhelm Elis 104
 Rudbeck 144
 Rudenskiöld 203
 Rühls, Friedrich 63, 131, 136
 Ruin, Waldemar 347
 Rundgren, Catharina Lovisa 42
 Runeberg, Johan Ludvig 25, 49, 51,
 81, 82, 83, 97, 98, 100, 101, 110,
 111, 112, 115, 119, 123, 204, 207,
 217, 250, 252, 354, 399
 Runeberg, Nino 346
 Runeberg Walter 211
 Ruoh talainen 149, 150
 Ruotsinoja, Johan 91
 Rusoinen 150
 Ruusunen, Väinö 263
 Ryberg 203
 Rydh, Hanna 374
 Rydqvist, Johan Erik 89
 Ryhänen, Brita Cajsa Staffansdotter 92
 Räisänen 150
 Räisänen, Johan (Juho) 146, 182
 Räisänen, Kirsti Paavontytär (Pauls-
 dotter) 160
 Räisänen, Paavo 138, 139, 140, 143,
 145, 182

- Räisälä 91
Rämäinen 149, 150
Rämäinen, Hindrik 177
Rämäinen, Olof 177
Rängman-Möell, Maiju 363
- Saarikoski, Pentti 118, 269, 382
Saastainen 150
Sabelli, J. E. 53
Sacklén, Carl Adolf 57
Saelan, Anders Thiodolf 215
Sahlsten, Betty 216
Sailo, Niina 177
Sainio, Matti A 398
Sainio, Tobias 214
Salbom, J. 33
Salminen, Väinö 161, 162, 175, 177
Salomon 203
Salonen, Amanda 245
Sammuli, Axel 298, 308
Sandberg, J. G. 45, 48
Sandelin, Hedvig Augusta 232
Sandelin, Hedvig Ottilia 232
Sandels, Gustaf 25, 27
Sandels, Johan August 18, 25, 77, 83, 200, 205
Sandin, Johan 316
Sandler, Maja 372, 373, 374
Sandler, Richard 254, 260, 311, 357, 359, 362, 363
Sandström, Betty 297
Sandström, Gustaf 248
Sandström, I. 310
Sario, Rafael Erich 257
Sario, Samuli 257
Say 47
Schaefer, Johan 179
Schalken, G. 114
Scharp, Ulrika 47
Schauman 203, 214
Schauman, Eugen 241
Schauman, Otto 109
Schefferus, Johannes 276
Schildt, Holger 331, 355
Schildt, Onni 214, 215
Schildt-Kilpinen, Wolmari Styrbjörn 214
- Schiwe, Viggo 212
Schjerfbeck, Helene 347
Schlyter, J. D. 370
Schlytern, N. 202
Schnéevoight, Georg 345
Schotte, Axel 259
von Schoultz, N. G. 65, 67
Schröder, Gustaf 152, 153, 154, 183, 187
Schwartz 86
Schwartz 204
Schwartz, Eugène 199
Schwartz, Gustaf Magnus 42
Schwerin 141
Scott 210
Sefström, Anders Gustaf 148
Segerlund, Hulda 296
Segerstedt, Albrekt 155, 156, 160, 166, 180
Seijerling, Charlotta Antonia 216
Selander, Hjalmar 348
Selander, N. H. 282
Selander, Sten 342, 355
Sergel 110
Serlachius 46, 214
Setälä, E. N. 162, 176, 362
Sevelius, Gottfrid 339, 360
Shakespeare 47, 348
Sibelius, Jean 345, 346
Sibirjakoff, Alexander 209
Siekinen 150
Sigismund 70
Siikainen 150
Sikainen 150
Sikainen, Kerttu 161
Sikiö, A. 237
Sillanpää, F. E. 355, 356
Sillanpää, Miina 252
Sillén, Hugo 266
af Sillen 204
Simoinen 148
Sirola, Yrjö 257, 267, 370
Sivén, V. O. 257
Sjdanov, Andrej 370
Sjöding, A. 79, 201, 204
Sjögren, C. B. 94
Sjöström, Victor 348
- Skantz-Heino, Hilja 361
Skogman, Carl David 21, 34, 42, 46, 47, 50, 51, 66, 98
Skogman, Carl Johan Alfred 21, 47, 282, 283
Skogman, David 159, 284, 285, 286, 305
Skogman, Jacob 46
Skorodamoff, Lucas 91
Slöör, Anna Christina 31
Smerling 204
Smirnoff, Vladimir 213
von Sneidern, Axel 294
Snellman, Johan Vilhelm 59, 78, 105, 106, 108, 109, 119, 126, 128, 208, 252, 284, 397, 400
Snellman, Teo 363
Sofokles 234
Sohlman, August 123
Sohlman, Harald 255
Soinio, Jenny Maria 270
Sorrainen 148
Sorsakoski 214
Sparre, Louis 327, 362
Spof 83
Spolander, Eric 91
Staaff, C. T. 113
Stalin 267, 359
Starck, Lovisa Ulrika 42
Steffanson, Lars 148
Stein 359
Steky 204
Stenberg, Herlog 145, 146
Stenius, Yrsa 344
Stenman, Gösta Herman 332
Sterky 204
Stiernwall, Fredrik Adolf 58
Stiller, Mauritz 341, 346, 348, 349
Stjerncreutz, Petter Nicklas 42
Stjernström, Edvard 110
Stjernvall 214
Stjernvall, Fredrik 19
Stolpe, Georg 31, 36, 37, 141, 198, 204
Strand, Anton 369
Strandberg, August Vilhelm 332
Strauss, D. F. 107

- Strindberg, August 210, 211, 212, 213, 221
 Strindberg, Greta 213
 Strindberg, Hans 213
 Strindberg, Karin 213
 Ström 299
 Ström, Fredrik 254
 Ström, Fritiof Johan Emil 245
 Strömberg, Kjell 342
 Strömer, Johan Henric 64, 67, 115, 117
 Stuart 204
 Studsare 27
 Sturzenbecker, Oskar Patrik 105
 Ståhlberg, Ester 362, 363
 Ståhlberg, K. J. 308
 Stähle, O. K. 246
 Stålmarm, Arvid Eriksson 70
 van Suchtelen, Johan Peter 18, 64, 65, 70, 80, 141
 Sucksdorff, J. H. 202
 Sudermann, Hermann 348
 Suhoinen 150, 188
 Sundberg, Isidor 362
 Sundblom, J. 238
 Sundström 132
 Sundström, Gunnar Vilhelm 332
 Suomalainen, Kari 186
 Suomalainen, Paavo 63
 Suviranta, Bruno 362
 Svahn, Enok N. 185
 Svanberg, Jöns 53
 Svederus 204
 Svensson, Jac. 365
 Svensson, Robert 336
 Svinhufvud, Pehr Edvin 326, 366
 Synnerberg, Anna Christina 196
 Sällström, A. G. 198
 Säve 204
 Söderberg, Brita Kajsa 246
 Söderblom, Nathan 255, 309
 Söderbäck, Marianne 186
 Söderhjelm, Alma 256, 332, 340, 341
 Söderhjelm, Henning 340, 355
 Söderhjelm, Karl 238
 Söderhjelm, Werner 236, 325, 341
 Söderhjelm, Werner Woldemar 340
 Söderholm, Max 347
 Söderström, Ellen 336
 Söderström, Gerda 336, 337
 Taavitsainen, Hilda 233
 Tacitus 54
 Talvio, Maila 362
 Tandefelt, O. J. 23, 24
 Tanner, Väinö 266, 358, 368
 Tarkiainen, Viljo 361
 Tarvainen 148, 149, 150
 Tausch, Franz 114
 Tavon, W. 202, 204
 Tavast 71
 Tavast, Johan Henrik 48, 115, 117
 Tavaststjerna, Charlotta 216
 Tavela, Kaarlo 214
 Tegnér, Esaias 55, 84, 114, 123
 Tenerz, Hugo 281
 af Tengström, Carl Jacob 53, 57
 Tengström, Jacob 99
 af Tengström, Johan Magnus 100
 Tengström, Robert 102, 103
 Tenhuinen 148
 Terenius, Johan Benjamin 246
 Terentius 47
 Thelning, Emanuel 16
 Thiers 47
 Thunberg, K. P. 53
 Thyselius 204
 Tigerstedt 204
 Tigerstedt, Ingrid 346
 Tigerstedt, Robert 198, 250, 251
 Tikkanen, Paavo 112
 Titz 204
 Tiusanen, Timo 177
 Tjaikovskij 345
 Tjernberg, Ragnar Sigurd 315
 Tokoi, Oskari 257
 Toll, Maria Lovisa 282
 Tollin, Ferdinand 106
 Tompuri, Elli 362
 Topelius 205
 Topelius, Georg Zacharias 332
 Topelius, Zacharias 100, 109, 110, 111, 119, 123, 204, 205, 347, 354
 Torell, Otto 209
 von Troil, Eric 238, 240
 von Troil, Samuel Werner 54, 57
 von Troil, Uno 53, 54, 57
 Troili, G. U. 46
 Trotskij 267
 Trygger, Ernst 255
 Tulindberg, Catharina 41
 Tulindberg, Johan 31, 36, 37, 41, 64, 65, 75
 Tulindberg, Otto 64, 67
 Tuominen, Arvo 266, 369, 370, 371
 Tuominen, Onni 263
 Turpiainen 135, 150
 Turpiainen, Maija 176
 Turpoinen, Maija 135
 Turunen, Emil 252
 Tuura 91
 Tvensgsberg, Per-Martin 190
 Tånig, Anna Brita 228
 von Törne, Johan Ulrik 58
 Törngren, Adolf 239
 Törnqvist 204
 Uhlander, Katarina 118
 Uhlin, Eric 173
 Uhrberg, Mårten 57
 Ukkoinen 148
 Ullgren, Emanuel 160
 Ullner, Karl Ludvig 214
 Unger 204
 Unonius, Gustaf 80
 Unonius, Samuel 80
 af Ursin, Nils Robert 265
 Usenius, Arthur 260, 268
 Usenius, Maria 254
 Utter, Isaak 30
 Uurto, Iris 355
 Vaara, Karl Oskar 315
 Vaissinen 149, 150
 Vaittinen, Pirjo 355
 Valkoinen 150, 188
 Vallgren, Ville 211
 Valros, Fredrik 340
 Vanhainen, Kaleb Levi 315
 Vantrainen, Isak Albert 315
 Varpula 363
 Vartiainen, Olli 214

- Vartiainen, Otto 214
 Vauhkoinen 150
 Vennola, J. H. 309
 Vepsäläinen, Adolf 334
 Vestergren, Olov 229
 Vestman, G. A. 310
 Veteläinen 150
 Veteläinen, Anders Danielsson 152
 Viitanen, J. O. 306, 307
 Vijk, Catharina 41
 Vilhuinen, Kaisa 162, 163, 164, 165,
 175, 176, 182
 Viljanen, Filemon 371
 Virtaranta, Pertti 165, 320, 321, 322
 Voltaire 47
 Vuokko, Vilho 254, 263, 268
 Vägman, Gunnar 173
 Vätäinen 150
- Waara, Johan 295
 Waara-Grape, Gustav 296
 Wacklin 31, 82
 Wacklin, Frans Dietrich 52
 Wacklin, Sara 118, 119, 120, 400
 Wacklin, Zacharias 118
 Waenerberg, Elin 216
 Wagner 345
 Wahlenberg, G. 53
 Wahlstedt, Amanda 228
 Wahren, Axel 238
 Walheim, Carl 33
 Wallenius, Allan 254, 261, 265
 Wallenius, Mai 362, 363, 366
 Wallenstierna, O. 114
 Wallgren, Carl Gustaf 77
 Walli 238
 Wallin, A. G. 238
 Wallin, J. P. 298
 Wallin, Johan Olof 50
 Wallin, Josef 35
 Wallstenson, O. 148
 Waltari, Mika 355
 Wanhainen, W. L. 294, 295, 302, 304,
 308, 310
 Wartiaainen, K. 252
 Wasastierna, Christer 213
 Watrang 204
- Weber 204
 Wedin, Maud 188, 190
 Wegelius, Karl 371
 von Wendt, Ernst Konstantin Wille-
 hart 332
 Wennblom, Christina 246
 Wenner-Gren, Axel 342
 Wennerberg, Gunnar 50
 Wennman, M. 199
 Wenström, Carl Edmund 84
 Wepsäläinen, Albin 249, 332, 334,
 335, 336, 337, 339, 362, 363
 Wepsäläinen, Armas 336, 337
 Wepsäläinen, Harry 336, 338
 Wepsäläinen, Hilma 336
 Wepsäläinen, Inga 338
 Wepsäläinen, Nils 336, 338
 Werner, Gösta 349
 Westberg 204
 Wester, Holger 224, 225
 Wester, Sofia 99
 Westin, Fredrik 105
 Westman, K. G. 255
 Wettenhovi-Aspa, Sigurd 87
 Wetterhoff 214
 Wetterhoff, Carl Emil 65, 67
 Wetterhoff, Carl Gustaf 126, 202,
 208, 339
 Wetterling 199
 af Wetterstedt, Gustaf 44, 45, 46, 67
 Wettervik, Helena Fidelia 42
 Whittlock 204
 Wias, Johan Israel 227
 Wias, Maja 227
 Wibelius, Olof 18, 49
 Wickman, Bo 234
 Wickström, Johan 32
 Widmark, Henrik Adolf 154, 155, 158
 Widmark, Per Henrik 155, 288, 289
 Wigforss, Ernst 359
 Wiik, Emmy 340
 Wiik, Karl H. 257
 Wiiva, Salomon 242
 Wiklander, Amanda 246
 Wiklund, Karl Bernhard 180, 181,
 233, 234
 Wiklundh, Oscar 185
- Wikström 334
 Wikström, Pehr Olof 36, 198
 Willebrand 204
 von Willebrand, Felix 109
 Winberg, Carl 260
 af Wingård, Johan 112, 141, 143, 145,
 146, 147, 154, 156
 Winsten, Johan Eric 91
 Wirsén 204
 af Wirsén, Carl David 51
 af Wirsén, Carl Johan 18
 Wirsén, Gustaf Fredrik 18, 42, 43, 45
 Wold, Gunnar 177
 Wolff, Eugen 237
 Wolff, Raguel 237
 Wrangel, Carl Gustaf 211
 von Wright, Ferdinand 117
 von Wright, Magnus 114, 115, 116
 von Wright, Wilhelm 64, 116, 117
 Wrede 43
 Wrede, Fabian 43
 Wrede, Gustav 65, 67
 Wrede, Henrik 214
 Wrede, Rabbe Fabian 65, 80, 104
 Wrede, T. 202
- Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari 220, 284,
 se också Forsman
- Zeidlitz, Otto William 315
 Zilliacus, Konni 235, 239, 339
 Zorn, Anders 347
 von Zweigbergk, Otto 242
- Åkerberg, Johan 35
 Åkerlund, Carl Gustav 57
 Åkesson, Otto 238
 Åström, Ernst 254
- Ädelgren 204
- Öhlander, Marcus 344, 400
 Öhman 204
 Öhman, Georg 255
 Örnfeldt, John Edvard 315
 Östberg, Lars 373

Ortsregister

Namnen på länder och landskap samt ortnamnet **Stockholm** har uteslutits.

- Aavasaksa 283
Adolf Fredrik 197, 231
Alahärmä 225
Alaskylä 149
Alfta 185
Alkula 294
Alnarp 213, 214, 302
Alnö 229, 230
Alsike 110
Alvaret 87
Anundsjö 390
Archangelsk 268
Arvidsjaur 278, 388, 389, 390
Arvika 159, 168
Askersund 42
Aura 52
Axla 159
- Balingsta 343
Bergö 223
Berings sund 209
Berlin 114, 208, 249, 250, 255, 256, 257, 263, 267, 345, 353
Birkala 64, 276, 321
Birmingham 87
Bjerträ 227
Bjurberg 170
Bjurbäcken 168
Bjuråker 148
Björkö 125, 223
Björneborg 122, 273, 346, 347
Blasieholmen 194, 372
Blasieholmshamnen 199
Boden 240, 256, 302, 305, 159, 169
Bollhuset 198
Bolstad 145
Bomarsund 124, 125
Bomslupstrappan 21
Borensberg 384
Borgsjö 148, 190
- Borgå 16, 19, 42, 46, 58, 60, 61, 80, 103, 107, 112, 205, 207, 210, 216, 397
Brahestad 78, 91, 341
Bredsjö 186
Bromma 365
Brunnsvik 167, 174
Brunnsviken 257
Brändö 329, 374
Bureå 390
Burträsk 390
Bygdeå 277, 278
- Charlottenburg 246
Chicago 166
- Dalby 150, 151, 157, 166, 169
Dalbyö 210
Danderyd 47
Dardanelerna 87
Darmstadt 238
Djurgården 110, 112, 199, 327, 343, 365
Djursholm 235, 236, 384
Dorotea 391, 392
Dorpat 265, 268, 325, 358
Dragsfjärd 332
Drottningholm 110, 112
Düsseldorf 345, 346
- Eckerö 329
Edefors 390
Edsvalla 152
Edsviken 51
Ehrendahl 346
Ekehärad 157
Ekenäs 95, 238, 332
Elimä 31
Emån 87
Enontekiö 388, 389
- Erkheikki 302
Esse 223
Euraåminne 42
- Fagersta 353
Falun 133, 190
Finnboda 399
Finnskoga 169, 170
Finspång 45
Finström 231, 329, 346
Fjällboberg 26
Flatåsen 149, 150
Floda 340
Fredrikshamn 15, 29, 30, 119, 122, 214, 273
Frostkåge 390
Frugård 207
Fryken 188
Fryksdalen 152, 157
Fryksände 137, 142, 169, 184
Främre Tölö 11
Furusund 21, 394
Fyrisån 52
Fågelsjö 135, 136
Färnebo 153
Föglö 231, 329, 351
Förlösa 338
- Gamla Karleby 41, 75, 95, 121, 187, 225
Gamla Uppsala 55, 56
Gammelgård 50
Geta 329
Gnesta 346
Grangärde 136, 172, 173, 174, 190
Grensholm 327
Gripsholm 110, 271
Grisslehamn 80
Grue 139, 160, 234
Grundund 387

- Grängesberg 186, 187, 188
 Gräsmark 136, 137, 157, 159, 169, 170, 183, 184
 Grönvik 79
 Guadeloupe 46
 Gunnarskog 137, 159, 169
 Gustaf Adolf 157
 Gåsborn 157
 Gällivare 256, 263, 274, 280, 285, 287, 296, 297, 299, 321
 Gävle 246, 384, 387, 394
 Göteborg 43, 77, 91, 97, 168, 209, 327, 340, 346, 365, 376, 384, 385, 394
 Haapaniemi 57
 Haga 399
 Hagbyholm 370
 Halikko 75, 94, 216
 Hamar 190
 Hamburg 42, 46, 125, 255
 Haminanlahti 48, 115, 117
 Hammarbyhöjden 372
 Hammarland 231, 329
 Hamra 181
 Hangö 245, 246, 366, 375
 Haparanda 24, 77, 255, 256, 274, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 291, 294, 299, 309, 311, 312, 315, 324, 348, 369, 374, 375, 388
 Hassela 148, 167
 Haukipudas 388
 Hausjärvi 331
 Haverö 190
 Hedemora 91, 334, 384
 Hedvig Eleonora 197, 231, 232, 332
 Heinola 95
 Helgeandsholmen 104
 Helsingfors 11, 42, 64, 66, 70, 75, 80, 88, 89, 93, 94, 95, 109, 110, 115, 117, 118, 125, 126, 141, 160, 165, 166, 167, 177, 184, 190, 196, 197, 207, 210, 213, 215, 216, 218, 235, 241, 244, 245, 246, 253, 254, 255, 258, 265, 266, 309, 310, 311, 323, 331, 332, 339, 340, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 351, 360, 361, 364, 366, 374, 376, 378, 380, 387, 394, 396
 Hietaniemi 198, 274, 275, 278, 283, 288, 298, 299, 312, 317
 Hitis 340
 Hjerpliden 138
 Hogland 364
 Hollanstorps 161, 162
 Holm 148
 Holmö 387
 Hortlax 390
 Hortlax-Piteå 278
 Houtskär 351
 Hovid 229
 Huddinge 268, 270, 271, 343, 371
 Husum 387
 Håtuna 370, 371
 Håtunaholm 370
 Häggdånger 198
 Hällefors 155, 186, 190
 Hälsingbyn 276
 Härnösand 100, 107, 112, 113, 221, 225, 227, 228, 246, 273, 287, 288, 290, 305, 387
 Högby 19
 Hörnefors 77, 80, 82, 142, 387
 Hörningsholm 117
 Ikalis 267
 Illby 211
 Indalsälven 222
 Ithaka 87
 Ivalo 364
 Jackarby 210
 Jakobstad 223, 341, 347, 388
 Janiculum 25
 Jenisej 209
 Jeppo 223
 Jockas 41, 42, 47, 54, 65, 131, 138
 Johannes 197
 Johannesnäs 229
 Jokkmokk 233, 390
 Jomala 231, 329
 Jorois 188
 Juhoila 162, 163, 164, 165, 175, 176, 177, 178, 179, 181
 Jukkasjärvi 274, 279, 296, 297, 299
 Junosuando 280, 299, 312, 314
 Junsele 389
 Juvanniemi 138, 142, 143, 188
 Jyväskylä 214, 310, 317, 318
 Järfälla 87
 Järvsjö 147
 Jönköping 78, 246
 Jörn 390, 391
 Kajana 376
 Kalajoki 91
 Kalix 260, 273, 303, 306
 Kalmar 78, 87, 338
 Kalv 140
 Kampen 11
 Kamtsjatka 208
 Kangasala 214
 Kangasniemi 42
 Karesuando 274, 284, 292, 293, 294, 295, 299, 300, 312
 Karkkila 371
 Karl Gustav 274, 278, 287, 296, 299, 312
 Karlberg 49, 77, 79, 80, 87, 115
 Karleby 223, 224
 Karlshamn 42
 Karlstad 49, 132, 136, 137, 138, 141, 142, 145, 152, 154, 155, 160, 166, 168, 176, 184, 188, 190, 190
 Karlsten 77
 Karungi 242, 294, 298, 388
 Kasan 218
 Kaskö 230
 Katarina 30, 31, 40, 197, 232, 400, 401
 Kaxila 148
 Kemi 77, 91, 200, 256, 263, 264, 273, 277, 279, 389
 Kengis 280, 281
 Kerimäki 232
 Kerstina 172, 173
 Keräsjänkkä 296
 Kevinge 47, 51
 Kieksiäisvaara 315
 Kiiala 19
 Kilpisjärvi 273

Kimito 94, 351
 Kiruna 263, 274
 Kirveskangas 142
 Kittilä 294, 388, 389
 Kivinebb 253
 Klara 65, 82, 100, 110, 119, 197
 Kolari 256, 388, 390
 Koljonvirta 25, 26
 Konstantinopel 30
 Korpilombolo 245, 274, 287, 295, 299, 312
 Korpo 93
 Korsholm 223, 225
 Korsnäs 223, 246
 Koskivaara 297
 Kotka 394
 Kristiania 110, 120
 Kristianstad 245
 Kristinehamn 384
 Kristinestad 95, 216, 223
 Kronoby 26, 223
 Kronstadt 125
 Krontorp 185
 Kukasjärvi 298
 Kukkola 282, 284
 Kumla 99, 100, 136, 140
 Kumlinge 231, 329
 Kungsholmen 36, 197
 Kuopio 48, 114, 115, 237, 335, 346, 348
 Kurikka 317
 Kusfors 390, 391
 Kuttainen 292
 Kvarken 111, 113, 193, 221, 224, 227, 230, 256, 386, 387
 Kvarntorp 152
 Kvevlax 223, 225, 226, 245
 Kymmen 136, 159, 187
 Kymmendö 211
 Kyrkslätt 340
 Kärnberget 184
 Kökar 231, 329, 331
 Kölsjön 148
 Königstedt 214
 Köpenhamn 48, 110, 120, 211, 212, 214, 252, 353, 365, 396
 Köpmannagatan 118
 Köpmanstorget 109
 Ladoga 176, 218
 Lahtis 385
 Lainio 292, 293
 Lampi 50
 Lannavaara 294
 Lappajärvi 30
 Lappfjärd 223, 224
 Lappo 19
 Lappträsk 290
 Larsmo 331
 Lautasalmi 142
 Lekvattnet 137, 138, 157, 159, 169, 183, 184, 185
 Lemland 231, 329
 Lemo 94, 125, 196
 Lempäälä 75
 Leningrad 370
 Leppävirta 214
 Letala 42
 Libelitz 196
 Lidingö 347, 348, 360
 Lidköping 82
 Lima 132
 Lingo 91
 Lindå 390
 Linköping 327
 Ljugan 222
 Ljusdal 390
 Lochteå 75
 Lockstedt 255, 256, 257
 Loimavaara 297
 Lojo 27, 113, 269
 Lomma 87
 London 86, 396
 Lovisa 42, 71, 237, 346
 Ludvika 173
 Luleå 154, 155, 259, 260, 263, 275, 279, 292, 294, 295, 299, 302, 308, 309, 390
 Luleälven 274
 Lumparland 231, 329
 Lund 103, 104, 105, 109, 110, 188, 213, 216, 233
 Luosaberget 172
 Lybeck 93, 94, 125
 Lycksele 25, 26, 27, 279, 390, 391, 400
 Lysekil 218
 Lysvik 188
 Långholmen 242
 Läckö 77
 Lövånger 390
 Löväsen 188
 Magdeburg 345
 Magneskog 170
 Malax 223, 225, 226, 227, 230
 Malmberget 263, 274
 Malmö 90, 345, 348
 Mangskog 159, 168, 169
 Manilla 216
 Maria 197, 232
 Marieberg 117
 Mariefred 343
 Marichamn 231, 238, 329
 Markeby 370
 Marseille 40
 Marstrand 111, 205, 206, 207
 Masugnsby 280, 281
 Matarengi 165, 283, 289, 298, 308, 310
 Maxmo 223
 Meaux 118
 Mertainen 283
 Minnesota 168, 173
 Moorhead 168
 Mora 347
 Morjärv 259, 260, 349
 Mosebacke 108
 Moskva 77, 262, 265, 268, 334, 360, 369
 Mouhijärvi 284
 Mullikka 160
 Mulltjärn 175
 Munsala 223, 227
 Muonio 15, 256, 294, 371, 388, 389
 Muonionalusta 274, 299, 314
 Murmansk 264, 265
 Mustasaari 26, 227, 245
 Mustiala 50, 213, 214
 Muuruvesi 334
 Mynttorget 199

Mäntsälä 270
 Mölnbacka 152
 Mörkö 117
 Mörtåsen 181

 Nagu 42, 79, 94
 Narvik 389
 Nasafjäll 280
 Nattavaara 274
 Neapel 340
 Nederkalix 316
 Nedertorneå 36, 198, 274, 278, 287,
 288, 289, 299, 300, 312, 316, 388
 Nedervetel 223
 Nikkala 290
 Nilsiä 214, 332, 334
 Njurunda 222, 228, 246
 Nor 152
 Nora 227
 Norra Finnskoga 157
 Norra Ny 157
 Norra Viggen 176, 182
 Norrbro 84, 109
 Norrbyskä 387
 Norrbärke 379
 Norrmalm 43
 Norrmalmstorg 384
 Norrström 114
 Norsjö 391
 Novgorod 276, 277
 Ny 149, 150, 160
 Nykarleby 42, 223, 225, 347
 Nykyrka 253
 Nykyrko 41, 317
 Nyköping 31
 Nyskoga 157, 159, 169, 177, 181,
 182, 184
 Nystad 114, 246
 Nysätra 390
 Nådendal 94, 366
 Nås 167
 Närpes 223, 225, 226, 227, 230, 331

 Ockelbo 135, 148, 160
 Onega 123, 268
 Oravais 223, 227
 Orsa 167, 181

 Orust 116, 117
 Oslo 190
 Ovensjö 180

 Padasjoki 41, 59
 Pahtajärvi 296
 Pajala 198, 274, 287, 288, 293, 296,
 299, 302, 312, 314, 315, 316, 324,
 390
 Pajsoån 172
 Pargas 93
 Paris 114, 118, 211, 340, 345, 346
 Pedersöre 41, 223
 Pello 275, 279, 283
 Pernau 68
 Perno 42, 46
 Petalax 223, 224, 225, 226
 Petersburg 77, 125
 Petrograd 262, 263, 264, 265, 267
 Petroskoi 268
 Petsamo 364, 366, 392
 Pielisjärvi 115
 Piteå 275, 277, 279, 390
 Porkkala 392
 Pudasjärvi 75
 Purala 186
 Purmo 223, 331
 Pyttis 215
 Päckilä 282
 Pälkäne 218
 Pörtom 223, 227

 Raevhult 138
 Raleigh 42
 Rancken 26
 Rangen 151, 154
 Ranua 309, 388, 389
 Ratan 82, 387
 Raumo 78, 254, 255
 Rautalampi 177, 394
 Rekarne 47
 Replot 223, 227, 228
 Reval 93, 94, 394
 Revolaks 82
 Riddarholmen 29
 Riddarhustorget 23, 24
 Riga 394

 Ritvala 64
 Rom 114, 393
 Rouen 42
 Rovaniemi 388, 389, 391
 Runmarö 212
 Ruovesi 214
 Råbalken 135
 Råneälven 274
 Rämmen 157
 Rögdén 150, 160, 181
 Röjden 138, 181, 186, 188, 190, 400
 Röjdåfors 186

 Sachalin 268
 Sagu 41, 347
 Saivonmuotka 293
 Salla 389, 392
 Saltsjöbaden 341
 Saltsjön 22
 Saltvik 231, 329, 329
 Sandudd 343
 Sangis 275
 Saratov 214
 Schlesvig-Holstein 305
 Senatstorget 118
 Seskarö 256, 263, 264, 312, 315, 316
 Shemenski 387
 Sibbo 400
 Sideby 223
 Sigtuna 263
 Siikajoki 19, 42, 77, 82
 Siljan 133
 Simo 388
 Själevad 81
 Skansen 169, 183
 Skattlösberg 172, 182
 Skellefteå 294, 295, 307, 388, 391
 Skeppsbron 20, 21, 22, 47, 112, 365,
 374, 396
 Skeppsholmen 23, 30
 Skillingmark 153
 Skinnskatteberg 384
 Skokloster 110
 Skovlyst 212
 Skålsjögården 185
 Skön 223, 227, 228, 229, 245, 246
 Slite 87

- Slottsbacken 37, 338
 Sodankylä 389
 Solf 223, 225, 227
 Sollefteå 228
 Solna 110
 Somero 214
 Sorbonne 118
 Sorsele 380
 Sotkamo 42
 Sottunga 231, 329, 332
 Spetsbergen 209
 S:t Barthélemy 78
 S:t Michel 78, 153
 S:t Petersburg 12, 17, 19, 39, 44, 59, 72, 75, 92, 93, 94, 104, 115, 119, 122, 125, 127, 210, 218, 224, 246, 249, 328, 335, 345, 348, 394, 396
 Stavnäs 136
 Stocksund 342
 Stora Nygatan 24
 Stormörtsjön 180
 Strängnäs 352
 Stureplan 384
 Stuvsta 338, 371
 Stöde 148, 390
 Summa 342
 Sund 231, 329, 387
 Sundsvall 190, 221, 224, 225, 228, 230, 234, 245, 246, 374
 Sunnansjö 148
 Sunne 137
 Svalbard 209
 Svanstein 290, 390
 Svappavaara 280, 281
 Svartnäs 180
 Svartsjö 42, 133, 134
 Svartvik 222
 Sveaborg 18, 42, 45, 58, 59, 80, 82, 114, 124, 125
 Svir 387
 Svärdsjö 133
 Syväjärvi 283
 Säbrå 227, 228
 Säffsen 133, 135
 Säffsnäs 135, 172, 176, 187, 190
 Säivis 275
 Sälboda 152
 Södermalm 37, 106, 108, 197, 266, 332, 369, 400
 Södertälje 199, 257
 Södra Finnskoga 145, 157, 160, 181, 184
 Tali 387
 Tallinn 93, 265, 268, 334, se också Reval
 Tammerfors 218, 238, 258, 269, 307, 331, 369, 371
 Tavastehus 49, 75, 114, 118, 218
 Teg 390
 Teisko 269
 Terijoki 369
 Terjärv 223
 Tervola 388
 Teurajärvi 290
 Teuva 225
 Tibern 25
 Tienhaara 387
 Tilsit 399
 Timbonäs 159
 Timrå 228
 Tjuotjasjärvi 297
 Tjock 223
 Torneå 95, 255, 256, 258, 264, 275, 277, 280, 285, 287, 335, 348, 375, 386, 388, 391
 Torp 180, 190
 Torsby 167, 190
 Torsåker 148
 Tromsö 285
 Trondhjem 285
 Tumba 216
 Tun 82
 Tuna 228
 Tunadal 221
 Turtola 283, 290, 315, 390
 Tusby 365
 Tyrvis 89
 Tärendö 274, 296, 299, 312, 314, 324
 Töllesjö 245
 Tölö 208
 Tövsala 41
 Ugglevik 250
 Uleåborg 41, 42, 43, 49, 55, 64, 75, 91, 92, 95, 98, 118, 119, 197, 215, 238, 240, 269, 270, 273, 283, 306, 309, 317, 331, 332, 388, 390, 394
 Ulriksdal 51, 251, 257
 Ultuna 50, 213, 214
 Ulvö 387
 Umeå 26, 27, 111, 113, 256, 278, 281, 364, 387, 390
 Upplands Väsby 371
 Uppsala 30, 32, 44, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 68, 78, 80, 82, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 113, 118, 120, 123, 131, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 143, 146, 147, 148, 149, 151, 155, 160, 165, 167, 168, 198, 213, 216, 218, 233, 258, 305, 310, 339, 380, 397, 398, 400
 Valamo 218
 Vanda 394
 Vansbro 185
 Vanå 75
 Varberg 77
 Vasa 26, 31, 40, 44, 95, 111, 113, 193, 221, 224, 225, 226, 227, 230, 232, 237, 238, 240, 245, 256, 258, 262, 273, 283, 363, 364, 374, 386
 Vaxholm 78
 Velikije Luki 369
 Vemo 370
 Viborg 39, 60, 62, 63, 95, 125, 196, 237, 238, 246, 258, 266, 267, 331, 332, 335, 339, 340, 345, 347, 367, 376, 378, 387
 Vibygerå 387
 Viggen 181
 Vilhelmina 26, 27, 389, 391, 392
 Villmanstrand 215
 Vindeln 390
 Vinnikka 182
 Virta 25
 Visby 78, 271
 Vitsand 157, 169
 Vittangi 279, 285, 292, 294, 297, 299, 300, 317, 321

Vjatka 267	196, 216, 218, 237, 238, 244, 252,	Örnsköldsvik 81
Vojakkala 282, 283, 284	265, 266, 273, 284, 287, 331, 339,	Örträsket 279
Vårdö 329	341, 342, 346, 347, 348, 364, 374,	Össebo 196
Väddö 79	375, 395, 400	Östermalm 197, 211, 235
Värmdö 48, 212	Åmot 148	Östermark 225
Västerås 24, 46, 233	Ånge 188, 190	Östersund 246
Vörå 223, 226, 227, 228, 245, 246	Ångermanälven 222	Östmark 138, 145, 150, 157, 159, 160,
	Åsele 147, 391	161, 163, 164, 167, 169, 175, 179,
		182, 184, 186
Warald 159	Älvdalen 138, 151	Östra Mulltjärn 177
Wardö 268	Älvsborg 279	Överkalix 198
Wien 396	Älvsbyn 390	Överluleå 198
	Ängen 170	Övermark 223
Yokohama 209	Äppelviken 342	Övertorneå 36, 198, 274, 278, 283,
Ytterhogdal 148		285, 287, 289, 290, 299, 307, 311,
		312, 360, 388
Åbo 18, 21, 24, 30, 31, 35, 39, 41, 46,	Öjjar 159	Övre Klarälvsdalen 166
47, 52, 53, 54, 56, 57, 59, 60, 74,	Öjern 138, 160	
75, 77, 78, 79, 93, 94, 95, 98, 99,	Öja 223	
100, 101, 105, 107, 109, 114, 118,	Örebro 188, 190	

